

✓300.714 19

112/113
2013/2014

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

FŐSZERKESZTŐ

TORBÁGYI MELINDA

SZERKESZTŐ

TÓTH CSABA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BUZA JÁNOS
CRISTIAN GĂZDAC

L. KOVÁSZNAI VIKTÓRIA
NAGY ÁDÁM

V. SZÉKELY GYÖRGY

CXII–CXIII. ÉVFOLYAM

2013–2014

KIADJA
A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST, 2015

TARTALOM

Nagy Ádám hetven éves	3
Nagy Ádám publikációi	9
Nagy Ádám által rendezett kiállítások	18
 Gedai István: Regia Civitas	23
Soltész Ferenc: Az uralkodói reprezentáció Salamon királyunk pénzein	29
Kiss József Géza – Ujszászi Róbert: Megjegyzések a késő Árpád-kori pénzek jegyrendszereinek kérdé- seivel kapcsolatban	43
Varga Máté: Késő középkori érmék Visegrád Fő u. 73. lelőhelyről, és előzetes anyagvizsgálati eredmé- nyeik.....	61
Zbysek Susztek – Zombori Lajos: II. Ulászló király levele a Cseh Királyság pénzverőmesterének	77
Soós Ferenc: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői	81
Gyöngyössy Márton: A középkori magyar pénzverés területi szakigazgatási szervei	125
Ujszászi Róbert: Megjegyzések a körmőci verde történetéhez Szapolyai János korában.....	153
Nudelman László: Erdélyi pénzek hamisítványai.....	159
Szemán Attila: Magyarországi és erdélyi szűzfém érmék a 17–18. században	187
Buza János: A „chartalismus” numizmatikai kritikája (G. F. Knapp pénzelméletéről)	201
Buza János: Tiroli tallérok és velencei marcellók Sopronban (1627).....	205
Vita egy közelmúltban megjelent könyv kapcsán.....	211
 Báró Bakách-Bessenyei Ferenc 1925–2012 (Baloghné-Ábrányi Hedvig – Szilágyi Mihály).....	225
Lakatos Sarolta 1946–2014 (Ulrich Attila).....	228
 Társulati élet.....	231
Könyvismertetések.....	237
Magyar Numizmatikai Bibliográfia 2011–2012 (Balogh Éva – Baloghné Ábrányi Hedvig).....	251

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

FŐSZERKESZTŐ

TORBÁGYI MELINDA

SZERKESZTŐ

TÓTH CSABA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BUZA JÁNOS
CRISTIAN GĂZDAC

L. KOVÁSZNAI VIKTÓRIA
NAGY ÁDÁM
V. SZÉKELY GYÖRGY

CXII–CXIII. ÉVFOLYAM

2013–2014

KIADJA
A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST, 2015

INHALTSVERZEICHNIS

Ádám Nagy 70 Jahre alt.....	3
Publikationen von Ádám Nagy	9
Ausstellungen organisiert von Ádám Nagy	18
Gedai, István: Regia Civitas	23
Ferenc, Soltész: Royal Representation on the Coins of King Solomon	29
József Géza, Kiss – Róbert, Ujszászi: Remarks on the Marking-system of the Late Árpád Age Coins	43
Varga, Máté: Spätmittelalterliche Münzen aus dem Fundort Visegrád, Fő Str. 73. und vorherige Ergebnisse der Materialanalyse	61
Susztek, Zbysek – Zombori Lajos: Ein Brief von Wladislaus II dem Münzmeister des tschechischen Königtums.....	77
Soós, Ferenc: Die Offiziere der Wirtschafts- und Finanzverwaltung im mittelalterlichen Ungarn.....	81
Gyöngyössi, Márton: Die territoriale Verwaltung der mittelalterlichen Münzprägung in Ungarn. Ein Abriss der Entwicklung des Münzkammersystems	125
Ujszászi, Róbert: Bemerkungen zur Geschichte der Münzstätte Körmöcbánya (Kremnitz) unter der Regierung Johannes Szapolyai – Fragen und kontroversalische Antworten unter dem Vorwand von einer merkwürdigen Denar	153
Nudelman, László: Fälschungen Siebenbürgischer Münzen – Besprechungen über einem 5-facher Dukaten (zweisprachig).....	159
Szemán, Attila: Ungarische und siebenbürgische Ausbeutemedallions in 17.-18. Jahrhunderten	187
Buza, János: Numismatische Kritik des „Chartalismus“ (Über die Geldtheorie von G. F. Knapp).....	201
Buza, János: Tiroler Taler und „Marzeller“ von Venedig in einem Testament zu Sopron (Ödenburg) im Jahre 1627	205
Diskussion.....	211
Nekrologe: Bárá Ferenc Bakách-Besseney 1925–2012 (Balogné-Ábrányi, Hedvig–Szilágyi, Mihály)...	225
Nekrologe: Sarolta Lakatos 1946–2014 (Ulrich, Attila).....	228
Gesellschaftliches Leben	231
Literatur.....	237
Bibliographie der ungarischen Numismatik 2011–2012 (Balogh, Éva–Balogné Ábrányi, Hedvig).....	251

Nagy Ádám hetven éves

(Rendhagyó portrévázlat)

Nehéz úgy ünnepelni valakit, hogy a jeles alkalom csakis róla szóljon. Hiszen a méltatót mindig személyes szálak fűzik a méltatotthoz (mondhatni személyét leginkább önmagán keresztül képes értelmezni). Az is gyakorta megesik, hogy a jubiláns portréját vázoló szavak szinte nekrológgként hatnak (persze nem annak voltak szánva), holott nagyon is köztünk élő személyről van szó. Ahogyan Nagy Ádám is jelen van közöttünk, s máig is erősen ható egyéniség. Az alábbiakban mégis – a föntiek tükrében kissé önellentmondásos módon – szubjektív nézőpontból kiindulva kísérem meg egy némiképpen rendhagyó portré fölvázolását. Mondhatni igyekszem mindent fölillantani Ádámról, amit magam fontosnak tartok, s csak reménykedem, hogy ez másoknak is eleget fog mondani Róla. (Teszem mindezt úgy, hogy tudván tudom: az ünnepi „hajcihő”, a reflektorfény, önmaga személyének szerepeltetése a lehető legtávolabb áll egyéniségétől.)

Nagy Ádám 1945. december 17-én, a trianoni vész után Erdélyből áttelepült szülők gyermekeként, Kecskemét városában látta meg a napvilágot. A katonaoorvosként, majd neves bőrgyógyászként működő, kultúraszertető és ápoló atya példamutatása, illetve országos viszonylatban is minta értékű népművészeti hagyományőrző édesanyja népi iparművészeti tevékenysége mélyen áthatották gyermekkorát (s erőteljesen meghatározták tárgyi környezetét is), amely nem éppen a magyar történelem legszerencsésebb éveire esett. Egészen kisgyermekként súlyos gyermekparalízisen esett át. Édesapja – mivel nem akarta önként átadni a mintagazdaságként üzemeltetett gyümölcsösüket – börtönbe került, majd a családot kitelepítették belvárosi otthonukból Kecskemét peremére. Csak '56 után kerültek némiképpen rehabilitációra. Ebben az időszakban találkozhatott életében először anyai nagypapjával, az Erdélyben (Tordán) élő Kovrig Károllyal, aki mindent gyűjtögető, kultúraszertető emberként komoly hatással volt a magától is a gyűjtés irányába mozduló, nyiladozó érdeklődésű kiskamaszra. Pénzek, bélyegek, ex librisek, könyvek célirányos ajándékozásával, „csepegtetésével” terelgette a messzi távolból unokáját; rövid, de intenzív találkozásai pedig erőteljesen hatottak a már ekkor is mindenre nyitott emberre. (Számos kegyetlensége, torz vonása mellett ez a korszak, ez a néhány esztendő kevéske hasznosat is tartogatott: a szűk levegő miatt az emberek hajlamosabbak voltak befelé, szorosabban vett környezetük, családjuk felé fordulni, bensőséges kapcsolatokat kerestek, s emellett olyan tevékenységet, amelytől – benne elmélyülve – enyhét adó, a napi gondokat elfedő, értékes időtöltést remélhettek.) Ez a fajta tudatos, szelíden irányító nevelés és a gyűjtés mélységeinek fölillantása juttatta oda Ádámot már gimnazista korára, hogy önmagát elsősorban a múzeumban tudta elképzelni. Régész szeretett volna lenni, de mozgáskorlátozottsága miatt végül más úton került a múzeumba. Nyaranta ásatásokon szorgoskodott, mint segédmunkás, majd teremőr, később múzeumi fotós lett. 1967-ben Szegedre került a Tanárképző Főiskola történelem-magyar szakára, ahol olyan mesterek keze alatt – s olyan évfolyamon, kollektívában – fejlődött, akik máig hatóan formálták gondolkodásmódját (elsősorban Nagy István tanár úr neve emelendő ki). 1975-ben történész egyetemi oklevelet szerzett a JATE-n,

majd egy rövid, művelődési házban eltöltött kényszerű kitérő (és sok újabb tapasztalat) után végre a kecskeméti Katona József Múzeum muzeológusa lett, ahol nagy erőket fordított az éremanyag rendezésére.

A '70-es évek közepén Gedai István kezdeményezésére vidéki numizmatikai központokat igyekeztek létrehozni. Ekkoriban (1978-ban) került Nagy Ádám a szegedi Móra Ferenc Múzeumba, ahol az Éremtár „újraalapítása” (rendezése és impozáns gyarapítása) mellett kulcsszerepet játszott a munkásmozgalmi arcéllel föllálló, valójában helytörténeti profilú Történeti Osztály (közkeletűen „Fekete ház”) létrehozásában. 1983-ban szerzett egyetemi doktori címet (a Csongrád megyei numizmatikai lelőhelyek kataszterét készítette el). Számos sikeres kiállítással és szakmai eredménnyel a háta mögött 2007-ben vonult nyugdíjba, 2009-ig azonban félállásban a múzeum alkalmazottja maradt. Valójában tanácsaival, gyűjtésével, háttérmunkák végzésével máig is rendszeresen és fáradhatatlanul szolgálja a múzeum ügyét, érdekeit.

Nyugodtan kijelenthetjük hát, hogy végigjárta a múzeumi „szamárlétra” minden fokát, így a múzeum egészére van rálátása. Kisebb részben ezért, nagyobbbrészt pedig egyéniségéből fakadóan a múzeumra elsősorban, mint kollektívára tekint, amelyet ugyan határozott és szabadon eszmélő kollégák testesítenek meg, de különösebb individualizmustól mentesen, önmaguk ténykedését alárendelve a közös(ségi) munkának. (Persze ahogyan ezt ő maga is érzékelte, sajnos a tényleges viszonyokhoz képest ez legalábbis idealizált, még inkább utópisztikus elképzelés – ám megvalósításáról máig sem tett le.)

Nagy Ádám számára a múzeumi lét nem más, mint életforma, amelyet csak elhivatottsággal, alázattal lehet élni, s így is tett, sőt tesz még ma is. Hozzáállását jól mutatja a múzeumtörténet iránti érdeklődése. Mély meggyőződéssel vallja ugyanis, hogy a múzeum időtlen, s elméletileg az örökkévalóság számára hivatott fönntartani a tárgyakat (hozzátéve, hogy inkább csak másodsorban föladata bemutatni, kutatni azokat). Éppen ezért a múzeum természetéből fakadóan – apolitikus értelemben véve – konzervatív intézmény, amelynek eredményes működése megkívánja az állandóságot mind személyi állományát, mind pedig a hosszú távú célokat, stratégiákat illetően – de korántsem maradi, a technológiai fejlődéstől teljesen elzárkózó módon. Ehhez az elődök munkájának ismerete és megbecsülése, a múzeum hagyományos gyűjtési irányainak tiszteletben tartása (ugyanakkor a kor kihívásainak megfelelő fejlesztése) és rendszeresség szükségesek. Olyan kitartó következetesség, amelynek első pillanatban nem mindig látszódnak az eredményei, de Ádám tudja jól, hogy majd megteremnek a napi „aprómunka” gyümölcsei is, amelyeket ugyan valószínűleg már nem ő fog élvezni, hasznuk a múzeum szempontjából azonban ugyan úgy meglesz. Ez a fajta hivatástudat szinte makacs állhatatossággal párosul benne, s ezek eredményeként jöhetett létre egy olyan – vidéki viszonylatban teljesen egyedülálló – Éremtár, amely a maga komplexitásával, sokrétűségével minta értékű kell, hogy legyen.

Az éremtári ténykedés kapcsán a szűken vett numizmatikai anyaggal végzett komoly munkán túl múlthatatlan érdeme a tízezer tételt jóval meghaladó adattár létrehozása (ennek léte ugyan tulajdonképpen törvényileg előírt lenne, számos helyen mégsem működik), amelyet tudatosan töltött meg tartalommal, figyelve a sajtótermékeket, szóróanyagokat, plakátokat, kiadványokat (s máig is segítségemre van a gyűjtésben). Nem véletlenül van ez így, hiszen Nagy Ádám a numizmatikára nem csak az őt közvetlenül érintő, érdeklő témák aspektusából figyel, hanem úgymond „egyetemlegesen.” Az adattár tematikai sokszínűsége is jól mutatja ezt, de más – a nevével fémjelzett, általa létrehozott – gyűjteményrészek is, például a numizmatikai kötődésű kisgrafikák (főként ex librisek, alkalmi grafikák), érem ábrázolással díszített tárgyak (az ostyapénztől a perselyen át a kulcstartóig), politikai kötődésű jelvények (főként a rendszerváltás idejéből), s a sor hosszasán folytatható lenne. Többek között ide sorolható a szisztematikusan létrehozott, mintegy ötezer kötetből álló numizmatikai szakkönyvtár is. Legfontosabbnak azonban a szegedi és Csongrád megyei kötődésű numizmatikai anyag gyűjtését tartotta. Több mint három évtizedes működése alatt sok ezer darab helyi vonatkozású éremmel, jelvénnel, plakettel, szükségpénzzel, részvénnel, kötvénnyel, sorsjeggyel gyarapította az Éremtár kollekcióját (tehette mindezt a gyűjtői közösséggel ápoltszoros kapcsolat miatt – munkálkodása nyomán a múzeum az igényesebb érmek, jelvények természetes „fölvívő piacává” vált) az egyéb, általános jellegű numizmatikai anyagokon túl.

Ugyanakkor a múltba révedés mellett a jövőbe tekintés is fontos eleme gondolkodásának. Szisztematikus fölmérése és kiértékelése annak, melyek azok a dokumentumok, tárgyak, amelyek később érdekesek lehetnek a múzeum számára, s ezeket az értékeket megpróbálni keletkezésük pillanatában begyűjteni. Ez a fajta kurrens gyarapítás meghatározója Nagy Ádám munkásságának. Az állandóság és a rendszeresség ideája alapvető pillére gondolkodásának, s hajlandó volt magát ennek az eszmének alárendelni, bár kívülről soha véget nem érő – sokak által fölöslegesnek vélt – szélmalomharcnak tűnhet az ilyesféle munka. Tette mindezt olyan ügybuzgalommal és alázattal, ami csak szakmánk legnagyobbjainak volt jellemzője, egyszersmind őszinte örömmel és akarással vállalta föl ezt a – bizonyos szempontból hálátlan – munkát.

Ez a fajta – a folyamatos változásban is az állandóságot előtérbe állító – gondolkodásmód hétköznapi létét is meghatározza, hiszen egyre gyorsabban mozgó világunkban szükségünk van változatlan, biztos pontokra. A múzeumi ténykedés, az elmélyült, gyűjtéshez kapcsolódó aprólékos munka (egyáltalán a tárgyakkal való

foglalkozás) manapság anakronisztikusnak hat. Ádám azonban bizonyos szempontból szinte teoretikus mélységig hatolva közelít a tárgyak világához, nyitottan, megértően azok különös anatómiája iránt, ami nem utolsó sorban abból a tényből fakadt, hogy ő már eleve gyűjtőként érkezett az intézményesített műgyűjtésre berendezkedett múzeumi struktúrák közé. Ez pedig nem csak racionális, de érzelmi kötődést is jelent! Hiszen többször mondtak Neki (s jómagamnak is) ilyesmit: „Milyen nagy szerencséd van, hogy a hobbid a munkád...”. S valóban, ha bizonyos szempontból passzióként tekint a muzeológus a földadataira, akkor sokkal másabb lesz a viszonya a tárgyakhoz, de a tárgyakat gyűjtő, vagy szerető emberekhez is. Ez által az érem, pénz, jelvény vagy bármilyen más egyéb műtárgy nem csak, mint „munkaeszköz” jelenik meg, hanem megérinti a muzeológust, minden tekintetben hat rá. Ez a hatás érvényesül Ádám esetében is, és minden téren átítatja gondolkodását, működését. Olyan kapcsolat alakult ki közöttük és a múzeumi tárgyi világ (különösen is a numizmatikai anyagok) között, amelyben kétirányú – szinte dialóg – hatás érhető tetten. Kezei alatt az érmek úgy szólnak meg, olyan „emberi” módon vallanak a múltról, néhai közegükről, ahogyan csak nagyon kevés ember tudnak beszélni, mert ehhez szükség van arra, hogy a muzeológusban meglegyen valami (a szakmai tudás, rátermettség, gyakorlat és egyebek mellett): a tárgyak föltétlen tisztelete, illetve szeretete.

Ambivalens dolog ez, távolról úgy tűnhet, hogy a muzeológus a néma tárgyat kedveli, s az embereket (kivált a „lármázó” látogatót) kevéssé, holott ennek éppen az ellenkezője igaz. Hiszen a numizmatikus a pénzek mögött elsősorban nem az immateriális eszméket, a technológiát, a közgazdaságtant, az árviszonyokat, vagy akár a szépséget, az esztétikumot (s még hosszasan folytathatnánk a sort) keresi, mindezek csak eszközök. A numizmatika tudománya (is) az embert, hajszolja, s próbálja meg tetten érni mindezen jelenségek mögött. Ádám nagyon jól érti és érzi mindezt, s munkássága is koherensen ebbe az irányba mutat: vallja, hogy a pénzek „univerzuma” (amelynek lényegi funkciója alig változott az idők folyamán) kapocs lehet távoli korok felé, és segíti a rég letűnt világok emberének megértését, amivel egyúttal a jelenünk értelmezéséhez is hozzájárul.

A gyűjtés mellett háttérmunkák határozták meg szakmai működését. Nagy hangsúlyt fektetett a földolgozó munkák elvégzésére, számos (elemzéssel egybekötött) leletközlés fűződik a nevéhez. Már említett doktori munkájában a Csongrádi megyei éremleleteket dolgozta föl kataszterszerűen (illetve elemezte az leletadatokat). A numizmatikát adatszerűsége miatt „számítógépre teremt” diszciplinának tekinti és már a '80-as évek közepén digitalizált leletföldolgozással, illetve adatbázis építéssel kísérletezett. Az akkor még alapvetően más hardver és szoftver viszonyok közepette ez igen nehéz feladat volt, ráadásul a digitalizálással kapcsolatos – máig is vitás – kérdések, gondok már akkor is kiütköztek. (Jól mutatja ez a jelenség azt is: Ádám annak ellenére, hogy a múzeumot, alapeszméit tekintve határozottan konzervatív intézménynek gondolja, nem zárkózott el az újításoktól – azoknak inkább kezdeményezője volt. Vallja, hogy a „tartalmi” állandóság igénye nem kizárója a „formai” modernizációnak, sőt utóbbi fontos eleme a múzeum társadalmi integrációjának.)

Ádámotól – a fentebbieken túl – olyasmit lehet tanulni, amit ma már csak nagyon kevesektől. A múzeumba ilyen-olyan okokból betérő „ügyfelek” iránt mindenkor türelemmel viseltetett, szerényen (bár terelgetve, okítgatva) magyarázott nekik, kérdezte őket, s valóban érdeklődve irántuk egy olyan személyes, közvetlen kapcsolatot tudott kialakítani, amely a későbbi esetleges együttműködésnek kiváló alapja lehetett (s tette mindezt úgy, hogy közben nem csak a pénzekre összpontosított, hanem a múzeum szempontjából fontos minden más egyéb tárgyra, dokumentumra is). Nem célszerű, fölvetett manír volt ez, hanem sokkal inkább lényéből fakadt. Sokszor lehettem tanúja, ahogyan egy-egy idős, vagy elesett ember, de akár kisgyerek által behozott, kincsként őrizgetett (gyűjtői szempontból sokszor értéktelen) pénzzel kapcsolatban adott véleményt. Türelemesen végighallgatta és faggatta őket (s kész volt lefolytatni a mások által csak üres fecsegnek tekintett hosszú beszélgetéseket). Bár a csalódottság sokszor az arcukra volt írva, Ádám mégis olyan emberséggel, úgy magyarázta nekik a pénzekkel kapcsolatban tudni szükséges dolgokat, hogy mégis azt érezték: jó helyre jöttek és nem hiába. Ilyen helyzetekben tapasztalható igazán, hogy a múzeum – messze túlnőve feladatán – szociális és szocializációs szerepeket is betölt(het). Ezt Ádám kiválóan érzékeli és kiemelten fontos célként kezeli ezen funkció fönntartását, szélesítését. Mert szerinte a múzeumnak jelen kell lennie a társadalomban. De nem egyszerű (konzum) áruként, hanem minőségi értékhalmoz formájában, ahol a tárgyi és szellemi világ kapcsolódásán túl az emberi értékek, tulajdonságok és a személyes kötődések is ugyanúgy fontosak. A múzeum több, mint egyszerű bürokratikus hivatal: oda hazatérnek az emberek!

Szemérmessége, háttérbe húzódása mellett Ádám különös módon mégis inspiráló és instruáló személyiség is. A maga területén kényszerűségből ugyan egyedül állt helyt minden nehézséggel szembenézve, az egyszemélyiség komoly ódiumának föl vállalásával. Ugyanakkor a múzeumon és a megyei szervezeten belül pedig kifejezetten kollektív munkában egymásra érzékenyen odafigyelő, csapatszellemet erősítő tevékenységet fejtett ki, ahogyan azt az Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, illetve az Magyar Numizmatikai Társulat berkein belül is tette. E kettősségnek több oka is lehet, leginkább azonban talán arra vezethető vissza, hogy az elméleti, elvi gondolkodás és a pragmatizmus egyszerre jellemezte ténykedését, ráadásul mindig olyan elegyként,

amely lehetővé tette, hogy egy-egy kérdés megoldásához a lehető leghatékonyabban, ugyanakkor leginkább át- és továbbgondolt, építő szándékkal álljon hozzá. Ez a fajta gondolkodásbeli, sőt esztétikai arányosság, kiegyensúlyozottság meghatározó vonása jellemének.

Nem csak az Éremtár létre- és összehozása tekinthető azonban nagy érdemének, hanem a Móra Ferenc Múzeum Történeti Osztályának megszervezése is. Helytörténeti kutatások és gyűjtés már korábban is folyt a múzeumban, de a munka rendszeres mederbe terelése, a szisztematikus gyűjteményépítés és kutatás alapstruktúráinak (és hivatali ügymenetének) kialakítása jelentős mértékben a nevéhez kötődik. Igyekezett föltárni a szegedi családoknál rejtőzködő értékeket, ugyanakkor elsőként kezdett el árveréseken is vásárolni, fejlesztette a megyei és szegedi képeslapgyűjteményt, megalapozta a történeti adattárat (jelentős, rendszerezett cikk-kivágot gyűjteményt épített), tudatosan fotózta a helyi eseményeket, sőt a város változásait, átalakulását is.

Bár főként a gyűjteményi háttérmunkát, a tudományos kutatást tartja elsődlegesnek, mégsem vethető szemére, hogy ne tekintene fontos tényezőként a múzeumok kiállítási, illetve ismeretterjesztő tevékenységére. Sőt! Több mint száz tárlata, számos előadása, riportja jelzi, kiemelt figyelmet tanúsított ezen terület iránt is.

Ádám életműve bizonyos szempontból kissé kétarcúnak tűnhet: ha a numizmatika felől nézzük, akkor meglepő, hogy mi minden mást csinált, ha meg a múzeum egésze irányából, úgy pedig a pénzekkel való foglalkozás általános szakmai ismerveit bélyegezték rá, szinte alig méltatva valamire egyéb irányú ténykedését. Pedig a két sík nagyon is összefügg, s egy gondolkodásbeli sajátságra világít rá: Ádám mindenütt megtalálta a rést, megérezte a hiányt, s amennyire futotta az egyéb munkák mellett erejéből, változtatni próbált. Az Erzsébet királynéről készített kiállítása a maga idejében (röviddel 1989 előtt) revelációként hatott a szegedi múzeumjárók közösségében és a tágabb környezetben is. Néhány évvel később az „Aradi Ereklýmúzeum” anyagából rendezett tárlata is kirobbanó sikert aratott. Persze nem azért hatottak így ezek a kiállítások, mert olyan látványosak, vagy modernnek lettek volna (noha szakmailag és technikailag is kiválóak voltak), hanem mert a rendszerváltás körüli évek nemzeti-kulturális útkeresési időszakában érzekelve a hangulatot, az igényeket, a fogékonyságot és a közösség formálásának lehetőségét találóan választotta ki, az abban az időben egyébként is aktuális témákat. Ezek a kiállítások is mutatják Ádám tárgyközpontú hozzáállását, gondolkodását. Nem a tartalom nélküli installációépítés, a bulváros szenzációkergetés, vagy a semmitmondó külsín áldeait állította középpontba, hanem a mindenkinek alapját képező tárgyanyagot szólaltatta meg értő módon, fölverte tudással, összefüggések hálózatába helyezve, láttatva a háttérben meghúzódó szálakat, s tette mindezt olyan jelképrendszerben, olyan hangolásban, hogy az mindenki számára érthető, ugyanakkor a témához méltó formában valósuljon meg.

A múzeumi léten túl Társulatunk életében is fontos szerepet töltött be Ádám, hiszen sokáig, mint a vidéki végek egyik képviselője a Választmány tagja volt, s egészen máig a Numizmatikai Közöny szerkesztőbizottságát erősíti. Olyan kezdeményezések fűződnek a nevéhez, mint a Középkori Munkacsoport létrehozása (és egy ideig vezetése), vagy a Numizmatika és a Társtudományok Konferenciák sorozatának megindítása, amelynek ideája a tudományokat művelők egymásra utaltságának fölismeréséből, érzékeléséből, a kollektív munka erejébe vetett hitből sarjadt. Gondolkodásmódját jól mutatja a konferencia címe is: nem a mindenütt dívó segédtudomány kifejezést használta, hanem a sokkal valósabb viszonyt tükröző társtudományok megnevezést.

Csapatban, közös munkában való gondolkodását jól jelzik az alábbi kapcsolatok is. A szélesebb közvélemény számára neve szorosan összefonódott Leányfalusi Károlyéval, akivel immáron több mint ötven éve ápolnak szoros barátságot, amely modern pénzeket bemutató – rendkívül hasznos és népszerű – katalógusaikon kívül közös kecskeméti működésükben (a Numizmatikai Hírös Napok börzéi és egy-egy pénzt vagy emlékpénzt készítő művész kiállítással egybekötött bemutató beszélgetése, éremkiadói ténykedés) érlelt számos gyümölcsöt. Kapcsolatuk élesen világít rá arra is, hogy mennyire fontos a gyűjtőkkel, amatőr numizmatikusokkal (itt értsd: nem hivatásos muzeológusokkal) való kapcsolattartás és a közös munka a múzeumi diszciplínák esetében, s különösen, sőt hatványozottan is igaz ez a numizmatikára.

Kiváló kapcsolatot ápol a Kőhegyi Mihállyal, barátságuk több közös cikk formájában és egyéb irányú együttműködésben is kifejeződésre jutott. Huszár Lajost mindig is sokra becsülte, s vele kapcsolatos megnyilvánulásából leszűrve úgy hiszem, ha nem is kimondva, de bizonyos szempontból példaképének tartja. A múzeummal és a numizmatikával kapcsolatos részben más indíttatású, mégis nagyon hasonló szakmai alapállásuk mellett talán Huszár mélységes humanizmusa volt rá nagy hatással. Karlovits Károllyal közösen „elkövetett” pénzverés-technológiai rekonstrukciós „gondolatkísérlete” is kifejezetten érdekes, a maga nemében kevés előzménnyel, párhuzammal rendelkező tanulmány.

Az „ügyfelekkel” való foglalkoztatás kapcsán fölmerült szocializációs igények – merőben más formában ugyan – de a helyi művészek esetében is jelentkeztek. A múzeumnak elsődlegesen fontos feladata a helyi művésztszadalommal való kapcsolattartás. Ádám numizmatikai szempontból ezt az elvet kiválóan képviselte, illetve valósította meg, hiszen a legjelesebb helyi éremművészekről (elsősorban Tápai Antal, Tóth Sándor, Bozó Gyula, Fritz Mihály, Füz. Veronika, Kalmár Márton, Lapis András) rendszeresen vásárolt, kiállításokat

rendezett számukra; mondhatni baráti viszonyt ápolt többükkel. Hasonlóan szoros kapcsolatot tartott fenn a Szabó Éremverdével is. Csúcs Ferenc, mint Csongrád megyei kötődésű (szentesi) éremművész került hozzá közel, műveiből több alkalommal is vásárolt a Móra Ferenc Múzeum számára. Mély barátságot ápolt két grafikus művésszel is: a távoli rokon Gross Arnoldnal, illetve Kass Jánossal.

A főntebb említettekén túl szoros szakmai kapcsolatot ápol Fári Irén történész-muzeológussal is, akivel számos tanulmányt írtak közösen, amelyek többnyire igen sajátosan kiválasztott témákkal sokszor egy területen hiánypótló, úttörő munkának számítanak.

Kapcsolatban állt azonban a magyar numizmatika számottevő művelőinek szinte mindegyikével a '70-es évektől kezdve egészen napjainkig. A kapcsolattartáshoz a múzeumi háttérén túl a Társulat és az Egyesület nyújtotta keretek is kiváló lehetőséget biztosítottak.

Nem utolsó sorban mindemellett példás családi életet él felesége és három szorgalmasan hazalátogató fia körében, sőt aktívan részt vesz a szegedi református közösség életében is. A mindenkori elvi tisztánlátás alapjain állva még magánéletét is a céltudatosság jellemezte bizonyos szempontból. A világ himnuszait kapcsolatosan összeállított – a maga nemében páratlan – kollekciójának létrejöttét és formálódását nem csak a gyűjtés diktálta birtoklási vágy alakította. A magyar Himnusz és a Szózat (és ezek előzményei, például: Rákóczi induló, Boldogasszony Anyánk...) kultuszának nyomában járva tudatosan úgy fejlesztette gyűjteményét, hogy az magában is két nemzeti imánk dokumentumtára, ékes hirdetője legyen. S valóban, számos kiállításon mutatta be nem csak magukat az alkotásokat, hanem Kölcseyt, Erkelt, Vörösmartyt és Egressyt is. Ma is eltökélten tesz azért, hogy a Himnusz és a Szózat a megérdemelt helyet foglalja el a közgondolkodásban és a szívekben egyaránt (s hogy lemossa róluk az örök – teljességgel alaptalan – vádat: pesszimista).

S végül, mert a személyesség csábja engem is megkísért, magam 2004 elejétől fogva, mint egyetemista jártam be az Éremtárba, kezdetben elsősorban olvasni. Ettől kezdve Ádám időről időre megkért, hogy segítsék neki egy kicsit, s néhány hónap alatt a kutatástól a heti egy-két napot is kitöltő aprómunka végzéséig jutottam, szinte észrevétlenül billenve át egyik területről a másikra (eközben folyamatosan és tudatosan táplálta érdeklődésemet az Éremtár elfekvő könyvanyagának ajándékozásával). A számos kihívást és tanulságot tartogató izgalmas munka során nagyon sokat tudtam meg a múzeumból és a numizmatikáról is, no meg az Éremtárról, annak rendjéről, kapcsolati hálójáról és mindarról a teoretikus mélységű eszmevilágról, amelyre mindezek ráépülnek. Mint utóbb kiderült, ez a folyamat észrevétlenül ugyan, de tudatosan irányítva zajlott le Részéről. Vannak, akik tanárok, de vannak a szó klasszikus értelmében vett tanítók, akik az okítás bensőségesebb módjait részesítik előnyben. Ádámban azonban én mesteremet tiszteltem. A mester nem (csak) abban különbözik az egyszerű munkástól, hogy ügyesebb kézzel nyúl hozzá az anyaghoz, hanem tudja mi lesz belőle és azt is, hogy miért. Ő meglátta bennem a formálható részt, s fölismerte, hogy utódává nevelhet (hogy munkásságának méltó, vagy legalábbis elégséges folytatójává sikerül-e lennem, arról majd mondjon véleményt az utókor; s ha nem találtak megfelelőnek, azt nem a mesternek kell fölírni). Ez a felelősségteljes, az Éremtár érdekeit mindenek fölé helyező gondolkodás ütközött ki akkor is, amikor 2007-ben bekövetkezett nyugdíjazásakor (bár lett volna rá lehetőség, hogy továbbra is egyedül dolgozhasson) az éremtári munka folytonosságának biztosítására megosztotta velem státuszát. Nem a maga érdekeit állította előtérbe, nem a saját helyét igyekezett biztosítani, hanem kizárólag a múzeum érdekeit tartotta szem előtt (s tudta azt is, hogy ezzel egyúttal engem is segített). Amikor 2009-ben teljesen átvettem Tőle az Éremtárat, akkora már világosan látszódott, hogy olyan tiszta, egységes és logikus elveken nyugvó, mindenre kiterjedő és kész rendszert kaptam, amelyet érdemileg nincs értelme megváltoztatni. S amelynek fönntartásában és továbbfejlesztésében máig is szilárdan támaszkodhatok a segítségére.

Egy belső múzeumi lapban fölkerésre megjelent rövid szakmai önéletrészének Ádám ezt a címet adta: *Otthon a múzeumban*. Azt hiszem, csak nagyon kevesen érezhetik annyira igazán magukénak a múzeumot, mint Ő. Ha létezik olyan, hogy Homo Museologicus, akkor Nagy Ádám bizonyosan ebbe a ritka csoportba tartozik. Ő olyan egyéniség, aki együtt él, lélegzik a múzeummal (és az Éremtárral), annak örömeit és gondját is hordozza. Aki magát az intézményt egy felséges és magasztos eszmerendszer letéteményeseként őszintén csodálja és szívből szereti (tegyenek, vagy mondjanak bármit azok, akik a múzeum mindenkori munkatársai, vagy vezetői).

Sok olyan – magából mindent odaadó – muzeológusra, illetve numizmatikusra lenne szükség, mint amilyen Ádám. Örülök, hogy mesteremnek, sőt barátomnak tarthatom Őt, s azt hiszem a teljes numizmatikus és gyűjtői társadalom nevében őszinte örömmel köszönhetem hetvenedik születésnapja alkalmából és mondhatok Neki köszönetet az eddig végzett, közel fél évszázados (!) munkáért, s kívánhatok sok erőt és kitartást a további munkálkodáshoz. Isten éltesse!

Ujszászi Róbert
Móra Ferenc Múzeum
Szeged

TABULA GRATULATORIA

Baloghné Ábrányi Hedvig	Kiss József Géza	Rónaszéki István
Balogh Éva	Kováts László	Sallay Gergely Pál
Bánki Vera	Krankovits Ilona	Sipos József
Bárkányi Ildikó	Kőrösi Ilona	Soós Ferenc
Bertók Krisztina	Kürti Béla	Szemán Attila
Bíró Sey Katalin	L. Kovásznai Viktória	Szilágyi Mihály
Buza János	Labádi Lajos	Torbágyi Melinda
Cs. Farkas Edit	Lapis András	Tóth Csaba
Domoki Ferenc	Leányfalusi Károly	Tóth István
Fári Irén	Lengyel András	Tóth József
Fogas Ottó	Magyar András	Tóth Sándor
Fritz Mihály	Makai Ágnes	Török Pál
Gedai István	Marjanucz László	Ujszászi Róbert
Gerlovics Szilveszter	Maróti Tamás	V. Székely György
Hajdú Béla	Molnár Péter	Vagyóczky Károly
G. Héri Vera	Nagy László G.	Vámosi László
Hídvégi Erzsébet	Pallos Lajos	Vida István
Ilia Mihály	Pandula Attila	Vukovné Sprok Ildikó
Juhász Antal	Pál László	Zombori István
Kalmár Márton	Romsics Ignác	Zombori Lajos

Nagy Ádám publikációi

Publikationen von Ádám Nagy

1964.

Az ifjúság önálló gondolkodásáról. [Hozzászólás az Élet és Irodalom cikkéhez.] = Élet és irodalom, 8. 1964. 26. (július 4.)

1972.

Újabb értékjeles bárcák Kiskunhalason / Leányfalusi Károllyal közösen. = Az Érem, 28. 1972. 1. p. 46.

1974.

Kiállítás Kecskemét felszabadulásának 30. évfordulója tiszteletére 1974 október 27. – november 24. – [Kiállítási katalógus 7 hasonmás dokumentummal] / Bev. Iványosi Szabó Tibor ; szerk. és a kiállítást rend. – Kecskemét : Katona József Múzeum, 1974. – 4 p. + 7 t. melléklet

Magyarország fém pénzei : a budapesti Állami Pénzverő pénzei : 1926–1972 / Leányfalusi Károllyal közösen. – Budapest : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 1974. – 71 p. : ill. ; 20 cm. – (Az éremgyűjtők kiadványsorozata. 3. csoport. Újkori pénzek ; 9.)

Rec.: Az éremgyűjtők kiadványsorozata. – Budapest : MÉE, 1970–1972. = Numizmatikai Közlöny, 72–73. 1973–1974. p. 102–105.

Rec.: Eypeltauer, Tassilo: Corpus nummorum regni Mariae Theresiae : die Münzprägungen der Kaiserin Maria Theresia und ihrer Mitregenten Kaiser Franz I. und Joseph II. : 1740–1780. - Basel : Münzen u. Medaillen AG, 1973. – 417 p. : ill. = Numizmatikai Közlöny, 72–73. 1973–1974. p. 104–105.

1975.

Pénz- és gazdaságtörténeti adatok Mária Terézia korából / Kőhegyi Mihállyal közösen. = Cumania, 3. 1975. p. 103–144.

1977.

Magyarország fém- és papírpénzei : 1926–1976 / Leányfalusi Károllyal közösen. – Budapest : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 1977. – 197 p. : ill. ; 20 cm. – (Az éremgyűjtők kiadványsorozata. 3. csoport. Újkori pénzek ; 13.)

1978.

XVI. századi éremlelet Tápé-Malajdokról / Kőhegyi Mihállyal közösen. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1976–1977. p. 136–161.

A konvenciós pénzrendszer. = Élet és tudomány, 33. 1978. 16. (ápr. 21.) p. 505.

Rec.: Buzdugan, George-Luchian, Octavian-Oprescu, Constantin C.: Monede si bancnote romanesti. – Bucuresti : „Sport-Turism”, 1977. XL + 429 p., 10 t. = Numizmatikai Közlöny, 76–77. 1977–1978. p. 135–137.

Rec.: Corpus Nummorum. I. Austriacorum : Bd. 5. Leopold I. - Karl VI. : (1657–1740) / átdolgozta Helmut Jungwirth. – Wien : Bundessammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen, Kunsthistorisches Museum, 1975. – VIII + 429 p., 42 t. = Numizmatikai Közlöny, 76–77. 1977–1978. p. 135.

1979.

Papírpénzek kiállítása : Dr. Dózsa György gyűjteménye. = Délmagyarország, 69. 264. (nov. 11.) p. 11.

1980.

- Adalékok Mária Terézia pénzveréséhez. = Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve, 1973. p. 41–54.
A Kiskun Múzeum éremgyűjteménye : Kiállítási katalógus. – Kiskunfélegyháza, 1980. – 21 p.
Über geld- und wirtschaftsgeschichtliche Probleme in der Zeit Maria Theresias. = Numismatische Zeitschrift, 94. 1980. p. 47–49.
Rec.: Huszár Lajos - Varannai Gyula: Medicina in nummis : Hungarian coins related to medicin. – Budapest : Medicina, 1977. – 216 p., 104 t. = Numizmatikai Közlöny, 78–79. 1979–1980. p. 145–146.
Rec.: Kahler Frigyes: A pénzhamisítás magyarországi történetéhez : Kézirat. – Budapest : szerző kiadása, 1980. – 265 p. = Numizmatikai Közlöny, 78–79. 1979–1980. p. 139.
Rec.: da Silva, José-Gentil: Pénz és ember. A pénz XVII. századi története apropóján. = Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta historica. Tom. 64. / szerk. Gyimesi Sándor. – Szeged, 1978. – 32 p. = Numizmatikai Közlöny, 78–79. 1979–1980. p. 141–142.

1981.

- 1442 régi pénz Csongrádról. = Élet és Tudomány, 36. 1981. (dec. 28.) p. 1631.
Csongrád megye numizmatikai lelőhelyei. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1979. p. 26–30.
Egy 19. századi pénzlelet néhány tanulsága. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1980. p. 15–20.
Husadik századi pénzlelet Sándorfalváról. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978–1979. p. 349–356.

1982.

- Csongrád megyei numizmatikai lelőhelyek statisztikai adatai. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1981. p. 173–177.
Rec.: Antall József - Huszár Lajos: Medicina in nummis. – Budapest : Medimpex, 1979. – 22 p., 75 t. = Numizmatikai Közlöny, 80–81. 1981–1982. p. 164.

1983.

- Érmék, plakettek bemutatója : Új szerzemények a múzeumban : Numizmatika általában. = Délmagyarország, 73. 140. (jún. 15.) p. 5.
Magyarország fém- és papírpénzei 1892–1925 : Korona-fillér pénzrendszer / Leányfalusi Károllyal közösen. – Szeged, MÉE Csongrád megyei Szervezete, 1983. – 118 p. – 2. kiadás. – Szeged, 1989. ; 3. kiad. – Szeged, 1993.
Régi pénzek. (A Liebmann gyűjteményből.) = Délmagyarország, 73. 1983. 174. (júl. 24.) p. 5.
Százéves a múzeum éremtára. = Délmagyarország, 73. 1983. 86. (ápr. 13.) p. 5.

1984.

- A XVI. századi dél-magyarországi pénzforgalom egy lelet tükrében. = Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve, 1979. p. 19–26.
Bogyiszló (XVII. század.) [Pénzlelet ismertetés]. = Numizmatikai Közlöny, 82–83. 1983–1984. p. 119–120.
Csongrád (XIX. század.) [Pénzlelet ismertetés]. = Numizmatikai Közlöny, 82–83. 1983–1984. p. 120–121.
Egy makói pénzlelet a 19. század közepéről. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1980–1981. p. 113–132.
Pénzlelet Csongrádról a 19. század közepéről. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1982. p. 73–76.
A szegedi Móra Ferenc Múzeum helytörténeti fényképgyűjteménye. = Történeti Múzeumi Közlemények, 1984. 1–2. p. 136–148.
Rec.: Börner, Lore: Deutsche Medaillenkleinode des 16. und 17. Jahrhunderts. – Leipzig : Edition Leipzig, 1981. – 106 p., 73 t. = Numizmatikai Közlöny, 82–83. 1983–1984. p. 143–144.
Rec.: Rádóczy Gyula : Mária Terézia magyar pénzverése. – Budapest : MÉE, 1982. – 143 p. = Numizmatikai Közlöny, 82–83. 1983–1984. p. 135.
Rec.: Szabó T. Attila : Erdélyi magyar szótörténeti tár. - Bukarest : Kriterion. – 1. köt. A–C. – 1976. – 1225 p. ; 2. köt. Cs-Elsz. – 1978. – 1219 p. ; 3. köt. Elt-Felsz. – 1982. – 1162 p. = Numizmatikai Közlöny, 82–83. 1983–1984. p. 136.

1985.

Fotográfiák Szegedről, szegediekről : kiállítási vezető / A kiállítást rendezte és a vezetőt írta T. Knotik Mártával és Tóth Istvánnal közösen. - Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 1985. – 32 p.
Rec.: Rádóczy Gyula : Mária Terézia magyar pénzverése. - Budapest : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 1982. – 143 p. = Az Érem, 41. 1985. 1. p. 27.

1986.

Magyarország fém- és papírpénzei 1926–1946 : Pengő-fillér pénzrendszer : 1926–1946 / Leányfalusi Károllyal közösen. – Kecskemét : MÉE Bács-Kiskun Megyei Szervezete, 1986. – 175 p. – 2. kiad. 1989. ; 3. változatlan utánnyomás. – Kecskemét, 1992.
A numizmatikai leletek számítógépes feldolgozásának kérdései. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1984. p. 156–161.
Orgovány-Kargala. XVI. század. [Pénzlelet ismertetés]. = Numizmatikai Közlöny, 84–85. 1985–1986. p. 181.
Ötömös. XIII. század. [Pénzlelet ismertetés]. = Numizmatikai Közlöny, 84–85. 1985–1986. p. 181.

1987.

Magyarország fém- és papírpénzei : A forint pénzrendszer : 1946–1986 / Leányfalusi Károllyal közösen. – Kecskemét : MÉE Bács-Kiskun Megyei Szervezete, 1987. 224 p. : ill. – 2. változatlan utánnyomás Kecskemét, 1994.
Mátyás király aranypecsétje. = Élet és Tudomány, 42. 1987. 24. (jún. 12.) p. 767.
A „szegedi kispénz” elterjedése a leletek alapján. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1985. p. 36–42.
[szerk. és bev.:] Csiky Emil: A magyar pénzek verdehelyei történelmünkben. – Szeged : MÉE Csongrád Megyei Szervezete, 1987. – 51 p. + 3 térkép melléklet.
Rec.: Rádóczy Gyula : A legújabb kori magyar pénzek : 1892–1981. – Budapest : Corvina, 1984. – 216 p., ill. = Numizmatikai Közlöny, 84–85. 1985–1986. p. 191.
Rec.: A történelem segédtudományai / szerk. Kállay István. – Budapest : ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1986. – 346 p. = Az Érem, 43. 1. p. 49.

1988.

13. Országos Kisgrafika Barátok Köre találkozó : Szeged, jún. 13–19 : Kiállítási katalógus / bev. írta. – Szeged, 1988. – p. 2–4.
Bogyiszlói pénzlelet a XVII. század végéről, és gazdasági háttere / Kőhegyi Mihállyal közösen. = Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, 14. 1988. p. 339–370.
Egy pénzlelet sorsa Szőregen 1837-ben. [Forrásismertetés] = Numizmatikai Közlöny, 86–87. 1987–1988. p. 171–172.
Kísérleti program numizmatikai lelőhelyek számítógépes feldolgozásához = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1986. p. 52–57.
Pénzforgalom Szegeden 1944–45-ben / Huszka Lajossal közösen. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1987. 1. p. 353–376.
Tápéi pénzleletek. = Tápé [Jubileumi újság], 1988. (09.29) p. 5–6.

1989.

Egy pénzlelet sorsa Szőregen 1837-ben. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1988. 1. p. 387–393.
Tóth Sándor szobrászművész éremkiállítása, Szeged, Fekete Ház : 1989. november 17. – 1990. április 30 : Kiállítási katalógus / bev. írta. – Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 1989. – p. 2–4.

1990.

Rec.: Mikolajczyk, Andrzej: Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens. – Łódź : Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne, 1988. – 207 p. = Numizmatikai Közlöny, 88–89. 1989–1990. p. 161.

Rec.: Talvio, Tuukka: The coins and banknotes of Finland. Helsinki : Bank of Finland, 1987. – 143 p. = Numizmatikai Közlöny, 88–89. 1989–1990. p. 162.

1991.

Csongrád megyei múzeumi képeslapok. = Képeslap, 4.1991. 7. p. 3.

Egy századelejei képeslap kiállításáról. = Képeslap, 4.1991. 7. p. 4.

Képeslapok a tűzoltás történetéből. = Képeslap, 4.1991. 7. p. 2.

Numizmatikai lelőhelyek Csongrád megyében. = Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve, 1981–1982. p. 169–176., 6 térkép

A szervezett éremgyűjtés Kecskeméten : 1966–1991 / Leányfalusi Károllyal közösen. – Kecskemét : MÉE Bács-Kiskun Megyei Szervezete, 1991. – 35 p.

1992.

A gyűjtésről : Láthatatlan milliók. = Éremtani Lapok, 1992. 12. p. 19–21.

„...Kik érted haltak, szent Világszabadság !” : Kiállítás az aradi Megyei Múzeum 1848–49-es relikviáiból / a bev. írta és a kiállítást rend. Tóth Istvánnal közösen. – Szeged. – 8 p. – Leporellő

Magyarország fém- és papírpénzei : 1987–1991 : a forint pénzrendszer : 1. sz. pótlás / Leányfalusi Károllyal közösen. – Kecskemét : MÉE Bács-Kiskun megyei Szervezete, 1992. – 47 p.

Pénzértékelési rendelet 1756-ból és 1763-ból (Makóról). = Numizmatikai Közlöny, 90–91. 1991–1992. p. 223–226.

Pénzforgalom Szegeden 1918–1920-ban. I. / Huszka Lajossal közösen. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1989–90. 1. p. 447–478.

Rec.: Metz, Rainer: Geld, Währung und Preisentwicklung : Der Niederrheinraum in europäischen Vergleich : 1350–1800. – Frankfurt : Knapp, 1990. – 520 p. = Numizmatikai Közlöny, 90–91. 1991–1992. p. 244–245.

Rec.: Szaivert, Eva: Münzkatalog Österreich von 1740 (Maria Theresia) –1990. – Augsburg : Battenberg, 1990. – 277 p. = Numizmatikai Közlöny, 90–91. 1991–1992. p. 247.

1993.

1848–49-es gyűjtemény Aradon : Kiállítás Szegeden. = História, 15. 1993. 3. p. 18–19.

A beszélő banknóta : [A Magyar Hanglemezűjság I. évf. 1913. november 1-i cikkének újraközlése]. = Éremtani Lapok, 1993. 21. p. 21.

Iskolajelvények : a Móra Ferenc Múzeum kincseiből, 2. = Szeged, 1993. február. p. 2.

Kecskeméti értelmiségiek találkozója Balatonalmádin 1931-ben : Küldjön egy képet. = Reformátusok Lapja, 37. 26. (június 27.) p. 5.

Kiállítás Szegeden az aradi múzeum 1848–49-es gyűjteményéből. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1992. p. 135–141.

Tóth Molnár Ferenc : Bem tábornok tűzérek között : A Móra Ferenc Múzeum kincseiből, 3. = Szeged, 1993. március. p. 2.

1994.

Kossuth-bankók beszolgáltatása Simándon 1848 augusztusában. = Numizmatikai Közlöny, 92–93. 1993–1994. p. 111–121.

Lebó Ferenc érem- és szobrászművész kiállítása : Pápa, 1994. július 10–23. ; Kecskemét, 1994. július 30. – augusztus 15. : [Kiállítási katalógus] / a bev. írta. - Pápa, 1994. p. 5–6.

„Magyar néphymnussá válandik...” : a Himnusz születésnapján. = Csongrád megyei Hírlap Délvilág, 51. 15. (jan. 22.) p. 5. ; u.a. = Délmagyarország, 84. 18. (jan. 22.) (melléklet I.)

A numizmatika és a társtudományok. : [konferencia Szegeden, 1993. október 25–26.] / szerk. – Szeged : Móra Ferenc Múzeum : Magyar Numizmatikai Társulat, 1994. – 124 p., [18] t., [3] : ill.

Rec.: Kis Bálint: A Békési-Bánati Református Egyházmegye története, 1836 / [szerk. Blazovich László, Szabó Ferenc] ; [sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Kormos László].

– Békéscsaba ; Szeged : [Csongrád Megyei Levéltár], 1992. – 443 p., 16 t. – (Dél-alföldi évszázadok). = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 6. 1994. 1–2. p. 267–269.

1995.

Himnuszok, nemzetek I. / összeáll. és a kísérő szöveget írta ; [közread. a TIT Bács-Kiskun Megyei Egyesülete]. – Kecskemét : TIT Bács-Kiskun M. Egyes., 1995. – 127 p. : ill., kotta ; 7x6 cm. – [minikönyv]

Kiss Nagy András : éremkiállítás : Kecskemét 1995. július 29. – szeptember 10. / [a kiállítást rend....] ; [szerk. Torbágyi Melindával közösen. – [Kecskemét] : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Kecskeméti Csoportja, [1995]. – 36 p. : ill., 8 t.

1996.

1100 éve küzd a magyar. Az éremgyűjtők kiállítása a Fekete házban. = Szeged, 1996. július. p. 42–43.

Himnuszok, nemzetek II. / összeáll. és a kísérő szöveget írta. – Kecskemét : TIT Bács-Kiskun Megyei Egyesülete, 1996. – 134 p. : ill., kotta ; 7x6 cm. – [minikönyv]

In memoriam Borsos Miklós (1906–1990) születésének 90. évfordulójára : Emlékkiállítás Gosztonyi József magángyűjteményének érmeiből a MÉE XXVI. Vándorgyűlése alkalmából / összeáll. és szerk. - Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 1996. – 12 p.

Kitüntető jelvény alapítása Szegeden 1969-ben / Kőhegyi Mihállyal közösen. = Numizmatikai Közlöny, 94–95. 1995–1996. p. 90–96.

Magyarország fém- és papírpénzei : a forint pénzrendszer, 1992–1996 : 2. számú pótlás / Leányfalusi Károllyal közösen. – Kecskemét : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Bács-Kiskun Megyei Szervezete, 1996. – 59 p. : ill.

Pénzek. – In: Szer monostora és kora : régészeti kiállítás az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark központi épületében / Béres Mária [et al.] ; [szerk. Bende Livia]. – Ópusztaszer : Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark Közhasznú Társaság, 1996. – p. 46–53. – Kiállítási vezető

Százéves emlékek / T. Knotik Mártával közösen. = Szeged, 1996. szeptember. p. 31–35.

1997.

Az 1883-as szegedi királylátogatás tárgyi emlékei / Kőhegyi Mihállyal közösen. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1995–1996. p. 137–144.

Egy döntés-előkészítés állomásai. A Dóm tér címereinek rekonstrukciója / Papné Zántho Ritával közösen. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1995–1996. p. 109–114.

Értékpapírok a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményeiben. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1997. p. 173–177.

Gross Arnold / bev. írta és szerk. – Szeged, 1997. – 2 p., 32 t.

Himnuszok, nemzetek III. / összeáll. és a kísérő szöveget írta. – Kecskemét : TIT Bács-Kiskun Megyei Egyesülete, 1997. – 130 p. : ill., kotta. – [minikönyv]

Kitüntető jelvény alapítása Szegeden 1969-ben / Kőhegyi Mihállyal közösen. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1993–1994. p. 161–172.

1998.

Az 1883-as szegedi királylátogatás emlékérméi / Kőhegyi Mihállyal közösen. = Numizmatikai Közlöny, 96–97. 1997–1998. p. 101–110.

Csongrád városi múzeum tárgyairól 1927-ben készült jegyzőkönyv / Erdélyi Péterrel és Szűcs Judittal közösen. = Múzeumi Füzetek, Csongrád. 1. p. 19–23.

„Egyedülálló és megrendítő kiállítás volt”. Az aradi 1848-49-es ereklyegyűjtemény Szegeden, 1992-ben. = Szeged, 1998. március. p. 70–73.

Előzetes a Magyarország fém- és papírpénzei újabb kötetéről. A magyar forradalom és szabadságharc pénzei 1848–49-ben. = Értesítő, 1998. 1. p. 14–15.

Himnuszok, nemzetek IV. / összeáll. és a kísérő szöveget írta. – Kecskemét : TIT Bács-Kiskun Megyei Egyesülete, 1997. – 130 p. : ill., kotta. – [minikönyv]

- Közgyűjtemény — magángyűjtemény : a múzeumügy régi és új dilemmái. = Szeged, 1998. november. p. 64–66.
- „A lázadás legfőbb segédeszközei”. Az 1848/49-es magyar forradalom pénzei. = Szeged, 1998. október. p. 16–19.
- A magyar forradalom és szabadságharc pénzeiken, érmeiken c. kiállításról. Emlékkiállítás Szegeden a 150. évfordulóra. = Értesítő, 1998. 2. p. 11–12.
- Magyarország fém- és papírpénzei 1926–1998. / Leányfalusi Károllyal közösen. – Budapest : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 1998. – 312 p., ill. ; [2. jav. kiad. – Budapest, 1999.]
- Megyei kitüntető érmek és plakettek a közigazgatás tanácsi korszakából / Fári Irénnel közösen. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1998. p. 162–172.
- „... a művészet kitűnőségei versenyeztek kegyeiért.”. Erzsébet királynéval kapcsolatos érmek, plakettek a Móra Ferenc Múzeum Éremtárában. = Szeged, 1998. szeptember. p. 20–21.
- Szeged címere / Fári Irénnel közösen. – Szeged : Scriptum : Móra Múzeum, 1998. – 64 p. : ill., részben színes
- Rec.: H. Szabó Lajos: A szabadságharc és az emigráció pénzei, kitüntetései, 1848–1866. – Pápa : MÉE Pápai Csoportja, 1995. – 98 p. = Numizmatikai Közlöny, 96–97. 1997–1998. p. 195.

1999.

- Egyházi és világi érmek : 1998 : Bozó Gyula jubileumi éremkiállítása Szegeden. = Értesítő, 1999. 1. (márc.) p. 19–21.
- Emlékmű Aradon, a „Magyar Golgotán”. = Dél-Alföld, 5. 1999. 18. (okt.) p. 17.
- Himnuszok - nemzetek. V. / összeállította, a kísérőszöveget írta és szerk. – Kecskemét : TIT Bács-Kiskun Megyei Egyesülete, 1999. – 137 p., ill., kotta
- A középkori ezüstpénzverés technológiai rekonstrukciója / Karlovits Károllyal közösen. – In: Numizmatika és a társtudományok III. : [a Nyíregyházán 1997. október 17–19. között tartott konferencia előadásai] / [szerk. Ulrich Attila]. – Nyíregyháza : [Jósa András Múzeum], 1999. – p. 179–183.
- A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Csongrád megyei Szervezete rövid története. = In: A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete emlékkönyve, 1969–1999 / [összeáll.] H. Szabó Lajos. – Budapest : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 1999. – p. 162–170.
- A magyar szabadságharc vértanúinak emlékszobra Aradon. = Dél-Alföld, 5. 1999. 17. (szept.) 1. p.
- Rec.: Apró Ferenc: Szegedi képeslapok - a képeslapok Szegedje. – Szeged : Grimm, 1999. [Gyomaendrőd] : Gyomai Kner. – 81 p. : ill. = Szeged, 1999. szeptember. p. 26–27.

2000.

- Pénzek 1848-49-ben : a magyar forradalom és szabadságharc pénzei / Leányfalusi Károllyal közösen ; [közread. a] Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Bács-Kiskun Megyei Szervezete. – Kecskemét : MÉE Bács-Kiskun M. Szerv., 2000. – 159 p. : ill.
- Válogatás korai Tiszai képeslapokból / Fári Irénnel közösen. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve : Studia Historica, 3. 2000. p. 457–470.
- Rec.: LEÁNYFALUSI Károly: Bács-Kiskun megye numizmatikai bibliográfiája. – Budapest : Magyar Numizmatikai Társulat, 1999. – 161 p. = Az Érem, 51. 2000. 1. p. 48.

2001.

- Árpád-kori pénzletek Csongrád környékén. – In: [Béres Mária]: Szent István királyi vármegyeszékhelye Csongrádon : a Tari László Múzeum időszaki kiállításának ismertetője. – Csongrád. – 8.p. – (Múzeumi Füzetek, 4.)
- A Móra Ferenc Múzeum története / Fári Irénnel közösen. – [Budapest] : Tájak Korok Múzeumok Egyesület, 2001. – 16 p. : ill. – (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 701.)
- Nem csak a pénzről van szó! = Múzeumi Hírlevél, 22. 11. (nov.) p. 335–336.
- Nem csak a pénzről van szó! : Bemutatkozik a Móra Ferenc Múzeum Éremtára : Raktáraink kincseiből 2. – Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 2001. – 16 p. – [Kiállítás ismertető]
- Várostörténet képeslapokon : Apró Ferenc újabb helytörténeti munkája. – In: Születésnap Lap [Apró F. 60 éves] : Szeged. okt. 29. / szerk.: Kiss Ernő. – Szeged : a Bába és Társa Kft. alkalmi kiadványa A. F. születésnapjára, 2001. – [A Szeged, 1999. szeptemberi számában megjelent cikk újraközlése.]

2002

- XVI. századi pénzlelet Hódmezővásárhelyről. - In: Dömötör János Emlékkönyv : tanulmányok a 80 éves Dömötör János tiszteletére. - Hódmezővásárhely : Tornyai J. Múzeum ; [Szeged] : Móra Ferenc Múzeum, 2002. - p. 23-33. - (Múzeumi Műhely, I.)
- Kossuth-bankók égetése Békés megyében (1849-1850) = In: A numizmatika és a társtudományok IV. : Konferencia Esztergomban : 1999. október 1-3. / szerk.: Torbágyi Melinda. - Budapest : Argumentum Kiadó ; Magyar Nemzeti Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat, 2002. p. 139-152.
- Kossuth-bankók égetése Szegeden : 1849-1850. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 2001. p. 49-56.
- Kossuth-bankók készítése, beszolgáltatás a és megsemmisítése Szegeden : 1849-1851. = Szeged, 2002. szeptember. p. 10-15.
- A Kossuth-bankók sorsa Szegeden : 1849-1854 = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve : Studia Historica, 5. p. 331-402.
- Kőhegyi Mihály : 1934. márc.11. - 2001. jún. 18. : nekrológ = Történeti Muzeológiai Szemle : A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve, 2. 2002. p. 73-74.
- „A lázadás legfőbb segédeszközei”. Az 1848-49-es szabadságharc pénzei. = Bácsország, 2003. 7-9. p. 59-61. - [A Szeged, 1998. okt. számában közölt cikk újraközlése]
- Magyarország fém- és papírpénzei 1926-2002 / Leányfalusi Károllyal közösen. - Az 1999. évi kiadás bővített változata. - Budapest : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 2002. - 337 p. : ill.
- Mesterveretek a Várban : Kiállítás Szabó Géza ötvösmester munkáiból. = Szeged, 2002. szeptember. p. 40-42.
- Móra Ferenc Múzeum, Szeged / Fári Irénnel közösen. - In: Múzsák kertje : a magyar múzeumok születése. - Budapest : Pulszky Társaság - Magyar Múzeum Egyesület, 2002. - p. 181-185. - [Kiállítási katalógus a magyar múzeumügy 200. éves évfordulójára a Széchényi Könyvtárban]
- Az [Móra Ferenc Múzeum] éremtár[a]. - In: A hagyomány szolgálatában : történeti ismertető Szeged és Csongrád megye múzeumairól / szerk. Lengyel András. - Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 2002. - p. 119-126.
- A Móra Ferenc Múzeum rövid története / Fári Irénnel közösen. - In: A hagyomány szolgálatában : történeti ismertető Szeged és Csongrád megye múzeumairól / szerk. Lengyel András. - Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 2002. - p. 5-61.
- Rövid összefoglalás és értékelés az 1981. évi csongrádi pénzletről : 1661-1859. - In: Erdei Péter - Szűcs Judit: Csongrád évszázadai : Vezető az állandó kiállítás várostörténeti részéhez. - Csongrád, 2002. - p. 14-15. - /Múzeumi Füzetek 5./

2003

- Dokumentumok a Szegedi Szabadtéri Játékok első korszakából : 1931-1939 / Fári Irénnel közösen = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve : Studia Historica, 6. p. 519-566.
- Gyűjtői akarat és művészeti alkotóképesség : A szegedi gyűjtők ünneplő érmei : 1969-2003. = Szeged, 2003. október. p. 151-153.
- Rec.: Balogné Ábrányi Hedvig - Soós Ferenc: Százéves a Magyar Numizmatikai Társulat : 1901-2001. - Budapest : Argumentum Kiadó ; MNT, 2001. - 321 p., ill. = Numizmatikai Közöny, 100-101. 2001-2002. p. 271-273.
- Rec.: Bóna Endre: Fény - árnyék - egészség : Művészet és orvostörténet. - Szeged, 2002. - 167 p. = Numizmatikai Közöny, 100-101. 2001-2002. 275-276. p.
- Rec.: Hágen József - Rayman János - Süle Tamás: Pécs - Baranya numizmatikai bibliográfiája. - Pécs : Baranya Megyei Levéltár, 2000. - 220 p. = Numizmatikai Közöny, 100-101. 2001-2002. p. 273-274.

2004

- Amit „Kölcsykn és Erkelünk egyesült lantjaik teremtének”. Néhány gondolat a Himnuszunkról. = Szeged, 2004. január. p. 2-5.
- Bevezető szavak Dr. Nagy Györgyné Kovrig Emma erdélyi népművészeti kézimunkáiból és gyűjteményéből rendezett kiállítás elé. - In: A szegedi Kálvin téri református egyházközség temploma fennállásának 120 éves évfordulójára : 1884-2004. - Szeged, 2004. - p. 3.
- Egyszerű emlékek [Bálint Sándorról] : Egy fényképsorozat elé. = Szeged, 2004. július. p. 38-39.

- Magyarország fém- és papírpénzei, 1926–2002 : 2002. évi kiadás javított változata / Leányfalusi Károllyal közösen. – Budapest : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 2004. – 337 p.
- Szegedi vendéglátóhelyek képeslapokon : 1900–1920 / Fári Irénnel közösen. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve : Studia Historica, 7. p. 325–387.
- Végtszesség Móra Ferencnek. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve : Studia Historica, 7. p. 425–430.

2005

- I. világháborús jelvény és kitüntetés kiállítása Szegeden. = Értesítő, 2005. 1. (márc.) p. 13–14.
- Adatok a történeti gyűjtemény adattáráról / Nagy Istvánnal közösen. = Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 2004. p. 15–19.
- Kiállítás a 120 éves Csillagbörtönről. = Fele se tudomány : [Csongrád megyei múzeumi lap]. február. p. 3.
- „Rajta! Rajta!” : [I. világháborús jelvény és kitüntetés kiállítása a Fekete házban.] = Fele se tudomány : [Csongrád megyei múzeumi lap]. 2005. február. p. 1–2.
- „Rajta! Rajta!” : [I. világháborús jelvény és kitüntetés kiállítása] = Szegedi Nyári Fesztivál : [Kulturális, közéleti és idegenforgalmi Magazin], 2005. (jún). p. 6.
- A szegedi hídvámbárcák. – In: Határjáró : tanulmányok Juhász Antal köszöntésére. – Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 2005. – p. 441–454.

2006

- Egy dedikált érem története. – In: In memoriam Ludovici Huszár / szerk. Biró Sey Katalin [et al]. – [Budapest] : Argumentum : Magyar Numizmatikai Társulat, 2005. – p. 46–51.
- A korona-fillér pénzrendszer : Magyarország fém- és papírpénzei, 1892–1925 / Leányfalusi Károllyal közösen. – Budapest : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 2006. – 162 p. : ill.
- A pengő – fillér pénzrendszer : Magyarország fém- és papírpénzei, 1926–1946 / Leányfalusi Károllyal közösen. – Budapest : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 2006. – 186 p. : ill. – [Utánnymás 2007.]
- Szegedi iskolák, egyenruhák, jelvények a két világháború között / Fári Irénnel közösen. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve : Studia Historica, 9. p. 111–153.
- A színpad hátszaga : Dokumentumok a Szegedi Szabadtéri Játékok első korszakából : 1931–1939 / Fári Irénnel közösen. = Szeged, 2006. július-augusztus. p. 18–21.

2007

- 60 éves a forint. – In: Kisújszállási nagykun kalendárium a 2007-es évre. – Kisújszállás : Önkormányzat, 2007. – p. 63–70.
- Az 1883-as szegedi királylátogatási arany emlékérem hazatért. = Értesítő, 2007. 1. (márc.) p. 28–29.
- „Egy nagy mű záróköve” : Egy királylátogatási aranyérem visszatért Szegedre. = Szeged, 2007. május. p. 23–25.
- A forint – fillér pénzrendszer : Magyarország fém- és papírpénzei, 1946–2006 / Leányfalusi Károllyal közösen. – Budapest : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 2007. – 372 p. : ill.
- A Himnuszról jut eszembe. = In: HatVan : Tandi Lajos köszöntése / szerk. Békési Imre. – Szeged : Bába, 2007. p. 214–217.
- A szegedi királylátogatási aranyérem hazatért. = Történeti Muzeológiai Szemle : a Magyar Múzeumi Történész Társulat évkönyve, 7. 2007. p. 279–285.

2008

- A csodák kertje. Gross Arnoldról – sokfelől / Kovrig Nagy Ádám néven. = Szeged, 2008. június. p. 38–41.
- Az Éremtár rövid története. = In: A Móra Ferenc Múzeum 125 éve : [1883–2008] / szerk. Zombori István. – Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 2008. – 232 p. – p. 48–58.
- Gross Arnold / bev. és szerk. Kovrig Nagy Ádám néven. – Budapest : Gross A. : Medence Csoport Bt., 2008. – 111 p. : ill., főként színes
- A Móra Ferenc Múzeum arcképcsarnoka / Bodrits Istvánnal közösen. – In: A Móra Ferenc Múzeum 125 éve : [1883–2008] / szerk. Zombori István. – Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 2008. – p. 167–232.

A Móra Ferenc Múzeum rövid története Fári Irénnel közösen. – In: A Móra Ferenc Múzeum 125 éve : [1883–2008] / szerk. Zombori István. – Szeged : Móra Ferenc Múzeum, 2008. – p. 9–23.

Sipi, a mindenes. Sipos Jóska 60 éves. = Születésnap Lap. 60. 1. (ápr. 6.) 2. p.

2009

80 évnek 40 a fele : Nagy István 80. éves. = Születésnap Lap. 80. 1. (júl. 25.) 5. p.

Közöletlen szegedi szükségpénz változatok a Móra Ferenc Múzeum Éremtárából / Ujszászi Róberttel közösen. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve : Studia Historica, 11. p. 293–314.

Miért vashatos a nikkel 20 filléres? = Szegedi Műhely, 48. 3. p. 257–259.

Vendéglátók és vendéglátóhelyek Szegeden 1900 és 1920 között / Fári Irénnel közösen. = Móra Ferenc Múzeum Évkönyve : Studia Historica, 12. p. 129–182.

2010

Kass János : Szeged, 1927. dec. 26. – Bp. 2010. márc. 29. : „Vágyódni, megkeresni, kifejezni.” : Nekrológ = Kisgrafika, 49. 2. p. 3–4.

L. B. Lengyel András 60. éves. = Születésnap Lap, 60. 1. (ápr. 2.) p. 3.

2011

25 kecskeméti Numizmatikai Hírös Nap rövid története : 1987–2011 / Leányfalusi Károllyal közösen. – Kecskemét : Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Kecskeméti Csoportja, 2011. – 32 p., ill.

Kováts Zoltán: Az Ormánság népesedés-története 1720-1990. / szerk. Marjanutz Lászlóval és Sipos Józseffel közösen, sajtó alá rend. – Szeged : Múzeumi Tudományért Alapítvány, 2011. – 208 p.

Látogatóbarát múzeum – és numizmatikai tudomány? = Visitor-friendly museum and numismatic science? In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia : Szeged, 2009. október 7-8-9. / szerk. Ujszászi Róberttel közösen. – Szeged : Móra Ferenc Múzeum ; MNT ; MÉE, 2011. – 7–16 p.

„Mi, muzsikus lelkek, mi...(?). Varga László 65. éves. = Születésnap Lap[ja]. 65. 1. (dec. 3.) p. 6.

2013

Búcsú Tóth Bélától. = Szegedi Kispénz, 2013. 13. p. 10–11.

2014

Kitüntették Leányfalusi Károlyt. Beszélgetés a kitüntetettrel. = Szegedi Kispénz, 2014. 18–19. p. 1–3.

Köszöntjük dr.Trogmayer Ottó régész professzort, múzeumigazgatót. = Szegedi Kispénz, 2014. 18–19. p. 9.

Nagy Ádám által rendezett kiállítások
Ausstellungen organisiert von Ádám Nagy

1974. X. 27. – XI. 24.
Felszabadulásunk 30. évfordulója
Kecskemét, Katona József Múzeum
(Grafika: Kemény Szilárd, Bp.)
- 1975
Felszabadulásunk 30. évfordulója (vándorkiáll.)
Kecskemét, Katona József Múzeum
(Grafika: Kemény Szilárd, Bp.)
1975. IV. 3. – V.
Bács-Kiskun megye 30 éve
Kecskemét, Katona József Múzeum
(Grafika: Kemény Szilárd, Bp.)
1975. VI. 1. – XII. 31.
Magyar protestáns éremkiállítás Bottyán János kisdombormű gyűjteményéből
Kecskemét, Református Könyvtár
1976. III. 7. – V.
Kurucvilág. Emlékkiállítás. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára.
Kecskemét, Katona József Múzeum
1976. VII. 11. – VIII. 8.
30. éves a forint
Kecskemét, Katona József Múzeum
(Grafika: Kemény Szilárd, Bp.)
1979. III. – V.
A Magyar Tanácsköztársaság pénzei
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
(Grafika: Kratochwill Mátyás)
1979. V. 19. –
Szeged a magyar éremművészetben – A MÉE IX. Vándorgyűlése alkalmából.
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
1979.
100 éves a szegedi Tűzoltóság
Szeged, Képtár
1979. XI. 7. – XI. 14.
Papírpénzek Dr. Dózsa György gyűjteményéből
Szeged, Juhász Gyula Művelődési Ház
1980. VIII. 19. – XI.
A Kiskun Múzeum éremgyűjteménye
Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum
(Grafika: Zalatnai Pál)
1981. I. 10. – III.
Csúcs Ferenc éremművész éremkiállítása – érmek Gosztonyi József gyűjteményéből.
Szentes, Mórnicz Zsigmond Művelődési Központ
1981. IX. 25. –
Lapis András szobrászművész éremkiállítása
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
1983. VI. –
Érmek, plakettek. (Új szerzemények a szegedi múzeumban; szegedi érmek)
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
1983. VII. –
Régi pénzek. (Új szerzemények Liebmann Béla gyűjteményéből)
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
1983. X. 10. – 1984. II.
Száz éves a Móra F. Múzeum
Szeged, Móra Ferenc Múzeum (társrendező)
1984. II.
100 éves a szegedi telefon.
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
(Zombori Istvánnal)
1984. V. 27 – VII. 1.
Orvos érmek / történeti érmek / vándorgyűlési érmek.
A MÉE Csongrád Megyei Szervezete 15. éves.
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
1985. X. – 1986. III.
Fotográfiák Szegedről, szegediekről.
Szeged, Fekete ház (társrendező)
1985.
Liebmann Béla fotói.
Szeged, Képtár
1986. VIII. –
40 éves a forint.
Szeged, Fekete ház
(Grafika: Pál László)
1986. IX. 1. – IX. 28.
Szirmai István emlékkiállítás.
Szeged, Tarjáni Ált. Isk. (Sipos Józseffel)

1986. X. 1. – X. 19.

Liebmann Béla fotói.

Tápé, Művelődési Ház

1986.

Szegedi orvos- és gyógyszerészermek.

Szeged, Somogyi könyvtár

1986.

20 éves az Éremgyűjtők Kecskeméti Csoportja.

Kecskemét, Szakszervezeti Művelődési Ház

(Leányfalusi Károllyal)

1987. XII. – 1988. IX.

Emlékkiállítás Erzsébet királyné születésének 150. évfordulójára.

Szeged, Fekete ház

(Grafika: Pál László)

1988.

Katonai kitüntetések, jelvények.

Szeged, Katonai Kollégium

1988.

Páll Lajos erdélyi festőművész kiállítása

Szeged, Fekete ház

(Zombori Istvánnal)

1989.

Liebmann Béla 90 éves (fotókiállítás)

Szeged, Fekete ház

1989. X. – 2008. XI. 26.

A Móra Ferenc Múzeum éremgyűjteménye

Szeged, Klauzál téri OTP (állandó kiállítás)

(Grafika: Kratochwill Mátyás)

1989. VII.

Lapis András szobrászművész érmei

Kecskemét, Szakszervezeti Művelődési Ház

(Leányfalusi Károllyal)

1989. XI. 17 – 1990. IV. 30.

Tóth Sándor szobrászművész érmei.

Szeged, Fekete ház

1989.

Horváth Endre grafikusművész grafikái.

Szeged, Somogyi könyvtár

1990. I. 22 – II. 11.

Magyar himnusz történet.

Szeged, Somogyi könyvtár

1990. VII.

Tóth Sándor szobrászművész érmei.

Kecskemét, Szakszervezeti Művelődési Ház

(Leányfalusi Károllyal)

1991. I. 15 – II. 2.

Himnusz történet - Nemzeti himnuszok bélyegen.

Mladonyiczky gyűjtemény)

Szeged, Somogyi könyvtár

1991. VI. 19. – 30.

Erdélyi varrottások.

Kecskemét, Református Gimnázium

1991. VII. 27.

Fritz Mihály szobrászművész érmei.

Kecskemét, Szakszervezeti Művelődési Ház

(Leányfalusi Károllyal)

1991. VII.

A Móra Ferenc Múzeum Közigazgatási gyűjteménye.

Szeged, Megyei Közgyűlés elnöki előtere

(Fári Irénnel)

1991. XI. 5 -

Protestáns egyházművészet.

Szeged, Fekete ház

(Grafika: Pál László)

1992.

Csongrád megye közigazgatási emlékei.

Szeged, Megyei Közgyűlés

(Fári Irénnel)

1992. I. 22 – II. 2.

Himnusz történet – a Himnusz a képzőművészetben.

Szeged, Somogyi könyvtár

1992. III. 13. –

Pénzek 1848-49-ben.

• Makó, József Attila Múzeum

1992. VII.

Bartos István és Kósa István érmei.

Kecskemét, Szakszervezeti Művelődési Ház

(Leányfalusi Károllyal)

1992. X. 12. –

„Kik érted haltak, szent Világszabadság” (Az aradi Megyei Múzeum ereklyegyűjteményéből)

Szeged, Móra Ferenc Múzeum (társrendező)

(Grafika: Pölös Endre)

1992. X. 30 – XI. 27.

Erzsébet, a magyarok királynéja.

Hódmezővásárhely, Kórház

1993. I. 22 – II. 10.
Himnusz történet.
Szeged, Somogyi könyvtár
1993. III. 6. –
Homage a Szeged. Bozó Gyula 80 éves.
Szeged, Fekete ház
1993. VII.
Kutas László szobrászművész érmei.
Kecskemét, Szakszervezeti Művelődési Ház
(Leányfalusi Károllyal)
1994. III. 14. –
Emlékiállítás Kossuth Lajos halálának 100. évfordulójára.
Szeged, Fekete ház
(Grafika: Pál László)
1994. VII. 30 – VIII. 15.
Lebó Ferenc szobrászművész érmei.
Kecskemét, Ifjúsági Ház
(Leányfalusi Károllyal)
1995.
Szabó Géza ötvös jubileumi kiállítása.
Szeged, Fekete ház
1995. V. 22 – X. 1.
Emlékek Szeged 100 éves sport múltjából.
Szeged, Fekete ház
(Bali Mihállyal)
1995. VII. 29 – IX. 10.
Kiss Nagy András érmei.
Kecskemét, Képtár
(Leányfalusi Károllyal)
1995. XI. – 2005.
Szer monostora (pénzek).
Ópusztaszer, Feszty-körkép épületében
(társrendező)
(Grafika: Varjas Miklós)
1996. III. 14 – X. 15.
1100 éve küzd a magyar.
Szeged, Fekete ház
(Hajdu Bélával)
1996. III. 14 – X. 15.
In memoriam Borsos Miklós – érmek Gosztonyi József gyűjteményéből.
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
1996. VI. – VII.
Pénzeink alkotói - díszvendégeink (7 szobrászművész érmeiből)
- Kecskemét, Ifjúsági ház
(Leányfalusi Károllyal)
1997. VI. 25 – IX. 14.
- Gross Arnold grafikusművész (Retrospektív kiállítás)
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
1997. VII.
Sebestyén Sándor érmei.
Kecskemét, GAMF
(Leányfalusi Károllyal)
1997. XII. 19 – 1998. III.
Az aranytojáást tojó tyúk - bankok Szegeden.
Szeged, Kass Galéria
(Grafika: Kass János)
1998. III. 14. –
A magyar forradalom és szabadságharc pénzek, érmei. Emlékiállítás a 150. évfordulóra.
Szeged, Fekete ház
1998.
1848-49-es vándorkiállítás.
USA – Toledo
(Tóth Istvánnal)
1998. VII.
Fűz Veronika érmei.
Kecskemét, GAMF
(Leányfalusi Károllyal)
1998. IX. 11. –
Hat szegedi éremművész. A MÉE Csongrád Megyei Szervezete klubjának cégiáblaavatója.
Szeged, MÉE klubhelyisége
1998. XI. 20. –
Bozó Gyula 85 éves.
Szeged, Fekete ház
1999. I. 21. – I. 31.
A Himnusz története.
Kecskemét, Erdei Ferenc Művelődési Központ
1999. III. 12 – IV. 3.
1848-49 pénzei és érmei.
Kiskunhalas, Thorma János Múzeum
1999. IV. 23 – V. 30.
Fery Antal grafikusművész emlékiállítás.
Szeged, Kass Galéria

1999. XII.
Örmények a *Délvidéken*
Szeged, Kisebbségi Ház
(Grafika: Pál László)
2001. I.
Magyar Kultúra Napja - Kölcsény érmek.
Szeged, MÉE klubhelyisége.
2001. VI. 14. – VII. 10.
Kovrig Emma himzései és gyűjteménye.
Kecskemét, Erdei Ferenc Művelődési Ház
2001. VII.
Kiss György szobrászművész.
Kecskemét, GAMF
(Leányfalusi Károllyal)
2001. 12 – 2002. III. 31.
Nem csak a pénzről van szó! Bemutatkozik a MFM Éremtára.
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
2002. I.
Himnusz történet.
Szentcs, Városi Könyvtár
2001. VII.
Rajki László éremművész.
Kecskemét, GAMF
(Leányfalusi Károllyal)
2001. VIII. –
Fery Antal. (Emlékszoba, állandó kiáll.)
Szerencs, Zempléni Múzeum
(Grafika: Kass János)
2001. VI. 28 – 10. 20.
Mesterveretek (Szabó Géza műhelyéből)
Szeged, Vár
2001. IX. 19.
Kossuth születésének 200. évfordulója.
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
(Grafika: Pál László)
2003. VII.
Gáti Gábor szobrászművész érmei.
Kecskemét, GAMF
(Leányfalusi Károllyal)
2004. III. 11 – 2005. I.
A szegedi nagyvíz 125. évfordulója.
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
2004. V. 9 – V. 22.
Kiállítás Dr. Nagy Györgyné Kovrig Emma a népművészet mestere erdélyi kézimunkáiból. és gyűjteményéből.
Szeged, Kálvin téri református egyház.
2005. I. 10 – III. 6
120 éves a szegedi Csillagbörtön.
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
2005. II. 15 – IX. 11.
„Rajta! Rajta!” I. világháborús jelvények és kitüntetések Hajdu Béla magángyűjteményéből.
Szeged, Fekete ház
(Hajdu Bélával)
2005. VI. 25.
Aranyak. Múzeumok éjszakája.
Szeged, Móra Ferenc Múzeum
(Kürti Bélával)
2005. VII. 30.
Szöllőssy Enikő szobrász és éremművész nő érmei.
Kecskemét, GAMF
(Leányfalusi Károllyal)
2006. I. 18–25.
A Himnusz története.
Szatymaz, Művelődési Ház
2006. I. 25. – II. 7.
Himnuszok (külföldi országok himnuszai)
Kiss Gy. Csaba: A haza, mint kert c. előadásához.
Szeged, Somogyi könyvtár
2006. VII. 29.
Sz. Egyed Emma szobrász és éremművész nő kiállítása
Kecskemét, GAMF
(Leányfalusi Károllyal)
2006. X. 13. – 2007. I.
Szeged 1956 (1956-tal kapcsolatos érmek, jelvények, képeslapok)
Szeged, Fekete ház
2007. VIII. 11. –
Magyar himnusz történet (állandó bemutató)
Várpalota, Trianon Múzeum
2007. IX. 14–30.
Anjou-kori kincsek – kövek – pénzek – oklevelek.
Szeged, Fekete ház
(Ujszászi Róberttel)

2008. I. 22. – IV. 13.

A magyar Himnusz története.

Szentes, Koszta József Múzeum

(Grafika: Vigh László)

2008. III. 14. – IX. 30.

Régi honvédek – a két világháború idejéből katonai felszerelések, öltözetek, fegyverek, kitüntetések, jelvények, stb. – magángyűjtemények anyagából.

Szeged, Fekete ház

(Ujszászi Róberttel)

2009. I. 22. – II. 7.

A magyar Himnusz története.

Hódmezővásárhely, Városháza

2009. VI. 10. – VII. 4.

Dokumentumok a magyar Himnusz történetéből.

Gyula, Civil Szervezetek Háza

2009. VI. 12. – VIII. 20.

A magyar Himnusz kultuszának nyomában.

Gyulavári, Kastély Múzeum

2009. X.15. – XI. 16.

A magyar Himnusz kultuszának nyomában.

Szarvas, Múzeum

2010. I. 22. –

A magyar Himnusz kultuszának nyomában.

Csongrád, Tari László Múzeum

2010. III. 15. – VIII. 21.

A magyar Himnusz kultuszának nyomában.

Szank, Gy.Szabó Béla Művelődési Központ

2010. X.1. – X. 28.

A magyar Himnusz kultuszának nyomában.

Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár

2011. I. 22. – II. 27.

A magyar Himnusz kultuszának nyomában.

Hódmezővásárhely, Városháza

2011. I. 22. – III. 27.

Dokumentumok a magyar Himnusz történetéből (kamara kiállítás) Gyermekrajz pályázat rajzaival.
Szeged, Móra Ferenc Múzeum

2012. I. 19. – IV.12.

A magyar Himnusz kultuszának nyomában.

Berettyóújfalu, Bihari Múzeum

2012. VI. 8. – IX. 15.

„Emmi néni”. Dr.Nagy Györgyné Kovrig Emma születésének 100. évfordulójára kézimunka emlékkiállítás.

Kecskemét, Népi Iparművészeti Gyűjtemény

2013. I. 22. – II. 28.

A Himnusz kultuszának nyomában.

Ózd Város Önkormányzata és az Ózdi Művelődési Intézmények.

2014. I. 21. –

Kiállítás a Himnuszról.

Hatvan, Hatvany Lajos Múzeum

2014. I. 25. –

A magyar Himnusz kultuszának nyomában.

Mindszent, Keller Lajos Városi Könyvtár és Kulturális Központ

(Az összeállítás 2015. januárban zárult.)

REGIA CIVITAS

Pénztörténetünk kutatásának már a kezdetén tisztázták, tisztázottnak és egyértelműnek vélték, hogy az első magyar pénzt első királyunk, Szent István verette, akinek egyetlen pénztípusa ismert, az az ezüstpénz, amely mindkét oldalának képmezéjében egyenlő szárú kereszt van, a keresztsarkokban ékekkel; előlapi körirata STEPHANVS REX, a hátlapi körirata pedig REGIA CIVITAS (*I. kép 1*). Ezt a pénzt említi Bél Mátyás,¹ Schoenvisner,² majd Rupp Jakab³ írja le, ez szerepel Weszerle tábláin⁴ is. Lényegében Réthy Lászlónak, a közgyűjtemények rendszerezésében használt corpora⁵ is ezt fogadja el, bár külön típusként közli az alaptípus változatait /CNH. I. 2. és 7.), valamint utánzatait (CNH. I. 3–6.). Az éremkép és az előlapi felirat a kezdetektől problémamentes volt, viszont annál több gondot okozott – és okoz mind a mai napig – a hátlapi felirat. Schoenvisner szerint ez a felirat határozottan pénzverővárost jelent és ezt a várost Székesfehérvárból látja. Foglalkozik a bajor hatással, s a REGIA CIVITAS felirat előképét a regensburgi pénzek REGINA CIVITAS feliratában véli felfedezni. A bajor hatást a későbbi kutatók valamennyien elfogadták – Végh Ödön hosszabban is fejtegeti⁶ – és elfogadják. Réthy László még azt is feltételezi, hogy István király Bajorországból hozott pénzverőket, ugyanakkor a magyar pénzek (CNH. I. 1) REGIA CIVITAS-át kezdetleges eszközökkel rótt barátrírásnak nevezi.⁷ A REGIA CIVITAS helységazonosítása azonban megosztja a kutatókat. Már Rupp Jakab is inkább Esztergomot vélelmezi, Réthy szerint viszont két pénzverő működött. A régebbiben készült a CNH. I. 1. és I. András CNH. I. 11. típusú pénze, Péter királytól kezdődően pedig egy újabb verében készültek a magyar pénzek. Hóman Bálint az Árpád-kori pénztörténetet részletesen elemző, alapvető monográfiájában⁸ Szent István pénzverését valamennyi írott és tárgyi forrás felhasználásával dolgozta fel; ismertetve a bajor hatást, hosszan elemezve a pénzek súly- és finomság vizsgálatait. A CNH. I. 1.-t II. Henrik bajor herceg denára felének, obulusnak határozza meg, s foglalkozik a pénzforgalommal is. A témánk szempontjából most bennünket érdeklő hátlapi felirattal – REGIA CIVITAS – kapcsolatban megerősíti annak bajor mintaadóóját, a regensburgi pénzek REGINA CIVITAS-át, ám „*vajjon Esztergom, vagy Fehérvár értendő-e alatta, ma már nem állapítható meg*”, írja Hóman Bálint. A betűk típusával azonban behatódobban nem foglalkozik, bár – és ez nagyon fontos –, megemlíti, hogy „*a kezdetleges technikára visszavezethető primitív betűformák mellett egyes betűk az ó-görög és ó-latin epigraphikus emlékek betűire emlékeztetnek. A hátirat G és A betűjének sajátos formája a Nyugaton e-korban ismeretlen volt, ... az sem látszik lehetetlennek, hogy bennük az ó-magyar rovásírás emlékeivel állunk szemben*” – írja, és utóbbinál hivatkozik Sebestyén Gyulára.⁹

Hóman Bálint szinte valamennyi forrás (az írott források esetében minden bizonnyal) alapján tett megállapításai oly’ alapvetőek és teljesek, hogy ahhoz újat tenni hosszú ideig nem lehetett, nem próbálkoztak. Az 1938-as Szent István Év tiszteletére megjelentetett háromkötetes munkából azonban Szent István pénzverését kihagyni nem lehetett, így ezt Huszár Lajos ismertette.¹⁰ Pénzeinek észak-európai elterjedését mutató leletkataszterén kívül azonban Huszár Lajos sem tudott új eredményre jutni. Elfogadta Hóman Bálint véleményét, hogy a primitív betűformák mellett egyes betűk az ó-görög és ó-latin betűkre emlékeztetnek, szemben a bajor pénzek római maiuscula betűivel. Huszár azonban Németh Gyula, Sebestyén Gyula korábbi munkájához képest sokkal teljesebb összefoglalására hivatkozva elveti a rovásírás hatásának feltételezését.

¹ BÉL 1718

² SCHOENVISNER 1801, 89–92. SCHOENVISNER 1807, 29–31. Tab. I. 1–10.

³ RUPP 1841

⁴ WESZERLE 1873

⁵ RÉTHY 1899

⁶ VÉGH 1867, 5–17.

⁷ RÉTHY 1899, 8–10.

⁸ HÓMAN 1916, 171–175.

⁹ HÓMAN 1916, 172. I. jegyzet.

¹⁰ HUSZÁR 1938, 335–364.

Hosszú szünet után a 60-as években lángolt fel újra a vita Szent István pénzveréséről. 1965-ben Vera Hatz, a svédországi Bosarvéban előkerült lelet feldolgozója közölt egy denárt,¹¹ amelynek előlapján egy talpas kereszt van PHANVS REX felirattal, hátlapján pedig RESLAVVA CIV felirat szerepel és ábrája egy karoling templom (1. kép 2). Vera Hatz a pénz előlapi feliratát STEPHANVS REX-re egészítve ki, a magyar István királyt határozta meg a pénz kibocsátójául, verőhelyként pedig Pozsonyt, a korabeli források *Brezalauspurc*-ját vélvén felismerni a hátlapi feliratban. A szlovák kutatás meglehetősen elfogult történeti szemlélettel emelte Vera Hatz véleményét a „szlovák pénzverés” központi kérdésévé. Huszár Lajos viszont észak-európai utánveretet látott benne. Szerintünk a bosarvei denárt valóban István király verette, de nem Pozsonyban, hanem a morvaországi Prerovban. (Egy másik svédországi leletben további két példány került elő, amelyek a bosarvei példánnyal azonos verőtővel készültek; ezek segítségével a felirat teljessé tehető: PRESLAVVA CIV.) A pénz verése 1031 után történt, amikor az 1030-as német háborút lezáró békében egy morva határsáv magyar fennhatóság alá került.¹²

Szent István pénzverésének addigi ismeretét a nagyharsányi lelet előkerülése, feldolgozása változtatta meg alapvetően.¹³ A leletben 70 db denár és 4 db csonkított bizánci solidus található. A leletben 40 db olyan denár is volt, amely az előlapi felirat – LANCEA REGIS – alapján „lanceás” néven vált közismertté. Ez bizonyítottan Szent István denára. Előlapi éremképe egy zászlós lándzsát ábrázol,¹⁴ amelyet egy felhőből kinyúló kéz tart. Hátlapján a X. századi magyar ötvösművészet formakincsével magyarított karoling templom látható, REGIA CIVITAS felirattal. A 40 db denár mindössze két verőtővel készült (1. kép 3). Huszár katalógusában:¹⁵ No. 2. szám alatt szerepel.

Szerintünk a magyar kutatás nem kellő érdemben foglalkozott László Gyula tanulmányával, amely Szent István CNH. I. 1. típusú pénzének egyes elemeire hívta fel a figyelmet.¹⁶ Megállapításainak főbb pontjai: a Kárpát-medencében a római kortól az önálló magyar pénzverés kezdetéig folyamatosan volt belső pénzforgalom. Ezt bizonyítja a római pénzek jelenléte a szarmata, germán és avar sírokban. Ezek pénzforgalmat bizonyítanak annak ellenére, hogy e pénzeknek mintegy fele átfűrt, fülezett, azaz demonetizált, pénz-jellegétől megfosztott. Pénzforgalmat bizonyítanak annak ellenére, hogy e pénzeket többnyire díszként, ékszerként használták, a sírokban pedig „halotti obulus”-ként. E pénzeknek is van értéke, különben értelmetlen lenne a pénz kettévágása, felezése. A római pénzek száma a Dunántúlon nagyságrenddel nagyobb, mint az Alföldön és – az avarokban – a 3–4. századi pénzek vannak döntő többségben, melyek főleg a keleti verdékből származnak. A hamisítványok és utánveretek az önálló pénzverés kezdeményezésének a jelei.

Géza fejedelem korában a békés külpolitika és az egységesítő belpolitika szükségszerűvé tette a pénzverést, bár a gazdasági-társadalmi feltételeket nem láthatjuk tisztán. A STEPHANVS REX pénzek Géza-kori eredeztetésének a STEPHANVS felirat nem mond ellent, mert a keresztségben Géza fejedelem is Stephanus nevet kapott, a forrásokban pedig gyakran nevezték Gézát rex-nek, král-nak.

A CNH. I. 1. pénzek Géza kortársának, II. Henrik bajor hercegnek (985–995) obulusait utánozzák formában, súlyban és finomságban. A fejlett magyar ötvösművészet ellenére Géza-Stephanus pénzei kezdetlegesebbek, betűi az utánzott nyugati pénzekhez viszonyítva is árnyalatlanok, vonalasak, szétesőek, barbár-jellegűek. László Gyula utal Hóman Bálint megállapítására, hogy e betűk némelyike ó-görög és rovásírás-jellegű (P és C betűk, a CIVITAS szó A-betűinek háromszög alakja). László Gyula e rovásírásszerű betűket összeveti a nagyszentmiklósi kincs három edényének rovásírásos betűivel. Huszár Lajos tipológiai időrendjét (ti. hogy minél tisztább a felirat, annál régebbi, mert a poncokat az elhasználódás következtében kicserélték) elveti; utal Péter és Aba Sámuel pénzeire, amelyek későbbiek, mégis tisztábbak. Ezzel kapcsolatban vizsgálta az 1008-ban készült Gizella-keresztet, ahol a felirat betűi az István utáni pénzek betűire hasonlítanak, tehát a CNH. I. 1. korábbi, mint a kereszt, de Szent István Géza iránti tiszteletből és pénzének kiváló minősége miatt ezt a betűtípust később is megtartotta.

Huszár Lajos a bosarvei lelet magyarnak vélelmezett denár eredeztetésének elutasításakor röviden véleményezte László Gyulának a CNH. I. 1.-el kapcsolatos felvetését.¹⁷ Elfogadhatatlannak tartja, főképp a leletadatokat, a leletek keltezése miatt; nem ismeretes ugyanis X. század végére keltezett, CNH. I. 1.-t tartalmazó lelet. Ezzel kapcsolatban ugyan László Gyula azzal érvelt, hogy a XI. századi leletek (észak-európai leletekről van szó) tartalmazzak X. századi pénzeket.

¹¹ HATZ 1965, 79–85.

¹² GEDAI 2008, 25–31.

¹³ GEDAI 1974, 85–90. GEDAI 1986, 40–55.

¹⁴ Makkay János szerint árpádsávós zászló. MAKKAY 2007

¹⁵ HUSZÁR 1979, 31.

¹⁶ LÁSZLÓ 1963, 382–397.

¹⁷ HUSZÁR 1966, 29–31.

1. kép. 1: Szent István CNH. I. 1. típusú denára; 2: A PRES LAVVA CIV feliratú, Bosarvében talált denár;
3: Szent István Huszár 2. típusú („lanceás”) denára; 4: kép: Szent István aranypénze; 5: I. András CNH. I. 11.
típusú denára (M: 2:1)

László Gyula, általa vázlatnak nevezett, tanulmányának alaptétele a nagyharsányi lelet ismerete óta elfogadhatatlan és ezt a lelet feldolgozása után László Gyula maga is elismerte. Bár jelen témánkkal nem függ össze, fontossága miatt mégis megemlíteném, hogy teljesen valószínűtlen az az állásfoglalása is, hogy a római kortól az önálló magyar pénzverésig a Kárpát-medencében élt népeknél folyamatosan volt gazdasági igényeket kielégítő belső pénzforgalom. Ám ha a CNH. I. 1. Géza-kori eredeztetése tévesnek is bizonyult, a feliratok és főképpen a betűtípusok vizsgálata ismételten felhívta a figyelmet, hogy ezzel összefüggésben újra át kell tekinteni az eddigi és az azóta megjelent véleményekkel együtt a pénzverde, mint műhely kérdését, még ha talán az újabb megoldás sem lesz vitathatatlanul elfogadható.

László Gyula a CNH. I. 1. és a Gizella kereszt¹⁸ betűi közötti eltérés okát az időrend eltérésben látta, a CNH. I. 1.-t véltve korábbinak. Helymeghatározással nem foglalkozott, az Esztergom, vagy Székesfehérvár vitába nem szállt be, holott ez a két kérdés szorosan összefügg. A két tárgy (pénz és kereszt) betűtípusai ugyanis olyan technikai, formai, szemléleti eltérést mutatnak, hogy e két tárgy ugyanabban a műhelyben nem készülhetett, ahogyan Réthy László Szent István és Péter pénzei közötti eltérés okát két műhely létében látta, a REGIA CIVITAS feliratú pénzek verdéje korábbi, a PANNONIA feliratúaké későbbi. De REGIA CIVITAS-szal, mint verdehellyel nem foglalkozott. A kérdés az, hogy a két verde közötti különbség csupán a REGIA CIVITAS, illetve PANNONIA feliratokban keresendő-e. Aligha. Inkább két műhelyt kell feltételeznünk:

1. Egyikben készült a Gizella kereszt és a LANCEA REGIS/REGIA CIVITAS denár, amelyeknek azonos betűtípusai vannak, majd Péter, Aba Sámuel és a többi uralkodó pénze (kivéve I. András CNH. I. 11. denárát) az uralkodó nevével az előlapon és PANNONIA felirattal a hátlapon.
2. A másik verdében készültek Szent István CNH. I. 1. és I. András CNH. I. 11. denárai.

Mondhatnánk, hogy Szent István pénzeinek hátlapi felirata REGIA CIVITAS, a többi uralkodóé pedig PANNONIA. Ám Szent István aranypénzének¹⁹ felirata is PANNONIA (1. kép 4), I. András CNH. I. 11. denárának viszont REGIA CIVITAS (1. kép 5). Valószínű tehát, hogy a két verde közötti különbség oka nem hátlapi feliratok (REGIA CIVITAS, illetve PANNONIA) különbözőségében keresendő.

A továbbiakhoz három kiinduló pontunk van:

1. Szent István a LANCEA REGIS / REGIA CIVITAS típust nem sokkal koronázása után verette.
2. A Gizella kereszt 1008-ban készült.
3. A CNH. I. 1. verése 1015 körül kezdődhetett.²⁰

Györffy György szerint²¹ Székesfehérvár királyi központként az évezred második évtizedében kezdett kiépülni, addig Esztergom volt a királyi székhely. Teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy az itteni királyi udvar ötvöseit készítették a Huszár No.2. („lanceás pénz”) verőöveit és a betűtípusa miatt számunkra fontos, a pénz feliratának betűivel azonos típusú betűvel írt Gizella keresztet. A LANCEA REGIS / REGIA CIVITAS pénz tehát Esztergomban készült István koronázása után, de minden bizonnyal a 11. század első évtizedében.

A nagyharsányi lelet feldolgozásakor több bizonyíték (11. századi temetőtérképek, a CNH. I. 1. általános elterjedése, a füstadó bevezetése, stb.) igazolta, hogy a CNH. I. 1. (STEPHANVS REX / REGIA CIVITAS) módosított pénzlábbal vert denárt 1015 körül kezdhették verni.

Többször utaltunk már arra a tényre, hogy István Huszár No. 2 („lanceás”) pénze és a CNH. I. 1. annyira különbözik egymástól, hogy azonos verdében nem készülhettek. (Ebben az összefüggésben most számunkra érdektelen, hogy a CNH. I. 7. „dupla súlyú”-nak mondott pénzt eredetinek – a lanceás pénz” pénzlábjával, de a CNH. I. 1. éremképeivel készültnek – és nem utánveretnek tartjuk.) Nemcsak a betűk típusai, formái térnek el egymástól, hanem a művészi megoldás is. A CNH. I. 1.-nek a felirati mezőbe kifutó keresztoszákra épített betűi²² olyan tervezést mutatnak, amit a „lanceás” pénzen nem ismerhetünk fel, s itt nem arról van szó, hogy a kép és betűk elhelyezése ezt nem is tenné lehetővé, hanem más művészi szemléletről van szó.

Ha röviden is, de meg kell említeni a Hóman Bálintnál felvetett és László Gyulánál szinte döntő fontosságúnak tartott ó-görög és rovásírás betűtípusokat a CNH. I. 1. pénzen. A pénz szájkas betűformái talán emlékeztethetnek a rovásírásra és a hátlapi felirat háromszög-alakú „A” betűi az ó-görög betűkre, ám ha az egyes betűket összevetjük akár a görög pénzek betűivel, akár a Németh Gyula által összegyűjtött rovásfeliratok betűivel,²³ sehol nem találunk betűazonosságot (2. kép).

¹⁸ KOVÁCS E. 1972, 6–12.

¹⁹ GEDAI 1999, 6–7.

²⁰ GEDAI 1986, 92; GYÖRFFY 1974, 39.

²¹ GYÖRFFY 1977, 316.

²² VADÁSZ 1976, 4–6.

²³ NÉMETH 1934

REGIA CIVITAS
PENNONIA
H3A+9 1+M+Y+1

2. kép. A REGIA CIVITAS pénzfelirat CNH. I. 1. pénzen, ugyanez görög és rovásírás betűkkel

Természetesen elképzelhetetlen, hogy az esztergomi királyi udvarban két pénzverde lett volna. A mindkét pénz típus (CNH. I. 1. és Huszár 2.) hátlapján szereplő REGIA CIVITAS felirata tehát azt bizonyítja, hogy a felirat nem „a” pénzverővárost jelenti, hanem azt, amit a későbbi pénzek PANNONIA felirata, azaz a királyságot, az országot. Uthalatunk arra is, hogy a középkori latinságban a civitas nem csupán várost, hanem területet, országot is jelentett. A latin nyelvben való jártasságot, a felirat tudatos értelmezését már a szó átvételénél (REGINA CIVITAS-ból REGIA CIVITAS) is fel kell tételeznünk, hiszen a magyar pénzen értelmetlen, értelmezhetetlen lenne a REGINA szó.

A CNH. I. 1. műhelye, verdéje helyének meghatározásához foglalkoznunk kell I. András CNH. I. 11. denárával. Péter király CNH. I. 8. és 9., Aba Sámuel CNH. I. 10. denárok betűinek stílusa Huszár No. 2. („lanceás” pénz) betűihez állnak közel, bizonyára azzal azonos verdében készültek. Ezek hátlapi felirata: PANNONIA, PANNONEIA: I. András CNH. I. 11. denára viszont a CNH. I. 1.-gyel mutat műhelyazonosságot, hátlapi feliratában (REGIA CIVITAS) is ehhez tér vissza egyedülként; András többi és utódai valamennyi pénzének hátlapi felirata PANNONIA és ennek változatai.

Az 1046-ban kitört Péter elleni lázadás hazahívta András herceget és testvérét, Leventét. A hercegek 1046 szeptemberében tértek haza és Budán keresztül tartottak Székesfehérvár felé. Péter Moson felé menekült, de útját elzárták és ezért visszafordult. Ekkor érte el András megegyezésre hívó szava és Székesfehérvár felé tartott. Útközben azonban elfogták, megvakították és így vitték Andrásnak Székesfehérvárra, ahol sebeibe belehalt. András szeptember végén koronáztatta meg magát Székesfehérváron. A koronázási előkészületek, az azt követő feladatok, a királyi kincstár és más, őt, a királyt illető, ott őrzött tárgyak átvétele annyi időt vehetett igénybe, hogy 1047 tavasza előtt aligha mehetett Esztergomba. Pénzt viszont szinte azonnal veretnie kellett, hiszen ezzel adta hírül az országnak, hogy ő a király. Ha az első pénzt valóban itt verette, akkor ez az a CNH. I. 11., aminek stílusa a CNH. I. 1.-gyel egyezik, és így joggal tételezzük fel, hogy ezek Székesfehérváron készültek. Általános vélemény, hogy András azért tért vissza István pénzének hagyományához, mert a vele való azonosulást kívánta mutatni szemben Péter királlyal. Kérdés, hogy miért csak ennél a típusnál. Utána már nem akart Istvánnal azonosulni? S András valóban azonosulni akart azzal, aki apját megvakíttatta és öneki testvéreivel külföldre kellett menekülni? A székesfehérvári verde léte, a CNH. I. 1. és 11. műhelye sokkal racionálisabban magyarázható.

Összegezve az eddigieket, az alábbiakat véljük:

Szent István király első, Huszár No. 2. („lanceás” pénz) koronázása után nem sokkal, uralkodásának első éveiben készült Esztergomban.

Szent István CNH. I. 1. denárát uralkodása második évtizedének közepe, vagy vége táján kezdhette veretni a székesfehérvári verdében, amelyet királyi székhely kialakítása okán és idejében állítottak fel.

Péter és Aba Sámuel pénzei Esztergomban készültek.

I. András CNH. I. 11. denára Székesfehérváron készült 1046 őszén.

I. András többi, valamint utódainak pénzei a XIII. századig Esztergomban készültek.

A REGIA CIVITAS pénzfelirat nem pénzverővárost jelent; Istvánnak mind Esztergomban, mind Székesfehérváron vert pénzeinek hátlapi felirata REGIA CIVITAS.

A PANNONIA hátlapi felirat már Istvánnál feltűnt, a bizánci mintára és pénzláb szerint - bizonyára Esztergomban - készült aranypénzen.

Természetesen felmerül a kérdés: mi szükség volt a verde 1015 körül Esztergomból Székesfehérvárra helyezésének? Ám ekkor azt a kérdést is fel kell tenni, hogy mi szükség volt Székesfehérvár szakrális kialakításának, királyi központtá tételének? Erre a kérdésre azonban már nem a pénztörténet tud majd választ adni.

Gedai István
Magyar Numizmatikai Társulat

Irodalomjegyzék

- BEL 1718 Bel, Matthias: *De vetere Literatura Hunno-Scythica Exercitatio*. Lipsiae 1718.
- CNH I. Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae. I.* Budapest 1899.
- GEDAI 1973 Gedai István: XI. századi kincslelet Nagyharsányból. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 17–18 (1972–1973) 1974, 85–90.
- GEDAI 1986 Gedai István: *A magyar pénzverés kezdete*. Budapest 1986.
- GEDAI 1999 Gedai István: *Szent István aranypénzverése*. Budapest 1999.
- GEDAI 2008 Gedai, István: Where was the (P)RESLAVVA CIV(ITAS) coin minted? *Sbornik Národního Muzea v Praze. Rada A – Histoire*. 61 (2008) 1–2.
- GYÖRFFY 1974 Györffy György: A magyar pénzverés kezdeteihez. *NK* 72–73 (1973–1974) 35–41.
- GYÖRFFY 1977 Györffy György: *István király és műve*. Budapest. 1977.
- HATZ 1965 Hatz, Vera: (B)RESLAVVA CIV(ITAS). Zum Beginn der ungarischen Münzprägung. In: *Dona Numismatica. Walter Hävernich zum 23. Januar. 1965. dargebracht*. Hamburg 1965. 79–85.
- HÓMAN 1916 Hóman Bálint: *Magyar Pénztörténet 1000–1325*. Budapest 1916.
- HUSZÁR 1938 Huszár Lajos: Szent István pénzei. In: *Szent István Emlékkönyv. II.* Budapest 1938. 335–364.
- HUSZÁR 1966 Huszár, Lajos: Bemerkungen zur Frage der ersten ungarischen Münzen. *NK* 64–65 (1965–1966) 29–31.
- HUSZÁR 1979 Huszár, Lajos: *Münzkatalog Ungarn*. Budapest – München 1979.
- KOVÁCS É. 1972 Kovács Éva: *Árpád kori ötvösség*. Budapest 1972.
- LÁSZLÓ 1963 László Gyula: A magyar pénzverés kezdetéről. *Századok* 97 (1963) 382–397.
- MAKKAY 2007 Makkay János: *Árpádsávós zászló a királyi lándzsán*. Budapest 2007.
- NÉMETH 1934 Németh Gyula: *A magyar rovásírás*. Budapest 1934.
- RÉTHY 1899 Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae. I.* Budapest 1899.
- RUPP 1841 Rupp Jakab: *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei*. Buda 1841.
- SCHOENVISNER 1801 Schoenvisner, Stephanus: *Notitia Hungaricae Rei Numeriae*. Buda 1801.
- SCHOENVISNER 1807 Schoenvisner, Stephanus: *Catalogus Nummorum Hungariae*. Pest 1807.
- VADÁSZ 1976 Vadász György: Hogyan készültek a poncolt magyar pénzek. *Az Érem* 32 (1976) :2, 4–6.
- VADÁSZ 1976a Vadász György: A poncolt magyar pénzek betűi. *Az Érem* 32 (1976):1, 10–12.
- VADÁSZ 1978 Vadász György: Éremkép-szerkesztés pénzverésünk kezdetén. *Az Érem* 34 (1978) :2, 3–9. 9. ábra.
- VÉGH 1867 Végh Ödön: *A nyugati és keleti érmészet befolyása Magyarország érmészetére a Középkorban*. Pest 1867.
- WESZERLE 1873 Weszerle József: *Hátrahagyott érmészeti táblái*. Pest 1873.

Az uralkodói reprezentáció Salamon királyunk pénzein

Royal Representation on the Coins of King Solomon

*A maga útját minden ember-jónak látja,
de az Úr a szívek vizsgálója.
Példabeszédek, 21.2.*

A magyar középkori pénzverés e különleges fejezetére Kovács Lászlónak a kora árpád-kori pénzverésről¹ írt alapverő munkája irányította rá a figyelmemet. Amikor 2013 nyarán könyvét elolvastam, a Salamon pénzveréséről írt fejezete felcsigázta érdeklődésemet ezen időszak pénztörténete iránt. Ezt a részt többször átolvastam, áttanulmányoztam és igyekeztem elolvasni minden általam hozzáférhető numizmatikai és egyéb más, a korszakkal foglalkozó irodalmat is. Az ismeretek leülepedése után újra meg újra visszatértem az éremképek vizsgálatához és az ábrázolások mögött az uralkodói reprezentáció üzeneteit véltem felfedezni. Az üzeneteket talán tiszteletre méltó elődeim is felismerték, de írásban sajnos nem rögzítették ezeket. Így megmaradt nekem az a lehetőség, hogy a Salamon pénzein jelen lévő uralkodói reprezentációt elemezhessem, elsődlegesen az éremképek üzeneteire figyelemmel.

Mindenekelőtt néhány mondat arról, mit értek *uralkodói reprezentáció* alatt. A reprezentáció (repraesentatio) latin szó, Finály latin szótára szerint jelentése: jelenítés, jelenvalóvá tevés, eleven előadás, jelenítő felhozás, előhozás. E tartalmakat esetünkben úgy értelmeztem, hogy *az uralkodóról való kedvező kép kialakítására szolgál*. Ebbe a körbe tartozik az épített és a tárgyi környezet összessége, a ceremóniák rendje és a szimbólumok használata. A tárgyi környezethez tartoznak a király által veretett pénzek is.

Salamon pénzeinek előlapi ábrázolásai változást hoztak a korábbi veretekéhez képest. Az uralkodó névből, keresztből és geometriai alakzatokból szerkesztett éremkép helyett az uralkodó neve mellé egy szembenéző, koronás király került az előlapra. Fontos megjegyezni, hogy az éremképi újítás részeként a magyar királyi koronának ez az első pénzen való ábrázolása.² Hóman³ úgy találta, hogy a XI–XII. századi éremrajzok legnagyobb része a XI. században kialakult három főtípusból vezethető le. A koronás királyképet magukon hordozó pénzeket is külön csoportnak minősítette, aminek a *II. Főtypus* elnevezést adta.

A pénztípusok leírása és katalógusszámai

1. kép

2. kép

E.: vonalkörben szembenéző, koronás király térdalakja, kitárt, fel-emelt karokkal. Vállán palást, ami deréknál beszűkül, a combokon V alakú minták. A megtört koronán kétoldalt és középen háromágú díszítés, kétoldalt gömbvégű csüngők. S – ALOM – ONI RE – X körirat.

E.: vonalkörben szembenéző, koronás király térdalakja, kitárt, fel-emelt karokkal. Vállán palást, ami deréknál beszűkül, a combokon V alakú minták. A megtört koronán kétoldalt és középen háromágú díszítés, kétoldalt gömbvégű csüngők. S – ALOM – ONI RE – X körirat.

¹ Lásd KOVÁCS 1997

² GERICS-LADÁNYI 1990 szerint a Lancea Regis hátlapján Szent István egyik – talán III. Ottó német császár által küldött – zárt koronája látható. A hitelesnek tartott magyar korona a koronázási paláston látható.

³ HÓMAN 1916

H.: két vonalkör között körirat: PANNONENI+A, a belső vonalkör négyosztátú, a negyedekben 1-1 háromszög. A belső kereszt függőleges szárához csatlakozik a körirat szövegtagoló keresztje.

Schönvisner T.I.22-23., Széchényi T.I.VI.3., Rupp I.menü, T.II.22-24., Weszerle A.V.1-24.,26-27., CNH I.19., Huszár 14., ÉH 8.

3. kép

H.: két vonalkör között körirat: +PANONIA TERA, a belső vonalkör négyosztátú, a negyedekben 1-1 háromszög.

Széchényi T.I.VI.4., Rupp II.menü, T.II.25-26., Weszerle A.VI.22-27., CNH I.20., Huszár 15., ÉH 9.

4. kép

E.: két pontkör között körirat: + REX SALOMONI. A belső pontkörben szembenéző koronás királyfej, mellette kétoldalt 1-1 gömbvéggű, hosszúszerű kereszt. A megtört koronában függőleges vonalak, kétoldalt és középen gömb alakú díszítés, a kétoldali alsó gömbdíszek az oldalsüngőket jelzik.

H.: két vonalkör között körirat: +PANONIA, a belső vonalkör négyosztátú, a negyedekben 1-1 háromszög.

Széchényi T.I.VI.1., Weszerle A.VI.28-30., Rupp IV.menü, T.II.30., CNH I.21., Huszár 16., ÉH 11.

E.: két pontkör között körirat: + REX SALOMONI. A belső pontkörben szembenéző koronás, palástos királyalak derékig, nyitott tenyerű jobbát felemeli, míg a melléhez szorított baljában hosszúszerű keresztet tart. A megtört koronán kétoldalt és középen háromágú díszítés, kétoldalt gömbvéggű csüngők.

H.: vonalkörben felirat három sorban: + PA / NON / IA

Schönvisner T.I.20-21., Széchényi T.I.VI.2., Rupp III.menü, T.II.27-29., Weszerle A.VI.1-21., CNH I.22., Huszár 17., ÉH 10.

A pénzek verőtövei vegyes technikával készültek, poncolással és véséssel készített részeket találunk rajtuk. A MNM Éremtárában őrzik az egyik típus – CNH.I.19. – egy előlapi verőtövét (ltsz.:16B.1981.1.).

Salamon életútja⁴

- 1052 Megszületett, mint I. András elsőszülött gyermeke.
- 1057 Salamon első megkoronázása.
- 1058 I. András Morvamezőn békét kötött a németekkel, fiát pedig eljegyezte IV. Henrik nővérével, Judittal.
- 1059 A betegeskedő I. András, hogy Salamon uralkodását biztosítsa, Béla öccsét választás elé állította Várkonyban: *Korona vagy kard?* Béla, hogy életét mentse, a kardot és a vele járó hercegséget választotta, majd családjával Lengyelországba menekült.
- 1060 Béla híveivel és lengyel segédcsapatokkal tért vissza. Salamont, hozzátartozóival és híveivel együtt Melkbe menekítették. Béla legyőzte a király seregét, I. András is meghalt. Bélát december 6-án megkoronázták.
- 1063 IV. Henrik fegyveres támogatásával Salamon visszatért. Az ellenük haddal vonuló, beteg I. Béla Mosonnál meghalt. Fia, Géza, hajlandó volt elismerni Salamont királyának, cserébe a dukátust kérte. Ezt megtagadták tőle, emiatt fivéreivel együtt elmenekült. Salamon és IV. Henrik bevonult Fehérvárra, ahol Salamont másodszor is megkoronázták, majd feleségül vette Juditot. IV. Henrik szeptember végén hazatért. Géza híveivel és lengyel segédcsapataival betört az országba és Salamon ellen indult, aki udvarával a mosoni várba menekült.
- 1064 Derzs (Dezső) győri püspök közvetítésével az országot javarészt birtokló Géza és Salamon január 20-án Győrben békét kötött. Húsvétkor, Pécsen, a szentmise előtt Géza tette fel a koronát Salamon fejére, elismerve királyának.

⁴ Salamon életútjának összeállításához a következő munkákat használtam fel: BÁNLAKY 1928, FISCHER-FABIAN 1985, GYÖRFFY 1984, HÓMAN-SZEGFÜ 1928, KRISTÓ-MAKK 1988, PAULER 1899

- 1071 A bizánci császárság elleni hadjáratban megostromolták Nándorfehérvárt. A várvédők a király helyett a kegyes Gézának adták meg magukat. Emiatt Salamon megharagudott Gézára, ami a hadizsákmány részrehajló elosztásában is megnyilvánult. Ettől kezdve a Salamon és Géza közötti bizalmat a gyanakvás váltotta fel.
- 1073 Salamon és Géza ellentéte a fegyveres összecsapás szintjéig jutott. A püspökök közvetítésével Esztergomban békét kötöttek — Szent Márton naptól (1073. november 11.) Szent György napig (1074. április 24.).
- 1074 A hívei által felbízott Salamon katonáival a gyanútlan Géza ellen indult, akit február 26-án(!) Kemejnél legyőzött. A menekülő Géza Vác közelében találkozott a morva segítséget hozó öccsével, Lászlóval. A két testvér serege Mogyoródnál március 14-én kivívta a döntő győzelmet. Salamon kincstárával Pozsonyba menekült. Ősszel IV. Henrik sikertelen hadjáratot vezetett sógora trónja visszaszerzésért.
- 1075 A Salamon által uralt néhány várat zár alatt tartották László herceg hadai. I. Gézát megkoronázták a Dukász- féle koronával.
- 1077 I. Géza meghalt. A trónon öccse, I. László követte, akit a Dukász-féle koronával koronáztak meg.
- 1078 IV. Henrik második sikertelen hadjárata Salamon felmentésére.
- 1081 Salamon belátta, a pápával harcoló IV. Henriktől nem remélhet segítséget. Kibékült I. Lászlóval, akitől rangjához illő megélhetést kapott, de hatalmat nem. Lászlót újra koronázták az eredeti, eddig Salamon által birtokolt koronával.
- 1083 Salamon meg akarta öletni I. Lászlót, aki ezért börtönbe záratta. Innen István király szentté avatása alkalmával szabadult. Regensburgban felkereste feleségét, aki eltaszította magától. Híveivel az al-dunai besenyőkhöz ment.
- 1085 A besenyőkkel együtt Magyarországra támadt.
- 1087 A besenyők oldalán egy Bizánc ellen vívott csatában elesett. A hagyomány szerint a vesztes csata után sikeresen elmenekült, évekkel később vezeklő remeteként halt meg a dalmáciai Pola városa mellett.

Salamon koronái

5. kép

6. kép

Első ránézésre megállapítható, Salamon nem a ma ismert Szent Koronát viseli, hanem egy nyitott koronát. Az arbronsot tompaszögben megtört, párhuzamos vonalak jelzik, amiket függőleges vonalak kötnek össze. A koronák 90 fokoskénti osztásban négy díszítménnyel bírnak – szemből egyszerre csak három látszik – amelyek egyenként hármaz díszek (tű- vagy sugáralakzat) vagy gömbök (teli kör). A korona részei a láncos, drágaköves függők. Belőlük mindig csak kettőt látunk, a többi takarásban van.

7. kép

Felmerül a kérdés, hogy viszonyulnak ezek a koronák a koronázási paláston lévő, hitelesnek elfogadott Szent István ábrázolás koronájához. Némi hasonlóság észlelhető, de az összehasonlítás eredményeként leszögezhetjük, Szent István és Salamon koronái nem azonosak. Ennek magyarázatát Bak János történész

professzor egyik munkájában⁵ találtam meg, amelyben a középkori uralkodói reprezentációk pontosságáról – amibe beletartoznak a pénzekben lévő ábrázolások is – alkotott véleményt. Szerinte a XIV. század közepe előtt az uralkodó ábrázolások nem vehetők személyes képmásnak, csak egy típust jelenítenek meg. Képi konvenciók érvényesülnek, nem a valóság pontos megjelenítése a cél. Az ilyen ábrázolások alkalmatlanok arra, hogy a mai kutatót pontosan tájékoztassák pl. az uralkodó koronázási jelvényeiről.

A Salamon pénzeivel foglalkozók között egyetértés van abban, hogy azokon német hatások jelentkeznek. A Nyugat-Európában ekkor már elterjedt koronás királyfej ábrázolás bizonyára olyan királyi reprezentációhoz és kódolt üzenetek megfogalmazásához értők segítségével került a pénzekre, akik Judit királyné kíséretével jöttek Magyarországra. Témánkhoz kapcsolódóan két példát hoznék a német pénzekben található számos koronaformából: függő nélkülit (8. ábra) és függőset (9. ábra).

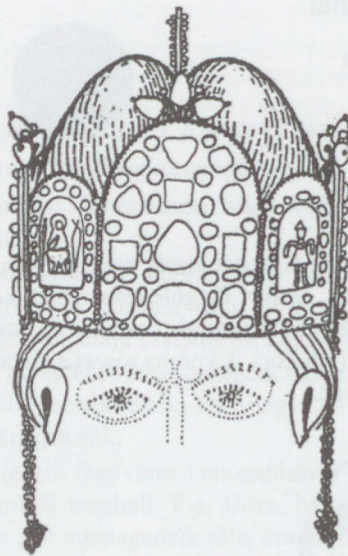
8. kép. III. Heinrich, Dbg 316.

9. kép. III. Heinrich, Dbg 793.

A középkori koronaábrázolások sokféleségét avval is magyarázzák, hogy egy uralkodónak több koronája is lehetett.⁶ A ma Bécsben őrzött német-római birodalmi korona eltér a fenti pénzekben láthatóktól, mert középkori formájához képest megváltozott, több helyen átalakították. A 10. ábra baloldali rajzán e korona középkori (rekonstruált)⁷ míg a jobboldalin mai állapota látható. Salamon koronái sok hasonlóságot mutatnak ezzel a rekonstruált középkori koronával.

10. kép. A német-római császári korona rekonstruált középkori és mai kinézete

⁵ BAK 2001, 20–21

⁶ GERICS – LADÁNYI 1990, 5

⁷ WEDDIGE 1987, 85

Salamon érméinek korrendje

Az első korrendet Gohl Ödön állította fel a nyitra–ludányi kincslelet feldolgozása és értékelése után. A 245 darabos lelet a Péter és Salamon uralkodási ideje között készült csaknem teljes pénzsorozatot tartalmazta, amiből 221 darab Salamoné volt. A kincslelet elrejtését Gohl 1074-re tette, kapcsolatot véve a király és a hercegek e vidéket is érintő harcaival. Értékelés során máig ható alapvetéseket tett:

- Réthy CNH-ban közölt sorrendjét módosította a következőre: CNH I.19., 20., 22., 21. A CNH I.21. negyedik helyét így indokolta: „*Salamonnak a C.N.H. 21. sz. pénzfaja, mely e dús leletben hiányzik, 1074 után veretett, vagy került szélesebb körben forgalomba.*”
- A lelet CNH I.22. típusának három méretváltozatát (CNH I.22. – átm. 17 mm, CNH I.22A. – átm. 16 mm, CNH I.22B. – átm. 14-15 mm) önálló kibocsátásoknak tekintette, s evvel Salamon érmekibocsátásait hatra növelte.

Hóman Bálint *Magyar Pénztörténetében* Salamon pénzverését több szempontból vetette vizsgálat alá.

- Az éremképeket vizsgálva német hatást mutatott ki: „*A XI. századi német pénzek – különösen a császárok denárain – általánossá vált az előlapon egy koronás fő, néha térdkép alkalmazása, körirattal vagy a nélkül ...*” A CNH I.22. hátlapja három soros feliratának előzményét Hanno kölni püspök dénárán⁸ vélte felfedezni.
- A pénzek súlya, finomsága és kincsleletek összetételének elemzése alapján hasonló korrendre jutott, mint Gohl. Kisebbségi módosítással elfogadta a CNH I.22. három változatát is, mivel ezeket be tudta illeszteni rendszerébe. Tehát Hóman sorrendje is: CNH I.19., 20., 22., 22A., 22B., 21. Elfogadta Gohl véleményét a CNH I.21. 1074 utáni veréséről és kijelentette: „*verésének idejét nagy valószínűséggel Géza utolsó évére vagy Szent László korára tehetjük.*” Ezt követő felsorolása 14. sorában I. Géza CNH I.24.-vel tartotta egykorúnak.⁹ Feltételezte, hogy Salamon 1074–1080 közötti pozsonyi bezártsága idején, törvényes királysága igazolására, pénz is veretett.

Györffy György Salamon pénzkibocsátásait vizsgálva kijelentette, hogy ekkor vezették be német mintára¹⁰ a kétévenkénti pénzüjtás rendszerét. Györffy hét érmefajtájával számolt, hogy igazolja a kétévenkénti pénzcserlehetőséget. Átvette Gohl és Hóman korrendjét (6 típus), de hetedikként kiegészítette a CNH I.19A¹¹-val.

Kovács László Salamon pénzverését a régészet felől közelítette meg, az addigi ismereteket sír- és kincsleletek adataival vetette össze. Salamonnak négy alaptípusát fogadta el, korrendjüként a CNH I.19., 20., 22. sorozatot, avval a kiegészítéssel, hogy a CNH I.21. helye bizonytalan. A Salamon-kori pénzüjtást nem vitatta, de a merev kétéves ciklusok helyett ritkább és esetlegesebb időszakokat feltételezett. Végezetül két részletet a Salamon pénzveréséről 1991-ben írt publikációjából:

- „*A CNH 21-re tervezett, majd a 19-20, 22-re vonatkozó adatokkal is kibővített áttekintést követően felvetődik Salamon veretéinek időrendi kérdése is. A király pénzeinek sorrendje bizonytalan, s a kezdettől fogva érvényes felfogás az uralkodó pénzüjtó- pénzrontó tevékenysége eredményét veretei súlyának, s ezzel együtt értékének fokozatos csökkenésében vélte felismerni, amint arról a bevezetőben már részletesen volt szó. Sajnos e kérdésben a régészeti anyag bevonása nem hozott új bizonyítékokat.*”
- „*A tisztán CNH 22 típusú érmékből álló apagyai kincs (B. II) földbe ásása talán kapcsolatba hozható az Osul-vezette kipszak-kunok valószínűleg 1068. évi hadjáratával, amely Erdélyen keresztül Biharig, sőt a Nyírségig is elhatolt. E feltevést elfogadva az 1068 év terminus ante quem dátuma lehet a CNH 22 verésének, ...*”

⁸ HÓMAN 1916, 195. Ennek ellent mond, hogy több más város neve is hasonló formában jelent meg a német pénzek hátoldalain, pl. Lüttich, Maastricht, Bremen, Dortmund, Speyer, stb.

⁹ HÓMAN 1916, 206.

¹⁰ GYÖRFFY 1984, 872–874. szerint Salamon felesége, Judit királyné, illetve a kíséretében érkezettek keze nyoma fedezhető fel a király pénzpolitikájában és pénzkibocsátásában. Neki tulajdonítja a rendszeres pénzüjtás bevezetését is.

¹¹ A CNH I.19. utánzata, Hóman a MNM Éremtárában talált rá (ltsz.: 8B.1911.11, átm. 13 mm, 0,32g, 500‰). Az azonosító (CNH. Pótl. 19A. sz.) kitalált, mert Zimmermann 1907-es Pótlékában nincs ilyen.

A pénztípusokról egyenként, az elfogadott korrend szerint

CNH I.19.

A szembenézõ koronás király testtartása nem a megszokott uralkodói pózt mutatja. A kor uralkodói testtartása jellemzõen az, hogy felemelt és kissé széttárt karokkal ábrázolták õket, kezeikben pedig uralkodói jelvényeket tartanak. Itt azonban a kezek nyitottak, nem tartanak semmilyen uralkodói jelvényt, sem lándzsát, sem jogart, sem glóbuszt. Ezt a testtartást *orans*-nak nevezik, ami az imádkozók, könyörgõk sajátja. Végig gondoltam, hogy pl. a katolikus szentmise során mikor veszi fel a pap ezt a testtartást, és a következõ szertartási alkalmakat találtam: imádkozáskor, könyörgésnél, áldás osztáskor. A pap közvetítõként mûködik, a hívők imáját, könyörgését magában összegyûjti és az Isten felé tovább sugározza. Áldáskor pedig az Úrtól érkező jót szétszórja a hívők irányába.

De vajon ki(k)ért / miért imádkozott vagy könyörgött Salamon király? Ki(k)nek osztott áldást? Véleményem szerint itt nem errõl van szó. Az igazi *orans* testtartásnál az arc és a kezek kissé az ég felé fordulnak, mert csak így valósulhat meg a közvetítés. A testtartás jelentésének megfejtéséhez a katolikus szentmise liturgiájának egyik eleme nyújtott segítséget. A szentáldozást megelõzõ béke szertartása¹² befejezésekor – ha a misében részt vesz koncelebráns¹³ is – a papok egymással szembefordulva, kitárt és felemelt kezekkel szertartásosan összeölelkezve kívánnak egymásnak békét.

Lehetséges, hogy ez a kitárt karú Salamon király is békét akar? Ő a békülõ király, aki keblére kívánja ölelni vele szemben álló unokatestvéreit, de legfõképpen Géza herceget! Saját életünkre visszagondolva bizonyára mi is kerültünk már olyan helyzetbe, hogy mi is így közelítettünk ahhoz, akivel – a megbocsátás gesztusát gyakorolva – ki akartunk békülni.

A korábban említett korrendek ezt a típust tartják Salamon legkorábbi veretének, és az uralkodása kezdetén lejátszódott történelmi események is alátámasztani látszanak feltevésemet. 1063 nyarának végén IV. Henrik fegyveres támogatásával Salamon visszatért az országba. A döntõ ütközet elõtt I. Béla meghalt, legidõsebb fia, Géza békeajánlatát – a dukátusért cserébe elismeri Salamon királyának – az erõ pozíciójából elutasították. A szeptemberi székesfehérvári koronázás után nem sokkal IV. Henrik seregével együtt hazatért. Távozása után megváltoztak az erõviszonyok, Géza lengyel katonákkal megerõsödve elfoglalta az ország nagyobbik felét, Salamon pedig a nyugati gyepû egyik várába, Mosonba, menekült. Az újabb belháborút elkerülni akaró országnagyok által támogatott Dezsõ püspök közbenjárása sikeres volt, 1064. január 20-án Gyõrben a szembenálló felek kibékültek. Nem lehetett véletlen a békekötés idõpontjának kiválasztása, Szt. Fábían és Szt. Sebestyén vértanúk emléknapja. Mindkettõjük életútja és a személyükhöz kötõdõ hagyományok az újrakezdetre¹⁴ utalnak, amire akkor az országnak is leginkább szüksége volt. Ez a kibékülés vezetett el az április 11-i húsvéti, ünnepi koronázáshoz.¹⁵ Ekkor tette Géza Salamon fejére a koronát, kinyilvánítva ezzel a kialakult helyzetet, Salamon a király, Géza pedig a dukátus ura és együttmûködnek az ország érdekében.

¹² A Miatyánk közös, hangosan történõ elimádkozása után így folytatódik a szentmise: Pap: Az Úr békéje legyen veletek mindenkor. / Nép: És a te lelkeddel. / Pap: Köszöntések egymást a béke jelével. / Nép: Legyen békesség köztünk mindenkor.

¹³ VERBÉNYI – FÜZES 2002 A misét bemutató pappal (fõ celebránssal) együtt mûködõ pap(ok) neve.

¹⁴ JANKOVICS 1997, 40–43 Szent Sebestyén (?–288) római testõrtiszt, akit hite miatt Rómán kívül egy fához kötözték és nyíllövéssekkel kivégeztek, majd holtak véle otthagyták. Eltemetésére érkezett hittársai életjelei miatt felgyógyították. Újra elítélték, halálra ostromozták, majd holttestét szennycsatornába dobták. Szent Fábían (?–250) pápa, aki sokat foglalkozott a keresztény vértanúk halotti kultuszával. Neve Fabius családból valót jelent, akik családnévüket a hagyomány szerint a babról kapták. A bab a római halotti kultusz része volt, errõl Ovidius is írt a *Római naptár*-ban. Püthagórasz tiltotta a bab fogyasztását, mert abba az elhunytak lelkei költöztek. A bab népelelmezési cikként mégsem okozhatott nagy károkat, mert a szellentéssel bizonyára a halottak lelkei is eltávoztak! Egy ehhez kapcsolódó hiedelem szerint a holt lelkek ugyanígy távoznak a halálisten gyomrából – a földbõl –, alkalmasint annak hátsó felén. Szellem formájában ilyenkor távoznak az égbe új életük megkezdésére.

¹⁵ KUMOROVITZ 1971, 11–15 Az ünnepi koronázásra a források szerint a legfontosabb egyházi ünnepek alkalmával került sor: karácsonykor, vízkeresztkor, húsvétkor és pünkösdkor. A szakás XII. századi megszûnéséhez a fõpapok folyamatos viszálykodása vezetett, amely nehézségeket okozott a pápának és a királyoknak. Az ünnepi koronázás bizonyára elsõ királyunk idejétõl létezett hazánkban, bár az elsõ híradás csak Aba Sámuel uralkodása idejébõl való. Szent Gellért püspök nagy legendája szerint a 1044-ben Csanádon, a húsvéti bõjt idején Aba megöletett ötven ellene összeesküdött elõkelõt. Amikor Húsvét ünnepén magához hívatta Gellért püspököt, hogy a templomba indulás elõtt tegye fejére a koronát, az a bõjti gyilkosságok miatt ezt megtagadta. Végül a többi püspök tette a király fejére a koronát, így koronásán vonulhatott a templomba. Itt Gellért a szõszékrõl megfeddte a királyt kegyetlensége miatt, és azt jövendõlte neki: „*ellened támad a bosszuló kard, és elveszi tõled a királyságot*”. A következõ, egyben a legismertebb, ünnepi királykoronázásról szóló hír 1064-bõl való. Az I. András és I. Béla közötti ellentét fiaik is örökölték A belháborút elkerülni akaró országnagyok kibékítették az unokatestvéreket, akik Pécsen együtt ünnepelték meg a Húsvétot. Az ország elõkelõi elõtt Géza herceg tette fel a koronát Salamon fejére, aki így koronásan mehetett a szentmisére a templomba. Az ünnepi koronázásról még további három királyunk esetében van írásos emlék: 1108, Kálmán Traunak; 1142. II. Géza Spalatónak és 1169. III. István Sebenicónak adott szabadságleveleiben.

A királyábrázolás ilyen módja ismereteim szerint egyedülálló nem csak a magyar, hanem a külföldi pénzverésben is. Az elemei több helyről jöttek és itt gyúrták azokat egységbe a „békülő király” üzenet közvetítésére.

Az alak testtartása „vándorló” motívum, amely előképe I. Břetislav¹⁶ dénárjának Szent Vencel ábrázolása (11. ábra), ahogy már Joseph Mader¹⁷ is megállapította a XIX. században.

11. kép. I. Břetislav (1034–1055) dénár, Cach 310.

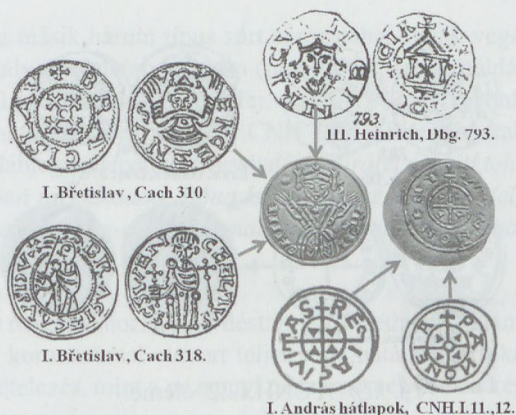
Felmerül a kérdés: miért ez a nagyfokú hasonlóság az éremképek között? Nem csak a testtartás hasonló, de a körirat szerkesztése is, mivel a kezek és a fej között itt is ott is 1–1 betű van. Szt. Vencel¹⁸ és Salamon életútjainak párhuzamba állítása közelebb vihet a megértéshez. Két fontos egyezést találtam, egyrészt mindketten német segítséggel tudták elfoglalni trónjukat, másrészt mindkettőjük trónját a saját testvérük, unokatestvérük akarta megszerezni. Vencelt öccse megölette, míg a magyar országnagyok és nyilván Salamon is szerették volna elkerülni az unokatestvérek közötti – esetleg halálos – összecsapást.

Az éremképet tovább vizsgálva:

a térdalak jöhetett pl. I. Břetislav egy másik dénárjáról (Cach 318.),

a korona mintája a már korábban bemutatott Dbg 793-as dénár (9. ábra) császári koronája,

a hátlaphoz a Szent István óta használt formát vették alapul.

12. kép. A CNH I.19. elem

A kapott végeredmény, az előlapon az angolszász Aethelred- stílus cseh–morva változata érvényesül német beütéssel, míg a hátlap hagyományos, „magyaros” szerkesztésű.

¹⁶ ADB 3, 317 I. Břetislav (cca. 1005–1055) 1035-től cseh herceg. A német császár vazallusaként több Magyarország elleni hadjáratban is részt vett.

¹⁷ MADER 1810, 558–559. A csatlakozó lábjegyzetben egy rajzra hivatkozik: VOIGT 1771, 243. 5. ábra.

¹⁸ DIÓS 2009 Vencel cseh fejedelem (921–935) volt, akit apja halála után, az uralmat magához ragadó anyjával szemben, I. Madarász Henrik (919–936) német király jóváhagyásával Arnulf bajor herceg segítette a trónra. Támogatta a keresztény térítést, a behívott papoktól sokat elsajátított a német királyok uralkodási technikájából. Halálát testvérgyilkosság okozta. Öccse híveivel egyetemben megölte egy templom kapujában, akinek még haldokolva is megbocsátott. Ma ő Csehország védőszentje.

CNH I.20.

A CNH I.19. kisebb változatának (méretben és súlyban) tekinthető. A belső kör keresztjének függőleges szárához nem csatlakozik a körirat szövegtagoló keresztje, a körirat szövege is eltérő. Bár numizmatikailag önálló típus, egy gyakorlatilag analfabéta közegben ezek az eltérések nem eléggé jelentősek ahhoz, hogy a pénzcseré szempontjából is külön típus lehessen.

CNH I.22.

Kovács László a csak CNH I.22. érmékből álló apagyí kincslelet elását az Osul-vezette kipcsak-kunok 1068. évi hadjáratával hozta kapcsolatba, amely a Nyírségig is elhatolt. Emiatt a típus verését az 1068-at közvetlen megelőző időszakra tette.¹⁹ Salamon ekkor, uralkodásának negyedik évében biztosan ült trónján, támogatottságot és erőt érzett maga mögött. A koronás királyt itt derékig ábrázolták, testtartása is eltér az előző, békülő királyokétól. A nyitott tenyerű jobbkar megmaradt felemeltnek és kitártnak, ami 1064-es húsvéti kibékülésre és az evvel kezdődött együttműködésre utal. A balkar tartása viszont megváltozott, behajlítva melléhez szorít egy kezében tartott tárgyat, egy keresztvégű pálcát, pontosabban egy keresztvégű jogart, azaz egy uralkodói jelvényt!

A keresztvégű jogar a bizánci császárok egyik uralkodói jelvénye volt, számos ábrázoláson látható, hogy a mellhez szorított baljukban tartották. Először egy I. (Nagy) Constantinust (306–337) ábrázoló ezüstérmén, medalionon jelent meg, amiről Alföldi András írt.²⁰ Deér József²¹ pedig arról tudósított, hogy pénzekre II. Theodosius (408–450) uralkodása idején került fel, pl. RIC X. 266, 268.

A megváltozott érmekép nyomán új és egyben kettős tartalmat hordozó lett az uralkodói reprezentáció üzenete, egyrészt Béla fiaival jó kapcsolatot akarok, őket magamhoz ölelem, másrészt – uralmát biztosnak érezvén, a hercegekkel szembeni határozottabb és távolságtartóbb viselkedés jelzéseként – én a királyotok vagyok, aki nektek is parancsol!

A hátoldal három sorba tördelt felirata újdonság, Hóman Hannó kölni püspök dénárját tekintette mintának. Bizonyára IV. Henrik és Hanno tanítvány–tanító kapcsolata alapján vette Kölni példának, holott Dannenberg katalógusában számos további típus található, ahol a hátoldali városnév három sorba íródott, pl. Lüttich, Metz, Bremen, Dortmund.²²

13. kép. A CNH.I.22. elemei

CNH.I.21.

Elkészültét Gohl nyomán Hóman is 1074 utánra tette, indoklasként azt hozva fel: „*Királyi címet viselt s nyilván pénzt is veretett.*” Kovács László, aki ezt nem találta adatokkal kellően alátámasztottnak – nem foglalt állást verése időpontjáról. A Hóman idejében ismert két Salamon vereteket tartalmazó kincslelet sem segítette a tájékozódást, mert egyikben sem fordult elő. Az első Salamon uralkodása idején záródott, a második I. László koráig tartott.

¹⁹ KOVÁCS 1991, 94.

²⁰ ALFÖLDI 1954

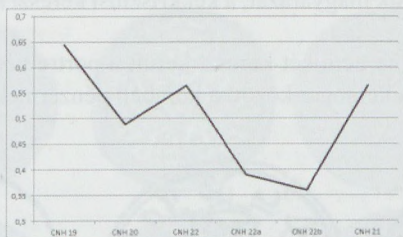
²¹ DEÉR 1961, 84

²² KOVÁCS 1997, 120. 756. lábjegyzet

	I. István	Péter	Aba Sámuel	I. András	Béla dux	I. Béla	Salamon	Géza dux	I. Géza
Nyitra-Ludány		CNH.I.8.	CNH.I.10.	CNH.I.11. CNH.I.12. CNH.I.13.	CNH.I.15.		CNH.I.19. CNH.I.20. CNH.I.22.		
Nagytapolcsány- Alsóhelbény	CNH.I.1.				CNH.I.15.	CNH.I.16	CNH.I.22.	CNH.I.23.	CNH.I.24.

14. kép. Hóman által ismert kincsleletek típusai

Hóman a CNH I.21. 1074 utániságát a pénzrontás miatt csökkenő színsúlyok (0,644 – 0,36 g) sorozatával indokolta. A hatodikként a sor végére helyezte CNH I.21.-t (0,627 g teljes súly, 0,564 g színsúly), aminek verését három alkalommal²³ is I. Géza idejére tette. A diagram emiatt elég suta lett, mert az utolsó érték kilóg a sorozatból!

15. kép. A színsúlyok diagramja Hóman adatai alapján

Hóman a XI. századi pénzek I. Lászlóig terjedő sorozatában párba állítja a CNH I.24. királyi verettel. Mindezzel azt sugallva, hogy a súlynövelés oka a CNH I.24.-hez (0,627 g teljes súly, 0,564 g színsúly) való idomulás. Kizártnak tartom, hogy a magát egyedüli törvényes uralkodónak tartó Salamon a trónbitorló Géza pénzpolitikáját – akár véletlenül is – követné. Egy Pozsonyba bezárt uralkodó presztízs – nem közforgalomi – pénzverése eredményeként inkább elképzelhető egy ténylegesen dénár súlyú pénz, mint az utánzás bármilyen formája.

A típus nem illeszkedik a másik három típus zárt sorozatába, annak végére helyezése – mint 1074–1080 közötti pozsonyi veret – aggályos. A darab kapcsán (igen kevés ismert példány, egyetlen sírleletben ismert – kincsleletben nem, a többitől eltérő koronás királyfej, a CNH I.12.-re hasonlító hátlap, 13,5–14 mm átmérő) nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy a CNH I.21. Salamon uralkodásának nyitóverete. Erről a lehetőségről a Kovács²⁴ egy lábjegyzetében ez olvasható: *A királyi család tehát legkésőbb 1063 novemberétől 1064 telének végéig Mosonban tartózkodott, Bóna István elsőként vetette fel, „hogy a CNH 21 nem ennek a legkorábbi mosoni korszaknak a pénze-e? Numizmatikailag nem látom akadályát. Sőt! Rendkívüli ritkasága rendkívül rövid életéről tanúskodik.”*

Bóna nyitóveret felvetése magával hozza a kérdést: miért verethetett Salamon 1063/1064 fordulóján pénzt? Bizonyára a székesfehérvári koronázással elnyert teljes jogú hatalma birtokában élt egyik királyi jogával, a pénzveréssel. Ugyanaz a feltételezés, mint a pozsonyi pénzverésnél, csak a két időpontban eltérő volt Salamon helyzete.

Egyik esetben egy katonai vereséget szenvedett, menekülése után blokád alá vont várban élő, „de jure” uralkodó veretett pénzt. Hívei elestek vagy elhagyták, legfőbb támogatója – IV. Henrik – hatalomba visszahelyezési kísérletei kudarcot vallottak, a pápával vívott küzdelmei mellett már nincs ereje Salamon mellett fegyverrel fellépni. A várban való pénzverés technikailag megoldható, ezüst van az elmenekített kincstárban, kellő fizetségért szakembert is lehet találni. Egy dolog hibázik csak, az uralkodói reprezentáció nem tud kiteljesedni. A váron kívül a REX SALOMONI feliratú pénzzel nem biztos, hogy jó ötlet fizetni. Az országban Géza, majd László pénzei forogtak, Salamon kevés számú pénze csak csepp volt a tengerben.

A másik esetben egy frissen koronázott, optimista, jelentős támogatással rendelkező király veretett pénzt, aki sok minden más mellett ezekkel is megajándékozta híveit. A kevés példányt indokolhatja a reprezentációs cél, de megakaszthatta a verést a megváltozott politikai helyzet is. A Géza fegyveres visszatérése miatti menekülés,

²³ HÓMAN 1916, 206, 227. 1. lábjegyzet, 228.

²⁴ KOVÁCS 1991, 105, 143. lábjegyzet.

a megbékülés keresése és végül a győri kibékülés után más, aktuálisabb üzenet közvetítését követelte meg az uralkodói reprezentáció, a békülő király képét kellett megjeleníteni a pénzekben és sok példányban. Az erőforrásokat a CNH I.19. elkészítésére kellett fordítani, mert Húsvétig alig három hónap volt hátra.

Az előlapi szembenéző, király portré leginkább III. Henrik érmére (8. ábra) hasonlít. Az uralkodói reprezentáció új, német gyökerű szemléletének Salamon első pénzén való megjelenésben jelentős szerepe lehetett Judit királynénak is, aki a történészek szerint az államirányítás több területére is beavatkozott.

A portré mellé egy-egy hosszúszerű, gömbvégű kereszt került, amelyek formájából rögtön adódik a párhuzam egy keresztény jelképpel, Krisztus keresztjével. De miért mindjárt kettő? A kettősségre magyarázatot keresve több lehetőség adódik.

1. Ahogy Krisztus felvette a keresztet, úgy veszi fel az uralkodó is ő keresztjét. Ez a változat jelen esetben nem tűnik életszerűnek, Salamonról soha nem írták, hogy így élte volna meg az uralkodását.
2. Krisztus keresztjének számos jelentése között van olyan is, amely szerint ez az újrakezdés jele. Ezen a vonalon elindulva adódhat egy másik magyarázat, a két krisztusi kereszt a két koronázást és az evvel együtt járó újrakezdést jelenti.

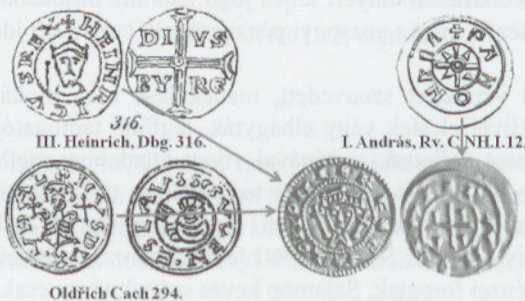
Mi van viszont abban az esetben, ha nem két kereszt került a portré két oldalára, hanem két keresztvégű jogar? Az uralkodó képmás ábrázolása két jogar között a korabeli pénzérméken nem ismeretlen, bár nem is túl gyakori.

16. kép. Uralkodók két jogarral (Hódító Vilmos Seaby 1253.; Oldřich Cach 294.; IV. Henrik Dbg. 669.)

Erre az ábrázolásra a fenti uralkodók élettörténete adhat magyarázatot. Hódító Vilmos Anglia trónja mellett élete végéig uralta Normandiát is. Oldřich a cseh hercegséghez hozzácsatolta Morvaországot, ettől kezdve az egyesülés állandósult. IV. Henrik ábrázolása akkor készülhetett, amikor a királyi jogar mellé megszerezte a császári jogart. Összefoglalva, mindhárom esetben a hatalom megnövekedése képezi a kétjogaros ábrázolás alapját. Salamon koronázásakor is egy hatalomösszpontosítás játszódott le, hiszen egyesítette a királyi országrészt a dukátussal.

A hátlapot szemügyre véve feltűnő az igen nagyfokú hasonlóság apja utolsó pénzének hátlapjával. Ez az apja uralkodásához való kapcsolódást és a jogfolytonosság helyreállítását jelzi, amit egy „trónbitorló” uralma szakított meg. (Az ilyenfajta jogfolytonosság kinyilvánításának egy korábbi esete, amit Kovács László²⁵ mutatott ki I. Szent István CNH I.1. és I. András első pénze, a CNH I.11. között.

17. kép. CNH.I.21. elemei

²⁵ KOVÁCS 1997, 102.

Összefoglalás

- CNH.I.21. E.: a koronázásra a nyugat-európai uralkodói reprezentáció új formái német közvetítéssel,
H.: az apai hátlap használata a jogfolytonosság felmutatására
- CNH.I.19. E.: a „békülő király” üzenete az angolszász Aethelred- stílus cseh–morva változatában,
H.: a hagyományos, „magyaros” szerkesztéssel
- CNH.I.20. a CNH I.19. változata
- CNH.I.22. E.: a „megerősödött király” bizánci jellegű testtartással, jogarral
H.: három soros felirat német mintára

A Salamon által kibocsátott négy pénz egyenkénti vizsgálata után úgy vélem, az eddig elfogadott korrend is módosításra szorul. Az általam javasolt sorrend: CNH I.21., 19., 20., 22. (18. ábra).

18. kép. Salamon pénzeinek módosított korrendje

Az MTA BTK TTI Lendület *Szent Korona Kutatócsoport* tagjaként, a magyar királykoronázások érmeinek adatait gyűjtve, megfogalmazódott bennem a kérdés: I. Szent István és II. Lajos megkoronázása közötti időszakban volt-e olyan királyunk, aki megkoronázása alkalmából pénzt veretett? Véleményem szerint a Lancea Regis után Salamon CNH I.21. pénze lehet az, amely az uralkodói reprezentáció ilyen különleges alkalmára készült.

Katalógusok

CACH	Cach, Frantisek: <i>Nejstarši české mince. 1, České denáry do mincovní reformy Břetislava I.</i> , Numismatická Společnost Československá, v Praze 1970.
CNH	Réthy László: <i>Corpus Nummorum Hungariae / Magyar Egyetemes Éremtár, Árpád-házi királyok kora</i> , Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1899.
Dbg.	Dannenberg, Hermann: <i>Die deutschen Münzen der Sächsischen und fränkischen Kaiserzeit</i> , Bd.4., 1 Tafelband. Berlin 1876–1905.
ÉH	Unger Emil: <i>Magyar Éremhatározó I. 1000–1540.</i> , Magyar Éremgyűjtők Egyesülete – Ajtósi Dürer Kiadó, Budapest, 1997.
HUSZÁR	Huszár Lajos: <i>Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute</i> , Corvina Kiadó, Budapest 1979.
RIC	<i>The Roman Imperial Coinage Vol. X.</i> , Ed.: J.P.C. Kent, Spinks, London 1994.
RUPP	Rupp Jakab: <i>Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, Árpádi korszak</i> , Buda 1841.
SCHÖNVISNER	Schoenvisner, Stephano: <i>Notitia Hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus</i> , Budae, MDCCCI.
SEABY	Standard Catalogue of British Coins: Coins of England and the United Kingdom, 22 nd Edition, Seaby, London 1987
SEAR	Sear, David R.: <i>Byzantine Coins and their values</i> , Seaby, London 1987.
SZÉCHÉNYI	<i>Catalogus nummorum Hungariae ac Transylvaniae instituti nationalis Széchényiani</i> , Pars I–III, Pestini 1807., Appendix, Pestini 1810.
SZÉCHÉNYI T.	<i>Tabulae Numismatae pro Catalogo Nummorum Hungariae ac Transylvaniae Instituti Nationalis Széchényiani</i>
WESZERLE	Weszerle József: <i>Hátrahagyott érmészeti táblái</i> , Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest 1911.

Felhasznált irodalom

ADB 3	Biermann, Gottlieb: Bretislav I. In: <i>Allgemeine Deutsche Biographie</i> , Bd. 3. Leipzig 1876, 317–318.
ALFÖLDI 1954	Alföldi András: Das Kreuzzepter Konstantins des Großen, <i>Schweizer Münzblätter</i> 4 (1954): 16, 81–86.
BAK 2001	Bak János: Magyar királyi jelvények a középkorban, A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4., Acta Musei Militaris in Hungaria „Kard és Koszorú” Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei, Budapest, 2001. 17–24.
BÁNLAKE 1928	Bánlaky József: <i>A magyar nemzet hadtörténete</i> , Budapest 1928.
DEÉR 1961	Deér József: Der Globus des spätrömischen und byzantinischen Kaiserssymbol oder Insigne?, <i>Byzantinische Zeitschrift</i> 44 (1961) 53–85.
DÍÓS 2009	Diós István, dr.: <i>Szentek élete I–II</i> . Szent István Társulat, Budapest 2009.
FINÁLY 1884	Finály Henrik: <i>A latin nyelv szótára</i> , Franklin Társulat, Budapest 1884.
FISCHER-FABIAN 1985	Fischer-Fabian, Siegfried.: <i>A német césárook</i> , Európa, Budapest 1985.
GEDAI 1999	Gedai István: Román kori éremművészet Árpád-házi pénzekben, <i>A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve</i> 37 (1999) 349–366.
GERICS – LADÁNYI 1990	Gerics József – Ladányi Erzsébet: A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése, <i>Levéltári Szemle</i> 40 (1990): 2, 3–12.
GOHL 1908	Gohl Ödön: Salamon-korabeli éremlelet Nyitra-Ludányban, <i>NK</i> 7 (1908) 102–109.
GYÖRFFY 1984	Györffy György: Az új társadalmi rend válsága – Trónküzdelmek, In: <i>Magyarország Története; Előzmények és magyar történet 1242-ig</i> , főszerk.: Székely György, Akadémiai Kiadó, Budapest 1984.
HÓMAN 1916	Hóman Bálint: <i>Magyar pénztörténet 1000–1325</i> , Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1916.

- HÓMAN – SZEKFÜ 1928
 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*, Budapest 1928.
- JANKOVICS 1997
 Jankovics Marcell: *Jelkép – kalendárium*, Csokonai Kiadó, 1997.
- KOVÁCS 1991
 Kovács László: Salamon pénzveréséről, *Századok* 125 (1991) 76–106.
- KOVÁCS 1997
 Kovács László: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről*, Budapest 1997. (Varia Archeologica Hungarica)
- KRISTÓ – MAKK 1988
 Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-házi uralkodók*, IPM, Budapest 1988.
- KUMOROVITZ 1971
 Kumorovitz L. Bernát: *Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei*, Tanulmányok Budapest Múltjából 18 (1971) 7–57.
- MADER 1810
 Mader, Joseph: Einige Anmerkungen, und Zusätze zu Herrn Abt Schönvisner Notitia Hungarica rei numinare. Budae 1801. In: Joseph Mader: *Kritische Beyträge der Münzkunde des Mittelalters, III*. Prag 1810.
- PAULER 1899
 Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, Budapest 1899.
- Szt. Gellért legenda*
Szent Gellért püspök nagy legendája, ford.: JELENITS István, In: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000–1530)*, szerk.: Tarnai Andor – Madas Edit, Budapest 1991.
- VADÁSZ 1985
 Vadász György: Különböző országok hasonló éremképeinek egyezései és eltérései a XI. században, *Az Érem* (1985):1, 13–19.
- VERBÉNYI – FÜZES 2002
 Verbényi István, dr. – Füzes Ádám: *Az Eukarisztiát ünnepeljük*. Liturgika II. év, Magyar Liturgikus és Egyházzenei Intézet, Harmat Artúr Központi Kántorképző Tanfolyam, Budapest 2002
- VOIGT 1771
 Voigt, Adauktus a St. Germano: *Beschreibung der bisher bekannten böhmischen Münzen*, Bd. I Prag 1771.
- WEDDIGE 1987
 Weddige, Hilbert: *Einführung in die germanistische Mediävistik*, Verlag C.H. Beck, München 1987.

ROYAL REPRESENTATION ON THE COINS OF KING SOLOMON

Summary

The obverse depictions of King Solomon's coins (Fig. 1–4) significantly changed comparing to earlier ones. A facing king wearing crown was on the obverse instead of the earlier geometric pattern. The variations of the depiction mean the different messages of royal propaganda.

This is the first representation of the Hungarian royal crown, but this is obviously not the Holy Crown, but an open, diadem like one (Fig. 5–6). What is the relation of this crown to the one on the Coronation Mantle, the only authentic depiction of King St. Stephen? There is some similarity, but the crowns St. Stephen and Solomon are not the same. This is not surprising, as royal images before the mid-14th century are not personal portraits, but types. German influence can be seen on the coins of Solomon. The king's portrait wearing crown was drafted by people who were familiar with royal representation and propaganda messages, and who came to Hungary in the escort of Queen Judith of Swabia. Both types of crowns – the one without pendants (Fig. 8), and the one with pendants (Fig. 9) – can be found on German coins as well. The crowns of King Solomon are very similar to the reconstructed medieval Holy Roman crown (Fig. 10, the crown on the left).

The accepted chronology of King Solomon's coins was established by Ödön Gohl, and it was confirmed by Bálint Hóman: CNH I. 19, 20, 22, 22A, 22B. The last, sixth one was assign by both of them after 1074, after the defeat of Solomon at Mogyoród and during his confinement in Pozsony. I analyse the types according to their accepted chronology.

CNH I. 19

The posture of the facing king, wearing crown is not the usual regal gesture. The hands are outstretched and not holding any regal insignia. This posture also occurs in the liturgy of the Catholic Mass. At the end of the peace ritual immediately before the heavenly banquet – in case a concelebrant also takes part in the mass – the priests turn towards each other, and embrace each other with outstretched and raised hands requesting peace. May King Solomon with outstretched hands request peace? He is the placating ruler who wants to embrace his confronting cousin, Prince Géza.

Late summer in 1063 with the military support of Henry IV, Holy Roman Emperor Solomon returned to Hungary, while the sons of King Béla I had to flee. After the coronation of Solomon Henry IV returned home; thus power-relationships changed. Géza occupied most of the country, Solomon fled to Moson Castle. With the intermediation of Bishop Dezső the opposing parties made peace in Győr on 20th January 1064. This peace led to the paschal celebratory coronation on 11th April, when Prince Géza placed the crown onto King Solomon's head. Their relationship was settled: Solomon is the king, Géza enters into possession of the Ducatus (Duchy), and they cooperate for the benefit of the country.

No such depictions of a king are known to me either on Hungarian or on foreign coinage. Its elements came from different places, and they were united here to portray the 'placating king'. The antitype of the king's posture is Saint Wenceslaus on the denier (*Fig. 11*) of Duke Břetislav (1035–1055). Not only the posture, but the legend is also similar, on both types there is a single letter between each hand and the head. The obverse is in effect the Bohemian-Moravian variety of the Aethelred-style with some German influence, while the reverse is traditional Hungarian one. (*Fig. 12*)

CNH I. 22

This coin was minted immediately before 1068, when King Solomon has secured his throne. The right hand with open palm remains raised and stretched out referring to the reconciliation at Easter. The position of the left hand has changed: the king is holding a cross topped sceptre – a royal insignia! – unto his chest. The message of the new obverse is that I want good relations with the sons of Béla I embrace them, but I am their king, I command them as well! The three-line inscription of the reverse is a novelty, Hóman determined the denier of Bishop Hanno of Cologne as the prototype (*Fig. 13*).

CNH I. 21

Both Gohl and Hóman dated the minting of this type after 1074 based on metrology. The two known coin hoards (*Fig. 14*) containing coins of King Solomon did not help the dating, as they contained no coins of this type. *Fig. 15* indicates the inaccuracy of clearly metrological survey. The coin does not fit into the close sequence of the three other types, and placing it to its end, as a coin minted between 1074 and 1080 at Pozsony is doubtful. It is conceivable, that the CNH I. 21 type is the first one of his reign, as it was suggested by István Bóna in 1991.

Why did Solomon mint money in 1063/1064? He surely minted coins as a sign of sovereignty and the optimistic, favoured king could present his followers with money as well. The rarity of coins – the small amount of minting – may indicate representational purposes, but the minting might have been inhibited by the fleeing because of the return and attack of Géza. After the reconciliation at Győr the royal propaganda needed a new message: the placating king had to be depicted on a large issue. The resources were allocated for the minting of the CNH I. 19 type, as there were barely three months till Easter.

The facing portrait with neck of the obverse (*Fig. 8*) is similar to that of Emperor Henry III, with a long cross with globular ends on each side. They also might be cross topped sceptres. Royal portraits with two sceptres (*Fig. 16*) are known from other contemporary coins, too, and these indicate the acquisition of a new country or title. William, the Conqueror invades England, Duke Oldřich of Bohemia reconquers Moravia, and King Henry IV of Germany becomes Holy Roman Emperor. On his coronation Solomon united Royal Hungary with the Duchy.

The prototype of the reverse is the reverse of his father's last coins. He emphasized the connection to his father's reign and the restoration of legal continuity broken by a 'usurper' (*Fig. 17*).

My modified chronology is on *Fig. 18*.

(Fordította: Vida István)

Megjegyzések a késő Árpád-kori pénzek jegyrendszerének kérdéseivel kapcsolatban

Remarks on the Marking-system of the Late Árpád Age Coins

Az *Az Érem* című folyóirat tavaly tavaszi számában hasonló címmel röviden, inkább csak gondolatébresztő jelleggel foglalkoztunk a 13. századi magyar pénzek jegyrendszerével.¹ Reméltük, hogy cikkünkkel felkeltjük a figyelmet a téma iránt, s valóban számos pozitív visszajelzést kaptunk a gyűjtői társadalomtól. Arra számítottunk, hogy ez a fajta érdeklődés komolyabb polémiává alakulhat, s anyagközlő cikkeket fog eredményezni. Kiderült azonban, hogy bár relatíve sokan gyűjtik ezen korszak pénzeit, a „sziglákra”, vagy akár a sokkal feltűnőbb és érdekesebb betűs jegyváltozatokra mindeddig többnyire nem voltak figyelemmel, nem tulajdonítottak ezeknek különösebb jelentőséget. A „cikkáradat” elmaradásának elsősorban tehát a téma teljes kutatatlansága és a gyűjtői körök másfajta irányultsága lehet az oka. Előző írásunkban néhány helyen áttételesen utaltunk rá, hogy számos megválaszolásra váró kérdés van még a 13. századi pénzek jegyrendszerét illetően. A fentiekre tekintettel jelen írás elsősorban azzal a céllal született, hogy egyáltalán feltegye a tárgyanyagból következő, megfelelő kérdéseket, s csak másodsorban azért, hogy ezekre választ is adjon. Hiszen az írott források teljes hiánya miatt a válaszok szükségszerűen csak esetlegesek, hipotetikusak lehetnek. Ennek ellenére reméljük, hogy nagyobb kitekintésben értelmezve az eredményeket, azok hatással lehetnek a korszak pénzveréséről alkotott képünkre is, s a feltett kérdések újszerű válaszokhoz vezetnek majd.

Réthy László Corpusában a 11–12. századi magyar pénzeket három ismerv alapján tudta csoportosítani, elhatárolni a külföldi pénzeketől: a poncteknika alkalmazása, a hátlapi éremképnek az előlaphoz mérten kisebb mérete (nem tölti ki a rendelkezésre álló helyet), illetve a sziglák használata. Megállapítása szerint, amelyet a kutatás máig mérvadó axiómaként kezel, a 13. századi magyar pénzekre ezek a sajátságok – néhány korai típust leszámítva – már nem jellemzőek.²

Korábbi cikkünkben azt a kérdést feszegettük, bizonyosnak tekinthető-e, hogy az elterjedt „toposz” szerint a vizsgált időszakban már nem jellemzi a fentebb említett három fő ismerv a magyar pénzeket? Úgy hisszük, hogy nem, vagy csak részben lehet így. Hiszen Kováts Ede néhány Vegyesházi veret,³ Schulek Alfréd Anjou pénzek,⁴ Nagy Lóránt szlavón denárok⁵ bemutatásával, Domoki Ferenc⁶ pedig későközépkori példák sorával igazolta, hogy a beütő-szerszámok használata igenis bevett gyakorlat volt a későközépkorban is. A poncolás tehát más jelleggel, de továbbra is széleskörűen alkalmazott technikaként létezett a vésés mellett. Noha ez a technológia korábban is használt volt, csak éppen erősen háttérbe szorult az akkor elsődlegesen alkalmazott, beütő-szerszámokra alapozott eljárás mellett.

A hátlapi éremkép kisebb mérete ugyan nem volt jellemző a 13. században, bár II. András korában még eléggé sokáig dívott a Réthy által is leírt kis átmérőjű hátoldali ábrák veretése, azonban föltűnik egy korábban ismeretlen jelenség. Sok olyan típussal, illetve példánnyal találkozunk, ahol az elő- és hátlapi éremkép ugyan egyező méretű, de önmagában a lapka nagyobb a verőtövek átmérőjénél. Ez lehet csak technikai sajátosság

¹ KISS József Géza – UJSZÁSZI Róbert: Késő Árpád-kori pénzeink jegyrendszere. *Az Érem* (2014):1, 2–7. Rövid, előzetes kutatási eredményeket ismertető előadása hangzott el 2010-ben Baján, a XXII. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetemen „Sziglák?, mesterjegyek?, verdejegyek? a késő Árpád-házi pénzekben” címmel.

² RÉTHY László: A Béla és István-féle rézpénzekről. *ArchÉrt* 29 (1895) 158–166.

³ KOVÁTS Ede: Árpád-házi királyaink pénzeinek technikájáról. *NK* 2 (1903) 1–5.

⁴ SCHULEK Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük II. A budai pénzverésről Károly Róberttől Zsigmondig, Horváth Henrik dr. művészettörténeti értekezése kapcsán. *NK* 30–31 (1931–1932) 48–70, főként 49–50.

⁵ NAGY Lóránt: Ismeretlen szlavón dénártípus? *Az Érem* 32 (1975):2, 48–49. csak áttételes utalást tesz.

⁶ DOMOKI Ferenc: Középkori verőtő készítmény technológiák. *Az Érem* 63 (2007):2, 13–16. Újabban Tóth Csaba is hasonló következtetésre jutott egy Anjou-kori (véltőleg Károly Róbert) garas fázisveretének elemzése kapcsán. Tóth Csaba előadása a Magyar Numizmatikai Társulat Pohl Artur Emlékkonferenciáján. Budapest, 2011. október 18. http://archive.galileowebcast.hu/20110920-1206_Numizmatikai_eloadassorozat_2011_osz/. (Letöltve: 2015. II. 28.)

is – amely messze nem nevezhető általánosnak, nem figyelhető meg minden típusnál, sőt még azonos fajok esetében sem mindig –, de lehet a korábbi gyakorlat valamiféle maradványa, továbbélése is. Megjegyzendő, hogy hasonló jelenségeket a kortárs külföldi veretek esetében is nagy számmal tapasztalhatunk, kiváltképp a rendkívüli hanyagsággal készített friesachi és bécsi denárok között. (Egyébként II. András korai vereteit leszámítva nemcsak, hogy a két oldal mérete vált egyformává, hanem azok minősége is. IV. Béla és utódai pénzein a hátlap – már amennyiben meghatározható, hogy melyik oldal az – igényesen kidolgozott, általánosan jellemző, hogy nincs számottevő hangsúly-, vagy minőségbeli különbség a két oldal között.)

A pusztán technológiai jellegű tulajdonságok vizsgálatánál sokkal többel kecsegtet azonban a szíglák kérdésének boncolgatása. Ezeknek a jelzéseknek, jegyeknek az értelmezése hosszú ideje visszatérő témája a magyar pénztörténetírásnak, annál is inkább, mert az írott források nyomasztó hiánya miatt a szíglák elemzéséből remélhetünk csak némi előrelépést a korszak pénzverdei folyamatainak megértése terén. A kutatás, amely a legutóbbi időkig – bár többször, de általában – igen korlátozottan foglalkozott a témával⁷ úgy vélte, hogy III. Béla és Imre királyok uralkodása folyamán rövid idő leforgása alatt szinte nyom nélkül eltűntek a szíglák a magyar pénzekről, ahogyan a Réthy által meghatározott másik két sajátosságot is kiveszettnek hitték. Hóman Bálint többek között erre alapozva minősítette a számos szíglá-variánst felvonultató lemezpénzeket III. Béla vereteinek.⁸ Ma már azonban szinte teljes bizonyossággal leszögezhetjük: a lemezpénzek nagy része, de lehet, hogy – két korai veret leszámítva – mindegyik típus későbbi veret és II. András uralkodása végére, vagy még inkább IV. Béla országzászásának elejére – esetlegesen ifjabb király korára – keltezhetőek, de még a tatárjárás megelőző időszakra.⁹ Nem igazolható tehát, hogy a szíglák használata a 12. század végével végképp abbamaradt volna, sőt határozott tények szólnak továbbélésük mellett. Ez a megállapítás – számos gyakorlati megfigyeléssel együtt – arra sarkalt bennünket, hogy további kutatásokat folytassunk.¹⁰

Kétségtelen, hogy a jegyek száma, változatossága egyes típusokat vizsgálva a korábbiakhoz viszonyítva az esetek túlnyomó többségében sokkal alacsonyabb, mint volt. Azonban, ahogyan azt előző cikkünkben is igazoltuk, vitathatatlanul jelen vannak a 13. században is. Kérdés viszont, hogy ennek a jelenségnek mi lehet az oka. Valószínűleg a mondott sajátosság léte nem vezethető vissza egyetlen okra, hanem több tényező együttállásából fakad.

A kora Árpád-kori pénzekhez képest a vizsgált század vereteinek jelentős része általában ritkábbnak tekinthető. Ha összevetjük a 11–12. századi pénzeket a 13. századi veretekkel, akkor azt találjuk, hogy a korábbiakhoz viszonyítva az Aranybulla századában sokkal több – a katalógusok raritási adatait figyelembe véve – magasra értékelt, vagy kifejezetten ritka R, RR, RRR, vagy UN besorolású darab létezik, mint a korábbi időszakokban volt. Már önmagában véve az is elgondolkodtató, hogy Unger – sok esetben típusösszevonásra törekvő – katalógusát alapul véve az Árpád-kor első két századában körülbelül 125 fajú pénzt vertek, ide számítva lemezpénzeket is, míg a cikkünk fő tárgyát képező egyetlen században ez a szám majdnem 220 az obulusokkal, illetve némi magyar veretű friesachival és bécsivel együtt.

Önkéntelenül is felmerül a kérdés, lehetséges-e hogy a pénzek kivert darabszámának esetenként nagyon erőteljes csökkenésével hozható összefüggésbe a – korábbi időszakokra vonatkozóan ellenőrzőjegyeként vélt – szíglák használatának nagymértvű eltűnése, elcsökevényesedése, hiszen az alacsony darabszám mellett már nem volt olyan fontos a minden részletre kiterjedő felügyelet. Ez annál is inkább valószínűnek tekinthető, mert a nagyon nagy mennyiségben készült brakteáták esetében a többi pénztípushoz viszonyítva sokszoros

⁷ SZENTGÁLI Károly: A szíglák megfejtése felé. *NK* 15 (1916) 47–54. Részben a szíglákkal, de inkább a pénzverés egyéb technikái részleteivel kapcsolatban: PLANK Sándor: A pénzverés és pénzváltás adminisztrációja. *NK* 16 (1917) 101–102., SZENTGÁLI Károly: A pénzverés időtartama az Árpádok korában. *NK* 17 (1918) 18–20., HÓMAN Bálint: Az árpád-kori pénzverés adminisztrációjához. *NK* 17 (1918) 20–22. Az igen érdekes vita sajnos – vélhetően – Plank halála miatt megszakadt. KISS József Géza – TÓTH Csaba: Az Árpád-kori magyar pénzek szíglarendszerének kutatása I. *Az Érem* 60 (2004):2, 8–9., KISS József Géza – TÓTH Csaba: I. András denárának szíglaváltozatai. *ÉL* 88 (2004) 3–8., KISS József Géza – TÓTH Csaba: Az Árpád-kori magyar pénzek szíglarendszerének kutatása II. *Az Érem* 61 (2005):1, 3–6., TÓTH Csaba – KISS József Géza – FEKETE András: III. Béla kufikus jellegű rézpénzeinek osztályozása. *NK* 108–109 (2009–2010) 73–88.

⁸ HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest 1916. 238.

⁹ TARI László: Éremleret Csongrád–Faragó-tanyán a XIII. századból. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* (1964–1965) 83–92., GEDAI István: Árpád-kori lemezpénzeink kormeghatározásához. *NK* 64–65 (1965–1966) 32–46., V. SZÉKELY György: Elfeledett Árpád-kori éremleretek a Duna-Tisza közén. *Cumania* 26 (2013) 113–138., V. SZÉKELY György: Tatárjárás és numizmatika – Egy történelmi katasztrófa pénzforgalmi aspektusai. In: „*Carmen Miserabile*”, Kecskemét 2014. 331–344. Kisebb polémia alakult ki Körmendi Tamás és Gyöngyössi Márton között: KÖRMENDI Tamás: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. *Turul* 84 (2011) 73–83., GYÖNGYÖSSY Márton: *Magyar pénztörténet 1000–1540*. Budapest 2012., KÖRMENDI Tamás: Még egyszer III. Béla állítólagos címeres denárjáról és brakteáiról. *NK* 110–111 (2011–2012) 71–83.

¹⁰ Tóth Csaba és Kiss József Géza hosszúra nyúlt közös kutatásának eredményeképpen várhatóan a közeljövőben meg fog jelenni a 11–12. századi pénzek szíglakatalógusa, amely munkáról már számos cikkben beszámoltak, előzetes képet adtak.

mennyiségű jeggyel találkozhatunk. Így ezek a pénzek – a kissé nehezen megítélhető rendszerű CNH 263-al együtt – szinte szigetként emelkednek ki a korabeli, javarészt jegy nélküli veretek sorából.

Szintén kérdéses, hogy lehetnek-e a változás eredői a 13. század első felében bekövetkezett pénzforgalmi, illetve pénzverési-adminisztrációs és szervezeti újítások. II. András uralkodása alatt erősen átformálódott a magyar pénzverés. A Réthy által vizsgált három formai jellegű váltáson túl átalakuló félben volt a pénzügyi közigazgatás is. Mindemellett bizonyos szempontból egy államfilozófiai váltásról is beszélhetünk András király idejében, amelynek számos gazdasági következménye is volt.¹¹ Így például a friesachi denárok nagyarányú térnyerése, vagy az esztergomi érsek ellenőrzési (ún. pisetum) jogának kialakulása, amelynek alkalmazása a pénzverés szabályosságát volt hivatott garantálni. A pisetum jog megszületése fölborította a korábbi – csak igen vázlatosan körvonalazható – rendszert, s ehhez társult még a muszlim vallású kálizok kiszorulása mellett a zsidó pénzemberek térnyerése. Önmagában már ez az egyetlen változás a pénzekben nagyon markáns nyomot hagyott a héber betűk megjelenésével, amelyek sok esetben már nem csak valahol a köriratban, vagy a fő motívum mellett meghúzódnak, hanem szinte meghatározó éremképi elemmé emelkednek.¹² A kamarák differenciálásával a plurális verrendszer és a kamarabérleti gyakorlat létrejötte is komoly változásokat indukált, főként akkor, ha bizonyos években különféle fajok láttak napvilágot az egyes műhelyekben (amely – a típusok számából következő kézenfekvő lehetőségről a kutatás gyakran hajlamos megfeledkezni). Ilyen erőteljesen változó körülmények között a jegyrendszer átalakulása szinte törvényszerűnek tekinthető.¹³ Az említett héber betűk mellett a lemezpénzekben néhány esetben már betűszerű szíglák is föltűnnek, jöllehet erre a korábbiakban, főként a CNH 101-es ún. kufikus rézpénz esetében már láthattunk példát.¹⁴

Megvizsgálva a héber betűs pénzeket, amelyeken a betűket következetesen a zsidó kamaraispánok névkezdő betűinek tekintjük, azt tapasztaltuk, hogy a H 306, 313, 352 és 357 katalógusszámú típusokon a betűjegyek mellett egyéb apró jegyekkel, jelzésekkel is találkozhatunk. A korai típusokon többnyire még valamivel gazdagabb jegyrendszer tűnik fel, a későbbiekben már csak alig néhány változat különíthető el, ahogyan ez a többi típusnál is megfigyelhető. A már kettős betűjelzéssel ellátott szlavón denárokon ugyanúgy megvannak a pontokból álló jegyek és jegycsoportok, ahogyan a korai (körökkel, lilimokkal, vagy madáralakokkal jelzett) vereteken is. Vagyis ezeken a betűjelzésekkel eléggé jól kontrollálható típusokon a tradicionális jegyrendszer egyszerűsödött jelei ugyanúgy megjelennek, mint ahogyan a többi, betű nélküli típuson. Ez pedig azt bizonyítja, hogy a 13. századi pénzek egyszerű (nem összetett és nem betűs) jegyei elsősorban nem a kamaraispánok megkülönböztetésére szolgáltak, hanem vagy valamilyen más – a hierarchia alsóbb fokán álló – tisztviselők azonosítása, vagy pedig technikai jellegű információk jelzése volt a céljuk.

III. András pénzeinek többségén általában az addig megszokott egyszerű jegyek helyett már jobbra betűkkel találkozhatunk, de csak egy-két változatban. Tüzetesen átnézve az András korára datálható vereteket úgy tűnik, hogy uralkodása alatt, de valószínűleg már IV. László idején is, a korábban többnyire pontokat, vagy egyszerű jeleket használó – egyébként is nagyon alacsony változatosságot mutató – rendszert már fölváltotta egy vélhetően a korábbi funkcióhoz képest mást kifejező szisztéma, amelyet még kevesebb jegy használata jellemzett. Az 1300-as évek legelején ez a rend azonban sem Vencel, sem Ottó, sem pedig Károly Róbert korában nem talált szerves folytatásra. Igaz ugyan, hogy a korábbi, egyszerű jelzések használatához sem tértek vissza, s a pénzek lényegében jegy nélküliek voltak. Úgy tűnik, csak az 1320-as években I. Károly pénzreformja után jelentkezett újra hasonló igény. Akkor azonban már vélhetően valamivel eltérőbb megfontolások mentén épült föl a jegyrendszer, amely a 13. századinál sokkal jobban ismert, noha több pontja máig sem tisztázott. Felvethető, hogy esetlegesen András korában az egyes verdék megkülönböztetésére használták a betűjeleket. 1301 után azonban olyan hadi- és politikai helyzet állt elő, amely nem kedvezett a pénzverésnek, vélhetően több verde is tartományúri befolyás alá kerülhetett, bár ezekben eddigi tudásunk szerint nem készültek pénzek az oligarchák részére. Tehát talán azért nem volt szükség hosszabb ideig jegyek használatára, mert csak

¹¹ ZSOLDOS Attila: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* 53 (2011):1, 1–38.

¹² A kérdéskört röviden lásd: RÁDÓCZY Gyula: Héber betűjeles Árpád-házi pénzek. *NK* 70–71 (1971–1972) 33–37., NAGY Lóránt: Adatok a késő Árpád-kori pénzek kormeghatározásához. *NK* 72–73 (1973–1974) 43–47., SCHEIBER Sándor: A héber betűjeles Árpád-házi pénzekhez. *NK* 72–73 (1973–1974) 91., GUEST, E.: Héber betűjelek Árpád-házi királyok pénzein. *Az Érem* 54 (1998):1, 6–11., GUEST, E.: Fe vagy pe? *ÉL* 64 (1999) 13., SALTZER Ernő: Nem thet, hanem alef... *ÉL* 48 (1998) 21., WEISZ Boglárka: Zsidó kamaraispánok az Árpád-korban. In: *Tanulmányok a középkori magyar történelemből*. Szeged 1999. 151–161.

¹³ Úgy tűnik nem csak technológiai és éremképi átalakítások következtek be, hanem a pénzek anyagösszetétele is változott némiképpen András korában. RÁCZ Anita – HÉBERGER Károly – RAJKÓ Róbert – ELEK János: *Classification of Hungarian medieval silver coins using x-ray fluorescent spectroscopy and multivariate dataanalysis*. <http://www.heritage-sciencejournal.com/content/1/1/2> (2015. II. 28.)

¹⁴ GEDAI István: Árpád-kori éremlelet Pátróhán. *NK* 66–67 (1967–1968) 37–41., TÓTH – KISS – FEKETE: *III. Béla kufikus ...* (2010), UJSZÁSZI Róbert: *A XII. századi magyar rézpénzek*. Budapest 2010. (A H 299-es és 299a-s típuson is hasonló jelenséget láthatunk.)

egyetlen verde működött. Természetesen a mesterjegyszerű használat sem zárható ki, már csak azért sem, mert a föltűnő egy-két betű nem igazán szinkronizálható a korszak föltételezhetően működő néhány verdéjének névkezdő betűivel. Sajnos azonban abban a szerencsétlen helyzetben vagyunk, hogy ebből az időszakból szinte alig ismert kamaraispán neve, s a betűk ezekkel sem egyeznek – egy kivételével. A bizonytalan jelentésű „A” jegyeken kívül a H 418-as típuson „V” jeggyel is találkozhatunk, amely kapcsolatba hozható Vivianus kamaraispánnal, aki 1295-ben föltehetően az erdélyi kamara élén állt.¹⁵

Az Árpád-kori magyar pénzek – kiváltképpen a 11. században – a köriratot elválasztó pontok és más egyszerű szíglák általában igen zömökek, viszonylag nagyméretűek, a körirat betűivel, azonos karakterűek (amennyiben lehet ezt mondani egy pont esetében), vagy az ábrázolás összképébe jól beleillenek. Ezzel szemben a szlavón denárok körirataiban lévő pontok és pontthalmazok – igazodva a filigránabb betűkhöz – sokkal apróbbak, mondhatni „pontoszerűbbek”.¹⁶ Az ilyen apró pontok a magyar pénzek is megjelennek néha, de sokszor nem szabályos formájúak, s az éremképhez képest olyan jellegtelenekek, vagy elhelyezkedésük olyannyira következetlen, hogy inkább csak véletlenszerű anyaghibának tekinthetők.

A legendában szereplő térelválasztó jelek a 13. században többnyire nem tekinthetők jegynek. Szinte mindig pontokat használtak, s ahol alkalmazásra kerültek, ott rendre minden példányon megtalálhatóak, főként a körirat kezdetét és végét jelölik, vagy annak szavait határolják el egymástól. Ha néhány esetben el is marad egy, vagy több jel, általában akkor sem bizonyítható, hogy szándékosságról lehet szó (ennek ellenére az ilyen változatokat szerepeltettük katalógusunkban). Ha azonban másfajta jelzéseket találhatunk helyükön, vagy a körirat betűi között gyakran változik a pozíciójuk, s nem a szöveg határait jelölik (esetleg alsó, vagy felső kitevőbe, indexbe kerülnek), továbbá ha több darab tűnik föl belőlük egy helyen, akkor már nagy valószínűséggel jegyekről beszélhetünk.

Vannak olyan kis éremképi elemek, amelyek állandóak ugyan, de szinte jegyeknek tekinthetők helyük és formájuk szerint. Olyan jelzéseket, amelyek minden esetben jelen vannak, minden példányon megtalálhatóak, nem tekinthetünk jegynek, ezek talán térkitöltő funkcióval kerültek az éremre, vagy az ábrázoláshoz tartozó valamilyen szimbólumként, „rövidítésre” utaló jelként tarthatóak számon. Tehát az a jel, amelyik mindig szerepel, felfogásunk szerint nem jegy, hiszen nem szolgálja megkülönböztetést.¹⁷ Bár sajátos verdejegyként még így is fölfogható, hiszen például Károly Róbert aranyforintjain a korona jegy vélhetően Budát jelenti, ezek a veretek viszont csak ezzel az egy verdejeggyel készültek.¹⁸ Néhány típuson láthatunk kétesen értékelhető jegyeket is, amelyek lehetnek technikai jelzések, például a verőtő középpontjának jelölésére szolgáló kis beütés. (Mint például a H 294-es típuson.) Gyakorta felmerülő probléma, hogy a kisebb, de gyakran ismétlődő éremképi elemek számának változása tekinthető-e jegynek. Például a H 212 templomot ábrázoló oldalán a körirat helyén található kis háromszögek, vagy a H 320 előlapján a király lábainál látható kettős köríven lévő pontok száma gyakorta változik. Nyilvánvalóan elsősorban egyszerű változatokról, a vésnöki munka minőségéből adódó variációkról lehet szó többnyire, de némelyik típuson szándékosságot is feltételezhetünk.

Amíg 11–12. századi pénzek jellemzően csak a kivitelében és technikájában is hangsúlyosabb előoldalon láthatunk szíglákat, addig a 13. századi veretek egy részének mindkét oldalán találhatunk jegyeket (például a H 225-ös denáron). Ezért a jegyek ettől a korszaktól kezdve már nem alkalmasak az előoldal meghatározására. Az Árpád-kori pénzek rendre megfigyelhető, hogy egy előlaphoz több hátlapi verőtő is tartozott.¹⁹ Ennek a keveredésnek több oka is lehetett. A hát- és előlapi verőtövek nem biztos, hogy ugyan olyan mértékben koptak. Egyes szerszámok könnyen megrepedhettek, eltörhettek, ilyenkor a verőtő pár másik, még ép darabját természetesen tovább használták, egy újabb párt készítve számára. Anjou-kori forrásokból tudjuk, hogy a pénzverő szerszámokat a nap végén egy szekrénybe helyezték és azt pecsétekkel lezárták, így a verőtövek

¹⁵ WEISZ Boglárka: Kamaraispánok az Árpád-korban. *Turul* 83 (2010) 79–87. III. András veretein szinte mindig „A” betűk jelennek meg jegyekként (egy esetben állandó jelzésként A–C/D alakban, két ízben jegyként), illetve „V” betűvel találkozhatunk. Az „A” betűk lehetnének András nevének rövidítései, de két típuson csak esetlegesen szerepelnek, így valószínűbb, hogy ezeken valami mást jelentenek.

¹⁶ MIKÓ Endre: Szlavón dénár verőtőváltozatok. *Az Érem* 59 (2003):1, 1–4. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy egyes esetekben olyan helyeken is megjelennek, ahol inkább szerkesztési pontoknak tűnnek, néhol szinte burjánzanak akár tucatnyi, vagy még több is föltűnik belőlük.

¹⁷ UJSZÁSZI Róbert: Gondolatok az Anjou-kori szegedi pénzverésről – egy munkahipotézis felállításának dilemmái és tanulságai. In: *VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia*. Szeged 2011., 76–94. főként 90.

¹⁸ Lásd: SCHULEK Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. I. Károly Róbert. *NK* 25 (1926) 138–195. főként 145. Bár az erdélyi és a körmöci kamarákra vonatkozó, aranypénzverésre is utaló bérleti szerződések alapján valószínűbb, hogy az éremképhez szorosan hozzátartozó állandó elem lehetett a korona.

¹⁹ Itt nem a hibridekre utalunk, hanem a fő típusnak megfelelő hátlapokra. Lásd például a H 72a rézpénztípust, amelyen az igen jól megkülönböztethető fordított Madonnás hátlapot vizsgálva tizenkilenc teljesen különböző verőtő használatát sikerült megfigyelni. UJSZÁSZI: *A XII. századi ...* (2010) 276. jegyzet. (Újabbban további két darab vizsgálata is hasonló eredményre vezetett.)

összekeveredhetnek, ezért is érthető, hogy miért csak az egyik oldalon voltak szigtlák. A 13. századi pénzeknél is keveredhetnek a verőtövek, ezért is különös, hogy néhány esetben mindkét oldalon előfordulhat jegy.

A fenti sajátságok ismertetése után egy olyan kérdéskörre érdemes felhívni a figyelmet, amely kibontása talán inkább tanulmányunk elejére kívánczított volna, ám az általános jelenségek megértése okán mégis szerencsésebb az elemzés végén foglalkozni vele. Paradoxnak tűnik, de az egyik legfontosabb kérdés az, hogy valóban vannak-e szigtlák a 13. századi pénzekben. Bizonyos jeleket, jelzéseket kétségtelenül láthatunk, s ezek egy része – főként a koraiak – valóban nagyon hasonlítanak a 11–12. századi pénzekben láthatóakhoz, a későbbiek azonban már a fent ecsetelt jellegzetességeik miatt jelentősen elütnek azoktól, vélhetően tehát funkciójukban sem egyeznek a két korszak jegyei. Hogy erre a kérdésre válaszolni tudjunk, mindenképpen definiálni kell a szigla pontos fogalmát 11–12. századi viszonylatban. Ez azonban korántsem annyira egyszerű feladat, mint ahogyan azt gondolni lehetne. Szentgáli Károly megfogalmazása szerint a szigla pro forma definíciója: „*A szigtlák apró jelek, jobban: jegyek, melyek beveréssel, poncolással jutottak a verőtövekre és rendszeren az előlapon foglalnak helyet. A későiekkel találkozunk vésett jegyekkel is. (...) A szigtlák föltalálása könnyű, mert kevés vizsgálódás után rájövünk, hogy nem tartoznak az érem díszítő rajzához, vagy köriratához és mint fölösleges elemek legtöbbször megbontják a rajz arányosságát. Az érem rajzához csak az tartozik, ami az egyes fajok minden egyedén látható.*”²⁰

A kutatás külföldi analógiák és különféle elméleti megfontolások alapján abban megegyezik, hogy nagy valószínűséggel valamiféle ellenőrző jegyekről lehet szó, de hogy minek az ellenőrzésére szolgáltak, arra nézve több elmélet is létezik:

- verőtöveket jelöltek vele
- egy szigla egy pénzverő munkás azonosítására szolgált
- a pénzzé vert nemesfém mennyiségének jelzésére szolgált – számlálójegyek (ez utóbbi talán a legáltalánosabban elfogadott nézet)

Ezek az alap elgondolások, de szóba jöhetnek ezeket elegyítő elképzelések is. Az említett korai korszak szigtlái igen nagy változatosságot mutatnak, a pénzek előlapján sok helyen bukkannak föl és nagyon gyakran kombinálódnak. A szigtlák már önmagukban is sokfélék lehetnek, például: pontok, körök, rövidebb és valamivel hosszabb dúcok (egyenesek), keresztcskék, ellipszishez hasonló jegyek, ékek és csillagok – ezek a legáltalánosabbak. Látjuk, hogy ekkora mennyiségű jeggyel már csak két-három megjelenési hely esetében is nagyszámú permutáns képezhető, ha pedig hat-hét, vagy akár több helyen is megjelenhetnek, akkor hatalmas számban variálhatóak. Mutatkozik azonban a szigtlák között rendszer, amennyiben logikus rend szerinti változati sorokba rendezhetőek az ismert szigtlák, a nem ismertek léte pedig ezen rendszer alapján viszonylag nagy biztonsággal előre jelezhető. Ebből kiindulva, a vegyes elképzelésekhez visszatérve például fölvethető az is, hogy bizonyos alapjegyek, vagy kisebb kombinációk pénzverő munkások azonosítására szolgáltak, az ezekhez kapcsolódó további szigtlák pedig már a pénzzé vert nemesfém mennyiségéhez köthetőek inkább (számlálójegyek).²¹ Ez a sajátosság a 13. századi pénzekre nem jellemző. Általában a jegy csak egyetlen jelből áll, ritkán van csak szó jelcsoportból álló jegyről, és ha mégis találkozunk ilyennel, akkor az többnyire ugyan azon elem többszörözött formája (például két, vagy három pont).

Jelentősen befolyásolja a kérdés megértését egy szemantikai, illetve terminológiai probléma is. A szigla szó a latin *sigla* (jel, jegy értelmű kifejezés) magyarított változata, amely azonban egy modern terminus technikus, műszó, amelynek fentebbi értelmezésű bevezetése Szentgáli Károly nevéhez fűződik.²² A korabeli forrásokban egyáltalán nem találkozunk ezzel a kifejezéssel pénztörténeti vonatkozásban. Vagyis egy olyan mesterségesen létrehozott gyűjtőfogalomról van szó, amelyet egységesen használunk a fentebb adott meglehetősen egyszerű definíció értelmében minden Árpád-kori pénz esetében. Tehát nem tudjuk, a jeleknek mi lehetett az eredeti, korabeli neve és funkciója, s azok hogyan változhattak; így az igencsak általános értelmű, nagyvonalúan értelmezett szigla fogalom mindenre kiterjesztett használata elfedi előlünk ennek a rendszernek a változásait, különbözőségeit. Sajnos kevés fogódzkodó kínálkozik a korai jegyrendszerek differenciálására – a fentebb több helyütt részletezett okokból –, de azt határozottan le kell szegeznünk, hogy a 13. század első harmadának vége felé a korábbi szigla fogalom (a külső jegyek változásai alapján ítélve legalábbis) erősen átalakulhatott, megváltozhatott. Nem tudjuk, használtak-e a korban más kifejezést a jegyek megjelölésére, vagyis változott-e a terminológia, de tartalmi, funkcióbeli módosulásról mindenképpen beszélhetünk, ezért ahogyan azt korábbi cikkünk legvégén is jeleztük: „*A XI-XII. századi szigtlától tehát jelentékeny mértékben különböznek a XIII.*

²⁰ SZENTGÁLI Károly: Az „árpádok” specializálása. *Az Érem* 1 (1922): 3–4, 20–23.

²¹ SZENTGÁLI: *A szigtlák megfejtése felé...* (1916) 54.

²² SZENTGÁLI: *A szigtlák megfejtése felé...* (1916) 47.

századból ismert darabok. Mind rendszer, mind külalak, mind variabilitás, mind belső arányok, mind pedig gyakoriság tekintetében komoly eltérések adódnak. Ennél fogva felmerül, hogy a két időszak (ne boncolgassuk most azt, hogy a XI–XII. században hogyan változhatott a funkció) jelei milyen viszonyban, rokonságban állnak egymással. Felvethető az is, hogy a könnyebb eligazodás végett terminológiai különbséget is tegyünk a két éra között. A korai időszakra használt szigla kifejezés nem biztos, hogy teljesen szabatos módon használható a XIII. századra vonatkoztatva. Ezért javasolható a jel, vagy jegy szó használata, mint elkülönítés (igaz ugyan, hogy ez tükröszava a sigla kifejezésnek, a megkülönböztetésre mégiscsak alkalmas lehet).²³ Hasonló változás sejthető a 13. század utolsó harmadában is a jegyek funkcióját illetően.

A 11–12. századi pénzverést vizsgálva a sziglak használatát egységes elveken nyugvó, mindvégig változatlan funkcióval bíró jelenségnek szokás tekinteni. Magától értetődő módon merül azonban fel, valóban lehetséges-e az, hogy egy azonos értelmű és használatú jelzésrendszer állt fenn a kora középkori Magyarországon majd másfél évszázadon keresztül, anélkül, hogy funkciója legalább részben módosult volna. Erre a kérdésre egyértelmű választ adni nem lehet, hiszen írott források híján egyedül a pénzek tanulmányozásából indulhatunk ki, vagyis formai jelenségek vizsgálatával közelíthetők csak meg a problémák. Ezek összevetése azonban meglehetősen bajos, hiszen a korai, I. András és Szent László korára jellemző nagyméretű, és viszonylag – Salamon pénzeit leszámítva – egységes, Szent István pénzeire visszamenő alapsémára épülő pénzek korszaka után a használt motívumok köre megnövekedett, a pénzek átmérője pedig csökkent, így azután már csak emiatt sem vehetőek össze a jegyrendszerek. Még nehezebb az összevetés az 1150 után következő, ornamens és arab hatásokat mutató érmeidőszakában, amikor a korábbi formavilág rövid idő alatt jelentősen átalakult. Mindenesetre annyi megfigyelhető, hogy a sok jelből álló és különféle elemeket fölvonultató rendszerek inkább a korai időszakra jellemzőek, később, főként a 12. század végét illetően, a változatok és a variációk száma jelentős mértékben csökken. (Egy-két kiugróan magas szigla számot produkáló típus azonban mindegyik korai etapot jellemzi.) Így tehát a sziglak számának csökkenése, a 13. századra történt redukálódása akár természetes folyamatként is fölfogható.

A fenti problémafelvetések mellett érdemes néhány további gondolatra, lehetőségre is felhívni a figyelmet. Korszakunkban kezdettől fogva rendkívül komoly problémát jelent a kutatóknak, hogy megkülönböztessék egymástól az eredeti bécsi denárokat és az ún. magyar veretű bécsieket. (Jóval kisebb mértékben ugyan, de a friesachi pénzek esetében is hasonló gonddal szembesülhetünk.) A kérdéskör vizsgálata alapvető fontosságúnak tekinthető, a kutatás azonban nálunk még gyerekcipőben jár, bizonyos szempontból pedig meg sem indult. Hóman besorolását leszámítva²⁴ néhány tapogatózó próbálkozáson túl eddig nem sok eredményt tud felmutatni a magyar pénztörténetírás. Az osztrák kutatás sokkal merészebben, a leleteket alaposan feldolgozva nagy mennyiségű pénztípust titulál magyar veretű bécsinek, míg a magyar gyakorlat alig néhány fajt ismer el honi veretnek. Talán nem lenne haszontalan, ha nyugati szomszédjaink kutatási eredményeit időlegesen átvennénk, mint kiindulási alapot és a saját kutatási eredményekre támaszkodva revideálnánk, amennyiben szükséges. Mindenesetre a jegyekkel ellátott veretek keresése mindenképpen könnyíthet a kérdéses pénztípusok eredetének vizsgálatán.

Különös jelenség, hogy a jegyet, vagy jegyeket mutató típusok példányainak jelentős többsége jegy nélküli veret. Egyes típusokra vetítve tehát sokkal kevesebb a jegyet viselő darab, mint a jegy nélküli. Vagyis a 11–12. századi viszonyokhoz képest pontosan megfordított trend érvényesül, hiszen ebben a korszakban minden típus viselt sziglat, és egy-egy típuson belül a szigla nélküli veretek aránya elenyészően alacsony volt. Ez mindenképpen arra mutat, hogy a sziglak funkciója, használatuk módja megváltozott. Felvethető esetlegesen, hogy a pénzverő munkások és mesterek csak kivételes esetekben használtak jegyeket, például akkor, ha nem királyi, vagy beváltott ezüstöt vertek pénzzé, hanem egy magánszemély veretlen nemesfémét, így meg kellett ezeket a darabokat különböztetni a többi pénztől.²⁵ Verdejegyként nem valószínű, hogy funkcionálhattak a kései jegyek, bár ez sem kizárt, mert néha olyan kevés változatuk van, de éppen a sok jegy nélküli darab teszi valószínűtlenné ezt az elméletet. Bár az sem lehetetlen, hogy mindez egy fő verde meglétének bizonyítékeként kezelhető. Mindenesetre az biztos, hogy ezen kései jegyek esetében a rendszerelvűség nem, vagy sokkal kevésbé tapasztalható, mint a korai Árpád-korban.

A ritka típusokon belül külön problémát jelent az obulusok kérdése. Még a leggyakoribb obulusok is jóval ritkábbak denár párjuknál. Sok olyan típussal találkoztunk, amelyből csak egy-két-három példányt tudtunk megvizsgálni, ráadásul számos esetben ezek igen gyöngé tartásúak voltak. Többnyire csak a leggyakoribb

²³ Cikkünkben következetesen ezt a kifejezést használtuk.

²⁴ HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet ...* 353–386. A bécsi denárok magyarországi forgalmával kapcsolatban ugyanakkor számos kiváló részletmunka és rövid összefoglaló készült, elsősorban V. Székely György munkássága meghatározó e téren.

²⁵ Lásd például: Jehuda há-Kóhen mainzi rabbi döntvényét. GEDAI István: Egy pénzverési adat Salamon király (1063–1074) korából. In: Bíró Sey Katalin et al. (szerk.) *In memoriam Ludovici Huszár*. Budapest 2005. 100–103.

obulusok esetében figyelhetőek meg jegyek és ezek is jóval kisebb változatosságot mutatnak, mint a hozzájuk tartozó denárokon lévőek.

Különös jelenséggel találkozhatunk a H 357-es típuson, illetve annak obulusán, a H 358-on. A denáron az uralkodó feje előtti tér az esetek körülbelül $\frac{3}{4}$ részében teljesen üres, vagy a példányok mintegy $\frac{1}{4}$ -én egy pontozott karika tölti ki. Az obuluson azonban a fej előtti ponttal díszített kör állandó elemmé válik. Egy ízben hiányzik csak, de akkor igen kicsi a szabad hely a portré és a gyöngykör által bezárt részen. Csak akkor kísérelhetnénk meg megalapozott magyarázatot adni, ha tudnánk, hogy mit is jelent a pontozott kör. Lehetne például vésnők jegye, officina jelzés, verdejegy, anyageredetet jelző jegy, vagy valami más, egyedi jelzés, mindenesetre egyfajta munkamegosztásra utal, amelynek természetére esetlegesen a jeggyel ellátott és a jegy nélküli denárok stíluskritikai vizsgálata deríthet némi fényt, ennek elvégzése azonban szétfeszítené jelen tanulmány kereteit. (Ugyanakkor a korábban már említett állandó, de a jegyek tipikus helyein lévő, azok formájára erősen hasonlító elemek kérdése itt újra felmerül.)

Mindenképpen meg kell említeni a különféle rejtett jegyek esetleges létének lehetőségét. Az azonnal észrevehető, mindenki által látható jegyek elkülönítése nem okoz különösebb nehézséget, ha az adott típusból rendelkezésre áll legalább néhány elfogadható tartású példány. Ám még a szép állapotú és gyakori típusokon is lehetnek olyan finomabb jelzések, amelyek annyira belesimulnak az éremképbe, hogy felismerésük nem lehetséges, vagy igen bizonytalan. Például ki tudhatja, hogy valamely madár szárnyán látható tollak száma nem jelöl-e valamit, vagy nem bír-e jelentéssel az, hogy egy íves felületet hány ponttal díszítettek? Egyes esetekben ezek között is lehet találni olyat, amelyről bizonyítható, vagy legalábbis erősen gyanítható, hogy jegyként értelmezendő, tehát szándékosan létrehozott eltérést találunk rajta. A legtöbb esetben hasonló jelenség azonban legfeljebb csak sejthető. Amennyiben tényleg vannak ilyen rejtett jegyek – bizonyos esetekben ilyesféle jelzéseket titkos pontoknak szokás nevezni –, akkor azok vélhetően úgy készültek, hogy avatatlan szem föl ne fedezhesse egyiket sem, így tehát a vésnőkök és pénzverők eredeti szándékai szerint láthatatlanok maradnak számunkra talán örökre. Lehetséges tehát, hogy sokkal több típus visel valamilyen pénzverő jegyet, csak hogy ezek azonosítása jobb esetben igen nehéz, többnyire pedig inkább reménytelen.

A korábban vizsgált köz- és magányűjteményi anyagok mellett kutatásunkat kiterjesztettük az árveréseken felbukkanó pénzekre is. Az alábbiakban ezen vizsgálatok eredményeit kívánjuk bemutatni, néhány példával szemléltetve a leírtakat. Bár a fellelt jegyekkel, vagy jegy nélküli pénzekkel kapcsolatban részletes, ugyanakkor más szempontból csak hozzátetve listát közlünk Huszár Lajos katalógusának sorrendjére alapozva. Előrebocsátandó, hogy itt nem kívánunk corpust adni a 13. századi magyar pénzekben látható jelzésekről, inkább csak egyféle előzetes jelentésként kezelendő cikkünk második része. Bizonytalán sok, ma csak jegy nélkül ismert veretről fog kiderülni, hogy létezik jeggyel ellátott változata, más, számos jeggyel rendelkező típus esetén pedig további újabb variációk létrejöttére derülhet fény. Összeállításunk fogyatékossága lehet, hogy a ritka típusoknál sok esetben nem áll rendelkezésre elegendő számú példány, előfordulhat tehát, hogy némely fajt ezért hihetjük jegy nélkülinek, vagy csak kevés jeggyel rendelkezőnek. Felvetődik, hogy amennyiben a jegyek a 11–12. században valamiféle számlálójegyek voltak, vagy ahhoz hasonló funkcióval bírtak, akkor lehetséges, hogy azért van ilyen sok változatuk, mert a poncolással előállított verőtövek nem voltak elég ellenállóak. Így hamar elhasználódhattak, ezért talán – egy pénztípuson belül gondolkodva – a jegyek egy része valószínűleg egyes verőtövekhez kötődött. A hasonló, kiegészített, továbbfejlesztett jegycsoportok pedig az emissziók, vagy a készítő, esetleg a készítettők megjelölésére szolgáltak. A 13. században már az új, vésési technikával készült verőtövek tehát akár tartósabbak is lehettek, így a variációk számának csökkenése lehetséges, hogy részben egy fémtechnológiai módszerváltásra vezethető vissza. (Több más tényező együttállása mellett.)

A témakör kutatásának kezdeti szakaszaként, első lépésekként tekintünk a tanulmányunkban lefektetettkre és reméljük, cikkünk többeket vitára, további kutatásokra ösztönöz majd. Hiszen a leírtak nagy része nem megmászható tény, hanem csak az anyaggyűjtés és az ezzel kapcsolatos eszmélődés első lenyomatai, amelyek megerősítésre, avagy cáfolatra várnak. Kutatásunkat tehát nem tekintjük befejezettnek, bár kénytelenek voltunk lezárni munkánkat, hogy számot adhassunk eddigi eredményeinkről. Éppen ezért mindenkit kérünk, aki akár újabb meglátásokkal áll elő, vagy ismeretlen jegyeket fölvonultató változatokkal rendelkezik, az vagy publikálja azokat, vagy jelezze azt felénk a dr.kiss.jozsef.geza@gmail.com, illetve az ujszaszi@gmail.com elérhetőségeken, hogy folytatódhasson a megkezdett munka.

KATALÓGUS

II. ANDRÁS²⁶

- H 204: valójában két markánsan elkülöníthető altípusra oszlik. Az alaptípusnak talán inkább a Huszár által „a” variációnak tartott hosszabb köriratú változat tekinthető már csak azért is, mert úgy tűnik, ez valamivel gyakrabban fordul elő. Egyébként mindkét változat igen nehezen olvasható, olvasatuk több kérdést is felvet. Ezen a változaton a köriratban lévő két pont és a kettőskereszt vízszintes szárai között lévő két csillag állandó elem, a kereszt mellett azonban jegyként egy vagy két ponttal és csillaggal is találkozhatunk. Jegy nélküli változata is van. A típus másik – rövidebb köriratot viselő változata – a körirat harmadik betűje utáni pont a fellelt három példányból egyiken nincs meg. Mivel ez a betű vélhetően a DEN (denarius) szó utolsó betűje lehet, inkább a központosítás elmaradásáról beszélhetünk, s az alváltozat alap verziójának a pontot viselő darabok tekinthetők, vagyis ez az altípus inkább jegy nélkülinek nevezhető.
- H 205: az „R” betű mellett, illetve annak karikájában és szárán pont, az „S” betű alsó ívében pont, az „E” betű középső vonalán pont, a „D” betűben pont (bizonytalan).
- H 206: a tornyos kapuval díszített oldalon a vonalkörön belül fordulnak elő jegyek, főként egy-egy pont, vagy háromszög jelenléte jellemző, amelyek akár a szabad térben, akár az épület vonalain is megjelenhetnek, ritkán két pont alkotta jegy is előfordul. Egy ízben az előoldalon a körirat „A” betűje után dúc látható.
- H 207: nem visel jegyet.
- H 208a: a kettős kereszt oldalán a szabad felületeken és az épület vonalain változatos helyeken többnyire egy-egy pont, vagy ék jelenik meg, ritkán azonos jegyek párban is feltűnnek. A felső ív fölötti pont állandó elem. Egy ízben megjelenik csillag is, a vizsgált példányok körülbelül fele jegy nélküli veret volt.
- H 209: egy ízben a kettős kereszt oldalán csillag, gyakrabban előfordul pont. A keresztet is tartó mellvéd-szerű kettős vonal fölötti pont szinte állandó éremképi elem.
- H 210: a felső három pont és a kétoldalt elhelyezett csillagok állandó elemek, egyébként egy darab ék szerepel jegyként, de igen változatos elhelyezésben. A hátlapon látható két madár alapesetben három-három ponttal díszített, de létezik olyan változat, ahol dísztelenek. A pontok jegyként való értelmezése bizonytalan. Csak jeggyel fordul elő.
- H 211: előbbi típus obulusa, ugyanúgy egy ék szerepel változó helyeken, mindössze négy példányát láttuk, mindegyik különböző jegyet hordozott.
- H 212: csak az alakos oldalon fordulnak elő jegyek, jellemzően egy-egy pont, vagy ék a szabad felületeken, ritkábban az épületelemekből álló emberszerű ábrán, egy ízben két pont. Jegy nélküli változata ritkán fordul elő. A túloldalon a háromszögek száma 15 és 21 darab között változik.
- H 213: igen ritka típus, csak előoldalon egyetlen ék alakú jegy.
- H 214: igen ritka típus, a két csillag állandó elem, az alak testét alkotó vonalpáron tűnik föl pont és ék.
- H 215: csak az előlapon, változatos helyeken, főként az üres felületen látható pont, ék, csillag, egy ízben két pont.²⁷
- H 216: előlapon egy-egy jel, többnyire pont, ritkábban csillag akár az üres helyeken akár az éremképen is.
- H 217: az előlapon az épület vonalain egy-egy pont, vagy ék, alatta az egyik csillag helyett ék, az épület mellett pont; a fejet viselő hátlapon is előfordul, de ott csak az alsó „mező” részben variálódik, hogy a középső karika mellett megvan-e a két kis csillag, vagy sem.
- H 218: csak egyetlen példányát leltük fel, annak előlapján azonban az épület alsó részén egy ék látható.

²⁶ A 12. század legvégén Imre király HENRICVS rex fölíratú pénzein még számos, klasszikus értelemben vett szíglával találkozhatunk a betűk mellett, vagy belsejükben, jóllehet a típus meglehetősen ritka. Lásd: KISS – UJSZÁSZI: *Késő Árpád-kori ...* (2014). Lehetséges, hogy András már 1205-ös koronázása előtt is veretett szlavón hercegeként néhány pénzt, bár a horvát érmészeti kutatás ide vágó elemzéseit Gedai István erős bizonyítékokkal érvelve nagyjából cáfolta. GEDAI István: II. András magyar király hercegi pénzverése. *Az Érem* 52 (1996): 2, 2–7.

²⁷ Lásd: KISS – UJSZÁSZI: *Késő Árpád-kori ...* (2014)

H204
PTN 37/61

H204
M

H204
MNM

H204
PT 39/106

H205
MNM

H205
PTN 39/107

H205
MNM

H20
PTN 28/84

H206
PTN 12/89

H206
PTN 17/71

H208
PTN 34/47

H208
PTN 35/74

H209
MNM

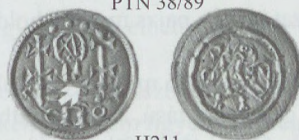
H209
PTN 38/89

H210
PTN 30/158

H210
PTN 17/73

H211
MNM

H211
PTN 7/120

H212
PTN 10/95

H212
PTN 32/151

H213
MNM

H214
M

H214
PTN 34/49

H215
MNM

H215
PTN 15/86

H216
PTN 15/87

H216
PTN 11/68

H217
PTN 34/51

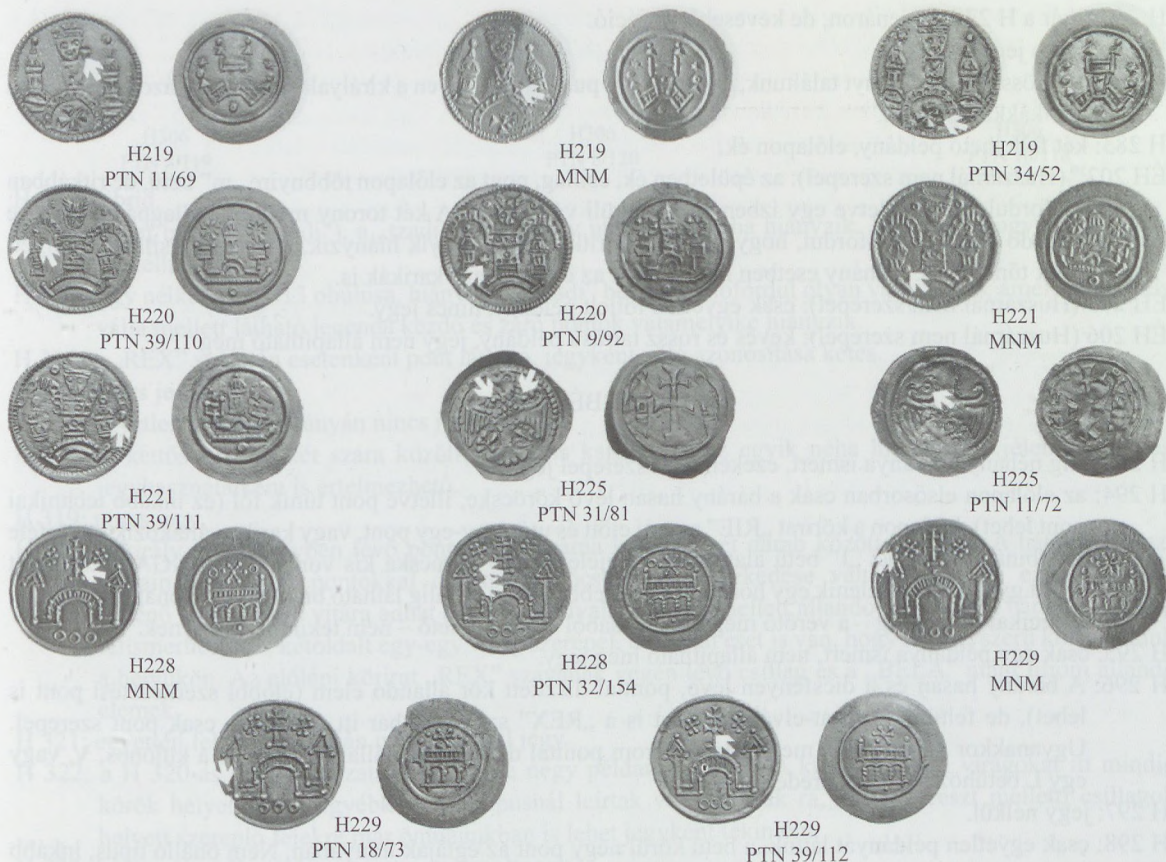

H217
PTN 37/65

H218
MNM

- H 219: az éremkép jobb oldalán több helyütt egy-egy pont, csillag, ék. Csak árverésről ismert obulusa három példányán középtájon csillag, a fej mellett pont, a jobbszélső torony két oldalán egy-egy pont.
- H 220: előlapon több helyütt egy-egy pont, csillag, egy ízben két pont (a hátlap alsó részén lévő pontot a katalógusok nem jelzik, bár állandó elem).
- H 221: előlapon egy-egy pont, vagy ék változatos helyeken, egy ízben csillag.
- H 222: nincs jegy.
- H 223: előlapon egy ízben kör, a hátlapon a három kör egy ízben szerepel. Ezen példány obulus mivolta azonban kétséges.
- H 224: a fellelhető mintegy féltucat példány szinte mindegyike igen gyöngé tartású, egyes darabok előlapjain gyanítható jegy jelenléte, de lehet, hogy anyag, vagy verőtőhibáról van szó.
- H 225: a madáralak mellett – főleg a fej körül – egy-egy pont, kör, ritkábban két pont, vagy két ék.
- H 226: a madáralak mellett nincs jegy. Egy esetben a másik oldal kettős keresztjének alján pont.
- H 227: igen ritka, jegy nélkül.
- H 228: előlapján pont, kör, csillag ék, sőt két pont, vagy egyéb jegyek kombinálódásai is megfigyelhetők (egy ízben háromé). Hátlapján a két kör a példányok egy részéről hiányzik.
- H 229: előlapon egy-két pont elszórva, ék az épületen.
- H 230: kevés és rossz tartású példány, jegy nem állapítható meg.
- H 231: kevés és rossz tartású példány, jegy nem állapítható meg.
- H 232: másfél tucatnyi – többnyire eléggé elmosódott veretű – példányán egyértelmű, markáns jegy nem látható. Inkább csak anyag- vagy verőtőhibának tekinthető bizonytalan pontok tűnnek föl.
- H 233: egyetlen föllelt példánya nem visel jegyet
- H 234: kevés példány, mind jegy nélküli.
- H 235: a fellelt – általában gyöngé tartású – öt példányon nem állapítható meg jegy.
- H 236: igen kevés példányt nyílt módunk megvizsgálni, amelyeken nem állapítható meg jegy.
- H 237: jegy nem figyelhető meg, de van olyan változat, ahol az előlapon öt, míg másutt négy karika van. A hátlapon az oroszlan fölött és a farkán lévő pont állandó elemek.
- H 238: nem visel jegyet.
- H 239: nem visel jegyet. Van olyan változat, ahol a pajzs melletti hold és csillag föl van cserélve.
- H 240: nincs jegy.
- H 241: kevés és rossz tartású példány, nem állapítható meg jegy jelenléte.
- H 242: igen ritka típus, legtöbb példánya gyöngé tartású, nem állapítható meg jegy jelenléte.
- H 243: a címerpajzs legfőbb sorában néhol pont tűnik föl, a pajzs melletti pontok száma szinte mindig hat darab. (Néhány kopott példányon csak négy volt megfigyelhető.)
- H 244: csak egy példány, jegy nem figyelhető meg.
- H 245: a bárány keresztjén hol pont, hol karika van, az előtte látható csillag egészen kicsi és nagy méretben is megjelenik. Ezek jegyként való kezelése nem egyértelmű.
- H 246: nincs jegy.
- H 247: a karéjoknál a keresztszárak irányában többnyire két dúc szerű tüske van mindig egymás mellett, néhány esetben három, vagy négy is feltűnik.
- H 248: nincs jegy.
- H 249: egyetlen példányban ismert hibrid.
- H 250: a mindkét oldalon feltűnő egy-egy csillag szinte kivétel nélkül megvan, egy példányon hiányzott a kettős kereszt oldalról. A griff mögött ritkán van egy-egy pont vagy karika, egy ízben a kettős kereszt oldali állat háta mögött pont.
- H 251: nincs jegy.
- H 252: nincs jegy.
- H 253: nincs jegy.
- H 254: a királyalak mellett lévő pont esetenként hiányzik.
- H 255: igen ritka, a fellelt néhány példányon nem figyelhető meg jegy.
- H 256: igen ritka, a fellelt néhány példányon nem figyelhető meg jegy.
- H 257: kevés példány, többnyire gyenge tartásban, jegy nem állapítható meg.
- H 258: sok a gyenge tartású példány, jegy nem figyelhető meg.
- H 259: sok a gyenge tartású példány, jegy nem figyelhető meg.
- H 260: kevés az ismert példány, jegy nem figyelhető meg.
- H 261: egyetlen jegy: a félhold fölött pont.

H 262: mindössze két példány ismert, jegy nem figyelhető meg.

H 263: nincs jegy.

H 264: csak az emberalak mellett: homlokánál háromszög, dereka mögött kör.

H 265: csak néhány példány ismert, ezeken jegy nem figyelhető meg.

H 266: II. András egyik leggyakoribb típusa, jegy mégsem figyelhető meg rajta, csak a „*het*” héber betű. Létezik a baloldalra vésett változatban is.

H 267: nem mutatható ki jegy. A két toronyszerű fejet ábrázoló oldalon gyakran látni, hogy a fejek sapkáinak bojtjai hiányoznak, ahogyan a fejek alatt látható vízszintes vonalak is, de ezek feltűnése, vagy hiánya mindig együtt jár, így ez esetben inkább verőti variációkról lehet szó, nem jegyekről.

H 268: nincs jegy.

H 269: a királyalak feje, illetve a szárny mellett jobbról esetenként (megjelenő/feltűnő) bizonytalan töredékek, foszlányok, egyértelmű módon nem nyilváníthatóak jegyeknek. A fej alatti oszlop négyzeteinek száma négy és hét között változhat.

H 270: nincs jegy.

H 271: nincs jegy.

H 272: egy esetben a király derekának magasságában mindkét oldalon egy-egy pont.

H 273: a fellelhető – nem nagy mennyiségű – példányok többsége igen kopott volt. A pajzs fölötti mezőben látható pont és a rozetta, illetve a másik oldalon a csillagok mind állandó elemek.

H 274: nincs jegy.

H 275: nem állapítható meg jegy. A hátlap körgyűrűjében látható köröcskék, esetenként pontok száma igen változékony.

H 276: nincs jegy. Néhány esetben bizonytalan foltok mindkét oldalon.

H 277: nincs jegy. A hátlap körgyűrűjében látható köröcskék, esetenként pontok száma igen változékony, ezek jegyként való kezelése azonban nem egyértelmű.

H 278: nincs jegy.

H 279: a két fejet ábrázoló oldalon pontok és körök jelennek meg változatos helyeken, sokszor egyszerre két-három is, különféle variációkban.²⁸

²⁸ Lásd: KISS – UJSZÁSZI: *Késő Árpád-kori ...* (2014)

H 280: akár a H 279-es denáron, de kevesebb variáció.

H 281: nincs jegy.

H 282: mindössze két példányt találtunk, az egyikén a pulpitus, amelyen a királyalak áll vonalkázott, a másikon karikákkal díszített.

H 283: két fellelhető példány, előlapon ék.

ÉH 202²⁹ (Huszárnál nem szerepel): az épületben ék, csillag, pont az előlapon többnyire „m” betű, de ritkábban előfordul „n” is, illetve egy ízben betű nélküli változat is. A két torony melletti csillagpár többnyire állandó elem, de előfordul, hogy mindkettő, ritkábban az egyik hiányzik, egy ízben csillagok helyett ékek tűnnek föl. Néhány esetben hiányoznak az épület alatti karikák is.

ÉH 203 (Huszárnál nem szerepel): csak egyetlen föllelt példány, nincs jegy.

ÉH 206 (Huszárnál nem szerepel): kevés és rossz tartású példány, jegy nem állapítható meg.

IV. BÉLA

H 293: alig néhány példánya ismert, ezeken nem szerepel jegy.

H 294: az előlapon elsősorban csak a bárány hasán lévő köröcske, illetve pont tűnik föl (ez inkább technikai pont lehet), hátlapon a körirat „RIE” szavai előtt és után egy-egy pont, vagy karika váltakozik különféle kombinációkban, az „I” betű alatt néha megjelenik egy aprócska kis vonal. Az „VNGA” szórészt fölött gyakran megjelenik egy hosszabb-rövidebb, többnyire alig látható bizonytalan vonal, ez azonban technikai sajátosság – a verető megmunkálásából eredeztethető – nem tekinthető jegynek.

H 295: csak egy példánya ismert, nem állapítható meg jegy.

H 296: A bárány hasán és a dicsfényen lévő, ponttal díszített kör állandó elem (előbbi szerkesztési pont is lehet), de feltűnik körirat-elválasztóként is a „REX” szó után, bár itt többnyire csak pont szerepel. Ugyanakkor a királyalak mellett lévő három ponttal díszített kör állandó elem és a különös, V, vagy egy L betűhöz hasonló töredékek is.

H 297: jegy nélkül.

H 298: csak egyetlen példányát láttuk, a betű körül négy pont az égtájak irányában. Nem önálló típus, inkább csak a H 299-es faj változata, talán fázisverete.

H 299: az „R” betű körül váltakoznak pontok, többnyire 4 darab, de 1, 2 és 3 darab is előfordul többféle elrendezésben is. Katalógusokból ismert olyan változata, ahol az „R” betű fölött két karika látható.

H 299a: két példányban ismert változat, a H 299 „R” betűje helyett „M” szerepel, amennyiben a módosított betű jegynek tekinthető, akkor ismert a típus jeggyel, további jelzéseket nem hordoz.

H 300: nincs jegy.

H 301: nem figyelhető meg jegy (Bár létezik olyan ritka változata, amelyen a felirat középső sorának „LAR” szótöredékének betűit hosszú függőleges vonalak választják el egymástól.)

H 302: nincs jegy. A feliratos oldal alsó harmadában több esetben számos, egy egyenesre felfűzhető pont jelenik meg, de ezek jól láthatóan a szöveghatároló vonal lecsúszott pontsoraként értelmezhetőek.

H 303: jegy nélküli, valószínűleg hibrid típus, a három pont állandó elem.

H 304: hibrid.

H 305: hibrid.

H 306: héber betűvel („het”); a holdsarló alatti terület többnyire üres, de előfordul itt csillag, karika, dúc, félhold. Néha a bástya fölött határozatlan apró pöttyök jelennek meg, ezek azonban nem tekinthetőek jegyeknek.³⁰

H 307: jegy nélkül.

H 308: jegy nélkül. A katalógusok többsége önálló típusnak tekinti, ugyanakkor a H 310-es típussal nagyon közeli rokonságot mutat, vélhetően ugyanazon faj két eltérő változatáról lehet szó. A legnagyobb különbség (a körirattól eltekintve) a középponti helyet elfoglaló csillag, vagy a héber „thet” betű jelenléte. Ha ezeket azonban jegyekként értelmezzük (ami legalábbis a héber betű esetében erősen indokolt, de a csillag tekintetében sem alaptalan), akkor a H 308 és a H 310 egyetlen típus két különféle jegyet viselő változataként írható le.

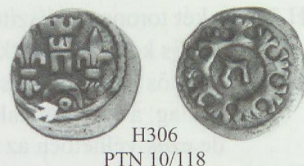
H 309: jegy nélkül.

H 310: héber betűvel (thet), egyébiránt lásd a H 308-as típus leírását.

H 311: alig néhány példánya ismert, amelyeken nem szerepel jegy.

²⁹ UNGER Emil: *Magyar éremhatározó I.* Budapest 1997.

³⁰ Lásd: KISS – UJSZÁSZI: *Késő Árpád-kori ...* (2014)

H 312: hibrid.

H 313: héber betűvel („tzadi”), a „tzadi” előtti, vagy utáni pont néha hiányzik. Vitatható, hogy itt jegyekről beszélhetünk-e.

H 314: jegy nélkül. A H 313 obulusa, hiányzik a „tzadi” betű, bár előfordul olyan változata is, amelyen a király válla mellett látható legenda kezdő és záró pontok valamelyike hiányzik.

H 315: a „REX” szó után esetenként pont látható, jegyként való azonosítása kétes.

H 316: nincs jegy.

H 317: egyetlen fellelt példányán nincs jegy.

H 318: a kettős kereszt két szára közötti apró kis karikákból az egyik néha hiányzik, a jelenség esetleg jegyhasználatként is értelmezhető.

H 319: nincs jegy.

H 320: a király mögötti ívben lévő pontocskák száma kettő és hét darab között változik. A hátlapi kereszt szárain lévő apró pontokkal díszített köröcskék elhelyezkedése változékony, de ezek jegyként történő értelmezése vitára adhat okot. A királyalak dereka mellett állandó elemként – bár sokszor alig felismerhetően – kétoldalt egy-egy virág szerepel, de olyan eset is van, hogy két egyszerű kört találunk a helyükön. Az előlapi körirat „REX” szavának végén lévő csillag és a „BELA” utáni lilium állandó elemek.

H 321: egyetlen fellelt példányán nem szerepel jegy.

H 322: a H 320-as típus változata. Mindössze négy példánya ismert. A király melletti virágokat itt mindig körök helyettesítik, egyébként a főtípusnál leírtak vonatkoznak rá, bár a kereszt melletti csillagok helyett szereplő fejekre már önmagukban is lehet jegyként tekinteni.

H 323: három vizsgált példányán nem szerepelt jegy.

H 324: néhány esetben a „IIII” szám mellett szereplő pontok helyett pontokkal díszített karikák vannak, egyéb jegy nem tűnt föl.

H 325: nincs jegy.

H 326: a ló hátsó lába mögött esetenként feltűnik egy pont, ez azonban lehetséges, hogy az állat térdének kissé durva jelöléseként értelmezhető.

H 327: a ló hasa alatt „P” betű (csak Weszerlénél), a ló előtt pont, mellső lába alatt pont, a ló feje előtt rozetta, a ló mögött és előtt gyakran virág van, máskor azonban csillagok szerepelnek (néha csak az egyik van meg), a hátsó alatt többnyire két virág jelenik meg, de igen változatos formában és alakzatban, néha az egyik hiányzik. A fejes oldalon a kereszt melletti két pont közül a jobboldali helyett rozetta, a baloldali helyett egy ívben karika, ugyan itt a jobboldali országalma mellett baloldalon kissé határozatlan pötty.

H 328: a nyúl fülei közt, a sólyom nyaka alatt karikában pont, a király feje mögött csillag, esetleg pont. A legtöbb példány azonban jegy nélküli.

H 329: az előző típushoz nagyon hasonló faj, inkább változat, két fellelt példányán nem látható jegy.

H 330: a „G” betű előtt esetenként nem csak az alaptípusnak megfelelő egy, hanem két karika van.

H 331: eredeti példánya nem lelhető föl.

H 332: jegy nélkül. A sas mellett látható pont állandó éremképi elem.

H 333: nincs jegy.

H 334: előfordul, hogy a sárkány hasa alól hiányzik az egyébként rendre szereplő rozetta. (Több mint harminc példány közül egy esetben.) A sárkány fölött lévő „omega” jel melletti pontok helyett néha karikákat láthatóak. Ezek jegyként való értelmezése fölöttébb kétséges.

H 335: nincs jegy. de kevés példánya ismert.

- H 336: a két toronnyal díszített oldal számos pontján jelenik meg egy kis karika, a tornyok külső oldalán és a kettős keresztnél, ritkábban szimmetrikus párban is megfigyelhetők.³¹
- H 337: a kettős kereszt alsó szára helyett karika van (valószínűleg eredetileg alatta lenne), a király feje mellett csillag, a másik oldalon a szárnyas lény feje mellett karika. A lény testén is feltűnik egy vagy két kör, de ezek vélhetően az ábrázolás részei, hasonlóra több állatalak esetében is láthatunk példát.
- H 338: meglehetősen ritka típus, példányai általában gyöngé tartásúak, jegy nem figyelhető meg.
- H 339: a kereszten és az állat farkán lévő köröcske az esetek túlnyomó többségében megvan, de előfordul, hogy valamelyik, vagy akár mindkettő hiányzik. Jegyrendszerként való értelmezése kétséges.
- H 340: jegy nélkül.
- H 341: igen ritka típus, két példány vizsgálata alapján jegyet nem visel. (IV. Béla stíriai verete).

V. ISTVÁN

- H 342: csak két eléggé különböző küllemű példányát sikerült fellelni, ezeken nem különíthető el jegy.
- H 343: az „N” betű után sok esetben szerepel egy pont-félkör dísz, de ez gyakorta teljesen a betű részének tűnik, máskor attól külön áll, akár jegy is lehet, de értelmezése igencsak vitás. Az „M” betű minden darabon megvan, s a többi kiegészítő, díszítő elem is állandónak tekinthető.
- H 344: az előbbi típus csak leírásból ismert obulusa, eredeti példányát nem láttuk.
- H 345: nincs jegy.
- H 346: egy példánya ismert, amelyen nem különíthető el jegy.
- H 347: nincs jegy.
- H 348: nincs jegy.
- H 349: mindössze két példányát sikerült felkutatnunk, amelyek eléggé rossz tartásúak voltak, nem sikerült megállapítanunk jegyet.
- H 350: a körirat két szava között mindig van pont, a legenda kezdő kereszt melletti tér sokszor üres, de esetenként hol jobbról, hol balról feltűnik egy pont.
- H 351: az uralkodó mellkasán látható gombot, ruhakapcsot, vagy medált szimbolizáló karika több példányról is hiányzik.
- H 352: a körirat elején, a „REX” szó után és a legvégén is van pont, de ezek közül az egyik néha hiányzik. A héber betű („fe”, vagy „pe”) alatt néha megjelenik egy ponttal díszített kör.³²
- H 353: az „R” betű mögött többnyire egy pont áll, de olykor kettő is előfordul, esetenként egy-egy szóelválasztó pont hiányzik.
- H 354: nincs jegy.
- H 355: pont a kereszt vízszintes szára mellett jobbra; pont, vagy pontos kör a kentaur farkán, pontos kör a kentaur arca előtt.
- H 356: csak rajzról ismert.
- H 357: a fej előtt pontos kör; a héber betű („alef”) alatti pont állandó elem, szerkesztési pont is lehet.³³
- H 358: az előbbi típus obulusa. A fej előtti ponttal díszített kör állandó elemmé válik, csak egy ízben hiányzik, de akkor igen kicsi a szabad tér a portré és a gyöngykör által bezárt részen. Néhány ritka esetben a pont hiányzik a körből, míg a denáron ez a jegy csak körülbelül a példányok ¼ részén jelenik meg. A héber betű alatti pont állandó, ritkán egy eléggé határozatlan második pont is megjelenik a környékén. Ennek jegyként történő megítélése igencsak kétséges.³⁴
- H 359: nagyon rossz tartású „bécsies” darabok, nem állapítható meg jegy jelenléte.
- H 360: eléggé rossz tartású „bécsies” darabok, nem állapítható meg jegy jelenléte.
- H 361: stíriai veret, csak egy példány ismert, nem figyelhető meg jegy.

IV. LÁSZLÓ

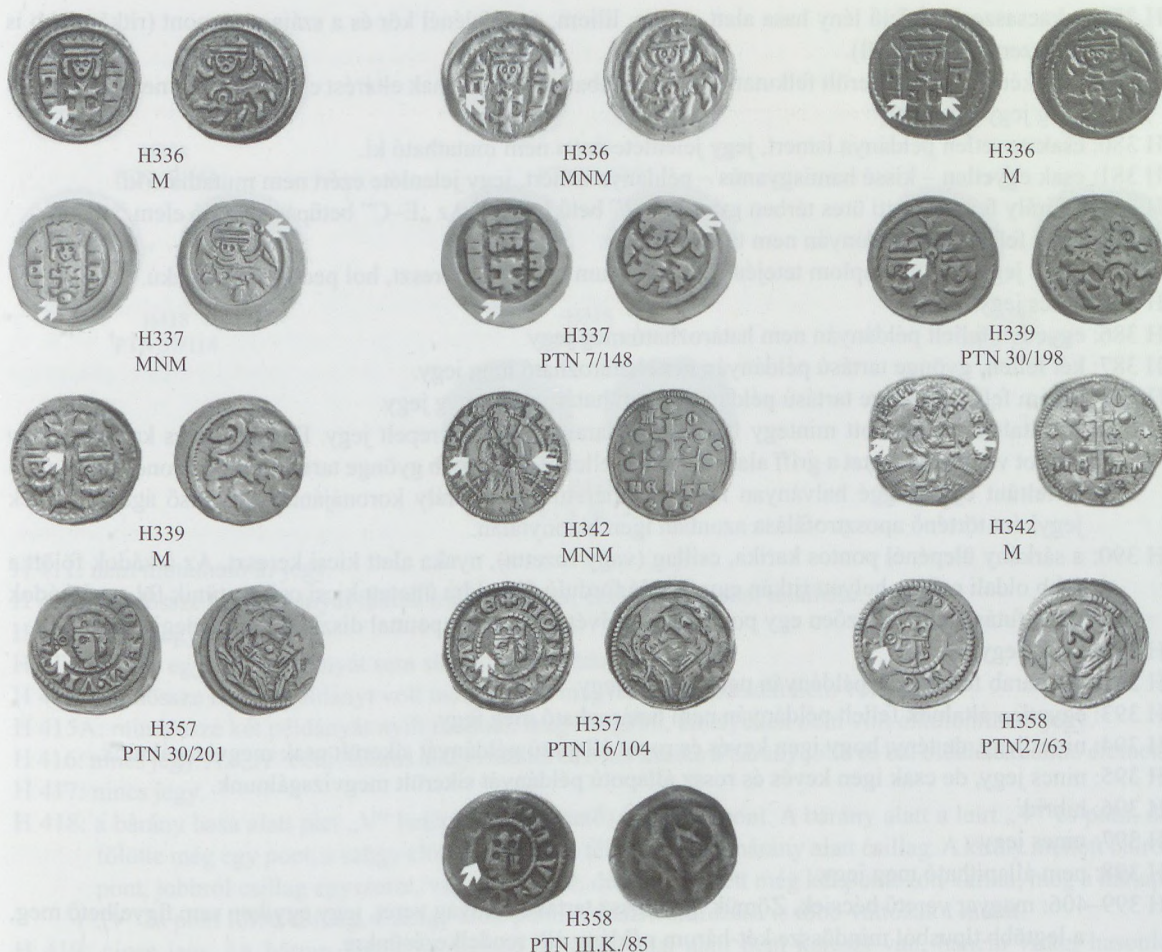
- H 362: a „REX” szó után karika – néha pont – de sok esetben hiányzik. Fej fölött kissé balra ék, fej fölött kissé jobbra pont, bár eléggé határozatlan. Az angyal mellett jobbra „R” betű.
- H 363: hibrid.
- H 364: felirat első sorában az „M” és az „R” betűk között hol kis pont, hol karika, hol üres tér. Hátlapon az

³¹ Lásd: KISS – UJSZÁSZI: *Késő Árpád-kori ...* (2014)

³² Lásd: KISS – UJSZÁSZI: *Késő Árpád-kori ...* (2014)

³³ Lásd: KISS – UJSZÁSZI: *Késő Árpád-kori ...* (2014)

³⁴ Lásd: KISS – UJSZÁSZI: *Késő Árpád-kori ...* (2014)

ívek fölött van úgy, hogy a csillagok helyett pont van, máskor karika. Mindkettő kissé hamisgyanús vereteken.

H 365: nincs jegy. Lehetséges, hogy hibrid típusról van szó.

H 366: hibrid.

H 367: kevés tanulmányozott példányán nem találtunk jegyet.

H 368: esetleg a kereszt szárain lévő kis pontos körök lehetnek jegyek, de ennek megítéléséhez kevés a fellelt néhány példány.

H 369: a király mellett „R” betű; ritkán a kettős kereszt felső végei mellett egy-egy pont jelenik meg, néha van olyan, amelyik inkább körnek tűnik.

H 370: hibrid.

H 371: „E–L” jegyű típus. A Jézus melletti két karika és az „ómega” jel alatti karika esetében van arra példa, hogy pontok tűnnek fel bennük. A liliomoknak két jól elkülöníthető típusa van, az egyik a középső szírom egyszerű, zömök, zárt forma, a másikon három részre bomlik, a középső igen hosszú csúcsos nyúlvánnyá válik. Egy kissé hamisgyanús változaton (főleg a Krisztus alak kusza) a két fej közt apró karika, az „ómega” alatt csillag, Jézus karjai alatt egy-egy pont.

H 372: három fellelt példányán nem látható jegy.

H 373: a nagymacska alak mögött apró pont, megítélése kétes.

H 374: mindössze két példányát sikerült megtalálni, amelyeken több potenciálisan jegyként értelmezhető jelzés figyelhető meg, de mivel mindkét példány azonosan díszített, bár nem egy verőtőről származnak, nem ítéltető meg, hogy melyek az állandó éremképi elemek. Az is lehet, hogy mindegyik katalógusokban is látható díszítés az éremkép szerves részét képezi.

H 375: nincs jegy.

H 376: mindhárom vizsgált példánya rossz minőségű veret volt, nem sikerült jegy jelenlétét rögzítenünk.

H 377: mindössze egyetlen példánya ismert, jegy nem állapítható meg.

- H 378: a kacsaszerű kétfejű lény hasa alatt csillag, liliom, az alfelénél kör és a szája előtt pont (ritkán több is egyszerre ezek közül).
- H 379: csak két példányt sikerült felkutatni, ezek azonban nem mutatnak eltérést egymástól így nem állapítható meg jegy jelenléte.
- H 380: csak egyetlen példánya ismert, jegy jelenléte ezért nem mutatható ki.
- H 381: csak egyetlen – kissé hamisgyanús – példánya ismert, jegy jelenléte ezért nem mutatható ki.
- H 382: a király feje melletti üres térben gyakran „R” betű látható. Az „E–C” betűpár állandó elem.³⁵
- H 383: négy felkutatott példányán nem található jegy.
- H 384: nincs jegy. Bár a templom tetején lévő objektum hol görögkereszt, hol pedig liliom alakú.
- H 385: nincs jegy.
- H 386: egyetlen fellelt példányán nem határozható meg jegy.
- H 387: két fellelt, gyöngé tartású példányán nem határozható meg jegy.
- H 388: három fellelt, gyöngé tartású példányán nem határozható meg jegy.
- H 389: az általunk felkutatott mintegy féltucatnyi darabon nem szerepelt jegy. Bár az összes katalógus egy pontot vagy kört mutat a griff alak szárnya mellett, illetve több gyöngé tartású verőtőazonos példányon is feltűnt egy eléggé halványan látszó kisméretű kör a király koronájának balszélső ágánál, ennek jegyként történő aposztrofálása azonban igen bizonytalan.
- H 390: a sárkány ülepénél pontos karika, csillag (vagy rozetta), nyaka alatt kicsi kereszt. Az árkádok fölött a jobb oldali csillag helyett ritkán egy fölfelé forduló félholdra ültetett kicsi csillag tűnik föl, az árkádok összefutásánál jellemzően egy pont látható, elvétele azonban ponttal díszített kör is megjelenik.³⁶
- H 391: nincs jegy.
- H 392: két darab felkutatott példányán nem látható jegy.
- H 393: egyetlen általunk fellelt példányán nem határozható meg jegy.
- H 394: nincs jegy, de tény, hogy igen kevés és rossz állapotú példányát sikerült csak megvizsgálnunk.
- H 395: nincs jegy, de csak igen kevés és rossz állapotú példányát sikerült megvizsgálnunk.
- H 396: hibrid.
- H 397: nincs jegy.
- H 398: nem állapítható meg jegy.
- H 399–406: magyar veretű bécsiek. Zömük igen rossz tartású, hanyag veret, jegy egyiken sem figyelhető meg, a legtöbb típusból mindössze két-három példány állt rendelkezésünkre.
- Az utóbbi néhány évben több olyan típus került elő – mind IV. László uralkodása idejére keltezhető – amelyeket katalógusaink nem ismernek:
- kéttornyú templom madárral/János evangélista sas madara³⁷
 - ökörfej szárnyakkal/pelikán³⁸
 - szarvas szerű alak/pelikán³⁹
 - királyalak/hátrafelé nyilazó torz alak.⁴⁰
- Ezek egyikén sem figyelhető meg jegy.

III. ANDRÁS

- H 407: nincs jegy.
- H 408: a hátlati kereszt bal karjában alsó átkötés nélküli „A” betű. Esetenként a kereszt végein kis tüskék jelennek meg, de ezek vélhetően csak díszítések. A kereszt felső karjaiban egy-egy nagyobb méretű karika.⁴²
- H 409: nincs jegy. Mindössze két példánya ismert.
- H 410: négy fellelt példányán nem látható egyértelműen jegynek titulálható jelzés. A szfinx feje mellett egy ízben halvány pont tűnik föl, ez azonban lehet anyaghiba is; a hasán lévő – vélhetően szerkesztési – pont pedig állandó elem.

³⁵ Lásd: KISS – UJSZÁSZI: *Késő Árpád-kori ...* (2014)

³⁶ Lásd: KISS – UJSZÁSZI: *Késő Árpád-kori ...* (2014)

³⁷ *Pannonia Terra Numismatica* 16. aukció, 2004. X. 30.

³⁸ *Nudelman Numismatica* 3. aukció, 2007. IX. 22–23.

³⁹ *Pannonia Terra Numismatica* 34. aukció, 2012. VI. 2.

⁴⁰ BUDAJ, Marek – HUNKA, Ján: Két új, középkori magyar dénár. *Az Érem* 63 (2007):1, 7–10.

⁴¹ Lásd: KISS – UJSZÁSZI: *Késő Árpád-kori ...* (2014)

H 411: nem mutatható ki jegy.

H 412: mindössze két példányát tudtuk megvizsgálni, ezeken jegy nem található.

H 413: nincs jegy.

H 414: a típus egyetlen példányát sem sikerült felderítenünk.

H 415: mindössze három példányt volt módunkban megvizsgálni, ezeken nem volt jegy.

H 415A: mindössze két példányát nyílt módunk megvizsgálni, amelyeken nem volt elkülöníthető jegy.

H 416: nincs jegy. Az „A” betű András alakja mellet és a két karika a bárány jobb és bal oldalán állandó elemek.

H 417: nincs jegy.

H 418: a bárány hasa alatt pici „V” betűre (emlékeztető) jel fölött pont. A bárány alatt a leírt „V” és pont, de fölötté még egy pont, a szügy előtt három pont félkörívben, a bárány alatt csillag. A király mellett balról pont, jobbról csillag egyszerre, vagy ugyan ez, de a fej mellett még két pontozott karika, meg a hátlap „V” és pont fölött csillag, a szügy előtt pont. A zászló sráfozása is több változatot mutat.

H 419: nincs jegy. (A három fellelt példányon az állat lábai alatt nem kereszt van, hanem virág, hasonló formában a fara mögött láthatóhoz, csak rövid szárral, vagy szinte szár nélkül.)

H 420: nincs jegy.

H 421: csak szakirodalomból ismert (Weszerlétől, illetve Rupptól kezdve mindegyik katalógusunkban szerepel), eredeti példányát nem tudtuk vizsgálni.

H 422: nincs jegy.

H 423: nincs jegy.

H 424: három vizsgált példányán nem találtunk jegyet.

H 425: kereszt mellett jobbra lenn néha egy „A” betű tűnik föl.

H 426: a pajzs fölött pont.

H 427: nincs jegy.

H 428: három vizsgált példányán nem mutatható ki jegy.

H 429: nincs jegy. Van azonban olyan változata, amelyiken a körirat hiányzik és olyan is, amelyikről a koszorú.

H 430: nincs jegy.

H 431: nincs jegy.

H 432: egy esetben az „S” betű után apró pont, jegy mivolta nem egyértelmű.

VENCEL

H 433: nincs jegy.

H 434: nincs jegy.

H 434a: nincs jegy. (További altípusai vannak.)

H 435: nincs jegy.

H 436: esetenként az országalmát tartó alkar fölött közvetlenül amorf, leginkább pontra hasonlító alakzat, jegyként való értelmezése bizonytalan.

- H 437: a pénz közepén, az állat hasa alatt gyakorta feltűnő pont szerkesztési pontnak tekinthető, a legtöbb példányon megvan. A fejénél lévő pont állandó éremképi elem, a mintegy hatvan vizsgált példány közül kettőn ez utóbbi pont mellett kissé lentebb egy másik is megjelenik.
- H 438: egyetlen megvizsgált példányán nem mutatható ki jegy.

OTTÓ

H 439: nincs jegy.

Újabban számos árverésen megjelent egy nagyméretű koronázott „O” betűt és egy állatalakot ábrázoló, ismeretlennek titulált veret, ami valójában Rupp 320-as számú érméje, amelynek besorolása vita tárgyát képezi. Egyesek Ottó királynak tulajdonítják, mások Ottokár cseh király veretének vélik. A vitában állást nem foglalva, csak pusztán tényként jelezzük, hogy mintegy másfél tucatnyi példányát megvizsgálva úgy találtuk, nem visel jegyet.

KÁROLY RÓBERT

Károly Róbert pénzverése – ha egészében véve szemléljük vereteit – jelentős részben eltér elődei érmelésétől. Van azonban pénzeinek egy olyan – korai – csoportja, amelyik sokkal inkább III. András, Vencel és Ottó pénzeivel mutat rokonságot. A későbbi vereteken már a pénzreformmal összefüggésbe hozható, többnyire fejlettebb jegyek jelennek meg, ám az előbb említett archaikus réteget még elvi megfontolások alapján érdemes vizsgálni.

H 449: néhány esetben a négy oldalsó karikán kívül a címerpajzs fölött is volt egy karika, a bal felső pont mellett egy másik darabnál újabb pont volt látható (ez azonban a szokásosnál sokkal kisebb, kevésbé markáns). A körök helyett sok esetben pontok állnak, a címerek liliomai igen változó formájúak.

H 450: meglehetősen ritka típus, létezik olyan változata, amelyen a körirat betűit a szóelválasztó (a harmadik karakter) elemként alkalmazott pontozott körök helyettesítik.

H 451: nincs jegy.

H 452: három fellelt példányán nem mutatható ki jegy jelenléte.

H 453: nincs jegy.

H 454: nincs jegy.

Rövidítések

M	Magángyűjtemény
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
PTN	Pannonia Terra Numizmatika, Budapest

Kiss József Géza
Szegedi Tudományegyetem
Szeged

Ujszászi Róbert
Móra Ferenc Múzeum
Szeged

Késő középkori érmék Visegrád Fő u. 73. lelőhelyről, és előzetes anyagvizsgálati eredményeik

Spätmittelalterliche Münzen aus dem Fundort Visegrád, Fő Str. 73. und vorherige Ergebnisse der Materialanalyse

Bevezetés

Visegrád Fő u. 73. lelőhelyen a visegrádi Mátyás Király Múzeum régészei, Buzás Gergely és Kovács István vezetésével egy több periódusú késő középkori lelőhelyet tártak fel.¹ A lelőhely Visegrád középkori polgárvárosában helyezhető el, és a város mai Fő utcájától keletre található, ahol nagyjából a középkorban is húzódott a település fő utcája; tőle keletre a középkori Visegrád egyik temploma állott. A lelőhelyen a korábbi időkben nem volt kutatás, a régészeti feltárások mindössze a közeli templomra terjedtek ki. A területen 2006. március-május hónapokban lehetőség nyílt megelőző feltárássra. Az ásatással több középkori objektumot és réteget sikerült feltárni, közülük kiemelkedik egy a 15. század első felében működött, több funkciós műhely maradványa és leletanyaga. A műhelyben sikerült feltárni három darab olvasztókohót és egy kemencét, valamint a sok tégely, öntőtégely és agyag öntőminta alapján feltételezzük, hogy a műhely fő profilja közé tartozott az ónbronzból készült puskacsövek (köztük esetleg szakállas puszkák is) öntése. Emellett a műhelyben kisebb mértékű fémfeldolgozás, fémtárgyak készítése is történt, illetve alkalmilag Zsigmond-kori pénzérmék hamisításával is próbálkoztak, valamint szintén e műhelyben még kisebb mértékű csontfeldolgozás is folyt.²

A gazdag leletanyag között több érmét is találunk, szám szerint 46 darabot. Az érmék többsége a késő középkori Magyar Királyság területén készült. Mindössze négy darab érme nem sorolható be a középkori érmék közé, négy darab érme pedig más országok középkori verete, egy pedig másodlagosan felhasznált Árpád-kori példány. Kilenc darab érme került elő szórványként, kidobott földből, a többi réteghez köthető, így jó datáló értékkel bírnak. Aranyforintok egyik korszakból sem maradtak ránk, ami nem is meglepő, azonban a többi, a korszakra jellemző veretek – elsősorban denár, quaring, parvus, illetve garas és ducat – ismertek.

Az érméken anyagösszetétel vizsgálatot is végeztünk. A vizsgálat elsősorban arra irányult, hogy a késő középkori (többnyire ezüst és ezüst-réz ötvözetek) érméknek meghatározzuk a pontos anyagösszetételét, a nyersanyag eredetét, melynek alapján a verdejegy nélküli érméket esetleg verdéhez köthetnénk.

¹ Az ásató régészeknek ezúton is köszönöm, hogy a leletanyagot rendelkezésemre bocsátották, és a feldolgozáshoz, illetve publikáláshoz hozzájárultak.

² Az objektumok, valamint az ásatáson előkerült leletanyag részletesebb leírása megtalálható az egyetemi szakdolgozatomban: VARGA Máté: Késő középkori ötvösműhely Visegrádon, Fő. u. 73. lelőhelyen. PTE BTK Régészet szak, 2010. Az ásatási dokumentáció megtalálható: Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeum, Adattár Ltsz.: 2006.3.1–3.; Az ásatásról rövid jelentés: BUZÁS 2007, 45.; VARGA 2012.

Az ásatáson előkerült érmek listája³

Kibocsátó ország Uralkodó	Típus Verési idő	Verdejegy Verde	Súly (g)	Átmérő (mm)	Leliári szám	Előkerülés helye
Velencei Köztársaság						
?	velencei denár ⁴	nincs Venecia	0,10	12	2010.1.1.34.	2006/1. sz., a K-i metszetfaltól 55 cm-re, -180 cm
Ausztria						
Habsburg Rudolf (1276-1282)	denár, CNA I. B 188 1276-1282	nincs Enns	0,30	13	2010.1.1.33.	2006/1. sz., vörös-fekete paticosos réteg felett, Ny-ról 25 cm, É-ről 180 cm, -175 cm
II. Albert (1330-1358)	denár, CNA I. B 254 1330-1358	nincs Wiener Neustadt	0,45	12-13	2010.1.1.30.	2006/2. sz., É-i fele, épületen belüli lemeltyítés, kevert fekete építési réteg, -165-170 cm
V. Albert (1404-1439)	denár, CNA I. F a 6. 1411-1439	nincs Wien	0,43	12-13,5	2010.1.1.32.	2006/2. sz., házfaltól D-re, házfaltól 140 cm, K-ról 160 cm, -140 cm
Magyar Királyság						
III. Béla (1172-1196)	rézpénz ⁵ , CNH I. 98., U 114., H 72. 1172-1196	nincs	2,03	26	2010.1.1.41.	2006/3. sz., DNy-i sarka (faltól délre, sárga agyagos szint) -110-120 cm
I. Lajos (1342-1382)	garas, CNH II. 70.A., U 412.a., H 520., P 57-1. 1346-1351 ⁶	nincs	1,87	23-23,5	2010.1.1.13.	2006/3. sz., D-i metszetfaltól 70 cm K-i metszetfaltól 470 cm, -135 cm

³ Az érmek a visegrádi Mátyás Király Múzeumban találhatóak. A listába nem vettem bele a két darab római (Licinius, I. Constantinus, Ltsz.: 2010.1.2.1., 2010.1.2.4.), és a két darab újkori (II. Ferenc, Ferenc József, Ltsz.: 2010.1.2.2-3.) érmét, valamint feltehetően három darab középkori, pontosan nem meghatározható érmét (Ltsz.: 2010.1.1.35., 2010.1.1.38-39.). Egyes érmék meghatározásában nyújtott segítséget köszönök Tóth Csabának (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) és Nagy Balázsnak (Ferenczy Múzeum, Szentendre).

⁴ Mivel az érme töredékes állapotban maradt fenn, ezért pontos kibocsátó és típus nem határozható meg. A hátoldalán olvasható töredékes [+ S M]ARC[US] felirat alapján nem dönthető el, hogy ki a kibocsátó. Hasonló éremképi és felirati érmék a 12-14. század között fordultak elő a Velencei Köztársaságban.

⁵ Az érmét közösen kivágták és másodlagosan felhasználták a késő középkorban.

⁶ Pohl a verési idő 1345-1357. POHL 1982. Tabelle 15.

	„szerecsenfejes” denár CNH II. 89.A., U 432.a., H 547., P 89-1. 1360-as évek	nincs, csak nyolc pont a kettős kereszt körül Pécs(?) ⁷	0,51	14	2010.1.1.1.	2006/2. sz. meddője
	„szerecsenfejes” denár CNH II. 89.A., U 432.a., H 547., P 89-1. hamis 1360-as évek	nincs, csak pontok a kettős kereszt körül Pécs(?)	0,45	13,5	2010.1.1.2.	2006/4. sz., kutatóárok, sárga agyagból K-i harmada, -140 cm
	„szerecsenfejes” denár CNH II. 89.B., U 433., H 548., P 90. 1360-as évek	nincs, csak pontok a kettős kereszt körül Buda	0,29	13	2010.1.1.20.	2006/3. sz., K-i fele, kutatóárok, -160-170 cm
	„szerecsenfejes” denár CNH II. 89.A., U 432.a., H 547., P 89-1. hamis 1360-as évek	nincs, csak pontok a kettős kereszt körül Pécs(?)	0,54	14	2010.1.1.23.	2006/3-4. sz. meddője
	„szerecsenfejes” denár CNH II. 89.A., U 432., H 547., P 89. 1360-as évek	nem olvasható	0,11	11	2010.1.1.26.	2006/3-4. sz. közötti metszettel elbontásakor, kemenceomladékból, -120 cm
	„szerecsenfejes” obolus CNH II. 90., U 438., H 549., P 91. 1360-as évek	nem olvasható	0,18	12	2010.1.1.36.	2006/2. sz., DNy-i sarok, habarcsos falon kívül, sárga agyagos padlószintről, D-ről 10 cm, Ny-ről 60 cm, -170 cm
	Szent Lászlós denár CNH II. 95.A., U 430.f., H 543., P 83-5. 1370-es évek	nincs	0,09	11	2010.1.1.25.	2006/3. sz. meddője
	Szent Lászlós denár CNH II. 95.A., U 430.f., H 543., P 83-5. 1370-es évek	Szent László jobbán fordított R betű, és o kibocsátójegy	0,25	14	2010.1.1.24.	2006/1. sz., É-i rész köves felület, -130 cm
Mária (1382–1387)	denár, CNH II. 114., U 442.f., H 566., P 112. 1383 ⁸	korona két oldalán két lilium Kassa(?)	0,34	14	2010.1.1.3.	2006/4. sz., szelvény mélyítésénél, -125 cm
	denár, CNH II. 116., U 443.q., H 569., P 114-14. 1384–1395 ⁹	korona alatt lilium Kassa	0,55	13,5-14	2010.1.1.6.	2006/3. sz., ÉNy-i sarokban lévő kemenceomladékkal betöltött gödör, Ny-ről 130 cm, É-ről 100 cm, -130 cm

⁷ Pohl szerint a verdejegy nélküliek készülhettek a pécsi verdében. POHL 1982. Tabelle 26.

⁸ Pohl-nál a verési idő 1383–1385. POHL 1982. Tabelle 30.

⁹ Pohl-nál a verési idő 1386–1395. POHL 1982. Tabelle 33.

	denár , CNH II. 116., U 443., H 569., P 114. hamis	nincs	0,39	12-14	2010.1.1.5.	2006/1. sz., középső rész, keleti oldal, vörös patykos rétegből, É-ről 440 cm, K-ről 130 cm, -170 cm
	denár , CNH II. 116., U 443., H 569., P 114-? 1384-1395 ¹⁰	korona alatt, de nem olvasható ki	0,37	13,5-14	2010.1.1.7.	2006/3. sz., ÉNy-i sarokban lévő, kemence omladékkal betöltött gödör, Ny-ről 130 cm, É-ről 100 cm, -130 cm
	denár , CNH II. 116., U 443.d., H 569., P 114-4 1384-1395 ¹¹	korona alatt G-M verdejegy Kassa	0,45	13,5-14,5	2010.1.1.4.	2006/3. sz., É-i falához közel, É-ről 110 cm, K-ről 300 cm, -134 cm
Zsigmond (1387-1437)	denár , CNH II. 121., U 449. β-variáns, H 576., P 117-1 1390-1427	nincs	0,46	13-13,5	2010.1.1.12.	2006/3-4. sz. meddője
	denár , CNH II. 121., U 449. λ-variáns, H 576., P 117-7 vagy 33. (nem eldönthető pontosan) 1390-1427	n verdejegy a címerpajzs felett	0,26	12,5-13	2010.1.1.8.	2006/3. sz., köves téglás szintről, szelvény D-i fele, D-i metszefaltól 110 cm, K-i metszefaltól 180 cm, -140 cm
	denár , CNH II. 121., U 449., H 576., P 117. 1390-1427	nem olvasható	0,26	13,5-14	2010.1.1.27.	2006/4. sz., É-i részen az égett patyosból, É-i faltól 110 cm, Ny-i faltól 200 cm, -120 cm
	denár , CNH II. 124.A., U 450., H 578., P 118-9-12. 1427-1437 ¹²	K-? verdejegy a kettős kereszt két oldalán	0,64	13,5-15	2010.1.1.28.	2006/4. sz., É-i részen a tűzhely alatt, -120 cm
	parvus , CNH II. 125.A., U 451. δ-variáns, H 580., P 119. ¹³ 1387-1427	Körmöcbánya - - (címer fölötti S két oldalán) ¹⁴	0,22	8-10	2010.1.1.15.	2006/1. sz. meddője
	parvus , CNH II. 125.A., U 451., H 580., P-119. 1387-1427	nem olvasható	0,10	7-8	2010.1.1.31.	2006/3-4. sz. közötti metszefal elbontásakor, kemenceomladékból, -120 cm
	parvus , CNH II. 125.A., U 451., H 580., P-119. 1387-1427	nem olvasható	0,25	9-10	2010.1.1.17.	2006/3. sz., D-i rész köves, téglás omladék, -140 cm

¹⁰ Pohl a verési idő 1386-1395. POHL 1982. Tabelle 33.

¹¹ Pohl a verési idő 1385, Johannes Craczer kamaragróf működése alatt. POHL 1982. Tabelle 31.

¹² Pohl a verési idő 1428-1437. POHL 1982. Tabelle 40. Ismert verdejegyek: K-L (Leonardo Bardi vagy Petrus Lang), K-R (Petrus Reichel), K-S (Johannes Siebenlinder), K-W (Valentin Winche).

¹³ Pohl ez a verdejegy nem ismert, POHL 1982. Tabelle 42-51.

¹⁴ Király Ferenc jegyzi meg a szabadszállási lelet kapcsán, hogy az ilyen pontoknak jelentőséget kell tulajdonítani. KIRÁLY 1951-1952. 36. Ebben a leletben 806 db CNH II. 125.A. típus van, amin hasonlóan helyezkednek el a pontok, ez az egyik leggyakrabban előforduló variáció. KIRÁLY 1951-1952. 31.

	parvus , CNH II. 125.A., U 451., H 580., P-119. 1387-1427	nem olvasható	nem mérhető ¹⁵	nem mérhető	2010.1.1.42.	2006/1. sz. közepe, a metszetfáltól 1 m-re, köves útszintről, -105 cm
	quarting , CNH II. 129., U 456., H 586., P 124. 1430-1437	nem olvasható	0,28	12,5-13	2010.1.1.9.	2006/3. sz., a szelvény D-i szélén középen, sárga agyagos szinten, -140 cm
	quarting , CNH II. 129., U 456., H 586., P-124. 1430-1437	nem olvasható	0,39	13	2010.1.1.29.	2006/4. sz., kemence és szelvényfal között, É-ről 105 cm, K-ről 20 cm, -160 cm
	quarting , CNH II. 129., U 456., H 586., P 124-26. 1434	C-V ¹⁶ verdejegy a kettős kereszt két oldalán Kassá	0,33	13,5	2010.1.1.14.	2006/1. sz. meddője
	quarting , CNH II. 129., U 456., H 586., P 124-33. 1430-1437	I-I verdejegy a kettős kereszt két oldalán Pozsony	0,42	11-12	2010.1.1.11.	2006/2. sz. meddője
	quarting , CNH II. 129., U 456., H 586., P 124. 1430-1437	nem olvasható	0,27	12,5	2010.1.1.16.	2006/2. sz. meddője
	quarting , CNH II. 129., U 456., H 586., P 124. 1430-1437	nem olvasható	0,18	13	2010.1.1.37.	2006/2. sz., sötétbarna betöltés, -145 cm
	dukát , CNH II. 128., U 455.c., H 584., P 123-3 1427-1430	h-két keresztbe állított kard Nagyszében	0,42	11	2010.1.1.10.	2006/4. sz., D-i részén sárga agyagos padlósínt, patiosos föltből, D-ről 100 cm, K-ről 220 cm, -110 cm
I. Ulászló (1440-1444)	denár , CNH II. 143.A., U 475.g., H 609.b., P 147-4. 1444	címerpajzs két oldalán B-n* Buda	1,18	17	2010.1.1.21.	2006/1. sz., felszín alól, -180 cm
Hunyadi János kormányzó (1446-1453)	denár , CNH II. 156., U 485., H 618., P 175-1. 1446	kettős kereszt két oldalán B-n* verdejegy Buda	0,33	13,5	2010.1.1.18.	2006/3-4. sz. meddője

¹⁵ Az érme több darabra törött, így pontos adatokat nem mérhetünk rajta.

¹⁶ Pohlál a verési idő 1434, Urbanus Polner kamaragróf működése alatt. POHL 1982. Tabelle 55.

I. Mátyás (1458–1490)	denár , CNH II. 235.A., U 562.1., H 717., P 216-9. 1468–1481 ¹⁷	Szűz Mária két oldalán K-cimerpajzs verdejegy Körmöcbánya	0,46	15-16	2010.1.1.22.	2006/1. sz., vörös, paticsos rétegtől D-re, Ny-ról 220 cm, D-ról 250 cm, -180 cm
II. Ulászló (1490–1516)	denár , CNH II. 272.A., U 640., H 806., P 241. U: 1498–1503, H: 1500–1502 ¹⁸	Szűz Mária két oldalán K-? ¹⁹ verdejegy Körmöcbánya	0,32	16	2010.1.1.19.	2006/4. sz., ÉNy-i sarok, épületen kívül, -115 cm
	denár , CNH II. 278.A., U 646.b, H 811., P 253-3. 1508 ²⁰	Szűz Mária két oldalán K-H verdejegy Körmöcbánya	0,31	11	2010.1.1.40.	2006/1. sz., É-i fele, sötétbarna, leletben gazdag felső réteg. -75-80 cm

A katalógusban használt rövidítések:

H = HUSZÁR 1979
U = UNGER 1997
CNAI = KOCH 1994
P = POHL 1982
CNH I. = RÉTHY 1899
CNH II. = RÉTHY 1907

¹⁷ Ungernél 1468–1470, Pohl-nál 1469, Kanstorfer János kamaragróf működése alatt. POHL 1982. Tabelle 112.; Gyöngyössy szerint 1467–1469. GYÖNGYÖSSY 2003, 265–266.
¹⁸ Pohl is 1500–1502 közé teszi Thurzó János kamaragróf idejét. POHL 1982. Tabelle 123.
¹⁹ Csak K-h és K-H verdejegyves példányok ismertek.
²⁰ Thurzó János kamaragróf működése alatt. Az előlapon: WLADISLAI*R*VNGAR*1508*

Anyagösszetétel vizsgálatok

A tárgyak archeometriai vizsgálata roncsolásmentes röntgen fluoreszcens spektroszkópos (rövidítve: XRF) módszerrel történt.³

A mérések paraméterei: NITON XL3t 900 típusú (Thermo Scientific), energiadisperzív röntgenfluoreszcens spektrométer. Az úgynevezett könnyű elemek (Mg, Al, Si, P, S, Cl) mérése He atmoszférában. 35 elem szimultán (Mg és U között) mérése. A mérési terület választhatóan 8, ill. 3 mm átmérőjű kör. A készülékben levő röntgenső Ag-anódos, 50 kV gyorsítófeszültség, Peltier-hűtéssel. A detektor nagyteljesítményű Si-PIN detektor, felbontása 0,195 keV. A fémfelületek mérésénél a mennyiségi kémiai elemzés „általános ötvözet” és „nemesfemes kalibráció” kalibrációs csomagokkal készült.

A vizsgálatoknál mindenképp figyelembe kell venni, hogy a vizsgálat roncsolásmentes, és így nem nagyobb térfogatú, a leletből kivett anyaggal, hanem csak az anyag felületén történik a mérés. Az érmék ezüst-réz ötvözetek, illetve a bronz maradványok réz-ón ötvözetek és idővel az ilyen ötvözetek felületi összetétele – éppen az XRF technika mérési térfogatában – a korrózió miatt részben megváltozik. A korróziós felület eltávolítása nyomán az ezüst-réz ötvözetű pénzekben ezüst felhalmozódás, illetve rézben való elszegényedés megy végbe. A veretek inhomogenitására tekintettel mind elő- mind pedig hátlapjukon is elvégeztük a mérést.⁴

34 darab érmét vizsgáltunk meg ilyen módszerrel, melyek anyagösszetételét lentebb röviden értékeljük is.⁵ Példaként említjük meg, hogy romániai kutatók vizsgáltak 14. századi ezüstpénzeket, amelyek között találunk 1-1 Mária és Zsigmond ezüstpénzt is. A Mária érme ezüsttartalma 55–75% közötti, míg a réztartalma 22–42% között van, tehát átlagban kevesebb, mint az általunk vizsgált érméknél. A Zsigmond érme ezüsttartalma 70–97% között, a réztartalma pedig 1–27% közötti.⁶ A Gyöngyössi által vizsgált Hunyadi Mátyás kori madonnás denárok közül a CNH II. 235.A. típusnak – 61 darab érme mérése alapján – a finomság 767,3‰ (kb. 12 lat), átlagsúlya 0,478 gramm.⁷

Általános értékelés

A Magyar Királyság területén vert pénzek közül a legkorábbi veret⁸ I. (Nagy) Lajos ezüst garasa, amely jó megtartású, de erősen kopott állapotban került elő. Az előlap és hátlap éremképe alig látható, de a típus egyértelműen azonosítható. A hátapon a verdejegy – ha egyáltalán volt – nem olvasható. Az előlapi és hátlapi körirat sem olvasható teljesen, egyrészt az érme kopottsága miatt, másrészt úgy tűnik, az érmét körbenyírták vagy kisebb lapkára verték, mint szükséges lett volna. Az érme ezüsttartalma 94–96% között van,⁹ ami kifejezetten jó minőségűnek számít. I. Lajos érméi közül megtalálhatóak még a leletanyagban az ún. „szerecsenfejes” denárok és egy obolus, valamint egy Szent Lászlós denár. A hat darab „szerecsenfejes” denár között vannak jobb és rosszabb megtartású érmék is. Ez egybevág az anyagvizsgálati eredményekkel is, amelyek szerint két veret – szemmel is jól láthatóan jobb minőségű – ezüsttartalma 80–90% között van. A három rosszabb minőségű veretben gyakorlatilag nem mutatható ki az ezüst, így ezek réztartalma 87–93% közötti. Ezt nem tekinthetjük ún. állami pénzrontásnak, hanem esetükben minden bizonnyal hamisítványokkal állunk szemben.

³ A válogatott leletanyag vizsgálatát az MTA KKI Anyag- és Környezettudományi Intézetében Dr. May Zoltán végezte. A munka az OTKA PD 75740 támogatásával készült. Az elvégzett vizsgálatokért ezúton is köszönetet mondok.

⁴ Erre hívja fel a figyelmet Tóth Csaba is: TÓTH 2003–2004, 36. és hasonló eredményeket ismertet Gyöngyössi is, akik röntgenfluoreszcencia-analízissel (RFA) vizsgáltak érméket. Magyarországon a Magyar Nemzeti Bank Emissziós Főosztályán Káplánné Juhász Márta végzett vizsgálatokat, Gyöngyössi is kiemeli, hogy ezek az érmék felületére vonatkoznak. Összesen 851 darab Hunyadi Mátyás és Jagelló-kori ezüstermet vizsgáltak meg. GYÖNGYÖSSY 2003, 217.

⁵ Az érmék részletes mérési eredményeit és elemzését a későbbiekben egy másik tanulmányban tesszük közzé.

⁶ Pontosan nem határozták meg, hogy milyen típusú érmét vizsgáltak. A vizsgálati eredményekhez lásd: Bugoi et al. 2002, 22–68. A vizsgálati eredményekből jól látszik, hogy csak egy megközelítő értéket kaptak. A vizsgálatokhoz kétféle módszert használtak: PIXE és XRF. Továbbá: Constantinescu et al. 2009, 481–490. Itt is PIXE és ED-XRF módszert használtak. Hasonló témában készült vizsgálatok: BAKOS Miklós – BORSZÉKI János: Chemical Analysis of Silver Coins of King St. Stephen. In: KÖLTŐ – BARTOSIEWICZ 1998, 189–194. és Gegus Ernő–Bakos Miklós: Laser-microspectrochemical Analysis of some Hungarian Gold Coins. In: KÖLTŐ – BARTOSIEWICZ 1998, 197–199., továbbá: TÓTH 2003–2004. és TÓTH 2004.

⁷ GYÖNGYÖSSY 2003, 218. Az ebből a korszakból (1467–1490) mért érmék átlagos ezüsttartalma 750 ‰.

⁸ III. Béla rézpénzét ebbe az értékelésbe nem vettem bele, ugyanis az feltehetően másodlagos helyzetben került elő, és így a korabeli pénzforgalmi viszonyokra nem volt hatással.

⁹ Az ilyen jellegű anyagvizsgálatoknál általánosságban elmondható, hogy az előlap és hátlap vizsgálati eredményei között különbség mutatható ki. Ezért minden esetben a legalacsonyabb és legmagasabb értéket írom, és nem átlagot veszek. A visegrádi érméknél az elő- és hátlap értékének különbsége 2–11% között változik.

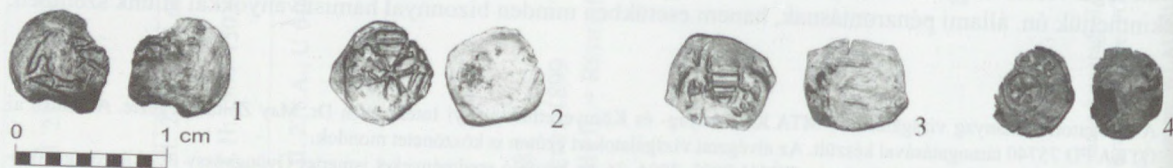
A szerezsenfejes obolus kifejezetten jó minőségű a maga 95–98%-os ezüsttartalmával, azonban a látszólag jó minőségű Szent Lászlós denár ezüsttartalma 70–73% között van.

Mária királynő korszakából öt darab érme található a lelőhely anyagában. Ezek közül egy a CNH II. 114., négy darab pedig a CNH II. 116. típusba sorolható. Az egy példányban előkerült Mária denár a korábbra datálható, ezüsttartalma 81–84% között van, tehát még jó minőségűnek számít. A másik típus veretei közül három darab ezüsttartalma 78–94% között változik, ami elég nagy különbségnek mondható. A legnagyobb eltérés a 2010.1.1.6-os leltári számú denárnál figyelhető meg. Ahol az előlapnál 89%, míg a hátlap esetében 79% ezüsttartalmat mértek. A hátlap ilyen kis ezüsttartalma magyarázható azzal, hogy az eredményt torzízza a felületén található korrózió. Ezt az egy adatot nem számítva a CNH II. 116-os denárok ezüsttartalma 89–94% közötti, ami jó minőségű pénzverésre utal. A hamis denár éremképe is nagyon gyenge kivitelű, réztartalma megközelítőleg 95%.

Zsigmond pénzei már igen nagy változatosságot mutatnak. Az ő érmei kerültek elő legnagyobb számban az ásatásról, ami szintén bizonyítja, hogy a terület a Zsigmond-korban élte virágkorát. A Zsigmond érméknek volt köszönhető az is, hogy a bronzöntőműhelyt pontosabban tudjuk keltezni, hiszen az egyik kemence alól Zsigmond CNH II. 124.A. verete került elő, ami alapján a műhely 1427 előtt nem működhetett. A három darab CNH II. 121-es denár ezüsttartalma 70–91% között van, ami elsősorban nagy különbségnek tűnik, azonban egy-egy érme esetében az előlapi és hátlapi mérések közötti különbség nem haladja meg a 3%-ot. Mivel ezt az éremtípust majd 30 éven keresztül verték, így előfordulhat, hogy a jobb minőségű érmék korábbiak, míg a rosszabb minőségűek egy későbbi időszakból valók. Egy Zsigmond ducát is előkerült az ásatáson, ami viszont elég rossz minőségű, nagyjából 70–30% arányban tartalmaz rezet és ezüstöt. A többi Zsigmond érme az ún. aprópénzek közé sorolható, parvusok és quaringok. A három darab parvus közül kettőben gyakorlatilag nem mutatható ki az ezüst, míg a harmadik veret nagyjából 70–30%-ban tartalmaz ezüstöt és rezet. Az öt darab quaring anyagösszetétele elég vegyes képet mutat. Három darab réztartalma 90–100% között mozog, minimális ezüsstel, illetve az egyikben egyáltalán nem mutatható ki ezüst. A másik két quaring jobb minőségűnek mondható, hiszen ezüsttartalmuk 15–23% között van.

A Zsigmondot követő uralkodók közül már csak I. Ulászló, Hunyadi János, I. Mátyás egy-egy, II. Ulászló kettő darab denárral képviselteti magát. Az érmék minősége vagy ezüsttartalma elég vegyes képet mutat. I. Ulászló denára nagyjából fele-fele arányban ezüst és réz. A Hunyadi János kormányzósága idején vert denár jól mutatja az akkori zűrzavaros időszakot, hiszen az érme szinte csak rézből készült. Hunyadi Mátyás denárának ezüsttartalma viszont 91–93% közötti, ami jó minőségűnek számít. II. Ulászló denárának (Ltsz.: 2010.1.1.19.) ezüsttartalma 79–83% között van.

A külföldi érmék közül három darab korabeli osztrák hercegek veretei. Az érmék anyagösszetétele változatos. A legkorábbi, Habsburg Rudolf verete (1. kép 1) 90% feletti ezüsttartalommal rendelkezik, míg a fél évszázaddal később vert II. Albert denárában (1. kép 2) már csak 70% körül találunk ezüstöt. Érdekes, hogy a szintén fél évszázaddal később vert V. Albert denárnak (1. kép 3) ismét nagyobb az ezüsttartalma, 80 % feletti. A velencei denárnál (1. kép 4) feltételezhetjük, hogy egy szándékosan lerontott minőségű pénzzel állunk szemben, hiszen az ezüst-réz aránya nagyjából 40–60%.

1. kép. 1: Habsburg Rudolf denár; 2: II. Albert denár; 3: V. Albert denár; 4: Velencei denár
(Fotó: Toldi Zoltán, Jóna András Múzeum, Nyíregyháza)

Összevetés

Az előkerült numizmatikai anyag összehasonlítása más visegrádi lelőhelyekről származó anyagokkal, és együttes értékelésük. Visegrádon előkerült, ásatásokból származó érmékkel eddig Schulek Alfréd,¹⁰ Huszár Lajos¹¹ és Tóth Csaba¹² foglalkozott.

Az ásatáson előkerült objektumokat és rétegeket jól keltezik az érmék, és jól mutatják, hogy a település ezen része mely korban élte virágkorát. Visegrádon eddig érmék nagyobb számban az alsóvár, a Salamon-torony, a fellegvár, a Várkert, és a királyi palota területén, valamint a Fő u. 73. lelőhelyről kerültek elő, illetve ismeretesek még szórványok is.¹³ Már Huszár is említi, hogy viszonylag nagyszámú ún. bécsi denár került elő Visegrádon, azonban Tóth Csaba ismertetései között mindössze kettő darabot találunk.¹⁴ A velencei denár pedig kifejezetten ritka leletnek számít, hiszen Tóth Csabánál mindössze egy darab velencei gyarmatról (Korfu-Kefalonia-Zante) származó *grossetto* szerepel. Huszárnál is csak két itáliai érme található: egy velencei *piccolo* a 13. századból, és egy mantovai obolus, melynek a verési ideje 1150–1256. Utóbbi két érme lelőhelye ugyancsak a Fő u. 73.¹⁵ Károly Róbert korából nem került elő érme, de Nagy Lajos pénzei már megszáporodtak, ahogy ez Huszárnál is megfigyelhető. Különösen a Szent Lászlós és a szerezcsenfejes denárok lelhetők fel nagyobb számban. A palota érmei is hasonló képet mutatnak, azonban a fellegvárban az érmék sora Zsigmond vereteivel kezdődik.¹⁶ Huszárnál olvashatjuk, hogy az Anjou-veretek fő előfordulási helyei a palota, a Kálvária-domb (a lelőhelyünkől keleti irányban kb. 500 méterre található) és a Fő u. 73.¹⁷ Sem Huszárnál, sem Tóthnál nem találkozunk Mária királynő pénzeivel, viszont a mi lelőhelyünkön öt példányuk is ismert. Zsigmond veretei más lelőhelyekről is nagy számban kerültek elő, és majd mindegyik típus ismert a többi lelőhelyről. Lelőhelyünkön egyedül az aranypénzei és a CNH II. 120-as denára nem fordulnak elő.

A 15. század közepén a pénzforgalom Visegrád területén folyamatos, de csak I. Ulászló korában mondható jelentősnek.¹⁸ Az általunk tárgyalt leletanyagban Hunyadi János és I. Ulászló egy-egy verete ismert, de Albert és V. László pénzei hiányoznak. A Mátyás-kori pénzek sűrűn fordulnak elő a fellegvárban és a palotában, azonban a többi lelőhelyen csak szórványosan.¹⁹ Ez megfelel annak, hogy a mi lelőhelyünkön is mindössze egy darab madonnás denár található. Mátyás után az érmék száma csökken, de Ferdinánd alatt ismét növekedés figyelhető meg, és jelentős érmemennyiség ismert a török uralom alatti időből is, köztük számos külföldi veret is.²⁰ Azonban a mi érmeanyagunk más képet mutat a Mátyás utáni években. Mátyás után mindössze kettő darab II. Ulászló denár van a leletanyagban, és ezzel záródik az érmék sora. Tehát a lelőhely már Mátyás után sem lehetett jelentős, és az azt követő időben pedig teljesen jelentéktelenné vált.

A palota területén sok érme került elő, de a II. világháború előtt talált pénzek többsége sajnos elveszett. Az északkeleti palota és a kápolna területéről így mindössze 93 darab érme ismert. Az érmék egy része hiteles ásatásból származik, így ezek jó datálós értékkel rendelkeznek, többségük jó megtartású és jól meghatározható. A korai érmék itt is hiányoznak. A sort egy-egy bécsi denár, valamint Károly Róbert veretei nyitják. A pénzek közül 49 darab középkori. Új típus és verdejegy nem szerepel közöttük. Csak denárok és obolusok fordulnak elő, azonban ezek, mivel nem voltak sokáig használatban, jó keltező értékűek.²¹ A palota területén talált szerezcsenfejes denárok (15 darab) közül csak kettő hamis, és egyik szerezcsenfejes denáron sincs verdejegy.

¹⁰ SCHULEK 1933–1934. Schulek cikkére a későbbiekben nem hivatkozunk, mert egy rövid ismertetést adott csak a fellegvárban előkerült érmékről, míg ugyanazt a leletanyagot a későbbiekben Tóth Csaba részletesebben feldolgozta és publikálta.

¹¹ HUSZÁR 1966.

¹² TÓTH 1994., TÓTH 2006.

¹³ HUSZÁR 1966, 10. A Huszár által említett Fő utcai lelőhely nem egyezik meg a mi általunk tárgyalttal. A terület két telekrészből áll. A felső telekrészen már az 1930-as és 1950-es években is folyt ásatás, míg az alsó telekrész – mely éremanyagával foglalkozunk – kutatása először 2006-ban történt meg. Az utóbbi évek nagyobb városi ásatásai alkalmával megnövekedett az érmék száma is, azonban ezekkel jelenleg még nem tudjuk összevetni anyagunkat, mivel még közöletlenek.

¹⁴ HUSZÁR 1966, 11.; TÓTH 1994, 217. A palotai érmék hasonló korszakból valók, mint a mieink.

¹⁵ TÓTH 2006, 194. 38. tétel; HUSZÁR 1966, 11.

¹⁶ HUSZÁR 1966, 12.; TÓTH 1994, 216.; TÓTH 2006, 192.

¹⁷ HUSZÁR 1966, 13. Huszár felveti, hogy esetleg ezek a lelőhelyek az Anjou-kori Visegrád életének főbb központjai. Ez el is fogadható, hiszen a Visegrádot Nagy Lajos 1355 után állandó székhelyévé teszi, a Fő. 69–75. telkeken pedig Visegrád egyik középkori temploma állott.

¹⁸ HUSZÁR 1966, 13.

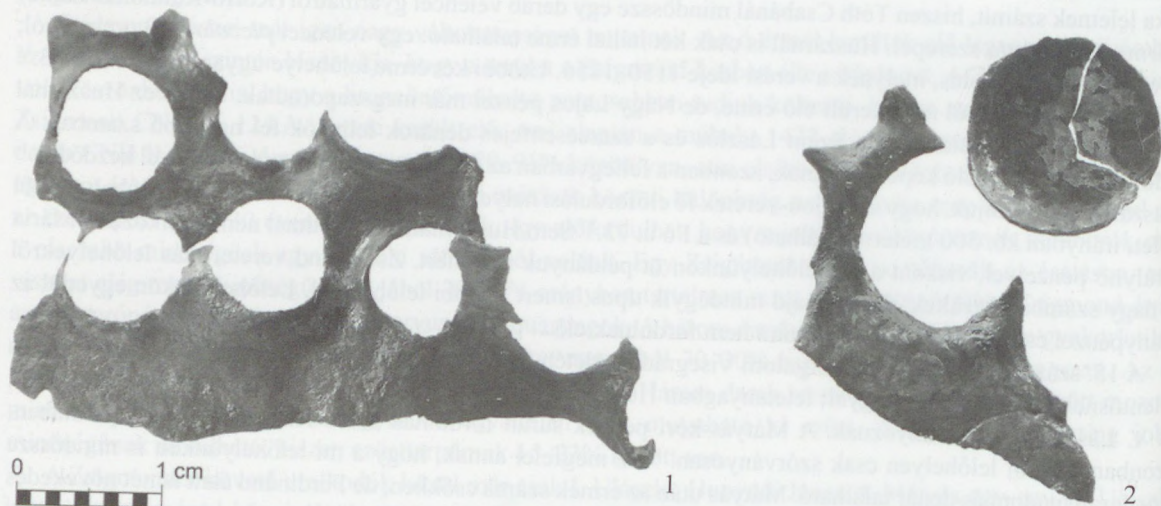
¹⁹ HUSZÁR 1966, 14.; TÓTH 1994, 216.; TÓTH 2006, 192.

²⁰ HUSZÁR 1966, 14–15.; TÓTH 1994, 216–217.; TÓTH 2006, 193–195.

²¹ TÓTH 1994, 211–213.

Pénzhamisítás

A késő középkorban, főleg Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt a pénzhamisítás igen nagy problémát jelentett az országban.²² Ennek nyomát az ásatáson is meg lehetett figyelni. Közvetlenül az egyik bronzolvasztó kohó betöltéséből, az egyik kemence környékéről, valamint az épület járószintje alól kerültek elő azok a rézlemezek (2. kép 1–2), amelyekből szabályos kör alakú kis lapkákat vágtak ki. Bár verőtő, vagy más pénzek verésére utaló nyom nem került elő, ennek ellenére kijelenthetjük, hogy ezeket a kis lapkákat hamis pénzek verésére vágták ki. A lapkák több méretben készültek, amelyek mérete szinte teljesen megegyezik a Zsigmond-kori parvusok és denárok/quartingok méretével.²³ Azonban az előkerült hamis érmék egyikéről sem jelenthetjük ki biztosan, hogy ebben a műhelyben készültek volna.

2. kép. 1: Pénzhamisításhoz elhasznált rézlemez, ltsz: 2012.1.1.2.; 2: Pénzhamisításhoz elhasznált rézlemez, ltsz: 2012.1.1.1.

(Fotó: Balla Krisztián, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár)

Hasonló leletek ismertek Visegrád Fő u. 40. szám alatti lelőhelyről, ahol Szőke Mátyás talált kerek és négyzetes ezüstlemezeket, amelyeket pénzverő műhely félkész termékeként határozott meg, és II. Lajos idejére datált.²⁴ Szintén Visegrádról, a királyi palotától délre Buzás Gergely és Szőke Mátyás tártak fel egy épületet, amelyben szintén kerek lapkákat találtak, melyek alapján feltételezik egy I. Ulászló kori hamispénzverő műhely meglétét.²⁵ Példaként említhetjük még Gaál Attila publikációját, amelyben két falusias környezetben – Tevel és Bonyhádvarasd – előkerült leletekről számol be.²⁶ Az első lelőhelyről vörösréz-ből készült, denár méretű lapkák láttak napvilágot, valamint lemezek, amelyekből ezeket kivágták. Előkerült még több bronztárgy, ón-, és ólomrög, amelyeket alapanyagként használhattak fel. A második lelőhelyről is rézlapkák, nyíradékok és ólomolvadék kerültek elő. Mindkét lelőhelyen találtak hamis érméket, melyek alapján azt feltételezi a szerző, hogy a műhely a 17. század elején működhetett. További párhuzamként megemlíthetjük a Vámteleken előkerült hamis pénzek verésére utaló leleteket (összesen négy lelet): kerek lapkákat, fémlemezeket, amelyekből a lapkákat vágták ki, illetve a lelőhelyen előkerült hamis érméket. A leleteket a 16. század végére 17. század elejére keltezik.²⁷

²² Ehhez lásd: KAHLER 1981–1982.

²³ Az ásatáson előkerült rézlemez leltári számai: 2010.1.4.64., 2010.1.4.66., 2012.1.1.1., 2012.1.1.2. A lemezeken lévő lyukak, és a lapkák mérete: 0,7–0,9 cm, 1,1–1,4 cm

²⁴ SZŐKE 1985, 298–299.

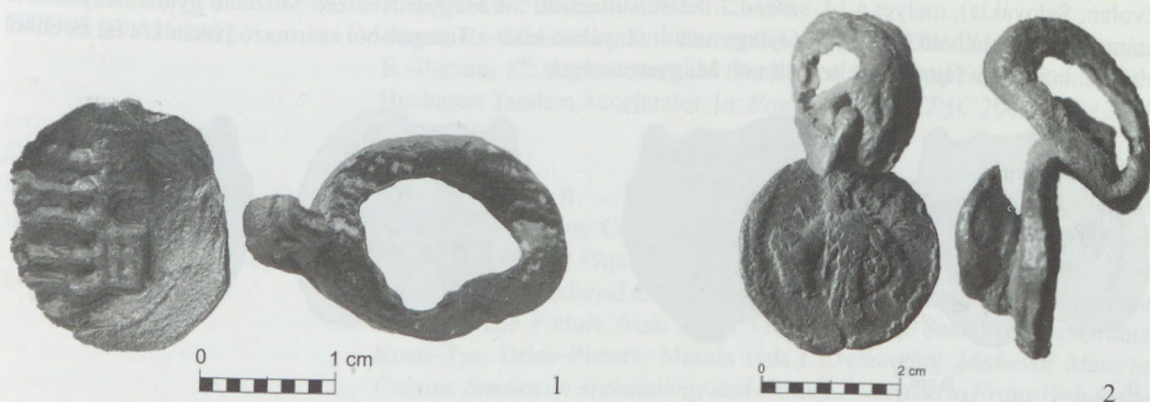
²⁵ BUZÁS–SZŐKE 1992, 133., és 16. lábjegyzet. A leletek jelenleg a visegrádi Mátyás Király Múzeum állandó kiállításában láthatóak. Továbbá: TÓTH 2004a.

²⁶ GAÁL 2006., Mindkét lelőhely Tolna megyében található.

²⁷ Vámtelek-pusztá: Kisboszniától (Mala Bosna) délre, Szerbia; NAGY 2011.; NAGY 2013.

Plombák

Bár nem az érmék közé sorolandó, de mint numizmatikai anyag megemlítené három ólomplomba is, amelyek szintén az ásatáson kerültek elő.²⁸ Az egyik plomba jó állapotú, a rajta lévő ábrázolás viszont egyelőre nem állapítható meg pontosan (3. kép 2).²⁹ A plomba kerek, korong alakú – egy gyűrűs füllel ellátva – melynek a hátoldalán egy kidudorodás látható, amelybe szintén bepecsételhetek valamit. Az előlapján egy bizonytalan ábrázolás látható, körülötte gyöngysor.

3. kép. 1: Ólomplomba az ásatásról; 2: Ólomplomba az ásatásról
(Fotó: Balla Krisztián, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár)

A másik plomba kerek lapkájú, mely gyűrűs füllel van ellátva. Csak az egyik oldalán látható ábrázolás: egy többtornyú vár vagy város kapuja. Ez alapján egyelőre pontosan nem határozható meg, hogy honnan származik. Datálása a rétegvizonyok alapján a 15. század elejére tehető (3. kép 1).³⁰

A legérdekesebb azonban a harmadik plomba. Jó állapotú, teljesen ép darab. Lapos, korong alakú, a közepén egy vájjal. Az előlapján kváderkövekből rakott torony látható kapunyílással, a torony körül három heraldikai liliom. A plomba hátlapján közepén egy nagyobb heraldikai liliom, körülötte gyöngysor, a plomba szélén körirat (4. kép). Bár a körirat nem jól olvasható, de kettő, Solt-Tételhegyen talált hasonló példány alapján kijelenthető, hogy a plomba³¹ egykor a flandriai Tournai (ma Belgiumban) városából származó posztóbálán volt, és kereskedelmi úton jutott a Magyar Királyság területére.

A Schelde (Escaut) folyó völgyében fekvő városnak jó összeköttetése volt a tengerrel, valamint a szárazfölddel is. A flandriai kereskedővárosok már a 10. századtól kezdve élénk kereskedelmet folytattak Európa északi területeivel. A flamand posztóiparnak kelta gyökerei voltak, és az ipari termelés egészen a középkor végéig virágzott. A jó minőségű posztót *pallia fresonicának* (*panni francesinek*) nevezték. A flamand áruk a híres champagne-i és a távoli novgorodi vásárba is eljutottak. Előbbi helyen elsősorban itáliai kereskedőkkel kötöttek üzleteket. Flandria – mivel közel helyezkedett el Angliához – olcsón tudta beszerezni a nyersanyagot, és a 13. századra igazi hegemoniát alakított ki Európában, de a fejlődés igazi csúcspontját a 14. század elején érte el. Az itáliai kereskedők (köztük elsősorban Firenze) a 13. századtól kezdve kisajátították a flamand posztó dél felé irányuló kereskedelmét. A flamand és brabanti posztó igazi luxusáru volt, sikere könnyű exportálhatóságában rejlett, magas ára miatt pedig jó bevételi forrás volt a kereskedőknek.³²

²⁸ Összefoglaló munka a középkori magyarországi plombákról eddig csak egy született Huszár Lajos tollából: HUSZÁR 1961. Plombák elvétele kerülnek publikálásra Magyarországon, példaként megemlíthetjük a Bajcsa várában előkerült példányokat: KOVÁCS 2002, 179.; a Szeren lelt darabot: VÁLYI 2008.; a diósgyőri várban lelt plombát: HUSZÁR 1972.; az egykori Varjas falu területén előkerültek: NÉMETH 2005. 441.; és a Solt-Tételhegyen talált 4 darab plombát: SZENTPÉTERI 2010, 6.; V. SZÉKELY 2014, 249–250. Legújabbban a Magyar Nemzeti Múzeum késő középkori és kora újkori plombaanyaga került közlésre: MORDOVIN 2014. Pápa város Fő terén a 2011. évi ásatások alkalmával nagyobb mennyiségben kerültek elő plombák. Ezek beazonosítása és publikálása folyamatban van. A leletanyag feldolgozását Mordovin Maxim (ELTE BTK) végzi, az előzetes eredményekhez lásd: MORDOVIN 2013.

²⁹ A plomba átmérője: 1,4 cm, leltári száma: 2010.1.4.14.

³⁰ A plomba átmérője: 1,4–1,7 cm, leltári száma: 2012.1.1.4–5.

³¹ A plomba átmérője: 1,2 cm, leltári száma: 2010.1.4.13. A Solt-Tételhegyen talált plombákkal kapcsolatosan V. Székely György nyújtott információkat, segítségét ezúton is köszönöm. A visegrádi feltáráson a plombával egyazon rétegből került elő egy I. Lajos szerezcsenfejes denár, így a plomba a 14. század 2. felére keltezhető.

³² PIRENNE 1983, 82–87., 222–223., 236–237. Tournai-hoz hasonló posztógyártó városok a 12. századtól kezdve: Amiens, Beauvais, Cambrai, Liège, Montreuil, Provins.

A Hanza-városok is kereskedtek flamand posztóval, és azokkal egészen Lengyelország déli részéig eljutottak.³³ Tehát, ha azt szeretnénk megállapítani, hogy a posztó milyen úton került Visegrádra, nincs könnyű dolgunk. Mindkét útvonal lehetséges, sőt, akár más variáció is elképzelhető.³⁴ Tournai városából származó plombát más európai városokból is közöltek: Novgorod (Oroszország), Turku (Finnország), Lund (Svédország) vagy éppenséggel Londonból. A szerző – Geoff Egan – ezek keltezését a 14–15. századra helyezi, tehát nagyjából arra az időszakra, amelybe a visegrádi példány is beilleszthető.³⁵ Egy darab ismert Zólyomból is (ma: Zvolen, Szlovákia), melyet a 14. század 2. felére kelteznek.³⁶ A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében is számos darab található.³⁷ Székely György tanulmányában kitér a Tournai-ból származó posztókra is, és ebből kitűnik, hogy ez a fajta igen elterjedt volt Magyarországon.³⁸

4. kép. Tournai városából származó ólom plomba elő- és hátlapja
(Rajz és fotó: Balla Krisztián, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár)

Összegzés³⁹

Az itt előkerült éremanyag jól beleilleszthető a visegrádi éremforgalomról eddig kialakult képbe, ugyanakkor konkrét időhatárok közé keltezi a lelőhelyen feltárt műhely működési idejét. Továbbá fontosnak tartottuk, hogy az előkerült numizmatikai anyag nagyobb közönség számára is ismert legyen. A leletek közül kiemelendők a plombák és a hamis pénz verésére utaló tárgyak.

Hasonló ezüst- és rézpénzeket csak elvétve vizsgáltak ebből a korszakból, sok viszonyítási alapunk tehát eddig még nincs, ellenben ezek az eredmények jó alapot nyújthatnak a későbbi kutatásokhoz.

A nyersanyag (érc) származási helyének kutatásában elsősorban a szennyező elemek minősége és mennyisége jelent geokémiai ujjlenyomatot. Az ezüst kinyerésekor az érc kísérőelemeinek egy része természetes szennyezőként megmarad. Természetes szennyezésnek tekinthető ezüstben az 1% alatti réz, illetve ólom mennyiség. Az ezüst ércének származását tekintve releváns nyomelemeknek az arany, ólom, cink és az antimon számítanak. A nyomelemeknél nem elsősorban a mennyiség vehető figyelembe (az alkalmazott roncsolásmentes analitikai technika érzékenysége okán), hanem a jelenlétük ténye. Az érmék készítéséhez használt ércek származási helyeinek kutatása még folyik, így ezen eredményekről a későbbiekben számolunk be.

Varga Máté

Kecskeméti Katona József Múzeum
H-6000 Kecskemét, Bethlen krt. 1.
vargamate12@gmail.com

³³ PIRENNE 1983, 227–228. A Hanza-városok a kereskedelmet főleg a Weser, Elba, Odera és Visztula folyókon bonyolították le.

³⁴ A kereskedőkre, és a lehetséges kereskedelmi utakra Székely György részletesebben kitér, de alapvetően ő is ezt a két lehetséges útvonalat említi. SZÉKELY 1968, 3–14. A kereskedelemre továbbá lásd: PACH 1968, 868–870., 885.

³⁵ EGAN 2010, 58. fig. 2:2

³⁶ HUNKA 1999, 303. Obr. 4/15., 305.

³⁷ MORDOVIN 2014, 198., Cat. 1–20. Itt a szerző további magyarországi lelőhelyekről származó példányokat is felsorol: Tolna, Budapest, Szeged.

³⁸ SZÉKELY 1968, 7–8. A magyarországi forrásokban már a 13. század végétől feltűnik *doornijki, dorni, darni, dorneto, dornisch* posztó néven, és még a 15. század végén is találkozunk vele egy nagyváradi vámtarifában.

³⁹ A cikk elkészítésében nyújtott hasznos tanácsokért és segítségért köszönet: Tóth Máriának (MTA Geokémiai Kutatóintézet, Archeometriai Kutatócsoport), Tóth Csabának, V. Székely Györgynek és Torbágyi Melindának.

- BUZÁS 2007 Buzás Gergely: Visegrád egyik középkori templomának feltárása. *Műemlékvédelem* 51 (2007):1, 43–54.
- BUZÁS–SZŐKE 1992 Buzás Gergely–Szőke Mátyás: A visegrádi vár és királyi palota a 14–15. században. In: *Castrum Bene* 2. 1990: *Várak a későközépkorban*. Szerk.: Juan Cabello. Budapest 1992. 132–156.
- BUGOI ET AL. 2002 Bugoi, R.–Constantin, F. – Constantinescu, B. – Oberländer-Târnoveanu, E.–Pârvan, K.: Archaeometrical Studies on Medieval Silver Coins at the Bucharest Tandem Accelerator. In: *Proceedings of EPAC 2002*, Paris 2002. 2266–2268.
- CONSTANTINESCU ET AL. 2009 Constantinescu, B. – Bugoi, R. – Oberländer-Târnoveanu, E.–Pârvan, K.: Medieval Silver Coins Analyses by PIXE and ED-XRF Techniques. *Romanian Journal Physics* 54 (2009):5–6, 481–490.
- EGAN 2010 Egan, Geoff: Medieval and Later Trade in Textiles between Belgium and England. The Picture from Some Finds of Cloth Seals. In: De Groote, Koen–Tys, Dries–Pieters, Marnix (eds.) *Exchanging Medieval Material Culture: Studies on Archaeology and History Presented to Frans Verhaeghe*. Bruxelles 2010. 55–66.
- GAÁL 2006 Gaál Attila: Falusi pénzhamisító műhelyek emlékényaga a Tolna megyei Tevel és Bonyhádvarasd határából. *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 28 (2006) 105–132.
- GYÖNGYÖSSY 2003 Gyöngyössy Márton: *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon*. Budapest 2003.
- HUNKA 1999 Hunka, Ján: Nálezy olovených plômb na zaist'ovanie prepravovaných tovarov (14.–17. stor.) zo Slovenska. *Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV* 33 (1999) 295–309.
- HUSZÁR 1961 Huszár Lajos: Merchant's Seals of the 16th and 17th Centuries. *FA* 13 (1961) 187–194.
- HUSZÁR 1966 Huszár Lajos: Visegrád történeti emlékei az éremleletek tükrében. *Műemlékvédelem* 10 (1966) 9–16.
- HUSZÁR 1972 Huszár Lajos: Ólomplomba a diósgyőri várból. *A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei* 11 (1972) 43–47.
- HUSZÁR 1979 Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. Budapest 1979.
- KAHLER 1981–1982 Kahler Frigyes: Középkori pénzhamisításunk kérdéséhez. (III., befejező rész) *NK* 80–81 (1981–1982) 79–84.
- KIRÁLY 1951–1952 Király Ferenc: A szabadszállási Zsigmond korabeli éremlelet. *NK* 50–51 (1951–1952) 27–37.
- KOCH 1994 Koch, Bernhard: *Corpus Nummorum Austriacorum. Band I. Mittelalter*. Wien 1994.
- KOVÁCS 2002 *Weitschawar/Bajcsa-vár: Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében*. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Zalaegerszeg 2002.
- KÖLTŐ – BARTOSIEWICZ 1998 *Archaeometrical Research in Hungary II*. Szerk.: Költő László – Bartosiewicz László. Budapest–Kaposvár–Veszprém 1998.
- MORDOVIN 2013 Mordovin Maxim: A 15–17. századi távolsági textilkereskedelem régészeti emlékei Pápán. In: *Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete*. Szerk.: Varga Máté. Kaposvár 2013. 267–282.
- MORDOVIN 2014 Mordovin Maxim: Late Medieval and Early Modern Cloth Seals in the Collection of the Hungarian National Museum. *ArchÉrt* 139 (2014) 193–237.
- NAGY 2011 Nagy Jenő: Két XVI. századi hamis éremlelet Vámtelekről. *NK* 108–109 (2009–2010) 215–222.
- NAGY 2013 Nagy Jenő: Újabb két 16. századi hamis éremlelet Vámtelekről. *NK* 100–101 (2011–2012) 139–144.

- NÉMETH 2005 Németh Péter: A tokaji uradalom kialakulása. *Századok* 139 (2005):2, 429–447.
- PACH 1968 Pach Zsigmond Pál: A nemzetközi kereskedelmi útvonalak XV–XVII. századi áthelyeződésének kérdéséhez. *Századok* 102 (1968):5–6, 863–896.
- PIRENNE 1983 Pirenne, Henri: *A középkori gazdaság és társadalom története*. Budapest 1983.
- POHL 1982 Pohl, Artur: *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540*. Budapest–Graz 1982.
- RÉTHY 1899 Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae. I. Árpádházi királyok kora*. Budapest 1899.
- RÉTHY 1907 Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae. II. Vegyesházi királyok kora*. Budapest 1907.
- SCHULEK 1933–1934 Schulek Alfréd: XV. századbeli magyar pénzlelet Visegrád várából. *NK* 32–33 (1933–1934) 97.
- SZENTPÉTERI 2010 Szentpéteri József: A solti Tételhegy története az őskortól napjainkig. *Múzeumőr* VIII (2010 tavasz):1 3–8.
- SZÉKELY 1968 Székely György: A németalföldi és az angol posztó fajtáinak elterjedése a XIII–XVII. századi Közép-Európában. *Századok* 102 (1968):1–2 3–34.
- SZŐKE 1985 Szőke Mátyás: Adatok a középkori Visegrád történetéhez és helyrajzához. In: *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai*. Szerk.: Fodor István–Selmeczi László. Budapest 1985. 285–312.
- TÓTH 1994 Tóth Csaba: A kápolna és az északkeleti palota éremleletei. In: *A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete*. Szerk.: Buzás Gergely. Visegrád 1994. 211–219.
- TÓTH 2003–2004 Tóth Csaba: Az Árpád-kori pénzek ötvözőelemeinek vizsgálata. *NK* 102–103 (2003–2004) 35–44.
- TÓTH 2004 Tóth Csaba: Adatok az Anjou-kori magyar forintok pénzlábiához. In: *ACTA Tanulmányok I.*, Székesfehérvár 2004. 233–247.
- TÓTH 2004a Tóth Csaba: Mints of medieval Visegrád. In: „*Quasi liber et pictura*”. *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: Kovács Gyöngyi, Budapest 2004. 571–573.
- TÓTH 2006 Tóth Csaba: A visegrádi fellegrvár éremleletei. In: *A visegrádi fellegrvár*. Szerk.: Buzás Gergely. Visegrád 2006. 191–195.
- UNGER 1997 Unger Emil: Magyar éremhatározó I. kötet (1000–1540). Budapest 1997.
- VARGA 2012 Varga Máté: Előzetes jelentés a Visegrádon feltárt bronzöntő műhelyről. In: *Altum Castrum Online* 2012. (<http://archeologia.hu/content/archeologia/59/varga-m-visegradi-bronzonto-muhely-1.pdf>, 2014. augusztus 21.)
- VÁLYI 2008 Vályi Katalin: A távolsági kereskedelem újabb emléke Szerről. In: *Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön*. Szerk.: Novák László Ferenc. Az Arany János Múzeum Közleményei XI., Nagykőrös 2008. 61–68.
- V. SZÉKELY 2014 V. Székely György: A Solt-Tételhegyen előkerült numizmatikai anyag értékelése. In: *Településtörténeti kutatások. Solt-Tételhegy; Kiskunfélegyháza, Amler-bánya*. Szerk.: Somogyvári Ágnes–Szentpéteri József–V. Székely György. Kecskemét 2014. 245–261.

SPÄTMITTELALTERLICHE MÜNZEN AUS DEM FUNDORT VISEGRÁD, FŐ STR. 73. UND
VORHERIGE ERGEBNISSE DER MATERIALANALYSE

Resümee

Eine mehrperiodige Fundstelle wurde im Jahre 2006 unter der Leitung von Gergely Buzás und István Kovács auf dem Fundplatz von Visegrád Fő Str. 73. ausgegrabt. Die bedeutendsten Objekte und Funde gehören zu einer Bronzegießwerkstatt aus dem 15. Jh. 46 Münzen wurden durch die Ausgrabung bekannt: die Mehrheit stammt aus dem Gebiet des mittelalterlichen Königreichs Ungarn, 4 Stück sind mittelalterliche Beschläge anderer Länder, 1 Stück ist ein sekundär gebrauchtes Geld aus der Árpád-Zeit, und 4 Stück sind keine mittelalterlichen Münzen (2 Stück aus der Römerzeit, 2 Stück aus der Neuzeit). 9 Stück von den Münzen sind als Streufunde zu bezeichnen, aber da sie sich an andere Schichten knüpfen, sind sie gut zu datieren. Goldgulden sind aus keinerlei Zeitalter zurückgeblieben, was nicht überraschend ist, bekannt sind jedoch die anderen, für das Zeitalter 14–16 Jh. charakteristischen Prägungen (Denar, Quaring, Parvus, Scherflein, Groschen, Dukaten). Während der Ausgrabung kamen auf Münzfälschung hinweisende Funde zum Vorschein, welche wahrscheinlich in der Metallbearbeitungswerkstatt hergestellt wurden. Kupferplatten wurden gefunden, von denen kleine runde Platten ausgeschnitten wurden und ihre Größe stimmt mit der Größe der Parvussen und Denaren aus der Zsigmond-Zeit überein. Weitere numismatische Funde kamen während der Ausgrabung zum Vorschein, wie zB. 3 Bleiplomben, von denen man bislang nur eine identifizieren konnte. Diese Plombe stammt aus der flandrischen Stadt Tournai (das Gebiet von heutigen Belgien) und weist auf den mittelalterlichen Textilhandel hin. Die Münzen wurden mit einer Röntgenfluoreszenzspektroskopie (RFS) analysiert. Die Prüfungen waren zerstörungsfrei, zunächst war der Prozentsatz der Hauptkomponenten der Münzen für uns interessant. Die hier vorgekommenen Münzen weisen auf ähnlichen Geldumlauf hin, wie andere Münzen aus Visegrád, so bringt die Veröffentlichung dieser Münzen nicht viel Neues, aber wir fanden es wichtig, die vorgekommenen numismatischen Funde für größeres Publikum bekannt zu machen. Von den Funden sind die Plomben und die auf Prägung falscher Münzen hinweisenden Funde herausragend.

(Fordította: Balogh Éva)

II. Ulászló király levele a Cseh Királyság pénzverőmesterének

Ein Brief von Wladislaus II dem Münzmeister der tschechischen Königtums

Mintegy tíz évvel ezelőtt került kezembe egy II. Ulászló által 1503-ban aláírt eredeti okirat, melyet egy barátom vízjelkutatás céljából kapott az Amerikai Egyesült Államokban élt tulajdonostól, aki 1956-ban települt Amerikába. A kezdetben Philadelphiában élt tulajdonos kedvelte a régiségeket, különösen a régi hangszereket, és a szóban forgó okiratot állítólag az 1960–1970-es években szerezte Európában. A tulajdonos az 1980-as évek elején magyar feleségével együtt véglegesen Floridába költözött, és ott élt 2010-ben bekövetkezett haláláig.

A cseh nyelvű iratot numizmatikai vonatkozásai miatt fontosnak tartottam leközzölni és egy szlovák barátom, szerzőtársam segített a szöveg elolvasásában és magyarra fordításában.

Az összehajtogatott és lezárt levelet nagy, mintegy 75 mm átmérőjű, viaszos pecsét zárta (a körvonalon kívül a pecsétből gyakorlatilag semmi sem maradt). A levél címezést viselő oldalán, balra lent, az alsó sarokban, kézírással *A. 1503.*, jobbra a felső sarokban kerekded, egykori tulajdonosi bélyegző (36×16 mm). Szövegezése, fent íveltén, két sorban AUTOGRAFEN=SAMMLUNG / K. FISCHER alul PRAG. No. 478/x.

A levél címezése

Urozenemu Bohussowi Kostkowi z postupiza na Lithomyssli
Mincmaystru Kralowstwie Czeskeo vierneu nassemu mileu

A kézirat átgévelt változata:

Wladislaw z bozie milosti Uhersky česky
Kral a markrabie moravský

Urozeny a vierny nass mily wiez ze gsme my Slovutného Jana Slechtu ze Vssehrd Secretarze nasseho a wehneo / Hieronyma Balba Doctora w pilnych a potrebných wiecech nassich do kralowstwi Ceskeho poslali poru / czegicze tobie aby zoz tam w tiech potrebach protrawi a utrati a to wokazi zase gim to dati a zase nawra/ titi rozkazal a yakoz gsme swrchu psanemu Janowi na gehu sluzbu gesstie lxxv R gl dluzni zuostali ty / geu take dati a zaplatiti rozkaszesz. Dat* Bude die scti Aldonis Anno Regnorum nostrorum Hunga / rie XIIIlo Boemie nero XXXIIIlo

Wladislaus Rex
mano pro

A szöveg mai cseh helyesírás szerinti átírása:

Vladislav z boží milosti Uherský (a) český
Král a markrabě moravský

Urozený a věrný náš milý, věz že jsme my Slovutného Jana Šlechtu ze Všehrd sekretáře našeho a věrného Hieronyma Balba Doctora v pilných a potřebných věcech našich do království Českého poslali poroučejíce tobě, aby což tam v těch potřebách protráví a utrátí a to vokaží zase jím to dáti a zase navrátiti rozkázal a jakož dsme svrchu psanému Janowi na jeho službu ještě lxxv R g. dlužní zůstali ty jemu také dáti a zaplatiti rozkážeš. Dat* Budae die scti Aldonis Anno Regnorum nostrorum Hungarie XIIIl Boemiae nero XXXIII

A levél címzése:

Méltóságos Bohussnak Kostkanak Postupiceből Litomyslen
A Cseh Királyság Pénzverőmesternek, hűségének, mi kedvesünknek

A kézirat szöveghű magyar fordítása:

Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország
királya és Morvaország örgrófja

Méltóságos és hűséges kedvesünk, tudj' hogy mi a nagyságos vsehrdai Slecha Jánost, a mi titkárunkat, és hűséges Balba Hieronym doktort sürgős és szükséges ügyeinkben Cseh királyságba küldettük azt parancsolván neked, hogy azt, amit [ők] ott azokban az ügyekben megenni és elkölteni valamint ki fognak mutatni, visszaadni parancsoljad és mi a fentebb írt Jánosnak az ő szolgáltatásáért még lxxv k[irályi] garassal adósok maradván te neki szintén odaadni és kifizetni parancsolom.

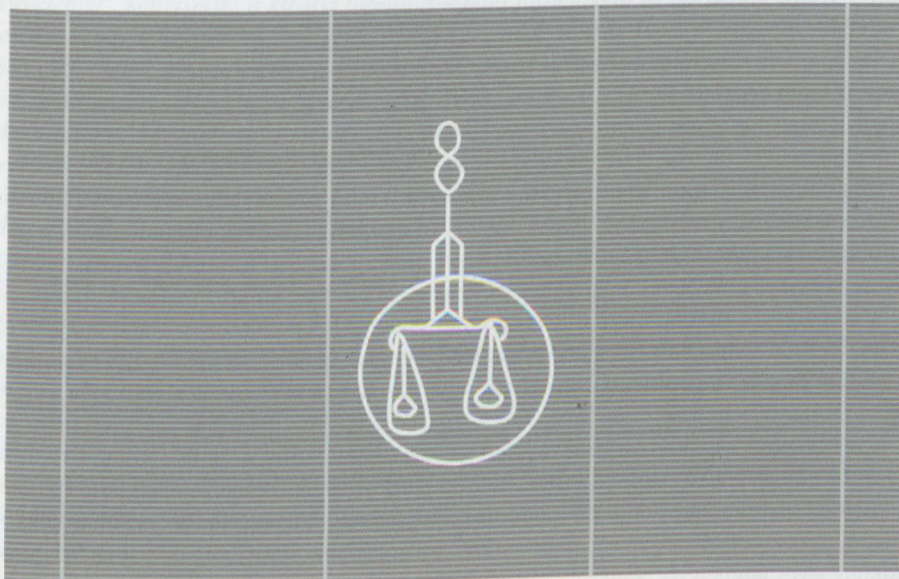
Kelt Budán, szent Adonis napján, a mi magyarországi uralkodásunknak XIII. morvaországinak pedig XXXIII. évében

Ulászló Király

saját kezével

*

Az 1503-as keltezésű, fekvő formátumú, mindössze 203×290 mm-es okiratpapír ívkezőjén 47×27 mm befoglaló méretű negatív drótvízjel látható átnézetben (2. kép). A papírháttérben megjelenő függőleges merevítőbordák és a vízszintes szitahuzalok egyaránt nagyon vékonyak, köztük a térközök csekélyek, így a merítőszita átnézeti képén rendkívül sűrű a bordázat nyoma és viszonylag homogén látványt nyújt. A kézirat vízjelképét Pelbárt Jenő lerajzolta és véleménye szerint a merített papír itáliai eredetű, a papírmalom pontos beazonosítása azonban nem volt lehetséges.¹

2. kép

A kisméretű vízjel mérleget ábrázol. Ez az egyszerű, gyakran és széles körben alkalmazott vízjelmotívum itáliai eredetű. A kissé szabálytalan körbe foglalt, és a körívén felfelé túlnyúló, csúcsán álló 8-asban végződő mérleg vízjelrajzot sokféle formában és méretben használták, nemcsak a korabeli Itáliában, hanem egész Európában. Ismeretes, hogy hasonló vízjellel ellátott papírokat készítettek például Fabrianóban, a kor egyik leghíresebb itáliai papírmalmában is. Az itt merített jó minőségű papírokat már a 14. század elejétől szívesen

¹ PELBÁRT Jenő: II. Ulászló király egyik okiratpapírjának mérleg vízjele 1503-ból. *Magyar Vízjel* (Grafon Kiadó) 2 (2004): 2, 15–16.

használták okiratok készítésénél Magyarországon, főként a királyi udvarban. Nagy hasonlóságot mutat a fabrianoi, különféle méretű és rajzolatú, úgynevezett Zonghi's vízjelek azonos témájú ábráival. Alapvető különbség elsősorban jóval kisebb méretében és finomabb, szabályosabb kidolgozásában mutatkozik. A nyolc soros szöveget a 110 g/m-es, enyhén sárgásbarna színű papírra barna színű tintával írták. A király aláírása: Wladislaus Rex, tisztán olvasható.

A vízjelfogás oldala a hátoldal. Normál és surlófényben egyaránt gyengén látszik. A papírháttér viszonylag nyugodt, csak kisebb felhők tarkítják. A függőleges merevítőbordák nem egyenletes térközűek, kissé szabálytalanul, mintegy 34–35 mm-enként követik egymást. A vízszintes szitaszálak közötti távolság 0,8 mm.

A három nevű koronás fő, a lengyel származású Wladislaus Jagelló, azaz II. Ulászló magyar király (1490–1516) vagy ragadványnevéen „Dobzse” László – a mindent passzív nyugalommal jóváhagyó uralkodó – jó minőségű, erős, jól írható és érdekes vízjelű papírt használt. A vízjel hasonló, mérlegmotívumú (korabeli) társainál jóval kisebb, csupán fele méretű. Ez a nagy méretkülönbség, a szabálytalanul vágott papírszélek, illetve az ívközépen történt elhelyezés arra utal, hogy egy nagyobb papírből vágták ki a rövidebb szövegű okiratok elkészítéséhez. Részint takarékosági, részint praktikus okokból (hogy a borítéklevél ne legyen túl nagy méretű). A hátoldalon jól látszanak a szabályos hajtásnyomok, a két szélén a vörös színű királyi viaszcsejt összeillő maradványai, valamint a címzés.

Zombori Lajos

Magyar Numizmatikai Társulat

Zbyšek Šustek

Szlovák Numizmatikai Társulat

A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői

Die Offiziere der Wirtschafts- und Finanzverwaltung im mittelalterlichen Ungarn

A középkori gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselők kutatását nehezíti, hogy mai életünk során nem tudjuk hitelesen beleélni magunkat a középkori ember helyébe, életvitelébe. Napjaink szervezettsége, ritmusa, technikai adottságai (helyváltoztatás módja és szabadsága, iskolázottság, szakmai elkülönülések, foglalkoztatottság formái, szabadidő kihasználhatósága, információáramlás, rendelkezésünkre álló anyagok és eszközök stb.) sok esetben akadályozzák, hogy megértsük a középkori élet mindennapjait, a különböző igazgatási formák és rendszerek működését. Erre – többek között – Engel Pál is felhívta figyelmünket: „*Hóman azt, amit a forrásaiban talált, mintegy „lefordította” a 19–20. század szaknyelvére: úgy írt Károly Róbert pénzügyeiről, mintha egy modern állam pénzpoltikáját taglalná. Akkoriban ez volt a korszerű, ma az ellenkezője. Ma úgy látjuk, hogy a történésznek az adott kor fogalmait és gondolkodásmódját kell megpróbálnia rekonstruálni, mert a forrásait különben nem fogja tudni helyesen értelmezni. Vonatkozik ez mindennek előtt magára a „pénzügy” fogalmára.*”

Újkori elképzelés szerint a pénzügy az állam tevékenységének egyik meghatározó fontosságú területe, ezért nem árt nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a középkorban ez nem így volt. Mivel nem létezett „állam” a szó modern értelmében, nem volt „állami” szféra sem. Volt az ügyeknek egy olyan köre, amely emlékeztetett a modern államügyekre, annyiban, hogy ezekben az uralkodónak nem volt joga egyedül dönteni, hanem a döntés jogát – legalábbis formálisan – meg kellett osztania; elvben az alattvalókkal, a gyakorlatban azokkal, akik az „ország egyetemét” képviselik: a királyi tanácsot alkotó főpapokkal és bárókkal, illetve – ha volt – az országgyűléssel. Ezekben az ügyekben, amelyeket „közügyeknek” nevezhetünk, a király és „ország” által hozott közös döntések tekinthetők az ország törvényeinek vagy királyi dekrétumoknak.

Az említett kamaraszerződések és pénzverési utasítások, amelyek a kor pénztörténetének talán legfontosabb forrásai, indokolatlanul kerültek be a királyi dekrétumok legújabb gyűjteményébe. Nem csupán azért, mert formailag sem rendeletek; elsősorban azért, mert a pénzügy ekkoriban még Európa-szerte nem „közügy”, hanem a királyi magánszférához tartozik. Maga a kamara (camera/camara regia) szó önmagában is utal erre, mert eredetileg a király magánlakrészét, „hálószobáját” jelentette. Ekkoriban elvontan a király magánjövedelmeinek – urbura, kamarahaszna, só, harmincad – gyűjtőfogalmául szolgál, konkrétan a királyi kincstárt jelenti, ahova ezek a jövedelmek befolyznak, illetve azokat az épületeket, amelyek a kincstárt az ország különböző pontjain megjelenítik. Mivel a kamara királyi „magánügy”, a kincstár bevételeivel rendelkezni egyedül az uralkodónak van joga, felhasználásukba még tanácsának sincsen beleszólása. Ebből következően viszont a királyi kamarák élén álló ispánok sem tagjai a királyi tanácsnak, hanem az uralkodó magánalkalmazottai mindenféle politikai hatáskör nélkül.¹

A középkorban némely esetben egy bizonyos tisztség betöltéséhez nem biztos, hogy az iskolai végzettség, a szakmai ismeret volt a döntő, hanem az ismeretség, családi összeköttetés, gazdagság, az adott feladat végrehajtására való rátermettség, vállalkozó kedv és megfelelő ambíció. Ez utóbbi sok esetben kemény elszántságot, megfelelő anyagi háttérrel és néha fizikai ráhatást is igényelt.

Egy bizonyos feladat ellátásának, egy bizonyos tisztség betöltésének vizsgálatát ezek tudatában kell végeznünk és értékelnünk, minden esetben figyelembe véve a tisztség betöltésének személyi körülményeit, az időpontot és a helyet. A tisztségviselő egyéni képességei határozták meg az általa betöltött funkció fontosságát, némely esetben tisztségviselésének területi nagyságát; bizonyos tisztségek és közigazgatási területek összevonását és szétválasztását. A kora-középkorra ez különösen jellemző, hiszen a hivatali rend, maguk a hivatalok

¹ ENGEL 1990, 26.

is még alakulóban voltak, ez a folyamatosan változó, formálódó folyamat elég jól nyomon követhető, azonban ennek vizsgálatánál nyomatékosan szem előtt kell tartani az előbbieken vázolt személyi körülményeket.

A hivatalviselés történetét vizsgálva a római birodalom közigazgatásának szervezettségét kell megfigyelni. Ott minden jól működött, mindent megszervezték a legapróbb részletekig. A birodalom bukása után azonban annak magas szintű igazgatási rendszere is összeomlott, és évszázadokra eltűnt. Egyedül a pápai államban maradt meg a szervezettség magas szintje, és talán ennek köszönhető, hogy mintáját követve lassan kifejlődött a középkori államok igazgatási struktúrája.

A mindennapi élet szükségleteinek kielégítése megkövetelte a királyi- és egyéb nagybirtokok fenntartásához, működtetéséhez bizonyos szintű – mai szóhasználatlal élve – ügyintézők alkalmazását, foglalkoztatását. Az uralkodó magángazdaságában ők voltak az udvarnokok, akik szolgáltatásaik természetétől elkülönültek, úgy, mint: udvarnokok, erdőővők, lovászok, vadászok, tárnokok stb. Munkájukat vidékenként egy-egy udvarnokispán, erdőispán, lovászipán, vadászipán, tárnokispán stb. irányította és ellenőrizte. A mezőgazdasági szolgáltatással tartozó tulajdonképpeni udvarnokok élére a nádor helyettese, a 12. század közepe óta szereplő királyi udvarispán (*curialis comes*), került, kinek hivatalából alakult ki később az országbírói (*iudex curiae*) méltóság. A többi kategóriák udvari főtisztjét mesternek (*magister*) nevezték. Ezek a tárnokmester, a lovászmester, a pohárnok- vagy pincemester, az étekfordómester vagy asztalnokmester, s ilyen volt a 13. század elején a pénzverőmester is. Tevékenységeik lefedték az uralkodó életviteléhez szükséges valamennyi feladatot.² A nagybirtokok igazgatása – a helyi szükségletek szerint – megpróbálta lemásolni, utánozni az uralkodó gazdaságának működtetését, irányítását és igazgatását.

A tanulmányomban felsorolt tisztségek nem állandók, a kezdeti egyszerűbb formák fejlődtek, átalakultak, egyesek megszűntek. Az élet- és gazdasági körülmények változása új tisztségeket és hivatalokat hozott létre, alakított ki. A magasabb szintű tisztségek több esetben megtalálhatók a királynék és a királyi család tagjainak kiszolgálásában is

Időről időre megfigyelhetjük, hogy egy személyre több hivatal irányítását is rábízta az uralkodó. A gazdasági-, pénzügyigazgatási területen ilyen összevonások pl.: pénzverő- és harmincadispán (*comiti monetarum et tricesimarum*), bányakamara- és harmincadispán (*comiti urburarum et tricesimarum*), bány- és pénzkamaraispán (*comes camere urburarum seu monetarum*) vagy csak rövidítve „egyebek között harmincadispán” (*inter cetera comiti tricesimarum*).

A gazdálkodás során megtermelt javak tárolásáról és kezeléséről a tárnokok vagy kamarások (*tavarnici, camerali, cubicularii*) gondoskodott. A tárnok régi magyar szó, a legrégebb méltóságok egyikét jelenti, latinból formálódott magyarrá. A tárnokok munkáját a tárnokispán (*comes tavarnicorum*) irányította, azonban ez a tisztség az Árpád-ház kihalásával megszűnt.

A gazdaság- és pénzügyigazgatás országos (udvari) szintű főtisztje – a királyi birtokok tárnokainak felelőse és a kamaraispánság vezetője – a királyi tárnokmester (*magister tavarnicorum regalium*) volt. Az államalapításkor a tisztség maga a frank államszervezet mintájára született, a környező országokban, Kelet-Európában *camerarius* volt a neve. A tisztség kialakulásának időszakában különböző elnevezésekkel találkozunk okleveleinkben, mint pl.: kamarások mestere (*magister cubiculariorum*), a királyi kamara elnöke (*presidens camere regie*), vagy főtárnok (*[summus] camerarius*). A szabad királyi városok elnöke az ún. tárnoki városokban a tárnokmester bíráskodott. Ezen városok polgári pereiben a fellebbezést a polgári ülnökökkel működő tárnoki székhez kellett benyújtani. A tárnokmester tevékenységi körét és a méltóság változását, fejlődését Ember Győző így írja le: „A tárnokmester az Árpádok korában a tárnokok vezetője volt, akik szolgáltatás megátolta abban, hogy az udvar gazdasági ügyeit is intézze, örökebe ezen a téren a tárnokmester lépett, aki az utolsó Árpádok alatt a pénzügyek legfelsőbb irányítója lett. Jelentősége az Anjouk alatt egyre fokozódott. Amikor Károly Róbert az államháztartást új alapokra helyezte, ebben a munkájában jobbkeze Nekcsei Demeter tárnokmester volt, aki alatt a tárnokmesteri tisztség fontosságában még a nádori méltóságot is felülmúlta. A tárnokmester kezében futott össze a pénzügyigazgatás minden szála, az államháztartást nem csak irányította és ellenőrizte, hanem a pénzügyi alkalmazottak fölött bírói hatóságot is gyakorolt. Ítélszéke tekintettek. Hatásköre így jelentékenyen megnövekedett, a rá háruló munkát egyedül nem tudta ellátni. Gaz-

² Részletesebben lásd: <http://vmek.oszk.hu/07100/07139/html/0005/0002-2dd.html>

dasági és pénzügyi téren a kincstárnok lépett örökébe, akit az oklevelek először 1340-ben említenek és aki eleinte a tárnokmestert helyettesítette. A század végére azonban tisztelte önállósult és különvált a tárnokmesteri hivataltól. A tárnokmester hasonló fejlődésen ment keresztül, mint a nádor. Igazságszolgáltató szerv lett belőle, a szabad királyi városok bírója. Pénzügyigazgatási szerepével együtt közigazgatási befolyását is elvesztette. Amikor a tárnokmester pénzügyigazgatási hatóságból igazságszolgáltatói szerv és mint ilyen, rangban a nádor és országbíró után következő országos rendi méltóság lett, uralkodóink a pénzügyek központi igazgatását, irányítását és ellenőrzését a kincstárnokra bízta.³

Az ország gazdasági és pénzügyi feladatainak legfőbb irányítója először a tárnokmester egyszemélyi vezetőként gyakorolta tisztét, majd feladatkörének bővülése miatt e tevékenységét a szintén egyszemélyi vezetőnek, a királyi kincstartónak adta át (1320–1340). A végleges átadást megelőzően találkozunk olyan személlyel, aki a tárnokmester munkáját segítette, ő a királyi tárnoknagy (*maior tavarnicorum regis*). A két funkció végleges szétválását az 1405. évi törvények megerősítették. 1407-től 1439-ig a tisztségviselők címe általában főkincstartó (*summus thesaurarius*), korábban, ill. később ez a címhasználat nem következetes. A tárnokmester és a kincstartó munkáját az altárnokmester (*vicemagister tavarnicorum*) és az alkincstartó (*vicethesaurarius*) segítette.

A pénzügyi feladatokat ellátó tisztségek között találjuk a választott országos, vagy rendi kincstartókat is, akiket minden tekintetben meg kell különböztetni a királyi kincstartóktól. A rendi kincstartókat az országgyűlés választotta és minden esetben csak egy feladat ellátásával bízta meg őket, nevezetesen az országgyűlésen megajánlott rendkívüli adók beszedésével. Általában két személyt választottak, de előfordult, hogy négy embert bízta meg a feladat elvégzésével. A meghatározott célra és időre megszavazott adó beszedése és az elszámolás után megbízatásuk lejárt, tisztségük megszűnt. A rendi kincstartóság lényege abban áll, hogy az országgyűléseken megszavazott rendkívüli adókból befolyt pénz ne a királyi kincstartó rendelkezése alá kerüljön, hanem ellenőrizhetően arra a célra használják fel, amire a rendek megszavazták.

A gazdasági, pénzügyigazgatási tisztségviselők különböző szintű képviselőivel találkozunk némely herceg, és a királyné udvartartásában is.

A mohácsi vész után I. Ferdinánd az uralma alá tartozó országrész pénzügyigazgatását osztrák minta alapján átszervezte: az ügyeket tanácsüléseken testületileg intéző hatóságot hozott létre, amelynek kamara volt a neve, élén a kamarai elnök állt.

A királyi kincstár jövedelmeinek behajtását a különböző korokban és helyeken eltérő megnevezésű, de lényegében azonos feladattal megbízott személyek irányították (só-, bánya-, pénz-, harmincad-, kamarahasznaispán; országos hatáskörrel: főkamaraaispán, akinek általában volt helyettese is, az alkamaraaispán). Ők elsősorban nem, mint királyi tisztségviselők, hanem a királyi haszonvételek bérlőiként tevékenykedtek. Ezek a személyek elsősorban saját bevételük és hasznuk biztosítása érdekében láttak el igazgatási és igazságszolgáltatási feladatokat.

A középkori magyar gazdasági- és pénzügyigazgatás tisztségviselőivel többen is foglalkoztak, de a tanulmányok többsége csak a tisztségek és a tisztségviselők feladatainak leírására terjedt ki a rendelkezésre álló oklevelek alapján.⁴ Munkájukat (és a mai kutató munkáját is) nehezítette, hogy az oklevelekben szereplő titulusok (*tavernicus*, *comes tavarnicorum*, *magister tavarnicorum*, *presidens camere regie*, *camerarius*, *thesaurarius stb.*) magyar fordítása több esetben pontatlan, nem egységes, nem következetes, és ezáltal a tisztségek nem könnyen áttekinthetők. A középkori magyar gazdasági- és pénzügyigazgatás bizonyos korszakaiban egyes tisztségek feladatköre a mai napig sem meghatározott és nem teljesen tisztázott (*pl. cubicularius*).

Napjainkban a számítógépek elterjedésével felgyorsult az oklevelek feldolgozása és könnyebbé vált a kutatás is. Nagy lépést jelentett a középkori oklevelek digitalizálása és közzététele a világhálón.⁵ Ezzel elérhetővé vált az oklevelek eredetijének megtekintése és tanulmányozása az otthoni számítógépen is. Nagy segítséget jelent a kutatásban a középkori Magyarország digitális könyvtára, amelyben megtalálhatók az eddig nyomtatásban megjelent oklevelek,⁶ illetve a levéltárak közös keresője is.⁷ Napvilágot látott „Magyarország világi archontológiája” Engel Pál és Zsoldos Attila kitartó kutatómunkája eredményeként, amelyekben 1457-ig megtaláljuk a különböző tisztségviselőket működésük kezdeti és záró időpontjával.⁸ Mindkét kiadvány nélkülözhi az alsóbb szintű tisztségviselők felsorolását.

³ EMBER 1946, 30–31. Vö. még HÓMAN 1921.

⁴ BORECZKY 1904., SZENTPÉTERY 1934., KUBINYI 1957., KUBINYI 1959., KUBINYI 1988., KUBINYI 1990.

⁵ http://www.mol.arcanum.hu/dldf_full/opt/a100321.htm?v=pdf&a=start

⁶ http://mol.arcanum.hu/medieval/opt/a101101.htm?v=pdf&a=start_f

⁷ <http://www.archivportal.arcanum.hu/kozok/opt/a100218.htm?v=pdf&a=start>

⁸ ZSOLDOS 2011., ENGEL 1996.

Az oklevelek számbavételekor több esetben tapasztaltuk, hogy némely személy a tisztségének megszűnése után kiadott okleveleiben is használta a már nem betöltött állásának megnevezését. Ez némiképp nehezíti a tisztségek kezdetének és végének meghatározását és bizonyos esetekben félrevezető lehet. Ország Mihály még az előző kincstartó idejében kincstartóként szerepel több oklevél relátoraként. Ország Mihály mint a császári felség főkincstartója is előfordul.⁹ Szapolyai Imre szintén viselte később is a kincstartói titulust. Hivatali átfedések is lehetnek, mint pl. Várdai Ferenc, Batthyány Benedek, Herendi Miklós kincstartók esetében.

Bizonyos tisztségek betöltésének időpontját egyéb módon is pontosan megállapíthatjuk. Az évszámmal ellátott középkori pénzeinknél a családi címeres mesterjegyek esetében okleveles dokumentumok hiányában is egyértelmű a pénz kibocsátásáért felelős tisztségviselő személye (Pl. nagyszebeni pénzverde, Lulay János kamaraispánságáról ezekből az évekből nem ismeretes oklevél, azonban az ő családi címere szerepel a pénzekben: 1506, 1507, 1509, 1510, 1511, 1512, 1513).

A jelen munkában is a tisztségviselők hivatalviselésének első és utolsó ismert dátumát adjuk meg, amennyiben több oklevélben is előfordul. Összegyűjtöttem valamennyi oklevél levéltári adatát, amelyben a személy tisztség megjelölésével szerepel, így egyértelműen meg lehet állapítani a tisztségviselők sorrendjét. Az összes összegyűjtött oklevél közlése nagy terjedelmű lenne, mert vannak olyan főtisztviselők, akikről több száz oklevél maradt fenn. Pl. Nekcsei Demeter tárnokmesteri (1316–1338) titulását tartalmazó valamennyi oklevél felsorolása 15, Nagylucsei Orbán kincstartóé (1478–1490) 6 oldalt foglalna el.

A kutatásomhoz nyújtott segítségét ez úton is megköszönöm Sölch Miklósnak (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára).

Tárnok

királyi tárnokok

1220	Tóbiás 1220. s. d.: Fehértói 2004, 759.
1232	Maradich 1232. s. d.: RA 486., DL 105771.
1250	Weyz 1250. s. d.: Fehértói 2004, 799.
1262	Márk 1262. s. d.: RA 2636., DL 50330.
1265	Saul és Saulus [Salamon fiai] 1265. s. d.: RA 1464., DF 285429.
1268	Jurk 1268. s. d.: RA 1582, DF 226521.
1268	Staul Jakab 1268. s. d.: RA 1595., DL 94401. ¹⁰
1269	Urka [kuroli Baas fia] 1269. júl. 13.: DF 248636. ¹¹
1270	Saul és Saulus 1270. s. d.: RA 2038.
1270	Pál [Joachim fia] 1270. s. d.: RA 2014., DL 726.
(1274)	Itemir (1274.) 08. 04.: RA 2523.
1277	Chotou és Chete [Hedricus fiai] 1277. (szept. 2. u.): RA 2807.
1277 k.	Pál 1277. k. (márc. v. ápr.): RA 3569., DL 1058.
1278	Kuluz 1278. (jún. második vagy júl. első fele): RA 2876., DL 63608, DL 63609. ¹²
1280	Máté 1280. 08. 17.: RA 3064., DL 1065.
1280	Detre 1280. 12. 29.: RA 3084., DL 66785.
1283–1284	Bakatur 1283. 09. 30. e.: RA 3268., DL 40204. 1284. 01. 12.: RA 3268., DL 40204.
(1285)	Péter, Ábrahám, Jakab és Herbord (1285.) 05. 04.: RA 3357., DL 42007.
129(0)	Pál és Balázs [Furd fiai], János [Pál fia], Barnabás [Farkas fia] 129(0) 12. 31.: RA 3683., DF 278284.
1293	Barnabás [Farkas fia] 1293. s. d.: Fehértói 2004, 319.
(1295)	Domokos (1295. jan. 17. e.): RA 4006.
(1300)	Pál és Balázs (1300. 04. 24. e.): RA 4299. ¹³

⁹ 1435. 04. 21. *Michael dictus Orzag de Guth sumpmus thesaurarius imperialis maiestatis ac iudex iudeorum ubilibet in regno Hungarie* ... (DF 270240). 1436. 05. 16-án is ugyanaz (DF 239628).

¹⁰ Vö. RA 2059., DL 48508., DL 48508.

¹¹ Vö. RA 1608, 1609., sz., FEHÉRTÓI 2004, 94., 781.

¹² Vö. RA 2847. sz., DL 63631. Hamis oklevél.

¹³ Említése egy 1300. április 24-ei oklevélben.

- 1318 Miklós 1318. 01. 25.: VeszpReg. 89., DF 200097.
1318. 02. 14.: VeszpReg. 90., DF 200097.
Tysa 1318. 07. 12.: DF 238661.
1324 Domokos 1324. 05. 24.: DF 238671.
(1325) Péter [Parvus] (1325. 06. 24. e.): DL 2275.¹⁴
1326 János [Miklós fia] 1326. 04. 30. e.: DL 50815.¹⁵
1326–1327 Beke 1326. 04. 30.: DL 50815.
1327. 07. 13.: DF 283555. fol 17r., 71. old.¹⁶
1328–1333 Jakab [Balázs fia] 1328. 05. 01.: AnjOkl. XII/232., DF 291740.
1333. 06. 11.: AnjOkl. XVII/282., DF 256118.¹⁷
1335–1336 Lőrinc 1335. 07. 28.: DL 40704.
1336. 02. 01.: DL 87057.
1337 Péter 1337. 03. 24.: DL 107709.
1337. 05. 16.: DL 107709.
1338 Mihály 1338. 07. 15.: DL 3170.
(1339) Por (dict.) Tamás [Málas-i András fia] (1339. 07. 19. e.): AnjOkl. XXIII/429.
1339. 07. 20.: AnjOkl. XXIII/436., DF 206277.
1345 Beke 1345. 09. 20.: DF 236482.
1345. 09. 29.: DF 236482.
1355–1368 Mihály [Miklós fia] 1355. 06. 19.: DF 278878_05.
1368. 01. 29.: DL 30122.
Miklós [István fia] 1378. 04. 19.: DL 61234.
1378 Nevnai Miklós 1398. 07. 15.: DL 78254.
1398 Macskási Tárnok Péter 1478. 12. 06.: DL 45759.
1478 Macskási Tárnok Péter és Máté János 1482. 02. 12.: DL 18604.
1482 Móré János 1482. 03. 10.: DL 104847.
1482 Macskási Tárnok Péter 1482. 08. 05.: DL 10008_020/35.
1482 Jaroslaus de Bozkowitz 1483. 01. 25.: DF 262230.
1483 Macskási Tárnok Péter 1483. 10. 02.: DL 107809_copia_19/34.
1483 Tussai Péter 1486. 07. 10.: DL 31993.
1486 Macskási Tárnok Péter 1487. 06. 15.: DL 101304, DL 101321.
1487 Móré Péter 1489. 06. 01.: DL 19528.
1489 Dubovai László 1492. 09. 28.: DF 215835.
1492 Butkai Péter 1491. 07. 25.: DL 24580.
1491–1504 1504. 09. 12.: DL 67170.
1509–1525 Korlátkövi Péter [Oszvald fia] 1509. 01. 16.: DL 94705.
1525. 02. 15.: DL 72211.

királynéi tárnokok

- 1274 Bateu 1274. 01. 27.: DL 104892.
1277 Pozsegai Ambrus [Pál fia] (Izabella királyné tárnoka)
1277. s. d.: Zsoldos 2008, 114.
1282 András (Izabella királyné tárnoka) 1282. 12. 07.: Zsoldos 2008, 200.¹⁸
1283 Pál (Izabella királyné tárnoka) 1283. 11. 29.: Zsoldos 2008, 207.
1284. 04. 24. e.: Zsoldos 2008, 215.
1286 Pál (Erzsébet királyné tárnoka) 1286. s. d.: Zsoldos 2008, 150.
1333–1334 Tamás és Pál [Jakab fiai] (Erzsébet királyné tárnokai)
1333. 05. 01.: DF 236948.
1334. 06. 01.: DF 236981.

¹⁴ Vö. DL 2276, DL 1107, DL 1108.

¹⁵ Vö. AnjOkl. X/118., 162. sz. DL 56528. Megj.: Az oklevél 1325. júliusa és 1326. április vége között keletkezhetett.

¹⁶ Vö. DF 252034.

¹⁷ Vö. 1332. 09. 05. u.: DL 86616., 1333. 06. 11: DF 256119, DF 256120, DF 291740.

¹⁸ Vö. DL 1159, DF 283662.

1432 Pöckl Fülöp (Borbála királyné tárnoka) 1432. 01. 02.: DF 202505.

István ifjabb király tárnokai

1267 Rach 1267. s. d.: RA 1870.¹⁹
1270. e. Domokos [Kys-gelse-i Andronicus fia] 1270 e.: RA 2024.²⁰

Tárnokispán

királyi tárnokispán

1215 Izsép 1215. s. d.: Zsoldos MVA 245.²¹
1236–1237 Mihály 1236. s. d.: Zsoldos MVA 245.
1237. s. d.: Zsoldos MVA 245.
1249–1256 András [Hontpázmány nb. Ivánka fia] 1249. (04. 18.): Zsoldos MVA 245.
1256. s. d.: RA 1104., DL 58394.
1258 Gilét [Smaragd nb. Smaragd fia] 1258. 01. 20.: Zsoldos MVA 245.²²
1259 Bogizlaus 1259. s. d.: Zsoldos MVA 245.²³
(1277) Tamás [Hontpázmány nb. András fia] (1277) 11. 15.: Zsoldos MVA 245.
1297 Banai Mihály [Imre fia] 1297. 11. 26.: Zsoldos MVA 245.²⁴

királynői tárnokispán

1238 Péter [Gyl fia] 1238. (06. 11. u.): Zsoldos MVA 245.²⁵
1250 Kilián 1250. 11. 21.: Zsoldos MVA 245.²⁶
1265. e. István [Rátót nb. Domokos fia, „Pore”] 1265 e.: Zsoldos MVA 245.
1265 Miklós [Zovárd nb. Miklós fia] 1265. s. d.: Zsoldos MVA 245.²⁷
1279 András 1279. s. d.: Zsoldos MVA 245.²⁸
1284 István [Sydo fratre] 1284. (06. 07. u.): Zsoldos MVA 245.²⁹

Tárnokmester

királyi tárnokmester

1135 Pósa [Aba nb.] 1135. s. d.: Zsoldos MVA 61.³⁰
1139 Buridinus 1139. (07. 16–31. k.): Zsoldos MVA 61.
1145 „Nagy” Bikács [Bikács nb.] 1145. s. d.: Zsoldos MVA 61.³¹
1146 Bacha 1146. s. d.: Zsoldos MVA 61.
1148 Bogoslav 1148. s. d.: Zsoldos MVA 61.
1198 Mika [Ják nb.] 1198. s. d.: Zsoldos MVA 62.
1214–1215 Salamon [Atyusz nb. Miska fia] 1214. s. d.: Zsoldos MVA 62.

¹⁹ Vö. DL 630, DL 632, DL 633.

²⁰ DL 734.

²¹ FEHÉRTÓI 2004, 430. *Iseph tavarnicorum curiali comite*.

²² DL 33917, DL 33852.

²³ DF 207054.

²⁴ RA: 4148. sz., DL 40241.

²⁵ DL 227.

²⁶ RA: 935., 936. sz., DL 33707.

²⁷ DF 354700.

²⁸ DF 248640.

²⁹ DF 219427.

³⁰ Méltóságviselését csak hamis oklevél említi. RA 60., DF 206809.

³¹ Méltóságviselését csak hamis oklevél említi. RA 71., DL 14.

1215. s. d.: Zsoldos MVA 62.
- 1216–1224 Dénes [Ampod fia] 1216. s. d.: Zsoldos MVA 62.
1224. s. d.: Zsoldos MVA 62.
- 1224–1231 Dénes [Tomaj nb. Dénes fia] 1224. s. d.: Zsoldos MVA 62.
1231. 05. 09.: Zsoldos MVA 62.
- 1231–1235 Miklós (Miklós nádor fia) 1231. (05. 09. u.): Zsoldos MVA 62.
1235. s. d.: Zsoldos MVA 62.
- 1235 Pós [Csák nb. Bás fia] 1235. s. d.: Zsoldos MVA 62.
- 1238–1240 Domokos [Rátót nb. Rátót fia?] 1238. 01. 29.: Zsoldos MVA 62.
1240. 04. 06.: Zsoldos MVA 62.
- 1241 A tárnokmesteri állás betöltetlen 1241. 09. 23.: Zsoldos MVA 62.
- 1242–1245 Máté [Csák nb.] 1242. 03. 18.: Zsoldos MVA 62.
1245. 12. 12.: Zsoldos MVA 62.
- (1246) Osl [Osl nb. Osl fia] (1246.) s. d.: Zsoldos MVA 62.
- 1246 Dénes 1246. 07. 08.: RA 832., 2345.
DF 271031. Hamis oklevél.
- 1247 Dénes [Türje nb. Dénes fia] 1247. 06. 02.: Zsoldos MVA 62.
- 1248–1259 Csák [Hahót nb. Buzád fia] (1248. 10. 06. e.): Zsoldos MVA 63.
1259. (05. 26. e.): Zsoldos MVA 63.
- 1262–1269 Móric [Pok nb. Móric fia] (1262.) 04. 30.: Zsoldos MVA 63.
1269. s. d.: Zsoldos MVA 63.
- 1270–1272 Egyed [Monoszló nb. Gergely fia] 1270. 06. 13.: Zsoldos MVA 63.
1272. (08. 06. e.): Zsoldos MVA 63.
- 1272 Erne [Ákos nb. Erdő fia] 1272. 09. 11.: Zsoldos MVA 63.
1272. 11. 26.: Zsoldos MVA 63.
- 1272–1273 Majádi Joachim [Gutkeled nb. István fia] 1272. 11. 27. Zsoldos MVA 63.
1273. 03. 30. Zsoldos MVA 63.
- 1273 István 1273. (05. 00.): Zsoldos MVA 63.
- 1273–1274 Majádi Joachim [Gutkeled nb. István fia] 1273. 06. 02.: Zsoldos MVA 63.
1274. 09. 25.: Zsoldos MVA 63.
- 1274–1275 Egyed [Monoszló nb. Gergely fia] 1274. (09. 25–30.): Zsoldos MVA 63.
1275. 06. 04.: Zsoldos MVA 63.
- 1275 Majádi Joachim [Gutkeled nb. István fia] 1275. 06. 17.: Zsoldos MVA 63.
1275. (09. 00.): Zsoldos MVA 63.
- 1275–1276 Máté [Csák nb. Máté fia] 1275. 12. 04.: Zsoldos MVA 63.
1276. (02–07. k.): Zsoldos MVA 63.
- 1276 Kőszegi János (Iván) [Héder nb. Henrik fia] (1276.) 07. 09.: Zsoldos MVA 64.
1276. 08. 09.: Zsoldos MVA 64.
- 1277 Ugrin [Csák nb. Pós fia] 1277. 11. 10.: Zsoldos MVA 64.
1279. 12. 00.: Zsoldos MVA 64.
- 1279 Lőrinc [Aba nb. Lőrinc fia] 1279. (12. 00.): Zsoldos MVA 64.
- 1280 Ugrin [Csák nb. Pós fia] 1280. (05. 01. u.): Zsoldos MVA 64.
- 1280–1281 Lőrinc 1280. 07. 19.: Zsoldos MVA 64.
1281. (04. 15. e.): Zsoldos MVA 64.
- 1281 Péter [Aba nb. Dávid fia] 1281. 04. 21.: Zsoldos MVA 64.
1283. 11. 11.: Zsoldos MVA 64.
- 1285 Lőrinc 1285. 01. 01.: Zsoldos MVA 64.
1285. (09. 03. e.): Zsoldos MVA 64.
- 1291 Kőszegi János (Iván) [Héder nb. Henrik fia] 1291. 02. 22.: Zsoldos MVA 64.
1291. 10. 09.: Zsoldos MVA 64.
- 1291 Mojs [Ákos nb. Albert fia] (1291.) 12. 10.: Zsoldos MVA 64.
- 1291–1302 Domokos [Rátót nb. István fia] 1291. (12. 10. u.): Zsoldos MVA 64.
1302. 12. 02.: Zsoldos MVA 64., Engel MVA I. 36.
- 1302–1306 Kőszegi Henrik [Héder nb. Henrik fia] 1302. 10. 06.: Engel MVA I. 36.
1306. 01. 01.: DF 254708.

- 1307 Kőszegi Miklós [Héder nb. Gergely fia] 1307. 02. 22. e.: AnjOkI II. 125.
1307. 02. 22.: Engel MVA I. 36.
- 1307–1309 Ugrin [Csák nb. Pós fia] 1307. 09. 03.: Engel MVA I. 36.
1309. 06. 15.: Engel MVA I. 36.
- 1310–1311 Máté [Csák nb. Péter fia] 1310. 02. 02.: Engel MVA I. 36.
1311. 03. 20.: Engel MVA I. 36.
- 1311–1314 Kőszegi Miklós [Héder nb. Gergely fia] 1311. 04. 16.: Engel MVA I. 36.
1314. 04. 03. e.: Engel MVA I. 36.
- 1315 Beke [Borsa nb. Tamás fia] 1315. 08. 01.: Engel MVA I. 36.
- 1316–1338 Nekcsei Demeter [Aba nb. Sándor fia] 1316. 05. 26.: Engel MVA I. 36.
1338. 11. 02.: Engel MVA I. 36.
- 1339–1341 A tárnokmesteri állás betöltetlen 1339. 01. 30.: Engel MVA I. 36.
1341. 01. 29.: Engel MVA I. 36.
- 1342 Szécsényi Tamás [Kacsics nb. Farkas fia] 1342. 10. 21.: Engel MVA I. 36.
- 1342 Lackfi István [Hermán nb. Lack fia] 1342. 10. 28.: Engel MVA I. 37.
1342. 11. 01.: Engel MVA I. 37.
- 1342–1243 Szécsényi Tamás [Kacsics nb. Farkas fia] 1342. 12. 19.: Engel MVA I. 37.
1343. 03. 27.: Engel MVA I. 37.
- 1343–1344 Lackfi István [Hermán nb. Lack fia] 1343. 03. 26.: Engel MVA I. 37.
1344. 05. 21.: DF 269103.
- 1344–1346 Raholcai „Tót” Lőrinc [Gúg-fi János fia] 1344. 10. 21.: Engel MVA I. 37.
1346. 12. 11.: Engel MVA I. 37.
- 1347–1352 Paksi Olivér [Rátót nb. Mátyás fia] 1347. 02. 02.: Engel MVA I. 37.
1352. 12. 28.: Engel MVA I. 37.
- 1353 Lackfi István [Hermán nb. Lack fia] 1353. 01. 18.: Engel MVA I. 37.
- 1353 A tárnokmesteri állás betöltetlen 1353. 03. 28.: Engel MVA I. 37.
1353. 03. 30.: Engel MVA I. 37.
- 1353–1359 pomázi Cikó [Kartal nb. Bertalan fia] 1353. 04. 24.: Engel MVA I. 37.
1359. 06. 24.: DF 235819.
- 1359 A tárnokmesteri állás betöltetlen 1359. 08. 15.: Engel MVA I. 37.
1359. 09. 27.: Engel MVA I. 37.
- 1359–1360 Paksi Olivér [Rátót nb. Mátyás fia] 1359. 10. 10.: Engel MVA I. 37.
1360. 01. 10.: Engel MVA I. 37.
- 1360 A tárnokmesteri állás betöltetlen – 1360. 02. 25.: Engel MVA I. 37.
1360. 03. 29.: Engel MVA I. 37.
- 1360–1371 Zsámboki János [Smaragdus nb. Miklós nádor fia] 1360. 04. 24.: Engel MVA I. 38.
1371. 09. 16.: Engel MVA I. 38.
- 1371–1372 Dunajeci János [Péter fia] 1371. 11. 11.: Engel MVA I. 38.
1372. 05. 03.: Engel MVA I. 38.
- 1372–1376 Zsámboki János [Smaragdus nb. Miklós nádor fia] 1373. 01. 18.: Engel MVA I. 38.
1376. 03. 08.: Engel MVA I. 38.
- 1377–1378 A tárnokmesteri állás betöltetlen 1377. 03. 13.: Engel MVA I. 38.
1378. 11. 02.: Engel MVA I. 38.
- 1378–1382 Szentgyörgyi Tamás (Temlin) [Hontpázmány nb. Péter fia] 1378. 12. 26.: Engel MVA I. 38.
1382. 03. 26.: Engel MVA I. 38.
- 1382–1384 mezőlaki Zámbó Miklós [Pápa nb. László fia] 1382. 05. 02.: Engel MVA I. 38.
1384. 10. 13.: DF 239088.
- 1385 Treutel János [nevnai Treutel Miklós fia] 1385. 01. 11.: Engel MVA I. 38.
1385. 04. k.: DL 103365., DF 239057.³²
- 1385 A tárnokmesteri állás betöltetlen 1385. 09. 05.: DL 42388.
1385. 09. 27.: Süttő 2002³³
- 1385–1388 mezőlaki Zámbó Miklós [Pápa nb. László fia] 1385. 10. 02.: Engel MVA I. 38.

³² SÜTTŐ 2002.

³³ SÜTTŐ 2002.

1388. 04. 09.: Engel MVA I. 38.
 1388–1398 Kanizsai Miklós [Osli nb. János fia] 1388. 04. 29.: DL 7389.
 1398. 03. 17.: Engel MVA I. 38.
 1398–1401 Jakcs György [kusalyi Jakcs fia] 1398. 03. 11. Engel MVA I. 39.
 1401. 11. 15.: DL 90806.
 1402–1408 Treutel Miklós [nevnai Treutel János bán fia] 1402. 04. 20. Engel MVA I. 39.
 1408. 11. 15.: Engel MVA I. 39.
 1408–1410 felsőlendvai Szécsi Miklós [Balogh nb. Miklós fia] 1408. 12. 12.: Engel MVA I. 39.
 1410. 02. 10.: Engel MVA I. 39.
 1410–1419 Bebek János „Nagy” (pelsőci) [Ákos nb. László fia] 1410. 03. 28.: Engel MVA I. 39.
 1419. 05. 25.: Engel MVA I. 39.
 1419–1433 Berzevici Péter [Henrik fia] 1419. 05. 25.: Engel MVA I. 39.
 1433. 09. 16.: Engel MVA I. 39.
 1433–1438 Rozgonyi János [Básztély nb. Lőrinc fia] 1433. 11. 07.: DF 269453.
 1437. 12. 30.: Engel MVA I. 39.
 1438–1443 Perényi János [Terebesi ág, Imre fia] 1438. 09. 08.: Engel MVA I. 40.
 1443. 02. 02.: Engel MVA I. 40.
 1443–1444 guti Ország János [gutkeled nb. Gáspár fia] 1443. 04. 04.: Engel MVA I. 40.
 1444. 04. 18.: Engel MVA I. 40.
 1444 A tárnokmesteri állás betöltetlen 1444. 02. 22.: Engel MVA I. 40.
 1445–1458 Perényi János [Terebesi ág; Imre fia] 1445. 06. 30.: Engel MVA I. 40.
 1458. 02. 28.: Engel MVA I. 40.
 1458–1459 györgyi Bodó Gergely [Szentemágocs nb. Jakab fia] 1458. 07. 21.: DF 213721.
 1459. 02. 19.: DF 260342.³⁴
 1459–1470 Rozgonyi János [Básztély nb. János fia] 1459. 05. 21.: DL 71496.
 1470. 08. 29.: DL 17059.
 1470–1471 Rozgonyi Rénold [Básztély nb. János fia] 1470. 11. 20.: DL 105611.
 1471. 10. 04.: DF 233461.
 1471–1478 Perényi István [Terebesi ág; (III.) János fia] 1471. 12. 17.: DF 214532.
 1478. 08. 10.: DF 231630.³⁵
 1478–1481 laki Thuz János [Bő nb. Péter fia] 1478. 11. 12.: DL 33425.
 1481. 02. 01.: DF 231705.
 1481 A tárnokmesteri állás betöltetlen 1481. 12. 01.: DL 59680.
 1482 Nagylucsei Orbán [Fülöp fia] 1482. 06. 24.: DL 83890.
 1483–1484 Paksi László [Rátót nb. Imre fia] 1483. 05. 24.: DF 215019.
 1484. 06. 10.: DF 215094.
 1485 Macskási Tárnok Péter 1485. 10. 04.: DL 460249.
 1485. 10. 13.: DL 19073.
 1486–1487 Paksi László [Rátót nb. Imre fia] 1486. 01. 25.: DL 39323, DL 26360.
 1487. 05. 12.: DF 270641.
 1488 Hédervári Miklós [Héder nb. Lőrinc nádor fia] 1488. 04. 16.: DF 253805.
 1488 A tárnokmesteri állás betöltetlen 1488. 04. 22.: DF 210731.
 1488. 08. 22.: DF 282633.
 1488–1490 Hédervári Miklós [Héder nb. Lőrinc nádor fia] 1488. 12. 27.: DL 86001.
 1490. 04. 05.: DL 61885.
 1491–1493 Losonci László [Tomaj nb. Albert fia] 1491. 08. 28.: Iványi 1928, CCXLV.³⁶
 1493. 08. 29.: DL 29876, DF 260286.
 1493–1495 Egervári László [Geregye nb. Balázs fia] 1493. 09. 07.: DF 290269.
 1495. 11. 15.: DF 251203.
 1496–1498 Losonci László [Tomaj nb. Albert fia] 1496. 03. 07.: DL 97840.

³⁴ Vö. SZAKÁLY 1998, 162–163. 133. sz.

³⁵ 1475. 01. 30. A méltóságsorban nem szerepel a tárnokmester (DL 74518), 1477. 01. 17. A méltóságsorban nem szerepel a tárnokmester (DL 14715_copia-a_008, DF 254417_07).

³⁶ IVÁNYI 1928, 298–299. CCXLV. sz.

1498. 03. 11.: DF 206796.
 1498 A tárnokmesteri állás betöltetlen 1498. 05. 29.: DF 204060, DF 204355.
 1498–1518 Ráskai Balázs [Gútkeled nb. Miklós fia] 1498. 07. 15.: DF 240822.
 1518. 02. 21. u.: DF 262020.
 1518–1523 bélteki Drágfi János [Bertalan fia] 1518. 11. 28.: DF 204235, DF 217739, DF 229577,
 DF 271005.
 1523. 07. 25. DL 36597.
 1523–1526 betlenfalvi Thurzó Elek [János fia] 1523. 09. 06.: DL 58336.
 1526. 08. 15.: DL 32675.³⁷

királynéi tárnokmester

- 1221 Gyula [Kán nb.] 1221. s. d.: Zsoldos MVA 68.
 1239. k. Dénes (1239. k.): Zsoldos MVA 68.
 1259 Benedek [Fancs fia] 1259. (05. 26. u.): Zsoldos MVA 68.
 1262–1268 Olivér [Rátót nb.] 1262. 08. 03.: Zsoldos MVA 68.
 1268. s. d.: Zsoldos MVA 68.
 1270–1272 Gergely [Monoszló nb. Gergely fia] 1270. 08. 27.: Zsoldos MVA 68.
 1272. (08. 06. e.): Zsoldos MVA 68.
 1274–1275 Mojs [Mojs fia] 1274. 01. 12.: Zsoldos MVA 68.
 1275. 06. 04.: Zsoldos MVA 68.
 1275 Dénes [Péc nb. György fia] 1275. 06. 17.: Zsoldos MVA 68.
 1275. (09. 00.): Zsoldos MVA 68.
 1275 Herrand [Héder nb. Dénes fia] (1275.) 10. 14.: Zsoldos MVA 68.
 1275–1276 Roland [Rátót nb. Domokos fia] 1275. 12. 04.: Zsoldos MVA 68.
 12(76.) (02–06. k.): Zsoldos MVA 68.
 1276 Miklós 1276. 08. 09.: Zsoldos MVA 68.
 1277–1280 Mojs [Mojs fia] 1277. s. d.: Zsoldos MVA 69.
 1280. 09. 26.: Zsoldos MVA 69.
 1282 István (1282.) 10. 24.: Zsoldos MVA 69.
 1285 Demeter [„Balassa” Miklós fia] 1285. s. d.: Zsoldos MVA 69.
 1285 Dénes [Péc nb. György fia] 1285. (10. 14. e.): Zsoldos MVA 69.
 1290 István 1290. 05. 11.: Zsoldos MVA 69.
 1290 Moys 1290. 07. 29.: RA 3654., 3655., DL 1281., DL 94399. Hamis oklevelek.
 1291 Lukács [Péc nb. Márk fia] 1291. 07. 10.: Zsoldos MVA 69.
 1291. 10. 09.: Zsoldos MVA 69.
 1291 Amadé [Aba nb. Dávid fia] (1291.) 10. 11.: Zsoldos MVA 69.
 1293–1295 István [Ákos nb. Ernye fia] 1293. 07. 11.: Zsoldos MVA 69.
 1295. s. d.: Zsoldos MVA 69.
 1298–1299 Mojs [Ákos nb. Albert fia] 1298. 07. 28.: Zsoldos MVA 69.
 1299. 07. 17.: Zsoldos MVA 69.
 1299–1301 Roland [Borsa nb. Tamás fia] 1299. 10. 29.: Zsoldos MVA 69.
 1301. 01. 15.: Zsoldos MVA 69.,
 Engel MVA I. 54.
 1302 László [Rátót nb. „Porc” István fia] 1302. 10. 06.: Engel MVA I. 54.
 1308–1309 Beke [Borsa nb. Tamás fia] 1308. 11. 27.: Engel MVA I. 54.
 1309. 05. 08.: Engel MVA I. 54.
 1313 Domokos [Rátót nb. „Porc” István fia] 1313. 08. 01.: Engel MVA I. 54.
 1313. 11. 05.: Engel MVA I. 54.
 1315–1320 Péter [Aba nb. Kompolt fia] 1315. 02. 14.: Engel MVA I. 54.
 1320. 01. 20.: Engel MVA I. 54.
 1320–1321 Szécsényi Tamás [Farkas fia] 1320. s. d.: Engel MVA I. 54.

³⁷ A Mohácsi vereséget követően elkötelezte magát a Habsburg-párt mellett és valószínű, hogy 1543-ban bekövetkezett haláláig betöltötte ezt a tisztséget.

1321. 03. 31.: Engel MVA I. 54.
 1322–1323 Druget Fülöp 1322. 04. 25.: Engel MVA I. 54.
 1323. 01. 20.: Engel MVA I. 54.
 1323–1326 Miks [Ákos nb. Mihály fia] 1323. 02. 17.: Engel MVA I. 54.
 1326. 05. 17.: DF 247881.
 1326–1333 Babonics János [Babonjeg fia] 1326. 07. 21.: DL 87488
 1333. 05. 02.: Engel MVA I. 54.
 1334–1353 Garai Pál [István fia] 1334. 06. 02.: Engel MVA I. 54.
 1353. 05. 29.: DF 249581., DF 249582.
 1352–1353 Becsei Töttös [Imre fia] 1352. 09. 26.: DL 34102, DL 34103.
 1353. 11. 06.: Engel MVA I. 54.
 1353 A királynéi tárnokmesteri állás betöltetlen 1353. 11. 18.: Engel MVA I. 54.
 1353. 12. 02.: Engel MVA I. 54.
 1354 Miklós [Csák nb. Ugrin fia] 1354. 01. 26.: DL 29681.
 1354. 07. 13.: Engel MVA I. 55.
 1355–1356 Lackfi András [Lack fia] 1355. 02. 18.: Engel MVA I. 55.
 1356. 04. 03.: Engel MVA I. 55.
 1356 pomázi Cíkó [Kartal nb. Bertalan fia] 1356. 10. 13.: Engel MVA I. 55.
 1357–1358 Miklós [Hahót nb. István fia] 1357. 10. 13.: Engel MVA I. 55.
 1358. 11. 25.: DL 4808.
 1359 Bebek István [Domokos fia] 1359. 05. 09.: DL 100079.
 1360–1390 Bebek György [Domokos fia] 1360. 03. 08.: Engel MVA I. 55.
 1390. 01. 12.: Engel MVA I. 55.
 1390–1393 Bebek László [István fia] 1390. 05. 23.: Engel MVA I. 55.
 1393. 05. 21.: Engel MVA I. 55.
 1394–1395 Bebek Imre [György fia] 1394. 12. 16.: Engel MVA I. 55.
 1395. 03. 01.: Engel MVA I. 55.
 1395–1405 A királynéi tárnokmesteri állás betöltetlen. Engel MVA I. 55.
 1407–1412 Serkei Dezső [Benedek fia, Kaplai] 1407. 01. 06.: Engel MVA I. 55.
 1412. 11. 08.: Engel MVA I. 55.
 1412–1414 monoszlói Csupor István [György fia] 1412. s. d.: Engel MVA I/55.
 1414. 02. 02.: Engel MVA I. 55.
 1413–1418 Kórógyi Fülöp [István fia] 1413. 01. 20.: Engel MVA I. 55.
 1418. 10. 11.: Engel MVA I. 55.
 1419–1427 A királynéi tárnokmesteri állás betöltetlen. Engel MVA I. 55.³⁸
 1427–1430 pelsőci Bebek Miklós [Detre fia] 1427. 06. 21.: DF 250158.
 1430. 11. 17.: Engel MVA I. 55.
 1435–1437 Agárdi „Töke” Péter [István fia] 1435. 07. 16.: Engel MVA I. 56.
 1437. 08. 08.: Engel MVA I. 56.
 1438 Rozgonyi János [János fia] 1438. 04. 02.: Engel MVA I. 56.
 1438. 04. 03.: Engel MVA I. 56.
 1440 bátmonostori Töttös László [László fia] 1440. 05. 03.: Engel MVA I. 56.
 1486 Munkalius János 1486. 04. 22.: DF 275861.

A királyi család tagjainak tárnokmesterei
 (hercegi és ifjabb-, anya-, özvegy királynéi tárnokmesterek)

hercegi tárnokmesterek

- 1198 Vencel (András herceg tárnokmestere) 1198. s. d.: Zsoldos MVA 74.
 1222 Vajda (Béla herceg tárnokmestere) 1222. s. d.: Zsoldos MVA 74.

³⁸ Borbála királyné kegyvesztettsége miatt a tisztség 1419–1427 között nincs betöltve. Újbóli betöltését a király 1427. 02. 01-én engedélyezte (DL 39286).

- 1225 Aladár (Béla herceg tárnokmestere) 1225. s. d.: Zsoldos MVA 74.
 1225 Pósa [Sólyom fia] (Béla herceg tárnokmestere) 1225. s. d.: Zsoldos MVA 74.
 1227–1233 Pós [Csák nb. Bász fia] (Béla herceg tárnokmestere) 1227. s. d.: Zsoldos MVA 74.
 1233. 11. 27.: Zsoldos MVA 74.
 1229–1234 Gyula [Kán nb. Gyula bán fia] (Kálmán herceg tárnokmestere) 1229. s. d.: Zsoldos MVA 74.
 1234. s. d.: Zsoldos MVA 74.
 1237–1240 Miklós [Gutleked nb.] (Kálmán herceg tárnokmestere)
 1237. s. d.: Zsoldos MVA 74.
 1240. s. d.: Zsoldos MVA 74.
 1242 Péter (István herceg tárnokmestere) 1242. 03. 18.: Zsoldos MVA 74.
 1249 Miklós [Miklós fia, „Balog”] (István ifjabb király tárnokmestere)
 1249. 03. 25.: Zsoldos MVA 74.
 1259 Bász [Mezőpilis nb. Bász fia] (István ifjabb király tárnokmestere)
 1259. 05. 26.: Zsoldos MVA 74.
 1260 Csák [Hahót nb. Buzád fia] (István ifjabb király tárnokmestere) 1260. s. d.: Zsoldos MVA 75.
 1260–1265 Mojs [Mojs fia] (Béla herceg tárnokmestere) 1260. s. d.: Zsoldos MVA 75.
 1265. s. d.: Zsoldos MVA 75.
 1263–1265 Lőrinc (István ifjabb király tárnokmestere) 1263. 05. 03.: Zsoldos MVA 75.
 1265. s. d.: Zsoldos MVA 75.
 1266–1269 Egyed [Monoszló nb. Gergely fia] (István ifjabb király tárnokmestere)
 1266. (12. 25. u.): Zsoldos MVA 75.
 1269. s. d.: Zsoldos MVA 75.
 1267 János [Pok nb.] (Béla herceg tárnokmestere)
 1267. s. d.: Zsoldos MVA 75. Kétes hitelű oklevél.
 1278 Kőszegi János (Iván) [Héder nb. Henrik fia] (András herceg tárnokmestere)
 1278. 06. 12.: Zsoldos MVA 76.
 1352 Köbli Miklós (István herceg tárnokmestere) 1352. 01. 16.: Engel MVA I. 429., DF 228466.
 1352. 12. 24.: DL 83268.
 1417–1418 Remetei (Himfi) István [Péter fia] (Stefan Lazarević szerb despota tárnokmestere)
 1417. 10. 28.: DL 53965, DL 53966, DL 53967.
 1418. 02. 01.: DF 219408.
 1421 István [Péter fia] (a rác despota tárnokmestere) 1421. 05. 02.: DF 221281.³⁹

királynék (ifjabb, anya, özvegy) tárnokmesterei

- 1262–1263 Forrói Aladár [Csete fia] (Erzsébet ifjabb királyné tárnokmestere)
 1262. s. d.: Zsoldos MVA 75.
 1263. s. d.: Zsoldos MVA 75.
 1264–1270. k. Petene (Erzsébet ifjabb királyné tárnokmestere) (1264–1270. k.) s. d.: Zsoldos MVA 75.
 1276. e. Domokos [Csák nb. Péter fia] (Erzsébet özvegy királyné tárnokmestere)
 1276. e.: Zsoldos MVA 75.
 1279–1280 Domokos [Csák nb. Péter fia] (Erzsébet özvegy királyné tárnokmestere)
 1279. 12. 13.: Zsoldos MVA 75.
 1280. s. d.: Zsoldos MVA 75.
 1286 Csák [Hahót nb. Csák fia] (Erzsébet özvegy királyné tárnokmestere)
 1286. s. d.: Zsoldos MVA 75.
 1293 Domokos [Csák nb. Péter fia] (Thomasina anyakirályné tárnokmestere)
 1293. 07. 11.: Zsoldos MVA 76.
 1294 László [Lukács fia] (Thomasina anyakirályné tárnokmestere)
 1294. 07. 29.: Zsoldos MVA 76.

³⁹ Vö. THALLÓCZY – ÁLDÁSY 67. CXXXIII. sz., ZsOkI VIII. 473. sz.

Altárnokmester

királyi altárnokmester

- 1339–1341 Szécsényi Tamás [Farkas fia] 1339. 05. 11.: DF 256347, DF 256348.
1341. 11. 18.: DF 237025, DF 237047.
- 1341 Sirokai Miklós [Aba nb. Petőc fia] 1341. 09. 13.: Engel MVA I. 36.
- 1350–1351 Dörögdi András [Kilián fia] 1350. 03. 14.: Engel MVA I. 37.
1351. 07. 24.: DL 71888.
- 1353–1356 Romhányi György 1353. 08. 20.: Engel MVA I. 37.
1356. 10. 13.: DL 4581
- 1363–1370 Monoki Simon [László fia] 1363. 08. 03.: Engel MVA I. 38.
1370. 03. 03.: Engel MVA I. 38.
- 1383–1386 Mód Mihály (arcsai) 1383. 04. 09.: Engel MVA I. 38.
1386. 08. 24.: Engel MVA I. 38.
- 1389–1390 Himházi Antal [László fia] 1389. 06. 24.: DL 52644.
1390. 06. 14.: Engel MVA I. 38.
- 1399–1401 Borzási Péter [Napakor fia] 1399. 01. 29.: Engel MVA I. 39.
1401. 08. 04.: Engel MVA I. 39.
- 1402 Alcsebi Miklós [Jakab fia] 1402. 09. 30.: Engel MVA I. 39.
- 1404–1408 Tótfői Miklós [Lukács fia] 1404. 03. 28.: DF 249718.⁴⁰
1408. 11. 17.: DL 9375.
- 1413 Vályi György [Miklós fia] 1413. 02. 18.: Engel MVA I. 39.
- 1415–1420. k. Her Miklós és Mihály (1415–1420.) k.: DF 231279.
- 1417 Gyömrői Zsigmond [László fia] 1417. 05. 03.: Engel MVA I. 39.
1417. 05. 06.: Engel MVA I. 39.
- 1420 Bernardi Ferenc 1420. 06. 21. e.: Engel MVA I. 39.
- 1421 Dobai János [Loránd fia] 1421. 02. 06.: Engel MVA I. 39.
- 1422 Bernardi Ferenc 1422. 01. 28.: Engel MVA I. 39.
- 1422 Patyi János 1422. 05. 05.: Engel MVA I. 39.
- 1424 Görgei Péter [András fia] 1424. s. d.: Engel MVA I. 39.
- 1424 egerszalóki Szalóki Demeter 1424. 07. 16.: Engel MVA I. 39.
- 1425 Dobai János [Loránd fia] 1425. 01. 02.: DF 228591.
- 1426 egerszalóki Szalóki Demeter 1426. 01. 19.: DF 202313, DF 249964, DF 249965,
DF 249967, DF 249968, DF 249969, DF 249970, DF 249971, DF 249972, DF 250445.
1426. 08. 18.: DF 202343.
- 1427–1428 Dobai János [Loránd fia] 1427. 01. 19.: DF 228596.
1428. 01. 07.: Engel MVA I. 39.
- 1433 Ecséri László 1433. s. d.: Engel MVA I. 507.
- 1434–1436 Budai György [Lukács fia] 1434. 08. 19.: DF 202565.
1436. 08. 08.: Engel MVA I. 40.
- 1440 Imregi „Farkas” Dénes [Domokos fia] 1440. 08. 01.: Engel MVA I. 40.
- 1452 Semsei László 1452. 09. 20.: DL 70900.
- 1464–1469 Kovácsi Demeter 1464. 04. 02.: DF 203560.
1469. 02. 21.: DF 203780.
- 1470 dinnyési Vas János 1470. 06. 11.: DL 106610.
- 1471 Mikolai István 1471. 02. 27.: DF 214514.
- 1480 Gereben László 1480. 05. 06.: DF 270513.
- 1482 Döbrentei Mihály 482. 03. 30.: DF 270560.
- 1497 Peleni Pál 1497. 02. 11.: DF 270798.
1497. 03. 11.: DF 240808.
- 1499–1502 sülyi Etele Miklós [Kartal nb. Albert fia] 1499. 03. 22.: DF 216218, DF 229151, DF 240833,
DF 270821.

⁴⁰ A ZsOkl II. 3112. sz. szerint ennek a dátuma: 1404. 04. 11.

1502. 03. 11.: DF 240980, DF 270859.
1504 Tasi György 1504. 01. 29.: DF 216660, DF 229248.
1504. 01. 30.: DF 240980, DF 270859.
1508 sülyi Etele Miklós [Kartal nb. Albert fia] 1508. 04. 01.: DF 216931, DF 229315, DF 241023, DF 270896.
1513–1516 Tasi Gergely 1513. 12. 16.: DF 217299, DF 229450.
1516. 05. 24.: DF 270984.
1525 besztercei Dobokay János 1525. 04. 23.: DL 38699.

királynéi altárnokmester

- 1364 Szkárosi István [Miklós fia] 1364. 05. 22.: DL 52028.
1415–1420 Tamadovci Tamás [Miklós fia] 1415. 06. 23.: Engel MVA I. 55.
1420. 08. 29.: Engel MVA I. 55.

királyi tárnoknagy

- 1321 Becsei Imre [Csata fia] 1321. 01. 06.: DL 86941.
1321. 04. 27.: DL 76284.
1324–1332 Magyar Pál 1324. 10. 26.: DL 2765.
1332. 11. 11.: DL 2765.

Kincstartó

királyi kincstartó

- 1340 Magyar Pál 1340. 12. 19.: DL 77454.⁴¹
1351 Mariadi Demeter 1351. 01. 11.: Wertner 1904, 800.
1359–1370 Demeter [Péter fia] 1359. 05. 31.: Engel MVA I. 52.
1370. 09. 02.: Engel MVA I. 52.
1373 de Surdis János 1373. 05. 01.: Engel MVA I. 52.
1373. 09. 20.: DL 6141, DL 6142, DL 8814, DL 8815.
1377–1382 mezőlaki Zámbo Miklós [László fia] 1377. 07. 17.: Engel MVA I. 52.
1382. 02. 24.: Engel MVA I. 52.
1382–1391 Jakcs András, György, István [Jakcs fiai] 1383. 01. 01.: Engel MVA I. 52.
1391. 06. 05.: DL 7661.
1393 Szécsényi Frank [Kónya fia] 1393. 02. 10.: Engel MVA I. 52.
1393. 08. 19.: Engel MVA I. 52.
1394–1396 Szécsi Frank [Miklós fia] 1394. 11. 07.: Engel MVA I. 52.
1396. 05. 04.: Engel MVA I. 52.
1397 Szécsi Miklós [Miklós fia] 1397. 06. 01.: Engel MVA I. 52.
1398–1401 Debrői István [Miklós fia] és Kápolnai Mihály [István fia] 1398. 02. 20.: Engel MVA I. 52.
1401. 04. 20.: Engel MVA I. 52.⁴²
1401–1407 A kincstartói állás betöltetlen 1401–1407: Engel MVA I. 52.
1407–1408 Ozorai Pipo (Filippo Scolari) [István fia] 1407. 04. 21.: Engel MVA I. 52.
1408. 10. 30.: DL 12800, DF 282009.
1408–1409 Korbáviai Károly [Gergely fia] 1408. 12. 12.: Engel MVA I. 53.
1410–1412 de Nassis Zubor [Dominicus fia] 1410. 07. 04.: Engel MVA I. 53.
1412. 06. 29.: Soós 1999a, 32–33.
1412–1436 Rozgonyi János [Lőrinc fia] 1412. 11. 01.: DL 58885.
1436. 03. 18.: DF 270248.

⁴¹ SOÓS 1999a, 19.

⁴² Vö. SOÓS 1999a, 26–29.

- 1436–1438 guti Ország Mihály [Gáspár fia] 1436. 02. 22.: Engel MVA I. 53.
1437. 12. 03.: Engel MVA I. 53.⁴³
- 1438 Szentgyörgyi László [Szentgyörgyi Gróf Péter fia]
1438. 04. 09.: Engel MVA I. 53.
1438. 11. 07.: DF 241760.
- 1439–1440 bátmonostori Töttös László [László fia] 1439. 06. 11.: Engel MVA I. 53.
1440. 07. 15.: Engel MVA I. 53.
- 1440–1453 guti Ország Mihály [Gáspár fia] 1440. 07. 28.: Engel MVA I. 53.
1453. 11. 21.: Engel MVA I. 53.
- 1453–1455 kisvárdai Várdai Miklós [Miklós fia] 1453. 11. 21.: Engel MVA I. 53.
1455. 10. 28.: DL 88308.
- 1456 bátmonostori Töttös László [László fia] 1456. 05. 18.: Engel MVA I. 53.
1456. 06. 01.: Engel MVA I. 53.
- 1457 ludbregi Turóci Benedek [Pál fia] 1457. 07. 14.: Engel MVA I. 53.
1457. 08. 14.: DL 100661.
- 1458 laki Thuz János [Péter fia] 1459. 02. 10. e.: DL 15316, DL 39297, DL 39297.
- 1459–1464 Szapolyai (Zapolya) Imre [László fia] 1459. 05. 15.: DF 213805.
1464. 05. 17.: DL 64405.
Besenyői Bertalan 1464. 12. 25.: DF 270388.
János 1465. 02. 15.: DL 16150.⁴⁴
- 1465 Csezmicei János (Janus Pannonius) [Pál fia] 1468. 12. 08.: DF 214461.
- 1468 csáktornyai Ernszt János 1467. 10. 25.: Rechnungen 8.⁴⁵
1475. 11. 10.: DF 219153.
- 1467–1476 Handó György 1476. 04. 20.: DL 17787.
1478. 08. 29.: DL 18089.
- 1476–1478 Handó György 1476. 04. 20.: DL 17787.
1478. 08. 29.: DL 18089.
- 1478–1490 Nagylucsei Orbán [Fülöp fia] 1478. 12. 11.: DL 16833, DL 18107, DL 103010,
DL 103012.
1490. 06. 16.: DL 83953.
- 1490–1492 Thuz Osvát [Péter fia] 1490. 09. 29.: DF 252017.
1492. 04. 06.: DF 269250, DF 269253, DF 269459/31.
- 1492 szalónaki Baumkircher Vilmos [András fia] 1492. 04. 12.: DF 246391.⁴⁶
1492. 04. 28.: DL 88762.
- 1492–1494 Szegedi Lukács 1492. 06. 11.: DF 203992.
1494. 01. 30.: Kubinyi 1957a, -100. j.⁴⁷
- 1494–1496 csáktornyai Ernszt Zsigmond [János fia] 1494. 01. 31.: Kubinyi 1958, -95. j.⁴⁸
1496. 02. 20.: DF 245419, DF 245420.⁴⁹
- 1496–1500 Wemeri Zsigmond 1496–1498 között megbízott kincstartó.⁵⁰
1498. 02. 14.: DF 262062.
1500. 01. 26.: DF 216295.⁵¹
- 1500–1504 tolnai, berzencei Bornemissza János 1500. 03. 01.: DF 204085.
1504. 07. 05.: DF 216686.
- 1504–1506 Telegdi István [János fia] 1504. 08. 25.: DF 245950.
1506. 04. 01.: DF 246402.

⁴³ 1434. 01. 31-től több oklevélben relatorként kincstartói titulussal szerepel (DL 43986, DL 44010, DF 262283, DL 80543). Az 1435. 04. 21-én kelt oklevelet úgy adta ki, mint a császári felség főkincstartója (DF 270240). 1436. 05. 16-án kelt oklevélben is császári és királyi főkincstartó a titulusa (DF 239628).

⁴⁴ *Domino thesaurario referente. Io/hannes/*

⁴⁵ KUBINYI 1957a, 39. 62. jegyzet

⁴⁶ A CDHi-ben téves dátum olvasható: 1482. 03. 28.

⁴⁷ KUBINYI 1957a, 31. 41. 100. jegyzet.

⁴⁸ KUBINYI 1958, 46. 95. jegyzet.

⁴⁹ 1497. 03. 30-án kelt oklevélben (DL 37709) még kincstartóként szerepel, de Wemeri Zsigmond 1496. júniustól adminisztrátorként ellátta a kincstartói feladatokat.

⁵⁰ Vö. KUBINYI 1957, 31., SOÓS 1999a, 52. Megbízott kincstartó (*administrator regius*) 1496. júniustól 1498. februárig.

⁵¹ Wemeri Zsigmond 1500. február 9-én hunyt el. Vö. ALTMANN Júlia–LÖVEI Pál: Leletegyüttesek a budavári ferences tempomból. *BudRég* 38 (2004) 17.

- 1506–1509 Batthyány Benedek [Alapy Endre és Batthyány Margit fia] 1506. 04. 21.: DF 260459.
1509. 06. 10.: DF 247529.
- 1509–1510 Várdai Ferenc [Miklós fia] 1509. 04. 10.: DL 82294.
1510. 06. 29.: DL 82317, DF 229384.
- 1510–1511 Batthyány Benedek [Alapy Endre és Batthyány Margit fia] 1510. 05. 26.: DL 46942.
1511. 08. 22.: DL 33069.
- 1511–1513 Herendi Miklós 1511.: megbízott kincstartó.⁵²
1511. 06. 15.: DL 71119.
1513. 04. 05.: DL 47040.
- 1513–1516 Beriszló Péter 1513. 05. 09.: DL 47050.
1516. 04. 06.: DF 232438.
- 1516–1517 Szalkai László 1516. 06. 11.: DF 253394.
1517. 05. 22.: Kubinyi 1964, 100. -126. j.
- 1517–1519 Várdai Pál [Babai Bereck fia] 1517. 05. 22.: DL 47201.⁵³
1519. 05. 18.: DF 217780.
- 1519–1520 Batthyány Benedek [Alapy Endre és Batthyány Margit fia] 1519. 06. 15.: DF 204242.
1520. 05. 12.: DL 24396.
- 1520–1521 Várdai Pál [Babai Bereck fia] 1520. 06. 04.: DL 104367.
1521. 09. 08.: DF 247690.
- 1521 ecsedi Báthori András [András fia] 1521. 10. 07.: DL 23587.
1521. 11. 24.: DF 245798.
- 1522–1523 betlenfalvi Thurzó Elek [János fia] 1522. 01. 14.: DF 246135.
1523. 09. 15.: DL 23825, DL 23826.
- 1523–1524 Várdai Pál [Babai Bereck fia] 1523. 09. 24.: DF 204305, DF 218170.
1524. 12. 19.: DL 47582.
- 1525 betlenfalvi Thurzó Elek [János fia] 1525. 01. 12.: Kubinyi 1964, 100. -126. j.⁵⁴
1525. 07. 16.: Kubinyi 1964, 100. -126. j.
- 1525–1526 szegi Dóczi János [Gergely fia] 1525. 07. 17.: DF 247767, DF 271133.
1526. 05. 14.: DL 31051.
- 1526 betlenfalvi Thurzó Elek [János fia] 1526. 05. 23.: DF 258543.
1526. 08. 15.: DL 32675.
- 1526 Várdai Pál [Babai Bereck fia] 1526. 09. 18–19.: Huszár Okl. III. 82.⁵⁵

királynéi kincstartó

- 1350 Mariadi Demeter (Erzsébet királyné kincstartója)
1350. 04. 08.: Wertner 1904, 800.
- 1371–1380 Mihály (Erzsébet királyné kincstartója)
1371. 11. 24.: DF 228481.
1380. 04. 06.: DL 6692, DL 71688, DL 91869.
- 1413–1415 Lichtenbergi Erasmus (Borbála királyné kincstartója)
1413. 02. 14.: ZsOkl. IV. 166.
1415. 02. 10.: DF 262175.
- 1417 oroszvári Tompek György [János fia] (Borbála királyné kincstartója)
1417. 07. 21.: DF 202123.
1417. 08. 16.: DF 239379.⁵⁶
- 1438–1442 felsőlendvai Szécsi Tamás [Miklós fia] (Erzsébet királyné kincstartója)
1438. 11. 16.: DF 207849.
1442. 10. 11.: DF 258350.

⁵² 1511. 04. 02. *Nicolaus de Herend administrator regius* (DL 82327); 1511. 05. 03. *Nicolai de Herend administratoris proventuum nostrorum* (DF 204147).

⁵³ 1513-tól, mint alkincstartó, a főkincstartó távollétében az összes királyi jövedelmek kezelője.

⁵⁴ KUBINYI 1964 Thurzó Elek királyi kincstartó 1525. 01. 12. – 1525. 07. 16. között.

⁵⁵ Kincstartói hatáskörbe tartozó ügyekben intézkedik.

⁵⁶ Vö. ENGEL MVA I/496., II/244.

- 1461 csábrági, litvai Horvát Damján [István fia] (Katalin királyné kincstartója)
1461. 10. 24.: DF 237601.

választott országos (rendi) kincstartó

- 1511 Szentpéteri László és Telegdi István 1511. 06. 29.: DF 265886.
1511. 07. 18.: DF 265885.⁵⁷
1518–1519 Paksi János és Szobi Mihály 1519. 02. 02.: DF 208187, DF 208188, DF 208219.
1519. 08. 29.: DL 49800.⁵⁸
1521–1522 Essegvári Ferenc, Kanizsai László, Ráskai Gáspár, Werbőczy István
1522. 02. 14.: DL 39819.
1522. 12. 21.: DF 258283.⁵⁹

Alkincstartó

királyi alkincstartó

- 1439 Szentiváni János [Ágoston fia] 1439. 08. 21.: DL 80695.
1443 Grabowski Pál 1443. 07. 08.: DL 66904.
1462–1464 Bajoni Lőrinc 1462. 04. 20.: DL 45042.
1464. 04. 18.: DF 244871.
1472–1473 Nagylucsei Orbán [Fülöp fia] 1472. 02. 20.: DL 17293.
1473. 10. 26.: DL 17503.
1482 Langsfelder Ágoston 1482. ?.: Pohl 1972, 22.
1485 Bodófalvi Ferenc 1485. 04. 07.: DL 71508.
1485–1490 tolnai, berzencei Bornemissza János 1485. 07. 30.: DL 25378.
1490. 05. 10.: DL 101106, DL 101107.
1493 Wemer Zsigmond 1493. 09. 02.: DL 20051.
1494–1495 Dombai Imre 1494. 01. 31 – 1495. 07. 15.:
Kubinyi 1958, 47.
1496 Sánkfalvi Zele Miklós 1496. ?.: Fögel 1913, 48. -3. j.
1497 somkerekai Erdélyi János [István fia] 1497. ?.: Fögel 1913, 55.
1497 Kubinyi László 1497. 07. 09.: DF 292948.
1500–1504 Szalkai László 1500. s. d.: Balogh 1942, 19.
1504. 07. 03.: DF 232152.
1504 Herendi Miklós 1504. 11. 06.: DL 25439.
1505–1506 Szalkai László 1505. 12. 06.: DF 232195.
1506. 02. 12.: Rechnungen 427.
1509 Herendi Miklós 1509. 01. 06.: DL 82290.
1509–1511 Szalkai László Kubinyi 1994, 104.
1512–1514 Várdai Pál [Babai Bereck fia] 1512. 11. 25. DF 217205.
1514. 04. 03.: DF 217322.
1514 Pemflinger Márk 1514. 05. 17.: DF 217338.
1514. 11. 10.: DF 217379.
1515–1516 Várdai Pál [Babai Bereck fia] 1515. 01. 11.: DF 249845.
1516. 04. 07.: DF 246412.
1516 Putnoki Zsigmond 1516. 10. 30.: DF 271630.
1518–1519 Kisserjéni Ferenc 1518. ?.: II. Lajos királytól címert kap.⁶⁰
1519. 09. 20. e.: DL 23231.

⁵⁷ Vö. SOÓS 1999a, 75.

⁵⁸ Vö. SOÓS 1999a, 76.

⁵⁹ Vö. SOÓS 1999a, 77. és még 1522. 05. 14.: DL 23634., 1522. 05. 21.: DL 68527.

⁶⁰ IVÁNYI 1934, 23.

- 1519–1520 Putnoki Zsigmond 1519. 11. 02. DL 23259.
1520. 04. 03.: DF 247650.
1520–1525 Szerencsés Imre 1520–1525.: Soós 1999a, 61–65.
1525. 05. 22. e.⁶¹
1522–1524 Kisserjéni Ferenc 1522. 09. 04.: DL 23680.
1524. 07. 18.: DL 23973.
1525–1526 Cserögi János 1526. 01. 06.: DL 25725.⁶²
1526. 05. 14.: DL 31051.

királynéi alkincstartó

- 1440–1441 Zágorhidi Tárnok Demeter [György fia] 1440. 05. 14.: DF 248687.⁶³
1441. 12. 27.: DF 239771.

Pénzkamaraispán

Esztergomi kamara 1255-ig

Kamarai székhely és pénzverde Esztergomban

1211. e. Gatk 1211. e.: Weisz 2010, 81., 87.
1231 Sámuel 1231. s. d.: Weisz 2010, 84., 87.⁶⁴
1232 Teha 1232. 02. 25. u.: Weisz 2010, 84–85., 87.
1233 Marcell 1233. s. d.: Weisz 2010, 83., 87.
1244 Scemeyn 1244. s. d.: Weisz 2010, 84., 87.
1245 Henel 1245. 06. 17. u.: Weisz 2010, 82–83., 87.
1249 Archinus 1249. 11. 28.: Weisz 2010, 79, 87.

Esztergom-budai kamara 1360-ig

Kamarai székhely Budán, pénzverde Esztergomban és Budán

- 1261 Wluelius 1261. s. d.: Weisz 2010, 86–87.
1264 e. Orbán 1264. e.: Weisz 2010, 85., 87.
1265–1275 Walter 1265. 04. 01.: Weisz 2010, 85., 87.
(1275.) 07. 13.: Weisz 2010, 85., 87.
1277 Mihály 1277. 02. 01. Weisz 2010, 83., 87.
1277. 08. 17.: Weisz 2010, 83., 87.
1279 Hench (1279.) 07. 25.: Weisz 2010, 82., 87.
1280–1282 Fredman 1280. 02. 07.: Weisz 2010, 80., 87.
1282. s. d.: Weisz 2010, 80., 87.
1291 Gunchul (1291.) 09. 01.: Weisz 2010, 81., 87.
1322 András 1322. 04. 03.: DL 40409.
1332 József 1332. 03. 22. e.: Horváth–Huszár 23.
1336 Szatmári Miklós és Frichko 1336. 07. 25.: Horváth–Huszár 23.
1336. 08. 13. e.: DL 38797.
1337 Loránd 1337. 12. 12.: Horváth–Huszár 23.
1338. 03. 29.: Horváth–Huszár 24.⁶⁵
1338–1342 Szatmári Miklós 1338. 08. 05.: Horváth–Huszár 24.

⁶¹ Magyarország történeti kronológiája I/346. Az 1525. 05. 07–22. között tartott országgyűlésen Szerencsés Imrét megfosztották alkincstartói tisztségétől.

⁶² Cherenghi János alkincstartó 1525-ben. KUBINYI 1959, 116. 134. jegyzet.

⁶³ ENGEL MVA I. 509.

⁶⁴ Valószínűsített évszám az 1232. 02. 25-én kelt oklevél szövege alapján.

⁶⁵ HORVÁTH-HUSZÁR 24. -15. jegyzet: Tehát csak, mint volt budai „comes camerae” említve, valószínűleg az előző évben volt kamaraispán.

1342. 06. 23.: DL 3496, DL 16459, DL 16460.
1343 Lipót 1343. 04. 20.: Horváth–Huszár 24.
1343. 12. 16.: Huszár I. kieg. 55.
1344–1345 Lóránd 1344. 08. 19.: Horváth–Huszár 25.
1345. 03. 25.: DF 248139. (országos?)
1345 Craterius 1345. s. d.: Horváth–Huszár 25.
1350 István és Craterius 1350. 08. 30.: Horváth–Huszár 25.
1350. 09. 04.: Horváth–Huszár 25.
1353 Chempelini Endre és Pozsegai István 1353. 01. 05.: DF 202666.⁶⁶
1359 István [Gehan fia] 1359. 06. 12.: Huszár I. kieg. 55.⁶⁷

Budai kamara 1470-ig

Kamarai székhely Budán, pénzverde Budán

- 1366–1368 Chimle Péter 1366. 12. 15.: Horváth–Huszár 26.
1368. 08. 16.: Horváth–Huszár 26.
1376 Baldi, Bartolomeo di Guido 1376. s. d.: Horváth–Huszár 26.
1390. e. Padovai Bertalan 1390. e.: Horváth–Huszár 26.⁶⁸
1399–1405 Nürnbergi Márk 1399. 11. 02.: Horváth–Huszár 27.⁶⁹
1405. 07. 02.: DF 280998.⁷⁰
1430 Walich Angelo 1430. 06. 22.: Huszár I. kieg. 56.
1437 Nadler Mihály és Noffry János 1437. 07. 08.: DL 44156.⁷¹
1440 Nadler Mihály 1440. s. d.: Huszár I. kieg. 56.
1456 Jung Péter 1456. 10. 24.: Horváth–Huszár 29.
1457 Kanstorffer János 1457. 10. 29.: Horváth–Huszár 29.⁷²
1467 Kovács István 1467. 12. 05.: DL 36393/34. old. 3. sz.

Szerémi kamara

- 1253 Lipót 1253. 10. 03.: Weisz 2010, 83., 87.

Zágrábi kamara

- 1270–1272 Perchinus 1270. s. d.: Weisz 2010, 84., 87.
1272. 09. 29.: Weisz 2010, 84., 87.
1287–1293 Mercurinus 1287. 08. 25.: Weisz 2010, 83., 87.
1293. 05. 24.: DF 283070.
(1296–1298.) Ganus (1296–1298.) 06. 23.: Weisz 2010, 80–81, 87.

Szepesi kamara

- 1291–1292 Bald 1291. s. d.: Weisz 2010, 79., 87.
1292. 04. 00.: Weisz 2010, 79., 87.

⁶⁶ A HORVÁTH – HUSZÁR 25. írt dátum (1355. 01. 05.) téves, elírásból adódik. Vö. HÁZI 1921, I. rész, I. kötet 163. sz. oklevél dátumában sajtóhiba van! Ezt jelzi is a 316. oldalon a „Helyreigazítandók” között.

⁶⁷ HUSZÁR 1958, A 49. oldalon azt írja, hogy István tévesen szerepel buda-esztergomi kamaraispánként, mert az idézett FEJÉR IX/7. 177–178. oldalon levő szövegben csak, mint budai kamaraispánt említik. A valóság az, hogy az itt említett FEJÉR IX/7. 177–178. oldalon levő szöveg nem egyezik meg az eredeti és az arról 1834. okt. 28-án készített hivatalos másolat szövegével. Az eredeti szövegben (és a másolatban is) ez az István úgy szerepel, mint buda-esztergomi kamaraispán.

⁶⁸ DL 42435. Vö. HUSZÁR 1958, 70. 187. jegyzet.

⁶⁹ TEKE 200, 392. A király 1398-ban leváltotta Kamerer Ulrikot tisztségéből és helyébe Nürnbergi Márkot nevezte ki harmincad- és urburaispánná.

⁷⁰ TEKE 2003, 393. 1407-ben Nürnbergi Márk menesztése után az urburaispáni tisztelet Rudel Reger viselte. Vö. ZsOkl. II/2. 23. 5361. sz.: 1407. 03. 12. Reger Rudlo krakkói polgár, magyar urburaispán.

⁷¹ A HORVÁTH-HUSZÁR 28. és a Huszár Okl. II. 43. szereplő 1434. 07. 05. dátum téves.

⁷² Budai és körmöci kamaraispán. DF 203223.

1297 Hannus [Herbord fia] 1297. s. d.: Weisz 2010, 82., 87.

Erdélyi kamara

- 1295 Vivianus 1295. 08. 24.: Weisz 2010, 85., 87.
1336 Endre 1336. 03. 25.: Huszár Okl. I. 46.
1440 András [Sándor fia] 1440. 06. 16.: DL 36390.
1446 Christophoro et Anthonio Italicis de Florentia 1446. 08. 23.: Horváth–Huszár 28.
(1446–1449) Kallis Gáspár (1446–1449. Ált. keltezés): DL 48266.⁷³
1458 tordai Pogány Miklós és Christophorus Italicus de Florencia 1458. 02. 19.: DF 246372.
1458. 03. 03.: DF 246974.
1471 Albert 1471. 10. 31.: DF 247032.

Pécsi kamara

- 1327 Fonsmych Márton 1327. 11. 13.: Horváth–Huszár 23.
1330–1332 Bonaghunta János 1330. 07. 30.: Horváth–Huszár 23.
1332. 02. 03.: Horváth–Huszár 23.
1433 bajmóci Noffri Lénárd, János, Bardo és Jakab [Onofrius fiai] 1433. 10. 04.: DL 5588.

Pécs-szerémi kamara

- 1341–1342 Chempelini Endre 1341. 07. 25.: Horváth–Huszár 24.
1342. 06. 23.: DL 3496, DL 16459, DL 16460.
1343–1345 Szatmári Miklós 1343. 06. 21.: Horváth–Huszár 24.
1345. 03. 25.: Horváth–Huszár 24.
1352–1375 mesztegyői Szerecsen Jakab 1352. 11. 05.: DL 69234, DF 282009.
1375. 10. 16.: Huszár I. kieg. 56.

Szomolnokai kamara

- (1328. e.) Kokos [Rikalf fia] 1328. 10. 10. e.: Huszár I. kieg. 55. DL 68947.⁷⁴
1330 Frichko 1330. 03. 21.: Horváth–Huszár 23.
1338 Frichko 1338. 03. 29.: Horváth–Huszár 23.
1344 Márton 1344. 01. 25.: Horváth–Huszár 24.
1346 Lipót és Monte Albrecht 1346. 09. 08.: Horváth–Huszár 25.
1347 Churcz Miklós 1347. 05. 31.: Horváth–Huszár 25.
1396 Kameroner Ulrik 1396. s. d.: Stromer 1975, 106–107.⁷⁵
1497 Donel János 1497. s. d.: Wenzel 1880, 79.
1500–1514 Sauer Erhard 1500. 04. 10.: DF 280861.
1514. 08. 13.: DF 280881.
1524–1531 Sauer Sebestyén 1524. 02. 15.: DL 71530.
1531. s. d.: Num. Adattár 40. sz. (Kassa város levéltára 1547/44. sz.).

Körmöci kamara

- 1331–1335 Lipót 1331. 07. 14.: DF 250152.
1335. 03. 26.: Horváth–Huszár 23.
1338 Frichko 1338. 03. 29.: Horváth–Huszár 23.
1339–1348 Lipót 1339. 06. 25.: Horváth–Huszár 24.
1348. 11. 17.: Horváth–Huszár 25.

⁷³ HUSZÁR I. kieg. 56. 1444 vagy 1445-re datálva.

⁷⁴ ENGEL KMG. Rikalf rokonsága I. tábla: Dunajeci. Kakas mg. Szepesi ispán (†1328. 10. 10. előtt.)

⁷⁵ Úgy írja, hogy Szomolnokbánya-kassai kamaraispán.

- 1350–1360. k. Kadoldus 1350–1360. k.: Horváth–Huszár 25.
 1361–1364 Kratzer Frigyes 1361. 12. 13.: Huszár I. kieg. 56.
 1364. s. d.: Hermann 1987, 85.
 1366 Mochel János 1366. 07. 24.: Horváth–Huszár 26.
 1371 Zámbo Miklós 1371. 04. 03.: Huszár I. kieg. 56.⁷⁶
 1371. 06. 12.: Horváth–Huszár 26.
 1371 Fridlinus 1371. 07. 24.: Horváth–Huszár 26.
 1372 Mochel János 372. 03. 26.: Horváth–Huszár 26.
 1379 Tolbay Konrád 1379. 09. 30.: Horváth–Huszár 26.
 1382–1385 Kratzer János 1382. 08. 20.: DF 249957.
 1385. 09. 22.: DF 250112.
 1390–1391 Frank Henrik (Henricus de Sancto Ipolyto) 1390. 02. 28.: DF 249439.
 1391. 11. 17.: DF 249849.
 1391–1393 selmeci Henchmanus Izienkel 1391. 06. 15.: DF 238271.
 1393. 02. 23.: Horváth–Huszár 26.
 1393–1394 Czwikel János 1393. 08. 25.: DF 249443.
 1394. 07. 10.: DF 249444.
 1399 Ozorai Pipo (Filippo Scolari) [István fia] 1399. 11. 05.: Horváth–Huszár 27.,
 DL 87665.
 1404 Druslin Péter 1404. 01. 10.: Horváth–Huszár 27.,
 DF 249882.
 1405 Báthi Jakab 1405. 02. 05.: Horváth–Huszár 27., DF 249792.
 1410 Luka (?) András és Szentgyörgyi Vince Benedek (*Andreas banus de Lwka et Benedictus Wyncze de Zenthgergh*) 1410. 01. 08.: Horváth–Huszár 27., DF 249885.⁷⁷
 1411–1419 Jemnisti Mikes (Mikeš Divůček z Jemniště) 1411. 07. 25.: DL 69361. (országos?)
 1419. 09. 13.: DF 249895.⁷⁸
 1420. k. Juncher János 1420. k.: Horváth–Huszár 27., DF 249964, DF 249965.⁷⁹
 1423 Csöze László és Máriási Szepesi György 1423. 09. 14.: Horváth–Huszár 27.
 1423 Jolsvai György 1423. 10. 13.: Horváth–Huszár 27., DF 249897.
 1423–1426 mihalfalvi Reichel Péter [István fia] 1423. 01. 02.: DL 11289.
 1426. 09. 05.: DF 249966.
 1424–1427 Falbrecht János és Rosenfeld Dávid 1424. 09. 22.: Altmann 1896, 5985. sz.
 1427. 12. 09.: DF 239476.
 1428 mihalfalvi Reichel Péter [István fia] 1428. 11. 15.: Horváth–Huszár 27.
 1431 München Henrik és Héthársi (Septemtilys) János 1431. 04. 25.: Horváth–Huszár 27.
 1431–1437 Héthársi János (Septemtilys) 1431. 04. 25.: Horváth–Huszár 27.
 1437. 10. 04.: Horváth–Huszár 28., DF 249919.
 1437. bajmóci Noffri Lénárd, János, Bardo és Jakab [Onofrius fiai] (országos?) 1437. 05. 23.:
 DF 227547, DF 286310.⁸⁰
 1438 Ramenstein János 1438. 12. 03.: Horváth–Huszár 28., DF 249921).
 1439 Lang András és Miklós valamint Rudel Konrad 1440. 01. 06. e.: Horváth–Huszár 28.,
 DF 250207.
 1440–1446 Polner (Rolner) Konrád 1440. 10. 07.: Horváth–Huszár 28.
 1446. 03. 24.: Horváth–Huszár 28.
 1447–1451 Jung Péter 1447. 09. 01.: Huszár I. kieg. 56., DL 44479.
 1451. 06. 18.: Horváth–Huszár 29.

⁷⁶ Kassai és körmöci kamaraispán.

⁷⁷ *Andreas banus de Lwka* név szerepel a nyomtatott hivatkozásokban, azonban ez lehet téves olvasat a DF 249885 oklevélből. Talán lucskai Bánó Andrásról van szó. Vö. ZsOkl. X. 373, 903. sz. X. 422, 1056. sz. és X. 666.

⁷⁸ Nürnbergi Márk körmöci kamaraispánként szerepel a numizmatikai irodalomban 1415. 08. 29-ei dátummal. Ebben az oklevélben azonban csak az szerepel, hogy részt vett egy tanácskozáson, de szó sincs körmöci kamaraispáni titulusáról. Vö. PACH 1999, 243. jegyzet.

⁷⁹ KRIZSKÓ 1880a, 18–19. azt írja, hogy Juncher János 1425-ben már nem élt. Egy néhány évvel azelőtt volt urbaraispán.

⁸⁰ *Leonardus, Johannes, Bardo et Jacobus Noffry de Baymocz vniversarum tricesimarum et cusionis monetarum regni Hungarie protunc comites necnon capitanei simiter protunc de Sakolcza* (DF 227547., DF 286310).

- 1453 Hölczler Konrád 1453. 05. 12.: Horváth-Huszár 29.
1453. 05. 14.: Horváth-Huszár 29.
- 1455 Rüssel Krisztián 1455. 07. 04.: Horváth-Huszár 29., DF 234690.
- 1455–1457 Konsdorfer János 1455. 07. 15.: Horváth-Huszár 29.
1457. 10. 29.: Horváth-Huszár 29.⁸¹
- 1458–1459 bajmóci Noffri Bardo [Onofrius fia] 1458. 07. 14.: Huszár I. kieg. 56.
1459. 04. 19.: Horváth-Huszár 29., DF 250010.
- 1461–1462 ludbregi Turóci Benedek [Pál fia] 1461. 11. 16.: Radvánszky-Závodszy 296, 234. sz.
1462. 02. 18.: DF 250020.
- 1463 Modrár András [Pál fia] 1463. 10. 16.: DF 237147, DF 237152, DF 237154.
- 1466 Ernuszt János 1466. 01. 16.: Huszár I. kieg. 57.
- 1466 Mikola (Angyal) István 1466. 04. 18.: DF 276161.
1466. 05. 07.: Horváth-Huszár 30.
- 1467 Konsdorfer János és Stadler Lőrinc 1467. 01. 04.: Horváth-Huszár 30.
- 1467–1469 Konsdorfer János 1467. 02. 13.: DF 250137.
1469. s. d.: Krizskó 1880, 60.
- 1469 Bebek Pál [Imre fia] 1469. 11. 07. e.: Soós 1997, 3., Soós 1998, 48., Soós 1999b, 175.
- 1470–1478 Mühlstein Vid 1470. 09. 17.: DF 286775.
1478. 05. 00.: Kachelmann 1867, 107.
- 1484 Langsfelder Ágoston 1484. 09. 27.: Huszár I. kieg. 57.
- 1486 Pek Pál 1486. 01. 25.: Huszár I. kieg. 57.
- 1486–1494 Schayder Péter 1486. 10. 08.: Horváth-Huszár 30.
1494. 12. 17.: Horváth-Huszár 31.
- 1495 Stek Gáspár 1495. 03. 13.: Huszár I. kieg. 57.
- 1496 Glockinger Benedek és Tengler (Dengler) Mátyás 1496. 04. 06.: DF 286850.
- 1496 Hellenbrand András és Körnidel Ferenc 1496. 04. 24.: Huszár I. kieg. 57.
- 1496 bethlenfalvi Thurzó János [György fia] 1496. 05. 02.: DF 234870, DF 249495.
- 1497 Ryzmegl István és Rezl Erasmus 1497. 01. 12.: Huszár I. kieg. 57.
1497. 07. 21.: Huszár I. kieg. 57.
- 1498 bethlenfalvi Thurzó János [György fia] és György [János fia] 1498. 02. 08.: DF 234754.
1498. 09. 20.: DF
- 249536.1498 lichtenfeldti Tengler (Dengler) Mátyás 1498. 09. 21.: Huszár I. kieg. 58.
1498. 10. 04.: DF 280854.⁸²
- 1499–1507 bethlenfalvi Thurzó János [György fia] 1499. 09. 04.: Horváth-Huszár 31.
1507. 12. 21.: DF 249643.
- 1509–1515 bethlenfalvi Thurzó György [János fia] 1509. s. d.: Curial-Protocoll ex 1491. folio 49.
Krizskó 1880, 61.
1515. 03. 14.: DL 47098.
- 1515–1520 bethlenfalvi Thurzó György, Elek és János [János fiai] 1515. 05. 18.: DF 235422.
1520. 04. 12.: DL 23340.
- 1520–1523 bethlenfalvi Thurzó Elek [János fia] 1520. 05. 21.: DL 47357.
1523. 07. 31.: DL 24402.
- 1523–1524 bethlenfalvi Thurzó János [János fia] 1523. 09. 30.: DF 235251.
1524. 01. 22.: DF 235409.
- 1524–1526 (1537) Behem Bernát 1524. 01. 13.: Horváth-Huszár 32. 1526. 08. 08.: DF 276291.⁸³

Nagybányai kamara

- 1329 Corradus 1329. 05. 29.: DL 72092. 15. cédula.
- 1437 löcsei Polner Orbán 1437. 07. 08.: DL 44156.⁸⁴

⁸¹ Kanstorffer János budai és körmöcbányai kamaraispán (*Hanns Kanstorffer kamergraff zu Offen vnd auf der Krembnitz*) (DF 203223).

⁸² A DF 267885/47. és a DF 280855. sz. oklevelekben kamara-alispánként szerepel.

⁸³ 1537: HORVÁTH – HUSZÁR 32.

⁸⁴ Kassai és nagybányai kamaraispán. Téves dátum: 1434. 07. 05. HORVÁTH – HUSZÁR 28. és HUSZÁR Okl. II. 43.

- 1339 Ender 1339. 09. 24.: DL 51108.⁸⁵
 1446 Eylhard 1446. 01. 15.: Huszár I. kieg. 56.
 [1455] Zathy (dictus) Antal és Kristóf [1455. 12. 04–12. k.]: DL 36407/77. 1. sz.
 1456. k. Szécsi Albert 1456. k.: Huszár I. kieg. 57., Szász 1955, 34.
 1458–1459 Szapolyai (Zapolya) Imre [László fia] 1458. 06. 26.: Horváth–Huszár 29.
 1459. 05. 15.: DF 213805.
 1461 Szapolyai (Zapolya) Miklós 1461. s. d.: Horváth–Huszár 29.
 1463–1464 Christoforus Italicus de Florentia 1463. 04. 24.: Huszár I. kieg. 56.
 1464. 06. 12.: DF 244874.
 1467 Kovács István 1467. 09. 14.: Horváth–Huszár 30.
 1467. 10. 29. e.: Huszár I. kieg. 57.
 1470–1474 Preuser Krisztián 1470. 09. 03.: Horváth–Huszár 30.
 1474. s. d.: Huszár I. kieg. 57.
 1476 Jung Albert [Péter fia] 1476. 04. 06.: Szász 1955, 34.
 1476–1480 Göbel Tamás 1476. s. d.: Szász 1955, 34.
 1480. 01. 31.: Horváth–Huszár 30.
 1481 Jung Albert [Péter fia] 1481. 08. 18.: DF 270518, DF 271277.
 1483. e. Félegyházi János 1483. e.: Huszár I. kieg. 58.
 1483–1484 osztopáni Zöld István 1483. 05. 24.: Szász 1955, 34.
 1484. 06. 10.: Gyöngyössy 2003, 285.
 1485 Zöld István és Jung Albert 1485. 09. 29.: Horváth–Huszár 30.
 1489–1491 Zöld István 1489. 02. 11.: Horváth–Huszár 30.
 1491. 12. 14. e.: Huszár I. kieg. 57.
 1491 békési Drágfi Bertalan [Miklós fia] 1491. 10. 02.: Horváth–Huszár 31.
 1492 Kubinyi (Felsőkubinyi) László 1492. 11. 01.: Horváth–Huszár 31.
 1492. 11. 09.: Huszár I. kieg. 57.
 1493 Kakas (Hahn) Lőrinc 1493. 01. 22.: DF 245163.
 1494–1495 Kakas (Hahn) Lőrinc és Cseh (Bohemus) Máté 1494. s. d.: Szász 1955, 34.
 1495. 12. 04.: Horváth–Huszár 31/53. j.
 1497 Henning Krisztián 1497. 11. 25.: Huszár I. kieg. 57.
 1498 Kákonyi Albert 1498. 09. 14.: Huszár I. kieg. 58.
 1500 Kanczaler János 1500. 09. 06.: Horváth–Huszár 31.
 1501 Kákonyi Albert és Henning Krisztián 1501. 10. 23.: Huszár I. kieg. 58.
 1504 csulai Mór György 1504. 09. 26.: DF 247470.
 1505–1506 Ambrus 1505. 01. 17.: DF 245610.
 1506. 03. 02.: Huszár I. kieg. 58.
 1506–1507 Geszti Mihály 1506. 07. 14.: Horváth–Huszár 31.
 1506. 12. 15.: Horváth–Huszár 31.⁸⁶
 1506–1507 Balbi Jeromos 1506–1507. s. d.: Soós 2013, 8.⁸⁷
 1508 bethlenfalvi Thurzó János [György fia] 1508. s. d.: Horváth–Huszár 31.
 1510–1513 Geszti Mihály 1510. 06. 27.: Szász 1955, 34.⁸⁸
 1513. s. d.: Évszámos aranyforint.⁸⁹
 1512–1514 Tomori Antal és Mór György 1512. s. d.: Évszámos aranyforint.⁹⁰
 1514. 01. 29.: Horváth–Huszár 31.
 1515 Mór György 1515. s. d.: Balogh–Oszóczki 74.
 1516 Tomori Antal 1516. s. d.: Évszámos aranyforint.⁹¹

⁸⁵ Váradi és szatmári kamaraispán. Kamarahaszna befizetést igazol a helyettese, Fonsmych Márton.

⁸⁶ Vö. Bizottsági jelentések. *Századok* (1889) 131.

⁸⁷ Vö. GYÖNGYÖSSY 2003, 247. Az általa hivatkozott oklevélben (1510. 01. 07.) mint *aulicus regie maiestatis* intézkedett. Balbi Jeromos nagybányai kamaraispánságát a családi címerével ellátott évszámos aranyforintok bizonyítják.

⁸⁸ Vö. Bizottsági jelentések. *Századok* (1889) 131.

⁸⁹ Vö. SOÓS 2013, 8–9.

⁹⁰ LENGYEL 2013, 234. 99/4. sz. és 100/1. sz.

⁹¹ LENGYEL 2013, 236. 100/4. sz. és 270. 122/1. sz.

- 1518 Móré György 1518. s. d.: Horváth–Huszár 32.⁹²
 1521. e. Ferenc 1521. e.: Szász 1955, 35.
 1522–1523 Szentgyörgyi György 1522–1523. s. d.: Évszámok aranyforint.⁹³
 1524–1526 Szentgyörgyi György és Berendi Dávid 1524–1526. s. d.: Évszámok aranyforint.⁹⁴

Lippai kamara

- 1357 Mihály [György fia] 1357. 01. 29.: Horváth–Huszár 25.⁹⁵
 1357. 12. 07.: Horváth–Huszár 25.

Kassai kamara

- 1367–1371 mezölaki Zámbo Miklós [László fia] 1367. 11. 05.: Horváth–Huszár 26.
 1371. 04. 03.: Huszár I. kieg. 56.
 1395 Nürnbergi Márk 1395. 10. 11.: DF 271179. (országos?)
 1430 löcsei Polner Orbán 1430. 11. 11.: Horváth–Huszár 27.
 1396 Kameroner Ulrik 1396. s. d.: Stromer 1975, 106–107.⁹⁶
 1436 bajmóci Noffri Lénárd [Onofrius fia] 1436. 06. 09.: Huszár I. kieg. 56.
 (országos kamaraispán is?)
 1437 löcsei Polner Orbán 1437. 07. 08.: DL 44156.⁹⁷
 1451 Modrák Pál és Grenitzer Ágoston 1451. 05. 13.: Huszár Okl. II. 47.⁹⁸
 DF 270291.
 1461–1462 Modrák András [Pál fia] és Nezigler János 1461. 06. 24.: Horváth–Huszár 29.
 1462. 01. 25.: DF 214093.
 1462–1463 Nezigler János 1462. 03. 17.: Horváth–Huszár 29.
 1463. 05. 06.: Horváth–Huszár 29.
 1464–1465 Kovács István 1464. 05. 13.: DF 214232.
 1465. 05. 14.: Horváth–Huszár 30.
 1466 Jost 1466. 06. 12.: DF 214342.
 1467 Kovács István 1467. 06. 23.: Horváth–Huszár 30., DF 270406.
 1469 Nezigler János 1469. 05. 06.: Horváth–Huszár 30.
 1524 Kozymor Bertalan és Nádasdi György 1524. 07. 06.: Horváth–Huszár 32.
 1524–1526 Kozymor Bertalan 1524. 09. 29.: Horváth–Huszár 32.
 1526. s. d.: Huszár I. kieg. 59.
 1526 Sayczlych János 1526. 09. 18–19.: Huszár Okl. III. 82.

Szebeni kamara

- 1430 Redewitz Miklós 1430. 01. 16.: DL 43822.
 1432. 03. 07.: Huszár Okl. II. 42.
 1438 Lemmel János 1438. I. felében: Horváth–Huszár 28.
 1438 Pfeffersach Miklós 1438. II. felében: Horváth–Huszár 28.
 1444 Jakab 1444. 05. 27.: Horváth–Huszár 28.⁹⁹
 1445 Pepo Italicus (Manin Pape) 1445. 03. 10.: Huszár Okl. II. 46.
 1456 Nicolaus de Wagio és Christophorus Italicus de Florentia 1456. 10. 30.: Horváth–Huszár 29.
 1461 Mikola István (Angyal) és Menyhért 1461. 07. 20.: Horváth–Huszár 29.
 1464 Bajoni Lőrinc 1464. 05. 11.: Horváth–Huszár 30.
 1464. 09. 08.: DF 245319.

⁹² Évszámok aranyforintok: LENGYEL 2013, 270. 122/2. sz. és 270–274. 123–127. sz.

⁹³ LENGYEL 2013, 274–276. 129–130. sz.

⁹⁴ LENGYEL 2013, 276. 130. sz., HORVÁTH – HUSZÁR 32., SZÁSZ 1955, 35.

⁹⁵ György fia Mihály budai polgár, erdélyi só- és a lippai pénzkamara ispánja (*Michaellem filium Georgii, civem Budensem comitem camerarum nostrarum salium partium Transsilvanarum et monetarum de Lyppa*) (DL 4646).

⁹⁶ Úgy írja, hogy Szomolnokbánya-kassai kamaraispán.

⁹⁷ Kassai és nagybányai kamaraispán. Téves dátum: 1434. 07. 05. HORVÁTH – HUSZÁR 28. és HUSZÁR Okl. II. 43.

⁹⁸ Eltérő dátum: HORVÁTH – HUSZÁR 29. és TELEKI 1853, X. 297–301, CXLI. sz.

⁹⁹ Az Urkundenbuch, Sieb. V/2491. sz. és a CDHi (DF 244751) szerint az oklevél dátuma: 1444. 05. 25.

- 1466 Ekenperger Balthasar 1466. 07. 07.: Huszár Okl. III. 74.
 1467 Mikola (Angyal) István és Menyhért 1467. s. d.: Horváth–Huszár 30.
 1467 Kovács István 1467. 10. 29. e.: DL 29051, DL 36557.¹⁰⁰
 1468 Ötvös (Aurifaber) Miklós 1468. 04. 11.: DF 245325.
 1481–1491 Altenberger Tamás 1481. s. d.: Gyöngyössy 2003, 245.–5. j.
 1491. 04. 11.: DF 278983.
 1492 Csukás (Hecht) György 1492. s. d.: Gyöngyössy 2003, 258.
 1493. 05. 07.: Huszár Okl. III. 75.
 1493 Agnethler (Agatha) János és Mydwescher (Szabó) Jakab 1493. s. d.: Gyöngyössy 2003, 243.
 1494–1495. Csukás (Hecht) György 1494–1495. Horváth–Huszár 31.
 1495–1499. Proll Miklós 1495–1499.: Gyöngyössy 2003, 289–290.¹⁰¹
 1490 tótselymesi Tarcai János 1490. év vége: Huszár I. kieg. 58.¹⁰²
 (1500) 1503–1521 kisbolyai Lulay János 1503. 04. 16.: Huszár I. kieg. 58.¹⁰³
 1521. 04. 04.: DL 28493.
 1521 A város üzemelteti a kamarát 1521. 11. 24.: Huszár Okl. III. 77.
 1522–1523 Armbruster Mátyás 1522. 02. 27.: DF 247708.
 1523. 07. 05.: DL 36400/185–188. old. 1. sz., tisztázata: DL 29411.
 1523 Pemflinger Márk 1523. 09. 04.: DL 47525.
 1523 Ártándi Pál 1523. 11. 14.: DF 245856, DF 247185, DF 246605, DF 247737, DF 281239.
 1524 A város üzemelteti a kamarát 1524. 04. 07.: DF 245823.¹⁰⁴
 1524–1525 Tornallyai Jakab 1524. 10. 22.: DF 246169.
 1525. 02. 09.: Huszár Okl. III. 80.

*Kamara megjelölése nélkül
(országos hatáskör?)*

- 1322 András 1322. 04. 03.: DL 40409.
 1323 Heys, Gurhes László, Imre, Peuldre Péter és József 1323. 01. 06.: Horváth–Huszár 23.
 1344–1345 Lóránd 1345. 03. 25.: DF 248139.
 1347–1353. k. Churcz Miklós 1347–1353. k.: Huszár Okl. I. 48.
 1379–1388 mesztegnyői Szerecsen Jakab 1379. 10. 02.: DF 255671.
 1388. 07. 15.: DL 69267.
 1391–1392 Bernardi Ferenc 1391. 06. 24.: ZsOkl. XII. 953. sz.
 1392. 12. 07.: Horváth–Huszár 26.
 1395 Ventur Jakab 1395. 05. 08.: Horváth–Huszár 27.¹⁰⁵
 1395 Nürnbergi Márk 1395. 10. 11.: DF 271179.
 1396 Bernardi Ferenc 1396. 01. 18.: Horváth–Huszár 27.
 1397–1398. Kameroner Ulrik 1397. 12. 03.: ZsOkl. I. 5096.
 1398. 01. 05.: ZsOkl. I. 5145.¹⁰⁶
 1398–1407. Nürnbergi Márk 1398–1407.: Teke 2003, 392–393.
 1407 Rudel Reger 1407. 03. 12.: ZsOkl. II/2. 5361.
 1411–1419 Jemnisti Mikes (Mikeš Divůček z Jemniště) 1411. 07. 25.: DL 69361.
 1419. 09. 13.: DF 249895.¹⁰⁷
 1436–1437 bajmóci Noffri Lénárd, János, Bardo és Jakab [Onofrius fiai] 1436. 03. 04.: DF 239625.
 1437. 05. 23.: DF 227547, DF 286310.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Vö. JAKÓ 1990, 1467. 10. 29. Kovács István volt szebeni kamaraispán (*Stephanus Kowach pridem comes camere Cibiniensis*) (1763. sz., DL 29051). Belefoglalva a kolozsmonostori konvent 1468. január 5-ei jelentésébe (1778. sz.). Keltezésére vonatkozóan: DL 27330, 1528. szeptember 6-ai átirat: DL 36557.

¹⁰¹ Vö. DRASKÓCZY 2008.

¹⁰² GYÖNGYÖSSY 2003, 300. szerint 1499-ben rövid ideig Proll és Lulay között.

¹⁰³ Vö. GYÖNGYÖSSY 2003, 272–274.

¹⁰⁴ 1524. 04. 12. II. Lajos király utasítása a szebeniekhez a pénzverési nyereség elosztásáról. DF 245829.

¹⁰⁵ Különböző névírások: Jacopo Venturi, Bonaventura di Salto, Ventura Gallicus de Florentia.

¹⁰⁶ Vö. TEKE 2003, 392.

¹⁰⁷ Vö. SOÓS 2013, 6–8.

¹⁰⁸ *Leonardus, Johannes, Bardo et Jacobus Noffry de Baymocz vniversarum tricesimarum et cusionis monetarum regni Hungarie protunc comites necnon capitanei simiter protunc de Sakolcza* (DF 227547, DF 286310).

Szlavón báni pénzkamaraispánok

- 1344–1345 Jakab, Mihály, Miklós, Zuetk, Rafael 1344. 11. 11.: Huszár Okl. I. 47.,
DL 32861.
1353 Péter [Ligerius fia] 1353. 07. 20.: DL 35858.
1353. 09. 16.: Huszár I. kieg. 55.¹⁰⁹

Sókamarai tiszt

- 1229 Sámuel sótiszt (Pozsony) 1229. s. d.: Weisz 2010, 84.
1340 Honus sókamarai tiszt 1340. s. d.: DL 51137.¹¹⁰
1447 Maglas Miklós (Dés) 1447. 05. 06.: DL 44462.

Só-alkamarás

Lippa

- 1410 Byanklinus 1410. 05. 11.: DL 53529.

Dés

- 1412 Bálint, Tamás és Demeter 1412. 08. 11.: DF 253319.
1498 Lőrinc deák 1498. 09. 16.: DL 36403.
1504. e. István deák 1504. 06. 03.: DL 36399/24–25. 1. sz.¹¹¹
1504 Lőrinc deák 1504. 06. 03.: DL 36399/24–25. 1. sz.
1508. Baxai Bernát és István deák 1508. 08. 29.: DL 22516.
1508 Pocheri István és Baxai Bernát 1508. 10. 21.: DF 253380.
1520–1523 Podvinyai Pál 1520. 12. 12.: DL 36402.
1523. 01. 16.: DL 36400, DL 36534, DL 36596.
1524 Sarlói Miklós 1524. 10. 29.: DF 247745.
1526 Sarlói Miklós és Nagy Kristóf 1526. 04. 07.: Draskóczy 2008, 288.

Debrecen

- 1413 Váradi László [Péter fia] 1413. 10. 21.: DL 30766.

Szatmár

- 1415–1420 Zsadányi Tamás [Mihály fia] 1415. 12. 11.: DF 220800.
1420. 12. 09.: DL 98840, DF 221257, DL 30158.
1445 Nagy Péter és András szabó 1445. 05. 11.: DL 55303, DL 55304.

Szék

1469. k. Kolozsvári Lőrinc 1469. 04. 10. k.: DL 36394/12. 2. sz.
1523 Daróci Pál 1523. 02. 23.: DL 36400.

¹⁰⁹ Vö. GERLOVICS – SOÓS, 209–213.

¹¹⁰ Kamarahaszna befizetést igazol.

¹¹¹ JAKÓ 1990, 235–236. 3304. sz.

Torda

- 1474 Pécsi István 1474. 09. 02.: DL 36403.
1501 szebeni Oláh István 1501. 07. 20.: DL 36405/117–118. 1. sz.¹¹²
1501. 10. 23.: DL 26478, DL 26479.
1526 Vásárhelyi Gergely 1526. 06. 18.: DL 50254.

Kassa

- 1480 Mezőgyáni Máté 1480. 10. 09.: DF 214888.
1492 Nagy András 1492. 07. 19.: DF 215820.

Róna, Máramaros

- 1505 Bol András 1505. 05. 27.: DL 86727.

Máramaros

- 1509 Butkai László 1509. 09. 08.: Iványi 1931, 202. 461. sz.¹¹³

Vízakna

- 1515 Máté deák 1515. 12. 22. e.: DL 26530.

Sókamarás

Szatmár

- 1405–1416 Kapi András [Miklós fia]¹¹⁴ 1405. 04. 15.: DL 73609.¹¹⁵
1416. 12. 21.: DL 64195.¹¹⁶
1417 Jodok 1417. 01. 25.: DF 249892.
1421 Zsadányi Tamás [Mihály fia] 1421. 01. 22.: DL 11024, DL 11026.
1421. 01. 27.: DL 11028, DL 11026.
1445 Damján 1445. 06. 18.: DL 55305.

Szalárd

- 1405–1407 Kapi András [Miklós fia]¹¹⁷ 1405. 04. 15.: DL 73609.¹¹⁸
1407. 03. 02.: DL 64123.

Fehérvár

- 1407 Keresztúri András [Bereck fia] 1407. 03. 24.: DL 42912.

¹¹² JAKÓ 1990, 205. 3205. sz.

¹¹³ Vö. még a IVÁNYI 1931, 203. 464–465. sz. is.

¹¹⁴ Tétényi, Kaproncai, 1410-től Kapi.

¹¹⁵ Szalárdi és szatmári sókamaraipánként szerepel. 1407-ben hozzá tartoztak a szalárdi, a szatmári, a máramarosi, a tokaji és a poroszlói sókamarak is. 1407. 03. 02. DL 64123.

¹¹⁶ Halála után Ozorai Pipo elszámolt Kapi András özvegyével. Az oklevélben máramarosi, szatmári, poroszlói, debreceni és más felsővidéki kamarák igazgatásáról, minden sőről és más királyi, valamint tőle nyert megbízások tartozásairól van szó.

¹¹⁷ Tétényi, Kaproncai, 1410-től Kapi.

¹¹⁸ Szalárdi és szatmári sókamaraipánként szerepel. 1407-ben hozzá tartoztak a szalárdi, a szatmári, a máramarosi, a tokaji és a poroszlói sókamarak is. 1407. 03. 02. DL 64123.

Máramaros

- 1407–1416. e. Kapi András [Miklós fia] 1407. 03. 02.: DL 64123.
1416. 12. 21. e: DL 64195.
1417 Mátyfalvai Illés 1417. 11. 26. e.: DF 211956.¹¹⁹
1447 Manini Angelo 1447. 12. 14.: DL 44490.¹²⁰
1448 Manini Odoardo 1448. 02. 09.: DL 44501.
1448–1449 Manini Odoardo és Szegedi Máté 1448. 03. 22.: DL 55383.¹²¹
1449. 03. 15.: DL 55422.
1450 Manini Odoardo 1450. 02. 25.: DL 24761.
1450. 03. 12.: 14342.
1450 Szentpéterszegi (Manini) Odoardo és Angello 1450. 03. 21. DL 38298.
1451–1453 Pestyéni Mihály [László fia] 1451. 05. 26.: DL 38130.
1453. 09. 04.: DF 275902.
1462 Pestyéni Mihály [László fia] 1462. 05. 28.: DL 38341.
1468 Keszi Balázs 1468. 06. 26.: DL 99037.
1476 Paládi Ferenc 1476. 06. 09.: DL 17804.

Vízakna

- 1408 Baldi Mátyás 1408. 04. 08.: DL 73919.
1427 Scolari Filippo és Lorenzo (Ozorai Pipo unokaöccsei) 1427. 07. 06. e.: DL 80108.
1450 sebesi Danc Péter 1450. 06. 15.: DL 44573.

Debrecen

- 1408–1416. e. Kapi András [Miklós fia] 1408. 06. 17.: DL 78844.
1416. 12. 21. e.: DL 64195.
1415–1420 Zeleméri László [Péter fia] 1415. 12. 10.: DL 64191.
1420. 09. 26.: DL 98839.

Torda

- 1412 Rassys Pero, de 1412. 04. 13.: DF 244657.
1412. 08. 11.: DF 253319.
1440 Rassys Pero, de 1440. 10. 04.: DL 36390/47–48. old. 2. sz.
1447–1453 Pogány Miklós és Szindi Imre 1447. 02. 19.: DL 62836.
1453. 07. 01.: DL 62859.
[1461] Szentgyedyi János [1461.] 11. 02.: DL 36392/141. 2. sz.¹²²
1508 Salamonvári Péter 1508. 08. 02.: DL 36399/247–248. 1. sz.
1515 Klisszai Matkó 1515. 12. 22.: DL 26530.

Buda

- 1413 Bardi Onofrio 1413. 02. 25.: DF 241437.
1416–1417 Bardi Onofrio 1416. 10. 01.: DF 202110.
1417. 07. 28.: DF 270158.
1419–1424 Bardi Onofrio 1419. 06. 07.: DF 271181.
1424. 09. 08.: DF 249898.

¹¹⁹ Vö. még: 1417. 11. 25. Maghfalua-i Illés, *alias vicecomitis salium nostrorum de Maramoros* (DF 220964).

¹²⁰ Manini Angelo, Pape és Odoardo családi neve 1450-től Szentpéterszegi. Ekkor kapták meg Szentpéterszeg nevű birtokot (DL 14342).

¹²¹ 1448. 05. 08. Hunyadi János kormányzó értesíti Oduardo olasz és Zegedi Máté sókamarásokat, hogy a sópecsételő hivatalát jövedelmével együtt Berekszow-i Péter mesternek adományozta (DL 55388).

¹²² JAKÓ 1990, 616–617. 1644. sz.

- 1447 Manini Odoardo 1447. 04. 22.: DL 55352.
1454 Nicolaus de Wagio 1454. 08. 05.: DL 93254.

Lippa

- 1418 Fülöp 1418. 12. 08.: DL 73970.
1435 Salánki Baldinác 1435. 09. 15.: DL 54978.¹²³

Dés

- 1424 Manini Angelo 1424. 01. 07.: DL 27154.
1436–1449 Manini Pape 1436. 12. 31. DL 55060.
1449. 04. 14.: DL 36391.
1441 János (olasz) és Papa (olasz) 1441. 03. 07.: DL 55236.
1441 Manini Zovan [1441.] 05. 20.: DL 36390/69. 4. sz.¹²⁴
[1441.] 07. 20. e.: DL 36390/76. 1. sz.¹²⁵
1442 Manini Pape 1442. 05. 07.: DL 36390/117. 1. sz.
1445 Rausai István 1445. 05. 11.: DL 55303, DL 55304.
1445. 06. 18.: DL 55305.
1447–1448 Szegedi Máté és Manini Odoardo 1447. 07. 23.: DL 55358.
1448. 09. 28.: DL 55413.
1449 Manini Pape 1449. 04. 14.: DL 36391.
1454–1455 Manini Odoardo 1454. 02. 04.: DL 36407/47. 2. sz.
1455. 09. 19.: DL 36407/74. 1. sz.
1459 Szentpéterszegi (Manini) Angelo 1459. 08. 08.: DL 36392/56. 2. sz.
1473. e. Fodor Albert 1473. 01. 11. e.: DL 36393/114–115. 1. sz.
1481. e. Pécsi István 1481. 06. 04. e.: DL 36395.
1507 Salamonvári Péter 1507. 01. 18.: DL 36399/155–157. 1. sz.
1525 Sarlói Miklós 1525. 08. 25.: DL 36405/368–369. 1. sz.

Szeged

- 1427–1429 Várdai Miklós [Domokos fia] 1427. u.: Teke 1995, 118. j.
1429. 07. 10.: DL 80221.
1442 Manini Pape 1442. 06. 09.: DL 92933.
1451–1452 Földeáki Ambrus 1451. 09. 14.: DL 30822.
1452. 10. 30.: DL 81076.
1463–1464 Földeáki Ambrus 1463. 09. 23.: DL 98160.
1464. 04. 25.: DL 15970.
1469 Deák (Literatus) István 1469. 08. 29.: DL 107586.
1504 Herendi Miklós és András 1504. 03. 21.: DL 25430.
1510–1513 Sárszegi István 1510. 10. 15.: DL 61979.
1513. 11. 11.: DL 106083. 405. sz.

Szék

- 1430 Vízaknai Miklós 1430. 11. 29.: DF 247250.
1444 Manini Pape 1444. 05. 11.: DL 65410.
1447 Szegedi Máté és Manini Odoardo 1447. 12. 14.: DL 44490.¹²⁶
1459 Vagio és Tamás 1459. 11. 01.: DL 36392/62/d-e. 3. sz.

¹²³ Vö. AltKelt: 1433–1437. 09. 13. u. Salánki Baldinacius lippai sókamarás (DL 56648).

¹²⁴ JAKÓ 1990, 269. 319. sz.

¹²⁵ JAKÓ 1990, 274. 340. sz.

¹²⁶ Dési sókamarások is.

1460 Szentpéterszegi (Manini) Angelo 1460. 08. 13.: DL 36392/99. 2. sz.

Dés, Szalárd

1436 Manini Pape 1436. 12. 31.: DL 55060.

Dés, Szék

1439 Manini Pape és Czati Antal 1439. 03. 16.: DF 253329.

1444 Manini Pape és Czati Antal 1444. 02. 14.: DL 65058.

1447 Zano de Senis 1447. 05. 06.: DL 44462.

1447 Szegedi Máté és Manini Odoardo 1447. 12. 14.: DL 44490.

1464 tordai Szindi Imre 1464. 06. 08. DL 245478.

1466–1467 vingárti Geréb János [János fia] 1466. 07. 22.: DF 253337.

1467. 02. 04.: DF 279681.

1468–1469 Kovács István [1468.] 03. 21.: DL 36393/43. 1. sz.¹²⁷

1469. 05. 12.: DL 36393/140. 1. sz.¹²⁸

1479 Félegyházi János 1479. 03. 05.: DF 245037.

Várad, Szalárd

1441 Tholdi László, Benedek mester és Olasz János 1441. 11. 17.: DL 55241.

Erdély

1443 Colle-i Gáspár és Albene-i Jakab (olaszok) 1443. 04. 02.: DL 92943.

1444 Laki Grepolus és Paksi Trombitás Balázs 1444. 09. 23.: DL 102491.

1445 Paksi Trombitás Péter 1445. 03. 10.: DL 44390.

1501–1502 Tomori Pál 1501. 09. 19.: DL 36405/146–147. 1. sz.

1502. 10. 27.: DF 36405/210–211. 1. sz.¹²⁹

1505 Csehí György 1505. 01. 17.: DF 245610.

1506. 04. 30.: DF 246401.

Székesfehérvár

1443 Colle-i Gáspár és Albene-i Jakab 1443. 04. 04.: DL 92944.

Róna

1448 Benedek 1448. 02. 09. DL 44501.

1448 Szegedi Máté és Manini Odoardo 1448. 11. 29.: DL 80929.

1509. e. Pogány Zsigmond 1509. 09. 08. e.: Iványi 1931, 202. 461. sz.¹³⁰

Szond

1466 Luzsányi György 1466. 07. 02.: DL 16374.

Felsőmagyarország

1468 Porkoláb Gerhard 1468. 10. 02.: DF 279691.

¹²⁷ Vö. JAKÓ 1990, 658. 1796. sz.

¹²⁸ Vö. JAKÓ 1990, 682. 1884. sz.

¹²⁹ Vö. DRASKÓCZY 2008, 284.

¹³⁰ IVÁNYI 1931, 202. 461. sz. *Sigismundo Pogan in resignatione camerarum Rona et Sandor Zekee*. Vö. még IVÁNYI 1931, 203. 465. sz.

Pest

- 1471 (Porkoláb?) Gerhard 1471. 10. 30.: DF 242853.
1491 Máté deák 1491. 05. 31.: DL 19725.

Pozsony

- 1471 Szelestei Miklós 1471. 10. 30.: DF 242853.
1492 Pósa Balázs 1492. 05. 01.: DL 46185, DL 46186.

Vasvár

- 1476 Bedefalvi Balázs 1476. 05. 13.: DL 93496, DL 93497.
1476. 07. 05.: DL 93503.

Kassa

- 1486 Vinorus János 1486. 05. 17.: DF 215223.
1498–1491 Német János 1489. 02. 18.: DF 215453.
1491. 12. 17.: DF 215772.
1495 Antonio de Ranaldo 1495. 12. 30.: DF 216005.
1496 Sigismundo de Clario et Antonio de Ranaldo 1496. 12. 13.: DF 216078.
1497 Antonio de Ranaldo 1497. 04. 11.: DF 216095.
1497. 11. 19.: DF 215997.
1509 Füzesi Balázs 1509. 05. 28.: DL 84060.
1525 Vásár István 1525. 02. 18.: DF 218311.

Sopron

- 1491 Alföldi Bálint 1491. 01. 02.: DF 203975.

Csanád

- 1491 komjáti Pleska András 1491. 10. 16.: DL 73031.

Nagyszombat

- 1494 Salczer Lőrinc deák 1494. 05. 20. e.: DL 20183.
1501 Kürti Miklós és Borz Mihály 1501. 10. 25.: DL 48954.

Szolnok

- 1495 Máté deák és Gyulai Gáspár 1495. s. d.: Draskóczy 2008, 284.
1517 Nyakazó Pál és Fánchy Orbán 1517. 03. 26.: DL 25587.

Poroszló

- 1507 Kovács Gergely 1507. 04. 21.: DL 67480.

Pozsony, Nagyszombat

- 1513 János deák és Holy Pál 1513. 08. 23.: DF 241110.

Sókamara alispán

Dés

1366 András 1366. 05. 27. u.: Urkundenbuch Sieb, II. 247/855.

Kassa, Eperjes

1471 Váradi László [Péter fia] 1471. s. d.: DF 214537.

Sókamaraispán

Szatmár

1291 Mihály (1291.) 09. 01.: Weisz 2010, 81., 87.

1327 Angelus 1327. 10. 13.: DL 50847.

Erdély

1354–1357 Szamosszegi Mihály [György fia] 1354. 04. 07.: DF 201785.

1357. 12. 07.: Horváth–Huszár 25.¹³¹

1365–1366 Szerecsen Jakab 1365. 04. 26.: DF 238827.

1366. 05. 27. u.: Urkundenbuch Sieb, II. 247/855.

1373 Szerecsen Jakab 1373. 03. 17.: DL 52208.

1413 Rassys Pero, de 1413. 04. 13.: DF 244660.

1478 Félegyházi János és Pécsi István 1478. 11. 20.: DF 245033.

1481 Szemere György 1481. 09. 09.: DF 245049.

1481 Tarcai Márton 1481. s. d.: DF 246501.

1484 Szegedi Lukács és Benedek deák 1484. 06. 06.: Draskóczy 2008, 192.

1486–1490 Tarcai Márton 1486. 09. 01.: DF 246389.

1490. 03. 30.: DF 215542.

1491 Dési Péter 1491. 03. 12.: DF 245515.

1491 Baracsi Mihály 1491. 04. 30.: DL 36398/44. 1. sz.

1491. 06. 20.: DL 36398.

1491–1492 Baracsi Mihály és Pécsi Benedek 1491. 07. 10.: DF 245144.

1492. 05. 16.: DL 105527.

1492–1494 futaki Nagy (Magnus) Balázs 1492. 09. 23.: DF 245212.

1494. 02. 05.: DF 245408.

1494 Kápolnai Miklós 1494. 09. 21.: DL 20220.

1495–1496 kisasszonyfalvi Istvánfi István [János fia] és Kápolnai Miklós 1495. 05. 09.: DF 245417.

1496. 02. 20.: DF 245419, DF 245420.

1496 kisasszonyfalvi Istvánfi István [János fia] 1496. 03. 29.: Urkundenbuch Sieb, VIII/5625. sz.

1496–1498 tótselymesi Tarcai János [Miklós fia] és Proll Miklós 1496. 07. 04.: DL 65441.

1498. 04. 28.: DF 281318.

1498–1499 Proll Miklós 1498. 09. 29.: DF 246395.

1499. 05. 19.: DF 245280, DF 245627.¹³²

1499 berzenicei Bornemissza János és Proll Miklós 1499. 08. 20.: DL 65443.

1500 berzenicei Bornemissza János és czoborszentmihályi Czobor Imre [Mihály fia] 1500. 02. 06.: DF 277654.

1500–1506 czoborszentmihályi Czobor Imre [Mihály fia] 1500. 06. 09.: DF 207987.

¹³¹ Lippai pénzkamaraispán is: DL 4646, DL 51778.

¹³² Vö. DRASKÓCZY 2008, 284.

1506. 05. 06.: DL 26115.
 1506 Gyulai Gergely 1506. 06. 01.: DF 245992.
 1506. 07. 15.: DF 253377.
 1506 mesztegnyői Szerecsen Lajos 1506. 12. 02.: DF 245638.
 1507 mesztegnyői Szerecsen Lajos és Gyulai Gergely 1507. 05. 19.: Libri regii. 3. k. 73.
 1507–1508 mesztegnyői Szerecsen Lajos 1507. 05. 26.: Draskóczy 2008, 285.
 1508. 08. 29.: DL 22516.
 1513 varsányi Józsa István 1513. jún. 15.: DF 259200.¹³³
 1514 varsányi Józsa István és Dersi Benedek 1514. 03. 03.: DF 247573.
 1514. 06. 18.: DF 247579.
 1514 varsányi Józsa István 1514. 12. 15.: DF 253391.
 1515–1516 Bornemissza János 1515. 07. 01.: Draskóczy 2008, 286.
 1516. 07. 13. /15?/: Draskóczy 2008, 286.
 1517 Tomori Pál 1517. 07. 09.: Draskóczy 2008, 287.
 1517 Kápolnai János 1517. 08. 10.: Draskóczy 2008, 287.
 1517 Bornemissza János és Várdai Pál 1517. 11. 20.: DF 253401.
 1517 Tomori Pál 1517. 11. 27.: DF 245762.¹³⁴
 1519 Tornallyai Jakab 1519. 02. 18.: DF 247158.
 1519. 11. 12.: Draskóczy 2008, 287.
 1519–1520 Batthyány György 1519. 12. 15.: Draskóczy 2008, 287.
 1520. 09. 14.: DF 247168.
 1520–1522 Tornallyai Jakab 1520. 06. 17.: Draskóczy 2008, 288.
 1522. 02. 21. / 03. 01.: Draskóczy 2008, 288.
 1522–1523 Csányi Balázs 1522. 03. 09.: DF 246136.
 1523. 01. 14.: DF 246159.
 1523–1526 Tornallyai Jakab 1523. 07. 25.: DF 247734.
 1526. 07. 17.: DF 247205.

Lippa

- 1362 Beuldre Mihály 1362. 09. 11. e.: DL 62715.

Erdély, Lippa

- 1362–1366 Szerecsen Jakab 1362. 06. 30.: DL 36429, DF 200958, DF 200959, DF 238803.
 1366. 05. 00.: Pach 1999, 169. j.¹³⁵
 1367–1369 Beuldre Mihály 1367. 11. 30.: DF 253314.
 1369. 01. 17.: DL 77423.
 1397–1399 Verebi Péter [György fia] 1397. 11. 01.: DL 8861.
 1399. 01. 12.: DL 68310.

Dalmácia

- 1383 Onofrio 1383. s. d.: CDH. X/1/96. XLIV. sz.

Szalárd

- 1387 Talentis Talentinus 1387. 06. 23.: DL 7283.

¹³³ Vö. DRASKÓCZY 2008, 286.

¹³⁴ Vö. DRASKÓCZY 2008, 287.

¹³⁵ Vö. 1365. 04. 26. *Saracheno comiti camerarum salium partis Transylvanae ac tricesimatori regni sui vel fratribus eiusdem* (DF 238827).

Torda

- 1407 Rassys Pero, de 1407. 01. 12.: DF 244739.
1473 Mihály deák és kajári Pán Tamás 1473. 07. 03.: DL 36393.

Vizakna

1419. e. Waldo Máté 1419. 12. 22. e.: ZsOkl. VII. 1171. sz.
[1439] Rassys Pero, de [1439.] 03. 24.: DL 36390/19–20. 2. sz.

Torda, Vizakna

- 1469 Bajoni Lőrinc 1469. 12. 05.: DF 245333.

Várad

- 1420 Caccai Arnold 1420. 06. 16.: ZsOkl. VII. 1850. sz.¹³⁶

Máramaros

- 1423 Perényi Miklós [Miklós fia] 1423. 10. 31.: DF 269329, DF 269330, DF 269331.
1435–1436 szentgyörgyi Vince László [Tamás fia] 1435. 12. 08.: Engel MVA I. 154.
1436. 08. 20.: DL 80574.
1442 Del Bene Jakab (Jacopo del Bene) 1442. 04. 10.: Mihályi 1900, 313. 183. sz.¹³⁷
1458–1459 Istenmezei Albert 1458. 08. 19.: DF 213729.
1459. 06. 04.: DF 213821.
1467 Baróti Mihály 1467. 12. 31.: DF 286351.
1469 Besenyői Bertalan 1469. 07. 26.: DL 38585.¹³⁸
1472–1478 Horváth János 1472–1478.: Draskóczy 2005, 85. 13. j.
1479 Dési Péter 1479. 03. 21.: DF 223641.
1479. 09. 08.: Mihályi 1900, 542. 316. sz.
1487–1492 Horváth János 1487. 09. 06.: DL 75933.
1492. 12. 31.: DL 71039, DL 71099.
1493 csebi Pogány Zsigmond és cremai Monelli Bernát 1493. 02. 26.: DL 56796.
1493. 04. 03.: DL 19999.
1494–1495 csebi Pogány Zsigmond 1494. 04. 03.: Iványi 1931, 179. old. 378. sz.
1495. 03. 11.: DL 98434.
1498–1502 tótselymesi Tarcai János [Miklós fia] 1498. 07. 14.: DL 70331.
1502. 08. 29.: DF 269469.¹³⁹
1504 Butkai Péter 1504. 05. 03.: DL 71088.
1504. 09. 12.: DL 67170.
1505 Lónyai Albert és Batthyány Benedek [Alapy Endre és Batthyány Margit fia] 1505. 04. 13.:
DF 216741.
1506–1507 Batthyány Benedek [Alapy Endre és Batthyány Margit fia] 1506. 03. 15.: DL 101380.
1507. 10. 18.: DL 86731.
1518–1522 csebi Pogány Zsigmond 1518. 07. 26.: DL 86752.
1522. 04. 24.: DL 89158.
1523–1530 Ártándi Pál 1523. 12. 22.: DL 32598.
1530. 01. 28. e.: Draskóczy 2008, 94.

¹³⁶ Caccai Arnold váradai egyházmegyei nemes, sókamaraispán.

¹³⁷ Vö. ENGEL MVA II. 10. Albenei Jakab és ENGEL MVA II. 57. Del Bene Jakab.

¹³⁸ Vö. C. TÓTH 2006, 54. 83. sz.

¹³⁹ DRASKÓCZY 2005, 87. -19. jegyzet. Tárczay János 1497 novemberétől 1504 tavaszáig vezette a máramarosi sókamarát.

Dávod, Szond

- 1427 Töttös János 1427. 01. 25.: DL 80077.
1427. 09. 12.: DL 80122.

Szolnok

- 1503 petróci Henczelffy István 1503. 05. 15.: DL 58215.

Országos (?)

- 1380 mezőlaki Zámbó Miklós [László fia] 1380. 03. 18.: DL 27281.
1395 Bélai Sebestyén 1395. 08. 10.: DF 236963.¹⁴⁰
1397–1403 Gacsalkéri Sebestyén [Balázs fia] 1397. 08. 09.: DL 71428.
1403. 04. 22.: DL 53197, DL 53205.
1401–1426 Ozorai Pipo (Filippo Scolari) [István fia] 1401. 01. 21.: ZsOkl. II. 831.
1426. 09. 08.: DL 87996.
1426–1427 Scolari Filippo és Lorenzo (Ozorai Pipo unokaöccsei) 1426. 12. 27.¹⁴¹
1427. 12. 05. e.: Teke 1995, 207.¹⁴²
1427–1432 Kusalyi Jakcs János [György fia] és Mihály [István fia] 1427. 03. 18.: DF 253323.
1432. 05. 03. e.: Kordé 2004, 212.
1432–1436 Kusalyi Jakcs Mihály 1432. 05. 03. e.: Kordé 2004, 212.
1436. 12. 31.: DL 55060.¹⁴³
1456–1457 Nicolaus de Wagio 1456. 11. 15.: DL 81243.
1457. 08. 20.: DL 15181.
1459 Szapolyai Imre és Szentpéterszegi Angelo 1459. 01. 19.: DF 244839.¹⁴⁴
1462 vingárti Geréb János [János fia] 1462. 04. 19. DL 30850.
1469–1470 Kovács István 1469. 07. 07.: DL 16626.
1470. 01. 27.: DL 16960.
1478 Nagylucsei Orbán [Fülöp fia] 1478. 05. 22.: DL 18053.
1478. 11. 04.: DL 13014, DL 16833, DL 18106, DL 18107, DL 103010, DL 103011.

Harmincadispan

Alharmincados

- 1365 Simon (Győr) 1365. 04. 26.: DF 238827.

Harmincados

1365. k. Pálfia János (Esztergom) 1365. k.: Pach 1999, 155. j.
1369 Beuldre Mihály (Erdély) 1369. 01. 17.: DL 77423.
1369 Henrik (Buda) 1369. 10. 29.: DF 238863.
1392 Ventur Jakab (Pozsony) 1392. 10. 25.: DF 239114.
1394 Kameroner Ulrik (Kassa) 1394. 04. 30.: DL 7941.
1419–1425 Miklós (Bártfa) 1419. 08. 21.: DF 212765.
1425. 03. 28.: DF 212813.

¹⁴⁰ 1411. 12. 26-ai oklevélben: *Sebastiani litterati de Bela, pridem camararum salium nostrorum comitis*. (DL 70798).

¹⁴¹ TEKE 1995, 207. 116. jegyzet. Ez Ozorai Pipo halálának dátuma. ENGEL 1987, 432–434.

¹⁴² TEKE 1995, 195–211. Ozorai Pipo halálától igazgatták a sókamarákat. Tőlük Zsigmond király elvette a sókamarákat 1427 év végén.

¹⁴³ Egy 1433. 11. 25-ei oklevélben felsorolják a kamarákat is: Kwsal-i Jakch Mihály a székelyek és a Dees-i Zeek-i, váradi, Debreczen-, Zolnok-i, Zalard-i, Pest városi sókamarák ispánja (*Michaeli Iakch de Kwsal, Siculorum et camararum salium nostrorum comiti in Dees, Seek, Varadino, Debreczen, Solnok, Zalaard ac ciuitate nostri Pestiensis habitarium Comiti*) (DL 12551).

¹⁴⁴ *Egregijs Emerico Literato de Zapolya et Angyalioni de Zenthpetherzeg, Comitibus vniuersarum Camerarum Salium nostrorum*

- 1431 Sztárnyai Mihály (Kassa) 1431. 02. 25.: DF 270220.
1443–1457. k. dobrai Berczal Miklós (Bártfa) 1443–1457. k.: Iványi 1910, 413. sz.
1499 Lewdyschaide Cuntze a bányavárosok főharmincadispánja 1449. 02. 17.: Iványi 1910, 520. sz.
1459 Hássági Farkas Imre és Fekete Péter (Kassa) 1459. 09. 24.: DF 213836.
1460 dobrai Berczal Márton és Harthwykowycz Barthos (Bártfa) 1460. 07. 17.: DF 213909.
1460. 07. 22.: DF 213913.
1463 Bari Antal (Kassa) 1463. s. d.: DF 214205.
1466 Bari Antal (Felsőmagyarország) 1466. 01. 04.: DF 214306.
1477 Nesziger Zebold (Kassa) 1477. 12. 23.: DF 214772.
1479 István (Kassa) 1479. 07. 22.: DF 214842.
1481–1483 Kanczler János (Kassa) 1481. 09. 24.: DF 214957.
1483. 07. 29.: DF 215030.
1484 Székely Jakab (Szlavónia) 1484. 09. 25.: DF 286775_1369/701.
1489 György (Kassa) 1489. 12. 16.: DF 215502.
1490 Imre (Bártfa) 1490. 02. 14.: DF 215615.
1490 Smrzeczenszky Kristóf (Bártfa) 1490. 05. 22. e.: DF 215556.
1490 Máriási István (Bártfa) 1490. 07. 15.: DF 215572.
1490. k. Tarczai János (Kassa) 1490. k.: Iványi 1910, 2873. sz.
1492 Salczer Lőrinc (Trencsén) 1492. 04. 17.: DF 259340.
1492. 09. 19.: DF 259339.
1494 Preczner Gáspár (Szlavónia) 1494. s. d.: DL 93642.
1494 Ferber György (Kassa) 1494. 11. 13.: DF 215935.
1497 Gruen Frigyes és Horváth Balázs (Sopron) 1497. 04. 30.: DF 204052.
1499 Márton (Bártfa) 1499. 11. 04.: DF 216197.
1499 Holy Pál (Pozsony) 1499. 12. 22.: DF 204081.
1503 betlenfalvi Turzó János (Kassa) 1503. 05. 10.: Iványi 1931, 190, 418. sz.
1504 csebi Pogány Zsigmond (Kassa) 1504. 11. 19.: DL 88915.
1515–1516 Sayczlych János (Kassa) 1515. 10. 11.: DF 229504.
1516. 01. 08.: DL 47136.
1517 Putnoki Zsigmond (Kassa) 1517. 08. 25.: DL 22960.
1519 Mathusnai János és Alapy Ambrus (/Székes/fehérvár) 1519. 02. 15.: DF 243441.
1519 Wassary György (Buda) 1519. 04. 09.: DF 278530.
1522 Hencz Máté (Kassa) 1522. 01. 05.: DF 218036.
1522 Török Márton (Sopron) 1522. 06. 03.: DF 204278.
1523 Polankai Márton (Kassa) 1523. 04. 08.: DF 218139.
1523. 08. 27.: DF 218166.
1523 Sayczlich János (Kassa) 1523. 10. 14.: DF 218173.
1523–1524 Kosztká Szaniszló (Kassa) 1523. 12. 11.: DF 218184.
1524. 04. 11.: DF 218228.
1524 Szentiványi Pál (Pozsony) 1524. 02. 12.: DF 243554.¹⁴⁵
1524. 02. 21.: DF 204322.
1524 Kosztká Szaniszló (Bártfa) 1524. 09. 29.: DF 218256.
1524 Saychlych János és Kozymor Bertalan (Felsőmagyarország) 1524. 11. 07.: DF 218267.
1525 Kozymor Bertalan (Kassa) 1525. 02. 04.: DF 218301.
1526 Turkovics Miklós (Fehérvár) 1526. 07. 24.: DF 241327.
1526 Révai Mihály (Kassa) 1526. 08. 13.: DF 218486.

Harmincadispán
(országos- vagy főharmincados)

- 1323 András 1323. 05. 22.: DL 30611.

¹⁴⁵ DF 241258. sz. oklevélben az szerepel, hogy Aczél Istvánnal közösen voltak pozsonyi harmincadosok (1524. 02. 12.). Vö. LACZLAVIK 2004, 3–43.

- 1362–1366 Szerecsen Jakab 1362. 02. 20.: DL 49786.
1366. 08. 29.: DF 255433.
1379 Szerecsen Jakab 1379. 10. 02.: DF 255671.
1382 Szerecsen János és Bernardi Ferenc 1382. 02. 04.: DF 239002.
1383–1384 Nambusculi de Florentia 1383. 04. 11.: DF 201879.
1384. 06. 09.: DF 239044.
1389 Szerecsen János és Bernardi Ferenc 1389. 01. 09.: DF 201908.
1391 Bernardi Ferenc 1391. 06. 24.: ZsOkl. XII. 953. sz.
1396 Bernardi Ferenc 1396. 01. 18.: DF 239144.
1397 Verebi Péter [György fia] 1397. 11. 01.: DL 8861.¹⁴⁶
1397–1398 Kameroner Ulrik 1397. 12. 03.: ZsOkl. I. 5096. sz.
1398. 01. 15.: ZsOkl. I. 5145. sz.
1398–1406 Nürnbergi Márk 1398. s. d.: Pach 1999.¹⁴⁷
1406. 04. 21.: DF 212735.
1408 Poznani Mosticius 1408. 03. 07.: DF 228557.
1411 Kameroner Ulrik és Teuler Konrád 1411. 01. 26.: DF 202024.
1426 Bardi Onofrius 1426. 08. 19.: DF 202344.
1430 bajmóci Noffri Lénárd [Onofrius fia] 1430. 08. 01.: DF 239543.
1430 bajmóci Noffri Lénárd, János, Bardo és Jakab [Onofrius fiai] 1430. 12. 03.: Iványi 1910, 223.
1433 bajmóci Noffri Lénárd, János, Bardo és Jakab [Onofrius fiai] 1433. 10. 04.: DL 5588.
1435 bajmóci Noffri Lénárd [Onofrius fia] 1435. 09. 30.: DF 212976.
1436 bajmóci Noffri Lénárd [Onofrius fia] 1436. 03. 04.: DF 239625.
1436. 06. 09.: DL 44091, DF 286775_0807/413.
1437 bajmóci Noffri Lénárd, János, Bardo és Jakab [Onofrius fiai] 1437. 05. 23.: DF 227547, DF 286310.
1439 Farkas László 1439. 08. 15.: DF 202681.
1464 Bajoni Lőrinc 1464. 05. 11.: DF 244872.¹⁴⁸
1464. 09. 08.: DF 245319.
1464 Eruszt János 1464. 06. 09.: DF 240492.
1464–1466 Kovacs István 1464. 05. 13.: DF 214232.
1466. 10. 06.: DF 270398.

Királynéi harmincadispán

- 1417 Bernardi Gáspár 1417. 05. 17.: DF 202121.
1417. 06. 09.: DF 202122.

Kamarahaszna ispán

- 1383 Kápolnai Mihály 1383. 08. 08.: DL 52455.
1387 Szerecsen János és Bernardi Ferenc 1387. 04. 11.: DL 7239.
1396. e. Talentis Simon 1396. 01. 10. e.: ZsOkl. I. 4225. sz.
1405–1406 Tétényi András [Miklós fia] 1405. 09. 10.: DL 98748.¹⁴⁹
1406. 11. 21.: DL 64124.
1410–1416 Kapi András [Miklós fia] 1410. 03. 02.: DL 64132.
1416. 12. 21. e.: DL 64195.
1414–1415 szentgyörgyi Vince Bálint, Imre és László 1414. 03. 08.: DF 258555.
1414–1429 szentgyörgyi Vince Bálint és László 1414. 05. 21.: DL 64167.

¹⁴⁶ Vö. PACH 1999

¹⁴⁷ Vö. *Magyarország történeti kronológiája I.* 235. 1398. év folyamán (valamikor) a király Nürnbergi Márkot harmincad- és urburaispánná nevezi ki és megbízza a magyarországi aranypénzverés irányításával. (Hivatalát kb. 1407-ig látja el, mint Zsigmond király legfőbb gazdasági tanácsadója.)

¹⁴⁸ Mátyás király 1464-ben három személyt bízott meg a harmincadispáni teendők ellátásával: ...*Laurencio litterato de Bayon, Stephano Kowach et Johanni Ernst comitibus tricesimarum nostrarum*... 1464. 06. 09. (DF 240492)

¹⁴⁹ Tétényi, Kaproncai, 1410-től Kapi.

1429. 06. 07.: DF 202426.
1429 szentgyörgyi Vince Bálint, László és János 1429. 03. 20.: DL 80198.
1429. 11. 06.: DL 90950.
1440–1441 Budai György [Lukács fia] 1440. 12. 16.: DL 92908.
1441. 03. 29.: DL 27473.
1441 Gergely 1441. 06. 24.: DL 36390. 74. old. 2. sz.

Soós Ferenc
Magyar Numizmatikai Társulat
Budapest

Irodalom

ALTMANN 1896

Altmann, Wilhelm: *Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437)* I–II. Innsbruck 1896, 1900.

AnjOkI

Anjou-kori Oklevéltár. Documenta Res Hungaricas Tempore Regum Andegavensium Illustrantia I. 1301–1305. Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged 1990; II. 1306–1310. Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged 1992; III. 1311–1314. Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged 1994; IV. 1315–1317. Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged 1996; V. 1318–1320. Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged 1998; VI. 1321–1322. Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged 2000; VII. 1323. Szerk. Blazovich László–Géczi Lajos. Budapest–Szeged 1991; VIII. 1324. Szerk. Blazovich László. Budapest–Szeged 1993; IX. 1325. Szerk. Géczi Lajos. Budapest–Szeged 1997; X. 1326. Szerk. Blazovich László–Géczi Lajos. Budapest–Szeged 2000; XI. 1327. Szerk. Almási Tibor. Budapest–Szeged 1996; XII. 1328. Szerk. Almási Tibor. Budapest–Szeged 2001; XIII. 1329. Szerk. Almási Tibor. Budapest–Szeged 2003; XIV. 1330. Szerk. Almási Tibor–Kőfalvi Tamás. Budapest–Szeged 2004; XV. 1331. Szerk. Tóth Ildikó. Budapest–Szeged 2004; XVII. 1333. Szerk. Kristó Gyula. Budapest–Szeged 2002; XIX. 1335. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Budapest–Szeged 2004; XX. 1336. Szerk. Pitti Ferenc. Budapest–Szeged 2004; XXIII. 1339. Szerk. Pitti Ferenc. Budapest–Szeged 1999; XXIV. 1340. Szerk. Pitti Ferenc. Budapest–Szeged 2001; XXV. 1341. Szerk. Sebők Ferenc. Budapest–Szeged 2004; XXXIV. 1350. Szerk. Teiszler Éva. Budapest–Szeged 2013; XXXVIII. 1354. Szerk. B. Halász Éva. Budapest–Szeged 2013; XL. 1356. Doktori értekezés, Rábai Krisztina. Szeged 2012.

BALOGH 1942

Balogh István: *Szalkay László esztergomi érsek (+1526)*. Kassa 1942.

BALOGH – OSZÓCZKI

Balogh Béla – Oszóczki Kálmán: *Bányászat és pénzverés a Gutin alatt*. Miskolc–Rudabánya 2001.

BÁRTFAI 1909

Bártfai Szabó László: Oklevéltani apróságok. *Turul* 4 (1909) 179–183.

BERGER 1986

Berger, Albert: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen. I–II. (1203–1570). Aus dem Nachlass herausgegeben von Ernst Wagner*. Köln 1986. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Bd. 11.)

BORECZKY 1904

Boreczky Elemér: *A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig*. Budapest 1904.
C. Tóth Norbert: *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526)*. Budapest 2006.

C. TÓTH 2006

CDHi

Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL–DF 5.1) Szerk.: Ráczy György. Magyar Országos Levéltár–Arcanum. (DL = Magyar Országos Levéltár, Collectio Antemohácsiana; DF = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény) Budapest 2009.

- DRASKÓCZY 1994 Draskóczy István: *Életpályák a magyar pénzügyigazgatásban a 15. század első felében*. Kandidátusi értekezés. Kézirat, Budapest 1994.
- DRASKÓCZY 2005 Draskóczy István: Szempontok az erdélyi sóbányászat 15–16. századi történetéhez. in: Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva (szerk.) *Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Budapest 2005. 83–117.
- DRASKÓCZY 2008 Draskóczy István: *Magyarországi sóbányászat és sókereskedelem a késő középkorban*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat, Budapest 2008.
- DRH I. Franciscus Dörý–Georgius Bónis–Vera Bácskai: *Decreta Regni Hungariae Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Budapest 1976. /Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 11./
- EMBER 1946 Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Budapest 1946.
- ENGEL 1987 Engel Pál: Zsigmond bárói. Rövid életrajzok: Ozorai Pipo temesi ispán. in: Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde (szerk.) *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I. Tanulmányok*. Budapest 1987.
- ENGEL 1989 Engel Pál: *Kamarahaszná-összeírások 1427*. Budapest 1989.
- ENGEL 1990 Engel Pál: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. *Századok* 124 (1990):1, 25–93.
- ENGEL MVA Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II*. História–MTA Történettudományi Intézete, Budapest 1996. /Históriai Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5./
- ENGEL KMG Engel Pál: *Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia*. CD-ROM. Arcanum Adatbázis, [Budapest] 2001.
- FEHÉRTÓI 2004 Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest 2004.
- FEJÉR 1829 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI*. Budae 1829–1844.
- FÓGEL 1913 Fógel József: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. Budapest 1913.
- FÓGEL 1917 Fógel József: *II. Lajos udvartartása (1516–1526)*. Budapest 1917.
- GERLOVICS–SOÓS Gerlovics Szilveszter–Soós Ferenc: Anjou István herceg szlavón pénzei. *NK* 108–109 (2009–2010) 209–213.
- GYÖNGYÖSSY 2003 Gyöngyössy Márton: *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon*. Doktori Mestermunkák. Gondolat Kiadó, Budapest 2003.
- GYÖNGYÖSSY 2004 Gyöngyössy Márton: Zsigmond király aranypénzverésének első korszaka (1387–1401) in: F. Romhányi Beatrix–Grynaeus András–Magyar Károly–Végh András (szerk.) „*Es tu scholaris*” *Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára*. Budapest Történeti Múzeum, [Budapest] 2004. 103–114.
- GYÖNGYÖSSY 2010 Gyöngyössy Márton: *A királyi Magyarország pénztörténete (1527–1608)*. Martin Opitz Kiadó, Budapest 2010.
- HÁZI 1921 Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története. I–XIII*. Sopron 1921–1943.
- HERMANN 1987 Hermann István: *Finanzadministration in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts in Ungarn*. Budapest 1987. /Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Ser. II. Nr. 14./
- HÓMAN 1921 Hóman Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság 1921. Reprint: Nap Kiadó 2003.
- HORVÁTH–HUSZÁR Horváth Tibor Antal–Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban. *NK* 54–55 (1955–1956) 21–33.
- HUSZÁR 1958 Huszár Lajos: *A budai pénzverés története a középkorban*. Budapest 1958.
- HUSZÁR 1966 Huszár Lajos: A visegrádi pénzverde a középkorban. *FA* 18 (1966–1967) 195–203.

- HUSZÁR I. kieg. Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban. I. kiegészítés. *NK* 64-65 (1965–1966) 55–59.
- HUSZÁR Okl. I. Huszár Lajos: A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. I. rész. *NK* 70–71 (1971–1972) 39–49.
- HUSZÁR Okl. II. Huszár Lajos: A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. II. rész. *NK* 74–75 (1975–1976) 37–49.
- HUSZÁR Okl. III. Huszár Lajos: A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. III. rész. *NK* 76–77 (1977–1978) 71–84.
- IVÁNYI 1910 Iványi Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára. I. 1319-től 1501-ig*. Budapest 1910.
- IVÁNYI 1928 Iványi Béla: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. II. 1458–1526*. Budapest 1928.
- IVÁNYI 1931 Iványi Béla: *A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára*. Szeged 1931.
- IVÁNYI 1931-2 Iványi Béla: *Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245–1526. I–II*. Szeged 1931–1932. /Acta litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Iosephinae. Sectio iuridico-politica. Tom. 2./
- IVÁNYI 1934 Iványi Béla: Középkori címereslevelek. III. A Kisserjéni-család 1518. évi címereslevele. *Turul* (1934) 23.
- JAKÓ 1990 Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556) I–II*. Budapest 1990.
- KACHELMANN 1867 Kachelmann Johann: Geschichte der ungrischen Bergstädte und ihrer Umgebung. 3. T. Beitrag zur Geschichte der Hussiten und der Reformation. Schemnitz 1867.
- KORDÉ 2004 Kordé Zoltán: A székelyispáni méltóság a Zsigmond-korban. *Történelmi Szemle* 46 (2004):3–4.
- KRIZSKÓ 1880 Krizskó Pál: A körmöczi régi kamara és grófjai. *Értekezések a történelmi tudományok köréből*. 8 (1880) 1–64.
- KUBINYI 1957a Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. *Tanulmányok Budapest múltjából* 12 (1957) 25–46.
- KUBINYI 1957b Kubinyi András: A nagyszebeni pénzverde 1524-ben. *NK* 56–57 (1957–58) 20–24.
- KUBINYI 1958 Kubinyi András: A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. *Levéltári Közlemények* 28 (1958) 35–60.
- KUBINYI 1959 Kubinyi András: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. *BudRég* 19 (1959) 99–119.
- KUBINYI 1963 Kubinyi András: Beriszló Péter és budai szereplése. *BudRég* 20 (1963) 125–134.
- KUBINYI 1964 Kubinyi András: Die Nürnberger Haller in Ofen. *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg* 52 (1963–64) 80–128.
- KUBINYI 1988 Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Századok* 122 (1988): 1–2, 147–215.
- KUBINYI 1990 Kubinyi András: A Mátyáskori államszervezet. in: Rázsó Gyula–V. Molnár László (szerk.): *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Budapest 1990. 53–147.
- KUBINYI 1994 Kubinyi András: Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. *AETAS* (1994): 1, 102–117.
- KUBINYI 2000 Kubinyi András: Vitéz János és Janus Pannonius politikája Mátyás uralkodása idején. in: Bartók István–Jankovits László–Kecskeméti Gábor (szerk.) *Humanista műveltség Pannóniában*. Pécs 2000. 7–26.
- KUBINYI 2004 Kubinyi András: Adatok a Mátyás-kori királyi kancellária és az 1464. évi kancelláriai reform történetéhez. in: Lendvai L. F. – Horváth Z. (szerk.) *Tíz éves a bölcsészképzés a miskolci egyetemen*. Miskolc 2004. 25–58. Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica, IX. 1./

- LACZLAVIK 2004 Laczlavik György: Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutásának kezdete. *Levéltári Közlemények* 75 (2004):2, 3–43.
- LENGYEL 2013 Lengyel András: *Aranykönyv 1325–1540. Középkori magyar pénzverés.* Budapest 2013.
- MTK Magyarország Történeti Kronológiája I–IV. (főszerk.: Benda Kálmán) Budapest 1983.
- MATULAY1980 Matulay, Ctibor: *Štátny okresný archiv v Banskej Bystrici. Mesto Banská Bystrica. Katalog administratívnych a súdnych písomnosti. (1020) 1255–1536. I–II.* Bratislava 1980.
- MATUNÁK 1928 Matunák, Michal: *Z dejin slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Vydalo slobodné a hlavné banské mesto Kremnica.* Kremnica 1928.
- MIHÁLYI 1900 Mihályi János: *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból.* Máramaros-Sziget 1900.
- MOHÁCS 2006 Mohács (szerk: B. Szabó János). Osiris Kiadó, Budapest 2006.
- Num. Adattár Magyar Numizmatikai Adattár. A *Numizmatikai Közöny* melléklete.
- PACH 1999 Pach Zsigmond Pál: A harmincadvám az Anjou-korban és a 14–15. század fordulóján. *Történelmi Szemle* (1999): 3–4. szám. http://epa.oszk.hu/00600/00617/00004/tsz99_3_4_pach_zsigmond_pal.htm
- POHL 1972 Pohl Artur: *Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei 1548–1490.* A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete kiadása, Budapest 1972. /Az éremgyűjtők kiadványsorozata 8. szám/
- POHL 1982 Pohl Artur: *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540.* Akadémiai Kiadó, Budapest–Graz 1982.
- RA Szentpétery Imre–Borsa Iván: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I. kötet/1–3. füzet (1001–1270) Budapest 1923, 1927, 1930; II. kötet/1. füzet (1255 és 1270–1301) Budapest 1943; II. kötet/2–3. füzet (1272–1290) Budapest 1961; II. kötet/4. füzet (1290–1301) Budapest 1987.*
- RADVÁNSZKY – ZÁVODSZKY Radvánszky Béla – Závodszy Levente: *A Héderváry-család oklevéltára.* I. Budapest, 1909.
- RECHNUNGEN *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation. I. Band. Von c. 1380–1516.* Hermannstadt 1880.
- SOÓS 1996 Soós Ferenc: Egy középkori oklevél szövegének fordítási problémái. *NK* 94–95 (1995–1996) 126–127.
- SOÓS 1997 Soós Ferenc: Mühlstein Vid körmöci kamaraispánsága. *Az Érem* (1997): 2, 1–5.
- SOÓS 1998 Soós Ferenc: *A magyar fém pénzek feliratai és címerei.* Argumentum Kiadó–Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest 1998.
- SOÓS 1999a Soós Ferenc: *Magyarország kincstartói 1340–1540.* Argumentum Kiadó, Budapest 1999.
- SOÓS 1999b Soós Ferenc: Mátyás király 1467. évi pénzügyi reformjának gyakorlati végrehajtása. in: Ulrich Attila (szerk.) *Numizmatika és társtudományok III.* Nyíregyháza 1999. 171–177.
- SOÓS 2013 Soós Ferenc: Újabban azonosított középkori mesterjegyek. *Az Érem* (2013): 2, 6–10.
- STROMER 1975 Stromer, Wolfgang, von: Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskronen – unter den Königen aus den Häusern Anjou, Luxemburg und Habsburg – Exponenten des Grosskapitals. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 27–29 (1973–1975) 85–106.
- SÜTTŐ 2002 Süttő Szilárd: *Adalékok a 14–15. századi magyar világi archontológiához, különösen az 1384–1387. évekhez.* <http://www.natarch.hu/szemle/20024/sutto.htm>
- SZAKÁLY 1998 Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525.* Szekszárd 1998.

- SZÁSZ 1955 Szász Károly: Adatok a nagybányai pénzverő középkori kamaragrófjairól. *NK* 54–55 (1955–1956) 34–35.
- SZENDE 2002 Szende Katalin: Egy győri úr Sopronban: Alföldy Bálint királyi harmincados (†1493). *FONS* 9 (2002): 1–3, 29–60.
- SZENTPÉTERY 1934 Ifj. Szentpétery Imre: A tárnoki ítélőszék kialakulása. *Századok* 68 (1934) 510–590.
- SZENTPÉTERY – ZSOLDOS Szentpétery Imre – Zsoldos Attila: *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest 2008.
- SzOkI Székely oklevéltár III. 1270–1571. Szerk: Szabó Károly. Kolozsvárt 1890.
- TEKE 1995 Teke Zsuzsa: Firenzei kereskedőtársaságok, kereskedők Magyarországon Zsigmond uralmának megszilárdulása után 1404–1437. *Századok* (1995): 1, 195–211.
- TEKE 2003 Teke Zsuzsa: Kassa külkereskedelme az 1393–1405. évi kassai birói könyv bejegyzései alapján. *Századok* (2003): 2, 381–405.
- TELEKI 1853 Teleki József gróf: *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár. X. Pest 1853, Oklevéltár. XI. Pest 1855, Oklevéltár. XII. Pest 1857.*
- THALLÓCZY – ÁLDÁSY Thallóczy Lajos – Áldásy Antal: *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum* 2. Budapest 1907.
- THALLÓCZY – BARABÁS Thallóczy Lajos – Barabás Samu: *A Blagay-család oklevéltára*. Budapest 1897.
- TÓTH 2002 Tóth Csaba: *Pénzverés és pénzforgalom az Anjou-kori Magyarországon. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest 2002.*
- Urkundenbuch Sieb. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Vol. 1–7. Zimmermann, Franz–Werner, C.–Gündisch, Gustav [Hrsg.]. Köln [u. a.] (1892–1991).*
- VeszprReg *Veszprémi regeszták (1301–1387). Regesta litterarum ad episcopatum et capitulum ecclesiae Veszprimiensis pertinentium. Összeállította: Kumorovitz L. Bernát. Budapest 1953. /Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 2/*
- WEISZ 1999 Weisz Boglárka: Zsidó kamaraispánok az Árpád-korban. in: Homonnai Sarolta–Piti Ferenc–Tóth Ildikó (szerk.) *Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medievisztikai PhD-konferencia Szeged, 1999. július 2. előadásai. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 1999. 151–161.*
- WEISZ 2010 Weisz Boglárka: Kamaraispánok az Árpád-korban. *Turul* 83 (2010): 3, 79–87.
- WEISZ 2013 Weisz Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Budapest 2013.
- WENZEL 1880 Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest 1880.
- WENZEL 1882 Wenzel Gusztáv: *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*. Budapest 1882.
- WERTNER 1904 Wertner Mór: Adalékok Demeter bíboros érsek életrajzához. *Századok* 38 (1904) 800.
- Weszerle Msc *Weszerle József kézirata a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. Zsigmondkori Oklevéltár I–IX. (1387–1422) A középkori Magyarország digitális levéltára (DL/DF 4.3) Szerk. Rácz György. DVD-ROM. Magyar Országos Levéltár, Budapest 2008., – X. 1423. Szerk. C. Tóth Norbert. Budapest 2007. – XI. 1424. Szerk. Neumann Tibor–C. Tóth Norbert. Budapest 2009. – XII. 1425. Szerk. C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint. Budapest 2013.*
- ZSOLDOS 2005 Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. MTA Történettudományi Intézete, Budapest 2005. /Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36./*

A középkori magyar pénzverés területi szakigazgatási szervei

A pénzverőkamara-rendszer fejlődésének vázlata

Die territoriale Verwaltung der mittelalterlichen Münzprägung in Ungarn

Ein Abriß der Entwicklung des Münzkammersystems

Szent István (997–1038) óta Magyarország igazgatási rendszerében – a központi, azaz az államigazgatás mellett – a területi elven létrejött, koronként változó önkormányzatisággal rendelkező közigazgatási szervek: a (vár)megyék és a települések fontos szerepet játszanak, olykor a központi hatalom valódi ellensúlyaként. Ugyanakkor viszonylag hamar megfogalmazódott az igény a szakigazgatási feladatok ellátásának szabályozására is, hiszen az államhatalom igényei szerint ezeket részben elláthatták a közigazgatási szervek is, azonban bizonyos esetekben, politikai elhatározásból a közigazgatástól független, kizárólag a központi államhatalomnak alárendelten működő, területi alapon megszervezett intézményeket alakítottak ki. Ezen utóbbiak közé tartozott a pénzverőkamara-rendszer is.¹

A pénzverés területi szakigazgatási szerveiről, a pénzverő-kamarákról az elmúlt évszázad során több, átfogó jelleggel megírt résztanulmány is született. A kamararendszer kialakulásának folyamatát és 14. századi működését Hóman Bálint tárta fel, majd Hermann István pontosította, a késő középkori változásokra ugyanakkor Kubinyi András hívta fel a figyelmet.² A hivatali szervezet működése azonban nem érthető meg az egyes tisztségviselők tevékenységének bemutatása, hivatali idejüknek meghatározása nélkül. Mindenekelőtt Horváth Tibor Antal és Huszár Lajos archontológiai jellegű adatközléseit, valamint Wolfgang von Stromer kutatásait kell említenünk, amelyeket napjainkban Soós Ferenc, és az Árpád-kori előzmények vonatkozásában Zsoldos Attila és Weisz Boglárka egészítették ki.³

Árpád-kor

A pénzverés története szempontjából meghatározó jelentőségű az a III. Béla (1172–1196) idejéből fennmaradt kimutatás, amely a magyar királynak és az ország főpapjainak (a királyi udvartól tized címén húzott) rendes jövedelmeit sorolja föl. (Az újabb kutatások szerint a kimutatás a főpapok teljes jövedelmét tartalmazza, némileg eltulozva is.) A kimutatás Béla királynak, Henrik angol trónörökös özvegyével kötött házassága (az 1180-as évek közepe) előtt készülhetett, abból a célból, hogy bemutassa a völegény vagyoni helyzetét, vagy más kutatók álláspontja szerint Béla fia, Imre és Aragóniai Konstancia házasságát kívánták az összeírással „megalapozni” (1193–1196 között). Ismerve a korabeli francia és angol király jövedelmi viszonyait, III. Bélának nem kellett szégyenkeznie, persze a jövedelmek belső struktúrájában már ekkor is kimutatható – a különböző fejlettségi szintekkel magyarázható – eltérés. Most azonban számunkra csak a pénzveréssel kapcsolatos jövedelem vizsgálata az érdekes. A felsorolásban szereplő 60000 számítási марка ugyanis lehet közvetlenül a pénzváltásból származó jövedelem (kamara haszna), de lehet, hogy valójában egyaránt magában foglalja a pénzverésből, a pénzváltásból és a nemesfémbányászatból származó hasznot is. Hóman pénzverési jövedelem-

¹ A középkori magyar területi szakigazgatási szervekkel átfogóan legutóbb Kristó Gyula foglalkozott: KRISTÓ 2003, 166–203.

² HÓMAN 1916, 456–473., HÓMAN 1921, 193–251., 274–279., HERMANN 1987, 3–28., 81–87., KUBINYI 1957., KUBINYI 1978. A 14. század vonatkozásában újabban Tóth Csaba foglalkozott pénzverdéinkkel: TÓTH 1999.

³ HORVÁTH – HUSZÁR 1955–1956., HUSZÁR 1965–1966., STROMER 1973–1975., SOÓS 1999a., SOÓS 2013., WEISZ 2010., ZSOLDOS 2011, 248–249. Protopográfiai jellegű összeállítással jelen sorok írója is kísérletezett a középkor végi pénzverőkamara-rendszerrel kapcsolatosan: GYÖNGYÖSSY 2003, 243–313.

ként értelmezte az összeget, ifj. Barta János és Barta Gábor ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy az összeg mindenképpen túlzó, és benne van a nemesfémhányászat haszna is.⁴

Hóman a kimutatás alapján az éves pénzkibocsátás mennyiségét 38000 számítási márkára, azaz 15,2 millió denár-ra tette. Számításai szerint ezt a mennyiséget hat munkahét alatt legalább harminc pénzverő munkás verte ki. Az ő feladatuk volt a pénzöntvény és a verőtövek elkészítése is. A pénzverési időszak után, elsősorban az új pénz kibocsátása utáni hónapokban (*tempore nove monete*) már a pénzváltással kellett foglalkozniuk. Hóman a fenti számsorokból kiindulva, a segédek is beszámítva a pénzverők létszámát 70-75 munkásra, a pénzverők falvának lakosságát pedig 40-50 családra becsülte.⁵

Már az első magyar pénzek körirata megnevezi az ország pénzverdét, abban a tekintetben azonban megoszanak a vélemények, hogy Székesfehérvár (*Alba Regia, Alba Civitas*) vagy Esztergom (*Strigonium, Regia Civitas*) értendő-e a köriraton megnevezett „királyi város” alatt. Az erről kialakult vitában azonban több érv merült fel Esztergom mellett, amelyet királyi város jellegén túl az is erősít, hogy az Árpád-kor folyamán, okleveles és régészeti forrásaink tanúsága szerint saját falujukban (Esztergom-Kovácsi), itt éltek a pénzverők. A királyi város területén előkerült pénzváltó mérlegek, valamint az 1162 nyarán elrejtett *esztergomi éremkincs* – amely valószínűleg az itteni pénzbevéltő hivatal készlete, vagy annak egy része lehetett – szintén Esztergom pénzváltásban és pénzforgalomban betöltött rendkívül fontos szerepét erősíti. A pénzverőház működésére közvetlen bizonyíték az a 12. századi vas verő is, amelyet egy sírban találtak.⁶ A későbbiekben a királyi pénzverde, majd főpénzverde már oklevelekkel bizonyíthatóan Esztergomban működött, a források gyakran említik az itteni pénzverőket. A kezdeti időszakban a verde a királyi palota egyik termében nyerhetett elhelyezést, adataink szerint a pénzverők a 13. században is a Várhegyen dolgoztak. Az esztergomi polgárok a pénzverde működésével összefüggésben jelentős nemesfém-készleteket halmoztak fel. A kamaraispánok – a verde vezetői – rendszerint helyiek, esztergomi polgárok voltak. A pénzverők településének a középkorban három temploma is volt. 1326-ban Károly Róbert (1307–1342) ezt a falut Esztergom városának adományozta – azaz Zolnay László megfogalmazásában „beolvasztja a földszegény Királyi városba” – ez talán összefügghet az itteni pénzverés hanyatlásával. Ugyanakkor a területen előkerült régészeti leletek a település folyamatos fennállása mellett tanúskodnak, bár különösen az Árpád-kori éremanyag egyértelműen kijelöli a pénzverők falvának virágkorát.⁷

II. András (1205–1235) korától a királyi pénzügyek központi irányítója a tárnokmester (*magister tavernicorum*), aki 1291 után országos, a nádort rangban közvetlenül követő főméltóság lett. A tisztséget betöltő főurak azonban nem sokat törődtek e megbízatásukkal, így az nem jelentett többet puszta címmel. A pénzverés tényleges igazgatása a bérletrendszer keretei között történt. A királyi pénzverde, majd főpénzverde továbbra is Esztergomban működött, a források gyakran említik az itteni pénzverőket. A pénzverők szabad községi szervezetben (*villa monetariorum Strigoniensium*) éltek, vezetőjük választott bíró lehetett, felettes hatóságuk a kamaraispán (*comes camere*) volt. A bérletrendszer azonban megakadályozta, hogy a német területen ismert *Münzer-Hausgenossenschaft* alakuljon ki. 1222 és 1234 között számos panasz és bírálat hangzott el a király zsidó és izmaelita kamaraispánjai ellen, ám II. András továbbra is velük kötött haszonbérleti szerződést. A bérletrendszerrel végérvényesen felbomlott a pénzverés régi szervezete, mert a kamaraispán többé nem királyi tisztviselő, hanem a királlyal magánjogi szerződéses viszonyban álló üzletember, haszonbérlető lett.⁸

A 13. század első felében nagyon sok panasz hangzott el az izmaelita és a zsidó kamaraispánok tevékenysége miatt. Ezért az 1222-es Aranybulla, annak 1231-es megújítása, valamint az 1233-as Beregi Egyezmény

⁴ HÓMAN 1916, 424–433., KRISTÓ 1987, 1245–1247., BARTA 1993, 428–432. Kristó Gyula szerint „Szlavónia hercegének” említése nem történhetett 1194 előtt, mert ekkor állította Béla a fiát, Imrét a Tengerszeméi élére: KRISTÓ 1987, 1246. A III. Béla-kori jövedelmek összeírása: HÓMAN 1916, 425–426.

⁵ HÓMAN 1916, 436–439., 471–472.

⁶ HUSZÁR 1975., ZOLNAY 1983, 112., 114., GEDAI 1986, 37–38., GYÖRFFY 1987a, 825., KOVÁCS 1997, 232–239. II. Béla (1131–1141) denárjának vas verőtöve: KIRÁLY 1955, 139. (6. jegyzet), ZOLNAY 1983, 128–129. Esztergom-Kovácsi faluról: MRT 5, 175–179., ZOLNAY 1983, 119–130. A területen igen sok, a fémműveléssel összefüggő eszköz került elő. Az 1162-re keltezett esztergomi éremkincsről: KIRÁLY 1955.

⁷ MRT 5, 175–179., ZOLNAY 1983, 114–115., 117., 121. Zolnay László hívta fel a figyelmet arra, hogy a pénzverés színhelye (Várhegy) és a pénzverők lakhelye (a Latin város Pénzverők utcája, illetve Kovácsi falu) elkülönült: ZOLNAY 1983, 117. Az esztergomi kamarát nevesítve 1240-ben említi először oklevél: „camera nostra apud Strigonium” (HÓMAN 1916, 458. (1. jegyzet)), de már 1221-ben szerepel egy esztergomi oklevélben „Gathco magister monetariorum regis” (HÓMAN 1916, 458).

⁸ HÓMAN 1916, 310., 460–462., LEDERER 1932, 175., KRISTÓ 1987, 1279., 1340., WEISZ 1999, 151–152. A zsidó kamaraispánok tevékenységére utalnak azok a héber betűjelek, amelyek 13. századi pénzeinken láthatóak (ש ו פ נ ח): RÁDÓCZY 1971–1972. Később mögött az alábbi kamaraispánokat azonosíthatjuk: Altman, Henel, Sámuel, Teha és Fredman. Rádóczy Gyula kutatásai alapján Nagy Lóránt kísérletet tett egyes 13. századi pénzek korrendjének megállapítására, vagy a korábbi korrend pontosítására: NAGY 1973–1974.

szigorúan megtiltotta az izmaeliták és a zsidók kamaraispánságát. Ennek ellenére mind II. András, mind pedig IV. Béla (1235–1270) következetesen ragaszkodtak izmaelita és zsidó kamaraispánjaikhoz. Róbert érsek II. András ellenállása miatt végül súlyos eszközökhöz nyúlt: interdiktumot hirdetett ki.⁹

IV. Béla a pápától kért engedélyt, hogy továbbra is kinevezhessen izmaelita és zsidó kamaraispánokat. A pápa az engedélyt azzal a kikötéssel adta meg, hogy a királynak gondoskodnia kell a pénzverés keresztény személyek általi ellenőrzéséről.¹⁰

Az ellenőrzés nem megfelelő volta vezethetett ahhoz, hogy az Árpád-korban nagyon sok eredeti verőtővel vert hamisítvány készült. Ez nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy nem gondoskodtak megfelelően a verőszerszámok őrzéséről. A kamaraispánok visszaélései mellett az elharapódzó hamisítások megfékezése lehetett a másik indoka az új ellenőrzési rendszer bevezetésének.¹¹

Végül 1250-ben, amikor egy Bécsből elvándorolt zsidó, Henel lett a kamaraispán, a magyar egyház ellenőrzési jogot követelt magának, amit a királytól meg is kapott. Oklevéllel bizonyíthatóan az esztergomi érsek már 1256 előtt gyakorolta ellenőrzési jogosultságát, a verőszerszámok őrzését. A pénzverés ellenőrzéséért az esztergomi érseket minden pénzzé vert márka után egy nehezék (*pondus* vagy *pisetum* azaz 1/48 márka) illetete meg. Az érsek a pizétumjog révén évszázadokon keresztül gyakorolta ellenőrzési jogát, és húzta az abból származó hasznot.¹²

Nyilvánvaló, hogy az esztergomi érsek már a pizétum bevezetése előtt is számíthatott a pénzverésből jövedelemre, amelynek magyaroztatát az egyházi tized rendszerében kell keresnünk. A tizedfizetést még Szent István király rendelte el, eleinte azonban csak a királynak járó jövedelmek tizedét kapta meg a területileg illetékes megyéspüspök, ám a 11/12. század fordulójától már minden, tehát nemcsak a királyi jövedelem után érvényesítették a tizedfizetési kötelezettséget. Újabb változásként a 12. század végétől azonban a királyi jövedelmek tizedét már egyedül az esztergomi érsek kapta meg. Erre utalhat a III. Béla-kori kimutatás azon megjegyzése, amely szerint az esztergomi érseknek a pénzverésből 6000 márka jövedelme és egy „*monetarius*”-a (pénzveréshez értő szakembere) van, akinek feladata nyilván a pénzverési folyamat követése és az emisszió ellenőrzése volt, amelynek alapján megállapították az érseket illető tized mennyiségét.¹³

A királyi jövedelmek beszedésének központja a 12. századtól Esztergom volt, a határában fekvő Kovácsfaluban lakó mesterek verték a pénzt, ennek tizede – mint illetékes megyéspüspökök – már korábban is Esztergom főpapját illethette. Az 1161-ben, III. Sándor pápa és II. Géza király (1141–1162) közt létrejött megállapodás következtében – kárpótlásként a kalocsai érseki tartomány kialakításából adódó veszteségeiért – szerezte meg az esztergomi érsek végérvényesen az összes királyi jövedelmek, így a pénzverés tizedét.¹⁴

1211-ben az esztergomi és a kalocsai érsek közötti vitás ügyek rendezésére, Róbert veszprémi püspök vezetésével létrehozott bizottság azt javasolta, hogy a pénzverés jövedelme után járó tized (továbbra is) az esztergomi érseket illesse meg, nyilvánvaló, hogy ezen réginek tűnő jogosultságát senki nem merte vitatni.¹⁵

⁹ HÓMAN 1916, 465., LEDERER 1932, 175., RÁDÓCZY 1971–1972, 33–34., SCHEIBER 1973–1974., WEISZ 1999, 151–152., KAHLER 1999, 281–282. A 13. század elejétől magyar pénzekben megjelenő héber betűjelek is utalnak a zsidó kamaraispánok tevékenységére: RÁDÓCZY 1971–1972, 33., SCHEIBER 1973–1974.

¹⁰ RÁDÓCZY 1971–1972, 34., KAHLER 1999, 283–284. Az oklevél szövege: KAHLER 1999, 283. (39. jegyzet)

¹¹ KAHLER 1977–1978, 57–65., KAHLER 1999, 282.

¹² KOLLÁNYI 1889, 521–534., HÓMAN 1916, 463–470., SZÚCS 1993, 69., KAHLER 1999, 275–284. Kahler Frigyes szerint az esztergomi érsek pizétumjogát IV. Béla 1239 és 1256 között portugál mintára, pápai engedéllyel vezette be: KAHLER 1999, 284.

¹³ GYÖRFFY 1987b, 921–922., KOSZTA 2013, 96. Szent István 1030–1038 között keletkezett második törvénykönyve rendelkezett az általános tizedfizetési kötelezettségről (XVIII. cikkely): ZÁVODSZKY 1904, 56., 156. Az általános tizedfizetési kötelezettség tényleges bevezetése azonban Szent László (1077–1095) idejében történt. Erre utal az is, hogy a szabolcsi zsinat (1092) határozatai közül több is szabályozta a tizedfizetés módját (XXVII., XXX. és XL. cikkelyek): ZÁVODSZKY 1904, 162., 164–165. Könyves Kálmán (1095–1116) 1100 körülre keltezett első törvénykönyve viszont külön is rendelkezett a király számára beszedett adók és harmincadok tizedéről, amely az illetékes megyéspüspököket illette meg (XXV. cikkely): ZÁVODSZKY 1904, 86., 186. A III. Béla-kori kimutatás az esztergomi érsek jövedelméről és a *monetarius*-áról: „*Strigoniensis habet de curia regis de moneta sex mille marcas et unum monetarium.*” (HÓMAN 1916, 313. (4. jegyzet), 425.) Ebből a *monetarius*-nak nevezett tisztségből alakulhatott ki a későbbiek során a *pisetarius*-i hivatal, az érseki pénzfelügyelő intézménye.

¹⁴ KOSZTA 2013, 96. Könyves Kálmán első törvénykönyve úgy rendelkezett, hogy az ispánoknak a denáradót Esztergomba kellett küldeniük (LXXIX. cikkely): ZÁVODSZKY 1904, 193.

¹⁵ KOSZTA 2013, 110. A pénzverés decentralizációja során is elismerték az esztergomi érsek jogát, hogy a jövedelem tizedét megkapassa, így például Dezső csanádi püspök pénzverési tevékenységéből is: KRISTÓ 2003, 184. Éppen a tizedkérdés az, ami megerősíti azt a nézetet, hogy már Szent István pénzverdéje is Esztergomban működhetett. Ha ugyanis Székesfehérváron lett volna a verde, azt nyilvánvaló, hogy a tizedfizetést elrendelő Szent István a pénzverési jövedelem hasznának tizedét a területileg illetékes veszprémi püspöknek (KRISTÓ 1988, 243–247.) adta volna, ilyesmiről azonban tudomásunk nincs, és ez a püspökség 1009-re keltezett királyi adománylevelében sem szerepel.

A csanádi kamara

1221-ben már a csanádi egyházmegye területén – vagy vélhetően Szegeden – is vertek királyi pénzt, ahogyan később Károly Róbert idejében. Ez utóbbira egyértelmű bizonyíték található a pápai tizedjegyzékekben.¹⁶ A 13. századi szegedi pénzverés mégis problematikusnak tűnik. Szeged a középkorban a kalocsai főegyházmegyehez tartozott, és nem a csanádi püspökséghez. Egy 1221-es pápai oklevél ugyanis a csanádi egyházmegyében vert pénzt említi, amely után szintén meg kell fizetni az esztergomi érseknek járó tizedet: „*monete, que cuditur in Cenadiensi Dioecesi*”.¹⁷ Ugyanakkor, ha Szeged a 14. században pénzverő és pénzváltó hivatalnak adott otthont, esetleg rövid ideig még kamarai székhely is volt, az nem lehetett előzmények nélküli. Az említett oklevélből egyébként arra lehet következtetni, hogy a korabeli nagyhatalmú Dezső csanádi püspökhöz köthető pénzverésről, pénzverési engedélyről van szó, a verési hely azonban a pápa (az oklevél kiadója) számára mellesleges volt, azonban az már nem, hogy a püspök a pénzverés hasznából nem akart tizedet fizetni az esztergomi érsek számára. Nem kizárt, hogy a 14. században egy korábban a közelben, valahol ténylegesen a csanádi püspökség területén működött pénzverdét helyeztek át Szegedre, a gyorsan fejlődő településre, de az is lehetséges, hogy a 13. században a csanádi püspök üzemeltetett Szegeden királyi pénzverdét, amelynek hasznai után nem szándékozott tizedet fizetni az esztergomi érseknek.¹⁸

A budai kamara

A budai pénzverdében, amely 1250 körül kezdte meg működését, 1255-től az Esztergomból családjaikkal áttelepült pénzverők dolgoztak. A 14. században Buda az ország főpénzverdéje lett. Az egyesített buda-esztergomi, majd 1355-től csak budai kamara területén nem volt jelentősebb bányászat, így itt nem működött bányakamara. Ezért a pénzverde nemesfém-ellátását más forrásokból kellett megoldani. Az alapanyagok elsősorban vásárlás útján beszerzett pagament ezüsből, illetve a kassa-szomolnoki kamara területén folytatott bányaművelésből, valamint a Duna felső folyása mentén és a Szepességben űzött aranymosásból származhattak. Az is fölvetődött, hogy a budai pénzverés megindításával a kamarai székhelyt helyezték át Esztergomból Budára, előbbi pedig csak pénzverőhely maradt volna ezután, amelyet szintén a budai kamaraispán irányított.¹⁹

A szerémi kamara

1253 előtt alapították meg Magyarország negyedik pénzverdéjét, Szávaszentdemeteren. Az 1260-as években a kamara fölötti rendelkezés joga többször is megváltozott: eleinte Mária királyné, később István ifjabb király, majd végül megint Mária királyné élvezte a jövedelmeket. Ezt követően évtizedeken keresztül nincs híradás a szerémi pénzverésről.²⁰

A szlavón báni kamara

Gutkeled István szlavón bán (1248–1260) nevéhez fűződik 1255-ben a szlavóniai pénzverőkamara megalapítása Pakrácon (amelyet később Zágrábba helyeztek át). A szlavón is királyi kamara volt, ahol a bán a király megbízottjaként gyakorolta a pénzverési felségjogot. Az itt, királyi engedéllyel vert báni denárokkal (*banales*) az osztrák pénzeket igyekeztek kiszorítani. Mivel a tizenhatod részig égetett ezüsből vert, súlyosabb és ezért értékállóbb pénzek nem estek az évi pénzbevéltás kényszere alá, az itt lakók a *lucrum camere* pótlására évi hét denáros

¹⁶ HÓMAN 1916, 458., HÓMAN 1921, 198. Az 1332–1337 közötti pápai tizedjegyzékekben felbukkanó „*monetae v. denarii Cegediensis*” kifejezések egyértelmű bizonyítékot jelentenek a korabeli szegedi pénzverésre: HÓMAN 1921, 198. (2. jegyzet)

¹⁷ PETROVICS 1983, 399., GYÖRFFY 1987a, 900–904., KRISTÓ 1988, 455–456. Az 1221-es pápai oklevél: WENZEL 1860, 178. (Nr. 98.)

¹⁸ Kristó Gyula az esetről arra következtetett, hogy a pénzverés helye szerint illetékes megyéspüspöknek ellenőrzési jogosultsága lett volna (KRISTÓ 2003, 184., 187–188.), ezzel szemben az oklevél szerint a csanádi püspök pénzverési jogosultságot kapott a királytól, és a pénzverés hasznából nem kívánt tizedet fizetni az esztergomi érseknek; ellenőrzésről ekkor még nincs szó.

¹⁹ HUSZÁR 1958, 23–26., 96., PAULINYI 1936, 79., WEISZ 2010, 86. (120. jegyzet) Weisz Boglárka azzal érvel, hogy 1249 után nem ismerünk olyan 13. századi kamaraispánt, akit egyértelműen Esztergomhoz köthetnénk. Ugyanakkor például az 1277-ben említett kamaraispánnal – egy ügyben többek között esztergomi polgárokkal közösen járt el (WEISZ 2010, 81., 83–84.). 1280-ban pedig az királytól kapott kölcsönéért adományképp (WEISZ 2010, 80.).

²⁰ TÓTH 1999, 312., WEISZ 2009a, 33–35.

egyenes adót (*collecta*) fizettek. Báni denárok forogtak Szlavóniában, Horvátországban, Boszniában, valamint Baranya és Somogy megyében. Előlapí éremképükben balra futó nyest (Szlavónia címerállata), hátlapjukon kettőskereszt alatt két uralkodói fej, illetve betűk (esetleg pénzverőjegyek) láthatók. Előlapí köriratuk egyértelművé teszi a pénzverési felségjog gyakorlását: a király pénze Szlavónia számára (*moneta regis pro Sclavonia*).²¹

Több helyen is felmerül a lehetősége annak, hogy a Károly Róbert (1307–1342) idején először említett pénzverőkamara valójában Árpád-kori alapítású. A későbbi Felső-Magyarország esetében az írott forrásokban az 1290-es években felbukkanó Hannus és Bald kamaraispánok azonban, akik legfeljebb a térségben működő bányák felügyeletét láthatták el, nem bizonyítják – kassai vagy „szepesi” – pénzverőkamara működését, ahogy önmagában a forrásokban 1307-től szereplő kassai számítású ezüst márka sem. Szatmár esetében egy keltezetlen oklevélben, helymeghatározás nélkül említett kamaraispán személye alapján feltételezi az újabb kutatás a pénzverőkamara korai alapítását, arra hivatkozva, hogy a kamara létrejöttében meghatározó szerepet játszhatott a sószállítás megszervezése. A két kamara korábbi alapítása mellett érvelő Weisz Boglárka is elismeri ugyanakkor, hogy ezen esetekben nem mutatható ki a többi kamara alapítása kapcsán szerinte egyértelmű szándék: önálló irányítás alá került területen eleinte csak a kincstár funkció ellátása, amelyet aztán követett a kamarai központ tényleges kiépülése is egy kamaraispán vezetésével. Ez az értelmezés egyébként némiképp eltér a hagyományos felfogástól, hiszen a területi hatalmak kialakulásához köti a pénzverés decentralizációját. Ez az indok azonban semmiképpen sem áll fenn a „csanádi” és a budai kamara kialakulása kapcsán (utóbbi esetében egyfajta áthelyezésről beszélhetünk), illetve egyes főpapok esetleges pénzverési jogosultsága esetében. Hasonlóan problematikusnak látszik az erdélyi kamara Árpád-kori alapítása is, bár ebben az esetben a területiális érv fennállna, azonban pusztán az 1295-ben királyi kamaraispánként és beszercei ispánként említett Vivamus erdélyi „kötődése” alapján feltételezi Weisz Boglárka, hogy erdélyi kamaraispán volt. Összefoglalóan azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy mindegyik eset valamilyen bányászati tevékenységhez kapcsolódhat (és ez inkább a buda-esztergomi királyi kamara nemesség-szükségletével állhat összefüggésben), de bizonyítékunk kiépült kamarai szervezetről, illetve rendszeres pénzverési tevékenységről az 1320-as éveket megelőzően egyik helyről sincs.²²

Anjou-kor

Károly Róbert gazdasági reformjai elképzelhetetlenek lettek volna gazdasági tanácsadók és jól működő pénzügyigazgatási szervezet nélkül. A király első intézkedései így elsősorban a megfelelő emberek kiválasztására és a szükséges igazgatási rendszer kiépítésére irányultak. A változás 1314-ben kezdődött Nekcsei Demeter tárnokmesteri kinevezésével, aki visszaállította a királyi pénzügyek vezetőjének tekintélyét: az államháztartási reform jórészt az ő nevéhez kötődik. A királyi gazdaságpolitika kialakítása mellett külön is ki kell emelni az 1336. évi magyar-cseh-lengyel kereskedelmi és vámegyezmény előkészítését és az 1338. évi második pénzügyi reformot, amelyek tárnokmesteri működésének legnagyobb eredményei. A tárnokmester tehát Károly Róbert idejében az ország pénzügyeinek tényleges vezetőjeként rendelkezett a koronajavak kezeléséről, de a pénzügyigazgatás (pénzverési, só- és vámgazgatás) legfőbb irányítója is ő volt. Hóman Bálint megfogalmazásában: „a kamaraigazgatás felügyeletének összes szálai a tárnokmesternek, mint a királyi pénzügyigazgatás legfőbb központi hatóságának kezében futottak össze. A tárnokmester, mint közigazgatási hatóság a kamarákba kirendelt közegei útján állandó ellenőrzés alatt tartotta az összes kamarák működését. Mint bírói hatóság teljes jurisdikcióval rendelkezett azok egész személyzete felett.” Bírói joghatósága kiterjedt a szabad királyi városokra és az országban lakó zsidókra is.²³

²¹ HÓMAN 1916, 329–348., V. SZÉKELY 1980, 80–104., SZÜCS 1993, 69–70., WEISZ 2009b.

²² Kassa: KEMÉNY 1902, 248., GYÖRFFY 1987c, 106., WEISZ 2010, 79–80., 82., WEISZ 2012, 83. Az 1297-ben említett kassai Herbordus fia Hannus kamaraispán esetében hiányzik a kamara megnevezése, ahogy a „szepesi kamara” élére helyezett, 1291–1292-ben felbukkanó Bald kamaraispánnál is (ZSOLDOS 2011, 249.), ezért inkább az valószínűsíthető, hogy esztergomi (budai) kamaraispánok lehettek. Szatmár: WEISZ 2010, 81., WEISZ 2012, 73–74., 79–80., 83., 85. Az 1291-re keltezhető oklevélben szereplő két kamaraispán neve – Göncöl és Mihály – kamaramegnevezés nélkül olvasható (ZSOLDOS 2011, 249.), esetükben is valószínűbb, hogy esztergomi (budai) kamaraispánok lehettek, Mihály vélhetőleg azonos lehet az 1277-ben említett, esztergomi kamaraispánként azonosított Mihállyal (ZSOLDOS 2011, 248.). Hóman Bálint egyes II. András-kori pénzérmeiket az esztergomi érsek feltételezett pénzverési jogosultságának tulajdonított: HÓMAN 1916, 312–314. Dezső csanádi püspök pénzverési tevékenységéről fentebb már volt szó, későbbi utóda, Bereck is veretett pénzt: GYÖNGYÖSSY 2013. Az erdélyi kamara: WEISZ 2010, 85.

²³ HÓMAN 1921, 40–45., 87., 193., 231., 245–250., KUBINYI 1978, 11. Legutóbb: GYÖNGYÖSSY 2008, 12. Engel Pál szerint az 1338-as reformkísérlet értelmi szerzője valószínűleg az a Fricskó mester volt, aki ebben az évben együtt bérelte a körmöci és a szomolnokai kamarát: ENGEL 1990, 41. Fricskó mestert egyébként Kubinyi András Friggyessel azonosítja: KUBINYI 1978, 30. (46. jegyzet)

Az Árpádoktól örökölt négy pénzverőkamarából álló rendszert Károly Róbert fokozatosan továbbfejlesztette, összesen tíz pénzverőkamaráat alakított ki. Majd a reform folyamán a budai és az esztergomi, valamint a pécsi és a szerémi kamarákat egyesítették: így összesen nyolc kamara jött létre az országban. A bányavidéken működő pénzverőkamarákat összevonták a bányakamarákkal, létrehozva ezzel az egyesített pénzverő- és bányakamara rendszerét. Így a király egyúttal megoldotta a bányavidéken működő pénzverdék nemesfémellátását is. 1338 után a bányakamarai székhelyen tevékenykedő kamaraispán igazgatta az egyesített pénzverő- és bányakamarát. A kamarákat a király haszonbérletnek adta ki, akik kamaraispánként a királlyal magánjogi szerződéses jogviszonyban álltak, és az uralkodónak tartoztak közvetlen felelősséggel. A bérleti szerződés egy évre szólt, rendszerint Gyertyaszentelő Boldogasszony (február 2.), néha Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.) ünnepétől kezdődően. A bérleti szerződés már 1336-tól kikötötte a tisztét becsülettel ellátó kamarabérlet következő évre szóló előhaszonbérleti jogát. A haszonbérleti szerződés révén a kamaraispán az összes kamarai jövedelem, „a pénzbeváltásból, a kényszerpénzbeváltási illeték (lucrum) helyébe lépő portális adóból, nemesércmonopóliumból és az urbura ből befolyó jövedelem élvezetébe lépett”.²⁴ Az egyesített pénzverő- és bányakamara élén álló kamaraispánnak több feladatot kellett ellátnia. Felügyelte a bányaművelést, gondoskodott az urbura behajtásáról és a bányaugyi jogszolgáltatásról. A pénzveréssel összefüggésben felelős volt a kamarai üzem működtetéséért: a kamarai monopóliumon alapuló nemesfémbeváltásért, a nemesfém finomításért és a pénzverésért. A kamaraispán közvetlen felügyelete alatt működtek a pénzverdék (némelyik kamara területén több is) és a bányavárosokban felállított ércfinomító és fémjelző műhelyek. A portális adó és a városokra a kamara haszna fejében kirótt adóösszeg behajtásával részlegesen adókezelési funkciót is ellátott. Feladatköre tehát összetett volt, keveredtek benne a hatósági feladatok a gazdasági termelésirányító jog- és hatáskörökkel. Teljes felelősséggel tartozott a kamarai személyzet minden hivatalos ténykedéséért; beosztottjai főként ugyanakkor teljes közigazgatási és bírói joghatósággal bírt. Pereikben csak a kamaraispán ítélkezhetett, de az ítélet ellen bármely fél a tárnokmesterhez fellebbezhetett.²⁵

A kamaraispánt a tárnokmester és az esztergomi érsek emberei ellenőrizhették. A pénzverőszerszámokat és a fémrudakat pecsétjükkel és három kulccsal lezárt szekrényben őrizték, amelyet csak a kamaraispánnal együttes jelenlétükben lehetett felnyitni. Személyes jelenlétükben történt továbbá a pénzézüst öntése és a pénzverés, és minden héten próbával kellett ellenőrizniük a vert pénz finomságát és súlyát. Jogosultságuk egyébként a kamarai igazgatás és üzem minden részére kiterjedt. Fizetésüket a kamaraispánnak kellett állnia, ezenfelül a bírságok és a büntetésjövödelmek egyharmadára tarthattak igényt. Az ellenőrzésre kiküldöttek többnyire a földbirtokosok közül kerültek ki.²⁶

Míg a kamarai szervezet Árpád-kori decentralizációjának pontos okai, a verdehelyek kiválasztásának indokai (Esztergom már említett központi jellegén és gazdasági jelentőségén túl) nem ismertek, az Anjou-korban nyilvánvalónak tűnik a bányák közelsége. Kristó Gyula szerint a korai pénzverőkamara és az egyházmegyék között fennállt valamilyen területi és intézményi kapcsolat, bár területi értelemben teljes megfelelésről szívesen sem beszélhetünk, viszont ennél szorosabb területi kapcsolat mutatható ki a vármegyékhez, azaz a világi közigazgatáshoz. Azt a feltételezést, hogy a pénzverés kapcsán az illetékes megyéspüspökök bármilyen jogosultsággal bírtak volna, az esztergomi érsek pízétumjoga kapcsán fentebb írottak miatt egyértelműen el kell vetnünk.²⁷

A 14. század közepét követően megszűnt a tárnokmester vezette egységes pénzügyigazgatási szervezet, „helyébe ... az uralkodóval közvetlen kapcsolatban álló és a királyi jövödelmek egyes ágait bérletként, vagy hivatalnokként kezelő személyek léptek”.²⁸ Az 1370-es években a pénzverőkamara-ispánok hatásköre is megváltozott. Elvesztették az adószedéssel kapcsolatos hatásköreiket, amelyeket az ekkortájt kialakított kamara-haszna-ispánságok kaptak meg (ezeknek a területe egyébként azonos volt a pénzverőkamara-ispánságokéval).

²⁴ HÓMAN 1921, 204.

²⁵ HÓMAN 1921, 197–224., HUSZÁR 1958, 27–29., KUBINYI 1978, 11., HERMANN 1987, 9–10., TÓTH 1999, 307–308. Nagy Lajos egy 1343-as oklevele szerint (Visegrád, 1343. április 20.) Lipót mesternek, a budai és a körmöci kamarák ispánjának serviensei, mester tesz igazságot: HUSZÁR 1971–1972, 47. (Nr. 69.). A kamarák függetlensége a későbbiekben is fennmaradt, Zsigmond például örökösödési censust, továbbá csak a király és a kamaraispán bíráskodásának vannak alávetve (Nagyszombat, 1401. január 17.): ZSO GYÖNGYÖSSY 2008, 13. (17. jegyzet)

²⁶ HÓMAN 1921, 225–228., HUSZÁR 1958, 29., KUBINYI 1978, 11. Az ellenőrzés rendszeréről legutóbb: GYÖNGYÖSSY 2002–2003.

²⁷ KRISTÓ 2003, 184–190.

²⁸ KUBINYI 1978, 13.

A kamara haszna elvesztése hosszabb távon a bányászattal nem rendelkező kamaraispánságok elsorvadásához vezetett, mivel működésükhöz a szükséges nemesfémeket már nem tudták biztosítani. A változásokat a Szerecsen-családdal, Jakabbal, vagy még inkább fiával, Jánossal hozhatjuk összefüggésbe. Egyikük ekkortájt kamaraispánként működött, ám a konkrét kamara megnevezése nélkül, „főkamaraispánként” (*comes camerarum*) bérleték az ország összes pénzverőkamaráját. Üzlettársaikkal, a páduai (vagy firenzei) eredetű Bernardi Ferencel (akinek monogramja is feltűnik korabeli pénzekben), Azzo de Curtesii budai kereskedővel és Simon de Talenti pénzemberrel együtt a bérletrendszer keretei között irányították a magyar pénzügyigazgatást.²⁹

A Szerecsen-Bernardi-csoport bukását később éppen az okozta, hogy az általuk vezetett érdekszövetség az egyre jelentősebbé váló körmöci kamarát csak rövid időre tudta megszerezni. Ennek egyik feltételezhető oka, hogy a pénzüzletekkel, pénzváltással foglalkozó olasz bankárok idegenkedtek a bányászattól és az ezzel járó – ekkor még feleslegesnek tűnő – kiadásoktól. Mivel kiszorultak a bányászatból, jelentősen meggyengültek, és a pénzügyigazgatásban betöltött szerepüket a 14. század végén jelentős befektethető tőkével rendelkező délnémet kereskedők vették át.³⁰

A „városi” korszak

Amikor az 1370-es években a pénzverőkamara-ispánok hatásköre megváltozott, elveszítették korábbi, adószedéssel kapcsolatos feladataikat, amelyeket az ekkortájt kialakított kamarahaszna-ispánságok kaptak meg. Ezeknek az adóügyi körzeteknek – „kések”-nek – a területe egyébként azonos volt a pénzverőkamara-ispánságokéval.³¹

A kamara haszna adó korábbi szervezete (a több megyére kiterjedő kamara haszna ispánságok) létre a későbbiekben nem maradt adat, de a fogalom nem tűnt el: a kamara haszna kerületek („kések”) a pénzverőkamara-ispánságoknak feleltek meg. A *cultellus* („kés”) területi egységként a Jagelló-korban is továbbélt. Azt a tényt, hogy ezek valós területi egységek voltak, mutatja, hogy a királyi tanács köznemesi ülnökeit a Jagelló-korban négy kerületből („*omnibus quatuor partibus regni*”) kellett választani: a lippaiból, a körmöciből, a budaiból és a pécsiből. Ebben az esetben Erdély és Szlavónia kimaradt.³²

Azzal, hogy Károly Róbert létrehozta az egyesített pénzverő- és bányakamarák rendszerét, távlatilag megoldotta a bányavidéken működő pénzverdék nemesfém-ellátását. A kamara haszna elvesztése ugyanakkor hosszabb távon a bányászattal nem rendelkező kamaraispánságok elsorvadásához vezetett, mivel a szükséges nemesfémeket már nem tudták működésükhöz biztosítani. A hagyományos királyi kamarai szervezet tehát csak a bányavidékeken élt tovább, de a 15. században egyes, nem bányavidéki, kisebb-nagyobb jelentőségű verdék születésének, új virágkorának lehetünk tanúi. Ezeknek a verdéknek két közös jellemzőjük van: rendszerint nem bányavidékre települtek, és városi kezelésben működtek (például Brassó, Kolozsvár, Pozsony, Sopron).³³

Az 1405-ös áprilisi dekrétum egyik törvénycikke hozta létre a királyi pénzváltói tisztséget (*campor regius*). Az új szabályozás szerint minden városban működött királyi pénzváltó, szemben a korábbi gyakorlattal, amikor a pénzváltás egyedüli lehetséges helye a pénzverőkamara volt. A királyi pénzváltó kizárólagos jogosultságot kapott arra, hogy aranyforintokért ezüstpénzt és ezüstpénzekért aranyforintokat váltson. Mindenki más, aki pénzt váltott vagy váltani szándékozott, büntetésre számíthatott: a jogtalanul beváltott és az így beváltandó pénzt a kincstár számára a királyi pénzváltónak kellett átadnia.³⁴

Az 1415/1417. évi, királyi tanács számára készített előterjesztésnek (*Propositiones*) fontos újítása volt, hogy a pénzverés örül egy tehetős nemesember megválasztását javasolta, aki a vert pénz próbáját hetente

²⁹ SCHULEK 1931–1932, 6–10., KUBINYI 1978, 13–17., POHL 1981–1982, 72–74., HERMANN 1987, 16–19., GYÖNGYÖSSY 2009, 142.

³⁰ KUBINYI 1978, 18.

³¹ KUBINYI 1978, 13–17., HERMANN 1987, 16–19., ENGEL 1989, 6.

³² KUBINYI 1984, 262–263., ENGEL 1989, 6., KUBINYI 1990, 98., 140. (307. jegyzet)

³³ HÖMAN 1921, 197–202., KUBINYI 1978, 10–16. Kubinyi András összevetette az 1342-es körmöci és pécsi kamarabérleti szerződések bérletösszegeit, illetve a két kamara területére eső jobbágyporták számát, és mindkét esetben csaknem hasonló arány jött ki Pécs javára (6,5:3,5 a jobbágyporták esetében, 6:4 a bérletösszegek esetében). A sűrűbben lakott, és nagyobb népességű, ám bányával nem rendelkező pécs-szerémi kamaraterület bérletösszege jócskán magasabb volt. Egyértelmű, hogy a pénzverőkamarak nemesfém-ellátását kezdetben még elsősorban a kamara haszna címén beszedett adópénzek újráverésével nyerték, a bányászat kevésbé volt jelentős bevételi és nemesfémforrás. Körmöcbánya azonban bányászata révén függetlenedett a kamara haszna bevételeitől, így a későbbiekben a kamara haszna igazgatásának különválasztása a pénzverő- és bányakamarától nem okozott válságot (KUBINYI 1978, 16.). Az említett – nem bányavidéki – városok pénzverdével részletesen foglalkozom a város és pénzverde viszonyával foglalkozó tanulmányomban: GYÖNGYÖSSY 2012b.

³⁴ GYÖNGYÖSSY 2003, 18.

megkapná, és pecsét alatt őrizné, valamint az ugyanabban az évben vert pénzt az esztergomi érsek és a király erre rendelt hivatalnokaival együtt megvizsgálná. Ez a javaslat annyiban számított újnak, hogy a Károly Róbert által bevezetett rendszer szerint a pénzverést – az esztergomi érsek által megbízott felügyelő mellett – a tárnokmester embere ellenőrizte, míg a tervezet szerint ezt a feladatot az említett tisztviselő látná el. Az ellenőrzés rendszerében valóban tapasztalhatunk bizonyos változásokat: 1412-ben ugyanis Zsigmond király (1387–1437) felkérte Kőrmöcbánya város tanácsát, hogy a megboldogult Künigh Mihály helyére új kémlőt (*probator*) válasszon a polgárok közül, valamint elődje próbáit adják át a kincstartónak. Kőrmöcbányán tehát a városi tanács őrizte a próbákat. Erzsébet királyné 1440-ben megparancsolta a kőrmöci tanácsnak, hogy az aranyfinomság vizsgálatára használt és már elkopott próbátú megújítására a kamaraispán tudtával adjon át néhány darabot a tanács őrizetében és a kémlő pecsétje alatt őrzött arany pénzdarabokból, az összes többit pedig küldje el a királynénak. Ez nyilván Budán is így működött, mivel a 15. század eleji Budai Jogkönyv szerint a pénzverés próbáját a városi tanács őrizte. 1433-ban Zsigmond Nagyszeben városát utasította kémlő választására, mondván, hogy Földvári Zuborius, az ország arany- és ezüstpénzeinek főkémlője nem tud mindenütt jelen lenni; de a kémlés jövedelméből adjanak szokás szerinti részesedést Zuboriusnak. Bár a törvények még a 15. században is rendre a tárnokmester emberét említik a pénzverés ellenőrzése kapcsán, helytállónak tűnik Kubinyi András megállapítása: a király eladományozta az ellenőrzési jogot, a főkémlő csak a járadékot élvezte, a tényleges ellenőrzést a pénzverdék székhelyének városi tanácsa (által választott kémlő) végezte.³⁵

Zsigmond király német származású főkamaraispánjainak veretein alakult ki a jellegzetes késő középkori magyar verdejegy-mesterjegy rendszer. A korábbi személyi jegyek helyett egy betűpár került az érmékre. Az első betű rendszerint a verdehely kezdőbetűje, a második betű pedig a pénzverésért felelős személy (kereszt) nevének kezdőbetűje; ha az illető nemesember volt, nevének kezdőbetűje helyett olykor címere került az éremkép mesterjegynek fenntartott részébe. A verdejegy-rendszer révén a magyar pénzverés ellenőrizhetőbbé és áttekinthetőbbé vált.³⁶

Az 1439-es országgyűlésen – Zsigmond király egykori elképzelésének megfelelően – végül valóban létrehozták a pénzverést ellenőrző főtisztviselő tisztségét: a törvény erejénél fogva ugyanis elrendelték, hogy az esztergomi érsek és a tárnokmester mellé egy hűséges és alkalmas férfiút rendeljenek ki az arany- és az ezüst-pénzverés kémlőjéül.³⁷

Mátyás király (1458–1490) 1464-ben megkezdett kincstári reformjai egységesítéshez vezettek. A tényleges pénzügyigazgatási reformra Ernuszt János kincstartósága (1467–1476) idején került sor. Ernuszt az 1460-as évek közepén ismerhette fel, hogy a pénzverés és a pénzügyigazgatás átfogó reformját mielőbb végre kell hajtani.³⁸

A nagy pénzreform kezdetének hagyományosan az 1467-es dekrétumot tekintjük. Ernuszt János kincstartó javaslatára a király – az adórendszer reformját követően – újjászervezte a pénzügyigazgatást: a birtokokat kivéve az összes királyi jövedelem igazgatása a kincstartó kezébe került, tőle függtek a bánya-, a pénzverő- és a sókamaraispánok is, neki alárendelten működtek a harmincadispánok (az áruérték 5%-os külkereskedelmi vámjának beszedői). A kincstartó (*thesaurarius*) nevezte ki a rendes és a rendkívüli adók beszedőit, emberei vették át a szabad királyi városok és a szászok egy összegben kivetett adóját. Mindez jelentős létszámú pénzügyigazgatási szervezet kialakulásához vezetett (alkincstartó, titkár, jegyzők és számvevők; a pénztár kezelője pedig a fizetőmester volt), ahol a familiaritás keretei között már szabályos hivatali karrierre nyílt lehetőség.³⁹ A pénzügyigazgatásban és a pénzverésben azonban megkerülhetetlen szerepet játszottak a városok és a városi

³⁵ GYÖNGYÖSSY 2003, 22. Kőrmöcbánya: KRIZSKÓ 1880, 15. (2. jegyzet: Zsigmond király, Buda, 1412. június 29.), KRIZSKÓ 1880, 26–27. (2. jegyzet: Erzsébet királyné, Pozsony, 1440. október 7.), Buda (lásd: Buda város jogkönyve: MOLLAY 1959, 98., ben kialakult rendszerét összefoglalja: KUBINYI 1978, 12–13. Az ellenőrzés rendszere a 15. században, különös tekintettel az érseki SOÓS 1998, 40.

³⁶ GYÖNGYÖSSY 2003, 31. Az országos főkémlő tisztségét már a Zsigmond-kori királyi előterjesztés javasolta létrehozni, sőt később *de facto* létre is jött, törvényi szabályozására azonban csak Albert uralma idején került sor. Zsigmond idején ugyanis többször feltűnik Zuborius de Nassis főkincstartó, az ország arany- és ezüstpénzeinek főkémlője, akinek a király az ellenőrzési jogot eladományozta: KUBINYI 1978, 12–13., KRIZSKÓ 1880, 15. (2. lábjegyzet) (Zsigmond király, Buda, 1412. június 29.), UzGdDiS 4, 496–497. Nr. 2171. (Zsigmond király, Buda, 1433. április 6.). Főkincstartóként (1410–1412): ENGEL 1996, I, 53., SOÓS 1999a, 32–33.

³⁸ KUBINYI 1990, 98., SOÓS 1999b, 171., GYÖNGYÖSSY 2003, 51.

³⁹ FÜGEDI 1982b, 186–188., KUBINYI 1990, 98–102., SOÓS 1999b, 171–172., GYÖNGYÖSSY 2003, 52–53. Az 1467. évi törvény: DRH II, 166–168. A kincstári személyzetre, az egyes karrierekre: KUBINYI 1957. A harmincad (külkereskedelmi értékvám) értékéhez: KUBINYI 1994, 13.

polgárok. Ennek oka pedig abban (is) keresendő, hogy pénzverőkamarák egyenletes területi megoszlásán túl a kamarai székhelyek kivétel nélkül regionális központokba, az ország legjelentősebb településeire kerültek.⁴⁰

Kubinyi András kategória- és pontrendszert dolgozott ki középkori városaink fejlettségének – középpontiságának, a településszerkezetben elfoglalt helyének – megállapítására. Tíz kategóriában összesen hatvan pont adható, kategóriánként legfeljebb hat pont. Ilyen fejlettségű városunk azonban nincs; a legtöbb pontot a főváros, Buda kapta (54 pont). Az elsőrendű városok negyvenegy pontnál kezdődnek. Az elemzés során az alábbi tíz kategória vizsgálható: 1. uradalmi központ, főúri rezidencia, 2. bíraskodási központ, hiteleshely, 3. pénzügyigazgatási központ, 4. egyházi igazgatás, 5. egyházi intézmények, 6. külföldi egyetemre beiratkozottak száma (1440–1514), 7. kézműves vagy kereskedőcéhek száma, 8. úthálózati csomópont, 9. vásártartás, 10. a település jogi helyzete. Ezek közül számunkra különösen a harmadik lehet fontos. Ebben a kategóriában ugyanis a következő intézmények lehetnek egy-egy település számára pontszerzők: 1. filiális kamara (só-, pénzverő- vagy bánya-) vagy harmincadhivatal, 2. főharmincad vagy kamara, illetve két filiális intézmény, 3. egy főharmincad és egy filiális intézmény vagy három filiális intézmény, 4. két fő- vagy egy fő- és két filiális intézmény, 5. kamaraispánság vagy két fő- és filiális intézmény, 6. kincstartóság vagy kamaraispánság, amelyen kívül akár egy fő- vagy egy filiális kamara (harmincad) működik. Kubinyi a középkori Magyarország (Erdély és Szlavónia nélküli) területének felét vizsgálta meg. Az általa meghatározott elsőrendű városok túlnyomó többségében működött a 15. században pénzverde, némelyikben pedig a 14. században (Szeged, Székesfehérvár). Mivel az egyesített pénzverő- és bányakamarák nyilvánvalóan nyersanyaglelőhely közelében működtek, és a 15. század elejére a nem bányavidékre települt kamarák elsovadtak, érdekes, hogy ezekben az elsőrendű – ám nem bányavidéki és/vagy jelentősebb bányászattal nem rendelkező – városokban mégis működött pénzverőház.⁴¹

Valamennyi említett elsőrendű város jogállását tekintve szabad királyi város volt. Ha Laki Thuz Osvát kincstartó 1491-es költségvetését vizsgáljuk, amely csaknem teljesnek mondható a városok tekintetében (csak Korpona, Lőcse és Torda hiányzik), láthatjuk, hogy a főváros 4000 aranyforintos adójának a felét fizette Kassá, amikor az alsó-magyarországi bányavárosok és a jelentős bányaműveléssel és pénzverőházzal rendelkező Nagybánya 3000–3000 forintot fizettek; ezzel szemben Sopron és Pozsony 400–400 forintot, míg Kolozsvár mindösszesen 200 forintot fizetett adóként. Az erdélyi pénzverés székhelye, Nagyszeben esetében viszont a szebeni szék és Szeben városának 1468-ban fizetett adója lehet iránymutató: 15000 forint.⁴² Nagyszeben azért is különösen fontos, mert az erdélyi bányászat a 15. század folyamán a szebeni polgárság befolyása alá került: így a nemesfém-ellátás közvetlen forrásból megoldott volt. Ám a nagyszebeni példa ugyanakkor mintaértékű is: a megerősödött, gyarapodó városi polgárság jelentős hasznot termelő vállalkozásnak tekintette a pénzverést – Nagyszebenben ezzel együtt a nemesfém-finomító működtetését is – ezért saját kezébe vette a pénzverőházak üzemeltetését.⁴³ Kis túlzással a 15. századot pénztörténeti szempontból nevezhetjük akár a kollektív verdebérek korának is.

15. századi kamarabérleti szerződések

Hóman Bálint Károly Róbert gazdaságpolitikáját kamarabérleti szerződések alapján dolgozta föl. A 14. század második feléből viszont nem maradtak fenn további szerződések, és a 15. századból is csak három olyan forrás ismert, amit vizsgálódásainkba bevonhatunk. Mindhárom közös jellemzője, hogy összefüggésben állt a pénzverdének helyet adó várossal, városi közösséggel.

1430 márciusában Zsigmond király megengedte a pozsonyiaknak pénzverde felállítását, és engedélyezte számukra quaring verését a körmöci liga szerint. Az oklevél – amely tulajdonképpen kamarabérleti szerződés is – részletesen leírja az érmeiket, meghatározza a pénzlábat. A királyi engedély fontos jellemzője, hogy a

⁴⁰ KRISTÓ 2003, 190.

⁴¹ KUBINYI 2000, 13–16., 19., KUBINYI 2004, 280., DRASKÓCZY 2009, 199–200. Kubinyi városlistájában szerepel Kassa, amelyről közismert, hogy nem volt bányaváros, viszont 1487-ben a felső-magyarországi bányavárosok itt tartott ülésükön fogadták el közös bányajogukat: WENZEL 1880, 98. A kassai pénzverde nemesfémellátása – elvileg – biztosított lehetett a felső-magyarországi (kassai-szomolnokai) kamara bányáiból. Kolozsvár pontszámát Rűsz-Fogarasi Enikő doktori (PhD) értekezéséből idézi Kubinyi András. Az elsőrendű városok (*kurzívval* jelölve, ahol a 15. században működött pénzverde): Buda, Pozsony, Kolozsvár, Székesfehérvár, Kassa, Szeged, Pest, Sopron.

⁴² FÜGEDI 1982a, 495–496., 499.

⁴³ A beszerzési forrásokból származó nyersanyag mennyiségének állandósága a pénzverde biztos és kiszámítható működését, jövedelmességét tette lehetővé: POHL 1970, 26. Nem véletlen, hogy a nagyszebeni pénzverés szünetelt a század közepén annak hatására, hogy Hunyadi János 1446. augusztus 23-án, Szegeden rendeletet adott ki, amelyben kötelezte az erdélyi bányatelepülések lakóit, hogy a nemesfémeket csak a kolozsvári pénzverőház számára adják el: HUSZÁR 1975–1976, 46.

város mint testület nyerte el a „kamara” haszonbérletét. Másrészt egy új üzleti konstrukció megszületésének lehetünk tanúi, hiszen a király és a város „felesben” vesznek részt az üzletben: azonos összeggel szállnak be (1200-1200 aranyforint), és a haszon, valamint a felmerülő költségeken is fele-fele arányban osztoznak. A város egy jól meghatározott és jelentős területen a pénzváltásra is jogot kapott: Pozsony, Moson, Sopron, Vas, Zala, Nyitra, Komárom és Győr vármegyékben, és Szlavóniában, továbbá Pozsony, Nagyszombat, Trencsén, Sopron, Komárom, Tata, Csütörtökhely, Magyaróvár, Nezsider és Kismarton városokban. A királyi oklevél a kamarabérleti szerződésektől eltérően ugyanakkor nem tartalmaz bérleti időt; így sokkal inkább a pénzverési engedélyek körébe tartozik (a verendő pénz pénzlába és éremképe meghatározása révén viszont az egyes kamarákhoz intézett pénzverési utasításokhoz hasonló). Olyan pénzverési engedélyről van tehát szó, amelynek jogosultja Pozsony városa, viszont az oklevél egyaránt viseli a kamarabérleti szerződések és a pénzverési utasítások bizonyos ismérveit is.⁴⁴

Giskra János főkapitány 1451-ben a kassai pénzverőkamarát és a pénzváltást Modrák Pál nagyidai kapitánynak és Greniczér Ágoston volt kassai bírónak egy évre ötezer aranyforintért adta bérbe. A bérbeadás feltételeit a kamarabérleti szerződésből ismerjük. A szerződés a bérbeadó és a bérbevevő megnevezésén kívül hét fontos elemet tartalmaz, amely így jócskán rövidebb és egyszerűbb, mint a száz évvel korábbiak. Ebben a szerződésben is pontosan meg kellett határozni a bérleti időt, a bérleti díj összegét, a hasznot hajtó jogot és a bérelt tevékenységet (pénzverés és pénzváltás), a bérleti idő kezdőnapját, a bérleti díj kifizetésének módját (részletfizetés), idejét, helyét, a verendő pénz pénzlábát és éremképét. A szerződés az ellenőrzés érdekében megőrzendő darabokkal kapcsolatos rendelkezést is tartalmazott.⁴⁵ Ez a szerződés azért fontos forrás, mert jól mutatja, hogy valamennyi működő kamara esetében hasonló haszonbérleti szerződések születhettek évről-évre, ha a kamaraispán bérlő volt; azonban közülük kevés kivételtől eltekintve nem maradt ránk egy sem. Nyilvánvaló: a szerződő kamaraispánnak nem volt érdeke az, hogy a bérleti év leteltét követően szerződésének példányát a kamara iratai között hagyja, inkább magával vihette, hogy a későbbiek során igazolni tudja magát, ha szükséges.

Mátyás 1468-ban három pénzverdét (Nagybánya, Nagyszeben és Aranyosbánya), tulajdonképpen az erdélyi és a nagybányai kamarát Ernuszt János relatiojára a nagybányai polgároknak adta bérbe. Szerencsés véletlen, hogy ez a kamarabérleti szerződés is fennmaradt, mert számos jogtörténeti tanulsággal szolgálhat a kamarabérleti rendszerhez. A bérbeadó és a bérbevevő megnevezésén kívül tartalmazza a bérleti idő meghatározását, a bérleti díj összegét, a hasznot hajtó jog és a bérelt tevékenység pontos meghatározását (pénzverés és nemesfém-finomítás), a bérleti idő kezdőnapjának meghatározását, a bérleti díj kifizetésének módjának (részletfizetés) és idejének kikötését. A szerződés sem a verendő pénz pénzlábjának és éremképének meghatározását, sem az ellenőrzés érdekében megőrzendő darabokkal kapcsolatos rendelkezést nem tartalmazza, bizonyára ezek külön kikötése nem látszott szükségesnek. Külön érdekes, hogy a bányaigazgatásra és az urbura kérdésére sem utal; bár mindez lehet, hogy beleértődött a „*simulcum cunctis earundem camerarum nostrarum utilitatibus et pertinentiis*” szövegrészbe.⁴⁶

Újdonság a 14. századi kamarabérleti szerződésekhez képest, hogy mindhárom esetben a város, illetve a városi vezetőréteg jelenik meg bérbevevőként-üzemeltetőként.

⁴⁴ Zsigmond engedélyt ad a pozsonyi polgároknak pénzverde felállítására (1430. március 6., Pozsony): FEJÉR 1843, 196–200., HUSZÁR 1975–1976, 41. Néhány nappal később rendelkezést adott ki a pozsonyiak számára a pénzváltás szabályozására (1430. március 12., Pozsony): FEJÉR 1843, 206–207., HUSZÁR 1975–1976, 41. 1430 júniusában Zsigmond megerősítette korábbi engedélyét, illetve hozzájárult ahhoz, hogy Pozsonyban bármilyen királyi ezüstpénzt verhessenek (1430. június 23., Kőcse): FEJÉR 1843, 206–207., HUSZÁR 1975–1976, 42.

⁴⁵ A kamarabérleti szerződés (1451. május 13., Kassa): TELEKI 1853, 297–301. (Nr. CXLIII.), POHL 1968, 42–43., HUSZÁR 1975–1976, 47.

⁴⁶ A kamarabérleti szerződés (1468. augusztus 30., Olmütz): POHL 1968, 85. (19. lábjegyzet), POHL 1970, 42. (J.), UzGdDiS 6, 351–352. (Nr. 3640.) Aranyosbánya (Offenbánya) az erdélyi aranybányászat központja, esetleg bányakamarai székhely lehetett (SOÓS 1998, 41., TÓTH 1999, 311–312.). 1325-ből ismeretes három aranyosbányai polgár: Gottfried, Hermann és János, akik urbariusok művelési központ jellege ellenére semmilyen adat sem bizonyítja, hogy itt a 14. században pénzverde is működött volna (HÓMAN 1921, 153–154.), ilyen forrásadat a 15. századból sem ismeretes, bár némely (O-K, O-I verdejegyű) veretek esetében fölvetik, hogy itt is készülhettek (POHL 1967, 85.). Az 1468-as oklevél szóhasználatát azonban – „*cusionem monetarum nostrarum camerarum Rivulidominarum, Offombanya et Cibiniensis cum cemento*” – nehéz másként értelmezni, mint hogy három pénzverdéről van szó. Lehetséges, hogy az „*Offombanya et Cibiniensis*” valójában egy egységet jelöl, de ez a szöveg alapján nem eldönthető.

A királynék szerepe

Luxemburgi Zsigmond hagyományt teremtett azzal is, hogy a körmöci kamarát az alsó-magyarországi bányavárosokkal Borbála királynénak adományozta, ettől kezdve ugyanis egészen 1548-ig a kamara a mindenkori királyné birtokában és felügyelete alatt állt. A királyné megkapta a kamaraispánok, bányamesterek és tisztségviselők kinevezésének jogát, sőt a kamarát bérbe is adhatta. A pénzlábat azonban továbbra is a király állapította meg, és az ellenőrzési jogkört (a kémlő kinevezését) fenntartotta magának.⁴⁷

Albert király (1437–1439) feleségének, Erzsébetnek 1439-ben, Mátyás viszont csak 1486-ban adta át a körmöci kamarát hitvesének, Beatrix királynénak. II. Ulászlótól (1490–1516) felesége, Anne de Foix 1505-ben kapta meg a bányavárosokat, II. Lajos (1516–1526) király felesége, Mária pedig 1522-ben, amikor a király a királynét a jegyajándékként ígért javak birtokában ünnepélyesen megerősítette. Wenzel Gusztáv is rámutatott arra, hogy a körmöci kamara és az alsó-magyarországi bányavidék királynék birtokába engedése „*azt hozta magával, hogy az alsó-magyarországi bányavárosok, környékekkel együtt, egy magában elzárt vidéket kezdtek képezni*”.⁴⁸

Borbála királyné már 1427 áprilisában szigorú fellépésre kényszerült. Falbrecht János körmöci kamaraispánsága idején pénzhamisítók elleni vizsgálatot rendelt el: a kamaraispán ugyanis elfogatott egy hamispénzverőt, és panaszt tett Borbála királynénál, mondván: a pénzverők közül némelyek szerszámokat „*kölcsönöztek*” hamispénz veréséhez. A királyné utasítására a foglyot Körmöcbánya városának adták át azzal, hogy a városi előjárók – ha kell, kínzással – tudják meg, kik voltak a társai, majd a bűnösöket a törvény szerint büntessék meg.⁴⁹

Igazán jelentős, hosszabb ideig működő, komolyabb tevékenységről nevezetes királynéi kamaraispánokról azonban csak későbből vannak adataink. Beatrix királyné 1486-ban körmöcbányai kamaraispánjául egy tehetséges és ismert körmöci polgárt választott ki Schaidner Péter személyében. Schaidner hivatali működése kezdetének – számadásai alapján – 1486. augusztus 1-jét tekinthetjük. Körmöcbányai kamaraispánként utóljára II. Ulászló király 1494. december 17-én kelt oklevele említi, 1495 márciusában már Steck Gáspár volt a kamaraispán. Schaidner kinevezése szerencsés volt a kamara üzemeltetése szempontjából, még akkor is, ha szakmai jellegű döntéseit a királyné néha megváltoztatta, mivel „*a királyné saját rendelkezéseit a bányavárosokkal szemben többnyire a kapzsóság és kíméletlenség jellemezte*”.⁵⁰ Schaidner Péter működése során a pénzverés terén kifejtett jelentős tevékenysége mellett mindent elkövetett a bányaművelés megmentése és a bányajog kodifikálása érdekében: Czon Miklós bányabíróval és a városi tanáccsal együttműködve elkészítette az első magyar bányatörvényt („*Pergwerchsgerechtikeith*”, 1492).⁵¹ Szolgálatiért – és mert nem talált a feladatra nála alkalmasabb személyt – Beatrix királyné élete végéig bányabírói tisztelet (*scansor*) adományozott Schaidner Péter körmöcbányai polgárnak 1496-ban.⁵²

Miután megkapta az alsó-magyarországi bányavárosokat, Mária királyné új kamaraispánt nevezett ki, Beheim Bernátot (1524–1537). Beheim azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ha voltak egyáltalán ilyenek. A kamaraispán ugyanis rendszerint a királyné környezetében tartózkodott, az ügyek vitelét helyettesei, az alkamaraispánok: Dobraviczky János (1526–1531, 1535) és Beheim Bertold (1533, 1536) látták el. 1525-ben a körmöciek Budára érkezett küldöttségét már egyenesen azzal fenyegette meg, hogy a pénzver-

⁴⁷ Zsigmond király Borbála királyné ellátására – a rézurbura kivételével – Körmöcbánya és az alsó-magyarországi bányavárosok arany-, ezüst, ólom- és vasurburáját adományozta (Brassó, 1427. február 1.): MÁLYUSZ 1985, 32. (45. lábjegyzet). Mindezekkel együtt a királyné megkapta a körmöci arany- és ezüstpénzverést is („*necnon cusionem monetarum auri et argenti camere sue Crempnicziensis*”): KRIZSKÓ 1880, 22–23., MÁLYUSZ 1985, 31–33., MÁLYUSZ 1986, 32–33., DRASKÓCZY 2001, 155–156. Talán ez a magyarázata annak, hogy az 1427. márciusi pénzverési dekrétumban már mindkettejük (a király és a királyné) neve is szerepel (DRH I, 249–250.), hiszen ekkor már Borbála volt jogosult a körmöci kamara ügyeiben rendelkezni. Zsigmond ezzel az tettével valóban hagyományt teremtett, mert ettől kezdve egészen 1548-ig a kamara a mindenkori királyné birtokában és felügyelete alatt állt.

⁴⁸ WENZEL 1880, 162. Albert király feleségének, Erzsébetnek 14.000 aranyforintot biztosított a körmöci kamara urbura- és pénzverési jövedelméből (1439. augusztus 20.): HUSZÁR 1975–1976, 44. Mátyás csak 1486-ban adta át a körmöci kamarát hitvesének, Beatrix királynénak: BERZEVICZY 1908, 267–268. II. Ulászlótól felesége, Anne de Foix 1505-ben kapta meg a bányavárosokat (Buda, 1505. május 3.): MTO I, 14–19. (Nr. 14.), II. Lajos király felesége, Mária pedig 1522-ben, amikor a király a királynét a jegyajándékként ígért javak birtokában ünnepélyesen megerősítette (Buda, 1522. február. 2.): MTO I, 22–24. (Nr. 16.).

⁴⁹ KRIZSKÓ 1880, 23., KAHLER 64. Borbála királyné vizsgálatot rendelt el a körmöci pénzverők között annak kiderítésére is, hogy kik kölcsönöztek pénzverő szerszámokat idegeneknek (1427. április 29.): HUSZÁR 1975–1976, 41.

⁵⁰ BERZEVICZY 1908, 270.

⁵¹ II. Ulászló rendelete Schaidner Péter körmöci kamaraispánhoz (1494. december 17., Nagyszombat): MTO I. 16. Nr. 13. Schaidner kamaraispáni működésének értékelése: WENZEL 1866, 31., KRIZSKÓ 1880, 40., BERZEVICZY 1908, 270., GYÖNGYÖSSY 2001–2002.

A bányatörvény kiadása: MATUNÁK 1928, 468–484.

⁵² PROBSZT 1958, 136. (Beatrix királyné, 1496. január 1., Esztergom)

dét új székhelyre telepíti, és súlyos szemrehányásokat tett a rossz minőségű körmöci pénzek miatt. Időközben kiderült, hogy Beheim a pénzverdét Selmebányára akarja átvitetni, sőt a selmeci tanács már el is járt az ügy érdekében az udvarnál. A királyné Beheim pártját fogta, ám a sikeres érdekérvényesítő képességgel rendelkező körmöciek hatására a király megerősítette pénzveréssel kapcsolatos kiváltságait.⁵³

Nemcsak a város, hanem a körmöci pénzverők is elégedetlenek voltak a kamaraispánnal. Beheim Bernát kamaraispán végül 1537-ben lemondásra kényszerült, miután a királyné számadásra kérte magához; meg is jelent Brüsszelben, ahol Mária fogságba vetette. Beheim érdekében viszont nem kisebb személyiség emelt szót Máriánál, mint testvére, Ferdinánd király. A kamaraispán 1539-ben megszökött a fogságból, de ekkor Ferdinánd ismét becsukatta, végül kiszabadult, és 1547-ben halt meg.⁵⁴

A budai kamara

A budai kamara ispánja 1336-ban Szatmári Miklós volt. A budai várban a pénzverde legkésőbb 1380-ig a Bécsi kapuhoz közel eső részen álló, a forrásokban *Kammerhof*nak („kamaraház”) nevezett épületben működött. Nagy Lajos (1342–1382) uralma idején azonban megváltozott a helye, mivel a király 1382-ben elajándékozta az épületet. Az új helyre vonatkozó legkorábbi adataink Luxemburgi Zsigmond idejéből származnak, ekkor a pénzverde talán a Fortuna utca egyik házában nyert elhelyezést. A pénzverőház később, valószínűleg a 15. század negyvenes éveitől a mai Hess András tér 1. szám alatti telken álló házba költözött. Ez az épület jelentékeny méretű lehetett, talán azonos volt az 1346-ban említett plébániai palotával, 1441-es említése alapján pedig nyilvánvaló, hogy egy sarokházzal van szó. Az épület környezetében álló középkori lakóházakból több adatunk is van pénzverőkre, illetve ötvösökre, a sarokházzal szemben lévő házsort, a Hess András tér másik oldalán pedig a késő középkorban egyenesen ötvösök utcájának nevezték.⁵⁵

A budai kamara és a pénzverde kiváltságos helyzetét mutatja, hogy a többi kamara fennmaradt kamarabérleti szerződésai követendő példaként rendre a Budán vert pénzfajokra hivatkoznak. Ez a vezető szerep nyilván tovább erősödött azáltal, hogy az aranypénzverés központja is Buda lett. Ez az előkelő hely talán annak is köszönhető, hogy szép számmal működtek itt olasz szakemberek, köztük ötvösök és bélyegvésők. A kibocsátás nagyságát, illetve jelentőségét mutatja az is, hogy adataink szerint az arany- és az ezüstpénzek verése Budán időről időre elvált egymástól. A budai kamara ispánjai közül sokan a budai polgárok közül kerültek ki. Budai polgárok egyébként rendre feltűnnek más kamarák élén is. A budai pénzverde személyzetéről ellenben már jóval kevesebb adattal rendelkezünk.⁵⁶

Anjou Mária (1382–1395) uralma idején a budai verde vezető szerepe megingott, hiszen az 1384-es pénzverési rendeletében már körmöci mintára rendelte el új pénz verését. Különös, hogy a királynő budai pénzverésére semmiféle közvetlen adattal nem rendelkezünk. Könnyen lehet, hogy a zavaros viszonyok közepette a budai verde működése akadozott, talán néhány esztendőre be is zárták. Buda főpénzverdei szerepkörét a 15. század hajnalán, Luxemburgi Zsigmond uralma kezdetén látszólag visszaszerezte, mert a király közvetlen tanácsadóinak számító országos főkamaraispánok jegyeivel vert aranyforintokat nagy valószínűséggel itt verték. Ezek ugyanis művészi kivitelezésükkel, minőségükkel messze kiemelkednek a korabeli magyar aranyforintok közül. Később megszűnt Budán az aranyforintok verése, majd csak V. László (1453–1457) uralma idején a körmöci eredetű Jung Péter kamaraispán indítja újra a budai aranypénzverést.⁵⁷

Mátyás uralmának első éveiben a budai pénzverés utolsó fellendülésének lehetünk szemtanúi. A számos mennyiségben. A budai verde azonban egyre jelentéktelenebb lett, mert a bányavidéki verdékkel nem tudta felvenni a versenyt, így 1470-ben be is fejezte a működését, és majd csak a 16. század elején élesztették fel annak tevékenységét.⁵⁸

⁵³ KRIZSKÓ 1880, 44–48. GYÖNGYÖSSY 2007, 161–163. Mária királyné Beheim Bernát körmöci kamaraispáni kinevezéséről 1524. január 13-án, Pozsonyban kelt oklevelében értesítette a bányavárosokat: ERNYEY 1926, 124–125. (Függelék I.)

⁵⁴ KRIZSKÓ 1880, 49., ERNYEY 1926, 113., 115–116. GYÖNGYÖSSY 2007, 163., 166. Beheimről Buza János professzor úr tartott tártudományok IX. konferenciáján, 2011-ben, Szegeden. Vö. BUZA 2015.

⁵⁵ HÓMAN 1921, 276., PATAKI 1950, 252–255., 257–258., 260., 265., HUSZÁR 1958, 19–22., HERMANN 1987, 85., VÉGH 2004, 646–647., VÉGH 2006., 250., 253., 261–262., 267., 269–272. A budai kamara fennhatósága a 14. században Esztergom, Fejér, Győr, Moson, Pilis, Sopron, Vas, Veszprém vármegyékre, továbbá Pest és Komárom vármegyék dunántúli részeire terjedt ki: HÓMAN 1921, 211. (I. jegyzet), TÓTH 1999, 309. Kristó Gyula Esztergom megyét bizonytalannak tartja: KRISTÓ 2003, 188–189.

⁵⁶ HUSZÁR 1958, 27–64., VÉGH 2006, 262.

⁵⁷ HUSZÁR 1958, 65–95.

⁵⁸ HUSZÁR 1958, 95–103.

II. Lajos uralma idején már 1520-as évszámmal is ismeretesek budai veretű *moneta nova* denárok, de hivatalosan egy évvel később vezették be őket. A verőtöveket valószínűleg már korábban elkészítették, de a kibocsátási szándék csak később valósult meg. Írott forrás az újraindított budai pénzverésről ráadásul csak 1522-ben számol be. Szerémi György szerint Mária királyné a Bécsből kért pénzverők számára a Keresztelő Szent János utcában jelölt ki házat. Az *antiqua moneta* bevezetésekor Budára rendelt körmőci pénzverőket Visegrádra küldték, ahonnan néhány nap múlva hajóval hozták őket vissza, Budára. Bécsből szerszámokat és ezüstöt hozattak, hogy a verde mielőbb megkezdhesse működését. Mindezek ellenére igazán 1526-ban tudtak visszaállni a jó pénzek verésére.⁵⁹

Az erdélyi kamara

A Károly Róbert által alapított erdélyi pénzverőkamara székhelye a kamara történetének első évszázadában Kolozsvár lett. Erre abból következtethetünk, hogy 1332–1337 között többször is említenek egy Kolozsvárott vert ezüstpénzt. Az erdélyi nemesfémbányászat fellendülőben volt, amit az is mutat, hogy három aranyosbányai vállalkozó 1325-ben a királytól a bányászattal összefüggésben kiváltságlevelet szerzett. 1336-ban már feltűnik az első név szerint ismert erdélyi kamaraispán: Endre mester. A kolozsvári pénzverőház korai működése homályba vész, adataink nincsenek, így az erdélyi pénzverés legfeljebb a verdejegyek sokszor vitatott feloldásai alapján rekonstruálható.⁶⁰

Az erdélyi kamara székhelyét az 1420-as évek végén helyezték Nagyszebenbe. Ennek egyrészt stratégiai oka lehetett, másrészt mindez összefüggésben állhatott Nagyszeben gazdasági jelentőségével is. Így a szász polgárság, sőt, Szeben polgármesterei is bekapcsolódhattak a pénzverésbe. A kamara nemesfém-szükségletét az erdélyi bányavidékről (Aranyosbánya, Radna) és az aranyosásból származó aranyból elégítették ki. Az ezüsttermelés Erdélyben ekkor már alárendeltebb szerepet játszott. A beszerzési forrásokból származó nyersanyag mennyiségének állandósága a pénzverde biztos és kiszámítható működését, jövedelmezőségét tette lehetővé. Nagyszeben a középkori magyar aranypénzverés egyik központja, sőt a 15. század végén a második legjelentősebb aranypénzverdénk lett.⁶¹

A kamara bérleti, illetve a kamaraispánok Nagyszebenben a 15. században hagyományosan a város polgármesterei voltak, ám a hatvanas években többször is budai polgárok vagy a király bizalmi emberei vezették a verdét. Annak személyzete viszont gyakorlatilag ismeretlen, bár közülük biztosan szerepelnek néhányan az 1473–1477 között készült adóösszeírásban.⁶²

A város politikai állásfoglalásai – merev szembenállás I. Ulászlóval (1440–1444) és Hunyadi Jánossal (1446–1452) – kihatottak a pénzverde működésére is. 1446-ban Hunyadi János körlevélben szólította fel az erdélyi nemesfém-kitermelőket, hogy aranyukat és ezüstjüket kizárólag kolozsvári kamaraispánjainál, Firenzei Antalnál és Kristófnál váltsák be. Ez együtt járt a szebeni aranypénzverés leállításával. 1452-ben Hunyadi János a brassóiaknak ismét azt parancsolta, hogy az új pénzt a kolozsvári kamaraispánon keresztül szerezzék be; aranyat, ezüstöt és régi pénzt csak a kolozsvári kamara válthat be.⁶³

A nagyszebeni verde virágkora a 15. század második felében, Hunyadi Mátyás uralma idején, a király személyes híve, Altemberger Tamás polgármester kamaraispánságával köszöntött be. Altembergert Agatha János és Mydwescher (Szabó) Jakab, majd Hecht György, Proll Miklós és Lulay János követték. Az a szebeni hagyo-

⁵⁹ JESZENSZKY 1927–1928, 131–132., 136–137., HUSZÁR 1958, 105–116., SZERÉMI 1979, 117.

⁶⁰ HÓMAN 1921, 278., TÓTH 1999, 311–312. „*banales de Clusvar*”: HÓMAN 1921, 198. (1. jegyzet) Károly Róbert 1336. március 25-én, Visegrádon kelt oklevelében adta haszonbérbe az erdélyi kamarát („...*camere nostre Transsilvanensis*...”) Endre mesternek: SZEKFÜ 1911, 12–15. (Nr. II.), HUSZÁR 1971–1972, 46. (Nr. 57.). A három aranyosbányai vállalkozó és az általuk megszerzett kiváltságlevél: HÓMAN 1921, 275. Aranyosbánya aranybányászatban játszott szerepe: WENZEL 1880, 129–131., HÓMAN 1921, 153–154., POHL 1967, 84. A korábbi kutatásban elterjedt, hogy az erdélyi aranypénzeket a kezdeti időszakban Aranyosbányán (Offenbánya) verték volna. Aranyosbánya azonban sokkal inkább az erdélyi aranybányászat központja, esetleg bányakamarai székhely lehetett. Bányaművelési központ jellege ellenére semmilyen adat sem bizonyítja, hogy itt a 14. században pénzverde is működött volna. Pohl Artúr a verdejegyek alapján felismerni vélte az Aranyosbányán vert pénzeket, és így megoldottnak gondolta az aranyosbányai pénzverés kérdését, de azt ő is elismerte, hogy mindezt semmilyen írott forrással nem lehet alátámasztani (POHL 1967.). Az erdélyi kamara fennhatósága a 14. században Belső-Szolnok, Doboka, Kolos, Torda, Hunyad Fehér és a két Küküllő vármegyékre terjedt ki: HÓMAN, 1921, 211–212. (1. jegyzet), TÓTH 1999, 311. Ez pontosan megfelel a történeti Erdélynek: KRISTÓ 2003, 188.

⁶¹ PAULINYI 1936, 64., POHL 1970, 26.

⁶² SEIWERT 1863–1865, 163–168., KUBINYI 1957–1958, 20., POHL 1970, 26–32. GÜNDISCH 1987, 197–198. Érdekes, hogy Mátyás 1459-ben Nagyszebenből rendelt aranypénzverőket Nagybanára (Buda, 1459. március 9.): HUSZÁR 1977–1978, 72.

⁶³ Hunyadi János 1446. augusztus 23-án, Szegeden rendeletet adott ki, amelyben kötelezte az erdélyi bányatelepülések lakóit, hogy a nemesfémeket csak a kolozsvári pénzverőház számára adják el: HUSZÁR 1975–1976, 46. Hunyadi János parancsa Brassó városához (Ósi, 1452. október 24.): HUSZÁR 1975–1976, 47.

mány viszont, hogy a polgármester egyúttal a pénzverőkamara ispánja is, Proll halála után végleg megszakadt. Ekkor ugyanis Lulay János, későbbi királybíró lett a kamara bérlője, majd Pemflinger Márk, és ezentúl egészen 1608-ig a királybírók intézték a nagyszebeni pénzverde ügyeit is.⁶⁴

A pénzverde a 15. század jelentős részében a Hecht-házban működött (Großer Ring 8.), amely eredetileg Firenzei Kristóf tulajdona volt, akitől 1472-ben Hecht György, a későbbi kamaraispán vásárolta meg. Ugyanakkor egy másik épület is szóba jön, mert a későbbi forrásaink szerint a régi városháza épületében – Altemberger Tamás egykori lakóháza – (Fleischergasse 2.) dokumentálható a középkor végén és a kora újkorban az aranyfinomító és a pénzverde tevékenysége. Az épületet Altemberger halála után Proll Miklós, majd Lulay János szerezték meg. Hármuk kamaraispánsága idején biztosan itt található a verde.⁶⁵

A 15. század végén a nagyszebeni verde nemesfém-ellátása veszélybe került, mivel a radnai bányavidéken termelt ezüstöt Besztercén finomították. Ezért a király megfenyegette Besztercét, és Lulay János nagyszebeni kamaraispánt megbízta az ottani kemence és minden, a finomításhoz szükséges berendezés megsemmisítésével. Később megszüntette a besztercei kémlői hivatalt, és elrendelte, hogy a városi bányákból nyert ezüstöt kizárólag Aranyosbányán vessék próba alá. A beszterceiekkel azonban később is akadt gondja a nagyszebeni kamara vezetésének: 1513-ban Lulay János kamaraispán azért kereste meg levélben a besztercei tanácsot, hogy az szolgáltassa be a besztercei Thomas Auricampsor aranyát a nagyszebeni kamarának.⁶⁶

A nagyszebeni kamara és a városi vezetőréteg viszonya sem volt mindig felhőtlen. 1492-ben a kamara új bérlő kezébe került: Csukás (Hecht) György lett a kamaraispán. Minderről annak kapcsán értesülünk, hogy II. Ulászló felszólította a nagyszebeni polgárokat, hogy ne akadályozzák az aranyforint verést, és a kamaraispán által az aranyforintok próbájára kirendelt polgártársat ezen tisztség ellátásától ne tartsák vissza, mivel a kamara ügyvitelét már nem ők végzik. A királyi utasítás háttérében az állt, hogy amikor Hecht Budára utazott, az általa kinevezett helyettesét a nagyszebeni polgárok elűzték. Az ügy ezzel nem ért véget: 1494-ben a polgárok küldöttséget menesztettek a királyhoz, de nem jártak sikerrel. Az 1490-es évek végén az uralkodó megpróbálta megszüntetni azt a gyakorlatot, hogy helybeli szászok irányítják a kamarát, ezért rövid időre Tárcai János erdélyi sókamaraispán vette át a kamara igazgatását. Ezt a szászok igencsak rossz néven vették, és hivatalos fórumokon még a következő évszázadban is gyakorta felemlítették.⁶⁷

1523 végén született döntés arról, hogy Nagyszebenben is megindul a *moneta nova* verése, amelynek jövedelmét a király Szörény várának védelmi költségeire rendelte.⁶⁸

A körmöci kamara

1328-ban Károly Róbert a körmöcbányai hospeseknek a leghíresebb csehországi bánya- és pénzverőváros, Kuttenberg (Kutná Hora) hospeseinek szabadságjogait adományozta. Ahogy az anyaváros, úgy Körmöcbánya esetében is a városi lét szorosan összefüggött a pénzveréssel és a bányászattal: 1331-ben Lipót körmöci kamaraispán már a városi tanáccsal közösen adott ki oklevelet.⁶⁹

A körmöci kamara kezdetben nem tartozott az ország jelentősebb kamarái közé, bérletösszege a többi kamarával összehasonlítva csekélyebb volt. Körmöcbánya igazán nagy lehetősége azonban nem is annyira a pénzverésben, hanem a bányaművelésben rejtett, ennek köszönhetően kamaraispánjai komolyan érdeklődtek a nemesfém-kitermelés iránt. Körmöc bányászata révén hamar függetlenedett a kamara haszna bevételeitől, így a későbbiekben a kamara haszna igazgatásának különválasztása a pénzverő- és bányakamarától nem okozott válságot.⁷⁰

⁶⁴ KUBINYI 1957–1958, 20–21., GYÖNGYÖSSY 2003, 112–116.

⁶⁵ FABINI 1989, 43., 132., 141.

⁶⁶ II. Ulászló levele Besztercének a radnai ezüst választása ügyében (Buda, 1504. október 23.): BERGER 1986, 127. (Nr. 442.). II. Ulászló megszünteti a besztercei kémlői hivatalt (Buda, 1504. december 24.): BERGER 1986, 128. (Nr. 443.). Lulay János nagyszebeni kamaraispán levele Beszterce város tanácsához Thomas Auricampsor aranya ügyében (Nagyszeben, 1513. január 5.): BERGER 1986, 158. (Nr. 564.)

⁶⁷ SEIWERT 1863–1865, 168–169., KUBINYI 1957–1958, 21., GYÖNGYÖSSY 2003, 202., II. Ulászló utasítása a nagyszebeni polgárokhoz (1493. május 7., Buda): SEIWERT 1863–1865, 189–190. (Nr. XIV.)

⁶⁸ JESZENSZKY 1927–1928, 135., SIMON 2010, 439.

⁶⁹ Károly Róbert 1328. november 17-én kelt oklevele a körmöcbányai hospeseknek: HÓMAN 1921, 257. (Nr. 8.), AO XII, 252–253. (Nr. 473.). Lipót kamaraispán 1331-es oklevele: KRIZSKÓ 1880, 3. (1. jegyzet), az 1335-ös kamarabérleti szerződéshez: SZEKFÜ 1911, Pozsony, Trencsén, Turóc, Zólyom vármegyék, valamint Komárom és Pest vármegyéknek a 14. században: Árva, Bars, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, HÓMAN 1921, 211. (1. jegyzet), TÓTH 1999, 310. Esztergom megyéről a korabeli szövegek nem tesznek említést: KRISTÓ 2003, 187.

⁷⁰ KUBINYI 1978, 9–14., HERMANN 1987, 86–87.

Luxemburgi Zsigmond idején a körmöci pénzverőház az ország főpénzverdéjévé lett (ezt a szerepkörét egészen 1918-ig megőrizte). Zsigmond egyébként hagyományt teremtett azzal is, hogy a körmöci kamarát az alsó-magyarországi bányavárosokkal Borbála királynénak adományozta, ettől kezdve ugyanis egészen 1548-ig a kamara a mindenkori királyné birtokában és felügyelete alatt állt.⁷¹

A körmöci pénzverés nemesfémekkel történő ellátását ebben az időben a selmeci bányavidék bőséges ezüst-termelése biztosította, mivel az arany ezen a vidéken alárendeltebb szerepet játszott, így az ezüstpénz-kibocsátáshoz képest az aranyforint verés is kisebb jelentőségű volt.⁷²

A későbbiekben az idegen származású, de a király és a királyné bizalmi emberei közül kikerülő kamaraispánok és a város között rendszeresek voltak a konfliktusok. A város polgárai rendre panaszt emeltek a királynál a kamaraispánok borkimérése és a nemesfémek alacsony kényszerbeváltási ára miatt, de az is előfordult, hogy a kamaraispán a városi tisztújítást igyekezett – a városiakok szerint – károsan befolyásolni. Nem véletlen, hogy V. László trónra lépését követően Körmöcbányán is jelentős reformokat hajtottak végre a pénzverésben. A király 1453-as rendelete részletes szabályozással mutatott irányt, de a végrehajtás biztosítékát az uralkodó az új kamaraispánban, Hölczler Konrádban látta, aki egyébként jelentős pénzverési tapasztalatokkal rendelkező osztrák pénzügyi szakember volt.⁷³

A pénzverde már 1434 előtt jelenleg ismert középkori helyére került, az úgynevezett régi kamaraudvarba („im alden Kammerhof”), a városi erődítésen belüli biztos helyre. Az erős épület egyszerre fejezte ki a királyi hatalom erejét és a pénzügyigazgatási szervezet stabilitását.⁷⁴

Körmöc a 15. század első felében az akkori Magyarország legjelentősebb pénzverő- és bányakamarája lett. Jelentőségének az sem árthatott, hogy az 1430-as években az aranytermelés visszaesett, sőt még a háborús pusztítások sem ingathatták meg a királynéi kamara immár biztosnak tűnő vezető szerepét. A királynék révén bizonyos szempontból az alsó-magyarországi bányavárosok az országos politika befolyásoló tényezőivé váltak.⁷⁵

A 15. század második felének egyik nagy eseményének számított Körmöcbányán a királyi pár látogatása (1470-es évek vége). A korabeli szemtanúk beszámolóit szerint a király „...a nevezetesebb helyeket és városokat meglátogatja, megmutatja hitvesének, újra fölkeresik Kassát, Körmöcöt, Besztercét és a bányavidéket; megnézik az arany- és ezüstműveket; elbámultatják az arany kitermelésének, aztán zúzásának, szétválogatásának, olvasztásának fortélyain, amit azelőtt sosem láttak. A király, ahogy csak tud, kedveskedik Beatrixnak. A városokból mindenfelé kiszaladnak a helybeliek, mindkettőjüket mély hódolattal, üdvözléssel köszöntik, és mint illik, nagyszerűen fogadják.” (Kulcsár Péter fordítása).⁷⁶ A látogatás során Mátyás örökjogon Langsfelder Jánosnak és utódainak adományozta a körmöcbányai aranyfinomítói tisztséget, aki új vezetéknevnek foglalkozása német megnevezését vette fel: Schaidner János lett. Az ő fia volt Schaidner Péter, a későbbi körmöci kamaraispán. Az oklevelekből megismerhető körmöci kamaraispánok listája mondható a legteljesebbnek a középkori Magyarországon. Az 1490-es évek végén több mint két évtizedre a Thurzók szerezték meg a körmöci kamaraispánságot. Tevékenységükkel alapvetően változtatták meg a kamara működését. Mivel a körmöci bányaművelés ekkor már hanyatlott, Thurzó János kamaraispán szerződést kötött Körmöcbánya városával egy új vízkiemelő gép felállítására, amelynek költségeit felerészben ő, felerészben a város viselte. A hanyatlásra utal az is, hogy szemben az 1469-ben működő 29 zúzával és 4 kohóval 1499-ben már csak 16 zúzdát és 5 kohót említenek a források. Mivel az új vízkiemelő gép sem tudta felvenni a küzdelmet a bányavízzel, ezért 1511-ben, Thurzó György kamaraispánsága idején Holy Péter bányamester engedélyt kapott egy új altárna megnyitására. Holy a következő évben a bányában lelte halálát, mivel a bányák felső részében tűz ütött ki, ami a bánya jelentős részét elemésztette. Az ezt követő szegénység idején a vízkiemelő gépet is leállították. Thurzó Elek 1520-ban Körmöcbánya városára ruházta a háji uradalommal kapcsolatos jogokat, amelyeket édesapja, Thurzó János szerzett Beatrix királynétól. Talán a Thurzók maguk is érezték, hogy az, ami gyors meggazdagodásukat okozta, a körmöcbányaiak elszegényedéséhez vezetett; így szerettek volna lelkiismeretükön könnyíteni, illetve a nép gyűlöletét kioltani. Az átruházási oklevél beszámol arról, hogy az egykor virágzó bányaváros, Körmöc-

⁷¹ KUBINYI 1978, 15–23.

⁷² PAULINYI 1936, 74.

⁷³ V. László pénzverési utasítása (Bécs, 1453. május 14.): KRIZSKÓ 1880, 31. (1. jegyzet)

⁷⁴ KAZIMÍR – HLINKA 1978, 43., képek a pénzverde épületéről: KAZIMÍR – HLINKA 1978, 47. (Nr. 14.), 50. (Nr. 15.), 129. (Nr. 29.)

⁷⁵ KUBINYI 1978, 19–27., DRASKÓCZY 2001, 164. (62. jegyzet). A termelés visszaesése az 1430-as években jól látszik a kamara 1434/1435-ös számadásából: PAULINYI 1972 [1973], 89.

⁷⁶ A bányavárosi látogatás: BERZEVICZY 1908, 269., Antonio Bonfini: *Rerum Ungaricarum Decades*. Dec. IV. lib. V. (BONFINI 1995, 826.)

bánya milyen sanyarú helyzetbe jutott, a bányászat tönkrement, és ez általános elszegényedéshez vezetett. 1520-ban a Thurzók megváltak a körmöci kamara bérletétől.⁷⁷

A *moneta nova* verésének megkezdésekor Körmöcbánya fontos szerepet játszott. II. Lajos utasítást küldött ugyanis az alsó-magyarországi bányavárosoknak, hogy minden ezüstöt adjanak át Thurzó Elek körmöci kamaraispánnak, akire az új pénz verését bízta. Szintén elrendelte, hogy az erdőkben a pénzveréshez megfelelő mennyiségű szeten égesse. Az uralkodó bányavárosok számára legterhesebb rendelkezése azonban mégis az volt, hogy az ezüst beváltását régi áron, de új pénzért parancsolta meg.⁷⁸ Már 1521 júliusában rendelkezett egyébként arról, hogy Körmöcbányáról pénzverők menjenek Budára, megfelelő szerszámokkal felszerelve.⁷⁹

II. Lajos elődei példáját és az 1515. évi Habsburg-Jagelló házassági szerződés rendelkezéseit követve 1522-ben a jegyajándécul ígért javak birtokában megerősítette feleségét: így kapta meg Mária királyné az alsó-magyarországi bányavárosokat és ezáltal a körmöcbányai pénzverés igazgatását is. A királyi hitves ténylegesen azonban csak két évvel később, 1524 februárjában vette át a bányavárosokat egy háromtagú bizottság közreműködésével. A bányavárosok közgyűlése tudomásul vette a birtokos váltást, és a hatalmat átadta a királyné által kinevezett kamaraispánnak, Beheim Bernátnak (1524–1537).⁸⁰

A *moneta nova* bukása után, a régi, jó minőségű ezüstpénz (*antiqua moneta*) újbóli bevezetéséhez, kiveréséhez országszerte nagy mennyiségű ezüstre volt szükség, így a királyi megbízottak Körmöcbánya városának templomi kincseit is elkobozták, és Budára szállították. Mária királyné pedig arra utasította a várost, hogy minél több pénzverőt küldjön verőszerszámokkal együtt az ország fővárosába, ahol új, nyolc latos ezüstpénzeket fognak majd verni.⁸¹

Körmöcbánya esetében a kamara és a verde személyzetéből viszonylag sok név ismert.⁸²

A szatmár-nagybányai kamara

A szatmári kamara első székhelyén már a kamara történetének első évtizedeiben vertek pénzeket. Az Anjou királyok uralma alatt azonban végig Szatmár maradt a kamarai székhely, annak áthelyezését a korábbi kutatással ellentétben későbbre, a 15. század elejére kell tennünk. Az 1330-as években ideiglenes jelleggel kialakított nagyváradi kamarát is a szatmári kamara ispánja igazgatta, 1327-ben szerepel az első ismert szatmári kamaraispán, Angelus mester, majd 1339-ben egy szatmár-nagyváradi kamaraispán, Chempelini Endre.⁸³

A nagybányai pénzverde 14. századi működését csak a verdejegyek tanúsítják, írott forrás ebből a korszakból nem ismeretes. Zsigmond király ugyan 1393-ban Nagybánya és Felsőbánya polgárainak kérésére megerősítette a Nagy Lajos-féle 1376-os („második”) kiváltságlevelet, de a pénzverésről ebben az oklevélben még nem esik szó. 1411-ben azonban, amikor Zsigmond király többek között Nagybányát is Lazarevics István szerb despotának adományozta, felszólította a leleszi konventet, hogy a despotát iktassa be az átadott városok, valamint az arany-, illetve ezüstabányák és a pénzverde birtokába. A 15. század elején tehát már működött pénzverde Nagybányán. A 15. század eleji „nagybányai” verdejegyek közül némelyik valóban már a 14. században is felismerhető.⁸⁴

A 15. század első felében a verde a már említett szerb fejedelem, majd utóda, Brankovics György kezében volt, ám az írott források az itteni pénzverést alig említik. 1444-ben aztán Hunyadi János elvette a nagybányai

⁷⁷ WENZEL 1880, 50., PÉCH 1884, 80., 99.

⁷⁸ II. Lajos parancsa az alsó-magyarországi bányavárosokhoz az ezüstbeszolgáltatás tárgyában (Tolnavár, 1521. augusztus 22.): SIMON 2010, 435. (9. jegyzet), ugyanő, ugyanazon a napon a szénégetés ügyében: SIMON 2010, 435. (10. jegyzet), ugyanő az ezüstbeváltásról (Tolnavár, 1521. szeptember 1.): SIMON 2010, 436. (11. jegyzet)

⁷⁹ SIMON 2010, 436.

⁸⁰ Mária királyné szerepe a körmöci pénzverésben: KRIZSKÓ 1880, 44–58., GYÖNGYÖSSY 2007.

⁸¹ KRIZSKÓ 1880, 52., ERNYEY 1926, 114., JESZENSZKY 1927–1928, 131. Mária királyné rendelkezése Körmöcbánya városához pénzverők szerszámokkal Budára küldése tárgyában (Buda, 1526. május 4.): KRIZSKÓ 1880, 52. (2. jegyzet), HUSZÁR 1977–1978, 81.

⁸² MATUNÁK 1928, 133–142.

⁸³ HÓMAN 1921, 197–198., 276., 278., HERMANN 1987, 86., TÓTH 1999, 312., WEISZ 2012. Weisz Boglárka a szatmári kamara megalapítását az Árpád-korra teszi, ám az általa bizonyítéknak tekintett, 1291-re keltezhető oklevélben szereplő Mihály kamaraispán tisztsége mellett nincs helymeghatározás. Weisz Boglárka véleményével ellentétben – ahogy fentebb kifejtettem – vélhetőleg személye mégis azonos lehet a korábban említett Mihály esztergomi kamaraispánnal: WEISZ 2012, 79–80. A szatmári és nagyváradi kamara lán Zaránd vármegyékre, valamint a Kunság területére terjedt ki (Máramaros ekkor még nem volt vármegye): HÓMAN 1921, 211–212. (1. jegyzet), TÓTH 1999, 312., KRISTÓ 2003, 189.

⁸⁴ SABÁU 1977, 55–56., GYÖNGYÖSSY 2004, 108. Zsigmond király megerősíti Nagybányának Nagy Lajostól 1376-ban elnyert kiváltságait (1393. január 27.): ZSO I, 305. (Nr. 2804.). Zsigmond király István szerb despotá birtokba iktatásáról (1411. július 15., Buda): ZSO III, 219. (Nr. 708.), HUSZÁR 1975–1976, 39.

kamarát a szerb fejedelemtől, mivel az ország pénzzel való ellátásához az itteni pénzverésre is szükség volt. Brankovics György kiszámíthatatlan politikát folytatott, így az ország második legjelentősebb pénzverdejét biztos kezekbe kellett helyezni.⁸⁵

Forrásaink alapján a nagybányai kamara virágkora a 15. század közepe táján kezdődött: a kamarai székhelyül szolgáló Nagybánya város adója 1453-ban már akkora volt, mint Kőrmöcbányaé.⁸⁶

Mátyás uralma alatt a nagybányai kamara – a kőrmöci mellett – az ország második legjelentősebb pénzverdejévé vált. Míg Kőrmöcbánya fokozatosan az ezüstpénzverés központjává fejlődött, addig Nagybánya az aranypénzverés központja lett. Az 1490-es években Nagybánya adója révén még előkelőbb helyre került a városok sorában: 1491-ben a legnagyobb összegű adót, 4.000 forintot, Buda fizette, a sorban a második Nagybánya városa 3.000 aranyforinttal, éppen annyival, mint amennyit feltehetően az alsó-magyarországi bányavárosok együtt fizettek (bár bizonytalan, hogy forrásunk, Thuz Osvát költségvetési összeállítás az összes alsó-magyarországi bányavárost figyelembe vette-e). Nagybánya után következik Kassa, Pest és Szeged 2.000-2.000 forinttal.⁸⁷ Nagybánya gazdasági jelentősége tehát a 15. század végén is mindenképpen kiugró. Mindez nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy a nagybányai kamara területén folytatott nemesfémányászat ebben az időszakban érte el a csúcspontot. A bányaművelés központja a Szazár völgyében volt (Kereszt-hegy). A királyi bányabirtoktesthez további hat bányatelek csatlakozott, amelyekben gazdag és nagy kiterjedésű ércutellérek tartak fel. 1482-ben Mátyás megparancsolta az itteni bányavállalkozóknak, hogy elhagyott tárnáikat vegyék ismét művelés alá, mert bányáikat, zúzóikat és kohóikat elveszthetik, és azokat arra érdemes polgárok fogják megkapni. A kamaraispánok talán túl is hajtották a bányaművelést, így nem véletlen, hogy Mátyás halála után a termelés visszaesett, és a bányák jelentős része tönkrement. A századfordulótól kezdve már nem tudtak a feltörő bányavízzel megbirkózni.⁸⁸ Bár a 16. század elején a nagybányai bányákat is elöntötte a víz, de az itteni bányászat és az aranyfinomítás továbbra is jelentős mértékben folytatódott. E hanyatló időszakban Thurzó János – Szatmári Györggyel társulva – elvállalta egyes, már üzemen kívüli nagybányai bányák újbóli üzemeltetését. Cserébe azt kérte, hogy tíz évig mentesüljön az ezekben a bányákban termelt nemesfém beszolgáltatásának kötelezettsége alól. Így művelésbe vette a királyi bányabirtoktesthez tartozó Gänseweide nevű bányát, ahonnan 1508-ban például 5 márkányi aranyat szolgáltatott be. Thurzó János halála után az egyik bányát emlékére nevezték el Thurzó-bányának. 1505-ben egyébként II. Ulászló úgy döntött, hogy a nagybányai kamara megsegítésére négy éven keresztül évi 2.000 aranyforintot utaltat át az erdélyi harmincadjövedelemből. Egyúttal a Cseresznye-tárna kitermelési jogát a városra ruházta, és négy évre mentesítette azt az urbura megfizetése alól.⁸⁹ A magánbányák ekkor már pangtak, erősödött a városban élő bányászok közötti szociális elégedetlenség, ami etnikai összecsapásokhoz vezetett: 1506-ban a német mészárosok nem akarták megengedni a magyaroknak, hogy húst vágjanak és mérjenek. Utóbbiak ugyan engedélyt szereztek a királytól, de az ellentétek nem enyhültek. 1510-ben II. Ulászló levelet írt Geszti Mihály kamaraispánnak, amelyben megtiltotta a kincstári tiszteknek az idegen borok behozatalát. A helyzet továbbra is feszült maradt. A kamara és a város között támadt viszálykodás megszüntetésével II. Lajos 1521-ben csulai Mórét Györgyöt bízta meg, aki már többször is betöltötte a nagybányai kamaraispáni tisztséget. A város ugyanis a kamarától kölcsönt vett fel, de nem törlesztett, és ez újabb vitához vezetett. Ekkor foglalták írásba a helyi bányajogot német nyelven.⁹⁰

A kora újkorban a nagybányai pénzverőház („*Mincz*”) a Szazár partján, a középkori vár egyik részében működött. A „jelenlegi” kamarai épület 1739-ben épült, amelyet 1782-ben kibővítettek.⁹¹

1523-ban a nagybányai ezüstpénzverés szintén újraindult, éveken keresztül készültek itt *nova moneta*-k, majd 1525-től verték az *antiqua moneta* denárjait is. Ez azt mutatja, hogy az ország ezüstpénzzel való ellátása az itteni kapacitást is igényelte. A jó minőségű pénzeket egyébként még a következő évben is verték.⁹²

⁸⁵ SABÁU 1977, 56–57., DRASKÓCZY 2001, 159.

⁸⁶ Nagybánya jelentősége a 15. század közepén: SABÁU 1977, 55–58., DRASKÓCZY 2001, 163. (58. jegyzet), PAULINYI 2005 [1978], 318–319., DRASKÓCZY 2009, 199.

⁸⁷ PAULINYI 1936, 75–77., 97–130., SABÁU 1977, 56–60., DRASKÓCZY 2001, 164. (62. jegyzet), GYÖNGYÖSSY 2003, 102–112., 194–201., DRASKÓCZY 2009, 199–200. Thuz Osvát kincstartó 1491-es költségvetési összeállítása, a városok adója: FÜGEDI 1982a, 495–496.

⁸⁸ PAULINYI 2005 [1978], 318–320., DRASKÓCZY 2009, 200–207., 209–211.

⁸⁹ PAULINYI 1936, 51., PAULINYI 2005 [1978], 319–322., 324–329., DRASKÓCZY 2009, 211.

⁹⁰ WENZEL 1880, 114., MÓRICZ 196–199., BALOGH – OSZÓCZKI 2001, 12. II. Lajos intézkedése a Nagybánya városa és Ferenc literatus közti viszálykodás miatt (Buda, 1521. február 13.): WENZEL 1880, 415–416. (Nr. VI. 4.) A bányarendtartás („*Königl. Majestät von Hungern etc. Bergordnung in Neustadt und Mittelberg*”), amely 56 cikkelyből állt, még 1552-ben is hatályban volt, ám Bornemissza Pál és Werner György csak mint jogszokást fogadták el (WENZEL 1866, 36., MÓRICZ 199.). Balogh Béla és Oszóczki Kálmán szerint a bányarendtartást 1535-ben foglalták írásba: BALOGH – OSZÓCZKI 2001, 8.

⁹¹ PAULINYI 2005 [1978], 330.

⁹² JESZENSZKY 1927–1928, 137., SABÁU 1977, 59–60., SIMON 2010, 439.

Az írott forrásokból több kamaraispán nevét is ismerjük. A 15. század első két harmadában egy-egy kamaraispán hosszabb ideig állt a pénzverés élén, a későbbiek során úgy tűnik, évről évre változott annak személye, sőt, gyakran az is előfordult, hogy egyszerre többen töltötték be ezt a tisztséget. A verde személyzetéről ellenben alig tudunk valamit.⁹³

A szeged-lippai kamara

Feltételezések szerint a szegedi verde legkésőbb 1330-ban beszüntette tevékenységét, amikor elindult Lippán is a pénzverés. Mindenesetre a 13–14. századi „szegedi” pénzverés története nem tekinthető feltártnak, sok a homályos fejezet. A lippai verde működése is csupán néhány évtizedig tartott, de kamaraispánjait még az 1360-as években is említik.⁹⁴

A szlavón báni kamara

Az Anjou-kor pénzreformjai sikerességét veszélyeztette a szlavón báni pénzverés fenntartása, hiszen így nem lehetett az egész országra egységes szabályokat alkalmazni. Ezzel magyarázható, hogy a 1349-ben említik utoljára a báni pénzverést, 1351-től pedig Szlavóniára is kiterjesztették a portális adó megfizetésének kötelezettségét, bár még 1353-ban van adat kamaraispánra.⁹⁵

A pénzverési tevékenység – immár nem a báni pénzverés folytatásaként – néhány évtized múltán újraindult Zágrábban: 1384-ben Mária királynő királyi denárokat veretett Zágrábban.⁹⁶

Ezt követően azonban, csak a 16. században működött ismét pénzverde Zágrábban. 1524-ben II. Lajos megparancsolta Szlavónia lakóinak, hogy ezüstöt és régi pénzt kizárólag a zágrábi kamarában válthatnak be, illetve vásárolhatnak.⁹⁷ Ez az októberi rendelkezés már jelzi, megkezdődtek az itteni ezüstpénzverés előkészületei. Az év végén pedig már az első vereteket is kibocsátották. Az 1525-ös évről számadás is maradt fenn, amelyből a verde működése részleteiben is jól rekonstruálható.⁹⁸ A verde Thurzó Elek kincstartó és Batthyány Ferenc megbízottainak irányítása alatt állt.

A szomolnok-kassai kamara

A Károly Róbert által, a felső-magyarországi bányavidék erőforrásaira alapított kamara székhelye – rövid kassai kitérő után, legkésőbb 1330-ban – Szomolnok lett. 1330-ban a kamarát Fricskó mester bérelte. A szomolnoki kamara és vele együtt a felső-magyarországi bányavidék székhelyét Nagy Lajos uralmának utolsó évtizedeiben ismeretlen okokból Szomolnokbányáról Kassára helyezték át, ide került a pénzverde, holott a város nem rendelkezett bányaművelési hagyományokkal, és ezért bányavárosnak sem tekinthetjük.⁹⁹

A pénzverde a kassai királyi házban (*domus regia*) – egy ma is meglévő, 13–14. századi eredetű épületben – működött. Személyzetéről ezekből a kezdeti évekből nem rendelkezünk adatokkal.¹⁰⁰

⁹³ Például: SZÁSZ 1955–1956., DRASKÓCZY 2009, 200–201.

⁹⁴ HÓMAN 1916, 458., HÓMAN 1921, 198., 277., HERMANN 1987, 87., TÓTH 1999, 312. Az 1332–1337 közötti pápai tizedjegyzékekben felbukkanó „monetae v. denarii Cegediensis” kifejezések egyértelmű bizonyítékot jelentenek a korabeli szegedi pénzverésre: HÓMAN 1921, 198. (2. jegyzet) A 14. századi szegedi pénzveréshez: UJSZÁSZI 2009. A kamara fennhatósága a 14. században Arad, Csanád, Csongrád, Keve, Krassó, Temes, Torontál, illetve feltételezhetően Záránd vármegyékre terjedt ki: HÓMAN 1921, 211. (1. jegyzet), TÓTH 1999, 312. Záránd vármegyét Kristó Gyula nem ide sorolja: KRISTÓ 2003, 189.

⁹⁵ HÓMAN 1921, 198–199., V. SZÉKELY 1980, 105–115., HERMANN 1987, 84. A szlavón báni kamara fennhatósága Szlavóniára terjedt ki a Drávától a Gozd hegységig: HÓMAN 1921, 211–212. (1. jegyzet), KRISTÓ 2003, 189.

⁹⁶ Mária királynő értesíti Zágráb városát, hogy királyi denárokat veret az ottani pénzverdében (Buda, 1384): HUSZÁR 1971–1972, 49.

⁹⁷ II. Lajos megparancsolja Szlavónia lakosainak, hogy az ezüstjüket vagy régi pénzeiket a zágrábi pénzverőkamaránál váltsák be (Buda, 1524. október 17.): HUSZÁR 1977–1978, 79., SIMON 2010, 462–463.

⁹⁸ A zágrábi pénzverőkamara számadása, 1525. február 20 – augusztus 3.: SIMON 2010, 463–464.

⁹⁹ HÓMAN 1921, 278., HERMANN 1987, 86., TÓTH 1999, 311. Károly Róbert 1330. március 21-én, Visegrádon kelt oklevelében értesítette Ung vármegyét arról, hogy a szomolnoki pénzverőkamarát Fricskó mesternek adta bérbe: HÓMAN 1921, 258–259. (Nr. 9.) A kutatás jó ideje feltételezi, hogy a kassai kamara alapítását tekintve valójában Árpád-kori eredetű, mivel az 1290-es években említett kassai ezüst márka is (lásd erről legutóbb: WEISZ 2012, 83. (88. jegyzet)). Ezt a nézetet vitatom, ahogy fentebb már kifejtettem. Ugyanakkor Hóman Bálint idéz egy 1321-es oklevelet, amely a kassai kamarát („*lucri camere nostre in eadem civitate*”) említi: HÓMAN 1921, vármegyékre terjedt ki, de ide tartozott Gömör és Torna vármegye is: HÓMAN 1921, 211. (1. jegyzet), TÓTH 1999, 311., KRISTÓ 2003, 188.

¹⁰⁰ KEMÉNY 1902, 248., PETÁCH 1986, 42.

A középkori kassai pénzverés nagy korszaka a 15. század első felére, Luxemburgi Zsigmond uralma idejére esik. Zsigmond halála után aranyforintokat többé nem vertek Kassán, ez is jelzi a verde jelentőségének csökkenését. A kassai verde a magyar pénzverdék középmezőnyéhez tartozott. Kamaraispánjai rendszerint befolyásos kassai polgárok voltak. A 15. századi nagy magyar pénzreform idején a kassai verde helyzete is felértékelődött: Mátyás valószínűleg itt verette elsőként az új, állandó ezüstpénzt. A reform első szakaszának lezárultával azonban a többi, kevésbé jelentős verdével együtt a kassai ezüstpénzverőház sorsa is megpecsételődött: 1470-ben működését beszüntették.¹⁰¹

A *moneta nova* verésére az első, újonnan felállított pénzverde a kassai volt. II. Lajos arra utasította Thurzó Elek kincstartót, hogy küldjön pénzverőket Kassára. A verde működésének zavarai miatt, a király 1524-ben az itteni pénzverést egy Izsák nevű zsidóra bízta. Rövidesen azonban már új (városi) kamaraispánokat említenek a források. A rézpénzek verése idején hol a város, hol közvetlenül a kincstár irányította a verdét, amelynek személyzetéből többek neve is fennmaradt.¹⁰²

A pécs-szerémi kamara

A szerémi kamara sorsa a 14. század folyamán szorosan összefüggött az Anjou-korban (legkésőbb 1327-ben) létrejött pécsi pénzverdével, hiszen a kamara elnevezése is pécs-szerémi kamara lett, vélhetően ennek következtében a szerémi (szávaszentdemeteri) pénzverés meg is szűnt.¹⁰³

Az egyesített pécs-szerémi kamara székhelye hamar Pécs lett, amely a gyorsan fejlődő délvidék tényleges központjaként, kitűnő földrajzi fekvésének köszönhetően vezető szerepét. 1341-ben Chempelini Endre mester volt a kamaraispán, de az 1350-es években a kamara élén megjelenő Szerecsen család több évtizedes kamaraispánsága igazi virágkort jelentett, ekkor feltehetően jelentős aprópénz-kibocsátással kell számolnunk. A Szerecsenek azt is elérték, hogy a szlavóniai pénzverést beszüntessék, ezáltal – pénzforgalmi tekintetben – Pécs hatalmas befolyási övezetbe juthatott.¹⁰⁴ Nagy Lajos halála után azonban a hadi események, gazdasági, valamint a politikai változások következtében Pécs pénzverőkamarája hamar jelentőségét veszítette. Utoljára I. Ulászló idejében számolhatunk pécsi pénzveréssel, Albeni Henrik püspöksége idején.¹⁰⁵

A középkori magyar pénzverés meghatározó szervezeti kerete a jelentős részben haszonbérlet keretében üzemeltetett kamararendszer volt. Ez a teljes tisztaságában csak Károly Róbert uralma idején kikristályosodott pénzügyigazgatási modell csak néhány évig, legfeljebb évtizedig állt fenn, azonban meghatározó elemei közül néhány már az Árpád-korban kialakult, sokuk pedig évszázadokon keresztül tovább működött, még a középkori Magyarország bukása után is.¹⁰⁶ Bár az egyesített pénzverő és bányakamarák rendszere értelmi szerzőjének nagy valószínűséggel Neksei Demeter tárnokmestert tarthatjuk, mindezt nem lehetett volna bevezetni az uralkodó erőteljes támogatása nélkül, ahogyan a rendszer meghatározó elemeit sem lehetett volna fenntartani az utódok józan gondolkodása és reformálási hajlandósága nélkül, közülük mindenképpen említést érdemel Hunyadi Mátyás és kincstartója, Ernusz János. Nekik, mindannyiuknak köszönhető, hogy a középkori magyar kamararendszer eredményesen és hatékonyan látta el feladatát, töltötte be történelmi hivatását.

Gyöngyössy Márton

ELTE-BTK, Történeti Intézet, Történelem Segédtudományai Tanszék

¹⁰¹ KEMÉNY 1902, 248–249., POHL 1968, 31–36., PETÁCH 1986, 33–61. A kassai pénzverőknek külön pecsétje volt, amely a 15. század első felében készülhetett. A pecsét körirata: „S+der*mnczer+czw*cassch+” GINDL 1974, 143–145.

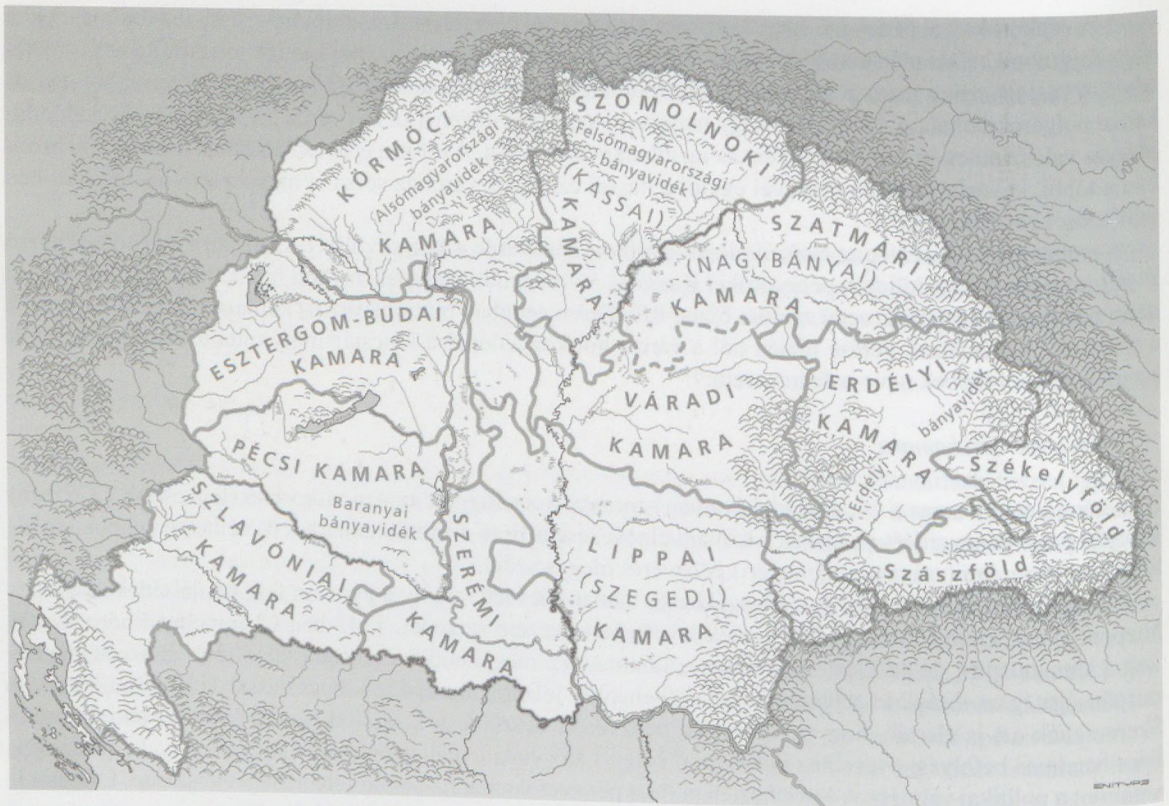
¹⁰² KEMÉNY 1902, 250–251., JESZENSZKY 1927–1928, 134–135., POHL 1968, 37–38., PETÁCH 1986, 62–66., SIMON 2010, 437. II. Lajos értesíti Kassa városát, hogy meghagyta Thurzó Eleknek, miszerint pénzverőket küldjön hozzájuk (Tolna, 1521. szeptember 7.): POHL 1968, 47. (K.), HUSZÁR 1977–1978, 77.

¹⁰³ HÓMAN 1921, 198., TÓTH 1999, 312., WEISZ 2009a, 35–37. A pécs-szerémi kamara fennhatósága Baranya, Somogy, Tolna, Zala; valamint Bács, Bodrog, Szerém és Valkó vármegyékre terjedt ki, előbbi négy megye Pécs, utóbbi négy megye eredetileg Szerém területére volt: HÓMAN 1921, 211. (1. jegyzet), TÓTH 1999, 312., KRISTÓ 2003, 188.

¹⁰⁴ HÓMAN 1921, 277., HERMANN 1987, 84–85., TÓTH 1999, 312., WEISZ 2009a, 37–51. Pécs szerepéről részletesen: KUBINYI 2001.

¹⁰⁵ Pécsi pénzverés Zsigmond idején: POHL 1967–1968, 55. A feltételezett I. Ulászló-kori pécsi pénzverés: POHL 1973–1974, 51–56.

¹⁰⁶ Jelen tanulmányban nem foglalkoztam azzal, az egyébként fontos kérdéskörrel, hogy viszonylag hamar megjelentek a kamarai székhelyen kívül működő pénzverdék is. Ezek eleinte a kamarai keretek között, a kamaraispánnak alárendelten működtek, később már valamilyen uralkodói engedély alapján, attól függetlenül vertek pénzeket. A középkori Magyarország pénzverdéi: GYÖNGYÖSSY 2012a, 95–117.

1. kép. Pénzverőkamarák a 14. században (A térképet készítette: Lieber Gábor)

2. kép. Adóigazgatási kerületek (kések) a 15. században (A térképet készítette: Lieber Gábor)

Felhasznált források

- AO XII *Anjou-kori Oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore Regum Andegavensium illustrantia.* XII. 1328. Szerkesztette: Almási Tibor. Budapest – Szeged, 2001.
- BERGER 1986 Berger, Albert, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203-1570. Aus dem Nachlass herausgegeben von Ernst Wagner.* I-II. Köln, 1986. /Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Bd. 11./
- BONFINI 1995 Bonfini, Antonio, *A magyar történelem tizedei.* Fordította Kulcsár Péter. Budapest 1995.
- DRH I *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301-1457.* Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamenti auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest 1976. /Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11./
- DRH II *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1458-1490.* Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamenti auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Budapest 1989. /Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 19./
- ENGEL 1989 Engel Pál, *Kamarahaszná-összeírások 1427-ből.* Budapest 1989. /Fontes minores ad historiam Hungariae spectantes, Új történelmi tár 2./
- FEJÉR 1843 Fejér, Georgius, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Tomi X. volumen VII. Ab anno 1429–1437. Buda 1843.
- HUSZÁR 1971–1972 Huszár Lajos, A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. I. NK 70–71 (1971–1972) 39–49.
- HUSZÁR 1975–1976 Huszár Lajos, A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. II. NK 74–75 (1975–1976) 37–49.
- HUSZÁR 1977–1978 Huszár Lajos, A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. III. NK 76–77 (1977–1978) 71–84.
- MOLLAY 1959 Mollay, Karl, *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn.* Budapest 1959. /Monumenta Historica Budapestinensia I./
- MTO I Hatvani Mihály, *Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból.* I. Pest 1857. /Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak/
- SZEKFÜ 1911 Szekfü Gyula, *Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához.* Történelmi Tár 12 (1911) 1–36.
- SZERÉMI 1979 Szerémi György, *Magyarország romlásáról.* Budapest (1979.) /Olcsó Könyvtár/
- TELEKI 1853 Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon.* X. Pest 1853.
- UzGdDiS 4 Zimmermann, Franz – Werner, Carl – Gündisch, Gustav, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* IV. Hermannstadt 1937.
- UzGdDiS 6 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* VI. 1458–1473. Begründet von Franz Zimmermann. Herausgegeben von Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad G. Gündisch und Gernot Nussbächer. Bukarest 1981.
- WENZEL 1860 Wenzel Gusztáv, *Árpád-kori új okmánytár.* I. 1001–1235. Pest 1860. /Codex Diplom. Arpadianus Continuatus/
- ZÁVODSZKY 1904 Závodszy Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* (Függelék: a törvények szövege) Budapest 1904. (reprint: Pápa 2002.)
- ZSO I *Zsigmond-kori Oklevéltár.* I. (1387–1399) Összeállította Mályusz Elemér. Budapest 1951. /Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 1./

- ZSO II/1 *Zsigmondkori Oklevéltár*. II. (1400–1410). Első rész. (1400–1406) Összeállította Mályusz Elemér. Budapest 1956. /Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 3./
- ZSO III *Zsigmondkori Oklevéltár*. III. (1411–1412). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Budapest 1993. /A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 22./
- Felhasznált irodalom*
- BALOGH – OSZÓCZKI 2001 Balogh Béla – Oszóczi Kálmán, *Bányászat és pénzverés a Gutin alatt. Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt*. Miskolc – Rudabánya 2001. /Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből XII./
- BARTA 1993 ifj. Barta János – Barta Gábor, III. Béla király jövedelmei. Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről. *Századok* 127 (1993) 413–449.
- BERZEVICZY 1908 Berzeviczy Albert, *Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz*. Budapest 1908.
- BUZA 2015 Buza János, A Dunába vetett vonópad. Történelmi Szemle 57 (2015) 1–18.
- DRASKÓCZY 2001 Draskóczy István, Kamarai jövedelem és urbura a 15. század első felében. in: Buza János (szerk.), *Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*. Budapest 2001. 147–165. /Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 1./
- DRASKÓCZY 2009 Draskóczy, István, Matthias Corvinus und der Edelmetallbergbau in Ungarn: das Beispiel von Neustadt/Frauenbach. in: Bárány, Attila – Györkös, Attila (Eds.), *Matthias and his legacy. Cultural and political encounters between East and West*. Debrecen 2009. 195–212.
- ENGEL 1990 Engel Pál, A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. *Századok* 124 (1990) 25–93.
- ENGEL 1996 Engel Pál, Magyarország világi archontológiája. 1301–1457. I-II. Budapest 1996. /História Könyvtár, Kronológiák, adattárak. 5./
- ERNYEY 1926 Ernyey József, Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére (1524–1640) NK 25 (1926) 110–133.
- FABINI 1989 Fabini, Hermann, *Gotik in Hermannstadt*. Köln – Wien, 1989./Siebenbürgisches Archiv Band 23/
- FÜGEDI 1982a Fügedi Erik, Mátyás király jövedelme 1475-ben. *Századok* 116 (1982) 484–506.
- FÜGEDI 1982b Fügedi, Erik, Finanzen. in: SCHALLABURG '82, 186–188.
- GEDAI 1986 Gedai István, *A magyar pénzverés kezdete*. Budapest 1986.
- GINDL 1974 Gindl, Jozef, Stredoveká pečať košických minciarov. *SlovNum* 3 (1974) 143–145.
- GÜNDISCH 1987 Gündisch, Gustav, Die Oberschicht Hermannstadts im Mittelalter. in: Gündisch, Gustav, *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte*. Köln 1987. 182–200. /Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens Band 14/
- GYÖNGYÖSSY 2001–2002 Gyöngyössy Márton, Beatrix királyné körmöcbányai kamaraispánja: Schaidler Péter (1486–1494). NK 100–101 (2001–2002) 135–146.
- GYÖNGYÖSSY 2002–2003 Gyöngyössy Márton, Kiszorult-e az „érsek embere” a pénzverésből a XV. században? Adalék a pisetumjog „hanyatlásához”. *DMÉ* (2002–2003) 109–116.
- GYÖNGYÖSSY 2003 Gyöngyössy Márton, *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon*. Budapest 2003. /Doktori Mestermunkák/
- GYÖNGYÖSSY 2004 Gyöngyössy Márton, Zsigmond király aranypénz-verésének első korszaka (1387–1401). in: F. Romhányi Beatrix – Grynaeus András – Magyar Károly – Végh András (szerk.), *„Es tu scholaris”. Ünnepi tanulmányok Kubinyi*

- András 75. születésnapjára. Budapest, 2004. 103–114. /Monumenta Historica Budapestinensia 13./
- GYÖNGYÖSSY 2007 Gyöngyössy, Márton, Königin Maria und die Kremnitzer Münzprägung. Fuchs, Martina – Réthelyi, Orsolya (hrsg.), *Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin*. Münster 2007. 161–177. /Geschichte in der Epoche Karls V. Band 8/
- GYÖNGYÖSSY 2008 Gyöngyössy Márton, *Florenus hungaricalis. Aranypénzverés a középkori Magyarországon*. Budapest 2008.
- GYÖNGYÖSSY 2009 Gyöngyössy Márton, A kamara haszna a késő középkorban. in: Bessenyei József – Draskóczy István (szerk.), *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára*. Budapest – Miskolc 2009. 141–152.
- GYÖNGYÖSSY 2012a Gyöngyössy Márton, *Magyar pénztörténet. 1000–1540*. Budapest 2012.
- GYÖNGYÖSSY 2012b Gyöngyössy Márton, *Város és pénzverde a késő középkori Magyarországon*. (Kézirat)
- GYÖNGYÖSSY 2013 Gyöngyössy Márton, Bereck püspök denárja. A váci vagy a szegedi középkori pénzverés emléke? *Az Érem* 69 (2013):2, 1–5.
- GYÖRFFY 1987a Györffy György, Államszervezés. in: Székely György (főszerk.), *Magyarország története. I. kötet: Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest 1987. (második kiadás) 717–834.
- GYÖRFFY 1987b Györffy György, A magyar állam megszilárdulása. In: Székely György (főszerk.), *Magyarország története. I. kötet: Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest 1987. (második kiadás) 893–1006.
- GYÖRFFY 1987c Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Abaújvár, Arad, Arva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megye*. Budapest 1987. (harmadik kiadás)
- HERMANN 1987 Hermann, István, *Finanzadministration in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts in Ungarn*. Budapest 1987. /Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Ser. II. Nr. 14./
- HORVÁTH – HUSZÁR 1955–1956 Horváth Tibor Antal – Huszár Lajos, Kamaragrófok a középkorban. *NK* 54–55 (1955–1956) 21–33.
- HÓMAN 1916 Hóman Bálint, *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest 1916. (reprint: 1991)
- HÓMAN 1921 Hóman Bálint, *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Budapest 1921. (reprint: 2003.)
- HUSZÁR 1958 Huszár Lajos, *A budai pénzverés története a középkorban*. Budapest 1958. /Budapest Várostörténeti Monográfiái XX./
- HUSZÁR 1965–1966 Huszár Lajos, Kamaragrófok a középkorban. I. kiegészítés. *NK* 64–65 (1965–1966) 55–59.
- HUSZÁR 1975 Huszár Lajos, A pénzverés helye Magyarországon a XI. században. in: Fitz Jenő (szerk.), *A magyar pénzverés kezdete*. Székesfehérvár 1975. 277–279. /Az István Király Múzeum Közleményei, A. sorozat 21. sz./
- JESZENSZKY 1927–1928 Jeszenszky Géza, II. Lajos denárai. *NK* 26–27 (1927–1928) 127–143.
- KAHLER Kahler Frigyes, *A pénzhamisítás magyarországi történetéhez 1848-ig. A pénzhamisítással kapcsolatos néhány kérdés*. Doktori értekezés. H.n., é.n. (sokszorosított kézirat)
- KAHLER 1977–1978 Kahler Frigyes, A magyarországi középkori pénzhamisítás (I. rész) *NK* 76–77 (1977–1978) 57–65.
- KAHLER 1999 Kahler Frigyes, A középkori pénzügyi igazgatás kérdéséhez – a pizetumjog. in: Bertók Krisztina – Torbágyi Melinda (szerk.), *Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára. Festschrift für Katalin Bíró-Sey und István Gedai zum 65. Geburtstag*. Budapest 1999. 275–295.

- KAZIMÍR – HLINKA 1978 Kazimír, Štefan – Hlinka, Jozef, *Kremnická mincovňa*. Kremnica 1978.
- KEMÉNY 1902 Kemény Lajos, A kassai pénzverőház. *MGtSz* 9 (1902) 248–253.
- KIRÁLY 1955 Király Ferenc, XII. századi pénzek Magyarországon. (Az esztergomi lelet összefoglaló feldolgozása) *FA* 7 (1955) 127–140.
- KOLLÁNYI 1889 Kollányi Ferenc, Az esztergomi érsekség pizetum-joga. *Katholikus Szemle* 3 (1889) 521–576., 681–776.
- KOVÁCS 1997 Kovács László, *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érméleti és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának érméiről*. Budapest 1997. /*Varia Archaeologica Hungarica* VII./
- KOSZTA 2013 Koszta László, *A kalocsai érseki tartomány kialakulása*. Pécs 2013. /*The-saurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quiqueecclesiensi* 2./
- KRISTÓ 1987 Kristó Gyula, A korai feudalizmus (1116–1241). In: Székely György (főszerk.), *Magyarország története. I. kötet: Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest, 1987. (második kiadás) 1007–1415.
- KRISTÓ 1988 Kristó Gyula, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest [1988.] /*Nemzet és emlékezet*/
- KRISTÓ 2003 Kristó Gyula, *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged 2003. /*Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 19./
- KRIZSKÓ 1880 Krizskó Pál, *A körmöczy régi kamara és grófjai*. Budapest 1880. /*Értekezések a történelmi tudományok köréből* VIII. 10./
- KUBINYI 1957 Kubinyi András, A kincstári személyzet a XV. század második felében. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 12 (1957) 25–49.
- KUBINYI 1957–1958 Kubinyi András, A nagyszombati pénzverde 1524-ben. *NK* 56–57 (1957–1958) 20–24.
- KUBINYI 1978 Kubinyi András, A középkori körmöcbányai pénzverés és történelmi jelentősége. in: *Emlékezés a 650 éves Körmöcbányára*. Budapest 1978. 9–32.
- KUBINYI 1984 Kubinyi András, A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk.), *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mátyusz Elemér Emlékkönyv*. Budapest 1984. 257–268.
- KUBINYI 1990 Kubinyi András, A Mátyás-kori államszervezet. in: Rácz Gyula – V. Molnár László (szerk.), *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Budapest 1990. 53–147.
- KUBINYI 1994 Kubinyi András, Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 1–52.
- KUBINYI 2000 Kubinyi András, *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged 2000. /*Dél-Alföldi Évszázadok* 14./
- KUBINYI 2001 Kubinyi András, Pécs gazdasági jelentősége és városiassága a késő középkorban. in: Font Márta (szerk.), *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Pécs 2001. 43–52. /*Tanulmányok Pécs Történetéből* 9./
- KUBINYI 2004 Kubinyi András, Székesfehérvár helye a késő középkori Magyarországon városiasságában, valamint Fejér vármegye központi helyei között. in: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs (szerk.), *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Budapest 2014. 277–284. /*Monumenta Historica Budapestinensia* XIV./
- LEDERER 1932 Lederer Emma, *A középkori pénzüzetek története Magyarországon (1000–1458)*. Budapest 1932.
- MATUNÁK 1928 Matunák, Michal, *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica 1928.
- MÁLYUSZ 1985 Mályusz, Elemér, Der ungarische Goldgulden in Mitteleuropa zu Beginn des 15. Jahrhunderts. *Etudes historiques hongroises* II (Budapest 1985) 21–35.
- MÁLYUSZ 1986 Mályusz Elemér, Bajorországi állatkiállításunk a XIV–XV. században. *Ag-rártörténeti Szemle* 28 (1986) 1–33.

- MÓRICZ MórícZ Zsigmond, Nagybánya. In: Borovszky Samu (szerk.), *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye*. Budapest é.n. 195–219.
- MRT 5 Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István, *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás*. Budapest 1979. /Magyarország Régészeti Topográfiája 5./
- NAGY 1973–1974 Nagy Lóránt, Adatok a késő Árpád-kori pénzek kormeghatározásához. *NK* 72–73 (1973–1974) 43–47.
- PATAKI 1950 Pataki Vidor, A budai vár középkori helyrajza. *BudRég* 15 (1950) 239–299.
- PAULINYI 1936 Paulinyi Oszkár, Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 6 (1936) 32–142.
- PAULINYI 1972 [1973] Paulinyi Oszkár, A körmöcbányai kamara 1434–1435. évi számadása. (Műhelybeszámoló). *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* 1972 (1973) 79–94.
- PAULINYI 2005 [1978] Paulinyi Oszkár, A bányavíz leküzdése érdekében létesített első tározómedencék és váltókerek. in: Buza János és Draskóczy István (szerk.) *Paulinyi Oszkár, Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából*. Budapest 2005. 315–333. /Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 3./ (A tanulmány eredetileg németül jelent meg: Der erste Bau von Staseen und der wasser-getriebenen großen Kehrrade zur Bekämpfung der Wassernot von Zechen. *Acta Historica* 24 (1978) 109–132.)
- PETÁCH 1986 Petách, Emil, *Dejiny mincovania v Košiciach*. Košice 1986.
- PETROVICS 1983 Petrovics István, Az egységesítés útján (1242 – kb. 1440). in: Kristó Gyula (szerk.), *Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig*. Szeged 1983. 347–423.
- PÉCH 1884 Péch Antal, *Alsó Magyarország bányaművelésének története. I.* Budapest 1884.
- POHL 1967 Pohl Artur, Offenbánya (Aranyosbánya) középkori pénzverdéje. *ArchÉrt* 94 (1967) 84–86.
- POHL 1967–1968 Pohl Artúr, Zsigmond király pénzverése (1387–1437). *NK* 66–67 (1967–1968) 43–56.
- POHL 1968 Pohl, Artur, Die Münzstätte Kaschau im Mittelalter. *Südost-Forschungen* 27 (1968) 28–50.
- POHL 1970 Pohl, Artur, Die Münzkammer Siebenbürgens 1325–1526. *Südostdeutsches Archiv* 13 (1970) 24–43.
- POHL 1973–1974 Pohl Artur, I. Ulászló király pénzverése. *NK* 72–73 (1973–1974) 49–60.
- POHL 1981–1982 Pohl Artur, Pénzverés Nagy Lajos korában. *NK* 80–81 (1981–1982) 71–76.
- PROBSZT 1958 Probszt, Günther, Das deutsche Element im Personal der niederungarischen Bergstädte. München 1958. /Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Bd. 1./
- RÁDÓCZY 1971–1972 Rádóczy Gyula, Héber betűjeles Árpád-házi pénzek. *NK* 70–71 (1971–1972) 33–37.
- SABĂU 1977 Sabău, Ioan, Despre monetăria din Baia Mare în secolele XV–XVII. *Anuarul Marmatia* 3 (1977) 55–70.
- SCHEIBER 1973–1974 Scheiber Sándor, A héber betűjeles Árpád-házi pénzekhez. *NK* 72–73 (1973–1974) 91.
- SCHULEK 1931–1932 Schulek Alfréd, Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. II. A budai pénzverés Károly Róberttől Zsigmondig. *NK* 30–31 (1931–1932) 48–70.
- SEIWER 1863–1865 Seiwert, Gustav, Beiträge zu einer Geschichte der Hermannstädter Münzkammer. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 6 (1863–1865) 153–200., 299–327.
- SIMON 2010 Simon Zsolt, A zágrábi pénzverde 1525. évi számadása. Adatok az 1521. évi pénzreform történetéhez. *Századok* 144 (2010) 433–464.
- SOÓS 1998 Soós Ferenc, *A magyar fém pénzek feliratai és címerei*. Budapest 1998.
- SOÓS 1999a Soós Ferenc, *Magyarország kincstartói 1340–1540*. Budapest 1999.

- SOÓS 1999b Soós Ferenc, Mátyás király 1467. évi pénzügyi reformjának gyakorlati végrehajtása. in: Ulrich Attila (szerk.): *Numizmatika és társtudományok III.* Nyíregyháza 1999. 171–177.
- SOÓS 2013 Soós Ferenc, A pénzkibocsátásért felelős tisztségviselők. in: *Lengyel András, Aranykönyv*. Budapest 2013. 18–29. /Középkori magyar pénzverés/
- STROMER 1973–1975 von Stromer, Wolfgang, Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskronen – unter den Königen aus den Häusern Anjou, Luxemburg und Habsburg – Exponenten des Großkapitals. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 27–29 (1973–1975) 85–106.
- SZÁSZ 1955–1956 Szász Károly, Adatok a nagybányai pénzverő középkori kamaragrófjairól. *NK* 54–55 (1955–1956) 34–35.
- SZÜCS 1993 Szűcs Jenő, *Az utolsó Árpádok*. Budapest 1993. /História Könyvtár. Monográfiák 1./
- TÓTH 1999 Tóth Csaba, Pénzverdék az Anjou-kori Magyarországon. in: Bertók Krisztina – Torbágyi Melinda (szerk.), *Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára*. Budapest 1999. 307–314.
- UJSZÁSZI 2009 Ujszászi Róbert, Gondolatok az Anjou-kori szegedi pénzverésről – egy munkahipotézis felállításának dilemmái és tanulságai. in: Nagy Ádám – Ujszászi Róbert (szerk.), *A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9.* Szeged 2011. 76–94.
- V. SZÉKELY 1980 V. Székely, György, *Slawonische Banalmünzprägung*. Budapest 1980. /Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 8./
- VÉGH 2004 Végh András, A budai plébániák határjárásainak helyrajzi elemzése. in: Szabó, Miklós – Raczy, Pál – Kovács, Gyöngyi (szerk.), „*Quasi liber et pictura*”. *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Studies in honour of András Kubinyi on his seventieth birthday*. Budapest 2004. 641–654.
- VÉGH 2006 Végh András, *Buda város középkori helyrajza. I.* Budapest 2006. /Monumenta Historica Budapestinensia XV./
- WEISZ 1999 Weisz Boglárka, Zsidó kamaraispánok az Árpád-korban. In: Homannai Sarolta – Piti Ferenc – Tóth Ildikó (szerk.), *Tanulmányok a középkori magyar történelemből.* (Az I. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai) Szeged 1999. 151–161.
- WEISZ 2009a Weisz Boglárka, A szerémi és pécsi kamarák története a kezdetektől a XIV. század második feléig. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 130 (2009) 33–53.
- WEISZ 2009b Weisz Boglárka, A zágrábi kamara az Árpádok korában. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6.* (A VI. medievisztikai PhD-konferencia Szeged, 2009. június 4–5. előadásai.) Szeged 2010. 327–335.
- WEISZ 2010 Weisz Boglárka, Kamaraispánok az Árpád-korban. *Turul* 83 (2010) 79–87.
- WEISZ 2012 A szatmári kamara története a 14. század közepéig. in: Szabó Sarolta – C. Tóth Norbert (szerk.), *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*. Nyírbátor 2012. 73–92. /Báthori István Múzeum kiadványai 34./
- WENZEL 1866 Wenzel Gusztáv, *A magyar és erdélyi bányajog rendszere*. Buda 1866.
- WENZEL 1880 Wenzel Gusztáv, *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest 1880.
- ZOLNAY 1983 Zolnay László, *A középkori Esztergom*. Budapest 1983.
- ZSOLDOS 2011 Zsoldos Attila, *Magyarország világi archontológiája. 1000–1301.* Budapest 2011. /História Könyvtár, Kronológiák, adattárak 11./

DIE TERRITORIALE VERWALTUNG DER MITTELALTERLICHEN MÜNZPRÄGUNG IN UNGARN

EIN ABRISß DER ENTWICKLUNG DES MÜNZKAMMERSYSTEMS

Zusammenfassung

Der erste ungarische König, heiliger Stefan (997–1038) ließ seine Münzen in Gran (ung. Esztergom) prägen. Gran als frühere fürstliche Hauptstadt und Erzbischofssitz war und blieb auch das wirtschaftliche Zentrum des Landes, obwohl wurden die Könige in einer anderen, neuen Hauptstadt Stuhlweißenburg (ung. Székesfehérvár) gekrönt, wo auch der erste König einen königlichen Palast bauen ließ. Der Erzbischof von Gran bekam ein Zehntel der königlichen Einkünfte aus der Münzprägung. Das Dorf der Münzer (*villa monetarii*, ung. Kovács) lag bei Gran, aber wegen des Pachtsystems konnte keine Münzer-Hausgenossenschaft entstehen. Die Pächter meistens jüdischer oder muslimischer Herkunft wurden als Kammergraf (*comes camere*) seit 1240 erwähnt. Im 13. Jahrhundert fand eine Dezentralisierung der Münzprägung statt: neue Münzkammern wurden in der Diözese Tschanad, in Syrmisch Mitrowitz (ung. Szávaszentdemeter), in Ofen (ung. Buda) und in Slawonien (Pakratz) gegründet. Auch die Rolle der Erzbischof veränderte sich: seit der Mitte des 13. Jahrhunderts konnte er nicht nur an den Einkünften teilhaben, sondern auch die Prägetätigkeit beaufsichtigen (Pisetumrecht).

König Karl I. (1307–1342) reformierte die Finanzadministration, und ein neues Kammersystem von acht Kammern (Kremnitz, Ofen-Gran, Sathmar-Frauenbach/Neustadt-Großwardein, Siebenbürgen, Slawonien, Syrmisch Mitrowitz-Fünfkirchen, Schmöllnitz-Kaschau, Szegedin-Lippa) wurde unter der Leitung des Tarnackmeisters (*magister tavernicorum*) eingeführt. Der Kammergraf verwaltete die vereinigte Bergmünzkammer im Kammersitz. Der König verpachtete die Kammern den Pächtern, die zum König in einer privatrechtlichen Beziehung standen. Diese Pächter waren meistens städtische Bürger teils deutscher, teils italienischer Herkunft. Der Kammergraf bekam die Einkünfte aus dem Geldwechsel, der Portalsteuer, dem Edelmetallmonopol und der Bergwerksteuer. Sein Aufgabenbereich war komplex, zumal er sowohl kammerbehördliche Aufgaben als auch produktionsleitende Kompetenzen innehatte. Für die Tätigkeit des Kammerpersonals, das aus Familiaren, Servienten und Offizialen (*familiares, servientes, officiales*) bestand, trug er die Verantwortung. Ebenso verfügte er über Gerichtsbarkeit über das Kammerpersonal.

Nach der Mitte des 14. Jahrhunderts wurde die vom Tarnackmeister leitende Finanzverwaltung aufgelöst, die Finanzen statt einer einheitlichen Finanzverwaltung durch die in einer direkten Beziehung zum König stehenden Pächter oder Beamten verwaltet wurden. Die Kompetenzen der Kammergrafen veränderten sich in den 1370-er Jahren: es entstanden die sogenannten Kammergewinnsgesellschaften unter der Leitung sogenannter Gespane (*comites lucri camere*), die mit den Münzkammern territorial identisch aber verwaltungstechnisch nicht identisch waren. Der Verlust des Kammergewinnes (Portalsteuer) trug dazu bei, daß die Münzkammern, die nicht auch als Bergkammern funktionierten, sozusagen kaputtgingen, da die nötigen Edelmetalle für die Münzprägung nicht gesichert war. Diese Veränderungen standen mit der Rolle der Familie Szerecsen zusammen, in erster Linie mit Jakob, und vielleicht seinem Sohn, Johannes. Einer der Familienmitglieder war Oberkammergraf, besser gesagt als „Landeskammergraf“ tätig.

Mit Sigismund von Luxemburg (1387–1437) begann eine städtische Periode in der ungarischen Münzprägung. Die Münzkammern wurden meistens städtischen Bürgern und Städten verpachtet. Größere Städte spielten eine bedeutende Rolle in der Münzprägung, weil die das ganze System im Zusammenhang mit den Bergwerken neuorganisiert konnten. Nicht nur die Finanzverwaltung wurde neuorganisiert, sondern große Umwandlungen auch begannen im ungarischen Münzrecht. Im Hintergrund der neuen Dekrete Sigismunds sollten die süddeutschen Unternehmer des Königs stehen. Dank dem langen Kodifizierungsprozeß und der spätere Münzreform von Matthias Corvinus (1458–1490) stabilisierte sich die ungarische Wirtschaft in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Alle königlichen Einnahmen hatten in die Hand des Schatzmeisters (*thesaurarius*), dem auch die Berg-, Münz- und Salzkammergrafen unterstellt waren, zu fließen (ausgenommen waren lediglich die Einnahmen aus königlichen Besitztümern). Es entstand eine moderne Finanzverwaltung, die der Unterschatzmeister mit Sekretären, Notaren leitete. In dieser Verwaltung war schon auch eine Beamtenkarriere möglich. Dem Wesen nach war die Münzreform von Matthias die Prägung guter und ständiger Silbermünzen nach dem Muster von *moneta maior*, der guten Münze von Sigismund von Luxemburg.

Auch Sigismund übergab Königin Barbara die königlichen Einkünfte aus der niederungarischen Bergstädte und der Kremnitzer Kammer. Später wurde diese Gegend mit Kremnitz (ung. Körmöcbánya) eine traditionelle Morgengabe für Königinnen, die durch Kremnitz als spätmittelalterliche Hauptmünzanstalt Ungarns die Münzprägung und auch die Finanzen beeinflussen konnten: Königin Elisabeth von Luxemburg, Königin Beatrix von Aragonien und Königin Maria von Habsburg nutzten die politische und wirtschaftliche Kraft der Bergstädte und der Kremnitzer Kammer stark aus.

Megjegyzések a körmöci verde történetéhez Szapolyai János korában

Kérdések és felemás válaszok egy különös denár ürügyén

Bemerkungen zur Geschichte der Münzstätte Körmöcbánya (Kremnitz) unter der Regierung Johannes Szapolyai

Fragen und kontroversalische Antworten unter dem Vorwand von einer merkwürdigen Denar

Szapolyai János és I. Ferdinánd király párhuzamos uralkodása a Vegyesházi királyok korának egyik „legintenzívebb” időszaka numizmatikai szempontból. A hatalmi harcok okozta káosz rányomta bélyegét a pénzekre is, e korszak számos pénztörténeti érdekességet produkált.

Az alábbiakban egy különös denár kerül bemutatásra, amely Zsikai Péter gyűjteményét gyarapítja. Önzetlenségét és a közlés lehetőségét – ami példa értékű kell, hogy legyen a hasonló pénzeket birtokló gyűjtők számára – ezúton is köszönöm. Az ominózus pénz első pillantásra egy szokványos Ferdinánd denárnak tűnik, amelynek sem verdejegye, sem pedig – kissé nehezen olvasható – évszáma nem különleges, hiszen egy gyakori, 1529-es K–B jegyű veretről van szó. Alaposan megvizsgálva a hátoldalt azonban egy egészen különös jelenségre figyelhetünk föl: a Szűz Mária lába alatti – általában üres – félköríves mezőben egy kis alak látható, amelyben – meglepő módon – nem nehéz felismernünk a Szapolyai család címerállatát, a kinövő helyzetben ábrázolt, bal felé forduló farkast.¹ Fölmerülhet, hogy esetleg egyfajta ellenjegyről lenne szó, itt azonban egyértelműen nem utólag beütött alakot láthatunk, hanem az eredeti verőtővön lévő éremképi részletet, amely ráadásul meglehetősen jól kidolgozott, s a János király nevére vert pénzek szívpujzsainak farkasaival megegyező formájú, sőt méretű.² (1. kép)

1. kép.

Az első esztendőkből a két uralkodó – és pártjaik, híveik – között igen feszült, ellenséges volt a viszony. Egyikőjük sem ismerte el a másikat királynak, például Ferdinánd 1529. február 19-én kiadott, János pénzeinek elfogadását tiltó rendelkezésében vetélytársát egyszerűen erdélyi vajdának nevezte.³ 1529 különösen neuralgikus év volt, hiszen János jelentős területeket foglalt vissza, bevette Budát, majd ősszel a segítségére felvonult oszmán sereg megostromolta Bécset. Vagyis mind a politikai, mind a katonai helyzet olyan mértékben

¹ A darab alaptípus szempontjából a H. 935-ös fajhoz tartozik, éremképe ugyan elmosódott kissé, de sem a köriratok, sem pedig az évszám olvasatához nem férhet kétség. Anyagát tekintve a korszakban megszokott minőségű darabnak tűnik, súlya 0,41 g. Éremképe rendezett, a betűk formája is elfogadható, a helyesírás megfelelő, vagyis határozottan eredeti veretről van szó. Kiváltképp megerősíti ezt az évszám utolsó számjegyének különös, dőlt alakja, amely az ebből az évből származó egészen közönséges körmöci Ferdinánd denárok egy részén is ugyan ilyen alakban tűnik föl, de jellegzetes még az N betűk talpas kivitele is. A technikára lásd: DOMOKI Ferenc: Középkori veretőkészítési technológiák. *Az Érem* 63 (2007):2, 13–16.

² Az egyes éremképek kialakításával kapcsolatban a különféle vésnök-mesterek gyakran merőben más megoldásokat alkalmaztak, de ezek olyan apró részleteket érintettek csak, amelyek lényegileg nem befolyásolták a pénzek ábráit; szimbolikájukban, jelentéstartalmukban nem okoztak változást. Erre lásd példaként: KISS Gábor: I. Ferdinánd szokatlan, 1531-es K-B verdejelű dénárja. *ÉL* 88 (2004) 20.

³ ÁLDÁSSY Antal: I. Ferdinánd 1529-iki pénzrendelete. *NK* 3 (1904) 1–3. 1533-ban az ottani rendek kérésére Ausztriában tiltotta meg a magyar pénzek forgalmát (a sok hamisítvány miatt). GYÖNGYÖSSY Márton: *Magyar pénztörténet 1000–1540*. Budapest 2012. 76.

2. kép

eszkálálódott, hogy párhuzamos pénzverés ekkoriban (legalábbis ebben az évben) elméletileg csak igen nehezen tételezhető fel.⁴

A Ferdinánd nevére vert denárt első ránézésre könnyen lehetne egy János – Ferdinánd hibridnek minősíteni. Ez sem volna szokványos veret, hiszen mindeddig ilyen kevert változat egy-két esetben volt csak ismert, azok is más fajok esetében. János király nevére azonban nem készült olyan típus, amelyen a Madonna lábai alatt a családi jelvénye, ahol pedig nem, ott egy típus kivételével a Szűz lába alatt egy más kibocsátóra utaló jelkép látható (Gritti címer, monogram). A farkas a bemutatott darabon nincsen címerpajzsra helyezve. Felmerülhet, hogy esetleg nem is Szapolyai címerállata volna, hanem egy egyszerű mesterjegy. A farkas formája és megfogalmazása azonban egészen hasonló, sok esetben egyező azzal az alakkal, amely Szapolyai denárainak címereit jellemezte, s ez nem lehet véletlen.⁵ (2.1–10 kép)

Ferdinánd denárjai esetében ugyancsak hasonló jelenségnek vagyunk tanúi. A magánpénzverési jelleggel készített vereteken a megkülönböztető jelzés a Madonna lába alatt helyezkedik el (Zrínyi címer, szebeni címer, vagy monogramok és horgony jel – utóbbi jelentése bizonytalan). Ezt a területet a legtöbbször üresen hagyták, ezért a jelenség úgy is magyarázható, hogy kézenfekvő volt ide elhelyezni bármilyen verdejegy kiegészítőt. Ezen a részen időnként pontokat, rozettákat, vagy csillagokat láthatunk, amelyek lehetnek egyszerű térkitöltő, vagy díszítő elemek, de – bizonyos esetekben – akár emissziós jegyek is.

Körmöcbánya 1527 nyaráig (legkésőbb június 29-ig) János, majd innentől 1529 szeptemberéig Ferdinánd kezén volt. Ez után 1532 októberéig újra János király birtokolta, ezt követően végérvényesen Ferdinándé lett, igaz, 1533-ból még vannak K–B jegyű János denárok.⁶ Egy korábban bemutatott elfeledett verdejegyű (1528, K–T) János denár kapcsán magam is hasonló véleményt fogalmaztam meg,⁷ mint Huszár Lajos, aki úgy vélekedett, hogy ezek az évjáratok már máshol kerülhettek kiverésére, de még a régi jegyekkel.⁸

⁴ Habár több alkalommal is megpróbálták kiegyezni a felek – többnyire lengyel segítséggel – fegyverszüneti- és békétárgyalásaik azonban 1531-ig nem jártak sikerrel. Ekkor azonban Visegrádon előbb három hónapra, majd azt meghosszabbítva egy évre fegyvernyugvásba állapodott meg a két király. A háború vége ugyan csak karnyújtásnyira volt, János és Ferdinánd hajlottak is volna a megegyezés felé, meghíúsult a békekötés. BOTLIK Richárd: Az 1531. évi krakkói alku. *Századok* 137 (2003) 579–601.

⁵ A farkas alakja előtt halványan látható (sejthető) a hármashalom egyik dombja, amelyből kinő a címerállat, s amely Szapolyai címerének állandó eleme volt. A hármashalom fontosságára lásd GYULAI Éva: A Szapolyai-címer változatai a 15–16. században. *Studia Miskolcensis* 5. Miskolc 2004. 125–163.

⁶ HUSZÁR Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657*. Budapest 1975. 53.

⁷ UJSZÁSZI Róbert: Szapolyai János elfeledett évszámú körmei dénárja. *Az Érem* 67 (2011):2, 7–9.

⁸ HUSZÁR Lajos: János király denárjai. *NK* 50–51 (1951–1952) 38–47., 44. Ezt az egyébként is zaklatott helyzetet csak tovább kuszálta, hogy körmöcbányai pénzverőből befolyó jövedelmek már régóta a mindenkor királyné tulajdonát képezték. Mivel II. Lajos

Felvetődhet esetlegesen, hogy amikor 1529 őszén János kezére jutott a Körmöci verde, talán kísérleti jelleggel verték a kérdéses farkassal ellátott típust, vagy csak azért, hogy megjelenjen János királyra utaló attributum a pénzekben.⁹ Ennek azonban ellentmond, hogy Ferdinánd nevét nem cserélték le. Szintén ellene szól ezen feltevésnek az alább bemutatásra kerülő veret is. Zsikai Péter egy másik, eddig publikálatlan denárt is átengedett közlésre (ezért újfent köszönet illeti), amely csak tovább fokozza az elsőként leírt pénzzel kapcsolatos bizonytalanságokat. Ez a veret ugyanis 1529-es évszámmal János király nevére készült, az előlapi címer szívpajzsán farkas szerepel, verdejegye K–B.¹⁰ Önmagában ezen denár léte logikusan következik a korrendet figyelembe véve, hiszen Körmöc 1529 szeptemberében János hűségére tért, s így több mint három hónap maradt arra, hogy ebben a fontos és jelentős kapacitással bíró verdében Szapolyai nevére új pénz készüljön. Ritkasága mutatja, hogy igen kis mennyiségben verhettek.¹¹ Ha erre volt mód, akkor viszont mi értelmé lett volna a másik, még Ferdinánd nevére szóló, de Szapolyai farkassal ellátott típust készíteni? (3. kép)

3. kép.

Nagyon különös ugyanakkor, hogy amennyiben Körmöc János kezén volt, akkor mindeddig miért nem volt ismert 1529-es denár az ő nevével, és miért nincs verete K jeggyel sem 1530-as, sem pedig 1531-es évszámmal, csak 1532-ből és 1533-ból, miközben a Habsburg uralkodónak folyamatosan vannak K–B verdejegyű pénzei. Ráadásul Ferdinándnak folyamatosan vannak K–B jegyű aranyai is, ezzel szemben Szapolyai nevére csak 1527-ből ismert körmöci arany, illetve egy denár aranyverete. Úgy tűnik főként Kolozsvárott és Nagyváradon verette forintjait. Ferdinánd garasai ugyanakkor csak 1527–1528-ból, majd 1533-ból ismertek K–B jeggyel, vastag veretű denárai viszont az 1528–1530 közötti évekből is vannak. 1532-ből obulusa is ismert, ami egyébként Ferdinánd legkorábbi évszamos obulusa. Mindezek kapcsán elméleti jelleggel fölmerül: bizonyos-e, hogy 1529 szeptembere és 1532 októbere között Körmöc mindvégig János király hűségén volt? Illetve jogosan vetődik föl a kérdés, hogy ha nem is Ferdinánd pártján állt a város, de legalábbis mindkét uralkodó nevére folyhatott ott pénzverés?

Ismert, hogy János király nem viseltetett baráti érzésekkel Körmöcbánya és polgárai iránt, amit jól jelez, hogy 1529 novemberében elrendelte: húsz körmöci pénzverő menjen Budára, s ott folytassa ténykedését, majd 1531 folyamán is ugyan így rendelkezett.¹² (Az áthelyezés vélhetően visszavezethető Mária özvegy királyné jelenlétére és különféle visszaélésekre egyaránt.) Valóban léteznek is 1530-as évszámmal A, illetve A–B jegyű denárok – utóbbiból két típus is – amelyeket II. Lajos kori analógiák alapján budai veretekként szokás meghatározni. Ezen tényekkel részben összevág egy minden tekintetben különös forrás, illetve inkább adatsor, amelyet egy 1530 végén, vagy 1531 legelején Budán tartott, János király által összehívott országgyűléssel kapcsolatban Kubinyi Ferenc leírásából ismerünk.¹³ Eszerint mindenki köteles elfogadni Mátyás, II.

özvegye, Mária királyné (aki ráadásul Ferdinánd testvére volt) még élt, az ő kezén maradtak a bevételek, noha ez az összeg mindkét király számára szükséges lett volna. Az uralkodók úgy-ahogy igyekeztek tiszteletben tartani a királyné jogait, de úgy tűnik, hogy az özvegynek nem volt annyi mozgástere, hogy János uralma alatt Ferdinánd nevére veressen pénzeket (sem pedig fordítva). Több olyan veret is ismeretes ugyanakkor, amelyik 1527-es évszámot visel, de Lajos nevére és címerével készült (K–A, K–T, C–liliom, I–K, L–K). A körmöci veretek létrejötte esetében Mária királyné befolyásának érvényesülését is fel lehet tételezni, a kassai és a közelebről meg nem határozható I jegyek esetében azonban vélhetően nem beszélhetünk az özvegy hatásáról.

⁹ Felvethető, hogy amikor a hadi és politikai helyzet ingatag volt, Körmöcbánya talán mindkét uralkodónak kedvezni akart és ezért született ez a különös pénz, jóllehet egyértelműen Ferdinánd neve, címe és címere hangsúlyos.

¹⁰ Súlya 0,36 g. Gyűjtői forgalomban már láttam 1529-es K–P jegyű János denárt is. Ebből az egyik a www.numismatics.hu oldalon fordult elő, sajnos azonban a jegy második tagja mindkettőn kissé elmosódott volt. Egyébként az évszám utolsó számjegye a korábban említett hátrafelé dőlő 9-es volt. Egyik példány eredetiségéhez sem férhet kétség, bár nem elképzelhetetlen, hogy a K–B jegy hibás formájáról lehet szó.

¹¹ Igaz ugyan, hogy János számos verdei dolgozót Budára rendelt (részletesebben lásd alább).

¹² GYÖNGYÖSSY Márton: *A király Magyarország pénztörténete 1527–1608*. Budapest 2010. 23. Ez részben magyarázat lehet arra, miért nincsenek körmöci verdejegyű pénzei Jánosnak.

¹³ KUBINYI Ferenc: János király budai országgyűlése az 1530-ik év végén. *Századok* 10 (1876) 581–583. Az országgyűlés által hozott törvények eredeti szövegei mindmáig nem kerültek elő, Kubinyi is csak egy királyi nyílt levél adatai alapján tudta rekonstruálni a tartalmakat.

Ulászló és II. Lajos királyok és az ő saját, mármint János király 1526–1527 folyamán készített pénzeit, s az éppen akkoriban Budán vert denárokat, valamint azokat „... melyek Ferdinándnak körmöci pénzverdejéből kikerülnek, s jegyeikről könnyen felismerhetők.” János tehát tudatosan helyezte át a hangsúlyt Budára, sértve ezzel Körmöcbánya városának – s maguknak a pénzverő munkásoknak – önérzetét, de egyúttal bizonyos szempontból jogait is.¹⁴ Nagy kár, hogy sem az eredeti törvényszöveg, sem pedig a konkrét forrásként használt nyílt levél nincs meg, bár úgy tűnik, az utóbbit, nagyobb részt magyarra fordítva szó szerint idézhette Kubinyi. Mindenesetre ekkor Ferdinánd nevére már másfél éve nem készültek pénzek Körmöcbányán. A korábbi uralkodók szerepeltetése miatt kézenfekvő volna föltételezni, hogy a forrás szövege az 1527 és 1529 között vert pénzekre vonatkozik. Azonban Kubinyi jelen, illetve jövő időben fogalmazott Ferdinánd körmöci denárait illetően. Nyilvánvalóan nem lehet egy eredetiben nem ismert kútfő szövegének kivonatolt változatára komoly érvelést alapozni, az mindenesetre elgondolkodtató, hogy ez a – ha mégoly halovány – adat is egészen különös irányba mutat, s egybevág a tárgyi anyagból és egyéb nyomokból lesűrhető következtetésekkel.¹⁵

János király 1527–1528 folyamán veretett denárain a K–T, K–M jegyeket használták, míg 1532–1533-ban már a később hagyományossá vált K–B verdejegy került a pénzekre. Ferdinánd pénzein már kezdettől a K–B jegy szerepelt, amely egyébként először Lajos király 1521-es évszámú antikva denárain és 1522-es veretű garasain tűnt föl. A szakirodalom általában úgy vélekedik, hogy a K–B jegy létrejötte Bernard Beheim nevéhez fűződik, aki 1524 és 1537 között töltötte be a kamaraispáni tisztelet (igaz, korábban, 1521 és 1523 között is lehetett már némi köze a pénzveréshez, de nem kamaraispánként),¹⁶ s ez alatt a viszonylag hosszú idő alatt állandósult a jegy alakja. Látható azonban, hogy már évekkel Beheim szerepvállalása előtt megjelent ez a jegyforma, noha az 1520-as évek elejéről nem ismert olyan kamaraispán, akinek a névkezdő betűjével összefüggésbe hozható lenne a B jegy. Úgy tűnik tehát, hogy a Kremnitz–Bergstadt (illetve Körmöc–Bánya) formula már korábban meghonosodott. Mégis miért nem ezt az alakot használta Szapolyai? Talán éppen azért, mert az 1521–1525 között a nova moneta denárok kibocsátása miatt szüneteltetett antiqua denárok veretésének megindulásakor Beheim használta a K–B jegyet 1525–1526 folyamán. Beheim pedig – mivel hogy megpróbálta áthelyezni a pénzverdét Selmecbányára – a körmöciek szemében kifejezetten rossz emlékű kamaraispán volt, ezért nem csodálható, ha a Zsigmond király óta szokásos jegyrendszerhez tértek vissza. A másik lehetőség pedig az, hogy bár kamaraispáni tisztelet ugyan nem viselt Beheim, de más jogcímen irányította a pénzverést, ez esetben az 1520-as évek elején vert K–B jegyű denárok is az ő veretei. Bár ennek ellentmondani látszik, hogy az 1524-ig vert körmöci aranyforintok A mesterjegye Thurzó Elekre (Alexius) utal, s csak 1525-től ismerünk K–B jegyű aranyakat.

Ahogy arra fentebb utaltam, Ferdinándnak folyamatosan vannak K–B jegyű denárai 1528-tól megszakítás nélkül egészen 1564-ben bekövetkezett haláláig.¹⁷ A fentiek alapján feltehető az is, hogy Körmöc élén mindig állt Ferdinánd által kinevezett kamaraispán (nevezetesen Beheim), aki rendelkezett is a szükséges felszereléssel és személyzettel, csak hogy amikor nem volt megfelelő a helyzet, akkor nem Körmöcbányán működött, hanem valahol másutt, verdejegyként azonban ott és akkor is a K–B jegyet használta. Mivel a körmöci pénzek – legalábbis az aranyak esetében bizonyosan – mindig a minőség színönimáinak számítottak, lehetséges, hogy mintegy márkajelzésként szerepel ez a verdejegy nála.¹⁸

Érdemes néhány további sajátosságot, furcsaságot is szemügyre venni a korszak pénzverését illetően. Különös dolog például az is, hogy 1530-ból N–S jeggyel több változatban is vertek Ferdinánd nevére – egyébként meglehetősen ritka – denárokat, holott Nagybánya, amelynek az N betű hagyományosan a jele, ekkoriban egyáltalán nem volt Ferdinánd kezén. Ennek a furcsaságnak azonban igen egyszerű magyarázata van: III. Zrínyi Miklós (1488k.–1534) ugyanis pénzverési jogot nyert 1521-ben II. Lajostól, majd pedig 1529-készült) pénzei tehát nem Nagybányán kerültek kiverésre, hanem Zrínyi kosztainicai pénzverdéjében.¹⁹ S ez tény is ráirányítja a figyelmünket egy problémára, nevezetesen arra, hogy ebben a korszakban több esetben

¹⁴ Nem ez volt az első áttelepítési kísérlet, sem pedig az utolsó. Lásd ERNYEY József: Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére (1524–1640). *NK* 25 (1926) 110–133.

¹⁵ Jól jellemzi a korszak visszasságait, hogy azokban a hetekben, amikor az országgyűlés ülésezett, vagy legalábbis nem sokkal korábban Ferdinánd hadai több hétig keményen ostromolták Budát, ám a háború kellős közepén a gazdasági helyzet annyira tarthatatlanná vált, hogy a Jánoshoz hű rendek mégis kénytelenek voltak törvénybe iktatni az ellenlábas király pénzeinek forgalmát.

¹⁶ ERNYEY: Kísérletek... 112–114.

¹⁷ Ráadásul K–B jegyű, 1530–1532-es denárai több változatban készültek, amelyek közül a hajlított oldalú címerrel ellátott veretek meglehetősen gyakoriak.

¹⁸ Ugyanakkor bizonyított, hogy Ferdinánd veretett Bécsben is magyar pénzeket. Többnyire verdejegy nélküli vereteit szokás bécsi kibocsátásokként értelmezni. GYÖNGYÖSSY: *A király Magyarország pénztörténete*... 29–30. Érdemes a kérdést azonban alaposabban nagyon ritka). A bécsi pénzveréssel kapcsolatos két írásos adat 1532-ből és 1535-ből származik, vagyis kételyek merülhetnek fel azzal denárai, vagy azok egy része itt készülhetett.

¹⁹ GYÖNGYÖSSY: *A király Magyarország pénztörténete*... 30.

kaptak befolyásos, jelentős politikai és gazdasági hatalommal bíró személyek magán pénzverési jogot. Ebből pedig az következik, hogy az egyes verdejegyek feloldása esetén nem biztos, hogy a szokásos verdehelymesterjegy kettősnek történő megfeleltetés helytálló.

De ha már szóba került – még ha csak egészen mellékesen is – Nagybánya neve, akkor nem mehetünk el egy nemrégiben publikált veret mellett sem. Ez a János király nevére készült 1530-as évszámú denár, amely N–TN/IG verdejegyvet visel, a maga nemében igen különös példány. Fisli Ferenc, a darab közlője Soós Ferenc segítségével arra a következtetésre jutott, hogy a veret a szintén 1530-ban vert H. 887-es típusal rokonítható, amelynek hátlapjával teljes egyezés látszódik, az előlapi címer azonban jelentősen eltér, mindössze egyetlen mező helye egyezik meg.²⁰ Meg kell jegyzem azonban, hogy a címerpajzs ezen formája más Szapolyai denárokon rendszeresen megjelenik, a leggyakoribb típusokat is ez díszíti, sőt a garasokon is ez a változat látható. Ezzel a címerrel verték Nagybánán a H. 881-es denárt is különféle mesterjegyekkel 1527–1528-ban. Csakhogy a szóban forgó a vereten egy további különlegességre is felfigyelhetünk. A szív-pajzs farkas alakját ugyanis egy vízszintes sáv teszi nehezen láthatóvá. Olybá tűnik ezt a típust tanulmányozva, mintha ez a sáv nem más lenne, mint a Ferdinánd pénzéről jól ismert osztrák pólya ábrázolása, s ezt vésték volna át, hogy helyére a farkas kerülhessen.²¹ Ez pedig több okból is rendkívül zavarba ejtő: egyrészt – amint az fentebb kifejtésre került – Nagybánya ekkortájt nem volt Ferdinánd kezében, másfelől pedig ezzel a címerpajzs kombinációval Ferdinánd számára egyáltalán nem készültek pénzek, vagyis nem lehet szó egy egyszerűen átvésett verőtőről.

Nemrégiben árverésen előkerült egy másik igencsak különös denár is, amely 1528-as évszámmal és N–G jeggyel készült Ferdinánd nevére.²² Stílusát tekintve (a betűk formája, a Madonna alakja és általában összbenyomását szemlélve) kifejezetten egybevág a hasonló korú János király verette nagybányai denárok sajátságaival.²³

Hasonló jelenséggel más esetben is volt szerencsém találkozni. Korábban a www.vatera.hu internetes piactéren feltűnt egy olyan – eredetiségével kapcsolatosan kérdéseket nem támasztó – denár, amelyet R–A jeggyel vertek 1530-ban János király nevére, de az előlapi címer boglárpajzsában nem a nevezett király farkasa látható, hanem a Habsburg pólya.²⁴

Szintén eléggé fogós kérdésnek tűnik az I betűs veretek ügye. Mai tudásunk szerint az I jegy nem oldható fel, de az 1520-as évek végén meglehetősen gyakran találkozhatunk vele, számos változata ismert: I–B (1529–1530), I–R (1529), I–T (1527), I–V (1527–1528–1529).²⁵ János király nevére verve, de Ferdinánd nevére is készültek I–T jeggyel denárok (1529, 1530).²⁶ Ezen jegyek esetében sem a verdehely, sem pedig a mesterjegy nem oldható fel, még csak találgatni sem nagyon lehet. Nem valószínű azonban, hogy a verdejegyek véletlenszerű egyezéséről beszélhetnénk, ha pedig így van, akkor a fentebb vázolt párhuzamosság ténye igen nehezen válik magyarázhatóvá.²⁷

²⁰ FISLI Ferenc: Szapolyai János király dénárjának ismeretlen változata. *Az Érem* 70 (2014):1, 22–23.

²¹ Volt módom egy ugyan ilyen típusú, de más verőtővel készült példányt is megvizsgálni, amelyen a pólya nyoma nem látszott.

²² Nudelmann Numismatica 2011. VI. 11. No. 538.

²³ Hibrid mivolta nem túl valószínű, mivel Szapolyainak – bár számos jeggyel készültek Nagybánán denárok – N–G verdejeggyel nem verek pénzt, bár ismertek II. Lajos ilyen jegyű, 1525–1526-os évjáratú veretei). Mivel Zrínyi csak 1529-ben kapott újra pénzverési jogot, az ő pénze sem lehet. Lehetséges, hogy amikor 1528 márciusának végére János király kiszorult az országból, s csak hosszas toborzás és diplomáciai előkészítések után tudott visszatérni a lengyelországi Tarnoból szeptember folyamán egy kisebb zsoldossereggel, akkor egy rövid időre Ferdinánd hadai kerítették hatalmukba Nagybánát.

²⁴ Megjegyzendő, hogy R–A jeggyel 1527–1530 között folyamatosan készültek denárok, 1528-ból (vagyis II. Lajos halála után jó másfél-két évvel) olyan veret is ismert, amely ugyan János király nevére készült, de szív-pajzsát Jagelló sas díszíti. Jóllehet Ferdinánd egy unikális szebeni veretén még 1531-ben is megjelent szív-pajzsban a sas, ezt már nem annyira Jagelló, hanem sokkal inkább Habsburg szimbólumnak kell tartanunk (H. 947). Az 1530-as évszámú R–A jegyű veret egyébként az utóbbi néhány évben tűnt csak fel, újabban azonban több példánya is megjelent árveréseken. Első publikációja: KÖSZEGI Tivadar: Verőtő-variációk, ismeretlen verdejegyek és hibridek VIII. *ÉL* 67 (2001) 3–6.

²⁵ Huszár Lajos I–T/E jegyet közöl, Weszerlénél I–A verdejegyű darab is szerepel 1529-es évszámmal, de ezt a változatot a többi katalógus nem ismeri.

²⁶ Az I jegy már II. Lajos veretein is szerepelt, úgy a nova moneta denárokon (I–S, 1524; I–R/N 1524), mint az 1525–1526-os antiqua típusokon (I–V, 1526; I–K, 1527).

²⁷ Nem valószínű, hogy az ismeretlen helyű verde elfoglalásával lenne magyarázható az időbeli átfedés. Esetlegesen az képzelhető el, hogy a települést Ferdinánd 1529–1530 fordulóján rövid ideig (néhány hónapig, vagy akár közel egy évig) megszállva tarthatta, majd János király visszafoglalta és még 1530-ban veretett is itt pénzt, de 1531-re már felszámolta a verdét. Sajnos a korszak köztörténete nincs olyan mélységben feldolgozva, hogy akárcsak a területváltozások kapcsán is le tudnánk szűkíteni a szóba jöhető vidékeket, vármegyéket, vagy településeket. Ugyanakkor ehelyett érdemes utalni arra is, hogy János és Ferdinánd királyok denárainak stílárís összevetésével még máig adós a kutatás, jóllehet a különféle verdejegyű darabok összehasonlításánál igen hasznosak lehetnének a stíluskritikai vizsgálatok. Álljon itt erre vonatkozólag egy szemléletes példa: átvizsgálva mindkét uralkodó néhány elérhető, 1530-as évjáratú, I–T jegyű pénzét, egy Szapolyai János és egy Ferdinánd verette darab esetében hátlapi verőtő egyezést sikerült kimutatnom, ami egyértelmű bizonyíték arra nézvést, hogy azonos verde termékei a két király I jegyű denárai. Ugyanakkor azt sem haszontalan megjegyezni, hogy a párhuzamosságok feltűnően elsősorban az 1528–1532 közötti évekre jellemzőek.

További kérdés, hogy amennyiben léteznek 1528-ban,²⁸ majd 1533-ban is K–B jeggyel másutt vert, János király nevére készült denárok, akkor később ezzel a fajta igénycím használatával miért nem élt?²⁹

Az esetleges egyidejű körmöcbányai pénzverés kérdéséhez további megjegyzésként érdemes felhívni a figyelmet egy eléggé különös adatsorra. A körmöci verdében pénzzé vert arany mennyiségéről egy 1541-ban készült beszámoló tájékoztat bennünket. Ez alapján tudható, hogy az 1528 és 1541 közötti években (többnyire nagyjából havi lebontásban) hány márkányi aranypénz készült Körmöcbányán. A korai, Ferdinánd alatti évek aranypénzverése az alábbiak szerint alakult: az 1528-as évnek csak a második feléből vannak adatok, eszerint fél év alatt 508 márka aranypénz készült, 1529-ben pedig 745 márka, mivel szeptemberben János uralma alá került Körmöcbánya, ez is elvileg csak ¾ év volt. Mint ahogyan azt már korábban is említettem, Szapolyai nevére 1527 után nem vertek Körmöcön aranypénzt. Ehhez képest azonban igencsak meglepő, hogy a számadásból nem hiányoznak az 1530–1532-es évek adatsorai, sőt! 1530-ban 852 márka (ez a számadás majd másfél évtizedes idejének messze legtermékenyebb éve volt), 1531-ben 744 márka, 1532-ban pedig kerekén 700 márkányi aranyat vertek ki. A sor az 1541-es csonka kimutatási évig 685 és 773 márka közötti, hullámzó értékekkel folytatódik.³⁰ Tehát annak ellenére, hogy János király nevére 1529–1532 között eddigi ismereteink szerint nem készült Körmöcön aranyforint, a verdében mégis vertek aranyat, ugyanakkor ezekből az évekből Ferdinánd nevére folyamatos évszámozással ismertek aranypénzek. A kutatás azonban eddig figyelmen kívül hagyta ezt a tényt, vélhetően azért, mert nem egyeztették az írott forrásokat és az éremanyagot. Nyilvánvalóan Ferdinánd aranypénzverése bárhol végbemehetett volna a minőséget tükröző K–B jeggyel, hiszen több vonatkozó, mindenképpen hitelesnek tekinthető kimutatások adataira. A fentiek fényében tehát föltétlenül érdemes meggondolni egy esetleges bérleti rendszer létét bizonyos verdékre és korszakokra vonatkozóan.

A fentebb bemutatott ismeretlen veretek, illetve a már publikált típusok részletes vizsgálata alapján erőteljes gyanúként fogalmazható meg, hogy bár Szapolyai János király, és vetélytársa I. Ferdinánd viszonyát párhuzamos uralkodásuk alatt 1531-ig folyamatosan háborúk uralták és később is rideg, ellenséges hangulat jellemezte kapcsolatukat, a gazdasági szükségszerűség nyomása alatt kénytelenek lehettek egyes esetekben ugyan azt a pénzverdét használni. Ezen feltevés azonban elméleti jellegű: megerősítése, vagy cáfolása csak további tüzesebb vizsgálatok, vagy újabb szempontú kutatások után válik lehetővé, megfigyeléseimet és feltételezéseimet azonban úgy hiszem, mindenképpen hasznos lehet közreadnom.

Ujszászi Róbert
Móra Ferenc Múzeum
Szeged

²⁸ Magam eddig még nem láttam János király nevére vert 1528-as K–B jegyű denárt, de egy ilyen példány már szerepelt árverésen (bár a közölt fotón nem látszódik a verdejegy). Pannonia Terra Numismatica 6. árverése 1999. No. 206. (H. 881). Önmagában a darab létezése a K–B jegy kialakulásával kapcsolatban több, a fentiekén túli kérdést is felvet.

²⁹ Megjegyzendő, hogy két kassai verdejegyű (1537–1538-as évjáratú) denárt leszámítva nincs 1533 után ezüstpénze Jánosnak. Aranypénzei is eléggé ritkák, 1536-ból például egyetlen típusa sem ismert. Önmagában ennek a jelenségnek a magyarázata is megérne egy külön vizsgálatot, de úgy tűnik, mintha a Szapolyai uralma alatt álló területek már ekkor mutatnák az aprópénz forgalom és ebből következően az aprópénzverés szerkezetének azon torzulásait, amelyek később majd az Erdélyi Fejedelemséget is jellemezni fogják.

³⁰ PAULINYI Oszkár: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 6. Budapest 1936. 32–142., 131–139. Egyébiránt a kimutatásban szereplő márkaszámok és a Ferdinánd nevére vert aranyak gyakorisági fokai között (az Éremhatározó árait és ritkasági értékeit használva) egyes esetekben fordítottan arányos kapcsolat figyelhető meg.

Erdélyi pénzek hamisítványai

Értekezés egy ötszörös aranyforint kapcsán

Általános áttekintés

A mintegy 150 éves időszakot felölelő, önálló erdélyi pénzverés az érmék készítését illetően alapjaiban megfelel a 16–17. századi közép-európai verdék ez időszak alatt alkalmazott technológiai megoldásainak. Ennek ellenére ezen periódus számos olyan ellentmondással rendelkezik, amelyek más európai verdék működésében ilyenformán nem tapasztalhatóak, így az erdélyi éremkészítés specifikus sajátosságainak tekinthetők.

Az ország három részre – Királyi Magyarország, Erdély és a Török Hódoltsági Terület – szakadása után egészen a török elleni felszabadító harcok idejéig, illetve a II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezette szabadságharc befejeződéséig Erdély különleges szerepet játszott a magyar történelemben. Egyrészt a független Magyarország visszaszerzésének letéteményese, másfelől folyamatos őrldés a két nagyhatalom között. A folytonos háborús helyzet, a Habsburgok elleni harcok a maguk tetemes költségeivel, bizonyos területek – Partium – fennhatóságának periodikus változásával, a belső küzdelmek és viták az ország orientációját illetően, a töröknek fizetett hatalmas adók elképesztően nagy anyagi megterhelést jelentettek Erdély virágzó gazdasága számára, amely akkor Európa leggazdagabb nemesfémbányáival és annak kitermelésével rendelkezett.

Az arany és ezüst címletek pénzzé veretése meglepően magas számú verdében – összesen tizenöt – zajlott, legtöbb csak időszakosan, hosszabb vagy rövidebb megszakításokkal, néhány pedig csak egy-két évtizedig működött. A történelmi háttér ilyenét állása magyarázza a kor különféle pénzverési eljárásainak egyidejű meglétét az egyes műhelyekben, vagy a korszerűbb verési technika újbóli felváltását egy korábban használatos technológiával. Példa erre a nagybányai pénzverőház, ahol az 1583-ban bevezetett „modern” hengeres pénzverést a 17. század húszas éveiben ismét felváltotta az ejtőműves eljárás.¹ Az erdélyi pénzverés másik ilyen sajátossága, hogy sok verdében nem éremvésnökök, hanem ötvösök végezték a szerszámok és verőtövek elkészítését. Ennek kapcsán sok esetlenséggel találkozhatunk mind a rajzolat, mind a verőszerszámok kidolgozását illetően, az egyébként rendkívül magas esztétikájú művészi teljesítmény mellett.²

A 17. századi magas színvonalon álló erdélyi ötvösművészet két kiemelkedő fontosságú műhelye Brassó és Nagyszeben, míg harmadikként Kolozsvár említhető. A fémtartalom összetételében az arany megfelelő karántartalma mellett, címletenként és verdénként is eltérések mutatkozhatnak. Ennek oka a felhasznált arany alapanyag eredete, amely leggyakrabban az Erdélyben bányászott érc volt, esetlegesen a Felvidéki bányákból származó. Az alapanyagot nyerhették műtárgyak vagy ékszerek, illetve nem Erdélyben vert pénzérmék visszaolvasztásából is, természetesen a kötelezően előírt aranytartalom – 23 karát 9 gren – visszaszínítése mellett. A legnagyobb arany és ezüst címletek verése azonos méretű verőtövekkel történt. Ennek ellenére megkülönböztethetjük egymástól a verőtöveket aszerint, hogy eredetileg tízszeres aranyforint, vagy tallér verésére készültek. Tízszeres aranyforint verőtövével jellemzően tízszeres aranyforint, annak csegelye, ötszörös aranyforint, valamint ötszörös aranyforint csegely készült. A bélyeg azonos átmérője miatt az ötszörös forint vékonyabb lapkát igényelt. Ezüst leveretek is ismertek tallér, tallércsegely, féltallér, valamint kettős tallér súlyában. Ezek döntő többségükben különleges ritkaságok, miután kis példányszámban készítették őket, s inkább ajándékozás vagy bemutató darabok céljára szolgáltak, mintsem a pénzforgalomban való részvételre. Ez az oka azon ténynek, miszerint az ilyen verőtövekből mindössze egy-két példány ismert, miután nem volt többre szükség a kiverésre került összmennyiség számára, ami esetleg néhány száz, vagy maximum néhány ezer lehetett. Ilyen Bocskai István tízszeres aranyforintja,³ amelyből az utóbbi öt évben nyolc darab bukkant fel

¹ Gondoljunk ellenpéldaként csak a Halli Pénzverdére Tirolban, ahol is a 16. század közepén bevezetett korszerű hengeres pénzverési eljárás folyamatosan működött egészen a 18. század elejéig.

² HUSZÁR 26. 42. j.; 1663. március 9. Apafinak Fogarasban kelt engedélye Klosch Tamás és Prodner Mihály brassói ötvösök részére.

³ *Báthyánum* I. 1911, 123.

⁴ RESCH 3

kereskedelmi forgalomban, s ennek ezüst leverete tallérsúlyban,⁴ amelyből összesen két darab került árverésre az utóbbi ötven évben. A tallérverés céljából készített verőtövek lényegesen nagyobb számban léteztek, mivel ebből a címletből több tízezres mennyiséget vagy akár százezer feletti példányt is kivertek. Van olyan gyakoribb tallér, mint például Bethlen Gábor 1621-es körmöci verete,⁵ amelyből 54 verőtő variáció ismeretes, de ennek arany leverete tíz aranyforint súlyban mindössze három bélyegvariációval ismert,⁶ amelyek múzeumokban található példányok, az utóbbi évtizedekben mindössze egyszer bukkant fel kereskedelmi forgalomban. Báthori Zsigmond, vagy II. Rákóczi György gyakoribb nagybányai tallérjai is átlagosan 15-20 különféle verőtő variációban ismertek.

A Resch- és Niklovits-féle pénzhamisítások

1879-ben a *Tárcza* c. brassói lap arról tudósít: „...történelmi időkből, mikor ezen város még pénzverési joggal bírt, arany és ezüst pénzverő bélyegek a legutóbbi időig fennmaradtak. A városház pincéjében bukkant rájuk egy brassói ötvösmester, aki a Városháza engedélyével ezeket használta is, úgy, hogy érmeket készítve ezeket régiekként eladta. A pénzügyminiszter ebben az állam jogát sértve látta s a bélyegeket mind lefoglalta és megőrzés végett az őket megillető helyre, a Nemzeti Múzeumba tette át.” (*Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 1879. Nr. 8.)

Egy részüket 1932-ben átadták a Magyar Pénzverdének, s ezek a mai napig e két intézményben találhatók. A brassói ötvös nem más, mint Adolf Resch, aki maga is szenvedélyes gyűjtő – a gyűjteménye bekerült az Éremtárba – és szakértő numizmatikus volt. Az erdélyi pénzekről írt, 1901-ben megjelentetett szakkönyve mind a mai napig a legjobb munka – hihetetlen gyűjtői fáradság és precizitás eredményeképpen – ezen a területen. Resch még a fent említett folyóirat 1879. évi őszi számában német nyelvű válaszlevélben tiltakozott az őt ért támadások ellen. Azt írta, nem igaz azon tény, miszerint ő hamis érmeket készített volna pénzért. Resch saját bevallása szerint „csupán tudományos célból” készített másolatokat, s ezeket nem pénzért adta el, hanem elcserélte más érmekre numizmatikai társulatokkal, közületekkel. Ezután felsorolta a listát, amely bizony nem rövid, s ennek legvégén szerepel a Leo Hamburger cég és a bécsi Brüder Egger. Ezek a már akkoriban is patinás, vezető éremkereskedő cégek voltak. A lényeg, hogy Resch válaszlevelében maga is elismerte, hogy érmeket készített. Az, hogy minek is nevezzük mindezt: másolatnak vagy hamisítványnak, hogy nem pénzt kapott, hanem más érmeket cserébe, – amit aztán persze értékesíteni lehetett – ez a tényeken nem változtat. Nyilvánvaló, hogy a brassói mintára, más helyeken is járt verőtövek után kutatva, s talált is ilyeneket Gyulafehérvárott, Fogarasban és Nagyszebenben. Ezekről sajnos nem maradt fenn jegyzék, minthogy nem a Brassói Városházától kölcsönözte ki őket, lista szerint. Erre közvetett bizonyítékunk van.

A 20. század harmincas éveiben Niklovits Károly, egykori postamester, maga is nagy gyűjtő, Berán Lajos éremművész és vésnök segítségével hamis erdélyi pénzeket készíttetett. Ezeket felsorolja Gedai István az Éremtani Lapokban megjelent cikkében.⁷ Mindössze négy verőtőről van szó: szebeni verdejegyű 1662-ből, A-F verdejegyű 1668-ból, és A-I verdejegyű 1681, 1683-as évszámokkal. Amikor kiderült a hamisítás, a verőtöveket megsemmisítették, tudósít erről Gedai. Hivatkozásul Huszár Lajost említi, aki annak idején szakértőként vett részt a hamisítás kivizsgálásában. Sajnos, minthogy a verőtöveket megsemmisítették, nem tudjuk, hogy pontosan milyenek voltak. Feltehetően nem kevésbé sikerült alkotások, mint Resch kópiái.

Miben látható ezen két hamisítás sikeressége? Adolf Resch egy személyében volt professzionális numizmatikus, gyűjtő, valamint szakképzett ötvösmester. Ez utóbbi szakképzettség Niklovits esetében nem állt fenn, így egy másik személyre is szükség volt a gyakorlati kivitelezéshez. Berán Lajos éremművész, a Horthy-kor pénzeinek tervezője, kivitelezője, aki magas szakmai tudással és gyakorlattal rendelkezett, lett az érmék készítője. Mindkét hamisítási tevékenységét az tehette ilyen sikeressé, hogy céljuk eléréséhez eredeti verőtöveket tudtak felhasználni. Az a tény, hogy a brassói töveket 1879-ben lefoglalták, egyben azt is jelenti, hogy Niklovits ezekkel már nem tudott további hamis szerszámokat készíttetni. Ez mindenképpen támpont lehet a későbbi kutatásban. Pontos vagy pontosabb képet ma már csak oly módon kaphatunk, ha az eléggé szétszóródott hamis éremanyag minél több példányát felkutatjuk, és megvizsgáljuk. Csak a fennmaradt eredeti és hamis veretek együttes, gondos tanulmányozás mellett sikerülhet felderíteni keletkezésük körülményeit.

⁴ RESCH 12

⁵ RESCH 81–133B

⁶ RESCH 61–62

⁷ GEDAI István: A Nikolits (sic!)-féle hamisítványok. *ÉL* 38 (1996) 21.

Mindenesetre rendelkezésre áll még néhány tény, amit magam figyeltem meg az elmúlt évtizedekben. Az 1879-ben kirobbant botrány – mert ez bizony az volt a javából – azt eredményezte, hogy a következő három évtizedben ezek a példányok nem kimutathatóak a kereskedelmi forgalomban, nem kerültek be jeles gyűjteményekbe vagy múzeumokba. A két említett éremkereskedő cég sem hozta forgalomba ezeket hosszú-hosszú ideig. Karrierjük a 20. század elején kezdődött, amikor már katalógusokban és híres gyűjteményekben is szép számmal találkozhatunk velük. Utalnék a híres Schmidt-gyűjteményre, a debreceni Déry-gyűjteményre, mindkettő gazdag választékban tartalmaz ilyen vereteket, illetve múzeumokba került példányok, amelyek bejelentési ideje mindig a 20. század. Resch az általa vert különlegességeket nem szerepelteti az 1901-ben megjelent katalógusában (3-szoros, négyszeres tallérveretek, két- három- és hatszoros tallér csegely, 20-as aranyforint stb.), míg az általa készített ún. egyszerűbb nomináliák szerepelnek szakkönyvében, de ezekből Resch ismert eredeti, más gyűjteményekben fellelhető példányokat is. Resch „különlegességei” azonban már rendre megjelennek dr. Zimmermann Lajos gyűjtő és numizmatikus 1937-ben kiadott *Resch: Nachtrag* című munkájában. A 20. század árveréseinek története azt mutatja, hogy a jó szakembereknek időről időre gyanúsak voltak ezek a készítmények, s igen sokszor találkozunk ezek leírásaiban olyan kiegészítő megjegyzésekkel, mint „valószínű későbbi veret”, „feltehetően a 19. században készült az eredeti verővel”, stb. Az ezüst vereteket sokkalta gyakrabban kritizálták, miután ennek hideg merevsége szembeütőbb. Épp a szóban forgó 1662-es tövel készült négyszeres tallér indult a Hess-Divo cég tíz egynehány éve tartott árverésén. A leírásban feltűntették, hogy feltehetően 18–19. századi veret. Ennek ellenére viszonylag magas árat ért el, 17000 svájci frankkért talált gazdára. Mi sem bizonyítja jobban, mint ezen tény, hogy ezek a példányok felvállaltan utánveret mivoltuk ellenére is komoly összeget érhetnek és érnek is. Annak ellenére, hogy Resch és Niklovits készítményei mennyi fejtörést, kételyt és bizonytalanságot okoztak számos esetben, 20. századi pályájukat tekintve az egészet mégis sikertörténetnek mondhatjuk. S ha a fent leírt árakra gondolunk, a siker máig is tart, ezek a példányok ma már a numizmatika gyűjtésterületének részei. Természetesen megfelelő áron, amit mindig a piac igazol. A sikertörténetből azonban az én szememben nem keveset von le, hogy ez valójában mégis pénzhamisítás, mint ahogy a magyar állam mindkét esetben fel is lépett ellene.

Proveniencia

A gyűjtők körében egy darab értékét feltétlenül megnöveli, ha az egy korábbi jelentős kollektíóból származik. Ennek gyakorlati jelentősége is van, ugyanis minél gazdagabb egy darab előtörténete, annál jobban megbízhatunk annak valószínű eredetiségében. Itt elsősorban nem a 20. századra kell gondolni, hanem a korábbi időszakokra, amikor még olyan főúri gyűjtemények léteztek, amelyekbe a darabok már a 16–17. században bekerültek. Ilyetén gondolok a Magyar Nemzeti Múzeum alapgyűjteményére – gróf Széchenyi Ferenc, 1802 – vagy a nem sokkal később megvásárolt Jankovich és Kiss Ferenc gyűjteményekre. Osztrák és német területen még jobb a helyzet, hiszen a császári, királyi és főhercegi gyűjtemények darabjai sok esetben veretésük után kerültek ezekbe a kollektiókba. Így elegendő autentikusan eredeti emlék maradt ránk. Ha egy problematikus esetet vizsgálunk, az ilyen példányok figyelembe vétele elengedhetetlen. Esetünkben meg kell említeni azon tényt, hogy az első csoport tagjainak múzeumban lévő darabjai legalább 170–220 éves múlta tekinthetnek vissza. A másik csoport történetisége legfeljebb ötven éves. A Nemzeti Múzeum a féltallért 1976-ban, a háromszorosost 1982-ben, az ötszörös forintot 1976-ban, a tízszeres csegelyt pedig 2005-ben vásárolta meg a hamisgyűjtemény számára. Ebből döntő következtetés nem vonható le, de figyelemre érdemes adalék lehet.

A nagyszebeni tízszeres aranyforint bélyege, 1662–1663, fellelhető példányok

1662 Nagyszeben – az éremkép leírása Resch alapján:

Av: MICHA APAFI – D G PR TR

Prémsapkás derékkép páncélban, jobbában jogar, baljában kardmarkolat. A vállon oroszlánfej, a könyöknél hármás virág, alul, a páncél alatt egy arabeszk.

Rv: PAR REG HVN D – E SICV CO 1662

Korona alatti ovális pajzsban, mely oldalt két griff-fejben végződő kartusokkal, felül angyalfejjel díszített, az erdélyi címer elemei, szív-pajzsában az Apafi család címere. Az Apafi címer egy kard által metszett sisak, amelyet egy szőlőág vesz körül. Alul a köriratban Nagyszeben város címere.

1. Tízszeres aranyforintcszegely (hatszögű) 1662 Resch 1, Huszár 640.
2. Tízszeres aranyforintcszegely (hatszögű, legömbölyített végekkel) 1662 Resch –. Huszár 640a. (Debrecen)
3. Tízszeres aranyforintcszegely (négyyszögű) 1662 Resch 1A, Huszár 640b.
4. Tízszeres aranyforint 1662 Resch 3, Huszár 655. (MNMÉt Jankovich 575.) (1. kép)
- 4.a Tízszeres aranyforint 1662 Resch 3, Huszár 655. (Nudelman I. Aukció No.1156. 34,72 g) (2. kép)
- 4.b Tízszeres aranyforint 1662 Resch 3, Huszár 655. (Slg. Orghidan No. 689. 34,34 g)
5. Ötszörös aranyforint 1662 Resch 4, Huszár 675. (MNMÉt 63.1976.72.) (8. kép)
- 5.a Ötszörös aranyforint 1662 Resch 4, Huszár 675. (Ars Classica 28. Jan. 2005. No. 1036.) (9. kép)
6. Tallércseregely (hatszögű) 1662 Resch 6A, Huszár 722. (MNMÉt Kiss 62.) (6. kép)
- 6.a Tallércseregely (hatszögű) 1662 Resch 6A, Huszár 722. (MNMÉt 19.B.1987.6.) Galvano
7. Tallércseregely (négyyszögű) 1662 Resch 7, Huszár 722b. (Bruckenthal Museum 43x42 mm)
- 7.a Tallércseregely (négyyszögű) 1662 Resch 7A, Huszár 722b. (MNMÉt R. II. 1379. 45x45 mm)
8. Tallércseregely (hatszögű-legömbölyített végekkel) 1662 Resch 8, Huszár 722a. (Hess 1111.)
9. 1/2 Tallércseregely (hatszögű-legömbölyített végekkel) 1662 Resch 8A, Huszár 773.
10. Négyyszeres tallér 1662 Resch-. (Hess-Divo, Auktion)
11. Háromszoros tallér 1662 Resch-. (MNMÉt 11.B.1982.1. Niklovitstól vásárolva) (10. kép)
- 11a. Háromszoros tallér 1662 Resch-. (Svájc, Magángyűjtemény) (11. kép)
- 11b. Háromszoros tallér 1662 Resch-. (Németország, Magángyűjtemény.) (12. kép)
12. Kétszeres tallércseregely 1662 Resch-, Huszár 715. (BLO 2313. 55 g)
13. Kétszeres tallér 1662 Resch-, Huszár 726. (BLO 2309a, Kress 131. No.3165)
14. Tallér 1662 Resch 9, Huszár 759.
- 14.a Tallér 1662 Resch 9, Huszár 759. (Várnai Aukció 4. No. 509)
15. 1/2 Tallér 1662 Resch 9, Huszár 781. (MNMÉt 3.1977.1.) (13. kép)
- 15.a 1/2 Tallér 1662 Resch 9A, Huszár 781. (Németország, Magángyűjtemény.) (14. kép)

1663 Nagyszeben – az előlap bélyege teljesen azonos

16. Tízszeres aranyforintcszegely (hatszögű) 1663 Resch 13, Huszár 640. (MNMÉt N. II. 1487.) (5. kép)
- 16.a Tízszeres aranyforintcszegely (hatszögű) 1663 Resch 13, Huszár 640. (PTN–, Rauch 30. Auktion No 461) 34,52 g
- 16.b Tízszeres aranyforintcszegely (hatszögű) 1663 Resch 13, Huszár 640. (Stacks 10. Jan. 2011. No.1011. 51,1x45 mm és 34,1 g)
17. Tízszeres aranyforint 1663 Resch 14, Huszár 655. (MNMÉt Jankovich 286.) (3. kép)
- 17.a Tízszeres aranyforint 1663 Resch 14, Huszár 655. (Nudelman I. Aukció No.1157. 34,73 g) (4. kép)
18. Ötszörös aranyforint 1663 Resch 15, Huszár 675. (Hess 1036)
19. Tallércseregely (hatszögű) 1663 Resch 19, Huszár 722. (Hess 1112.) 28,7 g
- 19.a Tallércseregely (hatszögű) 1663 Resch 19, Huszár 722. (PTN 28. Aukció No. 299. 28,91 g)
- 19.b Tallércseregely (hatszögű) 1663 Resch 19, Huszár 722. (Svájc, Magángyűjtemény)
- 19.c Tallércseregely (hatszögű) 1663 Resch 19, Huszár 722. (Budapest, Magángyűjtemény)
20. Tallér 1663 Resch 20, Huszár 759. (MNMÉt R. II. 1384.) (7. kép)
- 20.a Tallér 1663 Resch 20, Huszár 759. (Budapest, Magángyűjtemény)

Az 1662-es veretek elő- és hátoldali verőszerszámaiból csak egy-egy készült,⁸ elsősorban arany címletek verésére. Velük kis mennyiséget gyártottak, ezüst címleteket pedig alig. Ezen tényt támasztja alá a fennmaradt arany példányok viszonylagos ritkasága, amely egyébként igaz az 1662-es aranyforintra is. A velük készített ezüst címletek csekély előfordulása hatványozottabb, az egyszerű tallérveret olyan fokú kuriózum, hogy még a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára gyűjteményében sem található. Így magyarázható, hogy az 1663. évi termeléshez csak egy új hátlapi tö keletkezett, előoldalnak megtartották a korábbi év teljesen ép bélyegét. Az 1663-as év termelése lényegesen nagyobb lehetett, úgy az arany mind az ezüst címletek esetében, ennek ellenére nem haladhatta meg a néhány ezres nagyságot, miután új verőtő készítésére ekkor sem került sor. Az éremképek rajzolata és reliefje rendkívül magas kvalitású vésnöki munka eredménye, méltán sorolhatóak az erdélyi pénzverés legszebb alkotásai közé. A tövek elkészítésüket és edzésüket illetően – eltekintve az előoldal három és a hátlap négy kisebb verőtő hibájától – szintén kiváló minősítést érdemelnek. Miután az 1663-as veretek előlapjához ugyanazt a bélyeget használták, mint az 1662-esnél, a rendelkezésre álló darabok ezen egyező oldalát feltétlenül be kell vonni a vizsgálatba.

A verőtövek vizsgálata

A fellelhető példányok – a lista nem teljes, de ebből is csak azokat vettem figyelembe, amelyeket magam személyesen láthattam – veretésüket illetően, a verőtövek alapján egyértelműen két csoportra oszthatóak. Az eredetileg elkészített előlapi tövön három verőtőhiba látható, a P betűtől jobbra, az F-betűnél balra az APAFI feliratban, valamint a T-nél fent balra és lent a talpánál. A hátoldalon lévő verőtőhibák a baloldalon helyezkednek el, a SICV felirat C és V betűjét összekötve, a két C betű alsó részét összekötve, az évszám előtti négyszöget érintve, valamint az évszám kettesében. A második csoportba sorolt érmék verőtővét illetően a pozíciók látszólagos egyezősége mellett a karakteres, előoldali verőtőhibák szintén megvannak, de attól eltérőek. A betűk egy része vékonyabb, kisebb és apró rajzlati eltéréseket mutatnak. A T-betű tetején és a kalpag felett teljesen végighúzódozó duplázódás minden vert példányon változatlanul rajta van, vagyis nem veretkettőződés, hanem a verőtőben lévő specifikusság. Az eredetileg elkészített hátlapi tövön a címer középtengelyétől balra enyhe, íves edzési megrogyás észlelhető, a vereteken ez a címerközéptől jobbra terjedő enyhe domborulatot eredményezett. A második csoportba sorolt vereteken ezen ismerv nem fellelhető, ugyanakkor a betűk apró eltérései megfelelnek az előlapinál leírtaknak. A verőtő bal oldalán – a vereteken a jobb – a címert díszítő kartus poncírozása eltérő, apró beütött pontok sokasága helyett, enyhe ívű vízszintes vonalakkal. Az eredeti verőtő négy hibája viszont már nem látható.

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a gyűjteményekben és a kereskedelembe fellelhető példányok két csoportba oszthatóak. Az első csoport, amely a Resch 1-es számú darab bélyegével készült – a listában **bolddal** jelölve –, a második csoport pedig ennek egy eltérő változatával készült, ezeket *kurzívval* jelöltük a felsorolásban. Ezen két csoport példányaiból vizsgáltam meg néhányat, amelyek rendelkezésre álltak. Java részük a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében van, az 1662-es aranyforint a *Nudelman Numismatica* 14. árverésének példánya, a szóban forgó 5-szörös aranyforint pedig az *Ars Classica* cégnél korábban elárverezett darab. Ezek a következők:

1. **Tízszeres aranyforint 1662 Resch 3, Huszár 655. (MNMÉt Jankovich 575. 34,59 g) (1. kép)**
2. *Ötszörös aranyforint 1662 Resch 4, Huszár 675. (MNMÉt 63.1976.72. 17,49 g) (8. kép)*
3. *Ötszörös aranyforint 1662 Resch 4, Huszár 675. (Ars Classica 28. Jan. 2005. No.1036.) 17,43 g (9. kép)*
4. **Tallércsegely (hatszögű) 1662 Resch 6A, Huszár 722. (MNMÉt Kiss 62. 28,33 g) (6. kép)**
5. **Háromszoros tallér 1662 Resch -. (MNMÉt 11.B.1982.1. Niklovitstól vásárolva. 83,73 g) (10. kép)**
6. **Tallércsegely (négyszögű) 1662 Resch 7A, Huszár 722b. (MNMÉt R.II.1379. 45x45 mm, 28,66 g)**
7. *1/2 Tallér 1662 Resch 9A, Huszár 781. (MNMÉt 3.B.1977.1. 14,38 g) (13. kép)*
8. **Tízszeres aranyforint-csegely 1663 Resch 13, Huszár 640. (MNMÉt Jankovich 575. 34,30 g)**
9. **Tízszeres aranyforint 1663 Resch 14, Huszár 655. (MNMÉt N.II.1847. 34,38 g)**
10. **Tallér 1663 Resch 20, Huszár 759. (MNMÉt R.II.1384. 28,84 g) (7. kép)**
11. Aranyforint 1662 Resch 6, Huszár 703. (Nudelman 14. Aukció No. 146. 3,41 g)
12. Aranyforint 1663 Resch 18, Huszár 703a. (MNMÉt. 31.1896.123. 3,41 g⁹)

⁸ RESCH I sz. alatt leírtak szerint

⁹ A darabot Reschtől vette a múzeum.

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

8. kép

9. kép

10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14. kép

13. Aranyforint 1668 Resch 74, Huszár 697 (MNMÉt. N. II. 1828. 3,42 g)
14. Tízszeres aranyforint 1668 Resch 69A, Huszár 644. (MNMÉt. 3.B.2001.1. 34,85 g)

A két verőtőpár különbözőségét részletfotókkal kívántam alátámasztani. Érdekes megfigyelni az eredeti verőtő kalpag feletti részénél található apró rozsdásodást, amely nem az edzés, hanem a verés folyamata alatt keletkezett és tovább növekedett. Az 1662-es tízszeres aranyforinton még nem látható, de az összes többi példányon már igen, az 1663-ban készült vereteknél pedig törvényszerűen. Az erdélyi verdékben a verőtövek elkészítése hasonló körülmények között zajlott, mint a Királyi Magyarország területén, tehát pozitív beütők segítségével. Így a betűkészlet, az uralkodó portréja, a kalpag, a címerpajzs elemei – például a bástyák és az erdélyi sas – külön-külön apaszerszámok formájában rendelkezésre állottak. Mint említettem 1662-ből egyetlen elő- és hátlapi verőtövet ismerünk. Amennyiben készült volna második, ez az elsőől karakterisztikusan eltérne és ez plasztikusan látható is volna a részletek és a beütött betűk tekintetében (betűkiosztás). A verőtőben történő javítás, bár nem könnyű, de lehetséges kilágyítás, javítás, majd újbóli edzés által. Ebben az esetben ezt kizárhatjuk, mert eltérőek a vizsgált két csoport verőtöveinek méretei. Továbbá 1663-ban már nem használhatták volna az eredeti előlap verőtövet, csak a már kijavított változatot. Gondoljunk az ún. átvéselt évszámokra, amikor például egy 1660-as hátlapi tövet, ami még jó állapotban van, oly módon javítanak, hogy először beütik a helyére az egyest, az anyag körülötte kifelé terjeszkedik, a felesleget lecsiszolják, majd ismét megedzik. A nulla kijavított kontúrja ez esetben többé-kevésbé látszani fog. Számos ilyen darabbal találkozhatunk a gyakorlatban. Azonban Erdélyben ez nem volt szokásos. Rengeteg példát hozhatnánk ezekre, de maradjunk a szebeni verde említett két évszámánál. Miután mindkét verőtő jó állapotban megmaradt – a hátlapi lényegesen tovább használható, miután az előlapi van kitéve a közvetlen ütésnek – a legegyszerűbb lett volna a kettést kijavítani hármásra. Azonban nem ez történt, hanem a vésnök egy teljesen új hátlapi bélyeget készített. Az eltérő rajzolat mellett azonban felismerhetőek a beütők azonosságai. Ennek ismeretében kizárhatjuk azt a lehetőséget, miszerint az 1662-es előlapi tövet a verés során keletkezett hibái miatt kijavították volna, hiszen ez a hiba mindössze a kalpag felett látható «lisztrozsa», amely az 1663-as vereteken sem romlott túlzottan tovább, miként a fellelt példányok ezt bizonyítják. Lehetséges egy harmadik megoldás: a verőtő teljes átemelésével készített újabb bélyeg. A pozitív szerszám (apatő) javítható, edzhető és aztán ezzel új verőszerszám állítható elő. Ez a technológia azonban a 17. században még nem létezett, először a 19. század elején alkalmazták, s bevett gyakorlat még napjainkban is. Ebben az esetben a kétszeres átemelés méretnagyobbodást eredményez, itt pedig a második bélyeggel vert darabok kisebbek, mint az eredetiek.

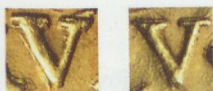
A Magyar Pénzverő munkatársai, Harmat István műszaki igazgató és Kósa István fővésnök megvizsgálták a két csoport vereteit. Mind a vizuális vizsgálódás, mind a komputerbe szkennelt képek összehasonlítása és méreteinek összevetése után egyértelmű következtetésekre jutottak.

Az első csoport verőtövei a 17. századi technológiának megfelelően pozitív beütő szerszámok és vésnöki munka által keletkeztek, míg a második csoport szerszámait teljes egészében megvészte a készítőjük. Nemcsak a rajzolatot vagy annak díszítéseit, hanem magukat a betűket is. Ráadásul ezek a betűk nemcsak, hogy nem egyeznek az eredeti bélyegen találhatóakkal, hanem azonos betűk esetében egymással sem. Elég, ha a két oldal „A” betűit tüzetesen szemügyre vesszük. Az eltérések vitathatatlanok. Ez a tény viszont kizárja a pozitív betűkészlet használatát, márpedig a közép- és koraújkorban ez volt a technológia. Ennek ismeretében, valamint a komputeres összehasonlító mérések eredményeinek tükrében kijelenthető, hogy a másodikként jelölt csoport verőszerszámait nem átemeléssel készítették. A vésnök az előoldal verőtövének hibáit is bemásolta az új verőtőbe. A Pénzverőben filmre előhívott fotók, illetve a Nudelman Numismatica stúdiójában pausz papírra kiprintelt felvételek megegyeznek, s egyúttal bizonyítják a két éremcsoport között lévő különbségeket.

Ezen gondolat sor mentén kijelenthetem, az általam második csoportba sorolt veretek szerszámait nem készülhettek a 17. században.

A verés technológiája

A 17. századi Erdélyben a pénzverés ejtőműves, valamint hengeres gépekkel zajlott, majd a század utolsó negyedére szinte minden működő verdében a hengeres verés felváltotta az ejtőművest. Az ejtőműves pénzverés alig különbözik a kézi pénzverés jellemzőitől. Egész egyszerű szerkezet, mely a megvezetést és pontos pozíciót biztosította a két verőszerszám között. A felső verőtövet befogó elemet ráejtették az alsó verőtőre helyezett lapkára, majd a pénzverő munkás kalapácsütésekkel készre verte az érmét. Az így elkészített veretek küllemük tekintetében is nagyon hasonlítanak a kézi pénzverés által előállított darabokhoz. Jellemzőek a

Ötszörös aranyforint
MNM – 63.1976.72.

Tízszeres aranyforint
MNM – Jankovich 575.

Ötszörös aranyforint
Ars Classica 2005. 01. 28. No. 1036

veretkettőződés, az érmekép nem tökéletes kiverődése bizonyos helyeken, esetleg lapkarepedés a széleknél, valamint a lapka idomulása a verés következtében, vagyis hogy sosem szabályos kör. Ez a magyarázata azon ténynek, hogy az ilyen módon, egy verőtővel készült darabok egyedi különbségeket mutatnak. Ha egy leletből előkerült éremcsoport azonos évszámú vagy verdejegyű darabjait vizsgáljuk, megkülönböztetjük az eltérő verőtővel vert példányokat a bélyegek egyéni tulajdonságai alapján. Az egy verőtővel készült érmet pedig meg fogjuk tudni különböztetni egyéni, a verés során keletkezett ismérveik alapján. Ez az egyes, azonos bélyeggel készített példányok ujjlenyomata. Természetesen ezen jellemzők eltérő arányokat mutathatnak koronként és verdénként, így például III. Ferdinánd körmőci tallérjai sokkal kevésbé sikerült veretek, – esztétikailag – mint az ugyanebben az időben az erdélyi verdék többségében készített darabok. Így könnyedén szétválaszthatjuk az első csoportba sorolt vereteket, elsősorban a veretkettőzések szerint, kiveretlenség csak csekély mértékben, lapkarepedés pedig egyáltalán nem található köztük. A lapkarepedés csak lehetséges, de nem kötelező velejárója az éjtőműves technológiának.¹⁰

A második csoportban alig-alig találunk veretkettőzést, kivertségük pedig szinte tökéletes. Ha csak egy darabot nézünk, azt látjuk, van rajta veretkettőződés. Azonban, ha egymással összehasonlítjuk őket, kiderül, hogy ezek szinte minden darabnál ugyanott helyezkednek el, vagyis a verőtő sajátossága, nem pedig az egyes példányok egyéni ujjlenyomata. A magyarázat abban rejlik, hogy a második csoport példányai nem az éjtőműves pénzverési eljárással készültek, hanem csavaros présel történt veréssel. A csavaros prés, közismertebb nevén golyósprés, a centrifugális erőt alakítja át sajtolási energiává. A gép legfontosabb része a függőlegesen elhelyezkedő tengely, melyen magas emelkedésű csavarorsó található. Ezen tengely megforgatására szolgál a tetején elhelyezett vízszintes rúd, melynek két végén nagysúlyú golyók vannak. Kézi erővel megrendítik a golyókat, azok megpörgetik a tengelyt és az ennek segítségével megmozgatott felső befogószerkezet a benne található szerszámot ráüti az alsó szerszámra helyezett lapkára. Ez a technológia először a 18. században nyert teret a különböző magyar verdékben és kiszorította a korábban használatos verési eljárásokat. Ezen verési eljárás jellemzői, miszerint alig található rajtuk verési kettőződés, kiverődésük szinte tökéletes, lapkarepedés csak kivételes esetben fordul elő. A fejlettebb lapkakészítési technológiával készített szalagok és lapkák – a mező szinte tökéletesen sík, abban törések vagy méretkülönbségek nincsenek – és ezen verési eljárás azt eredményezték, hogy a verdefényes állapotú érmet szinte alig lehet egymástól megkülönböztetni. Ebben segítséget csak a kevésbé eltérő formájuk jelenthet. Viszonylag hamar megjelenik a széldísz készítés, illetve a peremeket feliratokkal látják el, amely rendszerint az uralkodó jelmondata. Ennek következtében az érme tovább közelít a szabályos kör felé. Lényegileg ez már a modern pénzverési technológia kezdete. Körmőcön az első ilyen veret I. József 1711-es és III. Károly 1712-es tallérjai. Érdekes, hogy az 1715-ös évszámú tallér hengeres veréssel készült, 1718-tól azonban folyamatosan a golyós eljárást használták. Párhuzamosan, a kisebb nomináliák elkészítésénél még a hengeres verőgépek is üzemben voltak. A teljes átállás Mária Terézia idejében következett be, az összes verdét érintően (Körmőcbánya, Nagybánya és Gyulafehérvár). A második csoportba sorolt pénzek ezen csavarosprés verési technológiájával készültek.¹¹

A Pénzverő szakemberei, tőlem függetlenül, ugyanerre a következtetésre jutottak.

A lapkakészítés technológiája

A lapkakészítés technológiája évszázadokon keresztül keveset változott. Öntéssel előállított rúdból szalagot kalapáltak, majd ezen szalagot darabolták lapkává. A 16–17. századtól kezdve a szalagokat hengerelhették is, ez verdénként és koronként változó lehet. Az a lapka, amelyet csak kalapáltak, anyagvastagságát tekintve bizonyos szórást mutathat. Így, amikor néhány éve Báthori Kristóf egy 1580-as szükségstallérját vettem Múzeum autentikusan valódi darabjait vizsgáltam meg. Tekintve, hogy ezen szükségstallérokon csak középen van egy kis átmérőjű érmekép, a lapka többi része érintetlen, így egyszerű subleres mérés is elégséges volt. A mérések azt mutatták, hogy a lapkavastagság 2,1 mm körüli, a mért egyéb adatok 1,97 és 2,22 mm közötti intervallumban helyezkedtek el. Ez 4-5 % eltérés, ami bár nem sok, mégis szinte szabad szemmel is érzékelhető. A kérdéses darabnál – amelyről közben kiderült, hogy Becker-féle hamisítvány és szerepel Hill 1926-ban kiadott katalógusában – az eltérések minimálisak voltak, 1-1,5 %. Ez azért lehetséges, mert a lapkát a 18. században szinte tökéletesen síkra hengerelték, de hogy mégis van apró eltérés, annak oka bizonyára az

¹⁰ Lásd részletfotók.

¹¹ Lásd részletfotók.

lehet, hogy ezt a műveletet is otthon, a saját felszerelt műhelyében végezte Becker. Jelen esetben a következő méréseket végeztem a két csoport csegely formájú címleteinél.

10 aranyforint csegely 1663: 1,19, 1,20, 1,31, 140 és 1,43 mm.

Tallércsegely 1662: 1,14, 1,19, 1,20, 1,22 és 1,26 mm.

10 aranyforint csegely 1668: 1,06, 1,08, 1,08, 1,09 és 1,10 mm.

Az első kettőnél az eltérések jól érzékelhetőek, míg a harmadiknál mért adatok alig különböznek. Természetesen a már éremmé kiveret lapka vizsgálata bonyolultabb, hiszen a verés előtt felcsiszolt verőtő síkja eléggé tökéletes és verés közben zömíti az anyagot, így annak síkja jóval egyenletesebb lesz, mint még lapka formájában. Ennek ellenére a két vizsgált csoport darabjainak mezőit nézve, arra a következtetésre jutottam, hogy a második csoportban található darabok felszíne síkabb, egyenletesebb.

Felületi és fényviszonyok

Megvizsgáltam a darabok állapotát a felületi sérülések, karcok tekintetében is. Az 1662-es 10-szeres aranyforint (1. kép) előlapja „gutes sehr schön”, a hátlapja „vorzüglich”. Az előlap kiemelkedő részeiben enyhén kopott, a mező mikrokarcokkal telített, a baloldalon egy hosszabb, mára már megkopott karc, jobbra pedig a bekarcolt értékjelzés, egy római tízes szám, amelynek valaha tűéles vonalára már eléggé rákopott a mező körülölelő felszíne. Az 1663-as 10-szeres aranyforint állapota az előlap esetében „fast vorzüglich”, a hátlap viszont „vorzüglich”. Az előlapon a mikrokarcok jobban érintik a mező bal oldalát, a jobb mezőben viszont több, nagyobb karcot fedezhetünk fel. A hátlap egészen kiváló állapotú, szinte karcmentes. Az 1663-as 10-szeres aranyforint csegely „sehr schön” mindkét oldalát tekintve. Az előlapon mezeje apró karcokkal telített, a bal mező láthatóan karcosabb, különösen a bal alsó. Az 1662-es tallércsegely állapota „vorzüglich”, egységesen elhelyezkedő mikrokarcok megléte mellett. Az 1663-as tallér állapota „gutes vorzüglich”, úgyszólván karcmentes, felületén a verdefény maradékával. A második csoportba sorolt veretekenél – 8. kép, 10. kép, 9. kép és 13. kép – mindegyik állapota „gutes vorzüglich” – „fast stempelfrisch”. Leszámítva az 1662. évi féltallér (13. kép) szív pajzsban található címerének gyengébb kiverődését, a mikrokarcok elhelyezkedése és sűrűsége szinte azonos. Mindegyik példányon jól látható még a verdefény. Ez az első csoport tagjainál csak az 1663-as talléron látható. Mindezek után megállapítható, hogy az első csoport érmeinek tartása és felületének sérülései, hibái, sokkal inkább mondhatók véletlenszerűnek, mint a második csoport vizsgált példányainál. Ez mindenestre gyanút keltő, viszont teljesen megfelelnek egy legalábbis 90-135 éve vert érem állapotának, hiszen ezek pénzforgalomban nem voltak, nincsenek egyedi sérüléseik, kiveretésük után röviddel gyűjteményekbe, illetve éremkereskedőkhöz kerültek.

Anyagvizsgálat

Aszóban forgó 5-szörös aranyforint vizsgálatát először dr. Carla Vogt professzorasszony végezte el Hannoverben. Dr. Elek János debreceni szakértő azonban mind a két csoport összes darabjának anyagvizsgálatát, beleértve az előbb említett példányt is, elvégezte. Méréseik gyakorlatilag megegyeznek. Minthogy Hannoverben mintavétellel készült vizsgálat is megtörtént, a professzorasszony mérései az érem teljes volumenét lefedik. Az általa mért aranytartalom 969 ezrelék, a debreceni 967, de ez utóbbi csak a felszínen végzett mérés eredménye. Az ezüsttartalom az első esetben 29 ezrelék, míg az Elek-féle mérés eredménye 28,4 ezrelék. A két mérés szinte megegyezik egymással, mind a réz csekély mennyisége, mind a többi adalékanyag megléte tekintetében. A szakvélemények mintegy megerősítik egymást, s ennek ismeretében az Elek által roncsolásmentes módszerrel mért adatokat is megbízhatónak mondhatjuk. (Három-három mérés átlagában.)

A professzorasszony kérdésfeltevése a vizsgálat célját illetően – központi kérdés volt, vajon egy modern hamisítvánnyal, vagy egy 17. századi verettel állunk-e szemben – sajnos nem szerencsés. A kérdés helyesen úgy hangzik, egy 17. századi eredeti verettel, vagy egy későbbi hamisítvánnyal állunk-e szemben. Az Ars Classica cégnél 2005 januárjában elővezetett példány esetében már a megtekintés során felvetődött a kétely. Többen – Achim Schramm, Bogdan Stambuliu és jómagam – szoltunk az árverést vezető cég tulajdonosának, hogy a szóban forgó darab feltehetően későbbi készítmény. Az árverező a tétel indulása előtt ezt elmondta, s a tízezer frankos indulóarat ötre redukálta. Minthogy az előző részben a Resch és Niklovits-féle hamisításokról

már írtam, itt csak megemlítem, hogy ezek bizonyíthatóan 1930 előtt történtek. Ez azonban semmiképp sem nevezhető modern hamisítványnak. Újraolvasztással valóban megváltozik az anyagösszetétel, de ezt a hamisítók is tudják, s így senkinek sem jut eszébe drágán összevásárolt történelmi darabok újbóli beolvasztásával alapanyagot előállítani. Ez túlságosan költséges és egyben haszontalan is. A kérdés az, hogy modern körülmények között előállítható-e olyan ötvözetet, amely anyagösszetételében megfelel a történelmi korok követelményeinek. A kérdést felvettem a Pénzverő szakembereinek, ötvös ismerőseimnek, s a válasz egyértelmű igen volt. Ezt én már akkor tudtam, hiszen az utolsó tizenöt évben megjelent, ismérvei alapján egy műhelyben, feltehetően Szlovákiában készített hamis aranypénzek esetében többször végeztem anyagvizsgálatot, sajnos sikertelenül. A vizsgálatok minden esetben azt az eredmény adták, hogy a kérdéses darabok az anyagösszetétel szempontjából valódiak is lehetnek. Egyik ilyen eset – amelynek teljes leírását mellékelem – egy hamis millenniumi aranyforint volt, amelyből egymáshoz viszonylag közeli időben három példány is feltűnt. Veréstechnikai elemzésekkel egyértelműen bebizonyosodott hamis voltak. Ugyanakkor a nálam lévő egyik példányt, valamint a Nemzeti Múzeum autentikus, 1896-tól az Éremtárban lévő példányt dr. Tóth Csabával – a Nemzeti Múzeum Éremtárának muzeológusa – a Műszaki Egyetem tanszékére vittük. A vizsgálat semmilyen eltérést nem tudott kimutatni, sem az alkotóelemek, sem az adalékanyagok, illetve szennyezők arányában. Így annak lehetősége, hogy a modern korban elkészíthető „öreg anyag”, számomra kétszeresen bizonyítottá vált. Egyrészt előállították ezt modern korunk hamisító titánjai, de előállították 1896-ban, a millennium idején is, amikor – Ferenc József korában járunk – már létezett a középkori és kora-újkor technológiánál lényegesen modernebb. Röviden összefoglalva az eddigieket – a minden bogár rovar, de nem minden rovar bogár axióma mentén – ha az anyagvizsgálat egy érem esetében olyan összetevők hiányát állapítja meg, amely ellentmond az adott kor követelményeinek, vagy olyan összetevőt sikerül kimutatni, amely az adott korban még nem volt ismert vagy használatos, akkor szinte biztosan kijelenthetjük, a szóban forgó érem nem lehet az adott történelmi kor gyártmánya. Abban az esetben viszont, ha az anyagvizsgálat az összetevők alapján jónak tartja a kérdéses tárgyat, csak annyit mondhatunk, hogy – ami egyébként Carla Vogt szakvéleményében is szó szerint így szerepel – az anyagvizsgálat szerint semmi nem szól az érem eredetisége ellen. Ez pedig nem egyenértékű azzal, hogy a kérdéses érem ténylegesen valódi! Mit jelent az anyagösszetétel tekintetében a majdnem olyan definíciója? Majdnem valódi? Ilyen definíció nem lehetséges! Egy érme vagy valódi, vagy hamis. Harmadik lehetőség nincs. Az a beteg, akinek az életét műtét közben majdnem megmentették, valójában halott.

Visszatérve a lényegi kérdésre: milyen a kérdéses érem főbb alkotóinak összetétele? 969 ezrelék arany és 29 ezrelék ezüst. A Nemzeti Múzeum ugyanilyen készítésű ötszörös aranyának összetétele 975 ezrelék arany és 16 ezrelék ezüst. A vizsgált harmadik darab, a fogarasi tízes csegely 973 ezrelék arany és 25 ezrelék ezüst. Milyen következtetéseket vonhatunk le mindezekből?

Ahogy azt a professzorasszony is helytállóan megjegyzi, első pillantásra szokatlan tűnik, hogy a vizsgált darab nem jellegzetes dukátaranyból készült. Sajnos másodikra is! Itt korrigálnám a hannoveri szakvélemény azon részét, miszerint a dukátarany 986 ezrelék arany, a többi réz. A dukátarany azért dukátarany, mert ez a történelmi évszázadok színaranya. Tudniillik erre a finomságra tudták a bányászott ércet színtíteni. A magyarországi és főleg az erdélyi bányákban kitermelt aranyérc második legnagyobb összetevő eleme az ezüst és csak kismértékben a réz. Ez a tény a színtítés folyamatában is meghatározó. A Nemzeti Múzeumban korábban nagyszámban vizsgált – és a jelenlegi néhány darab esetében is – aranyak esetében a 986 ezrelék arany mellett túlnyomó részt ezüst van. A körmöci aranyak tekintetében az ezüst 10-11 ezrelék, az erdélyiek esetében valamivel magasabb, 10-13 ezrelék. Ezek olyan tények, amelyet a nagyszámban megmaradt autentikus példányok igazolnak. Kérdés az, hogy megengedhető-e ezektől némi eltérés. A mérések által igazolt eltérések azonban elég jelentékenyek, azaz egyharmad és majdnem fél karát! A válasz a kérdésre tehát az, hogy nem megengedhető. Ekkora eltérést a saját korában pénzrontásnak hívtak! Nézzük először az aranypénzek hivatalos ligáját.

Az aranypénzek ligáját illetően ismeretes, hogy az erdélyi pénzek általában, de az aranyak és a tallérszerű ezüstveretek mindenesetben a hasonló magyar veretek pénzlábát követték. Körmöcön Károly Róberttől kezdve tudvalevőleg a 23 karát 9 gren finom budai vagy magyar márkából (245,53779 g.) 69 darab aranyforint készült. Egy aranyforint súlya tehát 3,55 g volt. Ez a pénzláb dívott Erdélyben is az aranypénzek verésénél.¹² Ezt követte a 17. században egy újabb rendelkezés, amely ugyanilyen súlyú budai vagy magyar márkából 72 darab arany verését írja elő. Tulajdonképpen ez elnevezésben is, aranyforint helyett már a dukát

¹² HUSZÁR Lajos: *Bethlen Gábor pénzei*. Kolozsvár 1945. 8.

elnevezést használták.¹³ Tegyük fel tehát a megfelelő kérdést, vajon Apafi Mihály pénzrontást követett-e el? A magyar pénzverés évszázadai alatt egyetlen olyan esetet tudunk említeni, amikor az aranytartalom rontására sor került. A Nemzeti Múzeum Éremtára gyűjteményében található mintegy 50 darab I. (Nagy) Lajos aranyforint anyagvizsgálata során kiderült, hogy van köztük két altípus, amelyeknek színtartalma csak 950–960 ezreléket mutat. Készültek pedig ezen veretek Lajos nápolyi hadjárata idején, amelynek tetemes költségei az egyébként gazdag kincstárat igen csak meggyengítették. (megroppantotta). Azonban a botrány és tiltakozás Európa szerte olyan nagymértékű volt, hogy erről még írásos dokumentumok is fennmaradtak. Több ilyen esetről azonban a magyar pénzverés történetében nem tudunk. A magyar aranypénz évszázadokon át őrizte (kialakult) magas presztízsét és megbízhatóságát. A 17. század kapcsán, melyben vizsgált pénzeink készültek, meg kell említenünk a század legnagyobb mérvű pénzrontását, amely a harmincéves háború ideje alatt, 1620–1624 között zajlott és „*Kipper und Wipper*” korszak néven vonult be a történelembe. Az elsősorban aprópénzeket érintő pénzrontás egyes tallérokat is érintett, elsősorban a délnémet-cseh területeken. Sőt még a Bethlen által veretett garasokat sem kerülte el. A tallér címletek, valamint az aranypénzek azonban megőrizték pénzláb szerinti finomságukat, úgy a magyarországi, mind az erdélyi verdék pénzverésében. Apafi uralkodása alatt béke volt és virágzott a gazdaság. Semmilyen történelmi magyarázat nincs, ami alátámaszthatna egy esetleges pénzrontási kísérletet. A szultánnak fizetendő magas adó, amelyet legtöbbször tallér vagy aranycímletekben fizettek meg, kizárja egy esetlegesen rosszabb minőség veretését. Ilyen esetben Apafi fejedelmi széke bizonytalansággal megingott volna. Nem beszélve a pénzváltókról, akik koruk banki tevékenységét is végezvén, azonnal jelezték volna az anomáliát. Az pedig hogy egy tízszeres aranyforint ne tíz aranyforintot érjen, elképzelhetetlen. Ami a legnagyobb bizonyíték és ellenérv egy ilyenfajta pénzrontással szemben, maguk a fellelhető autentikus példányok. Az első csoportban szereplő érmek mérései kimutatták, hogy valamennyi megfelelő minőségű dukátaranyból készült. Kis és nagyobb címletek esetében egyaránt. Így 1662-ben és 1663-ban is. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményének egyéb nagy címleteit megtekintve, ahol anyagvizsgálat is készült, ugyanezt az eredményt láthattuk. Még érdekesebb aspektusba helyezi a kérdést, hogy Elek János mérései során a két csoport ezüstpéldányait is megvizsgálta. A felületi mérések esetében az ezüstpénzeknél nagyobb a hibahatár, tekintve hogy ezeknél a történelem viszontagságai, illetve a különféle tisztítási módszerek alkalmazása a felszín összetételét befolyásolhatja. Pontos eredményekhez azonban mintavételes anyagvizsgálatra lenne szükség. Ezt is tekintetbe véve ugyanakkor mégis figyelemre méltó az a tény, hogy a háromszoros tallér és a féltallér esetében arany jelenléte nem volt kimutatható. Ezen ismeretek fényében megállapíthatjuk, hogy a szóban forgó, második csoportba tartozó érmek esetében a fémtartalom nem felel meg a 17. századi darabokénak, mert azok minden esetben tartalmaznak minimális mennyiségű aranyat. *Az aranyösszetétel a kor színvonalán elkészíthető lett volna mintegy 15-17 ezrelék ezüst hozzáadásával.* Az aranytartalomnak az ezüstérből történő teljes kinyerése pedig a 17. században nem volt lehetséges! Ez csak a 19. században következett be!

Dr. Elek János elemzése

A dr. Elek János által elvégzett főkomponens elemzés és a lineáris diszkriminancia eredményei azt mutatták, hogy a vizsgált érmek alapvetően két halmazt képeznek, ahol a halmaz tagjai egyéni tulajdonságaik, azaz ujjlenyomataik alapján egymáshoz közel állnak. A két csoport azonban egymástól elkülönül. A komputer program által elkészített ábrákon ez kitűnően látható. Dr. Elek vizsgálata más aspektusból nézve ugyanazt az eredményt tükrözi, amelyet a verőtövek elemzése és a verés kapcsán már megállapítottam. A két csoport tagjait a program pontosan úgyanúgy különítette el.

Kiverhetőség

Ebben a kérdésben konzultáltam a Magyar Pénzverő szakembereivel. A jobb kiverhetőség tisztán szakmai kérdés. Függ a verőtő plaszticitásától, a gépek beállításától és a verőmester, illetve a verőmunkások szaktudásától. Korunkban, beálláskor századnyi pontossággal be tudják állítani a verőgépeket, s mikor ez megvan, kezdődhet a gyártás. Nem volt ez lényegét illetően másképp a 17. században sem. Az ejtőműves gépeket először beállították. A különböző fémek, illetve más-más vastagságú lapkák eltérő erőnyomatékokat igényelnek. Miután ez megvolt kezdődhetett a pénzverés, a verőmunkás ráejtette a felső szerszámot az alsó

¹³ HUSZÁR 25–26.

bélyegre elhelyezett lapkára és – hasonlóképp, mint a kézi pénzverés esetében – készre kalapálta az érmét. A kellő számban fennmaradt példányok bőségesen igazolják, hogy a kiverhetőség megfelelt a kor elvárásainak. A gépek teljesítőképességét befolyásolja a verőmester és a verőmunkások szaktudása, odafigyelése. Ezüsből és rézből is készültek veretek szép számban, megfelelő, jó kiverődés mellett. Példaként vegyük a már említett, Körmöcön készült III. Ferdinánd tallérokat. Kissé szabálytalan kör alakúak, sok veretkettőződésel és kiveretlenséggel találkozunk, amely legtöbbször a felirat betűit és nem az éremképet érintik. Ennek ellenére az itt készült többszörös tallérok – 2-, 3-, 4- és 5-szörös tallérok – kivertségüket tekintve kifejezetten szépek. Ezek kis példányszámban, reprezentatív célokra lettek verve, kellő odafigyelés mellett. Az arany tízdukátosok szinte minden esetben jól kiveret, esztétikus példányok, miután az arany könnyebben kezelhető fém. Erről tanúskodnak a Nemzeti Múzeum Éremtára gyűjteményében fellelhető darabok. És természetesen megfelelő, dukátfinomságú arany formájában. Az erdélyi vereteknél még jobb a helyzet, ugyanezen technológia mentén a szebeni és brassói verdék tallérjai szebb kiverődésűek, s az aranyak semmi kívánnivalót nem hagynak maguk után. Miután a 17. századról beszélünk, az elsődleges szempont az, hogy a pénzzé vert érmék legfőbb funkciójukat betöltsék a pénzpiacon, tehát súlyban és finomságban megfeleljenek a pénzláb szerinti előírásoknak. A kiverődés kérdése csak másodlagos szempont lehet és semmi estre sem írhatja felül a pénzláb támasztotta követelményeket. Mindazonáltal dukátarany esetében, egy hozzáadott 10-15 ezreléknyi ezüst a kiverődésen lényegileg nem változtat.

A professzorasszony szakvéleményében – dr. Hahnra hivatkozva – említi, miszerint lehet más az arany. Amennyiben ezt úgy kell értenünk, hogy a dukát-finomság rovására, akkor sajnos nem. Ha az adalékanyagok összetételére gondolunk, akkor igen.

Néhány éve birtokomban volt két II. Rákóczi Ferenc által veretett kolozsvári, ún. pálmafás aranyforint. Mindkettő jó állapotú, vitathatatlanul eredeti darab, amelyek különböző időpontokban szerepeltek a Nudelman Numismatica 2. és 8. árverésein. A két darabot egymás mellé téve, azt tapasztalhattuk, hogy az egyik színe sárgásabb, míg a másiké vörösebb volt. A vörösös felelt meg jobban az erdélyi aranyak színének, a sárgásabb pedig a Körmöcön vert aranycímletek színéhez hasonlított jobban. Miután mindkét darab kétséget kizáróan eredeti, így anyagvizsgálatra nem került sor.

Nyilvánvalóan az adalékanyagok tekintetében lelhetjük meg a magyarázatot, aminek oka vélhetően az, hogy az egyik az Erdélyben bányászott érc színítése után készült, míg a másik egyéb aranypénzek vagy tárgyak beolvasztásával készített lapkára lett verve. Ez annál is inkább valószínű, mert Rákóczinak a szabadságharc ideje alatt állandó gondot okozott a pénzzé verhető arany és ezüst, s több esetben is a szükséges mennyiséget tárgyak, illetve egyéb pénzek beolvasztása révén állították elő. Ilyen értelemben valóban lehet más az arany.

Összefoglaló

A Resch-féle pénzhamisítás immáron bizonyított tény, mint ahogy a Niklovits-féle is. Bár a verőtövek listája még nem teljes – vélhetően 20 feletti – számos verőtő már bizonyosan szerepel a lajstromban, így az 1662-es szebeni is. A két verőtő – amelyek létezése egymás nélkül nem képzelhető el – bizonyítja, hogy a múzeumokban és a kereskedelemben található példányok két részre oszthatóak, s a második csoport verőtövének elkészítési módja nem lehet 17. századi. A verés technológiája, amivel a második csoport vereteit előállították, a 17. században még nem létezett. Az anyagvizsgálatok egyértelműen kimutatták, hogy sem az arany, sem az ezüst címletek fémösszetétele nem egyezik az autentikusan eredeti darabokéval. Mindezeket figyelembe véve, a második csoportba sorolt készítményekről kijelenthető, hogy azok nem 1662-ben a szebeni verdében készültek, hanem később. Így a vizsgált példány, az 1662-es évszámú ötszörös aranyforint, amely az Ars Classica cég 2005. január 28-i árverésén 1036. szám alatt jelent meg, illetve azonos a Hess-Leu Ag. 1959. októberi aukciójának 272-es számon szereplő darabjával, későbbi hamisítvány.

Függelék

Bélyegek, amelyek felhasználásával bizonyosan vagy feltételezhetően készültek hamisítványok

1. Brassó város tallérbélyeg 1601
2. Brassó város tallérbélyeg 1602
3. Nagyszeben Város tallérbélyeg 1605
4. Brassó város tallérbélyeg 1612
5. Brassó város aranyforint bélyeg 1613
6. Brassó város garas bélyege 1613 (4 veretű változat)
7. Brassó város garas bélyege 1614
8. Brandenburgi Katalin aranyforint 1630 vj. nélkül Huszár: 471,
9. I. Rákóczi György 10-szeres aranyforint 1631 Kolozsvár
10. II. Rákóczi György tallérbélyeg 1653 N – B
11. II. Rákóczi György denárbélyeg 1653 N – B
12. Barcsay Ákos tallérbélyeg 1659 Kolozsvár
13. Apafi Mihály 10-szeres aranyforint bélyege 1662 Szeben
14. Apafi Mihály, Brassói tallérbélyeg 1664
15. Apafi Mihály, Brassói tallérbélyeg 1665
16. Apafi Mihály, Brassói tallérbélyeg 1667 MIC APA DG PRIN TRAN
17. Apafi Mihály, Brassói tallérbélyeg 1667 MI APA DG PRIN TRAN
18. Apafi Mihály 10-szeres aranyforint bélyege 1668 A – F
19. Apafi Mihály aranyforint bélyege 1668 A – F
20. Apafi Mihály, Brassói tallérbélyeg 1672 (csak a hátoldal)
21. Apafi Mihály 10-szeres aranyforint bélyege 1675 A – F
22. Apafi Mihály 10-szeres aranyforint bélyege 1681 A – I
23. Apafi Mihály 10-szeres aranyforint bélyege 1683 A – I
24. Apafi Mihály aranyforint bélyege 1683 A – I
25. Apafi Mihály 10-szeres aranyforint bélyege 1687 A – F
26. Thököly Imre 4-szeres aranyforint 1683 vj. nélkül,
27. Thököly Imre aranyforint 1690 vj. nélkül,

Természetesen a lista pontosítása és a hamis veretek fellelése, illetve hamis voltuk bizonyítása további kutatómunkát igényel.

Rövidítések

BLO	Buzdugan, George – Luchian, Octavian – Opreșcu, Constantin C.: <i>Monede și bancnote românești</i> . București 1977.
HUSZÁR	Huszár Lajos: <i>Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése</i> . [Die Münzprägungen des Siebenbürgischen Fürstentums,] Budapest 1995.
PTN	Pannonia Terra Numizmatika
RESCH	Resch, Adolf: <i>Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart</i> . Hermannstadt 1901.
RESCH Nachtrag	Resch, Adolf: <i>Nachtrag zu Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart</i> .
Slg. ORGHIDAN	Velter, Ana-Maria: <i>Katalog der Münzausgaben des Fürstentums Siebenbürgen. Der Sammlung ing. Constantin Orghidan</i> . Bukarest 1994.

Fälschungen Siebenbürgischer Münzen

Besprechungen über einem 5-facher Dukaten

Allgemeine Übersicht

Die fast 150 Jahre alte, im Übrigen sehr reiche selbständige Münzprägung in Siebenbürgen entspricht im Hinblick auf die Herstellung der Münzen grundlegend den angewandten Technologien, welche in den mittel-europäischen Münzstätten des 16. bis 17. Jahrhunderts angewandt wurden. Ungeachtet dessen lassen sich in der Periode zahlreiche Gegensätze aufdecken, die in der Tätigkeit anderer europäischer Münzstätten so nicht zu beobachten sind und deshalb als spezifische Eigenheiten der siebenbürgischen Münzprägung angesehen werden können.

Nach der Dreiteilung des Landes in Königliches Ungarn, Siebenbürgen und das türkische Herrschaftsgebiet bis hin zu der Zeit der Freiheitskämpfe gegen die Türken, beziehungsweise bis zum Ende des von Franz II. Rákóczi geführten Freiheitskampfes spielte Siebenbürgen eine besondere Rolle in der ungarischen Geschichte. Einerseits war es der Garant für die Zurückgewinnung eines unabhängigen Ungarns, andererseits befand es sich ständig in der Zwickmühle zwischen zwei Großmächten. Die fortwährende Kriegssituation, die Kämpfe gegen die Habsburger mit ihren beträchtlichen Kosten, der periodische Wechsel der Oberhoheit bestimmter Gebiete (Partium), die internen Kämpfe und Diskussionen im Zusammenhang mit der Orientierung des Landes, die an die Türken gezahlten gewaltigen Abgaben bedeuteten für die blühende Wirtschaft Siebenbürgens, das damals über Europas reichste Edelmetallminen und deren Abbau verfügte, eine unvorstellbar große finanzielle Last.

Die Gold- und Silbermünzen wurden in erstaunlich vielen Münzstätten, insgesamt fünfzehn, geprägt, in den meisten nur zeitweilig, mit längeren und kürzeren Unterbrechungen, in einigen nur ein oder zwei Jahrzehnte lang. Der beschriebene Stand des geschichtlichen Hintergrunds erklärt das synchrone Vorhandensein der verschiedenen Münzprägeverfahren der Zeit in einzelnen Werkstätten oder die erneute Ablösung moderner Prägetechnik durch früher angewandte Technologien. Ein Beispiel dafür ist die Münzprägestätte in Neustadt, wo die im Jahr 1583 eingeführte „moderne“ Walzenprägung in den zwanziger Jahren des 17. Jahrhunderts wieder durch die Klippwerktechnik¹ abgelöst wurde. Eine andere Eigenheit der siebenbürgischen Münzprägung ist, dass in vielen Münzstätten nicht Stempelschneider, sondern Goldschmiede die Werkzeuge und Prägestempel anfertigten. Somit kann viel Plumpheit sowohl bei den Zeichnungen der Münzbilder als auch bei der Ausführung der Prägestempel vorgefunden werden. Zugleich sind aber auch höchstästhetische künstlerische Leistungen² anzutreffen.

In Kornstadt und Hermannstadt waren zwei Werkstätten der im 17. Jahrhundert ein hohes Niveau bietenden siebenbürgischen Goldschmiedekunst zu finden, denen eine außerordentliche Bedeutung zukam. Als dritte Werkstatt kann noch die in Klausenburg erwähnt werden. In der Zusammensetzung des Metallgehalts können jedoch neben dem entsprechenden Feingehalt an Gold je Münze und Münzstätte Unterschiede festgestellt werden. Der Grund dafür ist auf die Herkunft des verwendeten Grundmaterials für Gold zurückzuführen. Es war zumeist in Siebenbürgen gefördertes, eventuell aus den Gruben Oberungarns stammendes Erz. Das Grundmaterial konnte aus Kunstgegenständen oder Schmuck beziehungsweise aus nicht in Siebenbürgen geprägten Münzen gewonnen werden, die selbstverständlich unter Beibehaltung des vorgeschriebenen Goldgehalts, 23 Karat 9 Gren, wiedereingeschmolzen wurden. Die Prägung der größten Gold- und Silbermünzen erfolgte mit gleichgroßen Prägestempeln. Ungeachtet dessen können die Prägestempel danach unterschieden werden, ob sie ursprünglich zur Prägung von Zehnfachen Goldforint oder Talern hergestellt wurden. Mit dem Prägestempel für Zehnfache Goldforint wurden meist Zehnfache Goldforint-Münzen, deren Klippen sowie Fünffache Goldforint-Münzen und deren Klippen geprägt. Wegen des identischen Durchmessers machte der Fünffache Forint einen dünneren Münzrohling (Schrötling) erforderlich. Silberprägungen waren auch mit dem Gewicht eines Talers, einer Talerklippe, eines Halben Talers sowie eines Doppeltalers bekannt. Diese galten

¹ Denken wir als Gegenbeispiel an die Haller Münzstätte in Tirol, wo die im 16. Jahrhundert eingeführte Walzenprägung bis Anfang des 18. Jahrhunderts angewandt wurde.

² HUSZÁR S. 26. Anm. 42.; 9. März 1663. Apafi's Genehmigung in Fogarasch an Tamás Klosch und Mihály Prodner, Kronstädter Goldschmiede. *Batthyáneum I.* 1911, 123.

mehrheitlich als Raritäten, da sie nur in kleinen Mengen geprägt und eher als Geschenk oder Schaustücke benutzt wurden, als dass sie zur Teilnahme am Geldumlauf dienten. Der Grund dafür mag die Tatsache sein, dass von diesen Prägestempeln insgesamt nur ein bis zwei Exemplare bekannt sind, da es für mehrere von ihnen bei der Gesamtmenge der Prägungen keinen Bedarf gab. Diese betrug gegebenenfalls ein paar hundert oder höchstens tausend Stücke. Eine derartige Münze ist Stefan Bocskais Zehnfacher Goldforint,³ von dem in den letzten fünf Jahren acht Stücke im Handel auftauchten, und dessen Silberabschlag⁴ in Talergewicht, von dem in den letzten fünfzig Jahren insgesamt zwei Exemplare versteigert wurden. Die zur Talerprägung angefertigten Prägestempel waren in wesentlich höherer Anzahl vorhanden, da die Prägung von mehreren zehntausend oder sogar von über hunderttausend Exemplaren dies notwendig machte. Es gibt häufig vorkommende Taler, wie zum Beispiel Gabriel Bethlens Kremnitzer Prägung⁵ aus dem Jahr 1621, von dem 54 Varianten des Prägestempels bekannt sind⁶. Dessen Goldabschlag im Gewicht eines Zehnfachen Goldforints ist jedoch nur in drei Stempelvariationen bekannt, und diese Exemplare sind nur in Museen zu finden. Im Handel tauchte dieser in den vergangenen Jahrzehnten nur ein einziges Mal auf.

Die auch häufiger vorkommenden Neustädter Taler von Sigismund Báthori, oder Georg II. Rákóczi sind im Durchschnitt in 15 bis 20 verschiedenen Varianten bekannt.

Die Münzfälschungen von Resch und Niklovits

Im Jahre 1879 berichtet die Kronstädter Zeitung *Tárcza* folgendes:

„...aus den historischen Zeiten, als diese Stadt noch über das Münzprägerecht verfügte, blieben die Gold- und Silberprägestempel bis in jüngste Zeiten erhalten. Ein Kronstädter Goldschmied fand sie in den Kellerräumen des Rathauses. Er benutzte die Prägestempel mit Erlaubnis der Stadt, prägte Münzen und verkaufte sie als alte Geldstücke. Der Finanzminister sah darin die Beleidigung des Staatlichen Rechts und beschlagnahmte die Stempel. Er ließ sie zur Aufbewahrung an den ihnen gebührenden Ort bringen, ins Nationalmuseum.“ (Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 1879, Nr. 8)

Ein Teil der Prägestempel wurde im Jahr 1932 der Ungarischen Münze übergeben. Sie sind bis heute an diesen zwei Institutionen zu finden. Der Kronstädter Goldschmied ist kein anderer als Adolf Resch, der selbst ein leidenschaftlicher Sammler und Numismatikexperte war. Seine Sammlung ging ins das Münzkabinett ein. Er schrieb über die Münzprägung in Siebenbürgen, und sein im Jahr 1901 erschienenes Fachbuch ist bis heute die beste Arbeit auf diesem Gebiet, was als Ergebnis seiner unglaublichen Bemühungen und Präzision als Sammler betrachtet werden kann. In der Herbstausgabe des *Tárcza* des gleichen Jahres protestierte Resch in einem Antwortbrief in Deutsch gegen die Vorwürfe, die gegen ihn vorgebracht worden waren. Er schrieb, die Tatsache, dass er Falschmünzen für Geld hergestellt habe, sei nicht wahr. Resch hat nach eigener Angabe Kopien „nur zu wissenschaftlichen Zwecken“ angefertigt. Diese hat er nicht für Geld verkauft, sondern bei numismatischen Gesellschaften und Vereinen gegen andere Münzen eingetauscht. Danach listete er die zahlreichen Empfänger auf, wobei am Ende der Liste die Firma Leo Hamburger und die Wiener Brüder Egger stehen. Sie waren schon zu der Zeit führende Münzhandelsfirmen von gutem Ruf. Wichtig ist, dass Resch in seinem Brief selbst zugibt, Münzen geprägt zu haben. Wie dies nun genannt werden soll, Kopieren oder Fälschen, und dass er kein Geld dafür bekam, sondern Münzen eintauschte, die natürlich dann ebenso verkauft werden konnten, änderte nichts an den Tatsachen. Es liegt nahe, dass Resch auch an anderen Orten wie im Kronstädter Fall vorging und Prägestempel suchte. Er fand sie auch in Weißenburg, Fogarasch und Hermannstadt. Leider blieb kein Verzeichnis über diese Prägestempel erhalten, da er sie nicht wie im Kronstädter Fall einer Liste zufolge vom Rathaus geliehen hatte. Dafür gibt es nur indirekte Beweise.

In den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts stellte Károly Niklovits, ehemaliger Postmeister und selbst großer Sammler, mit Hilfe von Lajos Berán, Medaillenkünstler und Graveur der Stempel der Pengöwährung, falsche siebenbürgische Münzen her. Diese wurden von István Gedai in seinem Artikel in der Zeitschrift *Éremtani Lapok*⁷ aufgelistet. Insgesamt handelt es sich um vier Prägestempel: Hermannstädter Münzzeichen 1662, Münzzeichen A-F 1668, und Münzzeichen A-I 1681 sowie 1683. Als die Fälschung publik wurde, sind die Prägestempel vernichtet worden, berichtete Gedai. Er erwähnte als Bezugsperson Lajos Huszár, der als Experte an der Untersuchung der Fälschung teilnahm. Da die Prägestempel leider vernichtet wurden, ist nicht bekannt, wie diese genau aussahen. Wahrscheinlich waren es nicht weniger gelungene Werke als die Kopien von Resch.

³ RESCH 3

⁴ RESCH 12

⁵ RESCH 81-133B

⁶ RESCH 61-62

⁷ GEDAI István: A Nikolits (sic!)-féle hamisítványok. *ÉL* 38 (1996) 21.

Woran lässt sich der Erfolg dieser zwei Fälschungen erkennen? Adolf Resch war professioneller Numismatiker, Sammler und ausgebildeter Goldschmiedemeister in einer Person. Diese Qualifizierung war im Fall von Niklovits nicht gegeben und machte eine zweite Person zur praktischen Ausführung notwendig. Das war Lajos Berán, Medaillenkünstler, Entwerfer und Stempelschneider der Münzen in der Horthy-Ära, der über ein hohes fachliches Wissen und die entsprechende Praxis verfügte. Beide Fälschungstätigkeiten konnten nur so erfolgreich ausgeführt werden, weil originale Prägestempel zum Erreichen des Ziels verwendet wurden. Die Tatsache, dass die Kronstädter Stempel im Jahre 1879 gepfändet wurden, bedeutete zugleich auch, dass Niklovits damit keine weiteren gefälschten Werkzeuge herstellen konnte. Dies kann auf jeden Fall ein Anhaltspunkt bei späteren Forschungen sein. Um heute ein genaues oder genaueres Bild erhalten zu können, müssen so viele Exemplare des weitgehend zerstreuten Münzmaterials wie möglich ausfindig gemacht und untersucht werden. Nur die erhalten gebliebenen originalen und falschen Prägungen zusammen können durch sorgfältiges Studium zur Aufdeckung der Umstände ihrer Entstehung führen. Auf jeden Fall stehen noch ein paar Belege zur Verfügung, welche der Autor selbst in den vergangenen Jahrzehnten beobachtet hat. Der im Jahre 1879 ausgebrochene Skandal führte dazu, dass die Exemplare, um die es dabei handelte, in den darauffolgenden drei Jahrzehnten im Handel nicht nachweisbar waren, sie wurden nicht in bekannte Sammlungen oder Museen aufgenommen. Die zwei oben erwähnten Münzhandelsfirmen brachten diese Münzen lange Zeit nicht in den Handel. Ihre Karriere begann Anfang des 20. Jahrhunderts, als sie schon zahlreich in Katalogen und berühmten Sammlungen aufzufinden waren. Hier möchte der Autor auf die berühmte Sammlung Schmidt oder die Sammlung Déry in Debrecen hinweisen. Beide Sammlungen verfügen über ein reiches Angebot solcher Prägungen, beziehungsweise Exemplare, die in Museen gebracht worden sind und deren Aufnahme in den Bestand immer auf das 20. Jahrhundert datiert ist. Resch führte die von ihm geprägten besonderen Stücke nicht in seinem 1901 erschienenen Katalog (Drei- und Vierfache Talerprägungen, Zwei-, Drei- und Sechsfache Talerklippen, Zwanzigfacher Goldforint usw.) auf, dagegen fanden die von ihm angefertigten sogenannten einfacheren Münzen Eingang in sein Fachbuch, von denen Resch aber auch originale, in anderen Sammlungen befindliche Exemplare bekannt waren. Die besonderen Stücke von Resch wurden jedoch schon eines nach dem anderen in der im Jahr 1937 herausgegebenen Arbeit von Lajos Zimmermann, „*Resch: Nachtrag*“, publiziert. Zimmermann ist übrigens Sammler und Numismatiker. Die Geschichte der Auktionen im 20. Jahrhundert zeigt, dass diese Prägungen guten Fachleuten von Zeit zu Zeit verdächtig waren, und sehr oft sind in diesen Beschreibungen ergänzende Anmerkungen zu finden, wie „wahrscheinlich spätere Prägung“, „vermutlich mit Originalstempel im 19. Jahrhundert geprägt“ usw. Die Silberprägungen wurden viel häufiger kritisiert, da deren kalte Unbiegsamkeit auffälliger ist. Doch gerade der Vierfache Taler, der mit dem erwähnten Stempel aus dem Jahre 1662 geprägt worden war, wurde vor einigen Jahrzehnten auf einer von der Firma Hess-Divo organisierten Auktion versteigert. In der Beschreibung wurde vermerkt, dass es sich höchstwahrscheinlich um eine Prägung aus dem 18. bis 19. Jahrhundert handelt. Dennoch wurde mit ihm ein relativ hoher Preis erzielt, zumal er für 17 000 Schweizer Franken einen neuen Besitzer fand. Was könnte besser beweisen, dass diese Exemplare trotz der Tatsache, dass sie als Nachprägung erkennbar sind, einen hohen Betrag erzielen konnten und können. Obgleich die Prägungen von Resch und Niklovits in zahlreichen Fällen große Kopfschmerzen, Zweifel und Unsicherheit verursachten, kann ihre Karriere im 20. Jahrhundert insgesamt dennoch als Erfolgsgeschichte betrachtet werden. Und wenn an die oben beschriebenen Preise gedacht wird, so hält der Erfolg auch heute noch an, wobei diese Exemplare heute bereits in den Sammelbereich der Numismatik gehören, verständlicherweise zu entsprechenden Preisen, die immer vom Markt bestimmt werden. Jedoch verliert die Erfolgsgeschichte für den Autor viel dadurch an Attraktivität, dass es sich dabei in Wirklichkeit um Geldfälschungen handelt, weshalb der ungarische Staat auch in beiden Fällen dagegen auftrat.

Provenienz

Zweifelsohne steigt der Wert eines Stückes in Sammlerkreisen, wenn es zu einer früher bedeutenden Kollektion gehörte. Das hat auch eine praktische Seite, denn je reicher die Vorgeschichte eines Stückes ist, desto mehr kann darauf vertraut werden, dass es sich um eine Originalprägung handelt. Dabei sollte in erster Linie nicht an das 20. Jahrhundert gedacht werden, sondern an frühere Zeiten, als es noch fürstliche Sammlungen gab, in die bereits im 16. oder 17. Jahrhundert Stücke gelangten. Hierbei denkt der Autor an den Grundstock Sammlungen Jankovich und Ferenc Kiss. Auf österreichischem und deutschem Territorium ist die Situation noch besser, denn die Stücke der kaiserlichen, königlichen und erzherrzoglichen Sammlungen gelangten in vie-geblieben. Bei der Untersuchung eines problematischen Falls ist die Einbeziehung authentischer Objekte erhalten behrlich. Hier muss die Tatsache erwähnt werden, dass die in Museen befindlichen Stücke der ersten Gruppe auf eine Vergangenheit von mindestens 170 bis 220 Jahren zurückblicken. Die Geschichte der zweiten Gruppe umfasst höchstens 50 Jahre. Das Nationalmuseum hat den Halbtaler 1976, den Dreifachen Forint 1982, den

Fünffachen Forint 1979 und die Zehnfache Klippe 2005 für die Falschmünzensammlung gekauft. Daraus können keine entscheidenden Schlussfolgerungen gezogen werden, jedoch könnte es ein beachtenswerter Beitrag sein.

Der Hermannstädter Zehnfache Goldforint-Stempel, 1662–1663 auffindbare Exemplare

1662 Hermannstadt – Münzbeschreibung von Resch

Av: MICHA APAFI – D G PR TR

Geharnischtes Brustbild mit Pelzmütze und geschultertem Zepter nach rechts, die Linke am Säbelgriff, Harnisch verziert mit Löwenkopfschulter, unter Ellbogen gestieltes Dreiblatt, und unter Harnisch eine Arabeske.

Rv: PAR REG HVN D – E SICV CO 1662

Unter Fürstenkrone auf dem seitlich mit in zwei Greifenköpfen auslaufende Kartuschen, oben mit Engelskopf geschmückter ovaler Schild, das zweigeteilte siebenbürgische Wappen und auf Herzschild das Apafi'sche Wappen. Es bildet einen von einem Schwert durchbohrten Helm ab, umgeben von einer Weinranke. Unten, in der Umschrift das Hermannstädter Wappen.

1. Zehnfache Goldforint-Klippe (sechseckig) 1662 Resch 1, Huszár 640.
2. Zehnfache Goldforint-Klippe (sechseckig, mit abgerundeten Enden) 1662, Resch –, Huszár 640a. (Debrecen)
3. Zehnfache Goldforint-Klippe (viereckig) 1662, Resch 1A, Huszár 640b.
4. Zehnfacher Goldforint 1662, Resch 3, Huszár 655. (MNM Jankovich 575.) (*Abb. 1.*)
- 4.a Zehnfacher Goldforint 1662, Resch 3, Huszár 655 (Nudelman 1. Aukt. 1995. Nr.1156.) 34,72 g, (*Abb. 2.*)
- 4.b Zehnfacher Goldforint 1662, Resch 3, Huszár 655. (Slg. Orghidan Nr.689.) 34,34 g,
5. Fünffacher Goldforint 1662, Resch 4, Huszár 675. (MNM 63.1976.72.) (*Abb. 8.*)
- 5.a Fünffacher Goldforint 1662, Resch 4, Huszár 675. (Ars Classica 28. Jan. 2005. Nr.1036.) (*Abb. 9.*)
6. Talerklippe (sechseckig) 1662, Resch 6A, Huszár 722. (MNM Kiss 62.) (*Abb. 6.*)
- 6.a Talerklippe (sechseckig) 1662, Resch 6A, Huszár 722. (MNM 19. 1987. 6.)
7. Talerklippe (viereckig) 1662, Resch 7, Huszár 722b. (Brukenthal Museum. 43x42 mm)
- 7.a Talerklippe (viereckig) 1662; Resch 7A, Huszár 722b. (MNM R. II. 1379. 45x45 mm)
8. Talerklippe (sechseckig – mit abgerundeten Enden) 1662, Resch 8, Huszár 722a. (Hess 1111.)
9. ½Talerklippe (sechseckig – mit abgerundeten Enden) 1662, Resch 8A, Huszár 773.
10. Vierfacher Taler 1662, Resch –, (Hess-Divo, Auktion)
11. Dreifacher Taler 1662, Resch –, (MNM 11B.1982.1. aus Niklovits Sammlung gekauft) (*Abb. 10.*)
- 11a. Dreifacher Taler 1662, Resch –, (Schweiz, Privatsammlung) (*Abb. 11.*)
- 11b. Dreifacher Taler 1662, Resch –, (Deutschland, Privatsammlung) (*Abb. 12.*)
12. Doppeltalerklippe 1662, Resch –, Huszár 715. (BLO 2313a.) 55 g
13. Doppeltaler 1662, Resch –, Huszár 726. (BLO 2309a, Kress 131, Nr.3165)
14. Taler 1662, Resch 9, Huszár 759.
- 14.a Taler 1662, Resch 9, Huszár 759. (Várnai 4. Aukt. Nr. 509.)
15. 1/2 Taler 1662, Resch 9A, Huszár 781. (MNM 3B.1977.1.) (*Abb. 13.*)
- 15.a 1/2 Taler 1662, Resch 9A, Huszár 781. (Deutschland, Privatsammlung) (*Abb. 14.*)

1663 Hermannstadt – Aversstempel vollkommen übereinstimmend.

16. Zehnfache Goldforint-Klippe (sechseckig) 1663, Resch 13, Huszár 640. (MNM N. II. 1487.) (*Abb. 5.*)
- 16.a Zehnfache Goldforint-Klippe (sechseckig) 1663, Resch 13, Huszár 640. (PTN –, Rauch 30, Aukt. Nr. 461.) 34,52 g
- 16.b Zehnfache Goldforint-Klippe (sechseckig) 1663, Resch:13, Huszár 640. (Stack's 10. Jan. 2011. Nr.1011. 51,1x45 mm) 34,1g
17. Zehnfacher Goldforint 1663, Resch 14, Huszár 655. (MNM Jankovich 286.) (*Abb. 3.*)
- 17.a Zehnfacher Goldforint 1663, Resch 14, Huszár 655. (Nudelman 1. Aukt. 1995. Nr.1157.) 34,73 g (*Abb. 4.*)
18. Fünffacher Goldforint 1663, Resch 15, Huszár 675. (Hess 1036.)
19. Talerklippe (sechseckig) 1663, Resch 19, Huszár 722. (Hess 1112.) 28,7 g
- 19.a Talerklippe (sechseckig) 1663, Resch 19, Huszár 722. (PTN 28. Aukt. 2010. Nr. 299.) 28,91 g
- 19.b Talerklippe (sechseckig) 1663, Resch 19, Huszár 722. (Schweiz, Privatsammlung)
- 19.c Talerklippe (sechseckig) 1663, Resch 19, Huszár 722. (Budapest, Privatsammlung)
20. Taler 1663, Resch 20, Huszár 759. (MNM R. II. 1384.) (*Abb. 7.*)
- 20.a Taler 1663, Resch 20, Huszár 759. (Budapest, Privatsammlung)

Für die 1662-er Prägung wurden nur jeweils ein Avers- und ein Reversstempel angefertigt⁸, in erster Linie zur Prägung der Goldmünzen. Mit ihnen wurde nur eine kleine Stückzahl und kaum Silbermünzen geprägt. Diese Tatsache belegt die relative Seltenheit der erhalten gebliebenen Goldexemplare, was übrigens auch für den Goldforint aus dem Jahre 1662 zutrifft. Das geringe Vorkommen der von ihnen gefertigten Silbermünzen ist noch erheblicher und die Prägung des einfachen Talers war eine derartige Seltenheit, dass sie selbst in der Sammlung des Münzkabinetts des Ungarischen Nationalmuseums nicht vorhanden sind. So ist zu erklären, dass nur ein neuer Reversstempel zur Anfertigung des Jahres 1663 dazukam und für den Avers der vollkommen intakte Stempel des Vorjahres beibehalten wurde. Die Anfertigung des Jahres 1663 musste in deutlich höherer Stückzahl erfolgt sein, sowohl bei den Goldmünzen als auch bei Silbernominalen. Dennoch dürfte sie wahrscheinlich nicht die Größenordnung von mehreren Tausend überschritten haben, da auch im Verlauf des Jahres kein neuer Prägestempel angefertigt wurde. Die Zeichnung und das Relief der Münzbilder waren das Ergebnis hochqualitativer Stempelschneidearbeit und können zu recht zu den schönsten Werken der siebenbürgischen Münzprägung gezählt werden. Die Stempel verdienen auch im Hinblick auf ihre Ausführung und Härtung eine ausgezeichnete Bewertung, abgesehen von den drei kleineren Fehlern auf dem Avers- und den vier kleineren Fehlern auf dem Reversstempel. Da der Avers der 1663-er Prägungen derselbe Stempel war, wie der für die 1662-er Prägungen, muss die übereinstimmende Seite der zur Verfügung stehenden Stücke unbedingt mit in die Untersuchung einbezogen werden.

Untersuchung der Prägestempel

Die auffindbaren Exemplare können anhand ihrer Prägung eindeutig in zwei Gruppen unterteilt werden. Dabei ist die Liste unvollständig, wobei vom Autor sowieso nur die Exemplare berücksichtigt wurden, welche er selbst mit eigenen Augen gesehen hat. Auf dem originalen Aversstempel sind drei Stempelfehler zu erkennen, rechts vom Buchstaben P, links vom Buchstaben F in der Umschrift APAFI, sowie beim T oben links und unten am Fuß. Die Stempelfehler der Reverse wiederum befinden sich an der linken Seite und verbinden in der Umschrift SICV den Buchstaben C und V, den unteren Teil der zwei C streifen das Viereck vor der Jahreszahl sowie die 2 in der Jahreszahl. Im Hinblick auf den Prägestempel der zur zweiten Gruppe gehörenden Münzen gibt es neben der scheinbaren Übereinstimmung der Positionen auch charakteristische Fehler des Aversstempels. Jedoch weichen diese von den obengenannten ab. Ein Teil der Buchstaben ist dünner, kleiner und weist kleine Abweichungen in den Konturen auf. Dass auf dem Buchstaben T und über dem fürstlichen Hut unverändert eine durchgehende Verdoppelung auf allen Exemplaren vorhanden ist, kann nicht als Doppelschlag betrachtet werden, sondern als ein spezifisches Merkmal des Stempels. Auf dem originalen Revers-Stempel ist links von der Mittelachse des Wappens eine sanfte, gebogene tieferliegende Oberfläche zu erkennen, die während der Härtung zustande kam. Dies führte bei den Prägungen zu einer sich von der Wappenmitte aus nach rechts ausdehnenden Wölbung. Bei den Prägungen der zweiten Gruppe ist dieses Merkmal nicht zu finden. Dennoch stimmen die kleinen Abweichungen der Buchstaben mit denen des Avers überein. An der linken Seite des Prägestempels, bei den Prägungen auf der rechten Seite, ist die Punzierung der Kartusche, die das Wappen schmückt, unterschiedlich. Anstatt einer Vielzahl kleiner eingeschlagener Punkte sind kleine, sanft gebogene waagerechte Linien zu erkennen. Dagegen sind die vier Fehler des originalen Stempels nicht mehr zu sehen.

Demzufolge ist offensichtlich, dass die in den Sammlungen und im Handel aufzufindenden Exemplare in zwei Gruppen geteilt werden können. Die erste Gruppe, die mit dem Stempel des Exemplars Resch Nummer 1 gefertigt wurde, ist in der Liste fett markiert; und die zweite Gruppe, die mit einer davon abweichenden Variante hergestellt wurde, ist in der Auflistung kursiv markiert worden. Von diesen zwei Gruppen wurden vom Autor einige zur Verfügung stehende Exemplare untersucht. Sie kommen größtenteils aus der Sammlung des ungarischen Nationalmuseums. Der Goldforint aus dem Jahr 1662 ist ein Exemplar der 14. Auktion von Nudelman Numismatik, und der erwähnte Fünffache Goldforint ist ein Stück aus einer früheren Auktion der Firma Ars Classica 11. Diese sind folgende:

- 1. Zehnfacher Goldforint 1662, Resch 3, Huszár 655. (MNM Jankovich 575.) 34,59 g (Abb. 1.)**
- 2. Fünffacher Goldforint 1662, Resch 4, Huszár 675. (MNM 63.1976.72.) 17,49 g (Abb. 8.)*
- 3. Fünffacher Goldforint 1662, Resch 4, Huszár 675. (Ars Classica, 28. Jan. 2005. Nr. 1036.) 17,43 g (Abb. 9.)*
- 4. Talerklippe (sechseckig) 1662, Resch 6A, Huszár 722. (MNM Kiss 62.) 28,33 g (Abb. 6.)**
- 5. Dreifacher Taler 1662, Resch -, (MNM 11B.1982.1.) 83,73 g (Abb. 10.)**
- 6. Talerklippe (viereckig) 1662, Resch 7A, Huszár: 722b. (MNM R. II. 1379. 45x45 mm) 28,66 g**
- 7. 1/2 Taler 1662, Resch 9A, Huszár 781. (MNM 3.1977.1.) 14,38 g (Abb. 13.)*
- 8. Zehnfache Goldforint-Klippe 1663, Resch 13, Huszár 640. (MNM Jankovich 575.) 34,30 g**

⁸ Wie unter RESCH 1 geschrieben

9. Zehnfacher Goldforint 1663, Resch 14, Huszár 655. (MNM N.II.1847.) 34,38 g
 10. Taler 1663, Resch 20, Huszár 759, (MNM R. II. 1384.) 28,84 g (Abb. 7.)
 11. Goldforint 1662, Resch 6, Huszár 703. (Nudelman 14. Aukt. Nr. 146.) 3,41 g
 12. Goldforint 1663, Resch 18, Huszár 703a. (MNM 31.1896.123.) 3,41 g
 13. Goldforint 1668, Resch 74, Huszár 697. (MNM N. II. 1828.) 3,42 g
 14. Zehnfacher Goldforint 1668, Resch 69A, Huszár 644. (MNM 3B.2001.1.) 34,85 g

Den Unterschied der zwei Stempelpaare wollte der Autor mit detaillierten Fotos belegen. Es ist interessant, die über dem Kalpag (Fürstenhut) zu findende kleine Korrosionsstelle auf dem originalen Stempel zu beobachten. Sie entstand nicht bei der Härtung, sondern im Verlauf des Prägeverfahrens und breitete sich weiter aus. Auf dem Stempel des Zehnfacher Goldforint (Abb. 1.) ist die Stelle noch nicht zu sehen. Auf allen anderen Exemplaren jedoch schon, bei den Prägungen aus dem Jahr 1663 kommt sie sogar regelmäßig vor. In den siebenbürgischen Münzstätten wurden die Prägestempel unter ähnlichen Umständen angefertigt wie im königlichen Ungarn, also mit Hilfe von positiven Werkzeugen. So standen der Buchstabenbestand, das Portrait des Herrschers, der Kalpag, die Elemente des Wappens, so beispielsweise Türme und der siebenbürgische Adler, jeweils getrennt in Form einer Patrise zur Verfügung. Wie schon erwähnt, sind aus dem Jahr 1662 nur jeweils ein Avers- und ein Reversstempel bekannt. Wäre ein Zweiter angefertigt worden, würde sich dieser markant vom ersten unterscheiden. Es wäre an den Einzelheiten und eingeschlagenen Buchstaben (Buchstabenzuordnung) deutlich sichtbar. Die Ausbesserung des Prägestempels wäre zwar nicht einfach, aber durch Enthärtung, Ausbesserung und erneute Härtung möglich. Im hier vorliegenden Fall kann dies ausgeschlossen werden, da die Maße der Stempel der zwei untersuchten Gruppen nicht übereinstimmen. Dessen ungeachtet hätte mit dem originalen Aversstempel im Jahr 1663 nicht mehr weitergearbeitet werden können. Allein die sogenannten umgravierten Jahreszahlen müssten so ausgebessert sein, wenn es sich zum Beispiel um einen in gutem Zustand befindlichen Reversstempel aus dem Jahre 1660 handelt, dass zuerst die Eins an ihrem Platz eingeschlagen wird. Dadurch weitet sich das Material um sie herum nach außen aus. Das nicht mehr notwendige Material wird abgeschliffen und zuletzt wird der Stempel erneut gehärtet. Die ausgebesserte Kontur der Null ist in diesem Fall mehr oder weniger sichtbar. Viele solcher Stücke sind in der Praxis zu finden. In Siebenbürgen wurde diese Methode jedoch nicht angewendet. Viele Beispiele könnten hier genannt werden. Der Gegenstand der Untersuchung sind jedoch weiterhin die erwähnten zwei Jahreszahlen der Hermannstädter Münzstätte, 1662 und 1663. Da beide Prägestempel in sehr gutem Zustand erhalten blieben waren – der Reversstempel konnte im Prinzip weiter benutzt werden, nur der Aversstempel war den Schlägen direkt ausgesetzt –, wäre es am einfachsten gewesen, die Zwei in eine Drei zu verbessern. Das geschah jedoch nicht, sondern der Graveur fertigte einen ganz neuen Reversstempel an. Neben dem abweichenden Münzbild können aber auch Übereinstimmungen bei den Schlägen erkannt werden. Damit kann die Möglichkeit ausgeschlossen werden, dass der Aversstempel von 1662 wegen der durch die Prägung verursachten Fehler ausgebessert wurde. Denn dieser Fehler bestand nur aus dem über dem Kalpag (Fürstenhut) sichtbaren „Rost“. Der Rost korrodierte auch auf den 1663-er Prägungen nicht mehr erheblich weiter, was die auffindbaren Exemplare belegen. Es könnte aber eine dritte Möglichkeit gegeben haben: Die Anfertigung eines neuen Stempels durch die völlige Umgestaltung des Prägestempels. Das positive Werkzeug, die Patrise, war ausbesserbar und härtbar. So hätte dann ein neuer Prägestempel angefertigt werden können. Diese Technologie existierte wiederum im 17. Jahrhundert noch nicht, sie wurde das erste Mal Anfang des 19. Jahrhunderts angewendet und ist seither bis heute bewährte Praxis. In diesem Fall führte die zweifache Umgestaltung zu einer Vergrößerung der Maße, wobei hier jedoch die mit dem zweiten Stempelpaar geprägten Stücke kleiner als die Originale sind.

Die Mitarbeiter der Ungarischen Münze, István Harmat, Technischer Direktor, und István Kósa, Hauptgraveur, untersuchten die Prägungen der zwei Gruppen. Sowohl die visuelle Untersuchung als auch der Vergleich der Computerscans und der Maße führten zu eindeutigen Schlussfolgerungen.

Die Prägestempel der ersten Gruppe wurden der Technologie des 17. Jahrhunderts entsprechend mit positiven Stanzwerkzeugen und in Graveursarbeit angefertigt, während die Prägestempel der zweiten Gruppe völlig handgraviert wurden: nicht nur die Zeichnung oder deren Dekoration wurden so angefertigt, sondern auch die Buchstaben selbst. Zudem stimmen diese Buchstaben weder mit denen auf dem Originalstempel überein, noch gleichen Buchstaben einander. Es reicht, wenn der Buchstabe „A“ der zwei Seiten eingehender begutachtet wird. Die Unterschiede sind unbestreitbar. Diese Tatsache schließt jedoch den Gebrauch vom positiven Buchstabenbestand aus, dabei wurde diese Technologie im Mittelalter und in der frühen Neuzeit benutzt. So kann mit dem Wissen und den Ergebnisse der computerisierten Vergleichsmessungen behauptet werden, dass die Prägestempel der zweiten Gruppe nicht durch die Kopierung der Werkzeuge hergestellt wurden. Der Graveur hat sogar die Stempelfehler des Avers eingraviert. Die in der Münzstätte auf Film entwickelten Fotos und die im Nudelman Numismatik Studio auf Pauspapier ausgedruckten Aufnahmen stimmen überein, und belegen zugleich die Unterschiede zwischen den zwei Gruppen.

Infolgedessen kann behauptet werden, dass die Werkzeuge der vom Autor in die zweite Gruppe eingeordneten Prägungen nicht im 17. Jahrhundert hergestellt worden sein können.

Prägetechnologie

Im Siebenbürgen des 17. Jahrhunderts wurde die Münzprägung mit Klippwerk oder Walzmaschinen durchgeführt. Im letzten Quartal des Jahrhunderts löste dann die Walzenprägung in nahezu jeder in Betrieb befindlichen Münzstätte die Klippwerkprägung ab. Die Klippwerkprägung unterscheidet sich in ihrer Charakteristik kaum von der Handprägung. Beim Klippwerk handelt es sich um eine ganz einfache Konstruktion, die die Führung und genaue Position zwischen den zwei Prägewerkzeugen sicherte. Das Element, das den oberen Stempel hält, wurde auf den Schrötling fallen gelassen, der auf dem unteren Stempel angebracht war. Dann wurde die Münze vom Mitarbeiter der Münze mit einem Hammer fertiggeschlagen. Die so angefertigten Prägungen waren auch im Äußerem den handgeprägten Exemplaren sehr ähnlich. Charakteristisch sind Doppelschläge, wodurch das Münzbild an bestimmten Stellen nicht vollständig ausgeprägt wurde, eventuell ein Schrötlingriss an den Rändern auftrat, oder die Form des Schrötlings nie ein regelmäßiger Kreis wurde. Das ist die Erklärung dafür, dass die so mit einem Prägestempel angefertigten Stücke einzigartige Unterschiede aufweisen. Wenn die Exemplare eines Münzfundes mit gleicher Jahreszahl oder gleichem Münzzeichen untersucht werden, können die mit verschiedenen Prägestempeln angefertigten Exemplare mittels der spezifischen Eigenschaften des Stempels unterschieden werden. Die mit demselben Stempel geprägten Münzen können nach ihren einzigartigen, beim Prägen entstandenen Merkmalen untereinander differenziert werden. Das ist der Fingerabdruck der einzelnen, mit dem gleichem Stempel geprägten Exemplare. Diese Eigenschaften können natürlich je nach Zeit und Münzstätte abweichende Proportionen aufweisen. So sind die Kremnitzer Taler von Ferdinand III. zum Beispiel, ästhetisch betrachtet, weniger gelungene Prägungen, als die zur selben Zeit in der Mehrheit der siebenbürgischen Münzen geprägten Stücke. Daher können die Prägungen der ersten Gruppe vor allem anhand der Doppelschläge leicht voneinander getrennt werden. Bei ihnen kann Prägeschwäche nur in geringem Maße gefunden werden und Schrötlingrisse können gar nicht gefunden werden. Der Schrötlingriss ist nur eine mögliche, keine zwingender Begleiterscheinung der Klippwerktechnologie.⁹

In der zweiten Gruppe sind kaum Doppelschläge zu beobachten, ihre Prägung ist nahezu perfekt. Wird nur ein Stück geprüft, sieht es so aus, als ob ein Doppelschlag vorhanden ist. Werden jedoch die Münzen miteinander verglichen, stellt sich heraus, dass dieser nahezu bei jedem Stück an derselben Stelle zu finden ist. Es ist also die Spezifik des Prägestempels und nicht der individuelle Fingerabdruck der einzelnen Münzen. Die Erklärung dafür lautet, die Exemplare der zweiten Gruppe wurden nicht im Klippwerkverfahren sondern mit der Spindelpresse gefertigt. Die Spindelpresse, auch unter dem Namen Kugelpresse bekannt, wandelt die zentrifugale Kraft in Pressenergie um. Der wichtigste Teil der Maschine ist die Spindelschraube als vertikale Achse. Zum Drehen der Spindelschraube diente eine waagrecht angeordnete doppelarmige Schwingachse mit schweren Schwunggewichten (Kugeln) an ihren Enden. Die Schwungarme bzw. die Kugeln wurden durch manueller Kraft bewegt. Durch den Schwung und die Hebelkraft schlug der Oberstempel auf den im Unterstempel platzierten Schrötling. Diese Technologie setzte sich zuerst im 18. Jahrhundert in den verschiedenen ungarischen Münzstätten durch und verdrängte die bis dahin genutzten Prägeverfahren. Für dieses Prägeverfahren ist charakteristisch, dass Doppelschläge kaum vorkommen, die Ausprägung nahezu perfekt ist und es auch Schrötlingrisse nur im Ausnahmefall gab. Die in entwickelter Herstellungstechnologie für Schrötlinge angefertigten Zaine und Schrötlinge waren nahezu vollkommen gerade und wiesen keine Risse auf. Dieses Prägeverfahren führte dazu, dass die frisch geprägten, glänzenden Münzen kaum voneinander zu unterscheiden waren. Bei der Unterscheidung kann die unterschiedliche Form helfen. Verhältnismäßig schnell kam die Anfertigung von Randverzierungen oder Randschriften in Mode, die in der Regel einen Spruch des Herrschers enthielten. Infolge dessen näherte sich die Form der Münzen immer mehr einem regelmäßigen Kreis an. Dies bedeutete bereits den Anfang der modernen Geldprägetechnologie. In Kremnitz waren die ersten derartigen Prägungen die Taler von Josef I. aus dem Jahr 1711 und von Karl III. aus dem Jahr 1712. Interessant dabei ist, dass der Taler aus dem Jahr 1715 in Walzenprägung angefertigt wurde, ab 1718 jedoch kontinuierlich das Spindelpressverfahren Anwendung fand. Parallel dazu waren bei der Anfertigung kleinerer Nominalen weiterhin die Walzenprägemaschinen in Betrieb. Die vollständige Umstellung in allen Münzstätten (Kremnitz, Neustadt und Weißenburg) erfolgte in der Zeit Maria Theresias. Die zur zweiten Gruppe gehörenden Münzen wurden in Schraubenpresstechnologie gefertigt¹⁰.

Die Experten der Münzstätte kamen unabhängig vom Autor zu demselben Ergebnis.

⁹ Siehe Detailfotos

¹⁰ Siehe Detailfotos.

Technologie der Herstellung von Schrötlingen

Die Technologie zur Herstellung von Schrötlingen hat sich Jahrhunderte hindurch wenig verändert. Aus der gegossenen Stange wurde mit dem Hammer ein Zain ausgeschmiedet. Danach wurden die Schrötlinge aus dem Zain gestanzt. Seit dem 16./17. Jahrhundert konnten Zaine auch gewalzt werden, wobei es je nach Münzstätte und Zeit Unterschiede gab. Der nur geschlagene Schrötling konnte in seiner Materialdicke eine gewisse Streuung ausweisen. Als der Autor vor einigen Jahren einen Nottaler von Christoph Báthori aus dem Jahre 1580 prüfte, da gerade ein mutmaßlich gefälschtes Exemplar bei einem Auktionshaus in Deutschland auftauchte, untersuchte er die authentischen originalen Stücke des Ungarischen Nationalmuseums. Da auf diesen Nottalern nur in der Mitte ein kleines Münzbild zu sehen ist, die übrigen Teile des Schrötlings unberührt sind, reichte auch eine einfache Sublerrmessung. Die Messungen zeigten, dass die Dicke des Schrötlings bei 2,1 mm lag, die weiteren gemessenen Daten lagen zwischen 1,97 und 2,22 mm. Dies bedeutet eine Abweichung von 4 bis 5 %, was zwar nicht viel ist, aber trotzdem mit bloßem Auge bemerkt werden kann. Bei dem fraglichen Exemplar waren die Abweichungen mit 1 bis 1,5 % minimal. Von dem Exemplar hat sich inzwischen herausgestellt, dass es eine Fälschung von Becker ist und im Katalog von Hill aus dem Jahr 1926 erwähnt wurde. Die minimale Abweichung war nur möglich, weil der Schrötling im 18. Jahrhundert nahezu vollkommen eben gewalzt worden ist. Der Grund für die winzigen Abweichungen könnte sein, dass Becker die Fälschung bei sich zu Hause, in seiner gut ausgestatteten Werkstatt ausführte. Diesbezüglich unternahm der Autor folgende Messungen an den klippförmigen Münzen der zwei Gruppen.

10 Goldforint-Klippe 1663: 1,19; 1,20; 1,31; 140 és 1,43 mm

Talerklippe 1662: 1,14; 1,19; 1,20; 1,22 és 1,26 mm

10 Goldforint-Klippe 1668: 1,06; 1,08; 1,08; 1,09 és 1,10 mm

Bei den ersten beiden ist die Abweichung messbar, während die gemessenen Daten der letzten sich kaum unterscheiden. Natürlich ist die Untersuchung des zur Münze geprägten Schrötlings komplizierter als sie beim Schrötling selbst war, da die vor der Prägung geschliffene Ebene des Prägestempels ziemlich vollkommen ist und das Material während der Prägung verdichtet wird. So wird die Oberfläche dadurch viel gleichmäßiger. Trotzdem gelangte der Autor bei der Betrachtung der Flächen der Stücke aus beiden Gruppen zu der Schlussfolgerung, dass die Oberfläche der Stücke aus der zweiten Gruppe ebener und gleichmäßiger ist.

Oberflächen- und Lichtverhältnisse

Der Autor untersuchte den Zustand der Exemplare und die Beschädigungen der Oberfläche im Hinblick auf Kratzer. Der Avers von Zehnfacher Goldforint aus dem Jahr 1662 ist „gutes sehr schön“, der Revers ist „vorzüglich“. Der Avers ist an den gewölbten Stellen ein wenig verschlissen, das Feld ist voll mit Mikrokratzern, an der linken Seite ist ein längerer, heute schon verschlissener Kratzer zu sehen, und rechts der eingekratzte Stellenwert, eine römische Zehn, in deren ehemals nadelscharfe Kontur mittlerweile in die Oberfläche des sie umgebenden Feldes übergeht. Der Zustand des Zehnfachen Goldforint aus dem Jahre 1663 ist in Bezug auf den Avers „fast vorzüglich“, der Revers dagegen „vorzüglich“. Auf dem Avers befinden sich die Mikrokratzer eher auf der linken Seite des Feldes, auf der rechten Seite sind jedoch mehrere größere Kratzer zu erkennen. Der Revers ist in einem ganz vorzüglichen Zustand, nahezu kratzerfrei. Die Zehnfache Goldforint-Klippe aus dem Jahr 1663 ist beidseitig „sehr schön“. Auf dem Avers, deren Feld voll mit kleinen Kratzern ist, befindet sich das linke Feld sichtbar in einem schlechteren Zustand, insbesondere links unten. Der Zustand der Talerklippe von 1662 ist „vorzüglich“, beim Vorhandensein von einheitlich verteilten Mikrokratzern. Der Zustand des Talers aus dem Jahr 1663 ist „gutes vorzüglich“, sozusagen kratzerfrei, die Oberfläche mit glänzenden Stellen. Der Zustand aller Prägungen der zweiten Gruppe ist „gutes vorzüglich“, „fast stempelfrisch“. Außer der schwachen Ausprägung des auf dem Schild befindlichen Wappens könnte die Position und Dichte der Mikrokratzer auf dem Halbtaler mit dem Kennzeichen nahezu austauschbar sein. Auf jedem Exemplar lassen sich reichlich Reste des Stempelglanzes finden. Bei den Exemplaren der ersten Gruppe ist dies nur bei dem Taler von 1663 zu erkennen. Somit kann festgestellt werden, dass die Erhaltung, die Beschädigungen und die Fehler an der Oberfläche der Münzen der ersten Gruppe viel eher zufällig genannt werden können, als die der Exemplare der zweiten Gruppe. Auf jedem Fall weckt dies Zweifel, jedoch entsprechen sie völlig dem Zustand von vor zirka 90 bis 135 Jahren geprägten Münzen, da sie nicht am Münzverkehr teilnahmen, keine spezifischen Beschädigungen ausweisen und kurz nach ihrer Prägung in Sammlungen, beziehungsweise zu Münzhändlern gelangten.

Materialuntersuchung

Die Untersuchung des erwähnten Fünffachen Goldforints wurde zuerst von Frau Professorin Carla Vogt in Hannover durchgeführt. Dr. János Elek, Experte aus Debrecen, führte auch die Materialuntersuchung aller Exemplare der zwei Gruppen, einschließlich des ebengenannten Exemplars, durch. Ihre Messungen stimmen praktisch überein. Da in Hannover auch die Untersuchung mit Probeentnahme durchgeführt wurde, schließen die Messungen der Frau Professorin das ganze Münzvolumen ein. Der von ihr gemessene Goldgehalt betrug 969 Tausendstel, der von Dr. Elek gemessene 967, was jedoch nur das Ergebnis der Oberflächenmessung war. Der Silbergehalt wurde in Hannover mit 29 Tausendstel gemessen, in Debrecen lag er bei 28,4 Tausendstel. Beide Messungen stimmen nahezu überein, genauso wie beim niedrigen Kupfergehalt und beim Vorhandensein weiterer Zusatzmaterialien. Die Gutachten bestätigen sich gegenseitig, und auf Grund dessen können die von Dr. Elek mit der Methode ohne Beschädigungen gemessenen Daten als zuverlässig betrachtet werden (jeweils drei Messungen im Durchschnitt).

Die Fragenstellung der Frau Professorin zum Ziel der Untersuchung kann leider nicht als besonders glücklich betrachtet werden, zumal die zentrale Frage lautete, ob es sich beim besagten Exemplar um eine moderne Fälschung oder eine Prägung aus dem 17. Jahrhundert handelt. Die Frage hätte richtig lauten müssen, ob es sich um eine Originalprägung aus dem 17. Jahrhundert oder eine spätere Fälschung handelt. Im Hinblick auf das Exemplar, welches bei der Firma Ars Classica im Januar 2005 versteigert wurde, kam der Zweifel schon bei der Besichtigung auf. Mehrere Experten – Achim Schramm, Bogdan Stambuliu – und der Autor selbst, lenkten die Aufmerksamkeit des Direktors der Firma, der die Auktion leitete, darauf, dass das erwähnte Exemplar höchstwahrscheinlich eine spätere Prägung ist. Der Auktionär teilte dies vor Beginn der Versteigerung des Exemplars mit und reduzierte das Mindestgebot von zehntausend Franken auf fünftausend. Da im vorherigen Kapitel die Fälschungen von Resch und Niklovits schon kurz beschrieben wurden, soll hier nur erwähnt werden, dass diese sich nachweislich vor 1930 ereigneten. Sie kann jedoch keinesfalls als moderne Fälschung bezeichnet werden. Mit der Wiedereinschmelzung verändert sich tatsächlich die Materialzusammensetzung, was aber auch die Fälscher wissen. So kommt es niemanden in den Sinn, aus wiedereingeschmolzenen teurer erworbenen historischen Stücken Grundmaterial herzustellen. Das wäre viel zu kostspielig und zugleich unnütz. Die Frage ist, ob man unter modernen Bedingungen eine Legierung zusammenstellen kann, die in ihrer Materialzusammensetzung den Anforderungen historischer Zeitalter entspricht. Diese Frage stellte der Autor den Experten der Münzstätte und seinen Bekannten unter den Goldschmieden. Ihre Antwort war ein eindeutiges „Ja“. Das wusste der Autor schon vorher, denn er hatte in den vergangenen 15 Jahren die falschen Goldmünzen aufgekauft, die ihren Merkmalen zufolge in einer Werkstatt, höchstwahrscheinlich in der Slowakei, angefertigt worden sind. An ihnen führte er mehrmals Materialuntersuchungen durch. Leider verliefen sie ohne Erfolg. Bei den Untersuchungen kam er in allen Fällen zu dem Ergebnis, dass die fraglichen Stücke in ihrer Materialzusammensetzung Originale sein könnten. In einem der Fälle, dessen vollständigen Bericht der Autor beilegt, war ein falscher Goldforint zur Tausendjahrfeier Ungarns aufgetaucht, in kurzer Zeit sogar drei Stücke von ihnen. Durch die Prägetechnikanalysen hat sich ihre Falschheit eindeutig erwiesen. Dennoch brachten Csaba Tóth, Kurator für das Mittelalter im Münzkabinett des Ungarischen Nationalmuseums, und der Autor das beim Autor aufbewahrte Exemplar wie auch das authentische Exemplar des Nationalmuseums, das seit 1896 in deren Münzkabinett aufbewahrt wird, an den Lehrstuhl der Technischen Universität. Die Untersuchung konnte keine Unterschiede aufzeigen, weder in dem Verhältnis der Komponenten noch in dem der Zusatzstoffe bzw. in dem der Schmutzstoffe. So ist die Möglichkeit der Herstellung des alten Materials in der modernen Zeit für den Autor doppelt bewiesen. Einerseits wurde es von den Fälschungstitanen der Moderne hergestellt. Andererseits jedoch wurde das Material bereits 1896, in der Zeit der Tausendjahrfeier, d. h. im der Zeit von Kaiser Franz Joseph hergestellt, als schon eine viel modernere Technologie als die des Mittelalters bzw. der frühen Neuzeit existierte. Dem Axiom zufolge nach dem jeder Käfer ein Insekt ist, aber nicht jedes Insekt ein Käfer ist, lässt sich zusammenfassen, wenn bei der Materialuntersuchung einer Münze ein Mangel solcher Komponenten festgestellt wird, der den Anforderungen des gegebenen Zeitalters widerspricht, oder wenn es gelingt, eine Komponente nachzuweisen, die in dem Zeitalter noch nicht bekannt oder gebräuchlich war, kann mit Sicherheit behauptet werden, dass die besagte Münze kein Erzeugnis des untersuchten historischen Zeitalters ist. Wenn allerdings das fragliche Objekt anhand der Materialuntersuchung der Komponenten für gut gehalten wird, dann kann nur so viel gesagt werden, dass der Materialuntersuchung zufolge nichts gegen die Originalität der Münze spricht. Das steht übrigens auch wortwörtlich so im Gutachten von Carla Vogt. Und das bedeutet wiederum nicht, dass die fragliche Münze tatsächlich echt ist! Was bedeutet im Hinblick auf die Materialzusammensetzung die Definition fast dasselbe? Fast original? Solch eine Definition ist nicht möglich! Eine Münze ist entweder echt oder falsch. Eine dritte Möglichkeit gibt es nicht. Der Kranke, dessen Leben im Verlauf einer Operation beinahe gerettet wurde, ist in Wirklichkeit tot.

Der Kern der Frage ist: Wie ist die Zusammensetzung der Hauptkomponenten der fraglichen Münze? 969 Tausendstel Gold und 29 Tausendstel Silber. Die Zusammensetzung der genauso hergestellten Fünffachen Goldmünze des Nationalmuseums macht 975 Tausendstel Gold und 16 Tausendstel Silber aus. Die

Zusammensetzung des dritten untersuchten Stücks, der Fogarascher Zehner Klippe, macht 973 Tausendstel Gold und 25 Tausendstel Silber aus. Welche Schlussfolgerung kann daraus gezogen werden?

Wie auch Frau Professorin richtig vermerkte, scheint es auf dem ersten Blick ungewöhnlich zu sein, dass das untersuchte Exemplar nicht aus typischem Dukatengold hergestellt wurde. Leider bleibt es nach dem zweiten Blick auch so! Hier möchte der Autor den Teil des Gutachten aus Hannover korrigieren, demzufolge Dukatengold aus 986 Tausendstel Gold und der übrige Teil aus Kupfer besteht. Dukatengold ist deshalb Dukatengold, weil es das Feingold der historischen Jahrhunderte ist. Auf diesen Feinheitsgrad konnte das aus den Gruben geförderte Erz umgeschmolzen werden. Die zweitgrößte Komponente des aus den Gruben Ungarns und vor allem Siebenbürgens geförderten Erzes ist das Silber und nur in kleinen Mengen enthält es Kupfer. Dieser Faktor prägt auch das Umschmelzverfahren. Die im Nationalmuseum früher in hoher Zahl untersuchten Goldmünzen und auch die jetzigen paar Stücke enthielten neben dem Goldgehalt von 986 Tausendstel überwiegend Silber. Dieser Anteil macht bei den Kremnitzer Goldmünzen 10 bis 11 Tausendstel aus, bei den Münzen aus Siebenbürgen ist er etwas höher, 10 bis 13 Tausendstel. Diese Faktoren konnten von anhand der in großer Zahl erhalten gebliebenen authentischen Exemplare bestätigt werden. Die Frage ist, ob kleine Abweichungen zulässig sind? Die bei den Messungen nachgewiesenen Abweichungen sind jedoch ziemlich erheblich, d. h. ein Drittel- und fast ein halber Karat! Die Antwort lautet demnach, es ist nicht zulässig. Eine derartige Abweichung wurde zu der Zeit Geldverschlechterung genannt! Zuerst soll die offizielle Liga der Goldmünzen angeschaut werden.

In Hinblick auf die Liga der Goldmünzen ist bekannt, dass die siebenbürgischen Münzen im Allgemeinen, vor allem aber die Goldmünzen und talerartigen Silberprägungen dem Münzfuß der ähnlichen ungarischen Prägungen folgten. In Kremnitz wurden, wie bekannt ist, aus der 23 Karat 9 Gren feinen Ofener oder Ungarischen Mark (245.53779 g) 69 Stück Goldforint hergestellt. Das Gewicht eines Goldforints betrug also 3.55 g. Dieser Münzfuß fand auch in Siebenbürgen bei der Prägung von Goldmünzen¹¹ Anwendung. Dem folgte im 17. Jahrhundert eine neue Vorschrift, der zufolge aus der gleichen Menge Ofener oder Ungarischer Mark 72 Stück Gold geprägt werden mussten. Eigentlich kam dies auch in der Benennung zum Ausdruck. Statt Goldforint wurde schon die Bezeichnung Dukate¹² benutzt. Die entsprechende Frage ist demnach, hat Michael Apafi Münzverschlechterung begangen? In den Jahrhunderten der ungarischen Geldprägung kann nur ein einziger Fall erwähnt werden, als es zur Verschlechterung des Goldgehalts kam. Bei der Materialuntersuchung der in der Sammlung des Münzamtes befindlichen 50 Stück Goldforint von Ludwig I. dem Großen, stellte sich heraus, dass es unter ihnen zwei Untertypen gibt, deren Feingehalt nur 950 bis 960 Tausendstel beträgt. Diese Prägungen wurden zur Zeit des Neapolitanischen Feldzugs von Ludwig angefertigt, der wegen seiner ungeheuren Kosten die ansonsten reiche Schatzkammer erschütterte. Der Skandal und die Proteste in ganz Europa hatten solche Ausmaße angenommen, dass darüber sogar schriftliche Dokumente erhalten blieben. Über mehrere anderer solcher Fälle in der Geschichte der ungarischen Münzprägung ist jedoch nichts bekannt. Über Jahrhunderte hinweg bewahrte das ungarische Goldgeld sein hohes Prestige und seine Zuverlässigkeit. Im Zusammenhang mit dem 17. Jahrhundert, der Zeit, in der das untersuchte Geld angefertigt wurde, muss an die größte Münzverschlechterung des Jahrhunderts erinnert werden. Sie geschah in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges, zwischen 1620 und 1624, und ging unter dem Namen „Kipper und Wipper“ Ära in die Geschichte ein. Die Münzverschlechterung betraf vor allem das Kleingeld und breitete sich auch auf einige Taler aus, in erster Linie in den süddeutsch-tschechischen Gebieten. Diese Verschlechterung ließ sogar die Groschen nicht aus, die noch Bethlen hatte prägen lassen. Die Taler-Stücke wie auch die Goldmünzen bewahrten ihrem Münzfuß entsprechend ihre Feinheit, sowohl in den Prägungen der Münzstätten Ungarns als auch der Siebenbürgens. Während Apafi's Herrschaft herrschte Frieden und die Wirtschaft blühte. Es gab keine historische Erklärung dafür, die den eventuellen Versuch einer Münzverschlechterung belegen könnte. Die an den Sultan zu zahlenden hohen Steuern wurden zumeist in Talern oder Goldstücken bezahlt, was eine Prägung in einer eventuell schlechteren Qualität ausschloss. In einem solchen Fall wäre Apafi's Fürstenthron wahrscheinlich ins Wanken geraten. Die Münzwechslern wiederum, die in ihrer Zeit auch die Banktätigkeit ausübten, hätten diese Anomalie sofort gemeldet. Und dass ein zehnfacher Goldforint nicht den Wert von zehn einzelnen Goldforints gehabt hätte, ist unvorstellbar. Der größte Beweis und das Gegenargument gegen eine derartige Geldverschlechterung sind die auffindbaren authentischen Exemplare. Die Messungen der zur ersten Gruppe gehörenden Münzen zeigten, dass alle aus Dukatengold entsprechender Qualität angefertigt wurden, die kleinen wie auch die großen Münzeinheiten, sowohl im Jahr 1662 als auch 1663. Werden weitere größere Geldnominale aus der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums betrachtet, an denen auch eine Materialuntersuchung durchgeführt wurde, kann dasselbe Ergebnis erwartet werden. Einen noch interessanteren Aspekt erhält die Frage dadurch, dass Dr. Elek bei seinen Messungen auch die Silbermünzen der zwei Gruppen untersuchte.

¹¹ HUSZAR Lajos: *Bethlen Gábor pénzei*. [Die Münzen von Gabriel Bethlen.] Kolozsvár 1945. 8.

¹² HUSZAR S. 25–26.

Bei Oberflächenmessungen ist die Fehlergrenze bei Silbergeld größer, wobei bei ihnen die Gefahren der Geschichte bzw. die Anwendung unterschiedlicher Reinigungsmethoden die Zusammensetzung der Oberfläche beeinflussen konnte. Um zu genauen Ergebnissen zu gelangen, wäre eine Materialanalyse mit Probenahme notwendig. In dieser Hinsicht ist zugleich dennoch die Tatsache beachtenswert, dass das Vorhandensein von Gold beim Dreifachen Taler und beim Halben Taler nicht nachweisbar war. Somit kann festgestellt werden, dass der Metallgehalt der erwähnten Münzen, die zur 2. Gruppe gehören, nicht dem der Stücke aus dem 17. Jahrhundert entspricht.

Der Goldgehalt hätte auf dem Niveau der Zeit durch die Zugabe von 15 bis 17 Tausendstel Silber hergestellt werden können. Jedoch war die vollkommene Entfernung des Goldgehalts aus dem Silbererz im 17. Jahrhundert noch nicht möglich! Dies wurde erst seit dem 19. Jahrhundert möglich!

Da die fraglichen Münzen mit einem Prägestempel hergestellt wurden, und da ihr Grundmaterial nicht aus dem 17. Jahrhundert stammen kann, sind diese keine originalen, im Jahre 1662 geprägten Münzen.

Analyse von János Elek

Die Ergebnisse der von János Elek durchgeführten Analyse der Hauptkomponenten und der linearen Unterscheidung zeigten, dass die untersuchten Münzen im wesentlichen zwei Mengen bilden, wo die speziellen Eigenschaften der Exemplare einer Menge, d. h. ihre Fingerabdrücke einander nahe stehen. Die zwei Gruppen unterscheiden sich jedoch auch. Auf der mit einem Computerprogramm erstellten Abbildung ist dies ausgezeichnet zu sehen. Die Untersuchung von János Elek bildet dasselbe Ergebnis unter von einem anderen Aspekt ab, das der Autor bei der Analyse der Prägestempel und der Prägung herausgearbeitet hat. Die Exemplare der zwei Gruppen wurden von dem Programm genauso differenziert.

Ausprägbarkeit

In dieser Frage konsultierte der Autor die Experten der Ungarischen Münzstätte. Die bessere Ausprägbarkeit ist eine rein fachliche Frage. Sie hängt von der Plastizität des Münzbildes, der Einstellung der Maschinen, dem Münzmeister beziehungsweise vom Fachwissen der Münzschläger ab. In unserer heutigen Zeit können die Prägemaschinen bei der Inbetriebnahme auf ein Hundertstel Genauigkeit eingestellt werden. Danach kann die Fertigung beginnen. Dies war auch im 17. Jahrhundert im Wesentlichen nicht anders. Die Klippwerke wurden zuerst eingestellt. Die verschiedenen Metalle beziehungsweise Schrötlinge unterschiedlicher Dicke erforderten auch eine unterschiedliche Druckkraft. Nach der Einstellung konnte die Prägung beginnen. Der Münzschläger ließ das obere Werkzeug auf den Schrötling auf dem unteren Stempel fallen und schlug, ähnlich wie bei der Handprägung, die Münze mit dem Hammer fertig. Die in gebührender Zahl erhalten gebliebenen Exemplare belegen ausreichend, dass die Ausprägbarkeit den Erwartungen der damaligen Zeit entsprach. Das Fachwissen und die Aufmerksamkeit des Münzmeisters und der Münzschläger beeinflusste die Leistungsfähigkeit der Maschinen. Aus Silber und Kupfer wurden eine große Anzahl Münzen auch in entsprechend guter Ausführung gefertigt. Als Beispiel können die bereits erwähnten in Kremnitz gefertigten Taler von Ferdinand III. genannt werden. Sie haben die Form eines etwas unregelmäßigen Kreises, wobei viele Doppelschläge und Prägeschwächen zu sehen sind. Sie betreffen meistens die Buchstaben der Umschrift und weniger das Münzbild. Dennoch sind die dort geprägten mehrfachen Taler, 2er, 3er, 4er und 5er Taler, in ihrer Ausprägung ausgesprochen schön. Sie wurden in kleiner Zahl zu repräsentativen Zwecken mit entsprechenden Exemplare, da Gold das besser zu bearbeitende Metall ist. Die im Münzkabinett zu findenden Stücke belegen diese Tatsache, natürlich in Form von entsprechender Feinheit des Dukatengoldes. Die Lage ist bei den siebenbürgischen Prägungen noch besser. Mit derselben Technologie wurden die Taler in der Hermannstädter Münzstätte noch schöner geprägt, und die Goldmünzen lassen nichts zu wünschen übrig. Im 17. Jahrhundert ist der vorrangige Gesichtspunkt, dass die für den Geldumlauf geprägten Münzen ihre Hauptfunktion am Geldmarkt erfüllen. Demnach sollen sie in Gewicht und Feinheit den Vorschriften des Münzfußes entsprechen. Die Frage der Ausprägung kann nur zweitrangig sein, und darf auf keinen Fall die von 10 bis 15 Tausendstel Silber im wesentlichen nichts an der Ausprägung.

Frau Professorin erwähnt in ihrem Gutachten, indem sie auf Hahn Bezug nimmt, dass das Gold anders sein kann. Insofern dies so zu verstehen ist, dass es zu Lasten des Feinheitsgrades der Dukaten geht, dann stimmt diese Behauptung leider nicht. Wird an die Zusammensetzung der Zusatzmaterialien gedacht, dann stimmt die Aussage.

Vor ein paar Jahren befanden sich im Besitz des Autors zwei sogenannte Palmenbaum Goldforint aus Klausenburg, die Franz II. Rákóczi hatte prägen lassen. Beide Goldstücke waren in gutem Zustand und un-

umstritten Originalmünzen, die zu verschiedenen Zeitpunkten an den Auktionen Nr. 2 und 8 von Nudelman Numismatik angeboten wurden. Als die zwei Münzen nebeneinander gelegt wurden, konnten beobachtet werden, dass die eine eine gelbere, die andere eine rötlichere Farbe hatte. Die rötlichere Goldmünze entsprach eher der Farbe des siebenbürgischen Goldes, und die gelbere ähnelte eher der Farbe der Kremnitzer Goldstücke. Da beide Münzen zweifellos Originalstücke sind, wurde keine Materialuntersuchung durchgeführt.

Offensichtlich kann die Erklärung hierzu in den Zusatzmaterialien gefunden werden. Der Grund dafür ist wahrscheinlich, dass eine der Münzen aus einem Schrötling, der durch Umschmelzen von in siebenbürgischen Gruben gefördertem Erz hergestellt wurde. Die andere Münze wurde aus einem Schrötling gefertigt, der durch Wiedereinschmelzen von sonstigen Goldmünzen oder Gegenständen zu einem Münzrohling verarbeitet wurde. Dies ist umso wahrscheinlicher, da das zu Münzen prägbare Gold und Silber in der Zeit des Freiheitskampfes von Franz II. Rákóczi viel Sorge bereitete, und in mehreren Fällen kam es sogar vor, dass die benötigte Menge nur durch Wiedereinschmelzen von Gegenständen und sonstigen Goldmünzen hergestellt werden konnte.

In diesem Sinne kann das Gold wirklich anders sein.

Zusammenfassung

Die Münzfälschung von Resch ist nunmehr eine bewiesene Tatsache, wie auch die Fälschung von Niklovits. Zwar ist die Liste der Prägestempel noch nicht vollständig, wahrscheinlich sind es über 20. Jedoch können bereits viele mit Sicherheit aufgelistet werden, so auch der Hermannstädter Stempel aus dem Jahr 1662. Die beiden Prägestempel, deren Existenz allein, ohne den anderen, nicht vorstellbar ist, belegen, dass die in Museen und im Handel zu findenden Münzen in zwei Gruppen geteilt werden können. Dabei kann die Herstellungsweise der zur 2. Gruppe gehörenden Prägestempel nicht dem 17. Jahrhundert zu geordnet werden. Die Prägetechnologie, mit der die Prägungen der 2. Gruppe hergestellt wurden, existierte im 17. Jahrhundert noch gar nicht. Die Materialuntersuchungen weisen eindeutig aus, dass weder die Zusammensetzung der Goldstücke noch die der Silberstücke mit den authentischen Originalmünzen übereinstimmt. In Anbetracht dieser Fakten, kann von den zur 2. Gruppe gehörenden Exemplaren behauptet werden, dass sie nicht 1662 in der Hermannstädter Münze sondern später gefertigt wurden. Somit ist das untersuchte Exemplar, der Fünffache Goldforint aus dem Jahre 1662, der auf der Auktion der Firma Ars Classica am 28. Januar 2005 unter der Nummer 1036 angeboten wurde bzw. der identisch ist mit dem auf der Auktion der Hess-Leu AG im Oktober 1959 unter der Nummer 272 angebotenen Stück, eine spätere Fälschung.

Appendix

Stempel unter deren Benutzung sicherlich oder wahrscheinlich Fälschungen hergestellt wurden

1. Kronstädter Talerstempel 1601
2. Kronstädter Talerstempel 1602
3. Hermannstädter Talerstempel 1605
4. Kronstädter Talerstempel 1612
5. Kronstädter Goldforintstempel 1613
6. Kronstädter Groschenstempel 1613 (4 Stempelvarianten)
7. Kronstädter Groschenstempel 1614
8. Kronstädter Talerstempel von Michael Apafi 1664
9. Kronstädter Talerstempel von Michael Apafi 1665
10. Kronstädter Talerstempel von Michael Apafi 1667 MIC APA DG PRIN TRAN
11. Kronstädter Talerstempel von Michael Apafi 1667 MI APA DG PRIN TRAN
12. Kronstädter Talerstempel von Michael Apafi 1672 (nur Reverse)
13. Goldforintstempel von Katalin Brandenburg 1630 ohne Kennzeichen Huszár 471
14. Zehnfacher Goldforintstempel von Georg I. Rákóczi 1631 Klausenburg
15. Talerstempel von Georg I. Rákóczi 1653 N-B
16. Denarenstempel von Georg II. Rákóczi 1653 N-B
17. Talerstempel von Ákos Barsay 1659 Klausenburg
18. Zehnfacher Goldforintstempel von Michael Apafi 1681 A-I
19. Zehnfacher Goldforintstempel von Michael Apafi 1683 A-I
20. Goldforintstempel von Michael Apafi 1683 A-I
21. Zehnfacher Goldforintstempel von Michael Apafi 1668 A-F
22. Goldforintstempel von Michael Apafi 1668 A-F
23. Zehnfacher Goldforintstempel von Michael Apafi 1675 A-F

24. Zehnfacher Goldforintstempel von Michael Apafi 1687 A-F
25. Hermannstädter Talerstempel 1605
26. Zehnfacher Goldforintstempel von Michael Apafi 1662 Hermannstadt
27. Vierfacher Goldforintstempel von Emerich Thököly 1683 ohne Münzzeichen,
28. Goldforintstempel von Emerich Thököly 1690 ohne Münzzeichen,

Abkürzungen

BLO	BUZDUGAN, George – LUCHIAN, Octavian – OPRESCU, Constantin C.: <i>Monede și bancnote românești</i> . București 1977.
HUSZÁR	HUSZÁR Lajos: <i>Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése</i> . [Die Münzprägungen des Siebenbürgischen Fürstentums.] Budapest 1995.
PTN	Pannonia Terra Numizmatika
RESCH	RESCH, Adolf: <i>Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart</i> . Hermannstadt 1901.
RESCH Nachtrag	RESCH, Adolf: <i>Nachtrag zu Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart</i> .
Slg. ORGHIDAN	VELTER, Ana-Maria: <i>Katalog der Münzausgaben des Fürstentums Siebenbürgen. Der Sammlung ing. Constantin Orghidan</i> . Bukarest 1994.

Magyarországi és erdélyi szűzfém érmek a 17–18. században

Ungarische und siebenbürgische Ausbeutemedallions in 17.-18. Jahrhunderten

A szűzfém (*ausbeute*) érmek általában új bánya nyitásakor, annak első kihozatalából, vagy az ellenségtől visszahódított területek bányáiból elsőként nyert ércből készültek.¹ Egy-egy új, gazdag telér megtalálásakor, vagy természetfémekből szintén készülhettek. Fontos volt még, hogy egy konkrét bányára, vagy legalábbis bányavidékre utaljanak a feliratai és az ábrázolásai is. A német területeken ismertek egy-egy konkrét bánya ércéből vert pénzek is, melyeket szabványos pénzsúlyban adtak ki, és ténylegesen is betöltötték a pénz funkcióját. Nálunk csak emlékérmek készültek, melyeknek súlya nem felelt meg pontosan az aktuális pénzlábnak. Az Ausbeute-érmeknek sokáig nem volt magyar elnevezése. Minthogy azonban akadnak a Magyar Királyság területén készült példányok is, fontosnak találtuk, hogy magyar elnevezést is adjunk. Az Ausbeute a bányászatot terhelő költségek (*Zubuss*) nélküli, tiszta bányajövedelmet jelenti. Ez kevésbé utal az érmek másik, bár az előzővel összefüggő, értelmezési lehetőségére, hogy az új, bányából közvetlenül kinyert fémeket használták ezen érmek készítéséhez. Magyar elnevezésként ezért választottuk a szűzfémet. A „szűz” egyik jelentése: eredeti, természetes állapotban lévő, embertől nem érintett.² Ismerős ez az értelmezés a szűzföld fogalmában is. Szűz fémként nem volt elterjedt a jelentése, de a szűz arany igen, és a termés-aranyat értették rajta.³ Ez az értelmezés létezik a latinban is, mint azt a – később bemutatandó – 1721-es erdélyi Virmondt-érem felirata is bizonyítja (Ezen az érmen szerepel a „*ex metallo virgineo*” kifejezés).

Az 1648-as évszámú érmek csoportja

Szűzeüst érem⁴

- E: Profilált vonalkör. Körirat: FERDINAND . III . D . G . RO . I . S . AVG . GE . HV . BOH . REX (Ferdinánd III. Dei gratia Romanorum Imperator semper Augustus Germania Hungaria Bohemia Rex – III. Ferdinánd Isten kegyelméből örökös (német)-római császári felség Németország, Magyarország és Csehország királya)⁵ Körbe lent összekötött olajágkoszorú, melyet fönt szárnyas angyalfej zár le. III. Ferdinánd szakállas, bajszos, hosszú hajú portréja jobbra, fején babérkoszorúval. Páncélja fölött hímzett gallért visel, mellén az Aranygyapjas Rend jelvényével. A koszorú kötése alatt HG. (Hans Guet) mesterjegy. (1. kép)
- H: Gyöngykör. Körirat: FATA REVIVISCUNT FOELICI SIDER : ET OFFERT / E MINERIS FERNANDE TVIS TERRA HVNGARA FRVCTVS (a sorsok újraélednek szerencsés csillagzat alatt és a magyar föld kínálja gyümölcseit Ferdinánd a te bányáidból)
- Belül zsinórkör, melynek alsó részén kis csücskös talpú pajzsban az 1648-as évszám látható. Középen keskeny, sugárzó holdsarló emberarc, az ezüst bányászati, illetve alkímiai jegye. (1. kép)
- Ezüst, 43 mm, 35,5 g

¹ Káplánné Juhász Mártával nagyjából egy évtizede szembesültünk azzal a ténnyel, hogy létezik egy olyan éremtípus, az Ausbeute, aminek csak német neve létezik. Együttesen jutottunk arra az elhatározásra, hogy ennek a típusnak a megfelelő magyar neve a szűzfém érem lehet.

² *A Magyar nyelv értelmező szótára*, 6. köt. Budapest 1966.

³ Szűz-arany = die gediegene Gold. BALLAGI Mór: Magyar és német szótár. Pest 1864.

⁴ WESZERLE József: *Hátrahagyott érmészeti táblái*. Pest 1911. C. fej. IX. tábla 15. (E), X. tábla 3 (H); FIALA, Eduard – RAUDNITZ, Josef: *Katalog der Münz- und Medaillen- Stempel-Sammlung des Hauptmünzamt*, Bd. I–IV. Wien 1901. (a továbbiakban: Stpl.) 2394. sz.; HUSZÁR, Lajos und PROCOPIUS, Béla: *Medaillen- und Plakettkunst in Ungarn*. Budapest 1932. (a továbbiakban: HP) 133. sz.; HUSZÁR Lajos: *A régi magyar emlékérmek katalógusa a legrégibb időkől 1850-ig I. Történeti érmek 2. Újkor (1526–1657)* Budapest 1973. 394. sz. (továbbiakban HUSZÁR); KÁPLÁNNÉ JUHÁSZ Márta – SCHUDICH Anna: *Bányászati érmek, plakettek 12. sz. in: A magyar bányászat évezredes története III. köt. OMBKE*, Budapest 2001. 271–341. (továbbiakban K. JUHÁSZ – SCHUDIK)

⁵ A selmecbányai vonatkozású érmek latin feliratainak esetében elfogadtuk K. JUHÁSZ – SCHUDIK 12, 13, 14. sz. fordítását.

1. kép. Szűzezüst érem

2. kép. Szűzarany érem

„Szűzarany érem”⁶

E: mint a szűzezüst érem.

H: mint a szűzezüst érem, de középen sugárzó nap emberarccal, mely az arany bányászati, illetve alkímiai jegye. A sugarak közt a hold sugaraihoz hasonló vékony vonalkák mellett szélesebb lángolt formájúak is szerepelnek. (2. kép)

Arany (?) – A selmecbányai ezüstben mindig akadt némi aranytartalom is, ezért az érméből bizonyára arany példány is készült. Jelenleg ilyent nem ismerünk, de várható, hogy egyszer még előkerül.

Ezüst, 43,5 mm, 34,98 g

Ismeretes a két hátlappal vert hibrid érem is.⁷

Ezüst, 44 mm, 26,24 g

Bányászattörténeti háttér

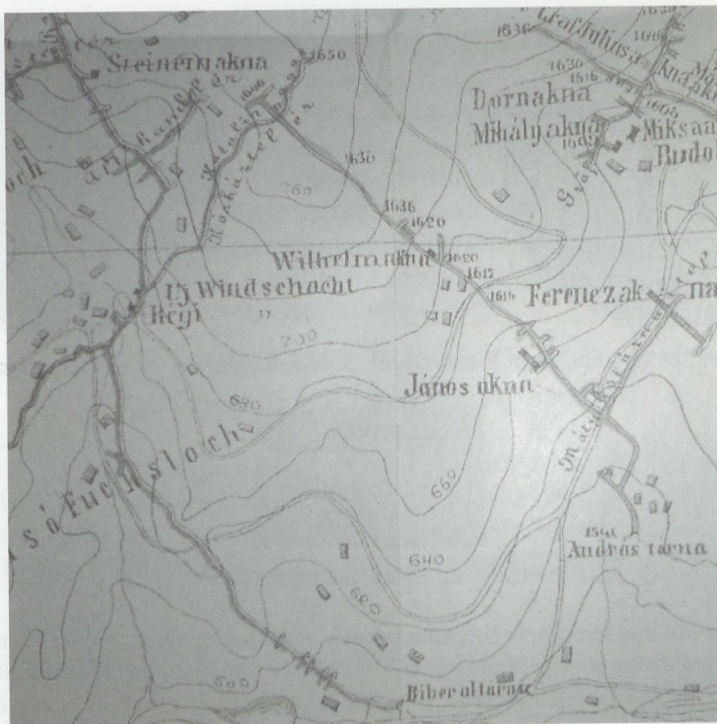
A 17. század első felében Selmecbányán a Bieber-tárna volt a legnagyobb és legfontosabb ezüstbánya. A legjelentősebb selmeci ércvonulatot, a Kórház-telért művelte. 1630-ban rekord termelés volt a Bieber-tárnán, 40 000 márka ezüsttel, s a bánya 3-4 évig nagyon jól fizetett.⁸ Ezután viszont, elsősorban a vízemelési gondok miatt, nagyon lecsökkent a termelés szintje. A jövedelmező bányát ekkor egy bányapolgárokból szerveződött magántársulat, a Brenner-szövetkezet működtette, 1640-ben azonban a bányák mélyülése és az ehhez társuló részét hosszú huzavona után végül átvette a kincstár, s ettől kezdve ő vált a legjelentősebb bányabirtokossá Selmecbányán. Az akkoriban uralkodó III. Ferdinánd (1637–1657), minthogy komoly jövedelmet várt belőle, minden lehetséges eszközzel megpróbálta fellendíteni e bányák termelését. Ez azonban csak azt követően sikerült, hogy 1646-ban egy másik – egészében bányapolgári kézben levő – kisebb bánya, az András-tárna család ekkor már 35 év folytatta az András-tárna művelését oly módon, hogy a befektetésből még semmit nem kapott vissza, ezért teljesen elszegényedett. Egy ideje már a kincstár *Verlag*-jából, azaz a bányamunkára adott előlegeiből dolgozott. A Gallison örökösök meghatalmazottja 1646-ban Foikh János királyi főaranyváltó volt.⁹ 1646. szeptember 15-én kilenc új kutatást jelentett be András tárna javára. Péch Antal mértékadó véleménye szerint valószínűleg ekkor ütötték meg a Kórház telért. Ekkor azonban még mások nem tudtak róla, s bár a többi bányatársaság szakemberei is sejtették az új érces szakasz megtalálását, nyilvánossá csak 1647-ben vált. Minthogy ekkor már Selmecbányán olyan rosszul ment a bányászatnak, hogy az elkedvetlenedő bányapolgárok és a királyi bányatisztek már a bezáráson gondolkodtak, nagyon nagy jelentőségű volt ez a felfedezés, mely a kitartó munkának volt köszönhető. Selmecen azonban természetesen az András-tárna „áldása”, azaz ércelőjövetele után sem jött minden rendbe. Elsősorban az volt a probléma, hogy a kincstárnak csak a járulékos

⁶ WESZERLE C. fej. IX. tábla 15. (E), X. tábla 2 (H); Stpl. 293. sz.; HP 134. sz.; HUSZÁR 393. sz.; K. JUHÁSZ – SCHUDIK 13. sz.

⁷ WESZERLE C. fej. X. tábla 2(E)-3(H); HP 135. sz.; HUSZÁR 395. sz.; K. JUHÁSZ – SCHUDIK 14. sz.

⁸ PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányaművelésének története*, II. köt. Budapest 1887. 484. táblázat

⁹ PÉCH: *Alsó-Magyarország...* 402.

3. kép. Az András-tárna és a Katalin-vágat helyzete 1646–1648-ban

jövedelmei (ezüstbeváltás, olvasztási jutalék stb.) futottak be András-tárnától, de a saját bányái nem termeltek. Ezért III. Ferdinánd 1647-ben királyi biztost, a kiváló képzettségű és egyben erélyes Lobkowicz Poppelt (Graf Ulrich Adam Poppel von Lobkowicz) küldte Selmecbányára. Minthogy Selmecen más helyen reménység sem mutatkozott nagy bányajövedelemre, a királyi biztos Lobkowicz el akarta venni a Gallison-örökösöktől a Kórház-telér újabb ércvagyonát. Erre mutatkozott is mód, mivel a Bieber-tárna vállalatához tartozó Katalin-vágat az érces területek felé tartott (3. kép).¹⁰ Ez a Bieber-altárna szintjén levő, régebben művelt, de már nem használt vágat volt, melynek kitakarítását 1647. november 11-én Lobkowicz Poppel elrendelte. A kor bánya-térképészeti ismeretei alapján ki lehetett számítani, hogy viszonylag gyorsan eléri az érces területet. A Bieber-tárna munkásai tehát ismét munkába lendültek Katalin-vágaton, s 1648. január 7-én „lyukasztottak” az András-tárnával (azaz összeérték). Ez annyira nagy jelentőségű volt ebben az időszakban, hogy Haydt Jeromos selmecbányai bányabíró 1648. január 8-án hajnali 3 órakor írt jelentést róla, s egy nemesércdarabot is mellékel az irathoz.¹¹

Minthogy 9 öllel mélyebben volt Bieber-altáró, azaz Katalin-vágat, mint az András tárna – a bányatörvény értelmében – a Bieber-altárna főtéjétől lefelé a Bieber-tárna előrkölhette a telér mélyebben fekvő részét, és András tárna jövedelmének 1/7-ed részét is. Ez néhány évig ismét adott munkát és hasznót a Bieber-tárónak. Lobkowicz egyébként méltatlanul bánt a Gallison-örökösökkel, akiket Foikh képviselt, hiszen az ő kitartó munkájuk nélkül soha nem találták volna meg az újabb ércelelőhelyet.

Az érmeokről

A körmöcbányai verde iratai közül még nem került elő konkrét adat arra nézve, hogy ki és milyen indokból verette az érmekeket. Az alkalom az előbb ismertetett bányászattörténeti háttérből azonban egyértelmű és világos. Az új bányaaladás, ugyan 1646-ban kezdődött, de a kincstári főbánya csak 1648 elején tudott bekapcsolódni annak kitermelésébe. Az érmekeket csakis erre az alkalomra bocsáthatták ki. Maga a felirat is III. Ferdinánd saját bányáira utal, így a korábbi jövedelmezőbb időszakról szó sem lehet.

¹⁰ Térkép részlet a selmecbányai nevezetesebb bányákról 1650-ben. A térképet tervezte Péch Antal. PÉCH Antal: *A selmeczi bányavállalatok története Selmeczbányán* 1884. melléklete.

¹¹ „Jetzo hat die Pergmännische Hoffnung Augen vndt Händt bekhomen, dasz sie khan sehen vnd greiffen, was sie verlangt hat.” PÉCH: *Alsó-Magyarország...* 814. CCYVIII. irat.

4. kép. Szűzezüst érme hátlapjának rajza Weszerlénél 5. kép. Szűzarany érme hátlapjának rajza Weszerlénél

6. kép. A szűzezüst érme évszamos pajzsa (részlet az 1. képről)

Ezek az érmék nem tallérok, azaz nem forgalmi pénzek, noha a szerzők egy része ezen a néven említi őket. Így Weszerle is a pénzek között hozza éremképüket, s K. Juhász – Schudik is tallérként nevezi meg őket,¹² bár lehet, hogy csak bevett elnevezésként használja. Átmérőjük ugyan közel áll a tallér méretéhez, súlyuk azonban vagy nagyobb, vagy kisebb (a tallér átlag súlya 28 g körül van), és éremképük is különböző, amennyiben az ország címerei hiányoznak a hátlapokról. Huszár viszont az emlékérmek közt sorolta föl őket már 1932-ben, s később, 1973-ban megjelent munkájában is megmaradt ezen felfogása mellett.

A szűzfém érmek előlapjával ismeretes érme 1639-ből,¹³ tehát ez a verőtő 1639-ben készülhetett. Ennek a hátlapja nem bányászati vonatkozású felirattal (PIETATE ET IVSTITIA) van ellátva. Viszont létezik ezzel a hátlappal és 1648-as évszámmal is veret, ahol biztosan látható az évszám átütése. Ez utóbbi előlapja egy korábbi, 1633-as éremről ismert, s III. Ferdinándot a Szent Koronával és ún. malomkerék-gallérral ábrázolja. Mindez jól mutatja, hogy a különböző régebben véselt verőtövek átvésése és új módon történő összepárosítása egyáltalán nem volt ritka jelenség.

Huszár szerint az érmet Hans Guet készítette. Erre egyértelműen utal a HG jegy. Az ugyancsak Huszár által közölt életrajzi adatok szerint Hans Guet 1618-ban már vasmetsző (*Eisensenker*), 1636-ban főbélyegmetsző (*Oberstempelschneider*), majd szenátor, viszont 1641-ben meghalt. Így az 1648-as érmet nem vészhette.¹⁴ Ez pedig hiteles adat, mert Huszár a körmöcbányai városi könyv (*Stadtbuch*) alapján hozza. A hátlapokat tehát aligha véste Guet, mivel a feliratok egyértelműen nagy bányaáldásra, gazdag feltárássra utalnak. Ilyen pedig a kimutatások szerint 1630–1633-ban volt utoljára. Ezután sem Selmechbányán, sem Körmöcbányán nem volt gazdag feltárás, illetve kitermelés a 17. század első felében, csak 1646-ban. Ennek kincstári vonatkozása pedig – mint azt már említettük – csak 1648-ban lett. Mindazonáltal érdekes az is, hogy az 1648-as évszám hogy lett elhelyezve a hátlapokon. Bár Weszerle (4. 5. kép)¹⁵ rajzán inkább csak kis szalagba rajzolja az 1648-as évszámot, valójában kis hegyes talpú címerpajzsban vannak elhelyezve. Persze a kicsi hegyes talpú pajzsocskában elhelyezett 1648-as évszám nagyon furcsa helyzetben látható az érmen (6. kép). Bár évszám van benne, formára a korabeli ötvös próbajegyekhez hasonló formájú és méretű. Technikailag arra utalhatna, hogy később ütötték az érme verőtövébe. Ez így van annak ellenére, hogy – mint már említettem – korábban nem volt olyan esemény, amire szűzfém érmet vertek volna. Inkább az lehetséges, hogy már 1647-ben készültek a „lyukasztásra” az András-tárnával. Ez azonban csak 1648. január 7-én történt meg. Lehetséges, hogy a hátlapok már 1647-ben elkészültek. Huszár ugyan Guet munkáihoz sorolta az érmet, ez azonban valójában csak az előlapról mondható el. A két hátlap vésnökét nem ismerjük, és jegy sincsen rajtuk. A kétféle hátlap, amelyekből aztán az ún. „hibrid” érmet is verték – legalábbis végső formájában – csakis később, 1648-ban készülhetett el, amikor a kincstár is belépett a Kórház (*Spitaler*)-telér bányászatába. Bizonyára csak felhasználták a régebben véselt előlapot ehhez az érmehez is. Tehették, hiszen

¹² K. JUHÁSZ – SCHUDIK 283–284. 12–14. sz. III. Ferdinánd tallér,

¹³ HP 129. sz.

¹⁴ HP 64., HUSZÁR 32.

¹⁵ WESZERLE C. fej. X. tábla 2(A)-3(E)

még ekkor is III. Ferdinánd volt az uralkodó. A királyi biztos 1647 júniusától Selmecbányán gróf Lobkowitz Poppel Ulrich Ádám csehországi főpénzverő mester¹⁶ lett, aki már cseh főúrként is járatos volt a bányászatban és pénzverésben. Bizonyára ő készítette a hátlapok verőtövét, és ő verette az érmeket Körmöcbányán, bár erre konkrét adat nem áll rendelkezésünkre. K. Juhász – Schudik szász komisszárió megjelölésével alighanem szintén – az egyébként inkább csehnek tekinthető – Lobkowitzra gondolt.¹⁷ A két ezüstérem közül az egyik az arany, a másik az ezüst alkímiai-, vagy másképp planétajegyével van ellátva. Selmecbányán elsősorban ezüstöt, s abban ötvöződve valamicske aranyat bányásztak, illetve termeltek ki. Tehát a két jegy nem egyenlő súlyú a selmecbányai bányászat viszonylatában. Mégis, szűzfém éremként az arany jegyével kivert éremnek – a szokásokat és logikát figyelembe véve – aranyból kellene lennie. Legalábbis kellett, hogy arany példány, példányok is készüljenek. Jelenleg ilyent nem ismerünk, de várható, hogy egyszer még előkerül.

A szűzfém érmek 18. századi csoportja

A szűzfém érmek 18. századi csoportja Erdélyhez köthető. Közülük egyről, Steinville generális, Erdély főhadparancsnokának 1710-es emlékérméről már írtunk a Huszár Lajos emlékkönyvben.¹⁸ Ezt az érmet egyértelműen a szűzfém érmek közé sorolhattuk, és integráns részét képezték előadásomnak, valamint a jelen írásnak is. Ugyancsak ehhez a körhöz és mind Erdélyhez kapcsolódnak a következőkben bemutatandó érmek.

Gyulafehérvár erődítésének emlékére vert érem, 1714¹⁹

E: Többszörös vonalkör. A mezőben páncélos, sisakos Minerva, baljában kopját tart (ez már középkori forma, s a sisakja és annak forgója sem ókori). Lábánál barokkos foglalatú, ovális pajzsban a Steinville-címer, a horgonykereszt. Mellette kétoldalt a talajon bányász-szimbólumok: balra bányászék és kalapács keresztezett nyéllal, és feltekereselt mérőszinór, jobbra, a talajon, a kopja nyele alatt körző, mellette bányászkompasz. Minervától balra bányahegy, azon trapéz alakú bányabiztosítással kiépített táronyíllás. A táronyíllás fölötti bányahegy oldalában aknaház, a lőjárgány kúpos épületével. Csúcsán keresztezett nyelű bányászékből és kalapácsból álló szimbólum. Jobbra nyolc hegy, közülük ötnek a csúcsán bástya-szerű építmény. Talán Erdély hét várát akarta az alkotó bemutatni hét hegy ormán.

Körirat: ST(ephanus) C(omitis) A STAINVILLE . S(acrae) C(aesareae) M(aiestatis) CONS(iliarius) BELL(icus) EQUIT(atus) GEN(eralis) CATAPHR(actus) COL(onellus) ET GEN(eralis) COMM(endans) IN TRANSILVA(nia)²⁰ (Stefan, Stainville grófja, a szent császári felség haditanácsosa, lovassági tábornok, vértés ezred tulajdonosa, Erdély főhadparancsnoka.) / MINERA (MER)CVRII (SO)LIS (LU)NEQ_z :

¹⁶ PÉCH: Alsó-Magyarország ... 460., K. JUHÁSZ-SCHUDIK 284. szász komisszáriónak nevezi, de ezt a vélekedést nem támasztja alá.

¹⁷ K. JUHÁSZ – SCHUDIK 284. 14. sz. „A selmecbányai szász komisszárió által veretett 'III. Ferdinánd tallér'”

¹⁸ SZEMÁN Attila: Gróf Steinville István generális bányászati érme in: Biróné Sey Katalin (szerk.) *In Memoriam Ludovici Huszár*. Argumentum – Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest 2005. 242–254.

¹⁹ Samvelis KÖLESERI DE KERES-EER: *Aurario Romano-Dacica Cibinii*, 1717. és u.a. *cvm Valachiae*. Szerk.: Ioannis Seivert Posonii & Cassoviae 1780. III. fej. 1717. 151; 1780. 203. 67.sz.; (továbbiakban KÖLESÉRI); REISSENBERGER, Ludwig: Die siebenbürgischen Münzen des fr. Samuel von Bruckenthal'schen Museum's in Hermannstadt. In: *Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. Hermannstadt* 1880. 14–15. XXXI. 2.a; WESZERLE József: *Hátrahagyott érmészeti táblái*. Pest 1911. G. XXXIII. Tab. 3. sz; RESCH Adolf: *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*. Hermannstadt 1901. 230. XXVI/113. sz. Taf. 69. (továbbiakban RESCH); HP 73. 214. sz. IX. t.; HUSZÁR Lajos – PAP Ferenc – WINKLER Judit: *Erdélyi éremművészet a 16–18. században*. Bucuresti 1996. 134. (a továbbiakban: HUSZÁR – PAP – WINKLER), K. JUHÁSZ – SCHUDIK 271–341.

²⁰ REUSSENBERGER: Die siebenbürgischen Münzen... 15. már két katonai rangot adományoz Stainville-nek „Stephan, Grafen von Stainville, kais. Kriegsrath, General Feldmarschall, Obristen eines Kürassierregiments und kommandierenden Generalen in Siebenbürgen”; HUSZÁR – PAP – WINKLER 134–135. fordításai a következők: „Steinville István Károly, a szent császári felség hadi tanácsosa, a lovasság tábornoka, a vértések ezredese és erdélyi főhadparancsnok. Fáradságos munka volt, mivel Gyulafehérváron megkezdődött a bányahivatal és nemsokára az erőd építése.” A hátlap: „Abban az évben, amelyben a tábornok főhadparancsnok volt Erdélyben, alapított Steinville által az ország fővárosa, amely az egykori Gyulafehérvár alapköve[?], aki [Steinville] készült újjáépíteni Déván a dáciai romokat, amiért helyesel Csikszereda.” Ez a fordítás teljesen figyelmen kívül hagyja a fémek nevének planétajegyzeit, pedig azok szervesen illeszkednek a latin textusba. Hozzá tartozó lábjegyzet ugyanott: „Steinville 1714-ben újjáépítette Mikó Ferenc 1621-ben épített várát (a „Mikó-várát”), melyet a törökök 1661-ben leromboltak”. A fordítás egy része tulajdonképpen érthetetlen szöveg, még a magyarázattal együtt is. K. JUHÁSZ – SCHUDIK 285–286. fordítása: „Stefan Steinville kapitány, ő császári felsége haditanácsosa a páncélos lovasság ezredese és Erdély parancsnoka. A higan-, arany-, ezüst- és ólombánya volt a Gyulafehérváron megkezdett munka oka. 1714-ben főparancsnok volt Erdélyben. Alapított a főváros Alba Julia (Gyulafehérvár), melynek köve Dévának Dák elpusztul romjaiból Steinville által újjáépített, erről Csikszeredán verték az érmet.”

(SA)TVRNI / MOXALBAE . COEPTI . CAVSA / LABORIS . ERAT .(A munka megkezdésének oka Gyulafehérváron a higany-, arany-, ezüst- és ólombánya volt.) A planétajegyek helyére beírt azonos értelmű szöveges kiegészítések nem egyszerűen folyamatos latin nyelvű textust, hanem szabályos disztichont képeznek, bár az utolsó versláb nem csonka.²¹

MINERA (MER)CVRII (SO)LIS (LU)NEQ(VE) (SA)TVRNI

MOX ALBAE COEPTI CAVSA LABORIS ERAT

Alul C. H. (Carl Josef Hoffmann) jegy. (7. kép)

H: a közben Gyulafehérvár látképe, a Visconti által tervezett, francia rendszerű, több vonalban tagolt

7. kép. Gyulafehérvár erődítésének emlékére vert érem

védművekkel megerősített város. A védműveken belül, a régi, jelentős tornyos templomokat, épületeket magában foglaló város látható. Az előtérben az erődítmény kapuja előtt a vizesárok figyelhető meg a rajta átívelő híddal. A vizesárok és az erőd falai közti puszt, sík téren baloldalt futó kutya és álló ember látható, jobboldalt a vízparton ülő és álló figura figyelhető meg. A vizesárok, illetve folyó baloldalon elágazást mutat. Az előlap körirata a hátlaton folytatódik: ANNO .QVO . GENERALIS ERAT COMENDANS IN TRANSILVANIA . Ehhez csatlakozik az erődítmény alatti ötsoros szöveg is: CONDITVR . ALBA . CAPVT . REGNI . QUI . IVLIA / QVONDAM . A STAINVILL . LAPIS . EST . QVI / DACCICA . RVDERA . DEVAE RESTAVRE . / PARAT . DE . QUO . CSICK . SERREDA / PLAVDET . A szöveg első, köriratban elhelyezett, részének 1714-et kitevő chronogramja datálja az érmet. Véleményünk szerint azonban nem érthető bele a szövegbe,²² hiszen Steinville nem 1714-ben lett főparancsnok, nem akkor kezdett bele az erődítési munkába és nem is ebben az évben ért véget erdélyi főhadparancsnoksága. A szöveg értelme a következő: „Mióta a tábornok (Steinville) főparancsnok volt Erdélyben, alapított Steinville által a főváros Alba Julia (Gyulafehérvár) köve(azaz kőfala), aki Déva dák romjainak helyreállítására (is) készül, ennek(mármint a helyreállításnak) örvend Csíkszereda is.” (7. kép)

Arany, 54 mm, 87,5 g (= 25 dukát); Ezüst, 54 mm, 61,2 g; Bronz, 54 mm, 58 g; Ón, 54 mm, 54,6 g

Az éremről

A sok rövidítéssel és szimbólumokkal tűzdelt szöveget csak a történelmi ismeretek birtokában lehet a helyesen értelmezni és lefordítani. A régebbi, nem minden részletükben megfelelő fordításokat a 20. számú jegyzetben teljes részletességgel közöljük, itt csak nagy vonalakban utalunk a pontatlanságokra. Az előlap köriratának elején a „C” a grófi rangot jelöli, a kisebb méretű „A” (mint lényegtelen szó) Stainville-re, azaz a grófi birtokra utal.²³

²¹ A latin kiegészítéseket és a disztichon azonosítását dr. Szende Katalinnak köszönöm.

²² JUHÁSZ – SCHUDICH 286. beleírta a szövegbe az évszámot

²³ Bár a latinban általában a „de” szócska jelzi a nemesi birtokra utalást, az „a” szócska azonban ugyanazt jelenti.

8. kép. Az érem előlapjának felirata (részlet a 7. képről)

Mindhárom idézett fordítás több katonai rangot (tábornok, ezredes, kapitány) ad egyszerre Steinville-nek, miközben ki is hagynak egyet-egyet. Egyszerre nyilván csak egyet viselhetett, és pedig a legmagasabbat, a tábornokot. Ez nem hagyható ki. Az uralkodó szemében azonban ugyanilyen nagy, ha nem nagyobb tettek számított, hogy ezredtulajdonosként egy vértess ezred felszerelését és szervezését is vállalta. Ezért sorolják fel ezred tulajdonosi minőségét is. Steinville az egyik vértess lovasezredet (kürasszír) vette át, és haláláig ez az ezred a Steinville nevet viselte, azután feloszlatták. Beosztása, vagyis az, hogy Erdély főhadparancsnoka volt, szintén nagyon fontos, hiszen ez adta hatalmát. Stefan Steinville 1710. március – 1720. október 21. között töltötte be ezt a tisztséget. Ez pedig polgári téren is komoly hatalommal ruházta fel, mivel ebben az időszakban a katonai parancsnokok intézték a tartományok gazdasági ügyeit is. A *generalis commendans* helyes fordítása a főhadparancsnok vagy főhadiparancsnok.²⁴ A Huszár – Pap – Winkler-féle fordítás egy része tulajdonképpen érthetetlen szöveg, még a magyarázattal együtt is. Emellett hiányos, mert a planétajegyeket bele sem dolgozta a szövegbe. A K. Juhász – Schudik-féle fordítás már közelebb áll saját fordításunkhoz. Bizonyos, hogy a planétajegyek szervesen illeszkednek a latin textusba (8. kép), bizonyos azonban az is, hogy az érmet nem Csíkszeredán verték, s nem Déva köveit használták a Gyulafehérvári erőd kiépítésénél.²⁵ A Minerva lábánál balra a feltekercselt mérőszinór, jobbra a körző és (bányász)kompasz,²⁶ a keresztezett bányászékhöz és kalapácsához (9. kép) hasonlóan szintén a bányászat szimbólumai közé tartoznak a bányamérői tudományra utalván. A bányamérés a bányatiszti tudományok között az egyik legjelentősebb és legnehezebb feladat volt. A tároszaj felett elhelyezett, jellegzetes kúpos lőjágánnal ellátott aknaház épülete ugyancsak a bányászatra utal, de egyszersmind az aknaszállítás gépesítését, azaz a bányászat fejlettebb szintjét is jelenti. Csúcsán keresztezett nyelű bányászékből és kalapácsból álló szimbólum, melynek ilyen elhelyezése kifejezetten és csak a magyarországi bányákra jellemző.

9. kép. Bányászati jelképek (részlet a 7. képről)

Történelmi tény, hogy Gyulafehérvár háborúk során lerombolt erődítményét 1714-ben építtette újjá Steinville generális. A felirat a helymegjelölés pontján feltétlenül zavaros, de bizonyára arra akar utalni, hogy egy már létező város erődítményének megújításáról van szó, s mindezt a korabeli előkelődségi modor kedvéért antikizáló latinságba öltöztették. Kihasználták, hogy Erdély és az egykori Dacia provincia – a közöttük levő tényleges és részleges területi átfedés miatt – azonosítható. Erre alapot szolgáltatott, hogy ekkor már szép számmal ismertek voltak Erdélyben talált, faragott, felírtos római kövek. A szövegben levő kő (*lapis*) kifejezés latinban ugyan nem hordoz „fal” jelentést, mégsem utalhat másra, mint a kőfalakra, hiszen a megemlített városokat az erődítés ténye köti össze.

Csíkszereda várát – melyet máig Mikó-várként ismerünk – ugyan valóban Mikó Ferenc építtette 1611-ben, de a török azt 1661-ban lerombolta. Sokáig romosan is állt, s végül Steinville építtette fel újra 1714-

²⁴ TRÓCSÁNYI Zsolt: *Habsburg politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Budapest 1988. 359.

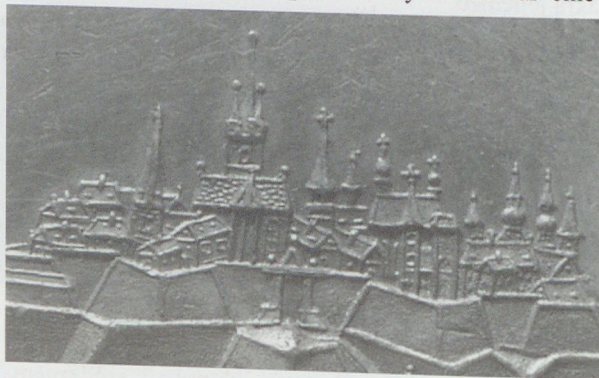
²⁵ K. JUHÁSZ – SCHUDIK 271–341.

²⁶ Eddig egyetlen leírója sem ismertette ezeket a részleteket. A bányász-szimbólumot Resch rajzán sem láthatjuk, a körzőt és bányászkompasszt azonban ábrázolták Weszerle és Resch rajzai.

ben a várkastélyt. Ez a tatár támadás után történt, védelmi célokból.²⁷ Lényegében ma is ezt a várkastélyt láthatjuk. Déva várát is Steinville építteti fel 1717–1719-ben, de az érem felirata biztossá teszi, hogy a munkákat már 1714-ben tervbe vették. Déván egyébként valóban találtak ókori romokat, vagyis a „*dák romok*” erre vonatkozathatók. A védelemre a tatár támadás után különben valóban égetően szükség volt, s Steinville-nek, mint főhadparancsnoknak kötelessége volt ezekkel az építkezésekkel – egyszerre több helyen is – foglalkozni. Így 1715-ben elkezdett építtetni egy kisebb erődöt Kolozsvár mellett is, bár azt csak halála után, 1723-ban fejezték be. Az erődítmények valójában a bányák védelmi céljait is szolgálták. Ha félre is tesszük Steinville generális bányász szenvedélyét, akkor is tény, hogy ezek a bányák nagyon jól védelmezettek, következésképpen nagyon értékesek, vagyis védelemre szorulóak voltak. Kiváltképp, hogy a szomszédos Török Birodalom irányából – az 1712-es tatár támadás után – továbbra is fennállt a folyamatos katonai fenyegetés. Visszatérve az érem veretésének helyére: Csíkszeredán semmiképp sem készíthették volna el az érmet, hiszen ott egyáltalán nem is volt rá lehetőség. Gyulafehérváron viszont helyben volt a verde, mely egyébként nyilván a közeli nemesércbányák által termelt nyersanyagot is felhasználta. Emellett Carl Josef Hoffmann, akit a C. H. mesterjegy takar, gyulafehérvári ötvös és éremmetsző volt 1713 és 1738 között.²⁸ Az érmet tehát egyértelműen Gyulafehérváron készítették. Tervezője bizonyosan csak a nagyon művelt, csavaros észjárású és bányászathoz is értő Köleséri Sámuel lehetett. Aki nem mellékesen Steinville kedves embere és szakértője is volt, és szívesen dicsőítette emelkedett stílusban a generálist.

A várfalakon belül ábrázolt régi városi épületek részletes és reális képet nyújtanak. Közöttük, a középtől kissé balra fiatornyos sisakkal, jól felismerhetően ott látható a híres gyulafehérvári székesegyház is. (10. kép) Nem csak a tornya látható, hanem a rendkívül magas hajó is. A 19. század közepén leégett a torony sisakja, s ezután a négy fiatornyos toronysisakot már nem építették újjá, hanem egy meglehetősen oda nem illő lapos, gúlás tetőt kapott, s ezt viseli ma is. Az ábrázolt tornyok egy részén jól megfigyelhető a kereszt, másokon a gomb, ami a gömböt és buzogányt egyaránt megjelenítheti. A székesegyház tornyán gomb látható. Ezt a templomot 1715-ben foglalták el karhatalommal a katolikusok, így tehát református templomként talán ez az egyik utolsó ábrázolása. Ennél csak az 1715-ös gyulafehérvári (immár Karlsburg névvel!) érem későbbi, ahol még szintén gombos toronnyal ábrázolták. Balra a másik gombos torony az egykori unitárius templomé, melyet később szintén átadtak a katolikusoknak, s ma ez a Batthyáneum néven ismert érseki könyvtár helye.

A teljes erődítmény csak 1738-ban készült el, de az bizonyos, hogy a munkát legalábbis elkezdték 1714-ben. Egyébként ennek az erődítési munkának a kapcsán a Gyulafehérvár elnevezést később Karlsburgra

10. kép. Gyulafehérvár épületei (részlet a 7. képről)

változtatták. Bizonyára Steinville politikusi hízelgését sejthetjük az átkeresztelésben, hiszen ő adta e nevet a városnak az uralkodó, III. Károly [császárként VI.] tiszteletére. Az érem kibocsátásakor azonban még nem ötlötte ki Steinville – vagy még inkább Köleséri – a Karlsburg nevet, viszont az egy évvel később, 1715-ben kibocsátott, kisebb méretű, szintén a gyulafehérvári erődítményt bemutató érmén²⁹ már ezt használták. Ezen az érmen már nincs szó a bányákról, csak az erődítményről. Mindazonáltal összetartozik a két érem, s veretésükre csakis az itteni bányák nemesféméből kerülhetett sor.

²⁷ ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása*, II. köt. Pest 1869. 24–26.

²⁸ HP 73.

²⁹ KÖLESÉRI 1717. 152; 1780. 202. 67. sz.; REISSENBERGER: *Die siebenbürgischen Münzen...* 1. 2. sz.; Weszerle XVI. tábla 1. sz.; HP 214.; RESCH 231. Karlsburg alapítása érem (Carl Josef Hoffmann) 1715, aranyból nagy és közepes méretben készült. Verték emellett ezüstből is. Feliratai: E: TVTISSIMA QVIES, H: LVCE saCra CaroLI siMILes aLba aCCIpt / ortVs: / In soLIda pRI MVs ponIt Vr arCe Lapls. / IVLla nata fVI, CaroLVS VIM robVr et / aVXIIt: / IVLla sln LIbeat, nVnC CaroLI na VoCer, lent C. I. H.

11. kép. Gyulafehérvár elhelyezkedése a térképen

Milyen értelemben védett bányákat Gyulafehérvár erődje? Nos, a Maros mellett fekvő város éppen az Ompoly torkolatával szemben helyezkedik el a folyó túloldalán. Zalátna pedig több kisebb aranybányával és bányásztelepüléssel éppen az Ompoly völgyében, s ezen a völgyön át megközelíthető helyen fekszik. (11. kép)³⁰ Más út alig lehetséges! De bizonyára védeni kellett magát az útvonalat is, mert ezen az úton szállíthatták csak a gyulafehérvári verdébe a nemes- és színes ércet. Ez a verde, ha nem is teljesen folyamatosan, de huzamosan működött. 1712-től aztán folyamatos pénzverés folyt itt, hiszen III. Károly ekkor megszüntette a nagyszabeni verdét, s Erdély egyetlen verdéjévé így Gyulafehérvár vált. A Hoffmann-féle érmekeket is itt verték. A négy fém közül az arany és ezüst szükségessége egyértelmű, a higany az arany választásához, illetve tisztításához, az ólom pedig az ezüst olvasztásához volt elengedhetetlenül szükséges. Ezeket a fémeket jelentékeny mennyiségben bányászták az Ompoly menti, Zalátna környéki bányákban. Csíkszereda a keletről jövő támadással szemben védett, míg Déván – mely a bányászat szempontjából fontos kereskedelmi utat is védi – pedig éppen Steinville kezdett ekkortájt rézbányászatba. Nem mellékes az sem, hogy a dévai uradalmat – részben magánbányászat céljából – Steinville már 1711-ben, majd 1714-ben, saját bérletében vette.³¹

A zalatnai kincstári bányák helyreállításával sokat foglalkozott Steinville. Hozzá hasonlóan Mercy tábornok a rézbányákat helyeztette üzembe a Bánságban. Míg Mercy a bánsági rézzel kereskedett, Steinville a zalatnai higanyal kötött nagyon jó üzleteket a törökkel. Mindkét árucikk igen kapós volt a török birodalomban, s a visszafoglaló háború egykori főtisztjei értelemszerűen jó kapcsolatokkal rendelkeztek a térségben.

Erdély visszaállítása érem³²

E: Körirat: OPTIMO PRINCIPI RESTITUTORI DACIAE (A legjobb fejedelemnek, Erdély helyreállítójának) A mezőben trónuson ülő III. Károly, mögötte Viktória istennő szárnyas alakja koszorút tart az uralkodó feje fölé. Lent az évszám: MDCCXVII. (12. kép)

H: Körirat: DONVM PAR VOTIS (Fogadalmi ajándék). A mezőben a hét váron (bástyán), mintegy trónuson ülő Dacia (Erdély) nőalakban ábrázolt megszemélyesítése,³³ előtte három Genius egy tálon egy szívre ültetett sugárzó napot emel. Az előtérben szétszórva bányászék, kalapács és gereblye. (12. kép)
Arany ?;³⁴ Ezüst, 38 mm, 14,6 g; Ón, 41 mm, 42,03 g; Ólom, 41 mm, 41,29 g

Korábbi ismertetői Reschtől kezdve Justitiá-nak írják le a hátlapon ülő helyzetben ábrázolt asszonyt. Pedig attributumai egyáltalán nem egyeznek Justitiáéval! Justitia az igazság római istennője. Ábrázolása mindig

³⁰ GÖNCZY Pál: *Alsó-Fehér vármegye térképe*, 1907. – részlet. in: Magyarország megyéinek kézi atlasza tervezte Gönczy Pál rajzolta Kogutowicz Manó. Budapest 1890.

³¹ TRÓCSÁNYI: *Habsburg politika...* 339, 344.

³² KÖLESÉRI 1717. 155; 1780. 205. 68. sz.; RESCH 233.; HP 222. sz.; HUSZÁR – PAP – WINKLER 126. sz. 136.

³³ K. JUHÁSZ – SCHUDICH 286-287. leírása szerint „A mezőben a hét erdélyi / száz vár felett trónuson a balra néző Justitia alakja antik redőzött ruhában, jobbáiban mérleg, baljában bőségszaru. Balra lenn a három nemű a szívre és a sugárzó Nappal. Justitia lábainál egy gereblye és két bányászkalapács”

³⁴ Mint a következőkben leírjuk és bizonyítjuk, kellett, hogy készüljön belőle arany példány, de jelenleg nem ismerünk ilyet. Előkerülése még várható.

12. kép. Erdély visszaállítása érem

bekötött szemű női alak, egyik kezében kard, másikban mérleg. Ez a figura pedig csak mérleget tart, a másik kezében bőségszaru van, a szeme pedig nincs bekötve. Ráadásul Erdély hét várán ül. Kézenfekvő tehát, hogy Köleséri az Erdélyt megszemélyesítő asszonyt jeleníti meg, aminthogy az éremről megjelent első, már hivatkozott, leírásában közli is!³⁵ Fogadjuk el, hogy tudta mit tervezett! A nemtők (genius) a tálon egy szívet, és a szívből kinövő sugárzó napot, az arany jelképét hozzák. A fogadalmi ajándék tehát Erdély aranya és szeretete, avagy Erdély arany szíve az uralkodó számára. A fekvő szerszámok pedig Köleséri leírása szerint bányászék, kalapács és gereblye. Igaz mindkét szerszám feje hegyes, azonban a bányászszerszámok ábrázolásai közt előfordul, hogy a kalapács is hegyes. Megint csak bízunk benne, hogy Köleséri tudta mit ábrázolt. A három szerszám együtt egyébként kifejezetten az aranybányászat szimbóluma volt.

Köleséri az *Auraria*-ban a modern erdélyi aranyérmek utolsó darabjaként leírja ezt az érmet is. Márpedig ebben a munkában ő csakis aranyérmeket ír le! Ezt nyomatékosítja a III. fejezet végén, az érme leírása utáni mondattal.³⁶ Bizonyosra vehetjük, hogy az *Erdély visszaállítása érem*-ből készült legalább egy arany példány is. Ráadásul ez az egyetlen leírt érem, amit rajzban is közölt Köleséri. Az *Auraria Romano-Dacica* 1717-es kiadásában, a címlap mögötti lapon – a császárnak tett zengzetes latin nyelvű dicsőítés felett – látható ezen érem rézmetszete is. A második, 1780-as kiadásának belső címlapján fönt szintén látható ez a rézmetszet, vagyis a szerkesztő, Seivert még tudatában volt annak, hogy ez az érem Köleséri saját munkája volt. (13. kép) Mindkét kiadásban tehát a mű elején, hangsúlyozott helyzetben megtalálható az elő- és hátlapi rajza. Érdekes, ahogy Faller ír az *Auraria* megjelenéséről és az éremről. Miután Köleséri a feleségével – Meder Asnáthával – való hosszas vizálykodás során éppen vesztésre állt „... hogy némiképp maga felé fordítsa a császár kegyét, abban az évben, 1717-ben jelentette meg „*Auraria*”-ját, veretett egy aranyérmet a császár képével. „A legjobb fejedelemnek, Dacia újrateremtőjének” felirattal, s annak rajzát idézet munkájában is közreadta.”³⁷ A mindenképp hangsúlyozott módon közölt, jelképes üzenetet – mármint saját császár iránti háláját – is hordozó aranyérmet nyilvánvalóan mellékelnie kellett a kötethez, melyet maga adott át a császárnak. És természetesen az arany előállításáról szóló kötethez csakis aranyérmet mellékelhetett.

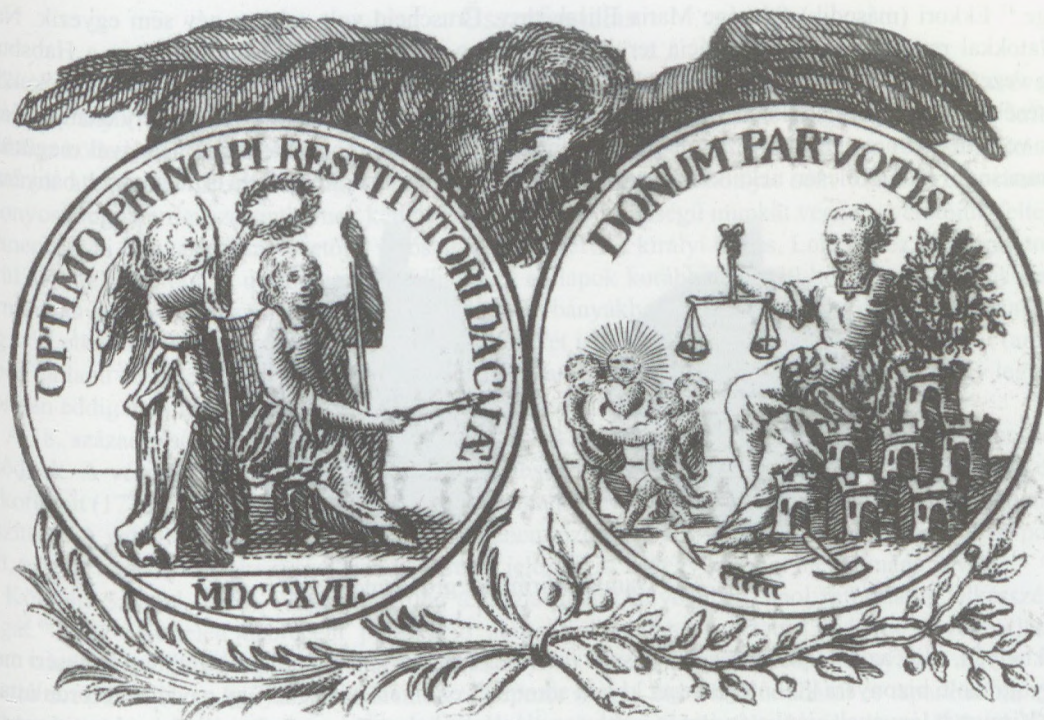
Ezt az érmet Köleséri saját leírásában az ő maga által készített éremként emlegeti.³⁸ Leírását hitelesnek kell elfogadnunk, az érmet nemcsak teljes egészében ő tervezte, de egyben ő is véste. Huszár téved, amikor Karl

³⁵ KÖLESÉRI 1717. 155.; 1780. 205. a latin szöveg idézetét lásd a 39. jegyzetben.

³⁶ „Haec sunt praecipua *Daciae modernae aurea numismata*, (kiemelés tőlem Sz. A.), quae tam monetariae illustrandae, quam Historiae Daciae, elegantissimo hodiernorum a Numismatibus instutio, texendae, speciminis loco, hac vice sufficiant”. KÖLESÉRI 1717. 155.; 1780. 205.

³⁷ FALLER Jenő: Köleséri Sámuel (1663–1732) élete és munkássága, I. 647–656. II. 725–730 *Bányászati és Kohászati Lapok* 101 (1968) 653.

³⁸ „68. *Figura numismatica auctoris* (kiemelés tőlem Sz. A.), quam liber praesens prae se fert, repraesentat Imperatorem paludatum sedentem, Scipionem regiminis vna, altera sceptrum benigne protendentem, a retro Victoria gradiua sertum laurinum capiti imponit, cum inscriptione: OPTIMO PRINCIPI RESTITVTORI DACIAE. Auersa parte: Dacia muliebri habitu supra septem ciuitates sedens, orientem radiatum, auri insigne, offert cum inscriptione: DONVM PAR VOTIS. Infra iacent incus, malleus et rastrum, laboris in welche auf einem Polster ein Herz halten, aus dem eine Sonne herorbricht. Zu den Füßen ein Rechen und eine Spithaue.” RESCH 233. HP 74. p. „(A fogadalomhoz méltó ajándék) A jog istennője, mérleggel és bőségszaruval, körülötte a hét vár; előtte három gyermek egy szívet tart, amely mögött felkel a nap; lent egy gereblye és két kalapács.” HUSZÁR – PAP – WINKLER 1996. 138. p. „(jelentése: Fogadalmi bajjában bőségszaru. Balra lemm a három nemtő a szívet és a sugárzó nappal. Justicia lábainál egy gereblye és két bányászkalapács.” K. JUHÁSZ – SCHUDICH 286.

13. kép. Erdély visszaállítása érem rézmetszete

Josef Hoffmannak tulajdonítja az érem vésését.³⁹ Faller szintén Hoffmann készítményének tekinti,⁴⁰ feltehetően Huszár alapján. Ez az érem azonban olyan primitív és amatőr módon lett vésve, hogy nem tarthatjuk Hoffmann munkájának. Köleséri maga is úgy írja le könyvében a modern erdélyi érme utolsó darabjaként, mint saját művét.⁴¹ A „Figura numismatica authoris” kitélt egyetlen más érem esetében sem használta, s egyértelmű, hogy nem egy érem általa birtokolt példányát értette alatta.

*Damian Virmondt (Virmont) gróf érme*⁴²

E: Többszörös vonalkör, körirat: DAMIANUS HVGO S : R . I . COM . VIRMONDT (Damianus Hugo Sacri Imperii Comes Virmondt – Damián Hugo Virmond a szent római birodalom grófja). A köriraton belül vonalkör, közepén a Virmondt-címer. Lent, vonallal elválasztott szelvényben felirat: BYZANTII PACE CLVSA / DACIIS AVGVSTI / PRAESES DATVS / A . D. MDCCXXI (Bizáncban(Isztambul) a béke megkötésével a császár erdélyi alattvalóinak előljárót adott az Úr 1721. évében) S.K. (Samuel Köleséri)⁴³ (14. kép)

H: Többszörös vonalkör, a mezőben nyolc soros felirat: EX / METALLO / VIRGINEO AVRATI / DACIAE AD SALINAS / MARIAE ANNAE / VIRGINI / VIRMONDTIANA OBLATO (Erdély szűzfém aranyából és sóbányáinak jövedelméből Virmondt Mária Anna lányának (szüzének) felajánlva)⁴⁴ (14. kép)

Arany, 37 mm, 34,9 g (10 dukát); Ezüst, 37 mm, 22,3 g

Damian Hugo Virmondt birodalmi gróf, gyalogsági tábornok Erdély főhadparancsnoka lett 1721. március – 1722. április 21. között Steinville után. Nem volt azonban főkamagróf és Mária Anna a lánya volt, nem

³⁹ HP 74. 222.sz.

⁴⁰ FALLER: Köleséri... 727.

⁴¹ Köleséri óta K. JUHÁSZ – SCHUDICH 286. az első olyan közlő, aki szerint Köleséri az alkotó.

⁴² RESCH 234. 133. sz. arany 10 dukát 37 mm, 34,9 g; 134. sz. ezüst 37 mm, 22,3 g; HP 223. sz. ezüst; FALLER: Köleséri... 652; K. JUHÁSZ – SCHUDICH 287. 18. sz.

⁴³ FALLER: Köleséri... 652. összefoglalóan és kissé pontatlanul fordította: „Az istambuli magas portával kötött békeszerződésért, Erdély császári helytartójának az Úr 1721-ik évében S/ámuel/ K/öleséri/.” K. JUHÁSZ – SCHUDICH 287. fordítása: „Bizáncban a béke megkötésével a fenség (császár) dákjainak előljárót(elnököt) adott az Úr 1721. évében) Alul S.K. mesterjegy.”

⁴⁴ FALLER: Köleséri... 652. rövidítve fordította: „Erdélyi terméсарanyból készült Mária-Anna, Virmont lánya részére”; K. JUHÁSZ – SCHUDICH 287. fordítása: „Dacia szűzfém aranyából sóbányákra Virmondt Mária Anna szűz lányának felajánlva” A „szűz” jelző valójában nincs benn a latin szövegben, a „virgini” önmagában főnévi értelmű, és csak annyit jelent, hogy Virmondt lánya.

a felesége.⁴⁵ Ekkori (második) felesége Maria Elisabeth v. Bruscheid volt, tehát a név sem egyezik. Nagy tapasztalatokkal rendelkezett a diplomácia területén, hiszen a pozsareváci béketárgyalásokon a Habsburg-követség vezetője, majd a béke megerősítésekor főkövet volt a Portán, s részt vett az isztambuli békekötés előkészítésében.⁴⁶ Ez teljes mértékben megmagyarázza a bizánci béke kifejezést. Ez a béke Erdély szempontjából is fontos volt, de Virmondt a kinevezést leginkább annak köszönhette, hogy Steinville halálával megürült a főhadparancsnoki szék. Köleséri neki is háziorvosa lett és guberniumi titkárként alatta is megmaradt bányászati

14. kép. Damian Virmondt gróf érme

szakértői helyén, s így az erdélyi bányászat (és saját) nevében üdvözölte Virmondtot. Minthogy Köleséri maga is éremgyűjtő volt, bizonyára különlegességet kívánt alkotni és ez sikerült is neki. Egy gavalléros fordulattal, a hátlapon Virmondt lányának ajánlja az érmet, s ebbe az ajánlásba beleszövi a mögötte álló bányászati ágazatok megjelölését is. Az aranybányászat benne van a szüzfém arany megjelölésben, a sóbányászatot azonban másként nem tudta megjelölni, minthogy konkrétan megnevezi. Azt a fordítást, hogy „sóbányákra”,⁴⁷ amit csak úgy érthetnek, hogy a sóbányák üzemeltetésére, nem látom értelmezhetőnek. A díszérem bizonyára nem azért tervezte és ajándékozta a főparancsnoknak és lányának, hogy azok a sóbányákra költsék. Másrészt jól eltartotta az erdélyi sóbányászat magát, sőt jelentékeny haszon is keletkezett benne. Viszont valószínű, hogy ezekből a jövedelmekből is használt fel pénzt Köleséri az emlékérem veretésére.

A „Dacia” és „dac” megjelölést Köleséri megfogalmazásában minden esetben nyugodtan Erdélynek és erdélyinek fordíthatjuk. Teljesen megalapozatlan bármelyik esetben ténylegesen dáknak vélt romokra gondolni, még kevésbé elfogadható a császár „dákjai”-nak nevezni az erdélyieket. Köleséri monogramja természetesen a hízelkedő vezető hivatalnokot jelöli és semmiképp sem mesterjegy. A Köleséri ugyanis nem tudott rendesen érmet vésni, mint azt saját készítésű érme meggyőzően bizonyítja. Mesterjegynek akkor nevezhetnénk, ha a tényleges vésnök, Carl Hoffmann valamelyik jegye lenne itt (C. H. vagy C.I.H.).

⁴⁵ K. JUHÁSZ – SCHUDICH 187.18. sz. Úgy gondolom, hogy az érem megnevezésében nyomdahibáról van szó, mivel a fordításban már a lányát említi.

⁴⁶ TRÓCSÁNYI: *A Habsburg politika...* 360.

⁴⁷ K. JUHÁSZ – SCHUDICH 187. lásd 46. jegyzet.

Összefoglalás

A 17–18. századi szűzfém érmek között tehát két csoportot különíthetünk el. A korábbiak, az 1648-as évszámúak, a selmecbányai bányászat mély hullámvölgye utáni fellendüléshez, régi magyar bányászati kifejezéssel áldáshoz köthetőek. Az érmek hátlapi verőtöveinek, azaz a darabok tényleges szűzfém érem mivoltát kifejező részének a vésnőke ismeretlen. Így természetesen a hibridérem alkotóját sem tudjuk azonosítani. Annyi bizonyos, hogy verdei szakembernek kellett lennie, mert jó minőségű munkát végzett. Veretőjük feltehetően a Selmecbányai Bányakamara vezetője, valószínűleg közvetve a királyi biztos, Lobkowitz, de ez pontosan nem derül ki a feliratokból. A másodlagosan felhasznált előlapok korábbiak, 1639-ből származnak és Hans Guet körmöcbányai vésnök készítette őket. Habár a selmeci bányákban elsősorban ezüstöt termeltek, s arany ebből alig volt elkülöníthető, az érem mégis elkészült mindkét jelképpel, a holddal (ezüst) és a nappal (arany) is. A napos hátlapú éremnek a logika és a szokások alapján aranyból készült változata is kellett, hogy legyen. Ilyen azonban eddig nem ismert.

A 18. század első felének erdélyi szűzfém érmei részben Steinville és Virmondt főhadparancsnokokhoz kötődnek. A vésnök, egy érem kivételével, Karl Josef Hoffmann, a gyulafehérvári verde vésnőke volt. A legkorábbi (1710), Steinville generális bányászati emlékérmét⁴⁸ Georg Schuller (Schuler) nagyszebeni vésnök készítette. A valódi tervező mindegyik érem esetében bizonyára Köleséri Sámuel erdélyi magyar polihisztor volt, akinek a nevét több érem esetében konkrétan jelezték is. Az egyik érmet még ő maga is véste.

Köleséri Sámuel (1663–1732) eredetileg teológiát tanult Leydenben, ahol református lelkésszé képezte magát.⁴⁹ Egy sikertelen debreceni prédikáció után azonban visszautazott Leydenbe és orvoslást tanult. Mint tanult orvos helyőrségi katonaoorvos lett Erdélyben. Közben érdeklődése a bányászat felé is fordult, s hosszú évek alatt olyan bányászati szakemberré képezte magát, akinek szaktudását és tapasztalatát az erdélyi ércbányászatban még a császári udvarban is ismerték, sőt elismerték. Olyannyira, hogy 1700-tól 1711-ig az erdélyi bányák teljhatalmú felügyelőjévé, 1715-től 1727-ig erdélyi guberniumi titkárrá, végül guberniumi, azaz főkormányzó tanácsossá nevezték ki.⁵⁰ Emellett az erdélyi főhadparancsnokok háziarvosa és a helyőrségi katonai főorvos szerepét is folyamatosan betöltötte. Nagyon művelt és bányászati téren is rendkívül olvasott, nemzetközi viszonylatban is elismert tudós. Korának egyik legképzettebb numizmatikusa és gyűjtője is volt egyszerre. Az érmek legkorábbi és kétségtelenül hiteles leírása is az ő kiváló szakkönyvéből, az 1717-ben Nagyszebenben (Cibinium) megjelent *Auraria Romano-Dacicából* ismert, amit a 19–20. századi szakirodalom eddig méltatlanul nem használt fel. Kultúrtörténeti ismeretei szintén felvehették a versenyt nyugati kollégáival. Az érmek készítésénél jelenlevők közül csakis ő ismerhette a német *Ausbeute* érmek stílusát, formátumát, s bizonyosak lehetünk benne, hogy ismerte is őket. Ennek köszönhető, hogy ezek az érmek bányászati és mitológiai jelképes utalásaikkal, mesteri latin szövegezésükkel, megfelelnek, sőt talán itt-ott meg is haladják a nyugati, elsősorban német érmek színvonalát. A gyulafehérvári érem disztichonja pedig egyedülállónak tekinthető ezen érmek műfajában is. Köleséri Sámuel személye és tudása az, mely összekapcsolja az ismertetett érmeket, s ő tekinthető az erdélyi szűzfém érmek szellemi atyjának.

Szemán Attila

Központi Bányászati Múzeum
Sopron

⁴⁸ Erről az éremről korábban írtam. SZEMÁN: *Gróf Steinville...* 242–254.

⁴⁹ Az életrajzi adatok, FALLER: *Köleséri ...* 647–656.

⁵⁰ TRÓCSÁNYI: *A Habsburg politika...* 322.

A „chartalismus” numizmatikai kritikája (G. F. Knapp pénzelméletéről)

Numismatische Kritik des „Chartalismus” (Über die Geldtheorie von G. F. Knapp)¹

Georg Friedrich Knapp (1842 – 1926) statisztikus, gazdaságtörténész – több mint négy évtizeden át a strasbourgi egyetem közgazdász professzora – a 20. század elején terjedelmes pénzelméleti munkát² jelentetett meg. Monográfiájának már az első mondata³ is vitára ingerelt: „A pénz a jogrend alkotása; a történelem során lépett fel a legkülönbözőbb alakban: ezért a pénz elmélete csak jogtörténeti lehet.”⁴

A kortárs közgazdászok és numizmatikusok⁵ által egyaránt nagyra becsült Wilhelm Lexis olyan – jól felépített, zárt egységet alkotó⁶ – műként értékelte Knapp könyvét, amelyik az ortodox nézetek híveinek szemében eretnek tanokat tartalmazhat. Az ismertetésből – a későbbi recenziókhoz, tanulmányokhoz, illetve monográfiákhoz hasonlóan – az is kitűnik, hogy Knapp pénzelmélete miért kapta a „chartalismus” nevet. Azért, mert Knapp „chartal» kifejezése nem valami papírra vonatkozik, hanem értékjegyet jelent, amelynek arra kell utalnia, hogy a pénz fizetőeszköz mivoltát nem az anyagi tartalma, hanem a közzététel – proklamáció – révén az állami elrendelés minősíti.”⁷ Nem kétséges, hogy Knapp határozottan szembefordult a metalizmussal, amelyik a pénz értékét a nemesfém értékéből vezette le. Könyve azonnal vitákat váltott ki, mivel a papírpénz-infláció támogatását⁸ látták benne. Nem véletlen, hogy a hosszan elhúzódó és heves vitát⁹ a „pénz értéke körül folyó harcnak” nevezték¹⁰ a kortársak. A szembenálló felek közül a metalizmus elkötelezett híveit a pénz nemesfém-értéke – régebbi kifejezés szerint – a „belső értéke” (valor intrinsecus)¹¹ nyomán valoristáknak, velük szemben a pénz anyagától független, az állam által megszabott névérték alapján állókat nominalistáknak, más szóval a chartalizmus¹² híveinek nevezték. Míg a közgazdászok és a szociológusok táborát igencsak

¹ Pénztörténeti anyaggyűjtésemet 2013-ban a Staatliche Münzsammlung (München) könyvtárában az Alexander von Humboldt-Stiftung (Bonn – Bad Godesberg) ösztöndíjával folytathattam; ez alkalommal is köszönet a támogatásáért. Köszönet illeti továbbá a Magyar Nemzeti Bank könyvtársait és a Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtárának munkatársait.

² KNAPP, Georg Friedrich: *Staatliche Theorie des Geldes*. Leipzig 1905., vö.: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 12. Berlin 1980. 152–153. (Továbbiakban: NDB.)

³ „Das Geld ist ein Geschöpf der Rechtsordnung; es ist im Laufe der Geschichte in den verschiedensten Formen aufgetreten: eine Theorie des Geldes kann daher nur rechtsgeschichtlich sein.” KNAPP: *Staatliche Theorie des Geldes*. 1. [Az eredetiben nem kiemelt!]

⁴ JUDIK József: Knapp elmélete és a pénzérték problémája. *Közgazdasági Szemle* 42 (1918) 186. Hivatkozással idéztem a Magyar Numizmatikai Társulat szervezésében 2013. szeptember 17-én tartott – „Kolozsvárról a Magyar Nemzeti Bank vezetőségébe: Dr. Judik József (1891–1951) pályája” c. – előadásomban.

⁵ Wilhelm Lexis nevére többen hivatkoztak, s helyet kapott az éremtan és a pénztörténet rangos, több kiadást megért kézikönyvében is: LUSCHIN von EBENGREUTH, A[rnold]: *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte*. München 1926. [Repr. Darmstadt 1976.] 258–259, 266.

⁶ LEXIS, Wilhelm: Eine neue Geldtheorie. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 23 (1906) 557–574.

⁷ LEXIS: Eine neue Geldtheorie. 558–559.

⁸ NDB. Bd. 12. 152.

⁹ A vita alapos és tekintélyes terjedelmű összegezésére l.: PALYI, Melchior: Der Streit um die Staatliche Theorie des Geldes. *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft* 45 (1921) 533–578, 649–694. [Különnyomatként is megjelent, illetve digitalizált változatban szintén elérhető, szerzője – Pályi Menyhért (Budapest, 1892 – Chicago, 1970) – magyarul is publikált; bankszakember és címzetes professzor volt Berlinben, 1933-ban Angliába, majd az Amerikai Egyesült Államokba távozott. NDB. Bd. 20. Berlin, 2001. 25–26.] Pályi berlini tevékenysége hazai kortársai körében is ismert és elismert volt, vö.: VARGA István: A háború utáni német közgazdasági irodalom. *Közgazdasági Szemle* 49 (1925) 523.

¹⁰ JUDIK: Knapp elmélete ... 185.

¹¹ A pénzértékekkel kapcsolatos szak kifejezésekre bővebben LUSCHIN von EBENGREUTH: *Allgemeine Münzkunde* ..., § 30. „Der Münzwert in alter Zeit.” 223–234., ill.: Frhr. von SCHRÖTTER, Friedrich: *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin 1930. /reprint 1970./ 444–445, 461, 716.

¹² Jelzős változattal: „chartalista nominalismus”. JUDIK: Knapp elmélete ... 185., egyszerűbben: JUDIK József: *A pénz*. Budapest 1932. 29–31.

megosztotta Knapp elmélete, a numizmatika jeles képviselői gyorsan és határozottan szembefordultak vele. Julius Menadier, a Porosz Királyi Éremtár igazgatója felelevenítette, hogy akkor, amikor Knapp a stuttgarti történész-kongresszuson fellépett elméletével, volt, aki súgva kérdezte, vajon az előadó¹³ bosszantani akarja a hallgatóságot? Menadier történetietlennek tartotta Knapp elméletét, úgy vélte, hogy indokolatlanul próbált újszerű fogalmakat a múltba visszavetíteni úgy, hogy pénztörténeti ismereteit lényegében csak a 19. századból merítette. Menadier sem a papír-, sem a fémpenzre nézve nem tartotta elfogadhatónak az állam mindenhatóságát, a veretek esetében a tisztességtelen értékcsökkentés a „Kipper- und Wipperzeit”-re¹⁴ emlékeztette. A múltból a jövőbe tekintve félelemmel szemlélte Knapp elméletét, mert úgy vélte, hogy azt csak egy rendőrállam ültethetné át a gyakorlatba, hosszú távon azonban akkor is zátonyra futna. Knapp nyilván frissiben olvasta Menadier bíráló ismertetését, küzdőtársához írt levelében¹⁵ csípősen jegyezte meg: a recenzio bizonyítéka annak, hogy az érmék emberei mit sem értenek a pénzelmélethez.

Friedrich Frhr. von Schrötter eleve elhibáztattnak¹⁶ minősítette Knapp művét, ezért nem kívánt foglalkozni az általa bevezetett 70 pénzelméleti fogalommal. Knapp lebecsülő szóhasználatával szemben védelmébe vette az „érmeszneknek” nevezett numizmatikusokat, akik Hermann Grote nyomdokain haladva esztétikai, történeti és nemzetgazdasági szempontokra ügyelve művelik a pénztörténetet.

Schrötter véleménye szerint Knapp könyve a pénz modern elmélete, a pénz mintegy 2400 éves történetéből azonban csak az utolsó 100 esztendőre alkalmazható. Knapp chartalizmusával szemben határozottan lépett fel a metalizmus védelmében. Az ezüst és az arany fontos történeti szerepét hangsúlyozta, példaként hozta fel azt, hogy az arany teaurálható, illetve monetarizálható, és viszont; némi leegyszerűsítéssel a kincsképzés és a „pénzítés” igényeit egyaránt kielégítheti. Ugyanez nem áll a papírpénzre, amelyik Law kudarcától kezdve a nagy francia forradalom assignátáin át az 1811. évi – hírhedt osztrák – devalvációig¹⁷ terjedően többször is megbukott a történelem folyamán.

Menadier aggodalmához hasonlóan Schrötter is kétellyel tekintett Knapp elméletére: „Ha tehát az értékjegyet az állam teszi közzé, úgy nem is köteles a vásárlóerőről rendelkezni. Ez egyedül a szocialista, jövőbeli államban lenne lehetséges, amennyiben az egyáltalán lehetséges. Számára a chartalizmus lenne az igazi elmélet. Knapp úgy véli [műve 145. old.], hogy a fizetéshez a pénz egyáltalán nem kellene, hanem csupán az értékjegyek lennének szükségesek, az értékjegyek, amelyek valós értékkel¹⁸ nem bírnak.”

Bármennyire erősnek is bizonyult Schrötter chartalis felfogással szembeni ellenszenvé, annyira azonban nem volt mérhetetlen, hogy a „Chartalizmus” ne kapjon önálló szócikket az általa szerkesztett – ma is haszonnal forgatható – szakszótárban; sőt, az egykori bíráló – jó két évtized múltán – részben megvédte az infláció előidézésével vádolt teoretikust, aki vitatott művében maga is elítélte¹⁹ a túlzott pénzkibocsátást. Arnold Luschin von Ebengreuth a pénz történeti fejlődése mellett a pénzelméletnek ugyancsak helyet biztosított. Luschin – a 20. századi pénztörténet kiemelkedő művelője – bírálat nélkül ismertette Knapp elméleti művét; tömör és korrekt összegezése²⁰ nem utalt „a pénz állami elmélete” körüli vitákra, képletesen szólva az érdeklődőkre bízta a könyv értékelését, illetve az esetleges kritikai állásfoglalást.

¹³ MENADIER, [Julius]: G. F. Knapp: Staatliche Theorie des Geldes. Zeitschrift für Numismatik 26 (1907) 200–206.

¹⁴ A nagy pénzrontásra magyarul: HUSZÁR Lajos: Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657. Corpus Nummorum Hungariae III/I. Budapest 1975. 30–37., újabban BUZA János: Kipper-pénzek a mérlegen. Az 1620-as évek inflációjának két szakasza. Századok 134 (2000) 881–912. BUZA János: Még egyszer a pulturákról. Pénztörténeti tévutunkról helyes irányba. Századok 142 (2008) 967–998.

¹⁵ Knapp levele Bendixenhez. 1907. febr. 4., in: KNAPP, Georg Friedrich – BENDIXEN, Friedrich: Zur staatlichen Theorie des Geldes. Ein Briefwechsel 1905–1920, ausgewählt und herausgegeben von Kurt Singer. /Veröffentlichungen der List Gesellschaft 10./ Basel – Tübingen 1958. 66–67. [Friedrich Bendixen a hamburgi Hitelbank igazgatója volt, szakirodalmi munkássága jelentős és ismertté vált a kortárs magyarországi közgazdászok körében.]

¹⁶ Frhr. von SCHRÖTTER, Friedrich: Knapps Chartalismus. Berliner Münzblätter. N. F. 28 (1907) 473–475, 495–502.

¹⁷ GARAMI Erika: Az 1811-es és az 1816-as devalváció. c. előadás, mely elhangzott a Numizmatika és a Társtudományok X. konferencián, Székesfehérvár, 2014. október 11.

¹⁸ „Wenn also auch eine Werteinheit vom Staate proklamiert wird, so kann dieser doch nicht ihre Kaufkraft anbefehlen. Das wäre im sozialistischen Zukunftsstaat allein möglich, wenn dieser möglich ist. Für den wäre der Chartalismus die richtige Theorie. K.[napp] meint (S. 145), dass zur Zahlung überhaupt kein Geld, sondern nur Werteinheiten nötig seien, Werteinheiten, die keinen realen Wert haben.” SCHRÖTTER: Knapps Chartalismus, 487.

¹⁹ „Chartalismus ... da die Nachtreter Knapps nicht beachten, daß er jede zu starke Geldausgabe verurteilt hat.” SCHRÖTTER: Wörterbuch ... 100.

²⁰ Knapp könyvének harmadik – 1921. évi – kiadására hivatkozott. LUSCHIN von EBENGREUTH: Allgemeine Münzkunde ... 22.

A nagy világgézt követően előfordult, hogy a pénz chartalis minősítése²¹ – érintőlegesen és tévesen Max Webernézeteként²² – bukkant fel a numizmatikai szakirodalomban. Ugyanebben a műben Knapp monográfiájából vett pontos idézet²³ is olvasható; a kiemelt mondat nem hagy kétséget az iránt, hogy a pénzelmélet mestere soha nem békélt meg az éremtan művelőivel, nem változtatott korábbi elmarasztaló álláspontján: „*Nincs olyan járható út, amelyik az érmeszakértőt a papírpénz lényegének megértéséhez vezet.*”

Ismereteink jelen szintjén úgy tűnik, hogy – a közgazdasági szakirodalommal ellentétben – Knapp neve nem került bele a hazai numizmatikai irodalomba, annak ellenére nem, hogy könyvének 1923. évi, negyedik – német nyelvű – kiadását követően világhírűvé vált a mű, 1924-ben angolul²⁴ is megjelent, illetve részleteket²⁵ közölt belőle egy amerikai válogatás.

A teljesség legcsekélyebb igénye nélküli kitérőként említendő, hogy az I. világháború utáni valutáris nehézségeket²⁶ elemezve Hantos Elemér – mint szakértő és gyakorlati pénzügyi politikus – kitért Knapp pénzelméletére. Heller Farkas igényes történeti áttekintésében jelentős teret kapott Knapp, akinek „... állami pénzelmélete valóságos forradalmat²⁷ idézett elő a közgazdák körében.” Varga István terminológiai tisztázásra²⁸ törekvő írásában úgy vélekedett, hogy Knapp a „... XX. század legnagyobb pénzteoretikusainak egyike” volt. Heller pedig a későbbiekben, nagy ívű elmélettörténeti művének „Az állami pénzelmélet” c. részében²⁹ elemezte Knapp monográfiáját és értékelte a körülötte kibontakozott vitát.

A „forradalmi újító gyanánt” fellépő Knapp elméletének kemény bírálója volt viszont Hegedűs Loránt, aki szerint a stráßburgi professzor „... a pénzt egyedül és kizárólag az állami hatalom teremtményének tartja, minden más elgondolást »metallizmus«-nak nevez és kigúnyol.”³⁰ A „chartalizmus” elvetése mellett Hegedűs arra is rámutatott, hogy a két világháború közötti Németország nem pénzelméleti megfontolásból, hanem a győztesek nyomására, a jóvátétel terheit nyögve tért rá az aranyfedezet nélküli, illetve igen szerény fedezettel³¹ bíró pénzrendszerre.

Terjedelmi okból csak utalás álljon itt arra, hogy a közgazdasági-elmélettörténet terén napjainkban is felbukkan a metallista és a nominalista nézetek³² összevetése, ami akkor is helyeselhető, ha közben némi hiányérzete támad a gazdaságtörténész olvasónak. Nem a numizmatikai irodalom említetlen voltát hiányolom a közgazdasági tanulmányokból, hanem Judik József – fentebb idézett – 1918-ban megjelent közleményét, amelyikről szinte megfeledkeztek a kortársak, az utókor pedig teljesen figyelmen kívül hagyta. Csupán az életrajzi lexikonok kurta irodalomjegyzékében fordul elő, noha – mestere³³ – Navratil Ákos szerint Judik „... igen ügyesen védi meg a pénz értékéről vallott régi felfogást a nominális pénzelmélet ama törekvésével szemben, mely immár mindent, ami csak távolról is összefügg a pénz anyagértékű fogalmával, le akar tagadni, illetve

²¹ GEBHART, Hans: *Numismatik und Geldgeschichte*. Heidelberg 1949. 8.

²² A hivatkozott helyen és még néhány oldalon nincs utalás Knapp nevére, de M. Weber több helyütt említette pl. „»C h a r t a l« ist ein Ausdruck, den Knapps »Staatliche Theorie des Geldes« eingeführt hat.” WEBER, Max: *Grundriss der Sozialökonomik. III. Abteilung. Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen 1922. 41, 40. és az azt követő oldalak, továbbá 93, 98, 99, 102, 105, 109–113.

²³ „Auch gibt es keinen gangbaren Weg, der den Münzkenner zum Verständnis des wahren Papirgeldes leitet.” – idézte Knapp művének 4. kiadását GEBHART: *Numismatik und Geldgeschichte*. 11.

²⁴ KNAPP, Georg Friedrich: *The State Theory of Money*. Macmillan, London 1924. 306. [A fordítás a 4. kiadás – Knapp tudtával és beleegyezésével – rövidített változata.] 1922. évi japán kiadására l.: de.wikipedia.org/wiki/Georg_Friedrich_Knapp (Letöltés ideje: 2014. aug. 19.)

²⁵ Knapp's Chartal Theory. in: Howard S. Ellis (ed.) *German Monetary Theory, 1905–1933*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1934. 13–37.

²⁶ Nem értett egyet a nominalista felfogással, de úgy vélekedett, hogy egyesek „... összetévesztették a pénz elméletét a gyakorlati valutapolitikával; szem elől tévesztették, hogy Knapp pénzteoretikus és nem valutapolitikus, ...” volt. HANTOS Elemér: *A pénz jövője*. Budapest 1920. 37–38.

²⁷ HELLER Farkas: A pénzelmélet fejlődése. * *Közgazdasági Szemle* 45 (1921) 196–222. Újabb kiadására l. HELLER Farkas: *Etikai tudomány-e a közgazdaságtan?* A bevezető tanulmányt írta és a szövegeket válogatta Madarász Aladár. Budapest 2006. 95–113. *Heller e tanulmánya méltán nyert említést numizmatikai szakirodalmunkban: F. FEJÉR Mária – HUSZÁR Lajos: *A magyar numizmatika bibliográfiája*. Budapest 1977. 11/58.

²⁸ VARGA István: Devalváció és depreciáció. *Világ gazdasági Szemle* 3 (1936) 203–206.

²⁹ HELLER Farkas: *A közgazdasági elmélet története*. Budapest 1943. 340–346. Reprint, Budapest 2001. Szerkesztette és az utószót írta Bekker Zsuzsa.

³⁰ HEGEDŰS Loránt: Az újabb pénzelméletek hatása a valutapolitikára. *Buda pesti Szemle* 250 (1938):6, 728. A négy részes tanulmány G. F. Knapp, J. M. Keynes, I. Fischer és G. Cassel pénzelméleti munkásságát tekintette át, a szerzőre és műveire l. JUDIK József: Hegedűs Loránt a közgazda. *Gazdasági Jog* 4 (1943) 321–332. (Különnyomatként is megjelent.)

³¹ HEGEDŰS: Az újabb pénzelméletek... 24.

³² HILD Márta: Heller Farkas és Navratil Ákos a pénz- és hitelélet vitatott kérdéseiről. in: Rab Virág (szerk.) *Válságos idők tegnap és ma. Pénz, gazdaság és politika a 19–21. században*. Pécs 2009. 115–134.

³³ Dr. Navratil Ákos ny. r. egyetemi tanár bírálati jelentése Dr. Judik József magántanári képesítése tárgyában. Budapest, 1932. (gépirat). ELTE Egyetemi Levéltára. A Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara Dékáni Hivatalának iratai: 7/C-7.

lomtárba kíván dobni. A dolgozat különös érdeme, hogy olyankor íródott, amikor a nominalizmus fénykorát élte.”

Lehetséges, hogy a nominálisnak is nevezett chartalista pénzelmélet fénykorában sem csillogott annyira, hogy felkeltette volna az igen fiatal hazai numizmatika³⁴ művelőinek érdeklődését?

Kitekintés: Fentebb olvashattuk, hogy a numizmatika jeles képviselői Knapp pénzelméletében a szocialista államnak megfelelő teóriát látták. A tárgyilagosság megköveteli annak említését, hogy 1942-ben – Knapp születésének századik évfordulóján – olyan szerző³⁵ is akadt, aki a Harmadik Birodalomhoz vezető út előkészítőjét vélte felfedezni benne.

Valójában Georg Friedrich Knapp a polgári demokrácia értékeit tisztelő, szociális érzékenységű tudós volt, akit – családi kapcsolatainak ismeretében – sem lehetett szélső jobboldalissággal vádolni; protestáns veje – Theodor Heuss³⁶ – a II. világháború után nem véletlenül lett a Német Szövetségi Köztársaság első, majd ismételten megválasztott elnöke.

Buza János
Budapesti Corvinus Egyetem
1828 Budapest 5.
Pf.: 489.

NUMISMATISCHE KRITIK DES „CHARTALISMUS” (ÜBER DIE GELDTHEORIE VON G. F. KNAPP)*

Zusammenfassung

Die weltbekannte Schrift von *Georg Friedrich Knapp* – *Staatliche Theorie des Geldes* (1905) – führte im deutschen Sprachraum zu einer sehr intensiven und lange andauernden Diskussion. Die Nationalökonomien hatten sehr unterschiedliche Meinungen, viele unterstützten seine Thesen, aber es fanden sich auch reichlich Gegner seiner Anschauungen.

Hervorragende Vertreter der Numismatik – z. B. *J. Menadier*, oder auch *F. Frhr. von Schrötter* – lehnten den Chartalismus von Knapp sofort nach Erscheinen seines Buches vehement ab. Trotz der entgegengesetzten Auffassungen fand der Begriff des dem Metallismus vollkommen gegenüberstehenden Chartalismus Eingang in die wichtigsten Handbücher: *A. Luschin von Ebengreuth*: *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte* (1926²), bzw., *Frhr. von Schrötter*: *Wörterbuch der Münzkunde* (1930).

Die ungarische volkswirtschaftliche Literatur beschäftigt sich bis heute mit der Geldtheorie von Knapp, bzw., mit der darüber geführten Diskussion, die Auffassung von Knapp wurde von namhaften Volkswirten der Zwischenkriegszeit – *Hantos E.*, *Hegedűs L.*, *Heller F.*, *Judik J.*, *Navrátil Á.*, *Varga I.* – begrüßt oder eben scharf kritisiert. In der ungarischen numismatischen Literatur hat sie allerdings kein Echo gefunden.

³⁴ A tudománytörténeti háttér kortársi értékelésére l.: HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest, 1916. 11–12.

³⁵ HEUBNER, Dr. P. L.: Georg Friedrich Knapp zur Erinnerung. *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft* 66 (1942) 485–501.

³⁶ NDB 9 (1972) 52–56.

Tiroli tallérok és velencei marcellók Sopronban (1627)

Tiroler Taler und „Marzeller” von Venedig in einem Testament zu Sopron (Ödenburg) im Jahre 1627

Lackner Kristóf, Sopron – irodalom- és köztörténetünkben egyaránt jól ismert – humanista polgármesteréről két kitűnő könyv¹ jelent meg a közelmúltban. A „gazdag városvezető” javainak iratai igen értékes pénztörténeti elemeket is tartalmaznak. Az alábbi részlet Lackner Kristóf első feleségének – Gürtner Orsolyának – 1627 őszén kelt végrendeletében² olvasható.

<i>„Paarschaft In Reichstallern</i>	
<i>In einem lidern sackh</i>	
N ^o 1.	1000. stuckh
2.	1000.
3. Leopoltische	1000.
4.	760.
5. Leopoltische	645.
6.	580.
7.	420.
Summa:	5405. Rhthl.
N ^o 8. In dutgen 214 vngrischen taller.	
9. In ducaten 2042 stuckh.	
absonderlich 134 stuck ducaten.	
10. in gar alten vngrisch 204 thaller vngrisch.	
In einer panzer peustl 120 marzeller.	
11. Mehr in alten vngrischen 306 ½ thaller vngrisch.	
12. In zwekhreuzern 36. thallern 2 solidus reinisch.	
13. In allerley langer münz 11. pfund 20. lot.	
NB: Zufragen, ob diese paarschaft soll auf reichs thaller gerechnet werde.	
<i>In einem rot seidenen peütl.</i>	
4 zehenfachen ducaten, 4 fünffache, 1 sibenfacher. Item 17 einfache ducaten,	
2 dreyfache.	
Ein zainl goldt wigt 24 ducaten.	
1 toppelte cronen, 2 ainfache cronen.”	

Magyarul: „Készpénz³ birodalmi tallérokban. Egy börzsákban N° 1. 1000 db.; N° 2. 1000 db.; N° 3. Leopold [tallér] 1000 db.; N° 4. 760 db.; N° 5. Leopold [tallér] 645 db.; N° 6. 580 db.; N° 7. 420 db. Összesen: 5405 birodalmi tallér. N° 8. Dukákban 214 magyar tallér. N° 9. Dukátok 2042 db., elkülönítve 134 dukát. N° 10. Régi, jó magyar [váltó]pénzben 204 magyar tallér. Egy páncél dobozkában 120 marcello. N° 11. Ismét régi magyar [váltó]pénzben 306 ½ magyar tallér. N° 12. Két krajcárosokban 36 tallér [és] 2 schilling rénes. N° 13.

¹ DOMINKOVITS Péter: *Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf javai* (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyonleltárak, osztályok 1591-1632). Sopron 2007. 118. [A magyar mellett német nyelvű előszóval és bevezetővel]; Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid életrajza. A szöveget gondozta és fordította, a jegyzeteket, a bevezető tanulmányt és a mutatókat készítette Tóth Gergely. Sopron 2008. 220. [Magyar, német és latin nyelvű részekkel].

² DOMINKOVITS: *Egy gazdag városvezető ...* 70–85. Az idézett rész helye: 74.

³ Sopron pénztörténetére l.: HUSZÁR Lajos: Pénzforgalom és pénzügyviszonyok Sopronban. *Századok* 105 (1971) 1150–1184. E tanulmány későbbi kiadására l. DÁNYI Dezső – ZIMÁNYI Vera: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig*. A „Pénzforgalom és pénzügyviszonyok Sopronban” c. tanulmányt Huszár Lajos készítette. Budapest 1989. 23–61. [A hivatkozások a „Századok”-ban közölt tanulmány oldalszámait jelölik.]

Mindenféle hosszú pénz 11 font [és] 20 lat.

NB. Megkérdezendő, hogy ezt a készpénzt át kell-e számítani birodalmi tallérokra.

Egy vörös selyem zacskóban; tízszeres dukát 4; ötszörös 4; hétszeres 1; továbbá 17 egyes dukát, háromszoros 2. Egy arany öntecs 24 dukátot nyomó. Kettős korona 1, egyszeres korona 2.” Az egész tallérban számított tekintélyes összeg minden bizonnyal erősen vegyes összetételű nagy ezüstökből állt, amelyek közül csupán a „Leopoltische” jelzővel⁴ illetett tirolai tallérokat különítették el. Ismeretes, hogy a tirolai tallérok a korábbiakban is jelentős helyet foglaltak⁵ el a magyarországi pénzforgalomban, V. Lipót főherceg (1619–1632) tallérjai azonban minden korábnál nagyobb sikert⁶ arattak; részben azért, mert az 1620-as évek hírhedt inflációja⁷ idején sem rontották a minőségüket, részben pedig azért, mert igen nagy mennyiségben⁸ bocsátották ki őket, s így – Tirolon kívül is – széles körben terjedhettek el.

A „Reichstaler” gyűjtőnév alá sorolt „Leopoltische” talléroktól meg kell különböztetni a N° 8., N° 10. és N° 11. sorszám alatt említett „thaller vngerisch” tételeket, ugyanis ez utóbbiak – az ún. magyar tallérok – nem veretek, hanem *Rechentaler*-ek,⁹ azaz számítási tallérok voltak. A számítási pénzek tulajdonképpen a közös nevező szerepét töltötték be, s a különböző eredetű és címletű váltópénzek átszámítását könnyítették meg. A végrendeletben említett pénznevek vegyes összetételű váltópénzekről vallanak. Egyfelől tanúsítják azt, hogy Sopronban lengyel, magyar, és osztrák-német eredetű pénzekkel fizettek a 17. század első harmadában, másfelől pedig azt, hogy a város lakói nagy becsben tartották azokat a régi – jelen esetben a magyar és az olasz – pénzeket, amelyeknek az ezüsttartalma magasnak, illetve igen magasnak bizonyult.

A *marzeller* néven¹⁰ összeírt 120 középértékű váltópénz velencei eredetéhez nem fér kétség, a régebbi szakirodalom szerint e veretek 15 latos – 0,9375 finomságú – ötvözetből készültek, valójában még ennél is jobb minőségűek voltak. A fél lírás *marcello o mezza lira* olasz nevét bevezetőjéről, Nicolo Marcello (1473–1474) dogéről kapta, aki 0,948 finomságú ezüsből 3,26 gramm teljes, illetve 3,09 gramm tiszta tömegű új pénzt veretett. A *marcello* verése változatlan nyers- és színsúllyal csaknem folyamatos volt évtizedekig, utolsó példányait Lorenzo Priuli doge (1556–1559) idején¹¹ bocsátották ki. Nagy a valószínűsége annak, hogy a fémből készült – esetleg fémpánttal erősített – dobozkában őrzött, 12 velencei *ducato d'argento*-val¹² egyenértékű *marzeller* – *marcello* nevű középértékű váltópénzek a családi örökség részei voltak.

A *dutgen* – pontosabban *Düttchen* – pénznév¹³ számos változata ismert a német nyelvben. Neve a soproni németségben sem volt egységes, 1632-ben a „*dutgen*” mellett – egy mondaton belül! – a vele azonos jelentésű „*dutig*”¹⁴ ugyancsak előfordult. A *dutgen* magyarul *dutka*¹⁵ néven vált ismertté, lengyel neve a *trojak*, azaz három garasos. A dutkák verésének fénykora III. Zsigmond uralkodása¹⁶ idejére (1587–1632) esett, nem véletlenül forogtak nagy mennyiségben szerte Európában, számos¹⁷ utánezük, többek között erdélyi változa-

⁴ MOSER, Heinz – TURSKY, Heinz: Die Münzstätte Hall in Tirol 1477–1665. Bd. I. Innsbruck 1977. 238–260.

⁵ POHL Artúr: *Tirolai tallérok. Hazai forgalmuk a hódoltság korában*. Budapest 1973.; GEDAI, István – HÉRI, Vera: *Tiroler Taler in Ungarn. Ausstellung des Ungarischen Nationalmuseums*. Landesmuseum, Innsbruck 1983.; GEDAI, István: *Der Talerfund von Esztergom-Szamarhegy*. In: *Erzherzog Ferdinand II. und die Türkenkriege in Ungarn*. Haller Taler in der kaiserlichen Kriegskasse. *Haller Münz-Blätter* 6 (1995): 7–9, 168–169. V. SZÉKELY György: A tallérforgalom összetételének változása a 16. századi Magyarországon és Erdélyben az éremleletek tükrében. (Kitekintés a 17. századra) (Die Veränderungen in der Zusammensetzung des Talerverkehrs im 16. Jahrhundert in Ungarn und Siebenbürgen im Spiegel der Münzfunde. Ausblick auf das 17. Jahrhundert.) In: Bertók Krisztina – Torbágyi Melinda (szerk.) *Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára – Festschrift für Katalin Bíró-Sey und István Gedai zum 65. Geburtstag*. Budapest 1999. 315–337, illetve 325–326.

⁶ BUZA János: A tirolai tallérok hódoltsági és erdélyi sikerének titka. in: Nagy Ádám – Újszászi Róbert (szerk.) *A VIII. Numizmatika és a Társudományok Konferencia, Szeged 2009. október 7–9*. Szeged 2011. 105–116.

⁷ A Kipper- und Wipperzeit néven ismert pénzrontás külföldi és hazai szakirodalmának jelentős részére I. BUZA János: Kipper-pénzek a mérlegen. Az 1620-as évek inflációjának két szakasza. *Századok* 134 (2000) 908–909.

⁸ MOSER – TURSKY: *Die Münzstätte Hall in Tirol*. 245–247, 259.

⁹ HUSZÁR: *Pénzforgalom...* 1175–1176.

¹⁰ „*Marcellano, Marzell ... eine Silbermünze der Republik von Venedig um 1550 ...*” SCHMIEDER, Carl Christoph: *Handwörterbuch der gesamten Münzkunde*. Halle und Berlin 1811. 286.

¹¹ PAPADOPOLI ALDOBRANDINI, Nicolo: *Le monete di Venezia*, parte II. Venezia 1907. 24–25., passim, illetve 261. Kisebb eltéréssel I. Frhr. v. SCHRÖTTER, Friedrich: *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin 1970⁽²⁾, 368.

¹² A velencei ezüst „*ducato*” szintén 0,948 finomságú volt és teljes tömege 32,896 grammot nyomott. PAPADOPOLI ALDOBRANDINI: *Le monete di Venezia*, passim.

¹³ Frhr. v. SCHRÖTTER: *Wörterbuch der Münzkunde*. 166.

¹⁴ Lackner Kristóf temetési költségeinek elszámolásában, 1632-ben. DOMINKOVITS: *Egy gazdag városvezető ...* 92.

¹⁵ HUSZÁR Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1637*. Budapest 1975. 40.

¹⁶ GUMOWSKI, Marian: *Handbuch der polnischen Numismatik*. Graz 1960. 44. MIKOŁAJCZYK, Andrzej: *Obieg pieniędzy w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII*. Łódź 1980. 14. IGER, Tadeusz: *Katalog trojaków polskich*. Warszawa 2008. 73–199.

¹⁷ IGER: *Katalog trojaków polskich*. 200–210.

taik¹⁸ ugyancsak ismertek. A német, és az osztrák¹⁹ térségben, illetve Nyugat-Magyarország pénzforgalmában szintén helyet kaptak, miként azt az írott források²⁰ és az éremleletek²¹ is bizonyítják. Országosan a dukák 9 dénárós árfolyama²² volt jellemző, ez alkalommal azonban az ódukákat 10 dénárban számították, s így valószínűsíthető, hogy több mint 2500 dukka²³ lehetett Gürtner Orsolya pénzvagyonában.

A nevesített osztrák-német váltópénzeket a 2 krajcárosok képviselték a testamentumban 36 tallér és 15 krajcár²⁴ értékben. Valójában azonban sokkal színesebb lehetett a birodalmi veretek összetétele, ugyanis a 11 fontot és 20 latot (11,625 fontot) nyomó „lange Münze”²⁵ – a korabeli magyar nyelvben tükörfordításként ismert „hosszú pénz”²⁶ – a tekintélyes mennyiségű krajcárértékek²⁷ a tallér méretűekig terjedően változatos címletű Kippervereteket tartalmazhatott. Kassán ugyancsak fontban mérték a „letött” – azaz devalvált – pénzeket; 1632-ben a legsilányabbak fontját 3, a kevésbé rosszakét 4 forintra becsülték, míg a „jó és hitvány holmi apró elegyes pinz” fontját 3 forint 50 dénár²⁸ taksálták.

Eredeti összesítés és az árfolyamok hiányában nem állapítható meg a végrendeletben felsorolt váltópénzek származás szerinti összetételének aránya, s a garas-, illetve a dénárveretek összevetésére sem nyílik lehetőség. Ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy az 1627-ben forgalomképes váltópénzek abszolút többségét a magyar veretek – zömmel a dénárok, illetve kisebb részben az említetlen magyar garasok – alkották. Az „in alten vngerisch” – [en Münzen] tételek aligha állhattak kizárólag dénárokból, kisebb számban magyar garasok²⁹ ugyancsak lehettek közöttük. Az 510 ½ „thaller vngerisch” értéke jócskán meghaladta a dukák, a „marzeller” névvel felruházott velencei középértékű váltópénzek, továbbá a 2 krajcárosok és a fontra mért mindennemű „lange Münze” együttes értékét.

Kétségtelen, hogy a testamentum legnagyobb becsben tartott pénznemeinek az aranyak – elsőprő többséggel a dukátok – bizonyultak. A háromszorostól a tízszeres dukátokig terjedő többszörös vereteket és a 24 dukát értékű – mintegy 8 ½ dekás – öntecset³⁰ is beszámítva 2290 dukatra rúgott az összegük. Az összetétel gondos válogatásra, a pénzvagyon tudatos gyűjtésére vall; szélső értékeit tekintve nem tér el a már feltárt soproni³¹ skálától, csupán az a meglepő, hogy az ún. „toplt Ducaten” – a kétszeres dukát (a magyar nyelvterületen a

¹⁸ HUSZÁR Lajos: *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*. Sajtó alá rendezte Rádóczy Gyula. Budapest 1995. 12–14. BUZA János: Dukát – tallér – dukka. Erdély pénzverésének strukturálisváltozásai a 17. század elejéig. In: Lengvári István (szerk.) *Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. In memoriam Barta Gábor. Pécs 1996. 267–283., újabban: BUZA János: Ódukta – jó dukka. Adalék a 16–17. századi pénzforgalom történetéhez. In: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András (szerk.) *Tiszteletkőr: Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest 2012. 207–215.

¹⁹ BUZA János: Lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztriában (A „polturás garasok” magyarországi forgalmához a XVII. század második felében) *NK* 90–91 (1991–1992) 133. SCHNEIDER, Konrad: Düttchen szócikk In: Michael North (Hrsg.) *Von Aktie bis Zoll. Ein historisches Lexikon des Geldes*. München 1995. 94.

²⁰ Még a nagy pénzrontás előtti időből néhány példa: Az 1600-ban elhunyt Kalmár Istvánné készpénzén belül többek között „... 70 forint-ra menő dukkával ...” számoltak (1617. jún. 2.): DOMINKOVITS Péter: *Szombathely város jegyzőkönyveinek regesztái (1615–1617)*. Szombathely 1997. 163–164. A győri Balogh György 1619. márc. 12-én először 200 forint ára *Dwka*, majd „... másik zachkoben száz forint ára *Dwka*...” pénzt említett. HORVÁTH József: *Győri végrendeletek a 17. századból, I. 1600–1630*. Győr 1995. 75., vö.: BUZA: Ódukta – jó dukka. 211.

²¹ GYÖNGYÖSSY Márton: Nyugat-Magyarország kora újkori pénzforgalma. *Soproni. Szemle* 58 (2004) 336.

²² HUSZÁR: *Habsburg-házi ...* 51–52. HUSZÁR: *Pénzforgalom ...* 1176–1177.

²³ „... dann in alten dutgen siben und dreißig taller vngarisch, ain schilling den dutig zu 10 vngerisch gerechnet, thuet in reinisch 46 f. 3 β” – olvasható Lackner Kristóf temetési költségei között. DOMINKOVITS: *Egy gazdag városvezető ...* 92. [Ebben az összefüggésben 1 taller ungerisch” = 125 dénár, ami arra enged következtetni, hogy az ún. „magyar tallér” a tallér kényszerárfolyamával volt azonos; az egyetlen példa azonban óvatosságra int.]

²⁴ Az átszámításra l.: HUSZÁR: *Pénzforgalom ...* 1172.

²⁵ Az ausztriai Kipper-korra, a „lange Münze” klasszikus irodalmára l.: NEWALD, Johann: Die lange Münze in Österreich. Ein Beitrag zur österreichischen Finanz- und Münzgeschichte. *NZ* 13 (1881) 88–132., LUSCHIN VON EBENGREUTH, Arnold: Das lange Geld oder die Kipperzeit in Steiermark. *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* (Graz) 38 (1890) 27–58. HIRN, Josef: Die Lange Münze in Tirol und ihre Folgen. *Archiv für österreichische Geschichte* 104 (1915) 3–35.

²⁶ Az 1620-as évek elejére visszautaló példák: 1628-ban „... olyan pénzről, az ki akkor járt, hosszú pénznek is hivatván ...” illetve 1637-ben „... akkor járó hosszú pénzen ...” HORVÁTH Tibor Antal: A tallér értékváltozása Magyarországon 1542–1700 között. *NK* 62–63 (1963–1964) 25.

²⁷ GYÖNGYÖSSY: *Nyugat-Magyarország kora újkori pénzforgalma*. 329–352.

²⁸ Részletesebben l. BUZA János: Kipper-pénzek a mérlegen. Az 1620-as évek inflációjának két szakasza. *Századok* 134 (2000) 908–909.

²⁹ Egyéb garas-veretekkel együtt 1562-ben „... auch die ungarischen Gröschl” a tiltott pénzek közé került. Wien, 1562. Oct. 7. Österreichisches Staatsarchiv. Hofkammerarchiv: Patente, RN. 2 S. 101., vö.: BECHER, Siegfried: *Das österreichische Münzwesen vom Jahre 1524 bis 1838*. Bd. II. Wien 1838. 53–55.

³⁰ Az idézett „zainl” [= Zain] szóra és származékaira l. EMMERIG, Hubert: *Glossar zu Münztechnik und Münzverwaltung in Spätmittelalter und früher Neuzeit*. Hrsg. von Reiner Cunz. Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft, Band LV. Braunschweig 2006. 193–194.

³¹ Sopronban a közönséges dukát, a „toplt Ducaten” és a „Portucaler”-ként említett tízszeres dukát ugyancsak dokumentált. HUSZÁR: *Pénzforgalom ...* 1174.

„kettős arany”) – nem fordult elő közöttük, illetve nem nyert említést, de a N° 9. tétel összesen 2166 dukátja között ilyen is lehetett.

A mindössze 4 korona a testamentumban említett dukátok számának százalékos határát sem érte el, csekély részesedésük összhangban áll a korábbi tapasztalattal, azzal, hogy a korona nevű aranypénzek³² csak néha tűntek fel a soproni számadásokban. Karintiai eredetük kizárólagossága³³ azonban megkérdőjelezhető, itáliai – még ritkábban francia vagy spanyol – származásukat sem lehet kizárni; annak ellenére nem, hogy a Mediterráneumban listavezető velencei dukátok³⁴ a koronáknál nyilvánvalóan kedvezőbb fogadtatásra találtak³⁵ a Kárpát-medencében. Sopronban pedig, ha alig hihető módon nem lett volna ismert a dukátok és a koronák értéke közötti különbség, akkor II. Ferdinánd 1621-ben kiadott pátense tudatosíthatta azt, hogy az aranyveretek inflációs árfolyamán belül a rajnai arany és a korona kurzusa a dukáténál alacsonyabbra³⁶ becsülte; mai mérce szerint a rajnai arany és a korona árfolyama 18%-kal maradt el a dukátétól.

Az 1627-ben kelt végrendeletben összeírt pénzvagyon vélhetően jól tükrözi a tehetős városi polgár felhalmozási törekvését. Sejteti, hogy a pénzrontás idején Sopron lakosai ugyancsak igyekeztek megőrizni az aranyforintokat és a tallérokat, továbbá a „rég, jó” váltópénzeket, de az is nyilvánvaló, hogy még a kiemelkedően művelt polgároknak sem sikerült megmenteni a pénzvagyon teljes egészét. A „lange Münze” gyors beváltása helyett – a felföldi, illetve az erdélyi kor- és sorstársakhoz hasonlóan – a soproni jogtudó,³⁷ „gazdag városvezető” neje is „vesztet tartotta”³⁸ a rossz pénzt otthonában.

A jó pénzek rangsorát a dukát, a tallér és a dutka³⁹ vezette. Ha a dutkákból igen nagy mennyiség gyűlt össze, akkor tallérra számították át őket; az átszámítás fokozottabban volt érvényes a forgalomképes kisebb váltópénzekre, velük szemben a leértékelt „lange Münze” – ismertebb nevén a „Kippergeld” – számolgotásával nem bajlódtak, azt súlyra mérték, azaz a mérleg serpenyőjébe került.

Buza János
Budapesti Corvinus Egyetem
1828 Budapest 5.
Pf.: 489.

³² HUSZÁR: Pénzforgalom ... 1174. Megjegyzendő, hogy Győrött szintén szerény nyomot hagytak a koronák, Döbröcöny Ötvös Mihály ugyancsak 4 koronát említett testamentumában; Győr, 1644. nov. 9. HORVÁTH József: *Győri végrendeletek a 17. századból, II. 1631–1654.* Győr 1996. 117–118.

³³ HUSZÁR: Pénzforgalom ... 1174.

³⁴ TUCCI, Ugo: Les émissions monétaires de Venise et les mouvements internationaux de lor. *Revue historique* 260 (1978) 91–122., vö.: BUZA János: A magyar és a török dukát árfolyama a 16. század közepén. *Századok* 135 (2001) 889–906.

³⁵ HUSZÁR, L[udovico]: La circolazione della moneta italiana nel bacino dei Carpazi. in: *Congresso internazionale di numismatica Roma 1961.* Vol. II. Roma 1965. 669–670.

³⁶ Az idézetben olvasható igen magas, inflációs árfolyamokat minden bizonnyal felülmúlták a helyi piaci kurzusok: „... clementer decerrimus, ut ducatus aureus quinqu[e] florenis, Rene[n]sibus, coronatus, quatuor florenis et dece[m] cruciferis ... aestimetur.” DOMINKOVITS Péter: Iratok a „Wipper- und Kipperzeit” nyugat-dunántúli kutatásához (1621–1625). In: Bessenyei József – Draskóczy István (szerk.) *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára.* Budapest - Miskolc 2009. 100–101. Megjegyzendő, hogy a 18%-os árfolyamkülönbség a stájerországiakénál 1,5%-2%-kal magasabbnak tűnik, vö.: LUSCHIN von EBENGREUTH: *Das lange Geld* ... 40. A pénzrontást követően a bajor, a frank és a sváb körzetek szakértői a dukát árfolyamánál 10%-kal alacsonyabbra tették a spanyol korona kurzusát, a francia korona árfolyama 10,3%-kal, az olasz koronaké pedig 13,3%-kal maradt el a dukátétól; Nürnberg, 1624. máj. 15/5. HIRSCH, Johann Chtistoph: *Des Teutschen Reichs Münz-Archiv, IV.* Nürnberg 1758. 242.

³⁷ Lackner Kristóf ... *életrajza.* 21–22., 151–153. (vö. 1. sz. jegyzet.)

³⁸ Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc *memoriáléja.* Erdélyi történelmi adatok. I. Szerkeszti és kiadja Gróf Mikó Imre. Kolozsvár 1855. 141., vö.: BUZA János: Egy székelyföldi kalmár a nagy pénzrontásról (Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc visszaemlékezése az 1622. esztendőre), in: Takács Péter (szerk.) *Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia 2009.* Debrecen 2009. 251–261.

³⁹ Lackner Kristóf temetési költségeinek elszámolása, 1632-ben. DOMINKOVITS: *Egy gazdag városvezető* ... 92–97.

TIROLER TALER UND „MARZELLER“ VON VENEDIG IN EINEM TESTAMENT ZU SOPRON (ÖDENBURG) IM JAHRE 1627

Zusammenfassung

Im Testament von Ursula Gürtner – der ersten Ehefrau von Christoph Lackner, Bürgermesiter der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) – wurden 5405 Reichstaler, 2290 Dukaten, 4 Kronen und eine Menge der verschiedenen Wechselgelder erwähnt.

Abgesehen von den sog. „Leopoltischen“ Talern, die während der Zeit von Erzherzog Leopold V. (1619-1632) in Tirol geprägt worden waren, blieb die Herkunft der anderen Taler unerwähnt. Unter den Dukaten gab es auch einige mehrfachen Dukaten, der Anteil der Kronen war sehr gering.

Die überwiegende Mehrheit der Wechselgelder bestand aus „alten guten“ – das heißt vorkipperzeitlichen – ungarischen Kleingeldern. Die Düttchen – polnisch *trojak* – spielten eine wichtige Rolle im Geldumlauf von Sopron (Ödenburg), daneben erreichten auch die Zweikreuzer eine große Zahl. Was den Wert der Kipperprägungen – der sog. „langen Münzen“ – betrifft, so galt das Motto: non connumeratur, sed ponderatur.

Das Auftauchen der besonders wertvollen Marzeller (Marcello von Venedig) scheint eine Rarität zu sein.

VITA

egy közelmúltban megjelent könyv kapcsán.

UJSZÁSZI Róbert, *A XII. századi magyar rézpénzek*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest 2010. (szerkesztő: Zombori Lajos, szakmai lektor: Tóth Csaba, előszó: Gedai István).

A III. Béla királynak tulajdonított rézpénzek kapcsán számos kérdésre nem talált választ a korábbi szakirodalom. Ujszászi Róbert munkája ezen ür betöltésére született, és igen örömteli kezdeményezés, hogy egy teljes monográfiát szentel a témának. A könyv egyes kérdésekben valóban sikeres megoldást hoz, míg más esetekben inkább csak tapogatózik. Ezen két elismerésre méltó vonás mellett azonban sajnálatos, hogy Ujszászi munkája régés-régi téveszmék elmélyítéséhez is hozzájárul és számos pontatlanságot is tartalmaz.

A kötet szerkesztésében már az első belelapozás alkalmával feltűnnek furcsaságok, mint például az aránytalanul sok végjegyzet. 74 oldal elolvasása során a szerző 447 alkalommal várja el, hogy a könyv végére lapozunk. A jegyzetek nem ritkán egy oldal hosszúságúak, így bizony tudós legyen a talpán, aki még a visszalapozáskor is emlékezik, miről olvasott a törzsszövegben. Szintén nehezíti az olvasó munkáját, hogy a végjegyzetekben sem talál részletes hivatkozást, csupán „szerző (évszám): oldalszám” formátumot, vagyis tovább keresgélhet a bibliográfiában, hogy pontosan milyen munkáról is van szó. Ujszászi precíz tudományos kivitelre törekedett, ennek oltárán azonban helyenként feláldozta az olvashatóságot. Elgondolkodtató, hogy a végjegyzetekben kifejtett külön esszék esetében vajon nem lett volna célszerűbb vagy beépíteni a törzsszövegbe, vagy elhagyni őket. A bibliográfia átfutásából kitűnik, hogy alig találunk idegen nyelvű munkákat, holott a kötetben említett számos kérdésnek jelentős nemzetközi szakirodalma van.

A könyv induktív eljárást alkalmaz, vagyis a tárgyak részletes vizsgálatából kiindulva halad a tágabb kérdések felé. A négy fő fejezet sorban a CNH 98-cal, a CNH 101-gyel, a rézpénzek technikai kérdéseivel, végül a rézpénzverés megindulásának okaival foglalkozik. Csatlománként szerepel a könyvben egy igen értékes leletkataszter a két vizsgált pénztípusról, amit két térkép is illusztrál. Végezetül találunk egy angol összefoglalót a könyvben. Itt talán célszerű lett volna a mű címét angol fordításban is közölni, ugyanis az idegen ajkú olvasó bizony nem sokra megy a „summary” kifejezéssel, ha egyszer nem tudja, miféle könyvről olvashat összefoglalót.

Az első fejezet részletes leírást nyújt a CNH 98-ról, majd az érme datálásáról és ikonográfiai kérdéseiről olvashatunk historiográfiai összefoglalást. Ujszászi ezek kapcsán csupán megerősíti az alapvetően korábban is elfogadott nézeteket, melyek szerint III. Béla verette a CNH 98-at (9–11. o.), és előoldalán a király mellett vagy Szent Istvánt vagy Szent Lászlót ábrázolták (11–14. o.). Emellett a szerző állást foglal a pénztípus bizánci eredete mellett, elvetve Suchodolski nézetét a nyugat-európai párhuzamokról (14–15. o., 64. jegyzet).¹ Ugyan általánosan elfogadott az ikonográfia bizáncias volta, itt talán érdekes lett volna összehasonlítani az érmét konkrét bizánci pénzekkel, illetve választ keresni arra, hogy miért nem találunk megfelelő előképet. Ujszászi a pontos datálás kapcsán igen érdekes következtetésre jut, miszerint valószínűleg 1173 és 1178 között verték a CNH 98-at (24. o.).

A CNH 101 alapvetően idegen a keresztény Európában vert pénzekről, ugyanis mintája arab írást utánoz. Ujszászi – hasonlóan számos elődjéhez – itt jól érzékelhetően idegen területen mozog, és ennek tudható be olyan kifejezések használata, mint „kufikus”. A *kufi* terminus az arab epigráfia egy típusát jelöli, amelynek legfőbb jellegzetessége, hogy szögletes. Az ebből fabrikált latinizált változat, a „kufikus” azonban számomra értelmezhetetlen, de semmiképpen sem utal a *kufi* írás utánzására. Amennyiben egy szakszerű kifejezést keresünk, ajánlott az aktuális szakirodalomhoz fordulnunk, ahol elfogadott a pseudo-arab vagy pseudo-*kufi* terminus használata.²

¹ SUCHODOLSKI, Stanislaw: “East or West? Concerning Iconographic Patterns of the Hungarian Copper Coins of the So-Called Byzantine Type.” in: Bertók Krisztina és Torbágyi Melinda (szerk.) *Emlékkönyv Biró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára / Festschrift für Katalin Biró-Sey und István Gedai zum 65. Geburtstag.* : Argumentum, Budapest 1999. 267–275.

² Ld. például MACK, Rosemond: *From Bazaar to Piazza: Islamic Trade and Italian Art, 1300–1600.* University of California Press, Berkeley 2001. 51–71.

Ujszászi a CNH 101-ről szóló fejezetben részletes leírást nyújt a pénztípusról és összefoglalja a korábbi szakirodalom nézeteit. Itt talán az elődök tiszteletét szolgálja, hogy ne emeljük ki valamennyi – nyilvánvalóan tarthatatlan – baklövésüket. Ujszászi igen meggyőző numizmatikai megfigyelésekkel erősíti meg az alapvetően elfogadott III. Béla korabeli datálást (35. o.). Ezt követően az olvasó egyszer csak egy váratlan alcímmel találkozik: *Az izmaeliták*. A közel hat oldalas alfejezet sajnos számos pontatlanságot tartalmaz, és komoly hibának tekinthető, hogy Ujszászi nem használja a témáról szóló egyik alapművet Berend Nóra tollából, holott a bibliográfiában szerepel a kötet.³ Különösen feltűnő azon tévedése, amelyet egy 1111-ben kelt oklevél kapcsán olvashatunk. Amint azt korábban számos elődje is leírta, Ujszászi szerint a dokumentumban szereplő izmaeliták a királyi pénzverdében dolgoztak (37. o.). A szerző jól láthatóan nem ismeri Berend ezzel kapcsolatos – véleményem szerint meggyőző – érvelését, miszerint a *monetarii* nem fordítható „pénzverő” jelentésben az adott helyen.⁴ Berend tudományos érveit egy pillanatra félretéve, az a nézet, miszerint muszlim pénzverők készítették a CNH 101-et, az egyszerű logikának is ellentmond. Amennyiben 1111-ben a királyi pénzverdében dolgoztak muszlim mesterek és ők valamilyen rejtélyes okból kifolyólag pseudo-arab pénzeket akartak készíteni, miért csak bő hat évtized elteltével készült a CNH 101? Továbbá, hogyan feltételezhetjük, hogy a magyar király egyszerűen szabad kezet adott pénzverőinek, hogy olyan érmét készítsenek, amelyet csak akarnak?

Ujszászi bemutatja, hogy a Magyarországon élő muszlimok származását nem ismerjük, legjobb esetben is csak találgatni tudunk. Pontosan ilyen találgatásokat végez ő is, esetenként érthetetlenül. Azt olvassuk például, hogy „az itt élő népek többsége feltehetően az iszlám országok peremterületeiről származott, ahol még nem feltétlenül érvényesült a mohamedán vallás erős befolyása.” (38. o.) Amellett, hogy „iszlám országokról” nem igazán beszélhetünk a 10–12. században, a „mohamedán vallás” pedig sértő kifejezés, az olvasó talán okkal kérdezheti, honnan származik ez a feltételezés, és vajon miféle kapcsolatban áll mindez a CNH 101-gyel. Abu Hámid 12. századi andalúziai utazó beszámolója szerint a magyarországi muszlimok két közösséget alkotnak. Az egyiket *aulád al-magáriba* (szó szerint: „a magribiak gyermekei”)⁵ néven említi, amely kifejezés sok vitára adott okot. Ujszászi szerint a „magrebiek (másként magrebiták) neve Magreb észak-afrikai terület nevéből származik. Valószínűsíthető, hogy valójában nem afrikai népekről lehetett szó, hanem az elnevezés csak a vallásukra utal” (38. o.). Az idevonatkozó végjegyzet sem ad választ arra a kérdésre, hogy mit ért ez alatt a szerző. Vallásuk talán nem az iszlám volt? Vagy esetleg egy iszlámon belüli szektát/irányzatot kell ez alatt értenünk? Amennyiben utóbbiról van szó, úgy éppen az Ujszászi idevonatkozó jegyzetében hivatkozott forrás mond ennek ellent, hiszen Abu Hámid leírásából az is kiderül, hogy a magyarországi muszlimoknak nem sok fogalmuk volt az iszlám előírásairól (214. jegyzet). Akárhogyan is, az eredeti arab forrásban szereplő kifejezés, az *aulád al-magáriba* nem jelenthet vallást vagy vallási irányzatot.

Ujszászi *Az izmaeliták* című alfejezetben kitér más, szerinte „arab pénzekre hasonlító” magyar pénztípusokra is, elsősorban a CNH 109-re. Az itt látható „*kufikus jellegű jelek*” szerinte két sort alkotnak, amelyek azonban egymáshoz viszonyítva fejfelé tűnnek „értelmesnek,” az „arab írás képéhez hasonlatosnak.” (40–41. o.) A jelek leírását bizony nem könnyű követnie és értelmeznie az olvasónak, amiben nem segít, hogy a könyvben nem szerepel illusztráció a CNH 109-ről. Talán nem mellékes megemlítenem, hogy arabista létemre a CNH 109-en szereplő jeleket – akárhogyan forgatom is a pénzt – nem látom az arab íráshoz hasonlóknak. Még kevésbé tartható ez a felvetés a CNH 107 és a CNH 145 esetében. Ezután Ujszászi végre elveti a Josef Karabacek nyomán sokszor ismételt tévedést, miszerint a CNH 98 előoldalának alsó részén található jelek arab írásként értelmezhetők (41. o.). Karabacek szerint a félkörívbe rajzolt három vonalka az arab *lilláhi* szót teszi ki, melynek jelentése „Istennek” vagy „Istenért”.⁶

Az alfejezet utolsó bekezdése további problémákat rejt. Ujszászi szerint „fennmaradt néhány érdekes emléke a muszlimok magyarországi létének.” (42. o.) Két fő bizonyítékot említ: a III. Béla sírjában talált arab feliratos gyűrűt, illetve négy tevét, amelyeket a király I. Frigyes német-római császárnak ajándékozott 1189-ben. A logikai probléma Ujszászi gondolatmenetében ott található, hogy szerinte a Magyarországon élő muszlimok biztosan kereskedelmi kapcsolatban álltak az iszlám világgal a 12. században. Ugyan erről nincs semmiféle forrásunk, ha mégis azt feltételezzük, hogy kereskedtek, miért gondoljuk, hogy éppen egy arab feliratos

³ BEREND, Nora: *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000 – c. 1300*. Cambridge University Press, 2001. A kötet újabb magyar fordításban is megjelent: BEREND Nóra: *A kereszténység kapujában: Zsidók, muszlimok és pogányok a középkori Magyar Királyságban 1000 k. – 1300 k.*, (ford. F. Romhányi Beatrix) Attraktor, Máriabesnyő 2012.

⁴ BEREND, *At the Gate of Christendom*... 122; BEREND, *A kereszténység kapujában*... 132.

⁵ Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153, kiad. Bolsakov, O. G. - Mongajti, A. L. (ford. Iványi Tamás) Gondolat, Budapest 1985. 162.

⁶ KARABACEK, Joseph: *Der unmittelbare Einfluss der mongolischen Invasion (1241–1242) auf die Verhältnisse Ungarns*, NZ 6–7 (1974–1975) 49–57.

almandin kő (és nem az azt befoglaló gyűrű), illetve pár teve volt a portékájuk? A gyűrű kapcsán ráadásul biztosan ismerjük annak tulajdonosát: a tárgy egyedül III. Bélához köthető, aki természetesen keresztény volt. Akárhogyan is, Ujszászi elmulasztotta elolvasni Berend Nóra könyvének erről szóló részét, amely bemutatja, hogy egyedül belföldi kereskedelemről tudunk a magyarországi muszlimok körében a 12. században.⁷ III. Béla gyűrűjét és tevéit félretéve valóban fennmaradtak a középkori muszlimok magyarországi jelenlétének érdekes emlékei, ezeket azonban nem említi a szerző.⁸

A CNH 101-ről szóló fejezet végén, a némiképp félrevezető *A CNH 101 kronologizálása* alcím alatt olvashatunk a másolás mintájául szolgáló arab pénzekről. Itt Ujszászi Réthy László nyomán Andalúziában keresi a magyarországi pénzek előképét:

„Hosszas kutatások során azonban sikerült olyan veretet találnom, amelyet tulajdonképpen biztosan a magyar pénzek konkrét mintájának tekinthetünk. Mohamed ibn Szaid (1147–1171), mint az Almohádok támadásaiban felmorzsolódott Almorávida Birodalom⁹ utolsó el nem foglalt területének királya, a romokon frissen létrehozott Murciai Királyság élén az utolsó volt [...]. Az ő pénzei is a már említett típuscsalád [ti. az Almorávida pénzek] tagjai közé sorolhatók, veretei előoldali mezeje igen hasonlít a CNH 101 mezőjére.” (43. o.)

Elsőként talán nem mellékes kiemelni, hogy olyan kifejezések, mint „király” és „királyság” értelmezhetetlenek a középkori iszlám világban. Továbbá, amennyiben az olvasó Andalúzia 12. századi történelmével is tisztában van, joggal kérdezheti: kicsoda az a Mohamed ibn Szaid? A névalak egyszerűen téves, helyette a szerző Muhammad ibn Szadra gondolt, akit elsősorban Ibn Mardanís néven ismerünk. Továbbá az uralkodási dátuma is hibásan szerel, valójában 1146–1172.¹⁰ Mindez különösen sajnálatos, ugyanis a történelmi pontatlanságok között fontos felfedezést rejt Ujszászi azonosítása. Ibn Mardanís pénzei valóban jól észrevehetően hasonlítanak a magyar veretek előoldalára. Ugyanakkor az olvasó kénytelen elhinni, hogy szerzőnek igaza van, hiszen a könyv nem közöl illusztrációt Ibn Mardanís pénzeiről. Amennyiben ennek anyagi okai voltak a kötet kiadásakor, úgy a probléma könnyedén áthidalható lett volna egy internetes hivatkozással, különösen miután az andalúziai numizmatika egy értékes katalógusa található az interneten.¹¹ Ujszászi ehelyett egy magyarországi könyvtárakban elérhetetlen katalógusra hivatkozik, vagyis az olvasó bizony segítség nélkül marad a kérdésben.¹² Ennél is jelentősebb mulasztás, hogy Ujszászi csupán a pénzek előoldaláról ír. Ha az olvasó esetleg veszi a fáradságot és beszerzi az említett katalógust, egyből feltűnik neki, hogy Ibn Mardanís pénzeinek hátoldalai eltérnek a magyar pénzekétől.

A CNH 101 kronologizálása című alfejezet további része már valóban a datálást tárgyalja, azonban számos pontatlanságot tartalmaz. Ujszászi szerint Szicília 1088-ig volt „iszlám kézen”, ám a sziget normann meghódítása valójában 1091-ig tartott. Szintén olvashatunk értelmetlen fölvetéseket, mint például, hogy „maga a réz, mint anyag is utalhat muszlim hatásra, hiszen a mohamedán területeken elterjedt volt a rézpénzek használata.” (44. o.) Vajon miféle „hatást” kell elképzelnünk ez esetben? Talán III. Béla iszlám fejedelemségek pénzgazdaságát másolta volna? Egyáltalán milyen területekről beszélünk? Ennél is érthetlenebb, hogy Ujszászi szerint „minden bizonnyal nemcsak kulturális és vallási kapcsolat állt fenn a hispániai muszlimok és magyar hitsorsosaik között, de a kereskedelmi kapcsolatok igencsak gyengék lehettek.” (44. o.) Ez után a szerző az ellen érvel, hogy erős kereskedelmi kapcsolat állt volna fenn, ahelyett, hogy bizonyítékot hozna fel bármiféle kulturális, vallási vagy kereskedelmi kapcsolatra. Ezután egy, a magyar szakirodalom gyakori tévedésével találkozunk, miszerint a „Kárpát-medencében X. századi leletekből számos arab ezüstpénz került elő.” (44. o.) Az említett pénzek szinte kivétel nélkül Közép-Ázsiából, a Számánida Birodalomból származnak,

⁷ BEREND: *At the Gate of Christendom...* 110–115; BEREND: *A kereszténység kapujában...* 124–128.

⁸ ANTALÓCZY Ildikó M.: A nyíri izmaeliták központjának, Böszörmény falunak régészeti leletei, *Hajdúsági Múzeum Évkönyve* 4 (1980) 131–170; SZABÓ László, Megjegyzések a „böszörmények” kérdéséhez a Hajdúböszörmény határában talált Árpád-kori falu régészeti leletei alapján. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* (2002–2003) 73–108; HAJDÚ Zsigmond - NAGY Gyöngyvér E.: A nyíri izmaeliták központjának, Böszörmény falunak régészeti leletei II. *Hajdúsági Múzeum Évkönyve* 9 (1999) 31–68. Illetve újabban RÓZSA Zoltán - TUGYA Beáta: Kik voltak az első Orosháza lakói? Problémafelvetés egy kutatás kezdetén. *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából* 6 (2012) 21–25; RÓZSA Zoltán et al.: Árpád-kori muszlim telep és temetője Orosházán. *Magyar Régészet* (2014 ősz) 1–7.

⁹ Berber származású muszlim dinasztia Marokkó és Andalúzia területén kb. 1060 és 1147 között.

¹⁰ BOSCH-VILÁ, J.: Ibn Mardanīsh, in *Encyclopaedia of Islam*. Vol. III. 2. kiadás Leiden 1960–2004. 864–865.

¹¹ „Coins of al-Andalus: Tonegawa Collection,” (<http://www.andalustonegawa.50g.com>, 2015. április 25.). Az itt elérhető képek ingyenesen letölthetők és publikálhatók.

¹² CANTO GARCÍA, A. - TAWFĪQ IBN ḤĀFĪZ I.: *Moneda Andalusí: La Colección del Museo Casa de la Moneda Fundación Real Casa de la Moneda*, Madrid 2004.

így természetesen nem arabok készítették őket. Szintén felmerülhet az olvasóban, hogy vajon miért kell a 10. századi dirhemekről olvasnia, ha azoknak látszólag semmi kapcsolata sincs a CNH 101-gyel. Számos hasonló kérdésről olvasunk, amelyek nem visznek közelebb a CNH 101 datálásához.

A kötet legrövidebb fejezete a *Technikai kérdések* címet viseli, ezzel azonban nem célozom foglalkozni. A következő és egyben utolsó fejezet a III. Béla korabeli Magyarország gazdaságtörténeti hátterét igyekszik bemutatni. Itt olvashatunk röviden arab pénzek másolásáról Sziciliában, a keresztes államokban és spanyol területeken. (57. o.) Ujszászi azonban nem hoz konkrét példákat, így nem tudjuk, pontosan milyen pénzekre gondol. Különösen meglepő, hogy nem említi VIII. Alfonz kasztíliai király (1158–1214) pénzeit, amelyek a magyarországi példákhoz hasonlóan Almorávida érméket másolnak, ám felirataik helyes arabsággal készültek és keresztény jelentéssel bírnak.¹³ A keresztény országokban vert arab feliratos pénzek részletes vizsgálata fontos része lenne Ujszászi könyvének, így okkal hiányolja az olvasó.

Ujszászi szerint „fogós kérdést jelent a CNH 101 olvashatatlan felirata” (58. o.), holott az előző oldalon említette, hogy szerinte az ibériai, szicíliai és szentföldi pénzek esetében is csupán imitálták az arab írást. Mindezt azzal köti össze, hogy a magyarországi muszlimok írástudatlanok voltak, bár szerinte a „vezetők” között valaki biztosan tudott arabul írni és olvasni. Számomra érthetetlen, milyen vezetőkéről van szó, illetve hogy hol van a kapcsolat a muszlimok (vagy vezetők) írástudása és a pénzek olvashatatlansága között. Mivel a CNH 101 a teljes magyarországi lakosság (és nem csak a muszlimok) számára készült, így talán logikusabb lenne a 12. századi magyarság arab tudásának hiányával magyarázni a legendák olvashatatlanságát.

A rézpénzek használatát bizánci kapcsolatokkal magyarázza a szerző, ezután azonban igen csapongó kérdésekről olvashatunk: kancellária létesítése, Párizsban tanuló magyar diákok, esztergomi építkezések, hatalmi jelképek, ötvösség, a szent korona, III. Béla birtokpolitikája, a király bevételei, III. Béla keresztes fogadalma, lovagi kultúra, stb. (58–68. o.) Csupán sejthető, hogy a szerző a korabeli Magyarország gazdagságát igyekszik szemléltetni, ám nem derül ki egyértelműen, hogyan kapcsolódik mindez a rézpénzek kérdéséhez. Hibákkal itt is találkozunk, például a jogart a szakirodalom újabban nem III. Bélához köti, hanem korábbra datálja.¹⁴ Végül Ujszászi megállapítja, hogy „a rézpénzek veretése gazdasági reformintézkedésnek tekinthető, amely önmagában, vagy más újításokkal együtt a pénzrendszer megújítását célozta.” (68. o.). Ez bizonyára igaz, ugyanakkor a legtöbb olvasó valószínűleg a fejezet elolvasása előtt is tisztában volt ezzel.

A következő alfejezet elvben a rézpénzek értékével foglalkozik, ehelyett többet olvashatunk a sok vitára okot adó STEPHANUS REX – PANNONIA köriratú aranypénzről. (71–74. o.) Szintén nehezen érthető, hogy miért tér vissza a szerző az „arab gazdasági minta” tárgyalásához, hiszen korábban már elvetette ennek jelentőségét. Mindenesetre az a – számomra értelmezhetetlen – kijelentés, hogy „arab országokban a középkor folyamán hivatalosan ugyanis nem verettek rézpénzeket, az uralkodó nem bocsátott ki rézvereteket, hanem csak arany és ezüst pénzeket” (75. o.) Pohl Artúr cikkén túl más hivatkozásért kiált.¹⁵ A fejezet ezután sorra cáfol minden felvetést a rézpénzek zseton, emlékérem, kegyérem vagy szükségpénz szerepéről. Ujszászi érvelése meggyőző, azonban felmerül az olvasóban, hogy miért itt foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, miután korábban már kijelentette, hogy a rézpénzek általánosan használatban voltak az országban és III. Béla többek közt ezekkel igyekezett megreformálni a pénzrendszert.

A könyv elolvasása után az volt a benyomásom, hogy egy sietve megírt munka, amely során a szerző értékes megfigyeléseket tett, ám nem volt ideje arra, hogy egyértelműen hiányzó részkérdésekre, mint például a CHN 101 hátoldala, a CNH 98 és 101 altípusai vagy különösen az európai párhuzamok kitérjen. Ez után megdöbbenve olvastam az *Utószó*ban, hogy Ujszászi egy évtizedet szentelt a rézpénzek kutatásának. Így különösen érthetetlen, hogyan maradhatott a monográfia felépítése és érvelése szemmel láthatóan következtelen, illetve hogyan tartalmazhat a kötet számos tévedést, amelyek közül csupán kiemeltem néhányat.

Nagy Péter Tamás

¹³ SPUFFORD, Peter: *Money and Its Use in Medieval Europe*. Cambridge University Press, Cambridge 1988, 168–69; CRUSAFONT, Miquel – BALAGUER, Anna M. – GRIERSON, Philip: *Medieval European Coinage with a Catalogue of the Coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge*, Vol. VI.: *The Iberian Peninsula*. Cambridge University Press, Cambridge 2013. 62–63. nr. 360–62; Dodds, Jerrilyn D. (szerk.) *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*. Metropolitan Museum of Art, New York 1992. Nr. 133.

¹⁴ Ld. például TÓTH Endre: A magyar koronázási jogar. in: Piti Ferenc – Szabados György (szerk.) „Magyaroknak eleiről”: *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 2000. 593–616.

¹⁵ POHL Artur: A kovarezmiai mohamedánok szerepe a magyar középkori pénzverésben. *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyvei* 1975 (kiadva: 1980) 79–83.

Válasz egy megkésett recenzióra/bírálatra

Úgy hiszem az egyes tudományágak művelői mindenkor nagy örömmel veszik, ha valaki reflektál egy-egy írásukra, hiszen ez jól mutatja, hogy az adott mű szellemi magvai termékeny talajra hullottak. Az építő kritika, a továbblendítő „közös” gondolkodás mindig jótékonyan hatnak a körüljárt téma további kutatására, de még a némiképpen terméketlen, ám szellemes vita is vérpezsdítő és izgalmas tud lenni.

Ezért is vettem nagy várakozással kézbe Nagy Péter Tamás cikkének a *Közlöny* jelen számában megjelenő kéziratát, amelyben öt évvel ezelőtt megjelent *A XII. századi magyar rézpénzek* című könyvemmet vette terítékre.¹ Reményeimben azonban csalatkoznom kellett, mert nyolc kézirat oldalas, eredetileg recenzióknak szánt, valójában csak annak álcázott írása megütközést keltett bennem mind stílusával, mind pedig tartalmának nagy részével. No, de hagy reagáljak az alábbiakban konkrétan az egyes megjegyzésekre nagyjából a kritika sorrendjében.

Nagy egy számomra igen furcsa formai megjegyzéssel kezdi lényegi mondanivalóját, ráadásul kissé barátságtalan stílusban (ami egyébként szinte végig rányomta bélyegét cikkére): „74 oldal elolvasása során a szerző 447 alkalommal várja el, hogy a könyv végére lapozzunk.” Nem árt tisztázni, nem várom el. Az volt a célom a kötet szerkezetének kialakításakor, hogy két szövegszint legyen: az egyik gördülékenyen olvasható textúrát alkosson, a másik pedig sokkal elmélyültebb – bár természetéből adódóan töredezetebb – formában jelenjen meg. A fő szöveg a jegyzetek nélkül is megállja a helyét, de teljes értékűvé csak az apparátussal válik. Ez a szerkesztési mód úgy vélem bevett eljárásnak számít, bár kétségtelen, hogy kissé nehezkesebbé teszi az olvasást, s ezt nem mindenki képes tolerálni, illetve követni, hiszen a szöveg befogadása a szokásoshoz képest nagyobb koncentrációt kíván. Úgy hiszem azonban, hogy ennyi figyelem bőven elvárható egy valóban érdeklődő olvasótól. Egyébként ajánlom Nagy figyelmébe például Kovács László munkásságának tanulmányozását (de számos további régész, történész írásai is hasonlóak), ahol a már-már önálló olvasmánnyá váló, burjánzó jegyzetanyag nagyban növeli a munka értékét, egyúttal a fő szöveget feszesebbé, követhetőbbé teszi.

Igencsak meglepő volt Nagy alábbi megjegyzése is: „... a végjegyzetekben kifejtett külön esszék esetében vajon nem lett volna célszerűbb vagy beépíteni a törzsszövegbe, vagy elhagyni őket.” A főntiek fényében – de egyébként is – értetlenkedve állok ezen megjegyzés előtt, hiszen miért is várná el bárki, hogy a rézpénzek témájához szorosan hozzátartozó, a probléma fölvetéseket és állításokat értelmező, illetve tovább magyarázó részeket hagyjak el munkámból, csak azért, mert a szokásosnál hosszabb jegyzetek is keletkeztek így. Bírálóm fölőrlőja azt is, hogy „A bibliográfia átfutásából kitűnik, hogy alig találunk idegen nyelvű munkákat...”. Ötvenhét idegen nyelvű munkát idéztem könyvemben, ami a citált mintegy háromszázharminc hivatkozott mű 18 %-át teszi ki – ez úgy hiszem nem olyan kevés. Nyilvánvalóan bármit lehet kifogásolni, de egy alapvetően magyar tematikájú kötet esetében nem sok értelmét látom ilyesféle méricskélésnek.

Nagy recenzióknak álcázott bírálatában kevés pozitívum említésre szorítkozott, ezek jószerével az első néhány bekezdésben tömbösödnek. Szinte csak az általa negatívumoknak vélt mozzanatokkal foglalkozott – ami egy elfogulatlan, korrekt ismertetés esetében igencsak furcsának hatna. Kevés dicsérő szavainak többségével a kötet Függelékében elhelyezett leletkatasztert illette, de felületességét jól mutatja, hogy az általa hangoztatott ellentétben nem két, hanem négy térkép ábrázolja a lelőhelyeket. Arra ugyanakkor jogosan mutatott rá Nagy, hogy a könyv angol nyelvű összefoglalójában nem szerepelt a címe, csak a „Summary” kifejezés, s így azt a külföldi olvasó nem ismerheti meg.

Ezek után így folytatja: „Az első fejezet részletes leírást nyújt a CNH 98-ról, majd az érme datálásáról és ikonográfiai kérdéseiről (...) ezek kapcsán csupán megerősíti az alapvetően korábban is elfogadott nézeteket...” Itt a „csupán” szó szerepeltetése érdemel figyelmet, mert használata jól mutatja Nagy cikkének tendenciózus mivoltát. Ha ugyanis úgy van, ahogyan állítja, akkor mi mást tehettem volna? Csak a vita kedvért cáfoljam meg a valóságot? Minden jel a III. Béla kori veretésre utal. Ugyanakkor számos újabb megjegyzést tettem a datálással kapcsolatban, amelyek nemcsak tovább erősítik az eddigi argumentációt, de megítélésem szerint

¹ Jóllehet a kötetről korábban már több ismertetés is napvilágot látott V. SZÉKELY György *NK* 108–109 (2009–2010) 253–254.; és rövidítve: *Az Érem* 67 (2011):1. 23, illetve PODHORÁNYI Gyula tollából (–pgy – szignóval) *Bélyegvilág – Filatéliai és Numizmatikai Szemle*, (2011): aug., 20.).

érdemben előre viszik a kutatást. Persze Nagy ezekről nem szólt, hiszen ahogyan a későbbi megjegyzésekből is kiderül, sem a korábbi eredményeket nem ismeri (legfőljebb csak felületesen), sem a könyvet nem forgatta behatóan. Mindezek fényében a meglehetősen lekicsinylő, degradáló „*csupán*” kifejezést határozottan vissza kell, hogy utasítsam!

Nem sokkal később Nagy igen különös dolgot kér rajtam számon: „*Ugyan általánosan elfogadott az ikonográfia bizáncias volta, itt talán érdekes lett volna összehasonlítani az érmét konkrét bizánci pénzekkel, illetve választ keresni arra, hogy miért nem találunk megfelelő előképet.*” Ezzel kapcsolatban az alábbi gondolatmenetemet ajánlanám figyelmébe: „*Önmagában véve mindkét oldal ábrázolása olyan sematikus és annyira a keresztény kultúrkörben gyökeredző hatalmi és vallási szimbolikával megjelenített éremkép, hogy művészettörténeti szempontból sikeresen lehet érvelni mind a keleti, mind a nyugati hatás mellett, az azonban szinte teljesen bizonyos, hogy döntő bizonyítékot nem lehet felhozni egyik mellett sem.*” (15. o.) Továbbá a kötetben a kapcsolódó témánál a megfelelő mélységben több helyütt is vizsgáltam a magyar rézpénzek bizánci kapcsolatait. Nem tudom tehát, miért szeretne még további elemzéseket Nagy. Ha ugyanis nincs olyan struktúrájú veret, amellyel összevethető lenne a CNH 98 akkor nincs igazán értelme hosszasan hasonlítani sem. Nem igazán értem, hogyan magyarázható meg, hogy egy adott típusnak nincs pontos előképe, ez logikai nonszensz! Másutt Nagy – többnyire ok nélkül – a szememre veti, hogy gyakran bocsátkozom találgatásokba, itt viszont hibámul rója föl, hogy nem próbáltam meg egy egyébként eléggé értelmetlennek tűnő (s racionális gondolkodás alapján egyáltalán föl sem merülő) kérdésre valamilyen spekulatív választ keresni.

Nagy súlyos hibaként említi a CNH 101-es verettel kapcsolatban használt *kufikus* kifejezés alkalmazását. A *kufikus* jelző a magyar numizmatikában széles körben használt terminus technikus és meglehetősen jól körülhatárolható jelentéssel bír. A hazai történetírásban számos olyan régtől meghonosodott fogalom van, amelyet hagyományosan használunk, még akkor is, ha az valójában nem biztos, hogy teljesen helyes forma. Ha egy fogalom értelme és használata tekintetében közmegegyezés uralkodik egy diszciplínán belül, akkor azt fölösleges és hasztalan dolog volna fölborítani, egy új forma bevezetése inkább zavaró lenne. Egyébként munkámban az ál-arab kifejezést több ízben is használtam, ami kicsit magyarosabb, mint a Nagy által javasolt „*pseudo-arab*” forma, bár azzal teljesen azonos értelmű. Nem igazán értem, hogy a külföldi szakzsargon átvételére, majmolására mi szükség van akkor, ha a magyar szakszókincsben is található megfelelő, meggyökeresedett kifejezés az adott fogalom jelölésére? A pénzek ál-arab föliratai megítélésem szerint rokonságban állnak az arab írás négyszögletes, kufi stílusával (amelynek egyébként számos eléggé eltérő változata van). A *kufikus* szó nem latinizált; véleményem szerint Nagy teljességgel félreérti a szó formáját, amely mindössze a német *kufisch/e*, illetve angol *kufic* megfelelő átvételéből ered, s részben például a *tropic/tropisch-tropikus*, vagy a *gotic/gotisch-gótikus* formák használatával mutat rokonságot. Az kétségtelenül igaz, hogy az „-ikus” képző a latinból ered, de használata a magyar nyelvben (és más európai nyelvekben is) évszázadok óta szokásban van, s a magyarhoz teljesen idomult ez a forma, több száz (főleg idegen eredetű) szó képzőjeként. Paradox tehát, de idegen szavakat mégis ezzel az eredetileg latinból származó, de a nyelvünkben teljesen szervesült végződéssel magyarosítunk. Szó sincs tehát latinizált változat „*fabrikálásáról*”! A *kufikus* szó egyébként a fentebb idézett formában német nyelvterületről került hazánkba, márpedig a német „-isch” végződésű melléknéveket a magyar nyelv szinte minden esetben „-ikus” végződéssel írja át.²

Nagy következő megjegyzésén erősen megütköztem: „...a CNH 101-ről szóló fejezetben részletes leírást nyújt a pénztípusról és összefoglalja a korábbi szakirodalom nézeteit. Itt talán az elődök tiszteletét szolgálná, hogy ne emeljük ki valamennyi – nyilvánvalóan tarthatatlan – baklövésüket.” Úgy látszik, hogy egy nyilvánvaló, mondhatni szembeötlő, többszörösen visszatérő tendencia sajnálatosan elkerülte Nagy figyelmét: a kötetben ugyanis törekedtem minden számottevő, a rézpénzeket közvetlenül érintő kérdésben az egyes kérdésköröket historiográfiailag teljes körűen földolgozni. Azt hiszem egy történeti társtudományok körébe tartozó munka esetében ilyen tudománytörténeti összefoglalót kifogásolni egészen különös dolog, sőt a hasonló föltárásokat sokkal inkább elismerik, méltatják, mintsem hogy rövidlátó módon helytelenítik, fölöslegesnek tartják. Egyébiránt ezen elméletek között számos olyan akad, amelyet korábban egyáltalán nem cáfoltak, s egy részük a gyűjtők, sőt a történészek körében is él, így nem hinném, hogy haszontalanul végeztem volna el a historiográfiai munkát. Finoman megjegyezném, hogy ha a társadalomtudományok valamely ágának művelése során valaki megkérdőjelezi egy-egy téma kutatástörténetének jelentőségét, akkor az illető valami nagyon fontos dolgot nem ért meg e tudományterület lényegét illetően.

² KUNA Ágnes: A jövevényszavak és az internacionalizmusok szerepe az idegennyelv-oktatásban magyar–német viszonylatban. In: 3. Félúton Konferencia. Budapest 2009. 138–161. ún. „online kötet”; http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07/Kuna%C1_KA_VA_T.pdf. Letöltve 2015. V. 2.

Újabb meglepetéssel szolgált Nagy a következő mondat tollhegyre tűzésével is: „*Ezt követően az olvasó egyszer csak egy váratlan alcímmel találkozik: Az izmaeliták.*” Egy olyan kötetben, amelynek fontos föladata a magyar pénzek között található muszlim behatásokat mutató veretek ismertetése és elemzése, úgy hiszem, mi sem természetesebb annál, ha behatóan foglalkozik a magyarországi muzulmán közösséggel, függetlenül attól, amit a következő sorokban ír le Nagy: „... *komoly hibának tekinthető, hogy Ujszászi nem használja a témáról szóló egyik alpművet Berend Nóra tollából, holott a bibliográfiában szerepel a kötet.*” Először is hadd tisztázzam: nagyon is ismerem Berend – munkám befejezésekor még csak akkor angol nyelven kiadott – művét és hivatkozom is rá (270. jegyzet), bár nem ennél a résznél, ellenkező esetben nem szerepelne a bibliográfiában sem. Érthetetlen tehát számomra, hogy a használat ténye miként nem tűnt föl Nagynak. Ugyanakkor komoly hiba volt részemről, hogy nem adtam ennek a könyvnek – illetve vonatkozó részeinek – beható kritikáját és nem szóltam részletesen arról, hogy Berend egyébként kiváló, erényekkel dúsan fölvértezett, invenciózus munkájával számos ponton nem értek egyet, esetenként kardinális kérdésekben sem. Nem térek ki az okokra (később néhányról még röviden lesz szó), de a Berend által fölvázolt kép számomra sok helyen torz. Ennek taglalása azonban nem lehetett föladata sem a könyvnek, sem mostani reflexiómnak. Ezek után Nagy az imént idézett mondat szellemiségében tovább folytatja kritikáját: „*Különösen feltűnő azon tévedése, amelyet egy 1111-ben kelt oklevél kapcsán olvashatunk. Amint azt korábban számos elődje is leírta, Ujszászi szerint a dokumentumban szereplő izmaeliták a királyi pénzverdében dolgoztak (37. o.). A szerző jól láthatóan nem ismeri Berend ezzel kapcsolatos – véleményem szerint meggyőző – érvelését, miszerint a monetarii nem fordítható »pénzverő« jelentésben az adott helyen.*” Ha Nagy figyelmesen olvasta volna munkámat – mint ahogyan azt nem tette – láthatta volna, hogy egyszer sem is állítottam ilyet. A hivatkozott mondat így szól: „*Egy 1111-ben kelt oklevél szerint a pénzverésben és a királyi kincstár működtetésében is jelentős szerepet vállaltak az izmaeliták....*” Ez nem azt jelenti, hogy pénzverők voltak, hanem, ahogyan arra a Nagy által citált Berend is utal: „*Következésképpen ezek a monetarii királyi ügynökök voltak, talán pénzverdei felügyelők (a szó ilyen értelmű használata még a XIII. században is előfordul)...*” (132. o.). Sőt Nagy állításával szemben a szentkirályi pénzverőfaluról írva (de általános érvénnyel) így nyilatkoztam: „...*korántsem biztos, hogy a pénzverés technikai részére is befolyással voltak.*” (ti. a muszlimok) Majd: „*Nem maradt semmi nyoma sem az esetleges izmaelita pénzverőmunkásoknak a régészeti leletek között sem.*” (41–42. o.) Különös és igen szakmaiatlan dolog, hogy egy ilyen recenzió-bírálat írása előtt Nagy nem igyekezett tisztázni, mit is jelent a „pénzverő” fogalma. Jól látszik, hogy számára idegen területre tévedt, így számos bántóan hibás állítást fogalmazott meg, s több esetben vagy csúsztatásokkal ferdítette el az általam leírtakat, vagy ami még rosszabb teljesen meg sem értette azokat.

Tovább folytatva gondolatait: „*Berend tudományos érveit egy pillanatra félretéve, az a nézet, miszerint muszlim pénzverők készítették a CNH 101-et, az egyszerű logikának is ellentmond. Amennyiben 1111-ben a királyi pénzverdében dolgoztak muszlim mesterek és ők valamilyen rejtélyes okból kifolyólag pseudo-arab pénzeket akartak készíteni, miért csak bő hat évtized elteltével készült a CNH 101? Továbbá, hogyan feltételezhetjük, hogy a magyar király egyszerűen szabad kezet adott pénzverőinek, hogy olyan érmét készítsenek, amelyet csak akarnak?*” A Nagy gondolatmenetével szemben imént megfogalmazottak részben cáfolják már kérdésének alapjait is, másrészt pedig ennek a problémakörnek a boncolgatása igen messzire vezet: III. Béla után még évszázadokig nincs arra adat/példa, hogy bármilyen módon is megszabták volna, mit is ábrázoljanak a pénzek. Nem tudjuk, ki volt a felelős az éremképek kialakításáért, de gyanítható, hogy sok esetben különösebb figyelmet nem fordítottak a tervezésre. Főleg igaz ez akkor, ha a XII. századi magyar pénzekre tekintünk, vagy a magyar veretű friesachiakat, illetve bécsieket vesszük szemügyre. Egyébiránt pedig különféle népelemek a pénzverésben való részvétele nem kell, hogy az éremképekben is tükröződjön, de tükröződhet. (Például: a zsidó kamaraispánok csak egy része készítetett a névkezdő betűjét viselő veretet, holott a többiek példája nyomán erre minden bizonnyal lett volna módja; a II. András alatt ténykedő izmaelita kamaraispán sem veretett keleti ihletésű vereteket – de ez a kérdés is igen távolra vezet.) Annyit mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy tudtommal zsidók nélkül nem készültek sehol sem héber betűs pénzek, sem pedig iszlám fazonú veretek muszlimok, vagy azok erős jelenléte, illetve behatása nélkül (most az emlékkibocsátásoktól, kvázi alkalmi veretektől tekintsünk el – ezekkel röviden foglalkoztam könyvemben is). A későbbi magyar pénzverésből is van példa erre: bár címerlemmé válva, az éremkép részévé avanszáva, de a Szerecsen testvérek „feje” is ebbe a sorba tartozik (természetesen ők már keresztények voltak) és Zsigmond egy újabban azonosított héber mesterjegyű aranyforintja is.³

³ A CNH II. 119A változatáról van szó. 18/17-es típus; K – héber betű, Rosenfeld Dávid, 1424–1427 közé kelteztve. LENGYEL András: *Aranykönyv 1325–1540*. Budapest 2013.

Nagy kifogásolja szóhasználatomat, s megjegyzi, hogy „... *iszlám országokról nem igazán beszélhetünk a 10–12. században*”. III. Béla korában legalább tucatnyi különféle iszlám államalakulat létezett, hogy ezeket lehet-e országnak nevezni vagy sem, azt nem az én föladatomban eldönteni, mindenesetre praktikusnak ezek a területek országoknak tekinthetők és a történeti irodalom is így beszél róluk sok esetben. Nem érzem tehát jogosnak kritikáját (bár talán a „muszlim országok” szókapcsolat használata helyesebb lett volna).

Újfent értetlenkedésemnek kell hangot adnom azzal kapcsolatban, hogy Nagy rendre kifogásolja: egy a pénzüzletekkel kapcsolatba hozható népességről miért adok rövid történeti elemzést, utalok velük kapcsolatos adatokra. Talán azt várná el, hogy a muszlimokról ne essen egy szó sem a kötetben, hogy ne próbáljam történeti kontextusba helyezni a kérdéskört? Csak akkor érthető meg ez a gondolatmenet, ha axióma-szerűen, alapelvként értelmezzük Berend elméletét. Ez a fajta, majdhogynem tekintélyelvű megközelítés azonban számomra elfogadhatatlan, tudományos magatartásként az efféle hozzáállás nem értékelhető.

Nagy helyteleníti, hogy munkámban használtam a „mohamedán” kifejezést. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy a magyarban pejoratív értelemmel nem rendelkező, a szakirodalomban és a közbeszédben is használt (bár egyre inkább visszaszorulóban lévő) megnevezésről van szó. Ugyanakkor elfogadom, hogy a muszlimok magukra nézve bántónak tartják használatát, éppen ezért igazat adok Nagynak, s megkövetem azokat, akiket esetleg megsértettem volna hitükben.

Nagy kifogásolja az alábbi mondatomat is: „*»A magrebiek (másként magrebiták) neve Magreb észak-afrikai terület nevéből származik. Valószínűsíthető, hogy valójában nem afrikai népekről lehetett szó, hanem az elnevezés csak a vallásukra utal.*» (38. o.). *Az idevonatkozó végjegyzet sem ad választ arra a kérdésre, hogy mit ért ez alatt a szerző. Vallásuk talán nem az iszlám volt? Vagy esetleg egy iszlámon belüli szektát/irányzatot kell ez alatt érteniünk?*” Ez pontosan annyit jelent, amit első olvasatra is érteni lehet belőle – már ha akarja érteni valaki (bár talán a megfogalmazás nem a legszerencsésebb). Vagyis: bár muszlim népességről volt szó, akiket magrebitáknak neveznek, a földrajzi távolság miatt eléggé valószínűtlen, hogy tényleg nagy számban Észak-Afrikából vándoroltak volna be, valami miatt Abu-Hámid mégis így nevezi őket. Több egymásnak ellentmondó tanulmány foglalkozott ezzel a kérdéssel, de mivel mellékszálaknak tekintettem, csak érintettem (s lám egy csak röviden említett, teljesen másodrangú problémával foglalkozik hosszasan, fél oldalon keresztül Nagy). Könyvem megjelenése után nem sokkal látott napvilágot Katona-Kiss Attila tanulmánya, amely kifejezetten ezzel a kérdéssel foglalkozik, s szinte szó szerint ugyan úgy fogalmaz a magrebiekről, mint én tettem a Nagy által inkriminált mondatban – teljességgel alátámasztva érvelésemet – ezzel fölmentve ezen másodlagos probléma hosszas taglalása alól (ezúton is ajánlom Nagy szíves figyelmébe).⁴

Egyébként azt is érdemes lenne megszívlelnie Nagynak, hogy valamikor a XII. század közepén egy új muszlim népesség került hazánk területére, amelynek tagjai másként léptek föl, mint a már régebb óta itt élő hittársaik. Tipikus hiba, hogy egy-egy népcsoportot teljesen állandóként értelmeznek, holott számos történész (így Berend is) rámutatott, hogy a magyar társadalom és a kisebbségek is ebben az időben sokkal másabban viselkedtek, bizonyos szempontból „nyitottabbak” voltak, mint később, sokszor újultak meg és érkezett külső „vérfrissítés” soraikba. Az muszlim díszítőművészetből, vagy arab írásból származtatható pénzek sora sem III. Bélával kezdődik, hanem valahol II. Géza korában, amely jelenség egyébként föltűnően egybevághat a XII. század közepi betelepítés tényével.

A CNH 109-es típus ismertetése kapcsán Nagy rosszallólag jegyzi meg: „*A jelek leírását bizony nem könnyű követnie és értelmeznie az olvasónak, amiben nem segít, hogy a könyvben nem szerepel illusztráció a CNH 109-ről. Talán nem mellékes megemlítenem, hogy arabista létemre a CNH 109-en szereplő jeleket – akárhogyan forgatom is a pénzt – nem látom az arab íráshoz hasonlónak.*” Először is: ez a faj közkeletű katalógusokban is szerepel, egyértelműen és jól azonosítható veret, bárki könnyedén megtalálhatja a képét. Másodszor pedig, nem kétkedem, hogy a kolléga úr kiváló arabista, de vagy nem lát jól, vagy – ami sokkal rosszabb – tudós létére nem volt kellőképpen figyelmes és nem a megfelelő katalógust vette elő a pénzek azonosításához (bár az is lehet, hogy csak rajzot, vagy fotót használt, s eredeti példányt még egyáltalán nem vett a kezébe – ami igen súlyos, még az előzőnél is nagyobb hiba volna). A napnál is világosabb ugyanis a CNH 109 esetében a muszlim

⁴ KATONA-KISS Attila: A „sirmioni hunok”. Egy muszlim katonai kötelék a XII. századi magyar királyi erőkhöz. In: *“Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged 2010. 159–171., főként 168–169. Egyébként hasonló következtetésre jutott Szűcs Jenő is, megjegyezve, hogy Abu-Hámid a szakszini és kijeji (kétségtelenül török eredetű) muszlimokat is magrebieknek nevezte. SZÜCS Jenő: Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. *Holmi* 20 (2008):11, 1399–1411. 1403. (Eredetileg a Magyarságkutató Csoport 1987. évi Évkönyvében jelent meg.) Czeglédy Károly okfejtése alighanem téves ez ügyben. *Abu-Hámid Al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153*. (Közzétette: Bolsakov, O. G. – Mongajti, A. L.) Budapest 1985. 184–185.

hatás, ezen nincs mit magyarázni.⁵ A CNH 107 esetében az arab díszítőművészet befolyása már valóban csak eléggé gyöngén érezhető, mindenesetre úgy hiszem kimutatható. Ajánlom Nagy figyelmébe Réthy Corpusának 8. tábláját, annak is a X./a sorozatát, amelyet nem véletlenül látott el az alábbi címmel: „*Mohamedán írással, s abból fejlett ornamentikával*” (noha néhány típus eredeztetése azért hagy némi kívánnivalót maga után).⁶

Szinte már bosszantó együgyűséggel kéri számon rajtam Nagy azt, hogy miért soroltam az arab hatást mutató pénzek közé a CNH 145-ös típust. Nem soroltam oda. Úgy hiszem, félreérthetetlenül és teljesen világosan tisztáztam könyvemben, hogy a CNH 145 tüzetes elemzése azért volt szükséges, mert közös előkerülések okán föltételezhetően korban közel áll a rézpénzekhez (legalábbis néhány lelet ezt sugallja), datálására pedig mindeddig megnyugtatóan nem került sor, így veretési idejének meghatározására nekem kellett kísérletet tennem. Nem azért tárgyaltam tehát a típust, mert muszlim hatásokat mutat, hanem azért, mert kibocsátási idejének megállapítása reménnyel kecsegtetett, hogy közelebb kerülhessünk a rézpénzek veretési idejének meghatározásához – s mindezt teljesen egyértelművé is tettem könyvemben. Egyáltalán nem állítottam olyat, hogy a CNH 145 éremképe az iszlám művészetből táplálkozna, sőt II. Géza királyneves veretéhez hasonlítottam ezt a típust (amely áttételesen még a Szent István által veretett denárok legfőbb strukturális ismérveit viseli magán). Újfent az az érzésem támadt, hogy Nagy cikke összecsapott, átgondolatlan írás és valójában nem olvasta el figyelmesen könyvemet, s úgy formált róla véleményt, hogy nem ismerte meg sem a vonatkozó tárganyagot, sem pedig az alapvető szakirodalmat. Ez a fajta – ráadásul modorossággal társuló – fölkészületlenség szinte sértő, főként akkor, amikor valaki egyébként kijavítani akarja a másik munkáját.

Tovább folytatva Nagy kifogásolta az alábbiakat is: „*A logikai probléma Ujszászi gondolatmenetében ott található, hogy szerinte a Magyarországon élő muszlimok biztosan kereskedelmi kapcsolatban álltak az iszlám világgal a 12. században. Ugyan erről nincs semmiféle forrásunk, ha mégis azt feltételezzük, hogy kereskedtek, miért gondoljuk, hogy éppen egy arab feliratos almandin kő (és nem az azt befoglaló gyűrű), illetve pár teve volt a portékájuk? A gyűrű kapcsán ráadásul biztosan ismerjük annak tulajdonosát: a tárgy egyedül III. Bélához köthető, aki természetesen keresztény volt.*” Nos, a magyarországi muszlimok külkereskedelmi szerepére X. századi előzmények mellett vannak olyan nyomok, amelyeket Berend nagyvonalúan mellőzött könyvének megírásakor, vagy ugyan használta az adatokat, azok azonban más értelmezésre is lehetőséget kínálnak. Fölmerül a kérdés például, hogy Abu-Hámid vajon mi volt? Utazó, aki kedvtelésből világot akart látni? Igen, az volt, de ennél több is: amellet hogy tanult férfiúként tudóst is tisztelhetünk személyében, egyben kereskedőként is működött. Utazás és kereskedelem praktikusán összekapcsolódtak ebben a korban, sőt diplomáciai föladatak is társulhattak ezek mellé, legalábbis az ő esetében bizonyosan.⁷ De vegyük a másik iszlám forrást, amely ebben az időszakban örökíti meg hazánkat: Idrísi világtérképét, illetve annak leírását, kommentárját. Ez a mappa köztudottan részben kereskedők beszámolóira építve íródott, akiket a szerző részletesen kikérdezett, amikor azok Szicíliában jártak; részben pedig korábbi geográfiai munkákra támaszkodott. Néhány – föltehetően kompilációból származó – hibát leszámítva a mű igen részletes, sok szempontból pontos: annyira, amennyire korának egyetlen térképe sem. Vélhetően Idrísi nem idegen kereskedők, hanem magyar kalmárok leírásából szerezhette részletes ismereteit. Természetesen az mára már nem állapítható meg, hogy ezek a kereskedők, ha magyarok voltak is, milyen vallásúak lehettek. Az azonban mindenképpen megfontolásra érdemes, hogy a leírásban a tudottan muszlimok lakta vidékek bemutatása igen hangsúlyosan szerepel.⁸ Ami a székesfehérvári királysírokban előkerült gyűrű keltezését illeti: annak helyességével kapcsolatban az utóbbi időkben jogosan fogalmazott meg igen erős kritikát Tóth Endre, amely még néhány más további érvel kiegészítve erősen megkérdőjelezi a III. Bélának tulajdonított leletanyag azonosításának lehetőségét (amint ezt könyvemben nyomatékosan jeleztem is). Így a kő keltezésének kérdése nem zárható le megnyugtatóan. (Nem föltételeztem azt, hogy mindössze ezek a tárgyak lennének kereskedelmük nyomai, nyilván a különféle muzulmánok lakta

⁵ Egyébiránt a Nagy által többször idézett Berend Nóra is a muszlim hatásokat mutató pénzek között tartja számon a CNH 109-et. BEREND Nóra: *A kereszténység kapujában: Zsidók, muszlimok és pogányok a középkori Magyar Királyságban 1000 k. – 1300 k.* Attraktor, Máriabesnyő 2012. 153. 65. jegyzet. Ezek – és más következetlenségek – után azt kell föltételeznem, hogy Nagy nem csak az én könyvemet, de Berend kiváló munkáját sem forgatta kellőképpen elmélyülten. (Egyébként pedig rövid fölmerést készítve őt laikus ismerősömet kérdeztem meg arról, hogy mit gondolnak erről a pénztípusról, s mindannyian azonnal arab írásnak nézték az éremkép középső részén látható ál-arab jeleket.)

⁶ RÉTHY László: *Corpus Nummorum Hungariae*. Budapest 1899.

⁷ Lásd Bolsakov és Mongajit 4. lábjegyzetben idézett forrásközlését (13–14.).

⁸ KRISTÓ Gyula: A Dél-Alföld történeti helye a középkori Magyarországon. In: KRISTÓ Gyula: *Fejezetek az Alföld középkori történetéből*. Szeged 2003. 157–169., főként 161–163. Kristó gyanítja ugyan, hogy olyan autentikus az értesülés, hogy itt föltehetőleg muszlim utazó információjáról lehetett szó, ez azonban bár föltételezhető, de nem bizonyítható, az meg aztán végképp nem, hogy az adott utazó magyarországi muszlim volt-e, vagy külföldi. Mindettől függetlenül önmagában ez a példa is rávilágít valamiféle – még ha csak meglehetősen esetleges – kapcsolat meglétére.

vidékeken más tárgyak is fölszínre kerültek, amelyek azonban a lelőhelyet leszámítva nem mutatnak etnikum specifikusságot, azonban a nagyobb mérvű távolsági kereskedelemnek bizonyítékai lehetnek.⁹⁾

A magyarországi muszlimokról szóló források jelentős részben, mint kereskedőkről beszélnek erről a népességről. Föltételezhetjük-e vajon, hogy az a nagyarányú kereskedelem amit a források alapján lebonyolítottak, csak a belföldi területekre korlátozódott? Úgy hiszem oktalanság volna azt gondolnunk, hogy a kereskedelem folytán vélhetően viszonylagosan tökéletes muzulmán csoportok megálltak a Magyar Királyság határainál és nem próbáltak meg távolabbi vidékekkel is kapcsolatot létesíteni, főként úgy, hogy törzsterületeik egy része az ország szélein feküdt. Kereskedelmük iránya nyilvánvalóan nem nyugati volt, hiszen ahogyan arra Kristó Gyula és Zsoldos Attila is rávilágított, a XI–XII. századi Magyarország még inkább volt tekinthető a keleti gazdasági körforgás részének, mint a nyugatinak.¹⁰⁾ Hogy kelet felé ne kereskedtek volna a magyarok, vagy valamely honi népcsoport, azt nehezen feltételezhetjük, annak ellenére, hogy írott források lényegében nem maradtak fenn erről a tevékenységről (de ez általában véve igaz a kelet felé irányuló szinte minden mozzanat esetébe – ezek a forrásokban jóval kevésbé hangsúlyosan, vagy egyáltalán nem szerepelnek, ami igen, annak javára utaltam könyvemben a kijevei példák esetén).

A magyarországi muszlimok tárgyi emlékeiről szólva jegyzi meg Nagy: „*III. Béla gyűrűjét és tevéit félretéve valóban fennmaradtak a középkori muszlimok magyarországi jelenlétének érdekes emlékei, ezeket azonban nem említi a szerző.*”¹¹⁾ Melyek ezek az emlékek vajon? Azt hiszem a vita tárgyát itt a bekezdés elején lévő „érdekes” szó adja, illetve, hogy ki mit tekint „érdekesnek”. A Nagy által lábjegyzetben citált cikkeket, illetve a bennük földolgozott lelőhelyeket magam is ismertem korábban. Azonban ezeket nem idéztem, mivel semmilyen olyasféle lelet nem fordult elő bennük, amely figyelemre érdemes volna. Egyetlen-egy olyan jellegzetes tárgy sem került elő, amely bármilyen módon is iszlám vallású népességhez köthető lenne. Csak a sertécsontok hiánya, illetve a temetkezés módja, ami izmaelita népességre vall, ezek is csak Orosházán vannak meg. Melyek tehát azok az érdekes emlékek, amelyekről Nagy szól? Tudtommal az általam is említetteken kívül nincsenek ilyenek, legalábbis nem III. Béla korából (amely időszakra elsősorban fókuszálódottak vizsgálataim). Azt hiszem a Nagy cikkében említett leletekhez képest a tevék és a gyűrű üdítően sokszínű anyagot jelentenek. Újra fölötlik bennem a kérdés, hogy bírálóm bizonyosan olvasta az általa lábjegyzetben szerepeltetett cikkeket, vagy csak hivatkozott rájuk?¹²⁾

Csak a pontosítás végett jegyeznek meg egyet, s mást az alábbiakkal kapcsolatban: „*Itt Ujszászi Réthy László nyomán Andalúziában keresi a magyarországi pénzek előképét.*” Munkámban nem gondolkodtam prekonceptiók mentén, sőt igyekeztem a korábbi kutatásoktól valamelyest eltávolodni a minél objektívebb kép érdekében. Réthy megérzése azonban helyes volt és végül – bár tőle függetlenül, több tucatnyi iszlám pénzeket bemutató katalógust átnézve – valóban az andalúz pénzek között találtam meg a mintául szolgáló veretet.

Nagy további megjegyzéseket tett az iszlám világgal kapcsolatos terminológiával összefüggésben is: „*Elsőként talán nem mellékes kiemelni, hogy olyan kifejezések, mint »király« és »királyság« értelmetlenek a középkori iszlám világban.*” Részben igaza van Nagynak, bár időről időre nevezik így ezeket az államalakulatokat (itt is egy meggyökeresedett szóhasználatról van szó; s például a sah kifejezést rendszeresen királynak szokás fordítani), valóban nem egészen helyes ez a forma, így szigorúan véve a terminológiát jogos a kritika. Mindezek fényében igencsak meglepő, hogy másutt így fogalmaz: „*Talán III. Béla iszlám fejedelemségek pénzgazdaságát másolta volna?*” Tehát míg szövegemben kifogásolta a szokott magyar terminológia használatát, addig másutt ő maga is alkalmazza azt, hiszen logikájából kiindulva a fejedelemség szó ugyanúgy nem használható az iszlám államokra, ahogyan a királyság sem; igencsak következetlen tehát!

⁹⁾ Lásd a Nagy által citált ásatási anyagokat. Így például az ún. golyvás üvegpalackok (amelyek a Nagy által idézett, Szabó László cikk szerint előfordultak Hajdúböszörményben is) a keleti üvegművesség jellegzetes termékei (bár a velencei és bizánci üvegek között is találunk hasonlókat).

¹⁰⁾ Lásd KRISTÓ: *A Dél-Alföld történeti helye...* (2003). Ezzel a kérdéssel kapcsolatban más kutatók is hasonló eredményre jutottak, nézeteiket jól összefoglalja Kristó idézett cikke.

¹¹⁾ Csak mellékesen teszem föl a kérdést, hogy ha már egyszer Nagy szerint a hazai muszlimoknak semmi közük sem volt a pénzveréshez, akkor miért szükséges ezek után azzal foglalkoznia oldalakon keresztül, hogy mégis elmagyarázza – többnyire hibásan és nem védhetően – hogy mit kell róluk tudni? Finoman szólva is következetlen!

¹²⁾ Nyilvánvalóan vannak más tárgyi emlékek is, amelyek hozzájuk köthetőek, vagy legalábbis muszlim jegyeket mutatnak, csak hogy ezek nem ebből a korszakból származnak. Hiszen a pécsi cella trichora az egyik legkézenfekvőbb példa lehetne, ám ezt inkább a XI. század a római kori emlékek továbbéléséhez. (A pécsi cella trichora falfestményeinek vizsgálata). *Antik Tanulmányok* 19 (1972):1. 64–80. A benevári üveglelet stílusa szerint a XIII. század elejére keltezhető – kissé sztereotipikus módon több esetben is a II. András féle keresztshadjáratot hozták összefüggésbe. H. GYÜRKY Katalin: *Üvegek a középkori Magyarországon*. Budapest 1991. 11. Valóban igaz, hogy a gyűrű almadin kőve korábbi munka lehet, de földbekerülése mindenképpen a XII. században történt meg (függetlenül a királysír pontos datálásától).

(Valójában mindkét szó használata helyes lehet az iszlám világ vonatkozásban is, Nagy részéről úgy látom mindez nem más, mint értelmetlen játék a szavakkal.)

A fentiekhez kapcsolódóan másutt imígyen fakad ki Nagy: „*Szintén olvashatunk értelmetlen fölvetéseket, mint például, hogy »maga a réz, mint anyag is utalhat muszlim hatásra, hiszen a mohamedán területeken elterjedt volt a rézpénzek használata. ... Egyáltalán milyen területekről beszélünk?*” Nem igazán értem, hogy a kifogásolt mondatban mi lehet „*értelmetlen*”. Hogy az európai országokkal szemben a rézpénz muszlimok uralta területeken széles körben elterjedt volt (számos helyen verték ezeket a pénzeket), s hogy legalábbis a III. Béla kora előtt nem sokkal betelepült honi izmaeliták ismerhették, az szerfölött valószínűnek tekinthető. Amennyiben ezek a muszlimok is szerepet játszottak a magyar pénzverésben, úgy valamiféle ismereteik talán lehettek az iszlám világ pénzforgalmáról. A Nagy fölvetette kérdés csak a Berend Nóra által fölállított „koordináta-rendszerben” nyer értelmet. Ha nem tekintünk megállapításaira merev tézisekként, akkor a kifogásolt részben vizsgált jelenségekkel kapcsolatos problémák értelmet nyernek.

Nagy idézi egy mondatot: „*minden bizonnyal nemcsak kulturális és vallási kapcsolat állt fenn a hispániai muszlimok és magyar hitsorsosaik között, de a kereskedelmi kapcsolatok igencsak gyengék lehettek.*” Majd így folytatja: „*Ez után a szerző az ellen érvel, hogy erős kereskedelmi kapcsolat állt volna fenn, ahelyett, hogy bizonyítékot hozna fel bármiféle kulturális, vallási vagy kereskedelmi kapcsolatra.*” Akár Abu-Hámid, vagy Idrísi, akár pedig a Jácut általam idézett írása bizonyítja a kapcsolatot, csakhogy ezekből haloványan az tűnik ki, hogy ez a kötelék nem lehetett rendszeres és vélhetően elsősorban nem kereskedelmi kapcsolat volt. A leletanyag és a források gyér száma arra utal, hogy nincs kimutatható közvetlen, elsődleges kereskedelmi kapcsolat, de kérdés, hogy mindezen hiányok jelenthetik-e azt, hogy egyáltalán nem volt kontaktus? Föltehetjük azt, hogy miután egy népesség több száz, vagy ezer fős tömegben települt át hazánkba, egyáltalán nem tartott kapcsolatot szülőhelyével? Vagy legalábbis nem próbáltak hasonló kultúrájú, vagy vallású területekkel valamiféle kapcsolatba lépni? A fenti példák mindenképpen igenlő választ jelentenek, s alkalmi kereskedelemről Abu-Hámid példájából kiindulva eléggé valószínű, hogy más esetekben is beszélhetünk.

Ami Muhammad ibn Szad nevének írását illeti, súlyos hibát vétettem, teljességgel helytálló Nagy meglátása, valóban rossz formában „magyarosítottam” a nevet. Az uralkodási éveivel kapcsolatban lehetséges, hogy igaza van Nagynak, de a tisztánlátás kedvéért megjegyezném: az általam használt Moneda Andalusí¹³ című katalógusban 1147–1171 évszámok szerepelnek, onnét változatlanul emeltem át uralkodási éveit, de egyébként a Nagy által citált (szerinte szakszerű és megbízható) internetes katalógusban is ez dátumpár olvasható és még nagyon sok más helyen találkoztam vele. Nem vagyok az arab történelem kutatója, tehát nem tisztem eldönteni a kérdést, de az az érzésem, hogy a szakemberek között sincs konszenzus arról, mikortól meddig is uralkodott Ibn Mardanís (még akkor sem, ha az eltérés csak vélhetően a hidzsra szerinti átszámítás különbségéből ered). Sem nem etikus, sem pedig a szakmai vitákat nem tükröző magatartás ilyen vitatott – és egyébként marginális – kérdésben egyoldalú bírálatot megfogalmazni, hiszen a gyanútlan olvasó könnyen adhat igazat Nagynak anélkül, hogy a kérdéskör hátterével tisztában lenne.

Nagy mindezeket részben annak kapcsán jegyzi meg, hogy: „*...Ujszászi csupán a pénzek előoldaláról ír: Ha az olvasó esetleg veszi a fáradságot és beszerzi az említett katalógust, egyből feltűnik neki, hogy Ibn Mardanís pénzeinek hátoldalai eltérnek a magyar pénzekétől.*” Bár explicite nem kerül kijelentésre, hogy csak az előoldal hasonló, de ahol erről szó van, ott az alábbi megfogalmazást használtam: „*veretei [ti. Ibn Mardanís pénzeinek] előoldali mezeje igen hasonlít a CNH 101 mezőjére*”. Egyébként pedig a magyar pénzek hátlapjain ábrázolásai köztudottan jóval kevésbé hangsúlyosak (esetenként elnagyoltak, kidolgozatlanok, sőt elhanyagoltak) az előoldalhoz képest, így van ez a CNH 101 esetében is, így ezen éremkép esetében jóval kisebb eséllyel találhatunk pontosan megnevezhető előképet.

Szicília muszlimoktól való visszahódításával kapcsolatban Nagy jogosan kifogásolja, hogy az általam említett 1088-as dátummal szemben csak 1091-re foglalták vissza teljesen a szigetet. 1088 szimbolikus év, amikor I. Roger normann gróf II. Orbán pápától püspökség alapításának és apostoli jogok gyakorlásának

¹³ GARCIA, Alberto Canto – TAWFIQ, ibn Hafiz Ibrahim: *Moneda Andalusí*. Madrid 2004. Az ibériai párhuzam ismertetése kapcsán Nagy helytelenítette, hogy egy olyan katalógusra hivatkoztam (Moneda Andalusí), amelyik honi könyvtárakban elérhetetlen, s hiányolja, miért nem utaltam egy általa konkrétan megnevezett internetes oldalra. Nos, ha csak módomban áll, nem szívesen hivatkozok hullámzó minőségű és időről időre változó weblapokra, jelen esetben pedig volt megfelelő nyomtatott katalógus, amelyet citálhattam. Egyébiránt a mondott honlap tudtommal 2009 júliusa óta létezik, a kéziratot pedig ekkoriban zártam le. Bár nem jártam direkt utána, de a kötet legalább három magyar közgyűjteményben megtalálható, egy további példánya a Magyar Numizmatikai Társulat könyvtárában van és még háromról tudok magántulajdonban (ráadásul még kapható is, bár igen borsos áron), tehát nem sokkal nehezebben hozzáférhető az érdeklődők számára, mint például a már sokat emlegetett Berend féle kötet angol változata volt tíz éve (aminek egyébként akkoriban csak egy fénymásolt változatát tudtam beszerezni). A Nagy által jogosan hiányolt képek kimaradásának valóban anyagi okai voltak: az eredetileg tervezett több mint százhusz darab kép helyett végül csak alig ötven fotó jelent meg.

lehetőségét kapta.¹⁴ Mereven, csak az évszámokat nézve igaza van tehát Nagynak, bár a sziget „funkcionális” elfoglalása és a normann államba történő politikai jellegű integrálása már lényegében 1088-ra befejeződött.¹⁵

Nagy kifogásolta, hogy röviden foglalkoztam a Kárpát-medencében előforduló arab ezüstpénzekkel: „Számtalán felmerülhet az olvasóban, hogy vajon miért kell a 10. századi dirhemekről olvasnia, ha azoknak látszólag semmi kapcsolata sincs a CNH 101-gyel.” Munkámban igyekeztem komplexitásra törekedni, fölvezetve a lehetséges párhuzamokat, előzményeket: a X. századi dirhemek Kárpát-medencei forgalmának megemlézése úgy hiszem elkerülhetetlen egy efféle elemzés során. Könyvemben leszögeztem, hogy a X. századi muszlim pénzek ugyan jelen voltak hazánkban, de használatuk, nem folytatódott, újabb veretek nem kerültek a magyar pénzforgalomba. (Ezzel – öt sor és két lábjegyzet után – ezen kézenfekvő előzmény vizsgálatát be is fejeztem. Nem szórakoztattam olvasóimat fölöslegesen oldalakon keresztül a honfoglalás-kori külföldi pénzek – egyébként igencsak érdekes – történetével.) Majd így folytatja: „Az említett pénzek szinte kivétel nélkül Közép-Ázsiából, a Számánida Birodalomból származnak, így természetesen nem arabok készítették őket.” Ez így igaz, hiba volt részéről magyarázat nélkül ezt a terminológiát használni (ezért itt jegyzem meg, hogy az arab fölíratokat viselő pénzeket a magyar numizmatikai szakirodalom is gyakran nevezi rövidítően arab vereteknek, amivel nem a pénzek arab kibocsátóira, hanem csak az írás típusára szokás utalni).

Számos további olyan megnyilvánulása van Nagynak, amelyek alapján – ismételtelen – arra következtetek, hogy úgy fogott hozzá a recenzió megírásához, hogy figyelmesen végig sem olvasta könyvem. Az alábbi – keresztények által készített arab fölírtos pénzekkel kapcsolatos – véleménye is ezt támasztja alá: „...nem hoz konkrét példákat, így nem tudjuk, pontosan milyen pénzekre gondol. Különösen meglepő, hogy nem említi VIII. Alfonz kasztíliai király (1158–1214) pénzeit, amelyek a magyarországi példákhoz hasonlóan Almorávida érmeiket másolnak, ám felirataik helyes arabsággal készültek és keresztény jelentéssel bírnak.” Könyvem 42. oldalán öt példát soroltam föl ezzel a kérdéssel kapcsolatban, közel fél oldalon és hat jegyzetben foglalkozva vele. Mindezek fényében szinte már nevetséges, hogy éppen az általa olyannyira hiányolt VIII. Alfonz pénzeinek megemlézését kéri számon Nagy, hiszen a fölsorolásban lévő példák között ez is ott volt. Ezek után így folytatja okvetlenkedését: „A keresztény országokban vert arab felírtos pénzek részletes vizsgálata fontos része lenne Ujszászi könyvének, így okkal hiányolja az olvasó.”. Egyrészt (ahogyan azt az imént ecseteltem) megtörtént a vizsgálat, másfelől pedig Nagy másutt értetlenkedik, hogy – szerinte – fölösleges témákkal hozakodik elő, itt meg hiánnyal vádol? Nem hinném, hogy a fentebb említetteken túl komoly föladata lett volna könyvemnek, hogy a különféle dél-európai példákat taglalja, amikor ezek többnyire teljesen más földrajzi és társadalmi környezetben, az iszlám gazdasággal szinte szimbiotikus viszonyban létezve jöttek létre. Vagyis érdemi módon nem vethetőek össze a magyar pénzekkel! Amint arra Berend nagyon helyesen mutat rá könyvében (pl.: 56. o., de lépten-nyomon találunk erre példát az európai párhuzamok ismertetésekor): a honi muszlimok származása, életmódja, környezete gyökeresen eltért például a szicíliai, vagy az ibériai muzulmánokétól. Arról meg már csak röviden teszek említést, hogy ezen területek fragmentált érmeleése (de szinte a pénzverés rendszerének minden eleme) gyökeresen különbözik a magyar viszonyoktól, a részletes összehasonlításnak tehát nem lett volna sok értelme.

Majd a szövegemet idézve így folytatja: „fogós kérdést jelent a CNH 101 olvashatatlan felirata (58. o.), holott az előző oldalon említette, hogy szerinte az ibériai, szicíliai és szentföldi pénzek esetében is csupán imitálták az arab írást. Mindezt azzal köti össze, hogy a magyarországi muszlimok írástudatlanok voltak, bár szerinte a „vezetőik” között valaki biztosan tudott arabul írni és olvasni. Számomra érthetetlen, milyen vezetőikről van szó, illetve hogy hol van a kapcsolat a muszlimok (vagy vezetőik) írástudása és a pénzek olvashatatlansága között. Mivel a CNH 101 a teljes magyarországi lakosság (és nem csak a muszlimok) számára készült, így talán logikusabb lenne a 12. századi magyarság arab tudásának hiányával magyarázni a legendák olvashatatlanságát.” Amikor a nyugati példákat ismertettem, utaltam többek között arra, hogy Alfonz pénzén arab nyelven olvasható szöveg volt. Hogy vezetőik bizonyosan voltak, ahhoz csak elég Szűcs Jenő összefoglaló munkájának eredményeire hivatkozni.¹⁶ Egyébként pedig értetlenül állok az előtt, hogy Nagy összetartozó problémák egyes elemeit miért próbálja negligálni, széttördelni, s miért is várná el tőlem is ugyan ezt az – egyébként minden szempontból hibás – eljárást. A helyi muszlim közösség írástudatlansága nyilvánvalóan oka lehet annak, hogy nem készültek a magyar pénzek értelmes fölíratokkal, ennek ellenére nem zárható ki, hogy egyesek tudtak írni és olvasni is közülük.

¹⁴ MATTHEW, Donald: *The Norman Kingdom of Sicily*. Cambridge 1992. 27–28.

¹⁵ Az utolsó erősség (Noto vára, illetve közvetlen környéke) valóban 1091-ben esett el, de 1086-ra már a muszlimok visszaszorultak a sziget déli csücskére egy legfőbb néhány száz négyzetkilométeres területre. METCALF, Alex.: *The Norman conquest of Muslim Sicily*. Edinburgh 2009. 100.

¹⁶ SZÜCS Jenő: Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. *Holmi* 20 (2008), főként 1404–1405.

A gazdasági háttér elemzése kapcsán Nagy értetlenkedve emelt kifogást az ellen, hogy – ahogyan ő fogalmaz – „csapongó” módon számos III. Béla korát jellemző momentumról, tényről esik szó. Azt hiszem ennek a fajta „csapongó” bemutatónak a szükségességét és okát kétszer is megadtam, ennyiből azonban ezek szerint nem volt világos: „A források szűkössége miatt apró, rövid idő alatt lezajlott változásokat nincs lehetőség érzékelni, de még a hosszú, nagy ívű fejlődéseket is csak körvonalaikban lehet felvázolni. Így két és fél évtized gazdasági, pénzügyi változásainak megértésére kísérletet tennünk majdhogynem reménytelen vállalkozás.” (56. o.), majd: „Ahogyan arról már korábban szó esett, keveset tudni arról, milyen is lehetett a magyar gazdaság állapota a XII. század második felében. Pontos számok, adatok, ismeretek nem állnak rendelkezésünkre ebből a korszakból a gazdaság egyetlen ágát illetően sem, azonban talán más jelenségek alapján felmerhető milyen karban volt ekkoriban Magyarország.” (62. o.) Nem tudom, hogy egy minél nagyobb merítésre törekvő elemzés az ország általános fejlődésének tekintetében miért is ne tartozhatna egy pénztörténeti munkához? Főleg akkor, ha más források kevésbé állnak rendelkezésre, ugyanakkor a vizsgálat ráadásul hasznos volt a bizánci és a közel-keleti kapcsolatok fölvázolását tekintve is.

Szintén kifogásolta Nagy, hogy foglalkoztam egy vitatott eredetű aranypénzkérdésével: „A következő alfejezet elvben a rézpénzek értékével foglalkozik, ehelyett többet olvashatunk a sok vitára okot adó STEPHANUS REX – PANNONIA köriratú aranypénzről. (71–74. o.)” Mivel igyekeztem rendszerszerűen vizsgálni a rézpénzek pénzforgalmi helyzetét, az aranypénzek kérdésének alaposabb körüljárása szükséges volt. Nem tudom, hogy milyen numizmatikai ismeretekkel rendelkezik Nagy, de úgy hiszem, magam is világossá tettem, hogy az aranypénzverés lehetőségének vizsgálata egyrészt egy szakirodalomban fölbukkant utalás, másrészt pedig a bizánci pénzrendszer tagolásának esetleges átvétele kapcsán volt szükséges. Egyébként csak úgy mellékesen megjegyezném, hogy a majd nyolc oldalas fejezet alig több, mint két és fél oldala foglalkozik az aranypénz kérdésével, így az, hogy „többet” olvashatunk erről, mint az értékviszonyokról tényszerűen sem igaz, hamis állítás, vagy nagyzó, rosszindulatú ferdítés.

Ezek után megjegyzi Nagy: „Mindenesetre az a – számomra értelmezhetetlen – kijelentés, hogy »arab országokban a középkor folyamán hivatalosan ugyanis nem verettek rézpénzeket, az uralkodó nem bocsátott ki rézvereteket, hanem csak arany és ezüstpénzeket« (75. o.) Pohl Artúr cikkén túl más hivatkozásért kiált.” Nos, ha valamiért kiáltozni szükséges, az Nagy bosszantó rövidlátása, ugyanis a kifogásolt résszel kapcsolatban a lábjegyzetben hivatkozom Szilágyi Mihály cikkére is, de ha ez sem elég, akkor számos további munka vonatkozó részével is alá lehet támasztani a leírtakat.¹⁷ Egyébként pedig elégséges csak tovább olvasni a szöveget és kiderül: arról szól a hivatkozott rész, hogy a rézpénzeket csak helyi, lokális veretekként használták, s egyáltalán nem arról, hogy ilyen pénzek ne készültek volna.

Nagy kifogásolja azt is, hogy miért vizsgáltam újra a rézpénzek funkcióit a zsetonok, kegyérmek szempontjából, következetlennek nevezve könyvem (utóbbi kritikájára még később kitérek). Az inkriminált – kissé valóban vegyes – részben szükséges volt foglalkozni ezen lehetőségekkel, mert a szakirodalomban és a gyűjtői vélekedések között is időről időre föltűnnek ilyesféle elméletek.¹⁸

Kritikája végén Nagy megjegyzi: „A könyv elolvasása után az volt a benyomásom, hogy egy sietve megírt munka, amely során a szerző értékes megfigyeléseket tett, ám nem volt ideje arra, hogy egyértelműen hiányzó részkérdésekre, mint például a CHN 101 hátoldala, a CNH 98 és 101 altípusai vagy különösen az európai párhuzamok kitérjen. Ez után megdöbbenve olvastam az Utószóban, hogy Ujszászi egy évtizedet szentelt a rézpénzek kutatásának. Így különösen érthetetlen, hogyan maradhatott a monográfia felépítése és érvelése szemmel láthatóan következetlen, illetve hogyan tartalmazhat a kötet számos tévedést...”

¹⁷ Csak okulásul és a példa kedvéért álljon itt féltucatnyi hivatkozás: BROOME, Michael: *A Handbook of Islamic Coins*. S. I. 1985. 15–18.; BATES, Michael L.: *Islamic Coins*. New York 1982. 16.; UDOVITCH, Abraham L.: *Partnership and Profit in Medieval Islam*. New Jersey 1970. 52–55.; ILISCH, Lutz: 'AbdAl-Malik's Monetary Reform in Copper and the Failure of Centralization. In: *Money, Power and Politics in Early Islamic Syria: A Review of Current Debates*. (Ed. John Haldon) Farnham 2010. 125–134.; ALBUM, Stephen: *Marsden's Numismata Orientalia Illstrata*. New York 1977. 24.; más szempontból ugyan, de: BELAVEV, Vladimir A. – SIDOROVICH, Sergey V.: *Apropos of the 13th Century Copper Dirhams of Bukhara with Chinese Characters*. In: *The 2nd Simone Assemani Symposium on Islamic Coins*. Trieste 2010. 200–209. De a sor még igencsak hosszasan folytatható lenne. Mindez jól mutatja, hogy Nagy – annak ellenére, hogy arabistának vallja magát – az iszlám numizmatika alapvonait sem ismeri.

¹⁸ Döntésem helyességét (a kérdés újabb szempontok alapján történő ismételt vizsgálatát) mi sem bizonyítja jobban, minthogy könyvem megjelenése óta Prohászka Péter és Szende László közös cikkében a CNH 98-as típussal kapcsolatban hangsúlyosan vetette föl annak esetleges zárandókjelvény mivoltát. PROHÁSZKA Péter – SZENDE László: Egy középkori zárandókjelvény Esztergom–Szentkirályról. *NK* 108–109 (2009–2010) 199–209. főként 204–205., érvelésük azonban szerintem cáfolható. (Mellékesen megjegyzem, hogy a Nagy által olyannyira kifogásolt aranypénzzel kapcsolatban is több megállapítást tettek.) Újabbán szintén zárandókjelvényként szerepelt a két királyalakos típus egy Debrecen–Monostorerdőn előkerült sír anyagának ismertetőjében. KOLOZSI Barbara – LÁSZLÓ Attila – JURÁŠ Ákos: Egy Árpád-kori zárandókjelvény. (A kiadvány csak plakátszerűen készült el, annak is csak digitális verzióját láttam, így pontosabban nem áll módomban hivatkozni.)

A fentebbiekben előadott érvelésem úgy hiszem, ékesen bizonyítja, hogy könyvem talán nem annyira összecsapott munka, mint ahogyan azt Nagy – nem egészen értem, hogy miért – láttatni szeretné. Bírálata ez azonban már annál kevésbé igaz. A pénzek altípusaival kapcsolatos megjegyzést nem tudom hová tenni, tekintettel arra, hogy a rézpénzek eddigi legteljesebb és legrészletesebb tipizálását adtam könyvemben, több oldalon keresztül foglalkozva az egyes változatokkal, számos részletkérdésre kitérve és még újabb eredményeket is sikerült elérnem e téren. Őszintén kíváncsi volnék rá, hogy pontosan mit is hiányolt a rézpénzek osztályozása kapcsán? Számomra ez is egyértelműen igazolja, hogy Nagynak a kötet numizmatikai tartalmát illetően még csak halvány fogalmai sincsenek. A könyv előmunkálataival kapcsolatos averzióinak is hangot ad Nagy, ezen mondattal kapcsolatban hadd idézzek az Utószóból: „Tíz éve kezdtem foglalkozni a rézpénzekkel és azóta időről időre visszatértem rejtélyükhöz...” (84. o.). Ez azonban nem egészen azt jelenti, amit Nagy sugallni szeretne (nevesen, hogy tíz éven keresztül intenzíven csak ezzel a témával foglalkoztam). Nem szántam a munkára tíz évet, de fölteszem, mint gyakorlott kutató Nagy is találkozott már olyan kérdésekkel, amelyekre nem lehetett azonnal és egyszerűen válaszolni, s amelyek többirányú vizsgálata hosszú időt vett igénybe, nem is beszélve a vele párhuzamosan folytatott egyéb kutatások soráról. Egyébiránt csak megjegyezném, hogy egy tartalmas kötet esetében az a tízesztendőnyi előkészület még talán nem is nevezhető olyan soknak...

Nagy Péter Tamás bírálatainak záró mondatára reagálva pedig határozottan visszautasítom, hogy munkám írása során bárhol is „következetlen” lettem volna! Írja ezt Nagy arra való hivatkozással, hogy egy-egy téma tárgyalásához többször is visszatérek. Igen ám, de ez a visszatérés mindig más és más aspektusból történt. Nem igazán értem, miért jelent problémát, ha más ismeretanyag, más megközelítés után újra leszögezünk, megerősítünk egy korábbi gondolatot. A téma egyébként is annyira szövevényes, hogy időről időre szükséges volt visszatérni egy-egy szálhoz, s mindezek ellenére a szöveg – véleményem szerint – koherens és követhető maradt.

Itt be is fejezem tárgyyszerű válaszomat Nagy cikkére, habár sok minden volna még, amit kifogásolni lehetne, de nem élek vissza olvasóim türelmével, s fölöslegesnek is látom, hogy minden egyes rosszmájú, vagy hamis alapokon nyugvó – többnyire igencsak mellékes – megjegyzésre reagáljak. Van azonban néhány általánosabb érvényű észrevételem is, amelyeket nem hallgathatok el.

Bírálóm sokszor igen rosszindulatúan viseltetik könyvemmel szemben. Olyan stiláris sajátságokat, amelyek megítélése ízlésbeli kérdés hosszasan ecsetel, bár ezek többnyire semmilyen módon sem érintenek érdemi kérdéseket. Magam is szoktam keményebb hangvételű, kritikát is tartalmazó (ennél az írásnál persze jóval rövidebb) recenziókat megjelentetni, s jómagam is igénylem a tárgyyszerű és kérlelhetetlen bírálatot, amelyet többnyire el is fogadok. De ez a mostani írás szinte a személyeskedésig megy bizonyos esetekben – ennek azonban sem okát, sem értelmét nem látom.

Nagy több ízben tesz olyan állításokat, amelyek alapján úgy tűnik, hogy nem olvasta el könyvem minden részét, vagy ha mégis, akkor azt igencsak figyelmen kívül tette. A recenzió komolyságát és minőségét a megjegyzéseim mutatják, azzal együtt, hogy ahogyan említettem, van néhány akceptálandó észrevétele, de ezek nem numizmatikai természetűek.

Azt kell, hogy mondjam, ez a recenzió – vagy nevezzük inkább bírálatnak – nem reagál érdemben a könyvem lényegét érintő megállapításokra, hanem csak inkább erős szörszálhasogatásba bocsátkozva próbál meg bizonyos részeket kikezdeni. Kétségtelen tény, hogy vannak hibái könyvemnek, az ezek javítására irányuló jobbító megjegyzéseket örömmel vettem. Készséggel elismerem, hogy az iszlámmal kapcsolatos szakkifejezéseket néhol helytelenül (bár következetesen) használtam, igaz mondanivalóm lényegét, értelmét ezek a terminológiai finomságok többnyire csak igen kevésbé érintették, vagy zavarták. Nagy hozzászólásait az arabista terminológia részéről akkurátus pontosság és szigorúság jellemzi, egyébiránt azonban úgy tűnt számomra, hogy más helyütt nemhogy filológiai igényrel nyúlt volna hozzá szövegeimhez, hanem igen kezdetleges és érzéketlen módon alkotott róla véleményt.

Írásom elején hangot adtam a tudományos polémia hasznosságával kapcsolatos nézeteimnek. A fentiek fényében Nagy vitacikkét azonban – néhány részletkérdést leszámítva – sem hasznosnak, sem pedig különösebben szórakoztatónak nem találtam, s úgy hiszem lényegében sem a magam, sem az olvasóközönség épülését nem szolgálja, sőt bántóan alacsony színvonalával inkább csak kellemetlen élményt jelent olvasása.

Ujszászi Róbert
Móra Ferenc Múzeum
Szeged

Báró Bakách-Bessenyey Ferenc

Serlegvacsorai megemlékezés
2013. december 12.

Társulatunkban több mint száz éves múltra visszatekintő kegyeletes szokás, hogy minden év decemberében ünnepi összejövetelen emlékezünk meg körülünkbelől eltávozott, olyan kiváló tagtársunkról, aki a numizmatika tudományának művelése során érdemeket szerzett és emellett valamennyiünk osztatlan tiszteletét és megbecsülését is élvezte!

Ez alkalommal a csaknem napra pontosan egy évvel ezelőtt elhunyt kedves tagtársunkról és barátunkról, báró Bakách-Bessenyey Ferencről emlékezünk meg. Nagy megtiszteltetés számomra, hogy Társulatunk vezetősége és tisztikara engem kért fel eltávozott barátunk emlékének méltatására.

Nem volt a Magyar Numizmatikai Társulat történetének a II. világháborút követő időszakában más olyan tagtársunk, aki annak ellenére, hogy csak évente kétszer találkozhattunk vele, mégis olyan maradandó emléket hagyott volna mindannyiunkban, mint B. Bessenyey Ferenc. Egyszerű, szerény, érdeklődő, mindig mosolygó, ám tiszteletet parancsoló személyisége még azokat is odafigyelésre készítette, akik nem tudták, ki is ez az elegáns, kicsit akcentussal, de gyönyörű választékos magyarsággal beszélő idős úr.

Bessenyey Ilona, Feri bátyánk középső lánya és unokatestvére, Barcza Ilona, akit ma itt körülünkben köszönhetünk, voltak olyan kedvesek és rendelkezésünkre bocsátották Ilona asszonynak Bessenyei Ferenc búcsúztatásán elmondott megemlékezését. Szívességüket hálásan köszönjük, hiszen nagyon nehéz alkalomhoz illő tömörséggel megfogalmazni mindazt, amit Bessenyey Ferenc jelenléte számunkra jelentett. A lánya által összeállított megemlékezés azonban nemcsak Bessenyey Ferencet ismerteti meg közelebbről velünk, de személyes sorsuk és kapcsolatuk példaként szolgálhat minden generáció számára.

Ilona lánya visszaemlékezéséből tudjuk, hogy úgy tíz évvel ezelőtt elkészített egy gyászjelentés tervezetet, amelyben minden olyan fontos életrajzi adatot rögzített, amelyről úgy érezte, hogy halála esetén tartalmazza azokat a tényeket, amelyek a nyilvánosságra tartoznak. Ennek tiszteletben tartásához gyermekei szerint szigorúan ragaszkodott is, így mi is tartjuk magunkat kívánságához!

Bakách-Bessenyey Ferenc 1925. május 5-én született Budapesten. Jogot tanult, bankárként futott be karriert, majd farmerként dolgozott és élt, kezdetben csak az év egyik felében, majd életének utolsó éveiben már állandó jelleggel a megörökölt történelmi *Bitter Root Stock* farmon. Alelnöke volt a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének, kiváló nyelvész, amatőr történész, zenebarát és mindenekfelett szeretett és szerető férj és apa.

Édesanyja Rőjtöki Bene Gizella, édesapja báró Bakách-Bessenyey György, aki diplomata, 1938-tól belgrádi, 1941-től vichyi, 1943-tól berni követ volt. Ez utóbbi tisztségéről 1944. március 22-én Magyarország német megszállása után lemondott. Kállay Miklós megbízásából dolgozott a különbéke előkészítésén. A

nyugati hatalmakkal folytatott tárgyalásai eredménytelenségét látva sürgette Horthy Miklóst a szovjetekkel való kapcsolat felvételére. Fáradozásainak sikertelensége láttán befejezte közvetítői szerepét, majd a magyar diákokat és menekülteket támogató bizottság elnöke lett. Miután a világháború után már nem térhettek vissza Magyarországra, 1946-ban a család az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Az emigrációban az 1956-os forradalom bukásáig a Magyar Nemzeti Bizottmány külügyi igazgatójaként dolgozott. Tagja volt a Szuverén Máltai Lovagrendnek. Ez az a családi háttér, amelyből Bessenyei Ferenc élete indítást nyert.

Iskoláit Budapesten végezte, egyetemi tanulmányait is itt kezdte meg, azonban a német megszállás után az egész család Svájcba menekült. Jogi tanulmányait így Lausanneban fejezte be. Itt ismerkedett meg feleségével, Barcza Évával, akit 1946. november 23-án vett feleségül és hűséges társa volt a szó igaz értelmében, jóban, rosszban, egészségben, betegségben 63 éven át Éva asszony 2009-ben bekövetkezett haláláig. Három gyermekük született: Margit, Ilona és Krisztina.

Az Egyesült Államokba történt emigrációja után – köszönhetően kiváló nyelvtudásának, hiszen hét nyelven beszélt – a bankszakmában helyezkedett el, és nagy karriert futott be. Kezdetben az *Alexander Kremer and Co.-nál* dolgozott, majd a *J. Henry Scroder Bank* európai ügyekért felelős egyik igazgatója volt, pályafutása megkoronázásaként az *M. T. B. Bankszövetség* elnöke lett. Alelnöke volt a Spanyol-Amerikai Kereskedelmi Kamarának, igazgatója az ausztriai és belga kereskedelmi kamaráknak és elnöke az Amerikai Portugál Társulatnak. A portugál kormány ezért a tevékenységéért a *Tengerész Henrik Rend középkeresztje a csillaggal* érdemrenddel tüntette ki. A Máltai Lovagrendbe 1975-ben vették fel, 2000-ben lett nagykeresztos lovag becsületességéért és áldozatkészségéért. Alelnöke volt a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének. Ő vezette a Máltai Lovagrend jótékonyági tevékenységét Magyarországon, ami különösen nehéz feladat volt az ország 1946 és 1989 közötti szovjet megszállása idején.

Az 1980-as években mostohaanyjától, Sigray Margittól örökölte meg a történelmi *Bitter Root Stock* farmot a montanai Hamiltonban. A grófnő unokája volt Marcus Dalynek, az ír bevándorlóból önmagát „rézkirállyá” felküzdő kiváló üzletembernek, aki a farmot 1886-ban alapította. A grófnő a magyar melegvérű lovak újratenyésztésbe fogását és a fajta felvirágoztatását tekintette fő feladatának, mivel a világháború során ez a vérvonala csaknem kipusztult. Ezeket a nemes családi hagyományokat Bessenyei Ferenc is folytatta, marhákat tartott, lovakat tenyésztett, bankárból komoly állattartóvá képezte magát, és mindezt végtelen nagy hozzáértéssel, tökéletességre törekedve, és mint minden addigi feladatát is az életben, örömmel tette. Szeretett vidéken élni, szerette a természetet, a természet közelségét, az egyszerűséget. Otthon érezte magát – mint Margit lánya emlékszik vissza – kis tanyájukon a „*semmi közepén, fűtés nélkül, elektromosság nélkül, a kényelmes civilizáció nélkül is*”.

Szenvedélyesen szerette a történelmet, folyamatosan nyomon kísérte a világ eseményeit és a diplomáciai történéseket. Történelemszeretete vezette el a numizmatikához. Közel négy évtizede már annak, amikor levél érkezett New Yorkból a Magyar Numizmatikai Társulatba B. Bessenyei Ferenc aláírással. A rendkívül udvarias, kiváló magyarsággal kék levélpapíron írógéppel írott levélen az volt a szembetűnő és egyben a feladó karakterére is oly jellemző, hogy az ékezetek precízen ki voltak javítva tollal a magyar helyesírás szabályainak megfelelően. Kedves barátsággal érdeklődött feladója a magyar numizmatikai kiadványokról, elsősorban a Numizmatikai Közlönyről, és arról, hogyan is tudna hozzá jutni. Természetesen a Társulat azonnal felajánlotta a cserekapcsolat lehetőségét, amit ő örömmel el is fogadott. Érdeklődése a magyar pénzérmék gyűjtése iránt összefüggött azzal az eltökéltséggel, hogy a magyar történelmet a lehető legjobban megismerje. Saját bevallása szerint is úgy érezte, hogy a pénzérmék az uralkodók legintimebb megnyilvánulásai és rajtuk keresztül tudott egyre jobban elmerülni Magyarország történetének felfedezésében. Így sikerült összegyűjtenie az Egyesült Államok legjelentősebb magántulajdonban lévő történelmi magyar numizmatikai gyűjteményét, melynek egyes darabjairól, különlegességeiről gyakran és szívesen, de mindig végtelen szerénységgel és alázattal beszélt. Ritkán érezzük olyan erősen egy barátunk eltávozásakor a fájdalom, a hiány, a gyász mellett azt az érzést, hogy nem használtuk ki teljesen a kínálkozó lehetőséget elmélyült, meghittebb beszélgetésekre. Mindazok, akiket megtisztelt érdeklődésével, a beszélgetések közben úgy érezhették, hogy éppen ez a párbeszéd a legfontosabb számára. Mindig kíváncsi volt arra, hogy mi is történik körülöttünk a szűkebb családjunkban, a Társulatban, amit nagyobb családjának tekintett és Magyarországon, a hazánkban. A vele való találkozások csupán perceknek tűntek, hiszen igen gyorsan búcsúzott, kívánva mindannyiúnknak minden jót, várakozva kérte az új kiadványok megjelenéséről szóló tájékoztatást. Karácsony előtt mindig jelentkezett, ez volt a legfontosabb ünnep számára. Ha tehetett, ezt mindig szerettei körében töltötte. Mint mindennek, ennek is megadta a módját: karácsonyfát díszített, ajándékokat készített, és büszkén, óvó szeretettel figyelte, hogyan fejlődnek gyermekei, hogyan alakul életük a felnőtté válás során. Odafigyelt családjára minden tagjára, így testvérére Bakách-Bessenyei Évára és a távolabbi rokonokra is, ők is élvezhették állandó gondoskodását, szeretetét.

Éremgyűjtő volt, gyűjtő a szó klasszikus értelmében. Gyűjteményének minden darabját szerette, értéket akart teremteni, nem anyagi, hanem eszmei értelemben. A Magyar Numizmatikai Társulatot első hazatérésétől és így a személyes kapcsolatok felvételétől kezdve folyamatosan támogatta. Szívügyének érezte az intézmény fennmaradását. Könyvtárunk gyarapításában, anyagi támogatásunkban mindig élen járt. Társulatunk ezért 2001-ben Szentgáli Károly Jutaloméremmel tüntette ki. 1991-től tagja volt a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének is. Modern magyar emlékpénz gyűjteménye darabjait az egyesületi tagsága révén szerezte meg.

A történelem és a nemzeti örökség, a család és a barátok mindennél fontosabbak voltak számára. Miközben amerikai állampolgár volt, élete végéig magyar maradt. Élete célja mind a Magyarországon, mind a száműzetésben élő magyarokon való önzetlen segítség volt. Ennek legszebb példáját akkor adta, amikor az 1992-es kárpótlások során, mint egyedüli örökös visszakaphatta volna a Sigray birtok közel 3000 katasztrális hold őrsegi erdejét. Ekkor az országban talán egyedülként lemondott a jogos kárpótlásról, és a következőket nyilatkozta: „Amennyiben nyilas, náci vagy kommunista hatóságok ellen volna módom követeléseket támasztani, maradéktalanul megtenném. Most azonban Magyarországon egy szabadon és demokratikusan megválasztott kormány működik, éppen elég nehézséggel küzd, hogy szegény hazánkat újból talpra állítsa. Ilyen körülmények között még kis mértékben sem kívánnék hozzájárulni az ország nehézségeihez.”

Társulatunkban utoljára 2010 őszén üdvözölhettük őt személyesen. Felesége halála rendkívül megrendítette, egészségi állapota fájdalmasan megromlott. Telefonon tartottuk vele a kapcsolatot, és még a távolból is a mindig érdeklődő, másokra odafigyelő, békét sugárzó és közvetítő hang köszönt vissza. Bárá Bakách-Bessenyei Ferenc 2012. december 18-án Hamiltonban visszaadta nemes lelkét a teremtetnek.

Oly sokszor beszélünk a Társulatban a „nagy öregekről”, akiknek a Társulat létét és fennmaradását, azt a tiszteletet, amely övezi, köszönheti. Bárá Bakách-Bessenyei Ferenc talán utolsó képviselője volt ennek a generációnak, egy olyan világ képviselője, amelyet vagy rosszul ismerünk, vagy egyáltalán nem ismerünk. A szó legtisztább értelmében, az egyik utolsó igazi magyar úri emberről emlékezünk meg Társulatunk életében. Éppen ezért ez a serlegvacsorai megemlékezés arról is szól, hogy átérezzük azt a felelőséget, amelyet bárá Bakách-Bessenyei Ferenc tagtársunk és barátunk példamutató élete hagyott ránk, és munkálkodásunk során vigyük tovább e nemes hagyományokat.

Baloghné Ábrányi Hedvig – Szilágyi Mihály

Magyar Numizmatikai Társulat

Lakatos Sarolta

1946–2014

Tragikus hirtelenséggel hagyott itt minket dr. Lakatos Sarolta, a Kállay-gyűjtemény alapító igazgatója.

1946. január 29-én a Szabolcs vármegyei Vissen született. 1970-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett történelem–orosz szakos tanári diplomát. 1995-ben az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen doktorált történelem-segéd tudományok témájában, mivel az idők folyamán fő kutatási területe a heraldika, genealógia és falerisztika lett. Sarolta 1991-től dolgozott történész-muzeológusként Nyíregyházán a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatóságán a Kállay gyűjteményében, amelyből országos, sőt nemzetközi hírű gyűjteményt hozott létre. Majd két évtizeden keresztül készítette a gyűjtemény alapleltárait, rendezte a gyűjtemény tárgyi- és dokumentum anyagát. Egy rendkívül népszerű kiállítást állított össze, melyben rendszeresen tartott tárlatvezetéseket, iskolásoknak foglalkozásokat, hogy ennek révén is bővítsék történelmi ismereteiket és ráirányítsa figyelmüket hazánk történetének olyan területeire is, amelyek nem szerepelnek az iskolai tananyagba.

Tudományos munkásságának központi részét a kitüntetések és rendjelek kutatása jelentette, amelyhez kiváló háttérrel biztosított a Kállay gyűjtemény anyaga, melyet éppen Sarolta munkássága tett nemzetközileg is ismertté. Jómagam 1994-ben találkoztam vele először, de ezt követően rendszeresen jártunk együtt konferenciákra, mivel érdeklődésünk a történelmi segéd tudományok felé fordult. Hazai és külföldi numizmatikai és falerisztikai szimpóziumok állandó résztvevői voltunk. Sarolta, Saci – ahogy múzeumi berkekben neveztük – kitűnő előadó volt, miközben alázata a történettudomány iránt köztudott volt a szakmában, s így a nagyközönség számára is igen érdekes előadásai mindig szigorúan tényyszerűek maradtak.

1997-ben ő volt a főszervezője a Numizmatika és a társtudományok 3. konferenciájának.

Tagja volt a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társulatnak, a Magyar Muzeológus Történész (Mamutt) Társulatnak, a Magyar Numizmatikai Társulatnak, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesületnek, a Tiszántúli Történész Társulatnak.

Kitartó és magas szintű munkáját számos díjjal, elismeréssel honorálták, mint Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Közgyűlésének Emlékplakettje, Bencs László Aranyérem, és a Mamutt Wellmann Imre emlékérmé, amelyre a legbüszkébb volt, mivel azt a magyar történész-muzeológus szakma szavazta meg részére.

Sarolta személyében egy kiváló kollégát, és kedves barátot veszítettünk el, s így különösen fájó hirtelen bekövetkezett korai halála.

Ulrich Attila

Numizmatikai tárgyú művei:

- A Kállay-gyűjteményről. *Szabolcs-szatmár-beregi szemle* 27 (1992):4, 518–532.
- *Rendjelek és kitüntetések a Jósza András Múzeumban*. Nyíregyháza 1994.
- A történelem tükröképei. *Rendjelek és kitüntetések. Napkelet* 1994. (05.28.)
- Nagy Péter cár uralkodása előtti orosz insigneák, kitüntető jelvények, mint középkori falerák. In: Krankovics Ilona (szerk.) *A numizmatika és a társtudományok II. Debrecenben 1995. október 2–4.* Déri Múzeum, Magyar Numizmatikai Társulat, Debrecen 1996. 215–222.
- *A Jósza András Múzeum Kállay-gyűjteményének falerisztikai algyűjteményéből*. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza 1997.
- Emlékérem verőtoke a Jósza András Múzeum Kállay-gyűjteményében. *NK* 96–97 (1997–1998) 111–119.
- A Szuverén Máltai Lovagrend alapításának 900. évfordulója. In: *MTA SzSzB Megyei Tudományos Testülete 1998. évi tudományos ülésének előadás összefoglalói*. Nyíregyháza 1998. 134–136.

- A Philermói Boldogasszony. *Az Érem* 55 (1999):1, 18–20.
- Máltai insigneik. In: Ulrich Attila (szerk.) *A numizmatika és a társtudományok III.* Jósza András Múzeum, Nyíregyháza 1999. 19–28.
- A Kállay-gyűjtemény falerisztikai ritkaságaiból. In: *Ritkaságok, becses ócskaságok. Magyarország megyéinek és fővárosának muzeális kincsei a keszthelyi Festetics-kastélyban 1999–2000.* Kiállítási katalógus. Keszthely 1999. 83–87.
- A Kállay-gyűjtemény. *NK* 98–99 (1999–2000) 49–55.
- Pápai érdemrendek. In: Torbágyi Melinda (szerk.) *A numizmatika és a társtudományok IV. Konferencia Esztergomban 1999. október 1–3.* Argumentum Kiadó, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Numizmatikai Társulat Budapest [2002] 227–240.
- ASzuverén Máltai Lovagrend kitüntetései. In: Torbágyi Melinda (szerk.) *A numizmatika és a társtudományok VI. Konferencia Székesfehérváron 2004. szeptember 24–26.* Székesfehérvár – Budapest 2007. 163–184.
- A cári Oroszország kitüntető rendjelei a 18. század első feléből. In: Bíró Sey Katalin et al. (szerk.) *In memoriam Ludovici Huszár.* Argumentum Kiadó, Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest 2005. 255–270.

A Magyar Numizmatikai Társulat 2012. március 27-én Huszár Lajos halálának 15. évfordulója alkalmából emléktárgy rendezett a Társulat helyiségében.

Program

BUZA János: Megemlékezés

KISS József Gábor: Hamis Árpád-házi pénzek

SOLTESZ Ferenc: Gábor: Babilai jelenségek Árpád-házi ócskáiban

TÓTH Csaba: Sziklák az Árpád-házi pénzek

• Szóvivő: Imre Emékeap

A Magyar Numizmatikai Társulat 2012. november 30-án első elnöke, Szóvivő Imre halálának 100. évfordulója alkalmából emléktárgy rendezett a Társulat helyiségében.

Program

DESZÁSI Róbert: Megemlékezés

TÓTH Csaba: Bethlen Gábor pénzverése

KOTÁN Richárd: A Rakóczi szabadságharc pénzei

SZEMÁN Anikó: A Rakóczi szabadságharc idejében használt „labanc” rézpénzek

Összefoglalás, lezáróbeszéd

XXIV. Hómsó Béni Numizmatikai Nyári Egyetem

Kaponyi, 2012. július 6–8.

Ebben az évben is megrendezésre került az oktató és ismeretterjesztő tevékenységünk egyik alapprogramja a Hómsó Béni Numizmatikai Nyári Egyetem. A Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közös szervezésben megtartott konferencián a Társulat kutatói mutattak be az elmúlt évben végzett kutatásuk eredményeit. Az előadások a numizmatika sok szegletét érintették, de érintettek voltak a társtudományok területei is. Az előadások mellett a szervezők háttérprogramokat is biztosítottak, így két kiállítás megtekintése is sor került. Kiállítások mellett, illetve egy asszisztens megtekintése is lehetővé tette Nemeth Péter Gergely vezetésével a székelykeresztény oppidum látogatását.

A résztvevők száma, és az a tény, hogy az elmúlt években tagjaink és a rendezvény hallgatóságai is sok általános problémát, mutatja, hogy az a tiszta oktatási tevékenység fontos szerepet töltsön be mind a társulat működésének, mind szakmai továbbfejlesztésében.

A 2011–2012-es évi szakmai tevékenységéről és eredményéről a Magyar Numizmatikai Társulat közgyűlésén, szeptember 14-én tartott ülésén beszámolt az elnöki beszámoló.

Társulati élet 2012–2013*

2012.

A Magyar Numizmatikai Társulat 2012. május 17-én tartotta 2011. évi rendes közgyűlését. Ez alkalommal dr. Lakatos Sarolta, a nyíregyházi Kállay gyűjtemény vezetője tartott előadást *Spanyol III. Károly Érdemrend* címmel.

A Magyar Numizmatikai Társulat Létesítő Okiratában foglalt alapvető tevékenysége az érmészet, pénztörténet és éremművészet eredményeinek ismertetése, közkinccsé tétele. Ennek szellemében a támogatási időszakra is több tudományos, illetve ismeretterjesztő rendezvényt szerveztünk.

Szakmai konferenciák

• **Huszár Lajos Emléknep**

A Magyar Numizmatikai Társulat 2012. március 20-án Huszár Lajos halálának 25. évfordulója alkalmából Emléknepet rendezett a Társulat helyiségében.

Program:

- BUZA János: Megemlékezés
- KISS József Géza: Hamis Árpád-házi pénzek
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor: Bibliai jelenetek Árpád-házi denárokon
- TÓTH Csaba: Sziglák az Árpád-házi pénzeke

• **Szivák Imre Emléknep**

A Magyar Numizmatikai Társulat 2012. november 20-án első elnöke, Szivák Imre halálának 100. évfordulója alkalmából emléknepet rendezett a Társulat helyiségében.

Program:

- UJSZÁSZI Róbert: Megemlékezés
- TÓTH Csaba: Bethlen Gábor pénzverése
- KOTÁN Richárd: A Rákóczi-szabadságharc pénzei
- SZEMÁN Attila: A Rákóczi-szabadságharc időszakában használt „labanc” rézpénzek

Oktatás, ismeretterjesztés

• **XXIV. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem**

Kaposvár, 2012. július 6–8.

Ebben az évben is megrendezésre került az oktató és ismeretterjesztő tevékenységünk egyik alapprogramja a Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem. A Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közös szervezésben megtartott konferencián a Társulat kutatói mutatták be az elmúlt évben végzett kutatásaik eredményeit. Az előadások a numizmatika sok szegmensét átfogták, de érintettek néhány társtudományi témát is. Az előadások mellett a szervezők háttérprogramokat is biztosítottak, így két kiállítás megtekintésére is sor került, kirándulást szerveztek, illetve egy ásatás megtekintését is lehetővé tették Németh Péter Gergely vezetésével a szalacsikai kelta oppidum területén.

A résztvevők száma, és az a tény, hogy az utóbbi években tagságunk és a rendezvény hallgatósága is sok fiatal taggal bővült, mutatja, hogy ez a fajta oktató tevékenység fontos szerepet tölt be mind a téma iránti érdeklődés felkeltésére, mind szakmai továbbképzésre.

* A 2012–2013-as évek szakmai tevékenységéről és eseményeiről készült beszámoló a Társulat közgyűlésein elhangzott Közhasznúsági jelentés szerkesztett és bővített változata.

Előadások:

- KISS József Géza: Hamis pénzek az Árpád-korból
- PALLOS Lajos: A szocialista korszak személyi vonatkozású kitüntetései a Magyar Nemzeti Múzeumban
- VARGA Éva – GYURÁKOVICS Norbert: Érdem és protokoll, államfői kitüntetések a Somogy Megyei Múzeumban
- VARGA Máté: Somogy megye középkori leletei
- GARAMI Erika: Az Aranyvonaat története, az aranytartalek 1944–1946-ban
- BARANYI Anna: Hubay az éremművészetben
- TORBÁGYI Melinda: Kelta pénzverés a Dél-Dunántúlon
- UJSZÁSZI Róbert: Királynék szerepe az Árpád-kori pénzverésben
- PANDULA Attila: Osztrák-magyar érdemkeresztek 1850–1918
- TÖRÖK Pál: A török ellenes háborúk emlékérmek a XVIII. században

Tudományos előadások

2012-ben is havi rendszerességgel megtartottuk szakmai előadásainkat a Társulat helyiségében. Az előadók Társulatunk tagjai közül kerültek ki, az előadások változatos tematikájúak voltak, felölelték a numizmatika területének jelentős részét (antik, középkori, magyar és külföldi pénztörténet, kitüntetés, emlékérem).

Az előadásokat és a szakmai konferenciákat 2010 szeptemberétől élőben közvetítjük az Interneten, melyek archiválva is megtekinthetők a <http://archive.galileowebcast.hu> honlapon.

- Január 17. SZUNYOGH László: Törekvések a 20. századi magyar éremművészetben
- Február 21. PANDULA Attila: A magyar királyi Szent István Rend inszigniainak visszaadási gyakorlata a rendvitézek halálát követően
- Április 17. BENE Attila: Karl Radnitzky magyar vonatkozású érmei
- Május 15. SZABÓ Ádám: RELIGIO AVGVSTI - Marcus Aurelius Mercurius ábrázolások pénzsorozata
- Szeptember 18. KOCSIS Károly: A Historia Augusta numizmatikus szemmel
- Október 16. DRASKÓCZY István: A nagybányai pénzverde termelése, jövedelmezősége a 15. század második felében
- December 4. GYÖNGYÖSSY Márton: Szapolyai János pénzverése

Serlegvacsorai megemlékezésünket dr. Mészáros M. János néhai tagtársunkról tartotta dr. Süle Tamás december 13-án.

Kiadványok

- Huszár Lajos – Procopius Béla: *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn* című könyv hasonmás kiadása

A Társulat a Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közösen megjelentette Huszár Lajos – Procopius Béla: *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn* című könyv hasonmás kiadását. 1932-ben az Éremkedvelők Egyesülete gondozásában megjelent nagyméretű (B4) kötet a magyar érem- és plakettművészet kezdetektől 1930-ig tartó időszakát dolgozza fel, és olyan művészettörténeti és kultúrtörténeti információkat foglal magában, melyek egyéb helyen nem fellelhetők. A ma már szinte beszerezhetetlen katalógus 503 oldal németnyelvű szöveget és 60 képtáblát tartalmaz.

Éremkiadás

A Magyar Numizmatikai Társulat 2012-ben ünnepelte fennállásának 111. évfordulóját. Hagyományaink szerint a kerek évfordulókra jubileumi érmet készítettünk, az idei évforduló a három egyes miatt kivételes, ezért egy különleges zsetont adtunk ki.

A zsetont Csóka Zsuzsa éremművész tervezte, és a szegedi Szabó Éremverde készítette. A hátoldalon Réthy László, a Társulat egyik alapító tagjának, elnökének szobra látható, a felirata Réthy László legendás köszönet: *Szervuszatok fiúk.*

25×25 mm-es vert zsetont aranyból, ezüstből és bronzból készítettük el.

Az érmeiket, akik megrendelték és kifizették a május 27-én tartott Közgyűlésen vehették át.

Kutatás

- A Társulat kutatócsoportokat működtet, melyeket valamely részterület hatékonyabb kutatása céljából a numizmatika egyes ágainak művelői, vagy a numizmatika egy-egy szűkebb területe iránt érdeklődők alkotják. Jelenleg emlékérem, kitüntetés, papírpénz és értékpapír, római és orientális munkacsoport működik.
- Társulatunk néhány tagja részt vesz a MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoportjának munkájában a koronázási érmek és a magyar koronát ábrázoló érmek feldolgozása kapcsán.

Nemzetközi kapcsolatok

- Az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport munkájának keretén belül 2012-ben a Kolozsvári Történeti Múzeum éremtárában található anyag feldolgozása kezdődött meg, melyet a tervek szerint a pozsonyi Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma gyűjteményének, a prágai Nemzeti Múzeum és a bécsi Kunsthistorisches Museum témához tartozó anyagainak feldolgozása követ majd.
- 1st International Congress of Numismatics, október 18-20., Brassó
Társulatunk főtitkár-helyettese, Maróti Tamás „*V. István pénzverésének időrendjéhez*” címmel tartott előadást.

Könyvtár

Továbbra is aktívan működtettük a Társulat könyvtárát, mely az ország egyetlen önálló, nyilvános numizmatikai szakkönyvtára, és közhasznú tevékenységünk keretében minden, a numizmatika iránt érdeklődő állampolgár rendelkezésére áll.

A könyvtárhasználat lehetősége nem csak passzív könyvtári szolgáltatásokat jelent, munkatársaink a szakirodalom és bibliográfiák segítségével aktív tájékoztatást nyújtanak, így a társadalom legváltozatosabb felkészültségű rétegeinek segítenek az információk megszerzésében.

2012-ben is heti három alkalommal, hétfőn a munkacsoport ülések alkalmával 16–18 óráig, kedden 10–19 óráig, szerdán 10–16 óráig állt rendelkezésre tagjaink és az érdeklődő közönség számára, valamint minden kedden összejöveteli napot tartunk, melyen tagjaink megvitathatják aktuális kérdéseiket, a numizmatika iránt érdeklődők pedig szakmai tanácsokat kérhetnek.

A könyvtár karbantartása, számítógépes adatbázisának feltöltése folyamatos, 2012-ben a folyamatos szakmai munka és olvasószolgálat ellátása mellett teljes körű könyvtárrendezést is tartottunk. Emellett megkezdődött a 2009–2010 között megjelent magyar és magyar vonatkozású numizmatikai szakirodalom bibliográfiájának elkészítése, melyet Numizmatikai Közlöny 2011–2012-es száma tartalmaz majd.

Könyvtárunk széleskörű nemzetközi cserekapcsolatokkal rendelkezik, melyek segítségével biztosítani tudjuk szakmai színvonalának fenntartását. Gyarapodás 2012-ben: 38 kötet könyv, 26 évfolyam folyóirat, 18 kötet árverési katalógus. A cserekapcsolatok száma: 53.

A Társulatot az év folyamán 1006 fő látogatta.

Köszönetnyilvánítás a társulati munkák és rendezvények segítéséért

A Társulat vezetősége ebben az évben is számos tag segítségével, mindenfajta ellenszolgáltatás nélkül végzett munkájával a Létesítő Okirat szellemében látta el feladatait.

A társulati rendezvények lebonyolításában aktívan részt vevő, alábbi tagtársaknak ez úton is megköszönjük segítségét: Ábrányi-Balogh Péter (serlegvacsora). Külön megköszönjük a társulat két alkalmazottjának, dr. Balogné Ábrányi Hedvignek és Balogh Évának az egész évi odaadó munkáját.

Ez év nyarán – a nyári zárva tartás ideje alatt –, előre kidolgozott terv szerint átrendeztük a Társulat könyvtárát. A munkálatokat Balogh Éva irányította és a munka nagy részét is ő végezte. Az átrendezésben segítségére voltak az alábbi tagtársak: Maróti Tamás, Kovács Ákos, Bene Attila, Szilágyi Mihály. Munkájukat ezúton is köszönjük.

Név szerint is külön köszönetet mondunk azoknak a szervezeteknek és tagtársaknak, akik a 2012. évben is jelentős összegekkel támogatták társulatunkat: C. I. P. Invest Kft. (Nudelman László), Zseton '96 Kft. (Tóth József), Numis Art Kft. (Lengyel András Magyar Pénzverő Zrt, Magyar Éremgyűjtők Egeszlete, AEGON Általános Biztosító Zrt., dr. Lázár László Adamovszky István, B. Bessenyei Ferenc, dr. Apró Dezső, dr. Bakos Miklós, Bedő József, dr. Bíróné Sey Katalin, Hargita Árpádné, Kart Pál, Kiss József Géza, Maróti Tamás,

Mátraházi János, dr. Nagy Ádám, Nyírádi Lajos, Rados Ferenc, Steinhardt László, dr. Süle Tamás, Tóth János. Bene Attila tagtárstól egy számítógépek kaptunk ajándékba, valamint segített használhatóvá tenni a két régebbi számítógépünket is. Megköszönjük munkáját és segítségét. Két alkalmazottunk részére már több éve kapunk év végi jutalmat a minisztériumban dolgozó G. Nagy László tagtársunk közreműködésével, amit ez úton is megköszönünk neki. Azon ismeretlen jótévőnk támogatását is megköszönjük, aki egy svájci alapítványon keresztül 2012-ben is 3500.- SFR-t küldött társulatunknak.

A könyvtár szakmai színvonalának fenntartásával, a Társulatot felkereső kutatók és a civil társadalom kiszolgálásával, könyv- és éremkiadással, tudományos rendezvényeink megszervezésével a Társulat 2012-ben is igyekezett a lehető legjobban megfelelni az Alapító Okiratában lefektetett alapelveknek, és magas szinten ellátni közhasznú tevékenységeit. Az ehhez szükséges stabil anyagi háttér megteremtéséhez nyújtott segítséget a Magyar Tudományos Akadémia támogatása, melynek teljes összege működési költségek fedezetéül szolgált.

2013.

A Magyar Numizmatikai Társulat ez év május 23-án tartotta a 2012. évet lezáró közgyűlését. Ez alkalommal dr. Weisz Boglárka, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa tartott előadást „A középkori kamarák működésének első reformja” címmel.

A Magyar Numizmatikai Társulat Létesítő Okiratában foglalt alapvető tevékenysége az érmészet, pénztörténet és éremművészet eredményeinek ismertetése, közkinccsá tétele. Ennek szellemében a támogatási időszakra is több tudományos, illetve ismeretterjesztő rendezvényt szerveztünk.

Szakmai konferenciák

• A vadászat numizmatikai emlékei

Program

- KAHLER Frigyes: Bevezető.
- HOLLÓSY István: Vadászkitüntetések és trófeabírálati érmek.
- RÁYMAN János: Vadászati kiállítások érmei és jelvényei.
- BENE Attila: Vadászati jelenetek pénzeken és érmeken.

Oktatás, ismeretterjesztés

• XXV. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem

Cellödömök, 2013. június 7–9.

Ebben az évben is megrendezésre került az oktató és ismeretterjesztő tevékenységünk egyik alapprogramja a Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem. A Magyar Éremgyűjtők Egyesületével közös szervezésben megtartott konferencián a Társulat tagjai tartottak előadásokat. Az előadások a numizmatika sok szegmensét átfogták, de érintettek néhány társtudományi témát is. Az előadások mellett a szervezők háttérprogramokat is biztosítottak: kiállítást rendeztek, kirándulást szerveztek, a résztvevők látogatást tettek a Kemenes Vulkánparkban, a Sághegyi Múzeumba és megtekintették a Trianoni emlékművet.

A résztvevők száma, és az a tény, hogy az utóbbi években tagságunk és a rendezvény hallgatósága is sok fiatal taggal bővült, mutatja, hogy ez a fajta oktatótevékenység fontos szerepet tölt be mind a téma iránti érdeklődés felkeltésére, mind szakmai továbbképzésre.

Előadások

- TORBÁGYI Melinda: Az éremverés születése.
- BALOGH Pál Tamás: Papírpénzek hamisítása.
- PÁL József: A forint pénzrendszer védelmi rendszere.
- RÓNASZÉKI István: Fém pénzek tisztítása.
- ZEIDLER Sándor: Kitüntetések és jelvények hamisítása.
- SZEMÁN Attila: A Habsburg Birodalom rézpénz verése.
- TÖRÖKPál: Osztrák éremművészek magyar vonatkozású érmei a dualizmus korában.
- HETÉNYI József: A Frontharcos és Tűzharcos Szövetség celldömölki vonatkozásai.
- BERTA Gyula: A Szemere Bertalan Magyar Rendvédelmi Tudományos Társaság és kitüntetéseinek bemutatása.
- PANDULA Attila: A Szent István Rend celldömölki vonatkozásai, a Rend újjászületése.

Tanulmányi kirándulás

Tanulmányi kirándulást szerveztünk 2013. szeptember 13–14-én Burgerlandban, ahol az első napon Pandula Attila vezetésével megtekintettük a fraknoi várat, a második napon pedig Torbágyi Melinda vezetésével a Carnuntumi Archeológiai Parkot, valamint a Régészeti Múzeumot.

Tudományos előadások

2013-ban is havi rendszerességgel megtartottuk szakmai előadásainkat a Társulat helyiségében. Az előadók Társulatunk tagjai közül kerültek ki, az előadások változatos tematikájúak voltak, körülölelték a numizmatika területének jelentős részét (antik, középkori, magyar és külföldi pénztörténet, kitüntetés, emlékérem).

Az előadásokat és a szakmai konferenciákat 2010 szeptemberétől élőben közvetítjük az Interneten, melyek archiválva is megtekinthetők a <http://archive.galileowebcast.hu> honlapon.

- január 15. LENGYEL András: Középkori magyar aranyforintok.
- február 19. SOLTÉSZ Ferenc: Koronázási kardvágás érmeken.
- április 16. KOCSIS Károly: Serapis a római pénzekon.
- május 14. PANDULA Attila: A Magyar Szent István Rend.
- szeptember 17. BUZA János: Kolozsvárról a Magyar Nemzeti Bank vezetőségébe, Dr. Judik József (1891–1951) pályája.
- október 15. BENE Attila: Bankkártya, avagy bárca?
- december 10. GYÖNGYÖSSY Márton: Egyházi emlékek és kegyérmek kutatása Magyarországon.

Serlegvacsorai megemlékezésünket december 12-én *Báró Bakách-Bessenyei Ferenc* néhai tagtársunkról tartotta Szilágyi Mihály.

Kiadványok

• Numizmatikai Közlöny 2011–2012

A Numizmatikai Közlöny a magyar numizmatika egyetlen nemzetközi szinten jegyzett tudományos szaklapja, amely 1902 óta folyamatosan kiadásra kerül, és a hazai numizmatika tudományos eredményeinek ismertetését szolgálja. 2013 májusában megjelent a 2011–2012. évi kötete, amely 6 nagyobb és 4–5 kisebb közleményt tartalmaz a szokásos numizmatikai bibliográfia és könyvismertetések mellett.

Kutatás

• A Társulat kutatócsoportokat működtet, melyeket valamely részterület hatékonyabb kutatása céljából a numizmatika egyes ágainak művelői, vagy a numizmatika egy-egy szűkebb területe iránt érdeklődők alkotják. Jelenleg emlékérem, kitüntetés, papírpénz és értékpapír, római és orientális munkacsoport működik.

• Társulatunk néhány tagja részt vesz a MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoportjának munkájában a koronázási érmek és a magyar koronát ábrázoló érmek feldolgozása kapcsán.

• Bene Attila tovább folytatja a Karl Radnitzky katalógus összeállítását. Kutatása során felkeresett több hazai és külföldi gyűjteményt.

Nemzetközi kapcsolatok

• Az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport munkájának keretén belül 2013-ban folytatódott a Kolozsvári Történeti Múzeum éremtárában található anyag feldolgozása, amelyet majd a pozsonyi Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma gyűjteményének, a Körmöcbányai Múzeum és a bécsi Kunsthistorisches Museum témához tartozó anyagainak feldolgozása követ.

• A Szlovák Numizmatikai Társulat nemzetközi numizmatikai konferenciát szervezett Kassán 2013. május 16–19-én. Társulatunk részéről előadást tartott Soós Ferenc „*Pénzügyigazgatási tisztségviselők a középkori Magyarországon.*” címmel.

Éremkiadás

A Magyar Numizmatikai Társulat legrangosabb kitüntető érme a Réthy László Jutalomérem, amelyet a társulat közgyűlése adományoz a numizmatika terén végzett tudományos munka – kiemelkedő eredmény vagy jelentős életmű – elismerésére. Utoljára 2001-ben újítottuk meg, azonban mára elfogytak az adományozható példányok és az eredeti minőségben az éremművész már nem tudta reprodukálni a darabokat, ezért új érmet készítettünk. Az érmet Csikai Márta szobrász- és éremművész készítette el. A bronzból öntött érme 80 mm átmérőjű.

Könyvtár

Továbbra is aktívan működtettük a Társulat könyvtárát, mely az ország egyetlen önálló, nyilvános numizmatikai szakkönyvtára, és közhasznú tevékenységünk keretében minden, a numizmatika iránt érdeklődő állampolgár rendelkezésére áll.

A könyvtárhasználat lehetősége nem csak passzív könyvtári szolgáltatásokat jelent, munkatársaink a szakirodalom és bibliográfiák segítségével aktív tájékoztatást nyújtanak, így a társadalom legváltozatosabb felkészültségű rétegeinek segítenek az információk megszerzésében.

Könyvtárunk széleskörű nemzetközi cserekapcsolatokkal rendelkezik, melyek segítségével biztosítani tudjuk szakmai színvonalának fenntartását. A könyvtár karbantartása, számítógépes adatbázisának feltöltése folyamatos.

2013-ban is heti három alkalommal, hétfőn a munkacsoport ülések alkalmával 16–18 óráig, kedden 10–19 óráig, szerdán 10–16 óráig állt rendelkezésre tagjaink és az érdeklődő közönség számára, valamint minden kedden összejöveteli napot tartunk, melyen tagjaink megvitathatják aktuális kérdéseiket, a numizmatika iránt érdeklődők pedig szakmai tanácsokat kérhetnek.

A könyvtár szakmai színvonalának fenntartásával, a Társulatot felkereső kutatók és a civil társadalom kiszolgálásával, könyv- és éremkiadással, tudományos rendezvényeink megszervezésével a Társulat 2013-ban is igyekezett a lehető legjobban megfelelni az Alapító Okiratában lefektetett alapelveknek, és magas szinten ellátni közhasznú tevékenységeit. Az ehhez szükséges stabil anyagi háttér megteremtéséhez nyújtott segítséget a Magyar Tudományos Akadémia támogatása, amelynek teljes összege működési költségek fedezetéül szolgált.

Köszönetnyilvánítás a társulati munkák és rendezvények segítéséért

Külön köszönetet mondunk név szerint is azoknak a szervezeteknek és tagtársainknak, akik jelentős összegekkel támogatták 2013-ban is társulatunkat. Ezek a szervezetek a következők voltak:

Accasupport Kft. (Bene Attila Radnitzky kötetéhez), Apaj-Ürböpusztai Természetvédő Bt. (Suszter János József), C. I. P. Invest Kft. (Nudelman László), Zseton '96 Kft. (Tóth József), Numis Art Kft. (Lengyel András), Magyar Pénzverő Zrt., Magyar Éremgyűjtők Egyesülete (Numizmatikai Közlöny nyomdaköltségére), MÉE Csongrád Megyei Szervezete, az Üzembiztonsági Bt. (Suszter János József), Tartós adományt kaptunk a Token Kft-től, a Zseton 96 Kft-től, valamint a Moneta Kft-től.

Magánszemélyként támogatták ez évi munkánkat:

Dr. Lázár László, dr. Bíró Sey Katalin, Fakli Tibor, dr. Kiss József Géza, Kiszely Csaba, Maróti Tamás, Mátraházi János, dr. Nagy Ádám, Nyirádi Lajos, Rados Ferenc, Raýman János, dr. Süle Tamás, Tóth János, Ujszászi Róbert, Vámosi László, Zsikai Rajmund. Azon ismeretlen jótevőnk támogatását is megköszönjük, aki egy svájci alapítványon keresztül 2013-ban is küldött társulatunknak 3500.- SFR-t.

Társulatunk honlapja megújult. Az áttekinthető, szép, jól használható honlap elkészítéséért. Maróti Tamást és Balogh Évát illeti a köszönet.

A társulati serlegvacsora lebonyolításában segítséget nyújtó Ábrányi-Balogh Péternek ez úton is megköszönjük munkáját.

Külön megköszönjük a társulat két alkalmazottjának, dr. Baloghné Ábrányi Hedvignek és Balogh Évának az egész évi odaadó munkáját.

*Soós Ferenc
főtítkár*

Könyvismertetések

PÉCSI DÉNÁR – a baranyai éremgyűjtők híradója. 1–168 (2001–2015) + 15 tematikus melléklap és összefoglaló tartalomjegyzékek 2011-ig. Szerk.: Hágen József – Rayman János – Süle Tamás

Szakmai folyóiratok egyes köteteinek ismertetése nem szokatlan a Közlöny hasábjain, ellenben rendhagyónak számít egy szaklap összes, eddig megjelent számának együttes ismertetése, értékelése. Hogy jelen esetben ezt mégis megtettük, az annak a kitartó, következetes és színvonalas munkának szól, melyet immáron 15 éve végez a folyóirat szerkesztő gárdája.

A kis lapot elsősorban értesítőnek szánták, hogy a baranyai éremgyűjtők időben és rendszeresen értesüljenek az érmészettel kapcsolatos országos és helyi eseményekről, megjelent művekről, kiállításokról, rendezvényekről. A jövőendő kutatói számára valóságos kincsesbánya lesz majd ez a kis újság. A szerkesztők törekvése azonban kezdettől fogva az volt, hogy a havi rendszerességgel nyolc oldalon megjelenő kis hírlap, ha elegendő hely áll rendelkezésre, tájékoztatást adjon Baranya megye numizmatikai érdekességeiről a lehető legszélesebb témakört érintve. Már az első számban találkozunk pécsi iskolajelvényekkel, s ezek bemutatása a következőben is folytatódik. Végül a pécsi Fémipari iskola jelvényeinek részletes és összefoglaló feldolgozása Hágen József munkájaként megjelent 2002-ben az első un. *Melléklapban*. Melléklapok aztán a továbbiakban is készültek különböző témaköröket érintve, mint pl. Török János kerámiaművész, a Zsolnay Gyár egyik vezető művészeinek bronz- és ezüstérmeit bemutató kiállítás kapcsán. Hágen József írása, a Schlaraffia pécsi lovagját, Siebenfreund Nándort bemutató szám, avagy Rayman János 28 oldalas tanulmánya, amely a Ferenc József által 1908-ban, uralkodása 60. évfordulója alkalmából alapított Jubileumi Kereszt polgári tagozatának pécsi történetét ismerteti. Egy másik melléklapban pedig a magyarországi szükségpénzek bibliográfiáját találjuk 63 oldalon ugyancsak Rayman János tőle megszokott alaposággal készült összeállításában. A 9. sz. melléklapban Garami Erika az Osztrák-Magyar Monarchia papírpénz tervezőiről írt tanulmányt. Süle Tamás és Hágen József a neves, Munkácsy-díjas pécsi szobrászművész, Rétfalvi Sándor érmeinek szentelte a 8. melléklapot, ahol kitűnő fotókkal illusztrálva közlik az érmeiket.

Természetesen 168 számot nincs mód részletesen bemutatni, csak tallózni lehet a gazdag anyagban, felhívni a figyelmet érdekességekre és az érdeklődők számára ajánlani a korábbi számok több alkalommal megjelent összefoglaló tartalomjegyzékeit. A kis lap egyébként kezdettől fogva on-line is elérhető. (www.pecsidenar.hu) Hogy azzal kezdjem, ami az én érdeklődési területemhez legközelebb áll, az utóbbi számokban sorra megjelenő írások eddig ismeretlen kelta érmékről, melyek közzé tétele akkor is rendkívül fontos a szakma számára, ha sajnálatosan nem ismert a lelőhelyük. Érdekes témakör – még ha szigorúan véve nem is tartozik a numizmatika tárgykörébe – a botveretek vagy botcímkek bemutatása Páger János részéről. Hosszan lehetne aztán sorolni a számos pécsi, Baranya megyei vonatkozású emlékérmét, jelvényt, kötvényt, értékpapírt, szükségpénzt – akár a mostanság készületeket, akár a régmúlt elfelejtett vagy alig ismert emlékeit – amelyek bemutatása során egy sajátos helyi kultúrtörténet bontakozik ki a lap rendszeres olvasói előtt. S mindez sok képpel illusztrálva. Hazai gyáriparunk egy korai részvénye az 1843-ban létesült Csetnek-pécsi vasgyár 1844-ben kibocsátott szép grafikájú értékpapírja, melyet Rayman János ismertet a 2002-es évfolyam egyik számában. Az érdekességek közé tartozik a lellei borjegy, melyet a Balatonlellén megrendezésre kerülő borhét alkalmából bocsátanak ki 2013-tól. A Pécsi Dénár számaiban rendszeresen bemutatásra kerülő régi, illetve kortárs éremanyag illusztrálására is említenek egy példát, az Erzsébet Egyetem alapítási és költözési emlékérmét 1929-ből, melynek kapcsán a szerző, Süle Tamás röviden tárgyalja az egyetem sajtósági történetét. A lap cikkei azonban nem csak tárgyi emlékekkel foglalkoznak, hanem olyan régi, numizmatikai vonatkozású közlemények bemutatásával is, amelyeket valószínűleg nem sokan ismernek. Ezek egyike egy a *Pécsi Lap* 1861-es számában megjelent újságcikk lekölzlése, mely a londoni Kossuth bankókkal foglalkozik.

Rendkívül hasznosak a Pécsi Dénár különböző számaiban rendszeresen lehozott könyvismertetések a fontosabb, sokak számára hasznos hazai és külföldi szakmunkákról.

A Pécsi Dénár egyszerűségében is igényes kivitelű számai ugyan csak néhány lapból állnak, de mindig érdekes és hasznos információkat tartalmaznak, melyek a jelen és a jövőendő numizmatikusainak, gyűjtőinek, történészeinek gazdag és változatos anyagot kínálnak kutatásaikhoz.

Torbágyi Melinda

SOMOGYI, Péter: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld*. Dissertationes Pannonicae, Ser. IV. Vol. 2. Eötvös Loránd University, Institute of Archaeological Sciences, Budapest 2014. 263 old., 60 kép, 7 térkép. ISBN 978-963-236-805-4

Somogyi Péter jó negyedszázaddal ezelőtt kezdett el foglalkozni az avar kori régészeti emlékanyag speciális ismereteket igénylő csoportjával, a bizánci éremleletekkel. Első rendszerezésének (*Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie Bd. 5, Innsbruck 1997) katalógusában 98 tételt számlálnak az avarokhoz köthető bizánci érmes sírok és éremleletek. Ezt az impozáns sort most az 1998-2013 között ismertté vált újabb 37 érmes sírral és éremlelettel egészítette ki. Somogyi újabb összefoglalásában az avar kori éremleleteket európai összefüggésrendszerbe ágyazva, illetve az európai pénzforgalmat az avarokhoz került és itt utáztott érmék szemszögéből értékelte.

A könyv első harmada nagy ívű kutatástörténet, amelyben Somogyi világosan tagolt szakaszokra bontja az első bizánci pénzek előkerülése és meghatározása óta napjainkig eltelt időszak avar kori éremkutatását és ezzel szoros összefüggésben az avar kori leletanyag periodizálását. A „régiek” újraolvasásának közvetlen hasznaként újra felfedezi, és az őket megillető helyre emeli (vissza) Pulszky Ferenc és Hampel József, továbbá Fettich Nándor, és Csallány Dezső érdemtelenül feledésbe merült, és/vagy félreértett munkáit.

A bizánci érmék különösen a kora és közép avar kor kronológiai kereteinek meghatározásában játszanak meghatározó szerepet. Somogyi dicséretre méltó visszafogottsággal közelít az érmékhez, csak a sírleleteket, a biztos eredetű szórványokat, vagy az ismert lakóhelyű gyűjtőtől a Magyar Nemzeti Múzeumba került szórvány leleteket (*Provenienzkategorie I-III*) vonja be elemzéseibe. Fokozott figyelmet fordít az érmék fajtáinak pontos meghatározására, a konstantinápolyi udvari műhely solidusai mellett hangsúlyozottan figyel a könnyített súlyú solidusokra (*gewichtsreduzierte Solidi*) és a silányabb kivitelű, és/vagy anyagú utánzatokra (*Imitativprägungen*), az azokat kibocsátó verdékre, s az ezüst és réz váltópénzeket is bevonja a vizsgálatba. Módszertanilag jelentős előrelépése, hogy felismerve az elődei által oly gyakran elkövetett két alaphibát (*die zwei „Grundübel“*), következetesen törekszik arra, hogy az érmék verési idejét egy-egy császár uralkodási idején belül is meghatározza, a sírleletek keltezésénél pedig a *sírba kerülés idejét és körülményeit* is figyelembe vegye. Ennek köszönhető, hogy a korábban csak az uralkodók neve alapján meghatározott és egész uralkodásuk időtartamára keltezett érmék révén a 7. század utolsó harmadáig folyamatosnak tekintett bizánci aranyadó egyenes vonalát a változó intenzitású bizánci pénzforgalom kisebb belső periódusokra bontható, több csúcspontú görbéjével váltja fel.

A bizánci pénzforgalom első csúcspontját Heraclius császár 616–625 között vert, nagy számban előforduló solidusai jelzik, amelynek a 626. évi, sikertelen konstantinápolyi ostrom vet hirtelen véget. Ezt egy közel 30 évnyi, csaknem solidus-mentes időszak követi, amit II. Constans 650 után és IV. Constantinus 681–685 tájáig vert arany- és ezüstpénzeinek jelentősebb forgalma váltja fel, mígnem a bizánci pénzek avarokhoz áramlása – feltehetően a dunai bolgárok megtelepedésével, ezáltal a bizánci-avar szövetség jelentéktelenné válásával – végleg megszűnik. Ekkor – vagy talán már 630 tájától – jelennek meg a pénzeket pótló kerek arany lemezek, amelyekken néha késő római pénzek lenyomata ismerhető fel. Végül a 8. század elejétől a század utolsó negyedéig még el-eljutnak – főleg itáliai verdékből származó – utánzatok a Kárpát-medencébe, ám ezek már nem az avar törzsterület, hanem csak a déli és nyugati határvidék pénzleletei.

A dolgozat második harmadában Somogyi azt a kérdést járja körül, hogy az avar kaganátus mennyiben végállomása, és mennyiben átmeneti állomáshelye a bizánci aranypénzeknek. Mivel a kaganátusban jellemzően luxusárúk kereskedelme emésztte fel őket – így döntő részük rövid időn belül vissza is áramlik a birodalomba –, vagy ötvösremekek és ékszerek, illetve az – önálló avar pénzverés csiráit magában hordozó – pénzütanatok nyersanyagául szolgálnak, s csak elenyésző számban kerülnek eredeti alakjukban sírba (amelyek hitvilági vonatkozásaival külön fejezetet foglalkozik), Somogyi figyelme elsősorban az átmenő, vagy éppen innen kiáramló pénzforgalomra irányul. Sorra veszi a szomszédokat, és azokat a népeket, akik kapcsolatba kerültek, kerülhettek az avarokkal: a szlávok, a bajorok, a langobardok, az alemannok és a Meroving-birodalom bizánci arany- és váltópénz-forgalmát.

Somogyi dolgozatának igazi novuma a bajoroknál és langobardoknál felbukkanó bizánci érmék elterjedésének elemző értékelése. A bizánci solidusok Bajorországban két területen sűrűsödnek: a Duna völgyében és a keleti bajor térségben, az Isar völgyében. Utóbbi területen I. Iustinianus arany- és főleg ezüstérmei után újra Heraclius és II. Constans konstantinápolyi verdéből 626 előtt kikerült arany érmei bukkannak fel, de ezzel vége is szakad a bizánci solidusok beáramlásának, nincs folytatás. Magyarázatul az merült fel, hogy a Meroving birodalom és Bizánc közötti anti-avar koalíciónak köszönhetően áramlanak a bizánci pénzek – langobard közvetítéssel – a bajorokhoz és alemannokhoz. Csakhogy mind Aldrans kincsleletének, mind Cividale, Nocera Umbra és

Castel Trosino sírjainak arany solidusai 6. századiak, a Beneventum közeli Campochiaroban feltárt két temető sírjaiban talált 60 darab pénz nagy része pedig ravennai, római, vagy syracusai verdékben készült, a 7. század második felére, 8. század elejére keltezhető, bizánci előképeket követő váltópénz, egyetlen arany solidus sincs közöttük. Előbbiek közül csak a Mauritius névvel jelzett, 7. század végéig folyamatosan kibocsátott tremisses fordul elő az Alpoktól északra, a Saalach-Salsach völgyében – ahol az élénk só-kereskedelemnek köszönhető széleskörű bizánci, langobard és nyugati frank-burgund kulturális kapcsolatok ellenére más éremfajta nincs is a 6–7. században –, és a Duna-völgyben, ahová a 8. század második feléig frank kontroll alatt álló Inn völgyén keresztül jut el. Az Isartól nyugatra azonban már egyetlen Mauritius névvel jelzett tremisses sem jut el, holott az alemannoknál ugyancsak elterjedtek.

Másként értelmezendők azok a Heraclius solidusok, amelyek zárt csoportot alkotnak a bajuvár településterületen belül, a Duna mentén. Míg ugyanis Mauritius Tiberius és Focas solidusai a Merowing Galliában és a langobard Itáliában is forgalomban vannak, Heraclius könnyített súlyú solidusai – amelyek az alemann településterületre, a Középső- és Alsó-Rajna vidékre egészen a Frízföldre és onnan DK-Angliáig is felbukkannak – teljesen hiányoznak az itáliai langobard pénzkészletből. A karthagói verdéből kikerült arany solidusok pedig csak Itália, Szicília és Szardínia bizánci vagy pápai ellenőrzés alatti területein jelennek meg, a Merowing, fríz, angolszász területre már nem kerül belőlük, tehát nem a tengeri kereskedelem révén jutnak el a Mediterraneum nyugati felébe, majd a Rhone-Saône-Maas útvonalon a Merowing birodalom északi határára. Ezért a bajorokhoz került Heraclius érmeknek sem a Merowing Nyugat, sem az itáliai langobardok nem a közvetítői. Az a tény ugyanakkor, hogy csak a 616–625 közötti időre keltezhető Heraclius solidusok kerülnek a bajorokhoz, s a bizánci aranyaknak nincs folytatása, azt sejteti, hogy nem hétköznapi esemény áll a háttérben. Nevezetesen a 630 táján az avaroktól elmenekült, s I. Dagobert király 9. uralkodási évében a bajorok által befogadott bolgárokról lehet szó. Ebben az esetben pedig közvetlenül az avar kaganátus területéről jutottak el nyugatra ezek az érmék.

Somogyi Péter dolgozatának harmadik részében az obulusadás szokását vizsgálja meg, mivel szerinte a sírban tett érem az avaroknál nem fizetőeszköz, hanem a halotti kultusz fontos eleme, sírobulus. A tétel igazságát ismét széleskörű kitekintéssel ellenőrzi. Az első sírobulusok a hunkor utáni gepida sírokból ismertek, de a szokás az avarok alatt teljeseedik ki. Feltűnő módon csak 626-ig tették a pénzeket a koponyához, a szájra vagy szájba, s csak a 650 utáni időben a hasra, mellre, majd a 7. század végétől kerek aranylemezekkel helyettesítik azokat. A frank-alemann temetők *romani* népessége temetőiben a római bronzpénzeket a fej mellé, a kézbe, medence tájára (tarsolyba?) helyezik, mert keresztényietlennek tartják az aranypénz szájba tételét. A bajoroknál az obulusadás csak a 7. század második felében kezdődik, s csak az Isartól keletre fekvő keleti bajor területre jellemző. A langobardok a pannóniai hazában nyakláncba foglalják a pénzeket. Itáliában a 7. század első harmada után már nem is adnak a halottal pénzt. Kivételt képeznek a Campochiaroban feltárt két temető sírjai, amelyek közül 26 sír obulus-mellékletes, és a pénzek alapján a 640-es évek elejétől egészen a 8. század első évtizedeiig keltezhetők. A két temető különlegességei – így a lovas temetkezések, bizonyos viseleti darabok, harci sérülések, antropológiai sajátosságok, aranygazdagság és a sajátos obulusadás szokása – pedig maguktól adják a történeti magyarázatot, hogy ezekben a sírokból azok a bolgárok nyugszanak, akik Alzece vezetése alatt a bajoroktól délre menekültek. A 7–8. századból azonban remek írásos adatok ismertek arról, hogy milyen elevenek az avarok és a langobard hercegségek közötti kapcsolatok. Bizonyos régészeti megfontolásokra is támaszkodva ezért talán az sem lehetetlen, hogy avar lovas harcosok egy, vagy több csoportja egyenesen a kaganátusból települt ki Beneventumba, és vállalt katonai, testőri szolgálatot a beneventumi herceg oldalán.

Somogyi Péter jelentős eredménye, hogy a bizánci pénzek forgalmának változásain keresztül mutatja ki, mennyire felületesen általánosítanak a Merowing-kori régészettel és művészettörténettel foglalkozók, amikor a langobardok közvetítő szerepével magyaráznak minden keleti-mediterrán, és keleti nomád kulturális hatást, ami a bajoroknál, alemannoknál vagy még nyugatabbra megjelenik. Egyértelműen és nagyon hangsúlyosan hívja fel a figyelmet arra, hogy a Duna a 7. század végéig nem zárt, hanem nyitott kapu, amelyen keresztül nemcsak keletről nyugatra, de nyugatról keletre is igen élénk a kereskedelem, s a kulturális javak sokszínű cseréje zajlik.

Szőke Béla Miklós

Soós Ferenc: *A magyar fém pénzek feliratai és címerei*. Argumentum Kiadó – Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest 2014. 314 old., színes ill. ISBN 978-963-446-731-1

A magyar numizmatikában igen ritkák az olyan kiadványok, amelyek több kiadást is megérnek, s túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a megtiszteltetés csak néhány olyan munkának járt ki (Unger-Éremhatározó, Huszár-Procopius, Weszerle, Resch és Rupp katalógusai, Hóman Magyar pénztörténete, a Leányfalusi-Nagy féle katalógusok, s még néhány további munka), amely a maga területén hiánypótló, alapvető műnek számít. Soós Ferenc katalógusa most ezen előkelő társaság soraiba lépett, hiszen műve első ízben 1998-ban megjelentetett kiadása rövidesen elfogyott, s az utóbbi években csak hosszas utánajárással és jelentős anyagi ráfordítással beszerezhető modernkori könyvritkasággá lett. Ezért is vált szükségessé ennek az alpműnek az újbóli kiadása.

Nem egy egyszerű reprint kiadásról van azonban szó, hanem mind külalakját, mind tartalmát tekintve bővült, illetve korszerűsödött az első editio anyaga. Kézikönyvhöz méltó módon – hogy bírja a rendszeres igénybevételt – kemény táblás kötetet kapott, a címerképek színesek lettek, az érmeokről készült rajzokat kiváló színes fotók váltották föl. Az új kiadásban többlet, hogy a melléktartományok között szerepelnek a 13. századi stíriai veretek és Bethlen Gábor Opeln és Ratibor uraként vert kibocsátásai. Jelentősen bővült a helyi pénzek sora (budai városi denárok, Hunyadi Mátyás bécsi, münsterbergi, boroszlói és jägerndorfi veretei, Bocskai István szebeni pénze, I. Lipót és I. József réz szükségpénzei, III. Károly Pesti szegényház javára vert aprópénzei és a kenyérmezei hadifogolytábor pénzei), s önálló fejezetben ismerkedhetünk a szlavón denárokkal is.

A heraldika és a paleográfia a numizmatika mellett a kiemelkedően fontos történeti társtudományok sorába tartoznak (szokás azonban – kissé dehonesztáló, sőt lenéző módon – történeti segédtudományként jellemezni ezen diszciplínákat). Azonban ezek a tudományágak egymásnak is ugyan úgy társtudományai, hordozó tárgyi emlékeik, dokumentumaik szoros kapcsolatban állnak egymással.

A címerek köz- és helytörténeti, családörténeti kapcsolódásai miatt általában véve nagy érdeklődésre tartanak számot, de nem csak maguk az elvont ábrázolások, hanem az azokat hordozó tárgyak is. Soós Ferenc szinte egyedüli kutatóként figyelt föl erre a kapcsolatra, s szisztematikus kutatásokkal, a pénzek verdejegyként használt címereinek vizsgálatával számos fontos adalékkal járult hozzá a magyar középkori pénztörténet megismeréséhez.

A címerek általános fejlődéstörténetével, az alapfogalmak tisztázásával a kötet első fele didaktikus módon ismerteti meg az olvasót a heraldika lényegével, a címertani leírások készítésének és értelmezésének alapelveivel. Teszi mindezt olyan stílusban, modorban, hogy az egy gyermek, vagy egy felnőtt számára is egyaránt élvezhető.

Soós Ferenc jelen munkája azonban nem csak címertani szempontból fontos, hiszen felirattani munkaként is megállja a helyét. Rövid írástörténeti bevezetést követően a katalógus részben minden magyar pénzeken található felirata fordításra, illetve rövidítések esetén feloldásra kerül (nem az összes pénztípust ismertette a szerző, hiszen számos veret köriratai, rövidítései ismétlődnek, így ezek közül egy-egy darabot mintának választva mégis az összes hasonló pénz epigráfiai értelmezése lehetségessé válik). A kötet megjelenéséig a legtöbb magyar pénz köriratát nem oldotta fel egyetlen katalógus, semmilyen szakirodalmi mű sem. Pedig ezek a sokszor szövevényes, rövidítésekkel, biblikus utalásokkal, jelmondatokkal átszótt formulák igen érdekes kortörténeti dokumentumok, s a pénzek történetének megismeréséhez szervesen hozzájárulnak.

Nagy erénye e munkának, hogy az erős társtudományos kapcsolódások révén beemeli a numizmatikát más diszciplínák közvetlen látóterébe, már csak azért is, mert a szakszerű, nagy ívű összefoglaló munkák sajnos legtöbb korszakot tekintve nem állnak rendelkezésre, így a pénztörténet iránt – akár tudományos, akár csak ismeretterjesztő színvonal igényével közelítő – érdeklődők nehezen tudnak tájékozódni.

A gondosan összeállított, esztétikus formában megjelent kötet mindenképpen figyelemre méltó kiadvány, amelyet komoly jegyzetanyag és szakmai apparátus mellett könnyen áttekinthető, logikus struktúra, élvezetes fotóanyag és – az első fejezetekben – olvasmányos stílus jellemez. A téma és a kötet korábbi és mostani népszerűségét, visszhangját tekintve újra nem állunk távol attól a sajnálatosan örömteli helyzettől, hogy a második kötet is rövid időn belül csak antikvár forgalomban, jelentős árnövekedésen átesve, évek „vadászata” után váljék beszerezhetővé. Így azután tanácsos minden érdeklődőnek mielőbb megvásárolnia ezt a kiváló alpművet!

Ujszászi Róbert

LENGYEL András: *Aranykönyv. 1325–1540*. Magyar Nemzeti Múzeum – Pannonia Terra Numizmatika, Budapest 2013. 324 old., színes, ill. ISBN 978-963-08-6024-6 (= *Gold Book 1325–1540 – Hungarian Medieval Coinage*. Hungarian National Museum – Pannonia Terra Numizmatika, Budapest 2013. 324 p. colour, ill. ISBN 978-963-08-8377-1)

Lengyel András vállalkozása nem kisebb célt tűzött ki, mint megalkotni a középkori magyar aranypénzek új korpuszát. Mindennek aktualitását az is adja, hogy Pohl Artúr máig időtálló és bizonyos tekintetben e kezdeményezés számára is vezérfonalul szolgáló könyve több mint négy évtizede jelent meg, német nyelven.

A hatalmas mű, amely 162 típusba sorolja be a ránk maradt, 1325 és 1540 között vert aranyakat, több jelentős külföldi és hazai közgyűjtemény, magángyűjtők és a témában fontossággal bíró aukciók anyagának felhasználásával készült. Látszólag Lengyel András nem kíván állást foglalni abban az évtizedek óta zajló vitában, hogy vertek-e Magyarországon aranypénzeket a 11. században, mégis a téma időbeli határainak kijelölésével azokhoz zárkózik fel, akik, a recensenssel együtt, a magyar aranypénzverés kezdetének – meggyőző bizonyítékok előkerüléséig – továbbra is 1325-öt tekintik. A katalógus végdátuma, 1540, illeszkedik a magyar numizmatika hagyományához, mely szerint az utolsó középkori királynak tekintett Szapolyai János (1526–1540) pénzeit rendszerint a középkor, míg a kortárs I. Ferdinánd (1527–1564) vereteit már az újkor pénztörténetében szokás tárgyalni, bár Lengyel András egy János Zsigmondnak – vagy, ahogy ő nevezi: II. Jánosnak (1540–1541) – tulajdonított veretet is szerepeltet összeállításában.

Szerencsés megoldás, hogy a tényleges katalógus előtt két szerzőtárs foglalta össze a középkori magyar aranyakkal kapcsolatos legfontosabb ismereteket. Tóth Csaba írásában bemutatja az aranyforintok típusait, ismerteti a legfontosabb metrológiai jellemzőiket (pénzláb: finomság és törvényes középsúly), valamint felsorolja az aranypénzt kibocsátó verdéket. Soós Ferenc a verde- és mesterjegyek kapcsán nemcsak magát a rendszert – kialakulását és működését – foglalja össze, hanem részletes archontológiai összeállítással betekintést nyújt a középkori magyar pénzügyigazgatás pénzverési ágazatába is (kamaraispánok, pénzkibocsátásért felelős tisztviselők). Soós Ferenc vitathatatlan érdeme, hogy tanulmányát alapos bibliográfiai összeállítás kíséri.

A katalógus konkordanciával kezdődik, amelynek használatával az olvasó Pohl Artúr típusait könnyen megtalálhatja az Aranykönyvben, de egyúttal mindazon tévedéseit is, amelyeket a megelőző kutatások során sikerült tisztázni (félreolvasások, nem létező típusok stb.). A felhasznált szakirodalom tekintetében csak a legfontosabb alapműveket találjuk, pedig nem lett volna haszontalan az Aranykönyvet egy részletesebb bibliográfiával is megerősíteni, bár mindez a mű értékéből nem von le. Az aukciós cégek felsorolása nagyon informatív, hiszen katalógusaik valóságos „aranybányát” jelentenek az aranyforintokkal foglalkozó kutatóknak, gyűjtőknek is. A katalógus leggyakrabban használt része minden bizonnyal a gyorskereső lesz, hiszen ennek oldalain az olvasó együtt láthatja, áttekintheti az anyagot uralkodók szerinti bontásban. Itt azonban egy fontos módszertani kérdésre ki kell térnünk. Az Aranykönyv ugyanis nemcsak az aranyból vert forgalmi pénzeket (azaz az aranyforintokat) gyűjti össze, hanem tudatosan az ezüstpénzek aranyvereteit, illetve a különböző céllal készített presztízsvereteiket is. Ezen két utóbbi csoport vizsgálata a recensens véleménye szerint talán külön kötetet érdemelt volna meg, hiszen jellemzőik megértése sokszor túlmutat a szűkebb értelemben vett aranyforintok tipológiai és metrológiai jellemzőin, módszertani elhelyezésük is közelebb áll az ezüstveréshez (különös tekintettel az aranyveretű denárookra és obolusokra, valamint a guldinerekre), anyagukon kívül más nem kapcsolja őket az aranyforint-veréshez. Publikálásuk viszont hasznos, hiszen a kutatás hajlamos elfelejtkezni ezekről a veretekről.

Az egyes típusok leírása pontos, az adattár az alapvető adatokat hozza, különösen is nagy előny, hogy gyűjteményi és aukciós adatokat is közöl. A verde- és mesterjegyek pontosítása, a köriratok betűhív közlése igazi epigráfiai csemege, ennek fényében az elkövetkező években, évtizedekben biztosan izgalmas kutatások indulnak majd. Az adatsorokat ugyanakkor egy-egy résztéma esetében érdemes lehet leletadatokkal is kiegészíteni, például az egyes közgyűjteményi darabok provenienciájával.

A kötetet záró kedves történet – Ernuszt János és Mühlstein Vid 1466-os kalandos bányavárosi utazása – rávilágít arra, hogy az ellenőrzés rendszere milyen olajozottan és szigorúan működött az aranypénzverdék esetében, hiszen az aranyforint mintáját minden héten gondosan eltették, így komoly tartalék képződött a bányavárosokban; ehhez az aranytartalékhoz királyaink szükség esetén aztán hozzá is tudtak jutni. A történet persze korántsem egyedüli, nemcsak 1466-ban fordult elő ilyesmi, Erzsébet királyné például 1440-ben már leapasztotta a körmöci készletet, amikor az addig összegyűlt próbákat magához kérte.

A recensensnek végül meg kell vallania, hogy bizonyos kérdésekben, típusok megítélésében más álláspontot foglal el, mint az Aranykönyv szerzője, különösen is a „162-es típus” meghatározásában.¹ Ez azonban semmit

¹ Lásd erről: Különös Szapolyai-aranyforint. Adalék a Mohács utáni pénzverés és a dinasztikus politika kapcsolatához. Az Érem 69 (2013/1) 11–12., Vita egy különös Szapolyai-aranyforintról. Éremtani Lapok 147. szám (2014. október) 3–4.

sem von le a grandiózus vállalkozás jelentős tudományos értékéből, hiszen egy jó könyv újabb és újabb szakmai vitákat vált ki, és ezáltal is segíti tisztánlátásunkat. Az elvégzett munka meggyőző, az elegáns kötet komoly előrelépés, ezért Lengyel Andrást és szerzőtársait elismerés illeti! Az Aranykönyvet örömmel ajánlom mindazoknak, akik a középkori magyar aranypénzverés iránt érdeklődnek, mert valóban fontos ismeretek megbízható tárháza: az új, magyarul és angolul is megjelent „vezérfonal” tanulmányozásával sokat tanulhatunk.

K. Gyöngyössi Márton

GÖDÖLLE Mátyás – PALLOS Lajos (szerk.): *Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve. Kiállítási katalógus*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2014. 360 old. ISBN 978-615-5209-34-5

Impozáns megjelenésű, gazdagon illusztrált kötet megjelenésének örülhetett a közelmúltban a muzeológus szakma, a falerisztika tudományának művelői és a kitüntetések kedvelői. Az 1764-ben alapított Magyar Királyi Szent István Rend történetét és fennmaradt emlékeit bemutató kiállítási katalógus a Magyar Nemzeti Múzeum 2014 májusa és augusztusa között látogatható, a Rend alapításának 250. évfordulójára készült tárlatának alkot maradáno és méltó emléket. Elénk tárja ugyanis a mind szakmai, mind esztétikai szempontból lenyűgöző „Szent István lovagjai” című időszaki kiállítás gazdag anyagát: 25 (köztük hat külföldi) intézmény és számos magánygyűjtő gondosan válogatott relikviáit. A számadatok is érzékeltetik, a katalógus tanulmányozása pedig még inkább egyértelművé teszi, hogy a – sajnálatos módon csak rövid ideig álló – tárlat a Magyarországon eddig rendezett kitüntetés-történeti kiállítások egyik (ha nem a) legnagyobbika volt. A rangos magyar kitüntetés, a Szent István Rendet hosszú időn keresztül, nagy számban, különböző társadalmi rétegek, csoportok képviselőinek adományozták, ezért mind a Rend presztízse, mind a rendlovagok társadalmi helyzete hozzájárult ahhoz, hogy a Rendre vonatkozó számos ábrázolás, emlék fennmaradjon. A rendelkezésre álló anyag ragyogó alapot biztosított egy tartalmas kiállítás létrehozásához, az pedig feltétlenül érdemes volt arra, hogy az utókor számára megörökíttessék.

A 360 oldalas kötet célja értelemszerűen az, hogy emléket állítson a Szent István Rendnek, azonban a könyv elolvasásával az is beható ismereteket szerezhet, aki általában az osztrák–magyar és a magyar rendjeltörténetet szeretné megismerni. Ebben segítenek a kötet első részét alkotó tanulmányok, az alábbi sorrendben.

Az „Uralkodói lovagrendek a középkori Magyarországon” című fejezetben Lövei Pál a magyarországi rendtörténeti előzmények összefoglalására vállalkozott. Tollából megismerhetjük az 1326-ban I. Károly által alapított Szent György Rend, valamint a Zsigmond által 1408-ban életre hívott Sárkány Rend történetét.

Makai Ágnes kitüntetés-történész tanulmányában a Szent István Rendet megelőzően, 1757-ben megalapított Mária Terézia Katonai Rend történetét vázolja. Írásának jelentőségét többek között az adja, hogy részletesen tárgyalja az érdemrend létrehozásának korábban kevésbé ismert körülményeit.

Aligha meglepő, hogy a legterjedelmesebb tanulmányt Pandula Attila, a Szent István Rend jeles kutatója jegyzi. Mintegy 40 oldalon foglalja össze a (kétszer is, először 1938-ban, majd 2011-ben megújított) Rend történetét, számos új kutatási eredmény közzétételével. Írásában kitér a rendi jelvények gyártására, személyhez köthető darabokra, a díszruhák igen érdekes témájára, valamint a rendi ünnepek témakörére. Mivel tevékeny részese volt a Rend 2011-es megújításának, ennek kulisszatitkairól is olvashatunk.

Kökényesi Zsolt a rendi ceremóniák bemutatása, elemzése által hozza közelebb az olvasóhoz a rendtörténet egy bizonyos vonatkozását. Fejezetéből ismereteket szerezhetünk a Szent István Rend társadalmi beágyazódásáról, valamint a magyar udvari jelenlétről.

A kiállítás egyik rendezője, Gödölle Mátyás művészettörténész a rendalapítás képzőművészeti forrásairól ad számot. Sorain keresztül az ábrázolásokból kirajzolódik a Szent István Rend alapításának politikai és társadalmi jelentősége, illetve megismerkedhetünk az alapító nagymester és az őt követő nagymesterek ábrázolásainak érdekességeivel.

A kiállítás másik rendezője, Pallos Lajos kitüntetés-történész a Rend kitüntetettjeivel, társadalmi állásukkal foglalkozik tanulmányában. Négy korszakra bontva mutatja be és elemzi a rendlovagok társadalmi összetételét, ismerteti az adományozottak nemzeti megoszlását a birodalmon belül, beszámol a külföldiek arányáról. Tollából megismerhetjük, hogyan vált a Rend a diplomácia eszközévé, s különösen érdekes a történelmi események ismeretében megfigyelni, hogyan alakultak az adományozási mutatók. Írása szervesen kapcsolódik a kötet végén szereplő adatbázishoz.

A kötet második részét alkotó katalógus koronként, témakörönként, a kiállítási koncepció szerinti bontásban tárja az érdeklődők elé a kiállítás anyagát. Kilenc tematikus, kronologikus csoportba rendezve

ismerhetjük meg a páratlan levéltári, régészeti, képzőművészeti, iparművészeti, falerisztikai, numizmatikai és könyvészeti anyagot. A műtárgyak, dokumentumok összesen 31 szakember munkájának gyümölcseként kerülnek bemutatásra. Itt kell megemlékeznünk az egyik szerzőről, Lakatos Saroltáról, a nyíregyházi Jósza András Múzeum Kállay Gyűjteménye egykori vezetőjéről, aki legnagyobb fájdalomra nem érthette meg a kötet megjelenését.

A kiadványt igazi kincseshánya zárja: az adattárban szerepelnek a Szent István Rend 1764–2013 közötti kitüntetettjei (azóta, 2015. augusztus 20-án számuk ismét kettővel nőtt); a Rend 1964–1918 közötti tisztségviselői; számadatok az évszázadok során történt adományozásokról; továbbá az osztrák–magyar és magyar kitüntetések 1918-as és 1939-es viselési sorrendje. A kötet végén bibliográfia és névmutató segíti a tájékozódást.

A kiadvány számos erénye közül kiemelhetjük a minőségi műtárgyfotókat. Külön említésre érdemes, hogy a katalógusban szereplő tárgyak, dokumentumok fényképei a tanulmányokban is szerephez jutnak, nem pusztán szövegközi illusztrációkként, hanem a szöveghez szorosan kötődő, forrásértékű képekként is. Figyelemre méltó a képzőművészeti- és fotóanyag széleskörű felhasználása, bemutatása és ikonográfiai elemzése. Nem lehet eléggé hangsúlyozni annak jelentőségét, hogy a szerzők, szerkesztők és szakértők minden részletre kiterjedő munkájának köszönhetően a katalógusban nyomon követhetjük egyes tárgyak izgalmas előéletét, s itt hangsúlyozzuk a magángyűjtők ismereteinek felhasználását, annak fontosságát.

Nagy öröm tehát, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumnak köszönhetően kézbe vehetünk és a mindennapokban is haszonnal forgathatunk egy új, színvonalas kiállítási katalógust, egyben minőségi falerisztikai szakkönyvet, amely megőrökíti az utókor számára egy nagyszerű kiállítás páratlan tárgyi anyagát és gazdag információtartalmát.

Sallay Gergely Pál

SCHINDEL, Nikolaus: *Sylloge Nummorum Sasanidarum – Israel*. Hebrew University (Jerusalem), Israel Antiquity Authority (Jerusalem), Israel Museum (Jerusalem), Kadman Numismatic Pavilion at the Eretz Israel Museum (Tel Aviv) Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2009. 175 old., ill. / Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission Bd. 46/ ISBN 978-3-7001-6056-4

Hasonlóan a sorozat korábbi berlini, párizsi és bécsi gyűjteményeket leíró köteteihez a szerző négy nagyobb izraeli gyűjtemény anyagát ismerteti.

A négy gyűjtemény létrejöttének rövid bemutatása után a leírásban szereplő egyes darabokkal kapcsolatos kommentárokat találunk. Ezek rendszerint a kibocsátó uralkodó meghatározásának bizonytalansága, illetve a verdehely kétséges volta miatti nehézségeket tárgyalják. Az egyes pénzekről leolvasható adatok és a történelmi ismereteink közötti eltérések számos esetben eredményeznek pillanatnyilag feloldhatatlan ellentéteket. Minden esetre a könyvnek ebben a fejezetében kiemelkedően fontos adatokat találhatnak mind a terület szakértő kutatói, mind a téma iránt érdeklődő amatőrök és gyűjtők.

A munka nem ismeretterjesztő kiadvány és nem a széles közönség számára készült, hanem tudományos igényvel, kifejezetten a kérdéskör kutatói számára. Ebből következik, hogy a katalógusban az egyes érmek leírása is a tudományágban megszokott formák szerint szerepel. Ez azt jelenti a gyakorlatban, hogy megfelelő jártasság és nyelvismeret híján a perzsa és arab feliratok értelmezése nehézséget okozhat, annak ellenére, hogy a leírásban precízen fel van tüntetve a szöveg az eredeti nyelven.

A katalógus a korábbi hasonló kiadványok szerkesztési elvei alapján készült, azaz a szasszanida pénzek besorolási rendje: uralkodó, verdehely és típus, az arab-szasszanida pénzeknél a sorrend: pénzverdehely, a kibocsátó és végül a kiadás éve. Az iszlám numizmatikában a kibocsátók sorrendjét általában földrajzi szempontok szerint szokás megadni, ebben az esetben azonban a sorrend a verdék nevének latin abc szerinti besorolásán alapszik.

A katalógus nem foglalkozik részletesen az arab-szasszanida, a tabarisztáni és a bokharai pénzekkel, pusztán bemutatja az egyes gyűjteményekben található darabokat mintegy előmunkálatként az ezekről a veretekről a későbbiekben elkészítendő átfogó katalógushoz. Tekintve, hogy az arab-szasszanida veretek kiadásának idején többféle időszámítási metódus is használatban volt, (AH, YE, PYE) a szerző minden esetben jelzi, hogy a kibocsátó milyen rendszer szerint datálta a pénzeket. A bokharai szasszanida mintára készült pénzek, az ún. *bukharkudat*-ok igen csekély számban szerepelnek a bemutatott gyűjtemények anyagában, de szerepeltetésük fontos, hiszen felhívja a figyelmet ezekre a pénzekre, melyeknek létezése nem köztudott. Tabarisztán Abbaszida

kormányzóinak veretei közismertek ugyan, de rendkívül nagyszámú változataik miatt fontosnak tekinthető minden olyan publikáció, melyben részletes leírásuk megtalálható.

A kötetben található képek nagy része szkenneléssel készülhetett, ezért minőségük elmarad a fényképektől, ám azonosításra minden esetben alkalmasak. Korábban már említettem a munka függelékét képező rézpénzleletet, e veretek a fenntartása olyan gyenge, hogy képeiket csak szakértők használhatják sikerrel.

Szintén a függelékben található egy összeállítás a Bilad al-Sham-ban (Nagy Szíria) készült arab-szasszanida pénzekről. Ez az összeállítás a szerző számára elérhető 16 pénz képét és leírását tartalmazza a damaszkuszi és a himsi pénzverdéből. Természetesen az egyes vereteken olvasható személynevek felsorolása és a perzsa verdék rövid jelzéseinek listája is megtalálható a függelékben.

A munka angol nyelvű és kétségtelenül jelentős segítséget jelent a kor és a térség numizmatikájával foglalkozóknak. Sajnos a numizmatika tudományának ez a fejezete szinte fehér foltnak számít hazánkban, annak ellenére, hogy szasszanida, illetve ilyen mintára vert pénzek időnként felbukkannak nálunk is.

Szilágyi Mihály

BARATOVA, Larissa - SCHINDEL, Nikolaus – RTVELADZE, Edvard: *Sylloge Nummorum Sasanidarum – Usbekistan Sasanidische Münzen und ihre Imitationen aus Bukhara, Termez und Chaganián*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2012. 199. old., 47 t. /Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission Bd. 51/ ISBN 978-3-7001-6945-1

A sorozat eddig megjelent kötetei világhírű nagy gyűjtemények – Párizs, Berlin, Bécs – szasszanida anyagait ismertették. Ez a német nyelvű kötet azonban a pénzek eredeti, vagy ahhoz nagyon közeli forgalmi területén fennmaradt numizmatikai anyagot veszi számba, tehát olyan adatokat is tartalmaz, amelyekből következtetések vonhatók le az egykori kereskedelmi és gazdasági viszonyokra vonatkozóan.

A katalógus bevezetőjében képet kapunk az Üzbegisztánban lezajlott numizmatikai kutatásokról, és az ilyen gyűjtemények kialakulásának történetéről. A munka a 19. század harmadik negyedében orosz orientalisták részvételével indult. A tudósok között szép számmal találunk magas rangú orosz katonatiszteket is, akik a helyszínen állomásoztak. Felkeltette figyelmüket a kallódó numizmatikai anyag, és megkezdték összegyűjtését. Az 1870-es években megalakult az *Archeológiát Kedvelő Turkesztániak Köre*, ami keretet adott az ilyen jellegű gyűjtő munkának. Érdekességgént megemlítem, hogy a taskenti múzeum numizmatikai anyagának első leltárát a bécsi F. August készítette el 1918-ban, aki hadifogolyként az I. világháború során került a városba.

A kötet a Közép-Ázsiában előkerült szasszanida és mintájukra készült utánvereteket tartalmazó leletek ismertetésével kezdődik. Az 1865-től 2008-ig terjedő időszak lelőhelyeinek beazonosítását térkép is segíti. Abban az esetben, ha a lelet feldolgozásra és közlésre került, akkor az irodalmi adatok is szerepelnek a felsorolásban. A katalógus összesen 854 db pénz leírását tartalmazza, ebből 383 db szasszanida, 50 db bokharai *bukharkudat*, és 3 db a tabarisztáni Abbaszida kormányzók idejéből való. Jelentős számú pénz szerepel az összeállításban az iráni hunoktól és a heftalitáktól is. A bevezető kommentárban a típus bemutatásokon kívül táblázatokba foglalt metrológiai és finomsági adatokat közölnek a szerzők. Ilyen jellegű pontos adatok eddig még nem voltak ismertek Közép-Ázsiai pénzekről. A katalógus a korábban már megismert elvek mentén készült, kedvező, hogy a perzsa mellett az arab feliratok fordítása is szerepel az adott pénznél. A tudományos igényű leírásoknál az irodalmi adatokat is feltüntették, már ahol léteznek ilyenek. A kötetnek külön kiemelt jelentőséget ad az ellenjegyek bemutatása. Ebben az időben a pénzek bélyegzése igen elterjedt gyakorlat volt, különösen a heftaliták éltek ezzel. Az ellenjegyek feloldása mindeddig meglehetősen nehézséggel és bizonytalansággal járt, a közölt 46 ellenjegy nyilván meg fogja könnyíteni a kutatók munkáját a jövőben.

Közismert, hogy a nagy pénzkibocsátó hatalmak határterületein élő népek előszeretettel készítettek pénzeket a szomszédságban forgó pénzek mintájára. Ezeknek a barbarikus utánzatoktól a megtévesztésre alkalmas, jól sikerült pénzekig tartó skálán elhelyezkedő vereteknek az elkülönítése mindig komoly gondot jelentett. A kötetben számos ilyen utánveret leírását és képét találjuk, ezek nyilván az adott területen keletkeztek, és a másolatok készítésének gyakorlata a terület „iszlamizálása” után is fennmaradt.

Amint a sorozat más köteteinél már említettem, a katalógusban szereplő képek szkennelés útján készültek és bár a pénzek azonosítására alkalmasak, minőségük elmarad a fényképektől. Kiemelendő, hogy a *bukharkudat*-okról közölt képek jobb minőségűek, minden szempontból jól használhatók.

A kötet végén a szerzők közlik a bemutatott pénzek jelenlegi pontos őrzési helyét, valamint névmutatót és a verdehely nevek rövidítéseinek latin abc szerinti felsorolását.

Jelentős terjedelmű, részletes bibliográfiát is találunk a könyv végén, sajnos azonban az ott szereplő orosz nyelvű kiadványok túlnyomó többsége ismeretlen a hazai kutatók köreiben. Személyes tapasztalataim alapján mondhatom, hogy ilyen jellegű publikációk beszerzése még oroszországi barátok segítségével sem könnyű feladat. Ezen a téren szükséges lenne megfelelő cserekapcsolatok kiépítése hazai szakkönyvtárunk és hasonló üzbég szervezetek között.

Szilágyi Mihály

SCHINDEL, Nikolaus: *Sylloge Nummorum Sasanidarum – The Schaaf Collection. With contributions by Michael Alram, Rika Gyselen and Robert Schaaf.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2014. 263 old., 75 képtábla. ISBN 978-3-7001-7696-1

A sorozat újabb kötete egy Egyesült Államokbeli magángyűjtemény érmeit teszi közzé. A New Jersey-ben élő Robert W. Schaaf az egyik legjelentősebb szasszanida éremgyűjtemény tulajdonosa, aki érmeit mindig készséggel bocsátotta a kutatás rendelkezésére. A 723 darabból álló gyűjtemény érmei I. Ardashirtól (224–240) III. Yazdgerdig (632–651) bezárólag lényegében végig kísérik a dinasztia éremverését. 17 aranypénz, 600 ezüst, 7 billon, 92 réz és 7 ólom veret alkotja az együttest.

A kötetben található részletes katalógus – természetesen minden darabról fényképpel – felépítése ugyanazon elveket követi, mint a sorozat korábbi (SNS 1, 2, 3 – és SNS Israel) kiadványai. Az érmék elrendezése kronologikus, az egymást követő uralkodók időrendjét követi. Ennek oka, hogy a korai időszakban ritkák a verdejelzések és évjelzések sincsenek, s így aztán a későbbi időszak vereteinek leírása is ehhez a rendszerhez illeszkedik. Az uralkodókon belül aztán verdék és típusok szerint vannak az érmék csoportosítva. A korábbi feldolgozások eredményeként megállapított típusokat már a katalógus előtt közreadja a szerző, s így a leírásnál ezekre már csak hivatkozni kell, amint az elő- és hátlapi feliratok esetében is. A verdék a latin abc szerint követik egymást, nem pedig földrajzi vagy közigazgatási egységeknek megfelelően. A hivatkozás, ahol lehet, a korábbi SNS kötetekre utal, egyébként pedig Göbl „*Sasanian Numismatics*” című 1971-ben megjelent alapművére.

Az egyes éremleírásoknál szerepel az érme anyaga, címe, tömege, átmérője, a verető állása az óramutató járása szerint, és ahol szükséges, egyéb technikai észrevételek.

A mű azonban, amint a sorozat korábbi kötetei is, nem pusztán egy jól összeállított leíró katalógus, hanem a szasszanida numizmatika egyes vitatott kérdéseit is vizsgálja immáron az újonnan közreadott anyag fényében. A könyv első nagy fejezete „*Commentary*” cím alatt áttekint néhány vitatott problémát, mint az aranyverés, az un. 6-drachmások, a balra néző portrés érmék. Majd végig veszi az egyes uralkodókat, hogy illeszkedik az újonnan közzétett gyűjtemény anyaga a már ismert keretekbe, avagy mennyire változtatja meg, finomítja azokat.

A Schaaf kollekció közzététele jelentős mértékben járul hozzá a szasszanida pénz- és gazdaságtörténet vizsgálatához. Egyaránt hasznos kiadvány a történettudománnyal foglalkozók, valamint a kevés számú hazai gyűjtő számára.

Torbágyi Melinda

VONDROVEC, Klaus: *Coinage of the Iranian Huns and their Successors from Bactria to Gandhara (4th to 8th century CE) Studies in the Aman ur Rahman Collection, Volume 4.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2014. 960 old. ill. ISBN 978-3-7001-7695-4

A szerző által tárgyalt numizmatikai anyag fehér folt a magyar numizmatikai kutatásban, hiszen sem közgyűjteményben, sem magángyűjtőknél nem alakult ki ilyen tartalmú, említésre méltó gyűjtemény. A területnek nincs hazai szakértője és a vonatkozó nemzetközi szakirodalom is igen csekély. Robert Göbl 1967-ben négy kötetben adta ki a kor és a terület pénzveréséről szóló korszakos munkáját, kijelölve a kutatási terület kereteit, ám az azóta eltelt majd ötven év alatt érdemben, ilyen átfogóan senki nem foglalkozott ezekkel a pénzekkel. A Klaus Vondrovec könyvében ismertetett anyag oroszlánrésze a pakisztáni *Aman ur Rahman* magángyűjteménye, amelyik kétségtől a világ legjelentősebb ilyen vereteket tartalmazó együttese. Göbl munkájának írása során 1200 érmet vizsgált, melyek 300 típust képviseltek, míg e mostani munka több mint 4000 érme leírását tartalmazza: három nagy gyűjteményből és a világhálón elérhető különféle adatbázisokból.

Aman ur Rahman mellett méltó még az említésre az a két kutató is, akik áldozatot nem kímélve összegyűjtötték a bemutatott hatalmas anyagot: Matthias Pfisterer és Jean-Pierre Righetti. A katalógus kiemelt jelentőségét az adja, hogy a korabeli Közép-Ázsia 4. és 8. század közötti történelmének pontosításához elengedhetetlen a rendelkezésre álló numizmatikai anyag aprólékos kiértékelése

A numizmatikai gyűjteményeket leíró műveket *sylloge* néven szokás említeni, ám ez a munka lényegesen több ennél, hiszen több gyűjtemény anyagát tárgyalja, és nem csak az egyes darabok pontos leírása és képe található meg a kötetekben, hanem az elképesztően gazdag anyagot történelmi keretbe ágyazottan ismerteti a szerző. Számunkra ennek a ténynek a kiemelt jelentősége akkor látszik igazán, ha tekintetbe vesszük a vonatkozó hazai történeti irodalom csaknem teljes hiányát.

A munka méreteit leginkább a felölelt terület földrajzi és időbeli határait tekintve lehet megítélni. A katalógusban bemutatott éremanyag kibocsátóik és egyéb sajátosságaik szerint tíz csoportban kerül leírásra: *Kidariták*, *Kidarita és Alkan* átmeneti időszak, *Alkan*, *Tobazini*, *Heftalita*, *Szasszanida* pénzek és korabeli utánzataik, *Nezak*, *Alkan-Nezak* átmeneti időszak, *Nyugati Türk* időszak és végül a *Gandharani* rézpénzek. Minden fejezet elején bemutatásra kerülnek a vonatkozó éremanyag jellemző főbb típusai. Azokat a darabokat, amelyek *Aman ur Rahman* gyűjteményéből hiányoznak, a már említett két kutató gyűjteményéből származó veretekkel pótolja. Hasonlóan jár el a szerző azokban az esetekben, amikor a kérdéses pénz meg van ugyan *Aman ur Rahman* gyűjteményében, ám annak gyenge fenntartása miatt célszerűbb volt egy másik gyűjteményből származó példányt bemutatni. Természetesen az igen jó minőségű fényképeken tanulmányozható érmék leltári száma, metrológiai adatai és az esetleges technikai érdekességek is megtalálhatók. A fontos és ritka pénzek nagyított fényképei is a kutatók segítségére lehetnek a részletek tanulmányozásában, míg a gyenge tartású és rosszul fényképezhető rézpénzek esetében rajzok segítik a könnyebb eligazodást. *Aman ur Rahman* gyűjteményében több mint 2000 darab egy grammnál könnyebb ilyen rézpénz található!

A katalógus bevezetőjében a szerző ismerteti a feldolgozás során általa követett gyakorlatot, bemutatja azokat a nehézségeket, melyek abból származnak, hogy az írott történeti források állításai számos esetben ellentétesek a pénzekről leolvasható adatokkal. A szerző hangsúlyozza, hogy elsősorban numizmatikus és nem történész, ezért ilyen bizonytalan esetekben nem kíván állást foglalni, pusztán felhívja a figyelmet a tisztázásra váró tényekre. Annak ellenére, hogy a bemutatott numizmatikai kép teljesnek mondható nagyon sok kérdés marad megválaszolatlanul. Ez abból következik, hogy fontos információk, úgymint a pénzek verésének helye és az évszám nincs az érméken feltüntetve, ezért az egyes veretek kiadásának sorrendjét pusztán stíluskritikai alapon lehet meghatározni. Ez egy általánosan elfogadott módszer a numizmatikában, de az így kialakuló sorrend további finomításra szorul. Nehezíti a kép tisztulását az, hogy csak nagyon kevés olyan leletet ismerünk, melyek kellően dokumentáltak. Ez a tény nagyban nehezíti a pénzek forgalmi területének időbeli és térbeli kijelölését is, hiszen nyilvánvaló, hogy a kereskedelmi utak mentén az egyes veretek számottevő távolságra is eljuthattak. Hiteles leletadatok ismeretében akár statisztikai alapon is meghatározható lenne az eredeti forgalmi területük. A kevés leletben előforduló nagyszámú verető kapcsolat azt mutatja, hogy az elrejtett kincs gyakorlatilag közvetlenül a pénzverdéből származik, ezért nem volt ideje keveredni más, már forgalomban lévő pénzekkel, így az adatokból nyerhető információ is további megerősítést kíván. A szerző szomorúan kénytelen megállapítani, hogy Közép Ázsiában archeológiai feltárásokat végezni még napjainkban is igen bonyolult dolog.

Már korábban említettem az *Aman ur Rahman* gyűjteményében lévő nagyszámú rézpénzt. Ezek több mint 250 típusba sorolhatók és pénztörténeti szerepük eddig nem volt kellően tisztázva. Vondrovec teljesen új szemszögből tárgyalja a kérdést, megállapítva, hogy ezeknek a pénzeknek a nagy része a mindennapi (piaci) szükségletek kielégítésére egy adott városban készült. A hivatalos pénzverdében készültek ezüst *dram*-ok és igényesebb kivitelű rézpénzek, de ezek mellett tekintélyes mennyiségű, alacsonyabb művészi színvonalon álló olyan rézpénzek is a helyi forgalom részére, amelyeken olyan ábrázolások szerepelnek, melyek más művészi termékekről, mint pl. ötvösmunkák, agyag pecsétek, falfestmények, stb. ismertek.

Már említettük, hogy a katalógusban szereplő numizmatikai anyag mely gyűjteményekből származik. Emellett azonban hálásan kell gondolnunk azoknak a kutatóknak a közreműködésére is, akik olyan helyekről járultak hozzá a munka teljessé tételéhez, melyeket napjainkban csak a hadijelentésekben, illetve terrorcselekmények helyszínéként említ a média, mint a pakisztáni Peshawar, avagy az afganisztáni Kabul.

A katalógus használhatóságát, s így értékét nagyban növeli a munka végén található tipológiai áttekintés. Ezt átlapozva az érdeklődő pillanatok alatt kiderítheti, hogy a keresett pénz típust ki, hol és mikor verette! A fényképek igen jó, összehasonlításra alkalmas minőségűek! A függelékben is található néhány olyan összeállítás, amelyek nagy hasznára lehetnek a térséggel foglalkozni kívánóknak. Így a földrajzi nevek felsorolása és pontos beazonosításuk a ma használatos nevük megadásával és színes térképen helyük bejelölésével.

Szintén a függelékben találunk rövid leírást a pénzekre vonatkozó egyes technikai érdekességekről, mint a korabeli hamisítványok, a kettős veretek, illetve átvert pénzek kérdéséről, sőt igen rövid megjegyzést a modern hamisítványokról is. Végül a pénzekben található ellenjegyek bemutatása teszi teljessé a katalógust, amely nyilvánvalóan hosszú ideig marad kiindulási és hivatkozási alap mindenki számára, aki a kor és a térség numizmatikai kérdéseivel kíván foglalkozni.

Szilágyi Mihály

Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinople und Kleinasien (1553/55) Herausgegeben von Franz Babinger. Ins Neuhochdeutsche übersetzt von Jörg Riecke. Duncker & Humblot, Berlin 2014. 300 old.

A Magyar Királyság bányakincseinek egy részét is kiaknázó Fuggerek egykori faktorának, Hans Dernschwamnak a neve – 1923-tól, a törökországi útinapló kiadásának évétől – elválaszthatatlanul összekapcsolódott *Franz Babinger*, a már akkor elismert orientalista professzorával.

Dernschwam páratlanul adatgazdag útinaplójának legújabb kiadása – némi túlzással –, „német nyelvről német nyelvre” történt fordításban jelent meg. A reformáció századának archaikus nyelvén írt feljegyzéseket *Jörg Riecke*, a Heidelbergi Egyetem germanista professzora tette olvashatóvá, sőt mi több élvezetessé a németül beszélő mai ember számára. Ricke professzornak igen sok nehézséggel kellett megküzdenie, hiszen a korszak más nyelveihez hasonlóan egységes helyesírás még a német nyelvben sem létezett, maga a naplóiró sem volt mindig következetes, amikor papírra vetette feljegyzéseit. A nyelvi fejlődésből eredően jelentéstani [szemantikai] változások következtek be, s Dernschwam a Bécsből Kis-Ázsiába majd visszavezető, jó két esztendő utazás során földrajzi és személynevek olyan sokaságát jegyezte fel, amelyeknek egy része beleveszett a múlt idő homályába, így a teljes körű azonosítás [identifikáció] megoldhatatlan feladattá vált.

Mint az a kora újkor kutatóinak körében jól tudott, Dernschwam neve *Joannes Thurnschwambius*-ként a 18. század vége óta ismert a magyarországi történeti irodalomban. Idős korában írt memoárjából bőven lehetett meríteni, s a történészek éltek is a lehetőséggel. Az útinaplójánál mérsékeltebb hangvételű, de a magyarországi közállapotokat és egyes tisztségviselőket illető – nem ritkán igencsak nyers – minősítései visszatetszést váltottak ki. Filológusaink egyike „hálaadatlan németkő”-nek nevezte az életének túlnyomó részét Magyarországon eltöltött szerzőt. (*Podhradzky József*: A' Fukar szónak származásáról és tulajdon jelentéséről. Tudományos Gyűjtemény 19. 1835. 81.)

Csaknem egy évszázad múltán *Paulinyi Oszkár*, aki a Fugger-Archiv-ban őrzött kiadatlan Dernschwam iratokba is betekinthezett, megértéssel és rendkívül elismerő módon méltatta Dernschwam útleírását. Tekintettel arra, hogy közlemény méretű recenziója sem a magyarországi, sem a külföldi Dernschwam irodalomban nem talált visszhangra, legyen szabad idézni belőle: Dernschwam „Az emberek megítélésénél nem ment minden elfogultságtól. Élő keresztény hite, az a bensőséges vallásosság, mely a római egyház korabeli elvilágiasodott papságával szemben is igen kemény hangú ítéletre készíti” (1. Útleírása 78–82, ill. passim), német voltának átérzése és a munka megbecsüléséből kijegesedett polgári öntudta a gyűlölet hangját szólaltatja meg mindazokkal szemben, kik eszményeinek ellenségei. Ezen egyoldalúságát az emberek megítélésénél, amellet, hogy magában a túlzásokban is van magja az igazságnak, ellensúlyozza az a lelkiismeretesség, amelyet információi szerzésében s tárgyi adatainál tanúsít. „Megbízhatóságát e tekintetben mi sem bizonyíthatja jobban, mint az ár-, mérték- illetőleg méret-adatok nagy száma, amelyeknél inkább elhagyja a számadatokat, hogysem a valóságnak meg nem felelőt közöljön.” (*Paulinyi*: Hans Dernschwam's Tagebuch ... in: Századok 59–60. 1925–1926. 54–61, az idézetre l. 56–57.) A helynevek azonosítása terén viszont számos kiadói hibára mutatott rá; említendő, hogy mind a mai napig Paulinyi az egyetlen, aki a Komáromhoz közeli – Dernschwam által feltételezett 'Potentiana' – helyett az Ószőny melletti római romvárost valószínűsítette. A ma már Komáromhoz tartozó Szőny = *Brigetio* kifejezetten gazdag régészeti irodalmából legyen szabad azt a német nyelvű tanulmányt kiemelni, amelyik Brigetio helyszínrajzát is tartalmazza: *A. Mócsy*: Das territorium legionis und die canabae in Pannonien. in: Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 3. 1953. 179–200; ezen belül a térképvázlatra és a helyszínrajzra l. 196–197.

A helyesbítésre szoruló földrajzi utalások közül ide kívánczok a következő: Babinger téves értelmezése nyomán (Dernschwam 1923. p. 270, jegyz. 243, p. 302) került bele jelen változatba az, hogy „*Zeppel*” a Csepel-szigettel lett volna azonos (Dernschwam 2014. p. 280). Dernschwam (1923) szövegének „*zum Zeppel*” változata – véleményem szerint – nem a szigetre, hanem a sziget névadó helységére, Csepel falura utal, amelyik csak később néptelenedett el. 1555-ben, amikor Dernschwam és a visszaútban kocsizók Csepelnél átkeltek a

Dunán, még lakott település volt, név szerint ismert népessége adózott a török hódítóknak, vö.: Gyula Káldy-Nagy: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest 1977. p. 272, Nr. 544. (Csepel ma Budapest XXI. kerülete.)

Az egyre bővülő és szakosodó (szpecializálódó) társadalomtudományi szakirodalom láttán a tudós nyelvészekről sem várható el az, hogy a régészeti és a turkológiai kutatások eredményeit is kövessék. A korszerűsített szövegű műből kiemelt két példa utal arra, hogy Derschwam immár több nyelvre lefordított, kiemelkedően értékes útleírása kritikai kiadás felé halad. Kétségtelen, hogy megérdemelné az interdiszciplináris és internacionális összefogást.

Jörg Riecke irodalmi német nyelvre átültetett Derschwam-szövege nyomán a magyar olvasó óhatatlan késztetést érez arra, hogy ismét kézbe vegye Tardy Lajos magyar fordítását (Hans Derschwam: Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló. Budapest 1984.) Az összevetés egyértelműen könnyebbé vált, noha a szakkutatók esetenként nyilván visszanyúlnak majd az 1923. évi kiadáshoz. Ez utóbbi és az itt ismertetett új kiadás nyomán ugyancsak megállapítható, hogy a néhai magyar fordító derekas munkát végzett.

A 2014. évi változat – nagyon helyesen – tartalmazza az elődök írásait is, Franz Babinger előszavának és bevezetőjének teljes szövege mellett a jogász, jogtörténész professzor Roman Schnur 1986-ban megjelent utószavát, illetve az újabb irodalomból néhány mű bibliográfiai adatait.

Jörg Riecke korszerűsített „Derschwam Tagebuch”-ja olyan értékmegőrző és értékteremtő mű, amelynek tiszteletre méltó voltához nem férhet kétség. Megilleti az olvasói köszönet.

Buza János

PROKISCH, Bernhard: *Die Raitpfennigprägung in den österreichischen Erbländern*. Wien 2008. 662 p. ill. / Veröffentlichungen des Instituts für Numismatik und Geldgeschichte Bd. 12/

Abakusz. A könyv címének olvasásakor elsőként ez a szó, illetve ez a számolást segítő eszköz jelenhet meg tudatunkban. A numizmatika tudományával úgy hozható összefüggésbe, hogy a különböző mennyiségű és minőségű pénzek összeszámlálásában több évszázadon át szükség volt valamilyen általános számítási rendszerre, és ennek a rendszernek szüksége volt valamilyen segédeszközre. Ismertetésünk e rendszer számunkra legfontosabb tárgyának, a „számolópénzek” Ausztriában használatos változatait bemutató, katalógusba foglalt kötetről szól.

A szerző, Bernhard Prokisch és fő segítői Anita Grundner-Rosenkranz, valamint Susanna Heinz elmélyült munkát végeztek ezen a szűk, kevésbé ismert területen. A súlyra is tekintélyes kötet teljes első harmadában részletesen leírták a számolópénzek készítését, kibocsátását, meghatározták gyakorlati használatuk körét, forrásait, kutatástörténetüket keletkezésüktől az utóéletükig. Így szó kerül a vonalon számolás alkalmazásának korai kínai és indiai példáitól kezdve az antik kultúrákban való előfordulásain át egészen e módszer középkori, európai kiteljesedéséig.

Közbevetőleg itt kell megemlíteni, hogy tulajdonképpen a számolópénzek, számolófillérek (már az elnevezésről is hosszabb etimológiai levezetést kellene ismertetni, hiszen országonként más és más névvel illeték) a vonalas számolás segédeszközei. A vonalak a helyi értékeket mutatják, ezekre helyezik rá, vagy közéjük megfelelő szisztémában számoláskor a jelölőket, igényesebb kivitelben a pénzformájú, de nem pénz vereteket, amelyek végül is az összeszámlást segítik. Ezek akár kavicsok is lehetnek, mivel csak jelölési funkciót látnak el. (Egyes leírások szerint ezzel a módszerrel egyébként az összes számolási műveletet el lehet végezni, – igen bonyolult ugyan – még a gyökvonást is.) A vonalakat akár homokba is lehet meghúzni, asztallapra vésni, vagy éppen textilre festeni. A fejlődő gazdaságok élénkítették a kereskedelmet. A növekvő forgalomban praktikusabb eszköz kellett, a vonalakkal rudak lettek a rajtuk húzogatható korongokkal, zsetonokkal. A modernizáció teremtette meg az abakuszt, amellyel a tízes számrendszerben, az arab számokkal sokkal könnyebb volt számolni, mint korábban a római számokkal.

Rövid ismertetésünk keretét messze szétfeszítené, ha minden egyes fejezetről akár csak egy mondatbanoznánk. A főttebb már említett témákon kívül alapvető információkat tudhatunk meg a kibocsátókról, amelyek lehetnek szűkebb vagy tágabb területen érvényes hivatalos kibocsátások, de lehetnek városok vagy magán kibocsátók is. A XIII. századtól Nyugat-Európából – főleg Francia- és Olaszországból – terjedő számolópénzek fő készítő helye később Németország lett, itt is elsősorban Nürnberg neve jeleskedik. Németországban legalább 6000 típust említ a szakirodalom, amelyek üzleti célokból természetesen a határokon kívülre is messze elkerültek, üzletekben árulták, s használták a mindennapi életben. Előállításuk csökkenő intenzitással a XVIII.

század elejéig tartott. Egyes veretek mesterjegyes példányok. Virágkoruk az 1550-1650 közötti évekre tehető, természetesen területenként változóan.

A szerzők körültekintően igyekeztek bemutatni az érméken látható ábrázolásokat, valamint a köriratokat, jelmondatokat, bölcs mondásokat. Gyakran voltak címerek, monogramok, allegorikus ábrázolások, vallásos jelenetek, alakok, esetleg utalások a kibocsátás alkalmára. Természetesen a címereket külön, részletesen elemzik. Voltak olyan éremoldalak, amelyeken a vonalas számolást ábrázolták különböző módon. Az első évszámos darab 1524-ből való. Érdekes, hogy a bölcs mondások sorában több utal az elmúlásra. A belső címlapra is egy ekét és koronákat ábrázoló éremoldal került „Mortaeaequamur” fölirattal. Meg kell említeni, hogy a verési technikával, zömmel bronzból, sárgarézből készült érmék kivitele nagyon változó volt. Az egészen egyszerűtől az igényes, szinte művészi megjelenésű éremig előfordulnak darabok. Említést tesznek a bizonytalan eredetű érmékről és a hamisítványokról is.

A rendkívül tartalmas bevezető folytatásában már koncentrálván az Ausztriában és az örökös tartományaiban kibocsátott veretekre vonatkozó tudnivalókról tájékozódhatunk a korabeli közigazgatási egységek, valamint az uralkodók időrendi bontásában. Itt is először területenként történeti áttekintést, tipológiai elemzést olvashatunk egy-egy ábrával illusztrálva. Ezek között kerül sor Magyarország említésére. Megállapítják, hogy országunkba tulajdonképpen nem talált utat a számolópénzek számtalan típusából egy sem. Nem készültek azonban helyi darabok sem a Magyar Kamara részére. Egy fölirat nélküli veretet vettek föl a katalógusba, amelyen a magyar címer látható. Ez a darab azonban a szokásosnál vastagabb, így azt is föltételezik, hogy ez a maga nemében ún. pénzsúly is lehet. Mindezek alapján sem gondolhatjuk, hogy Magyarországon boldogulhattak számolópénzek nélkül, csak éppen a bécsi kamara által vert Raitpfennigekeket használták. A XVI. század második felében Körmöcbányán azért előfordul, hogy magán számolópénzeket készítettek nevesített mesterek, amelyek szerepelnek is a katalógusban. Huszár Lajos kutatásaira utalva néhány leletbeli előfordulásról is értesülhetünk, bár ő a leírásokban inkább általánosan, bizonyos érmeként értékeli azokat.

Végeredményben a számolópénzek Ausztriában a XV. század utolsó negyedében tűnnek föl. A formára és ábrázolási rendjére nézve németalföldi típusú érmék elterjedését I. Miksa (1490–1519) uralkodásának idejére teszik. Az osztrák számolópénz kibocsátás és használat a dél- és közép-német területek gyakorlatát követi még abban is, hogy a kibocsátást dinasztikák uralják. Különbségek azért vannak, mivel egyes tartományokban zártnak tűnik a számolópénzeknek mind a kibocsátása, mind pedig a használata. A XVI. századi ausztriai virágkorukban nem ismerhető föl külső behatás annak ellenére, hogy pl. a nürnbergi számolópénzeket sok helyen előszeretettel használták. Ugyanígy a század közepétől kölcsönösen használták a cseh- és szászországi magán pfennigekeket, a salzburgi és bajor pfennigekeket is. A XVII. század második felétől lassan megszűnik a számolópénzek használata Ausztriában. Nincs jelentős utóéletük, esetlegesen játékpénzekként fordultak elő.

Aszámtan tudományával, a vonalas számolással, a számolópénzek használatával kapcsolatban természetesen számos korabeli könyv jelent meg. A XVI–XVII. századi virágkorban vizsgált területünkön leginkább Adam Riese (1492–1559) a modern számolásról német nyelven írt, többszörös kiadást megért műveit említik, gyakran hivatkoztak rá. Itt érdemes talán megjegyezni, hogy ha már hazánkban nem terjedtek el a számolópénzek, a XVIII. században az újfajta számolási módszernek nálunk is volt szakirodalma. Magyar nyelven tárgyalta a számtan elemeit Maróthi György (1715–1755) matematika professzor *Arithmetika vagy számvetésnek mestersége* című könyvében. Működésének helyén, Debrecenben jelent meg művének több kiadása, amelyben a sokféle pénzlábú forgalmi pénzek átszámításához is segítséget nyújt.

A kötet hatalmas gyűjtő és rendszerező munkáról tanúságot tevő fő része a kétharmad terjedelmet kitöltő katalógus a kiegészítő segédletekkel. A katalógusban a leíró numizmatika szabályai szerint közlik az egyes darabok évszámát, a verdehelyet, a készítő nevét (ha vannak ezekre vonatkozóan adatok), az érem anyagát és átmérőjét. Ezután következik az elő- és hátlapok leírása és a köriratok központosított leírása. Minden egyes leírást az irodalomban való előfordulás fölsorolása követi, majd lezárásként tájékozódhatunk arról, hogy melyik gyűjteményben található. A leírások közigazgatási egységeként, ezen belül az uralkodók időrendjében sorakoznak. Az adatgyűjtés 33 jelentős éremtár anyagára épül kiegészítve az irodalmi adatokkal. A leírásokhoz szükségszerűen elő- és hátlapi fényképek is tartoznak. Az egész könyvben közel 4000 fénykép van.

A katalógus szerves része a mutatók sorozata. Az első fölsorolás a meglévő verőszerszámok őrzési helyéről szól. Ezt követi a Raitpfennigeke ausztriai leletekben való előfordulásának lelőhelykatasztere irodalommal (7 old.). Egy oldalnyi terjedelmű az ismert pénzverő mesterek névsora (születési és halálozási dátumokkal) a verőhelyek sorrendjében. Hasznos fölsorolás a köriratok föloldott, értelmezett közlése latin, cseh és német csoportosításban (20 old.). Ehhez hasonlóan jelentős terjedelmű a címerek jegyzéke irodalommal, külön a fölhasznált irodalom és a nevek jegyzéke. Két rövidebb, a földrajzi nevek és a tárgyszó mutató zárja a sorozatot. Föltétlenül említésre méltó hazai viszonyaink közepette, hogy a könyv végén 15 jelentős numizmatikai

kereskedelmi cég tett közzé egész oldalas hirdetést.

Rövid ismertetésünk alapján mindenesetre bizonyára egyszerűen belátható, hogy e témában nem lesz könnyű fölülmúlni ezt a minden tekintetben elismerésre méltó tudományos munkát.

Nagy Ádám

STORK, Gerd-Henrich: *Geowissenschaften im Spiegel von Medaillen und Münzen*. Naturhistorische Gesellschaft Hannover – Niedersächsisches Landesmuseum Hannover, Hannover 2014. 724 old., ill. ISBN 978-3-929444-39-1 / *Naturhistorica* 154-155 2012-2013. ISBN 1868-0828/

Hasznos, igényes, tematikus éremtani mű a hannoveri intézmények terjedelmes kiadványa, amelynek alapját G.-H. Stork magángyűjteménye vetette meg. Dr. Reiner Cunz kísérő szövegéből kitűnik, hogy számos közreműködő, illetve intézmény támogatása tette lehetővé a gazdagon illusztrált kötet megjelentetését.

A tágabb értelemben vett földtudományok jeles képviselőiről szóló rész a kötet legjelentősebb egysége, amelyből G. Agricola, R. Amundsen, V. J. Bering, R. Ch. Darwin, A. v. Humboldt, az M. Lewis és W. Clark páros, illetve F. Nansen tiszteletére készült érmeket már csak a számuk miatt is ki kell emelni. Mellettük nem véletlenül kaptak jelentős teret azok a medálok, amelyeket egyes univerzális zsenik, pl. G. F. Leibniz és Leonardo da Vinci emlékére alkottak meg. Tudósaink közül Bárány Eötvös Loránd 1998-ban kiadott 2000 forint névértékű ezüst veretének képét, illetve Lóczy Lajos nevét lelhetjük föl a kötetben. Igen valószínű, hogy az 1950-ben elkészült Mikoviny Sámuel emlékérem híre nem jutott túl a határainkon, így a 18. század kiemelkedő természettudósát – a 2000-ben kiadott körmőci 500 koronáson – északi szomszédunk sajátította ki.

Sorrendben és terjedelemben egyaránt a földtudományok körébe tartozó intézmények, társulatok, bizottságok, testületek érmei kerültek a második helyre, de többek között ide sorolták az expedíciókat, a kongresszusokat és a fontosabb rendezvényeket is. Az áttekinthetőséget a kontinensek szerinti földrajzi csoportosítás könnyíti meg: Európa, Ázsia, Afrika, Amerika, Ausztrália (Óceánival együtt). Hazánk – a Magyar Állami Földtani Intézetet, a lápkutatók bizottságát követően – főként a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek adatai révén tekintélyes részesedéssel zárja a sort. E rendezvények helyszínei 1842 és 1914 között képletesen Bártfától Fiuméig, illetve Pozsonytól Nagyszebenig terjedően felölelték az ország jelentősebb városait, illetve néhány gyógyfürdjét, gyakoriságukhoz képest a bemutatott érmek száma csekély, csupán 6 példány elő- és hátlapjának fényképe látható. Az érmek leírását és technikai adatait illetően mértékadó a Huszár – Varannai (1977) alapmű, mellette pedig a Huszár – Procopius (1932) kötet a meghatározó, de a külföldi kiadványok sem hiányoznak a forrásmunkák közül, amennyiben kapcsolódnak a magyarországi érmekhez.

A „természeti képződmények” szerkezeti egységben találhatóak a vulkánokat, kőzet- és sziklaalakzatokat, barlangokat, vízeséseket, ásványvíz- és hőforrásokat ábrázoló érmék. E látványos együttesben – képi ábrázolás nélkül – egyedüli képviselőnk a világörökség részévé vált „AGGTELEKI KARSZT BARLANGJAI, 2005” köriratú ezüst érme; Zsigmondy Vilmos (1821-1888) emlékére e ponton is hiányolható.

Önálló szerkezeti egység öleli fel az ásványok és az ásványi nyersanyagok ábrázolását, továbbá az egykori élőlények megkövült változatait. A természeti katasztrófák érmészeti ábrázolásában helyet kaptak a földrengések, illetve a szökőárok és az árvizek.

Érmekre került számos alagút, néhány tárna, továbbá több völgyzárógát, duzzasztó és vízi erőmű, illetve nívumként jelentek meg a radioaktív hulladékok tárolói.

A kötetet tematikus tagolású irodalomjegyzékek, illetve gondosan összeállított és jól használható személy- és földrajzi névmutatók zárják le. Sajnálatos, hogy Török Pál: *Magyarországi érem- és plakettművészet 1850-1945*. Bp. 2011. c. művének híre még nem jutott el Hannoverbe. Ajánljuk a bővített kiadás szerkesztőinek szíves figyelmébe.

Buza János

Magyar Numizmatikai Bibliográfia (2011–2012)

BIBLIOGRAPHIE DER UNGARISCHEN NUMISMATIK

Balogh Éva – Baloghné Ábrányi Hedvig

A kiadványok és egyéb rövidítések jegyzéke

Napilapok, hetilapok

	24 óra
HVG	Fejér Megyei Hírlap
MN	Heti Világgazdaság
PN	Magyar Nemzet
ÚjDN	Petőfi Népe
	Új Dunántúli Napló
Vasárnapi DN	Vasárnapi Dunántúli Napló

Hazai időszaki kiadványok

AAH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
	Aranyas
	Az Érem
	Bácsország
Bélyegvilág	Bélyegvilág, Filatéliai Szemle
	Cumania
	Délvilág
DME	Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
	Élet és tudomány
ÉrHír	Éremgyűjtők Híradója, a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Kecskeméti Csoportjának Lapja
ÉrLap	Éremtani Lapok
	Értesítő
FA	Folia Archaeologica
FH	Folia Historica
Gyt	Gyógyszerésztörténet
HadtörtKözl	Hadtörténelmi Közlemények
HadtMúzÉrt	Hadtörténelmi Múzeum Értesítője
	Harangláb
Helyi Téma	Helyi Téma, Tata
HT	Hematológia – Transzfuziológia
	Hírhozó
	História
	Humanitás
	Katonaújság
	Kisebbségkutatás
	Közgazdász Fórum
	LajtaExpress
MBA	Magyar Belorvosi Archívum
MKözl	Magyar Közlöny
MPTA	Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach
	Mecsek
	MediArt

	Mosonvármegye
	Műértő
NK	Numizmatikai Közlöny
	Ókor
OrvHI	Orvosi Hetilap
OrvHír	Orvoskari Hírmondó
PD	Pécsi Dénár
PSzle	Pécsi Szemle, Várostartörténeti folyóirat
	PoLisz
	Regiment
	Rubicon
	Századok
	Szegedi Extra
SzK	Szegedi Kispénz
	Turul
	Új Művészet
	Vasi Szemle
VP	Váci Polgár
ZM	Zempléni Múzsza

Külföldi időszaki kiadványok

JOMRS	The Journal of the Orders and Medals Research Society
	Numis Post, Bad Ragaz
NZ	Numismatische Zeitschrift, Wien
NNB	Numismatisches Nachrichtenblatt, Regensburg
NumVij	Numizmatičke vijesti, Zagreb
NumVest	Numizmatični Vestnik, Ljubljana
SlovNum	Slovenská Numizmatika, Bratislava
SCN	Studii si Cercetari de Numismatica. Academia de Stiinte Sociale si Politice a Republicii Socialiste Romania, Bucharest
Ungarn-Jahrbuch	Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie
VAMZ	Vjesnik Arheoloskog muzeja u Zagrebu, Zágráb

Egyéb rövidítések

ÉKE	Éremkedvelők Egylete
ELTE	Eötvös Lóránd Tudományegyetem
MÉE	Magyar Éremgyűjtők Egyesülete
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
MNT	Magyar Numizmatikai Társulat

I. ÁLTALÁNOS MŰVEK, ÖSSZEFOGLALÁSOK

- ALRAM, Michael → KLUGE, Bernd
- ARCHÍV Národnej banky Slovenska. Archive of the National Bank of Slovakia. Bratislava. 2011, Národná banka Slovenska., ill.
- HUSZTI Ernő: Egy valuta története... A forint forgalma a stabilizációtól az euró előszobájáig. Budapest. 2011, L'Hartmann Kiadó ; Zsigmond Király Főiskola. 232 p., ill.
- KLUGE, Bernd – ALRAM, Michael: Goldgiganten. Das grosse Gold in der Münze und Medaille. Berlin. 2011, Staatliche Museen zu Berlin. 350 p., ill. (Das Kabinett, 12.)
- MARÓTI Tamás: Csillagászati események a numizmatikában. Astronomical events in numismatic. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 46–58., ill.

NAGY Ádám → MARÓTI Tamás ; PETROVICS István

PETROVICS István: Szent Eligius magyarországi és angliai tisztelete a középkorban. The Veneration of Saint Eligius in Hungary and England in the Middle Ages. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 163–174.

SÜLE Tamás: Numizmatika a Pécs Lexikonban. = PD, 11. 2011. 1. p. 4–5.

UJSZÁSZI Róbert → MARÓTI Tamás; PETROVICS István

II. BIBLIOGRÁFIÁK, IRODALOMJEGYZÉKEK, FOLYÓIRATOK

BALOGH Éva – BALOGHNÉ ÁBRÁNYI Hedvig: Magyar Numizmatikai Bibliográfia (2009–2010). = NK, 110–111. 2011–2012. p. 173–208.

Bibliographie der ungarischen Numismatik

BALOGHNÉ ÁBRÁNYI Hedvig → BALOGH Éva

Az ÉREMTANI Lapok 88. irodalomjegyzéke. = ÉrLap, 2011. 125. (02.). p. 23. ; 89. = ÉrLap, 2011. 126. (04.). p. 23. ; 90. = ÉrLap, 2011. 129. (10.). p. 22–23. ; 91. = ÉrLap, 2011. 130. (12.). p. 23. ; 92. = ÉrLap, 2012. 131. (02.). p. 23. ; 93. = ÉrLap, 2012. 132. (04.). p. 23. ; 94. = ÉrLap, 2012. 133. (06.). p. 23. ; 95. = ÉrLap, 2012. 134. (08.). p. 23. ; 96. = ÉrLap, 2012. 136. (12.). p. 23.

Az ÉREMTANI Lapok 90. különlenyomatajánlata. = ÉrLap, 2011. 128. (08.). p. 23.

KORTÁRS numizmatikusaink munkái: XV. Molnár Péter. Szerk. MOLNÁR Péter = ÉrLap, 2012. 135. (10.). p. 19–20.

LŐVEI György: A „moneytrend”. = Bélyegvilág, 2011. (03.). p. 19.

MOLNÁR Péter → KORTÁRS...

NUMIZMATIKAI Közlöny. CVIII-CIX. évfolyam (2009–2010). Tartalom. = Az Érem, 68. 2012. 1. p. 33.

RAYMAN János: Megjelent az Obol 2011 évi száma. = PD, 12. 2012. 3. p. 5.

RAYMAN János: Numizmatikai írások a Turulban. = PD, 11. 2011. 3. p. 2.

SÜLE Tamás: Megjelent a Numizmatikai Közlöny. = PD, 11. 2011. 12. p. 4–5.

TARTALOMJEGYZÉK és mutató. 2010–2011. (102–125. szám és a 8-9. melléklapok). = PD, melléklap. 2011. p. 24.

VÁMOSI László: Numizmatikai katalógus-könyvbemutató a Nemzeti Múzeumban. = Bélyegvilág, 2011. (12.). p. 20.

VÁMOSI László: Szakirodalmat olvasni jó! – Lapcsaládunk és a többiek. = Értesítő, 2011. 2. p. 46–47.

ZOMBORI Lajos: Istvánffy György numizmatikai közleményei. = ÉrLap, 2012. 136. (12.). p. 21–22.

III. TUDOMÁNYTÖRTÉNET

GENEALÓGIA 1. Szerk. KOLLEGA TARSOLY István. Budapest. 2012, Tarsoly Kiadó. 270 p., ill. (A Történelem Segédtudományai, 1.)

KOLLEGA TARSOLY István → GENEALÓGIA

TORBÁGYI Melinda – TÓTH Csaba: Numizmatika. In: Régészeti kézikönyv. Szerk. MÜLLER Róbert. Budapest. 2011, Magyar Régész Szövetség. p. 417–435.

MÜLLER Róbert → TORBÁGYI Melinda

TÓTH Csaba → TORBÁGYI Melinda

IV. GAZDASÁGTÖRTÉNET

BALOGH István: Szabolcs vármegye terhei a 17. század végén. Die Steuerbelastungen des Komitats Szabolcs am Ende des 17. Jahrhunderts. Nyíregyháza. 2011, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. 176 p., ill. – rec. BUZA János = Ungarn-Jahrbuch, 30. 2009–2010. p. 270–272.

BARÁTH Magdolna → BUZA János: Egy nagykőrösi nemes...

BÉLI Gábor: Adók, adószerű bevételek az Árpád-korban. = Rubicon, 2012. 6. p. 32–35.

BIHARI Ágnes → BUZA János: Jean Bodin...

BUZA János: Az árszabályozás kérdései a XVII. századi Magyarországon. In: Vállalkozói és gazdasági trendek a Kárpát-medencében 3. Szerk. FEJÉR-KIRÁLY Gergely – LÁZÁR Ede. Csíkszereda. 2012, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Gazdaság- és Humántudományi Kar Üzleti Tudományok Tanszék. p. 11–28.

- BUZA János: Crafts in devided Ottoman-era Hungary. In: The History of Handicraft in Hungary. Szerk. SZUKOVSKY János. Budapest. 2012, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. p. 85–102.
- BUZA János: Egy nagykőrösi nemes győri kapcsolatai a 17. század közepén. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. BARÁTH Magdolna – MOLNÁR Antal. Budapest ; Győr. 2012, Magyar Országos Levéltár ; Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. p. 77–93.
- BUZA János: Hans Derscham törökországi utazásának költsége (1553–1555). In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. GECSÉNYI Lajos – IZSÁK Lajos. Budapest. 2011, ELTE Eötvös MTA TKK. p. 285–292.
- BUZA János: Jean Bodin a drágaság okairól és a magyar aranyforintról. In: Jubileumi tanulmánykötet Nagy Aladár professzor 70. születésnapjára. A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának jubileumi tanulmánykötete. Szerk. KOCZISZKY György – BIHARI Ágnes. Miskolc. 2011, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar. p. 54–72.
- BUZA János: Ódutka – jó dutka. Adalék a 16–17. századi pénzforgalom történetéhez. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. MIKÓ Gábor – PÉTERFI Bence – VADAS András. Budapest. 2012, ELTE Eötvös Kiadó. p. 207–215.
- BUZA János: Der Quellenwert der Memoiren von Hans Dernschwam und die Zeit ihrer Entstehung (1563–1568). = Ungarn-Jahrbuch, 30. 2009–2010. p. 159–167.
- BUZA János: A Thurzó-birtokoktól a „Magyar művelődéstörténetig”. [Prof. Dr. Berlász Jenő köszöntése 100. születésnapján]. = Századok, 145. 2011. p. 797–801.
- BUZA János: A tirolai tallérok hódoltsági és erdélyi sikerének titka. Das Geheimnis des Erfolgs der Taler von Tirol während der Türkenzeit in Ungarn und in Siebenbürgen. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 105–116., ill.
- BUZA János rec. → BALOGH István
- DENZEL, Markus A. → WESTERMANN, Ekkehard
- FEJÉR-KIRÁLY Gergely → BUZA János: Az árszabályozás kérdései...
- FIALOVÁ, Ivana - FUKASOVÁ, Daniela: Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1918-1939). Bratislava. 2011, Slovenský národný archív. 374 p., ill., res. p. 336–347.
- FÓNAGY Zoltán: Adózás 1848 előtt és után. = Rubicon, 2012. 6. p. 62–66.
- FUKASOVÁ, Daniela → FIALOVÁ, Ivana
- GECSÉNYI Lajos → BUZA János: Hans Derscham...
- HEGYI Klára: Adóztatás a török hódoltságban. = Rubicon, 2012. 6. p. 50–53.
- A HÍDPÉNZ. [Egy cikk a Pajtás Újságából az 1950-es évekből]. = ÉrLap, 2011. 130. (12.). p. 22.
- HOMOKI-NAGY Mária: Adók és adófizetők. = Rubicon, 2012. 6. p. 28–31.
- IZSÁK Lajos → BUZA János: Hans Derscham...
- KATONA Attila: Ebadó – kutyavilág. Az ebek hozzájárulása Vas Vármegye fejlődéséhez. = Rubicon, 2012. 6. p. 70–71.
- KENYERES István: A Magyar Királyság jövedelmei és kiadásai Hunyadi Mátyás és a Jagellók korában. = Rubicon, 2012. 6. p. 42–45.
- KENYERES István: Pecunis nervus belli. A háború alapja a pénz. A Magyar Királyság, illetve a Habsburg Monarchia bevételei és kiadásai, valamint a hadiköltségek Moháctól a tizenöt éves háború végéig. = Rubicon, 2012. 6. p. 46–49.
- KOCZISZKY György → BUZA János: Jean Bodin...
- KÓTA Péter rec. → NÓGRÁDY Árpád
- KRANKOVICS Ilona: Kereskedői vállalkozások születése, virágzása és hanyatlása Debrecenben a 18. és 19. század idején. The birth, prosperity and fall of trading enterprises in Debrecen during the 18th and 19th centuries. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 145–162.
- LÁZÁR Ede → BUZA János: Az árszabályozás kérdései...
- MÉSZÁROS István: Infláció – távirati stílusban. = ÉrLap, 2012. 136. (10.). p. 19–20.
- MIKÓ Gábor → BUZA János: Ódutka – jó dutka
- MOLNÁR Antal → BUZA János: Egy nagykőrösi nemes...

- MOLNÁR Péter: Numizmatikai vonatkozások József Attila verseiben és önéletrajzában. = Az Érem, 67. 2011. 2. p. 44–45.
 Numismatische Bezüge in den Gedichten und in der Autobiografie von Attila József
 Numismatic references in the poems and autobiography of Attila József
- NAGY Ádám → BUZA János: A tiroli tallérok... ; KRANKOVICS Ilona ; ULRICH Attila: Monetáris politika...
- NÓGRÁDY Árpád: Kanizsai László számadáskönyve. Budapest. 2011, História ; MTA Történettudományi Intézet. 191 p., ill. (História Könyvtár – Okmánytárak 1787–1816, 8.) – rec. KÓTA Péter = Turul, 85. 2012. 4. p. 158.
- OBORNI Teréz: Adózás az Erdélyi Fejedelemségben. = Rubicon, 2012. 6. p. 54–57.
- ORMOS Mária: A népszövegségi kölcsön 1924. Kis-Magyarország életre keltése. = Rubicon, 2012. 6. p. 78–82.
- PÉTERFI Bence → BUZA János: Ódutka – jó dutka
- POGÁNY Ágnes: Adók Magyarországon a két világháború között. = Rubicon, 2012. 6. p. 72–77.
- SZABÓ István: A polgári adórendszer megteremtése Magyarországon. = Rubicon, 2012. 6. p. 66–69.
- SZÁNTAY Antal: Adók a 18. századi Magyarországon. = Rubicon, 2012. 6. p. 58–62.
- SZUKOVSKY János → BUZA János: Crafts...
- TEKE Zsuzsa: Egy firenzei kereskedőtársaság áru- és pénzhitelei a Jagelló-kori Magyarországon. Commercial credits and loans of a Florentine trading company operating in Hungary under the Jagiellon dynasty. = NK, 110–111. 2011–2012. p. 133–137.
- TRENČAN, Ivan: Az 1708-ban, Egerben tartott országgyűlés által megszabott pénzfolyamok. = Az Érem, 67. 2011. 1. p. 4–11.
 Die von der Landesversammlung in 1708 in Eger festgesetzten Geldkursen
 Currency rates set by the parliament of Eger in 1708
- UJSZÁSZI Róbert → BUZA János: A tiroli tallérok... ; KRANKOVICS Ilona ; ULRICH Attila: Monetáris politika...
- ULRICH Attila: Gazdasági örökség, spekuláció, kiútkeresés és válság a Rákóczi szabadságharc alatt. = Századok, 146. 2012. 4. p. 799–813.
- ULRICH Attila: Monetáris politika, infláció, spekuláció. Pénzügyi problémák a 17. század második felének Magyar Királyságából. Monetary politics, inflation, speculation. The financial problems of Royal Hungary in the second half of the 17th century. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 117–128., ill.
- VADAS András → BUZA János: Ódutka – jó dutka
- WEISZ Boglárka: A nyesttől a kunáig: Pénzverés és adózás. = História, 33. 2011. 5–6. p. 13–14.
- WEISZ Boglárka: Királyi jövedelmek az Anjou-korban. = Rubicon, 2012. 6. p. 36–41.
- WESTERMANN, Ekkerhard – DENZEL, Markus A.: Das Kaufmannsnotizbuch des Matthäus Schwarz aus Augsburg von 1548. Stuttgart. 2011, Franz Steiner Verlag. 526 p. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte – Beihefte, 215.)

V. ANTIK PÉNZTÖRTÉNET

- ARADI Éva: A hunok Indiában. Budapest. 2011, HUN-Idea Szellemi Hagyományörző Műhely. 213 p., ill.
- ARADI Éva: Indoszkíták. Budapest. 2012, HUN-Idea Szellemi Hagyományörző Műhely. 167 p., ill.
- CSABAI Zoltán → VARGYAS Péter
- FEHÉR Tamás: Észrevételek a „Kállay-gyűjtemény” antoninianusaival kapcsolatban. = ÉrLap, 2011. 125. (02.). p. 15.
- JUHÁSZ Lajos: Die Pannonia-Münze des Aelius Caesar im Spiegel der Nachfolgepolitik Hadrians. = AAH, 63. 2012. p. 367–380.
- JUHÁSZ Lajos: A REX DATVS érmék és előzményeik. = Az Érem, 68. 2012. 2. p. 2–6.
 Die REX DATVS Münzen und ihre Prämissen
 The REX DATVS coins and their prototypes
- LAKATOS Artúr rec. → VARGYAS Péter
- NAGY Attila: Antik érmék, ókori történetek. [Nagykátá]. 2012, [Nagy Attila]. 260, [21] p., ill.
- OBRUSÁNSZKY Borbála: Hun pénzek nyomában. = ÉrLap, 2011. 130. (12.). p. 3–6.
- OBRUSÁNSZKY Borbála: A közép-ázsiai hun érmék jelképei. = ÉrLap, 2012. 133. (06.). p. 3–10.

- ÓVÁRI Ferenc: „Balra néző” Philippus antoninianusok. = *Az Érem*, 67. 2011. 2. p. 1–6.
„Nach links sehende“ Antoniniani von Philippus
Antoniniani with left head
- ÓVÁRI Ferenc: III. Gordianus antiochiai antoninianusai Kr. u. 238–239. Antiochian Antoniniani of Gordian III in AD 238–239. = *NK*, 110–111. 2011–2012. p. 18–35.
- PROHÁSZKA Péter: Antik érmek a tudomány szolgálatában. A pénz szaga. = *Élet és tudomány*, 67. 2012. 17. p. 518–520.
- SIMON László: Pontius Pilátus rejtélyes pénzéreméje. = *ÉrLap*, 2011. 130. (12.). p. 7–9.
- SZÉKELY Melinda: Római érmék Indiában. Roman coins in India. = *NK*, 110–110. 2011–2012. p. 9–15.
- TORBÁGYI Melinda: Nagy Sándor pénzverése. = *Ókor*, 10. 2011. 1. p. 100–102.
- VARGYAS Péter: A pénz története Babilóniában a pénzverés előtt és után. Szerk. CSABAI Zoltán. Pécs : Budapest. 2010, L'Harmattan Kiadó ; Pécsi Tudományegyetem. 344 p. (*Ókor – Történet – Írás*) – rec. LAKATOS Artúr = *Közgazdász Fórum*, 14. 2011. 4. p. 69–71.

VI. KELTA PÉNZTÖRTÉNET

- NAGY Ádám → TORBÁGYI Melinda: A dunántúli kelta pénzverések...
- RAMSL, Peter C. → TORBÁGYI Melinda: Szócikkek
- SIEVERS, Susanne → TORBÁGYI Melinda: Szócikkek
- TORBÁGYI Melinda: A „kelta vezér” – a rákosi éremverés új típusa. The „Celtic chief” – a new type of coin at Rákos. In: *Corolla Museologica Tibor Kovács dedicata*. Szerk. TÓTH Endre – VIDA István. Budapest. 2011, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 611–621. (*Régészeti Füzetek Új Sorozat*, 4.)
- TORBÁGYI Melinda: A dunántúli kelta pénzverések az enemonzói lelet fényében. Celtic coinage in West-Hungary in the light of the hoard in Enemonzo. In: *A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia*. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 17–31., ill.
- TORBÁGYI Melinda: Ismeretlen kelta kisezüstérem. = *Az Érem*, 68. 2012. 2. p. 1.
Unbekanntes keltisches Kleinsilber
Unknown Celtic silver fraction
- TORBÁGYI Melinda: Szócikkek. In: *Lexikon zur keltischen Archäologie*. 2 kötet. Szerk. SIEVERS, Susanne – RAMSL, Peter C. – URBAN, Otto. Wien. 2012, VÖAW. 2207 p., ill. (*Mitteilungen der Prähistorischen Kommission*, 73.)
- TÓTH Endre → TORBÁGYI Melinda: A „kelta vezér”
- UJSZÁSZI Róbert → TORBÁGYI Melinda: A dunántúli kelta pénzverések...
- URBAN, Otto → TORBÁGYI Melinda: Szócikkek
- VIDA István → TORBÁGYI Melinda: A „kelta vezér”

VII. ORIENTÁLIS PÉNZTÖRTÉNET

- KABAKLARI, Necdet: My Articals on Mangirs and Coins of Ottoman Empire. Istanbul. 2011. – rec. SZILÁGYI Mihály = *ÉrLap*, 2012. 135. (10.). p. 21.
- SRECKOVIC, Slobodan: A 16th century A.D Süleyman I hoard with several very rare akches. = *SCN*, 3. 2012. p. 119–122.
- SZILÁGYI Mihály: II. Abdülhamid szultán pénzverése (1. rész). = *Az Érem*, 67. 2011. 2. p. 50–55.
Die Münzprägung von Sultan II. Abdülhamid (Teil 1.)
The coinage of Sultan Abdulhamid II (Part 1.)
- SZILÁGYI Mihály: II. Abdülhamid szultán pénzverése. = *Az Érem*, 68. 2012. 1. p. 45–48.
Die Münzprägung von Sultan II. Abdülhamid (Teil 2.)
The coinage of Sultan Abdulhamid II (Part 2.)
- SZILÁGYI Mihály rec. → KABAKLARI, Necdet

VIII. MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET

- „MÚLTUNK építőkövei...”. Szerk. CSURGAI HORVÁTH József – KOVÁCS Eleonóra. Székesfehérvár. 2011, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára. 153 p., ill., res. p. 149–152.

- ADAMOVSZKY István: Magyar érme katalógus 997–1307. (1354). Budapest. 2011, adamo. 345 p., ill. – rec. GARAMI Erika = *Az Érem*, 68. 2012. 1. p. 44, 48. ; RAYMAN János = *PD*, 11. 2011. 8. p. 6.
- ADAMOVSZKY István, Ifj. : Magyar Érme Katalógus 1848–2012. A 2010-es katalógus frissített, javított és bővített kiadása, Adamovszky István emlékére. Budapest. 2012, adamo. 402 p., ill.
- BARANYAI pénz bevezetését szorgalmazták. = *ÚjDN*, 2011. (09.24.). p. 1–2.
- BARTÓK Gábor: Miénk itt a tér. A visegrádi együttműködés 20. évfordulójára kiadott alkalmi bélyeg numizmatikai vonatkozásai. = *Bélyegvilág*, 2011. (02.). p. 18–19.
- BEREI József: Jeles emberek és Kecskemét. X. Horthy Miklós. = *ÉrHír*, 20. 2012. 2. p. 3.
- BERTÉNYI Iván → SZILÁGYI Mihály
- BUDAJ, Marek – ŠVEC, Aleš: Groš Karola Róberta z Vištuku. Nielkoľko poznámok k obehu grošov H 443 Karola Róberta u Uhorsku. = *SlovNum*, 19. 2011. p. 119–124.
The groat of Charles Robert from Vištuk. Several comments on circulation of the H 443 groats of Charles Robert Hunagerian Empire
- BUDAJ, Marek: Pražský groš Jána Luxemburského z Bratislavy-Rusoviec. = *SlovNum*, 19. 2011. p. 124–129.
The Prague groat of John of Luxembourg from Bratislava-Rusovce
- BUDAJ, Marek: Vzácné mince Karola Róberta a Ľudovíta I. The rare coins of Charles Robert and Louis I. = *SlovNum*, 19. 2011. p. 79–88.
- BURIAN, Milan: Obnovený začiatok razby v bratislavskej mincovni počas cisára Leopolda I. a objav doteraz neznámej mince tohto obdobia. = *SlovNum*, 19. 2011. p. 91–94.
The restored coin minting in Bratislava under the reign of Emperor Leopold I and discovery of a still unknown coin of this time period
- BUTNARIU, Viorel M.: „Grossus argenteus triplex” în Moldova (II). „Grossus argentes triplex” en Moldavie (II). = *SCN*, 3. 2012. p. 73–94.
- CSURGAI HORVÁTH József → „MÚLTUNK építőkövei...”
- DOMOKI Ferenc: I. Ferenc József eddig ismeretlen változatú 20 koronása. = *Az Érem*, 68. 2012. 1. p. 14–15.
Eine bis jetzt unbekannte 20 Kronen Münzvariante von Franz Joseph I.
A previously unknown variation of the 20 korona of Franz Joseph I
- DOMOKI Ferenc: Ismeretlen magyar érmék a világhálón, II. = *ÉrLap*, 2011. 127. (06.). p. 8–9.
- DUTKOWSKI, Jarosław: Złoto czasów dynastii Jagiellonów. The Gold of the Jagiellonian dynasty. Gdańsk. 2010, Stowarzyszenie umizmatyków Profesjonalnych ; Antykwariat Numizmatyczny ; Paweł Niemczyk Warszawa. 406 p., ill., app. p. 388.
- ÉSZAK-Erdély visszacsatolásának hatvanadik évfordulójára emlékezve. = *ÉrLap*, 2011. 128. (08.). p. 15–17.
- GARAMI Erika: A dualizmus kori Magyarország pénzügyei Mikszáth Kálmán szemével. Finances in the Austro-Hungarian Monarchy as Kálmán Mikszáth saw them. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 197–209., ill.
- GARAMI Erika rec. → ADAMOVSZKY István
- GEDAI István: Előszó. In: UJSZÁSZI Róbert: A XII. századi magyar rézpénzek. Budapest. 2012, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 5–6.
- GEDAI István: Pénzforgalmi változások a XII-XIII. század fordulóján. In: II. András és Székesfehérvár. Szerk. KERNY Terézia – SMOHAY András. Székesfehérvár. 2012, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum. p. 36–48., 203., 208. 2012. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai)
- GEDAI István: Pénztörténeti adatok a magyar címer eredetéhez. In: *Corolla Museologica* Tibor Kovács dedicata. Szerk. TÓTH Endre – VIDA István. Budapest. 2011, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 257–263. (Régészeti Füzetek Új Sorozat, 4.)
- GEDAI István: Szent István pénzei és pénzverdái. Elhangzott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem dísztermében 2008. december 5-én. Budapest. 2012, Szent István Társulat. 43 p., ill. (A Szent István Tudományos Akadémia székhelyi előadásai. Új folyam, 20.) – rec. SZILÁGYI Mihály = *Értésítő*, 2012. 2. p. 46.
- GEDAI István: Tallér, Tárnokmester címszavak. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon XI. Budapest. 2011, Balassi. p. 343–344., 385–386.
- GEDAI István: Veretlen ezüst. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon XII. Budapest. 2012, Balassi. p. 404.
- GEDAI István → SZILÁGYI Mihály
- GERLOVICS Szilveszter – SOÓS Ferenc: Anjou István herceg dénárjai. Az utolsó szlavón dénárok. = *Bácsország*, 2012. 1. (60). p. 130–132.

- GÖRÖG Tibor: I. Ferenc 3 krajcárosairól egy aranyozott ezüstpénz kapcsán. = *ÉrLap*, 2011. 125. (02.). p. 14–15.
- GÖRÖG Tibor: Egy ritka II. Lajos obulus. = *ÉrLap*, 2012. 136. (12.). p. 12.
- GÖRÖG Tibor: Interregnumok dénárjai? = *Bélyegvilág*, 2012. (09.). p. 19–20.
- GÖRÖG Tibor: Kiegészítés az 1864-es 4 krajcárosokhoz. = *ÉrLap*, 2011. 130. (12.). p. 20.
- GYÖNGYÖSSY Márton: Magyar pénztörténet. 1000–1540. Budapest. 2012, Martin Opitz Kiadó. 222 p., ill.
- HARMAT István – HORVÁTH Teréz: Amit a 2000 forintos ezüst pénzérme előállításáról tudni kell. = *Bélyegvilág*, 2011. (09.). p. 19.
- HAZÁNK elnevezése a pénzérméken is. = *Bélyegvilág*, 2012. (01.). p. 21.
- HÉRI Vera, G.: Habsburg Mária magyar királyné érmei. In: *Corolla Museologica Tibor Kovács dedicata*. Szerk. TÓTH Endre – VIDA István. Budapest. 2011, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 231–236. (Régészeti Füzetek Új Sorozat, 4.)
- HORVÁTH Teréz → HARMAT István
- HORVÁTH Teréz: „Érme az érmében”. [Tóth Csaba „Florenus Hungaricalis” c. előadásának felhasználásával]. = *Bélyegvilág*, 2012. (06.). p. 17–18.
- HORVÁTH Teréz: Miért érdemes forgalmi érmesort gyűjteni (I. rész). = *Bélyegvilág*, 2011. (07.). p. 20–21 ; (II. rész). = *Bélyegvilág*, 2011. (08.). p. 19.
- KENYERES István: Pecunia nervus belli. A háború alapja a pénz. A Magyar Királyság, illetve a Habsburg Monarchia bevételei és kiadásai, valamint a hadiköltségek Moháctól a tizenöt éves háború végéig. = *Rubicon*, 23. 2012. 6. p. 46–49.
- KERNY Terézia → GEDAI István: Pénzforgalmi változások...
- KISS Gábor: Hozzászólás Ujszászi Róbert: A XII. századi magyar rézpénzek c. könyvéhez. = *Az Érem*, 68. 2012. 1. p. 6–7.
- Mitrede zum Buch „Róbert Ujszászi: Die ungarischen Kupfermünzen des 12. Jahrhunderts”
Remarks on Ujszászi Róbert’s „12th Century Hungarian Copper Coins”
- KISS Gábor: Vésnöki tévesztések, változatok és katalogizált típusok. = *ÉrLap*, 2012. 135. (10.). p. 10–11.
- KOCSIS Károly: I. Ulászló és Hunyadi János közös veretének eddig ismeretlen változata. = *Az Érem*, 68. 2012. 2. p. 11.
- Eine bisher unbekannte Variante der gemeinsamen Prägung von Wladislaus I und János Hunyadi
A unknown variation of the joint issue of Wladislaus I and János Hunyadi
- KOVÁCS Eleonóra → „MÚLTUNK építőkövei...”
- KOVÁCS László: A magyar kalandozások zsákmányáról. [Összefoglalás német nyelven]. Budapest. 2011, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum ; Line Design. 286 p., ill. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
- KÖNYVJÁNLÓ → MOLNÁR Péter
- KÖRMENDI Tamás: A magyar királyok kettőskereszt címerének kialakulása. = *Turul*, 84. 2011. 3. p. 73–83.
- KÖRMENDI Tamás: Még egyszer III. Béla állítólagos címeres denárjáról és brakteátáiról. Nochmals über Bélas III angeblichen Denar mit Wappenschild und seine angeblichen Brakteaten. = *NK*, 110–111. 2011–2012. p. 71–81.
- KÖRMENDI Tamás → RÁYMAN János: Árpádkori pénzekről...
- LAKATOS Artúr rec. → MOLNÁR Péter
- L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: [2011. évi extra forgalmi sorozat]. = *ÉrHír*, 19. 2011. 4. p. 4., ill.
- L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: A Magyar Nemzeti Bank által 2011. év folyamán kibocsátásra kerülő forgalmi- és emlékpénzek. = *ÉrHír*, 19. 2011. 1. p. 3.
- L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Új csomagolású forgalmi pénzek. = *ÉrHír*, 20. 2012. 6. p. 2.
- MÁR Magyarország feliratú érméket vernek. = *PN*, 2012. (03.13.) p. 6.
- LENGYEL András: A verető harmadik. = *HVG*, 2012. 25. (07.23.). p. 42–44.
- MOLNÁR Péter: A korona pénzrendszer. Bevezetése, megszilárdulása, bukása, különös tekintettel Magyarországra (1892–1925). Budapest. 2011, Svájci Egyesült Kft. 191 p., app. p. 185–191. – rec. KÖNYVJÁNLÓ. Molnár Péter: A korona pénzrendszer bevezetése, megszilárdulása, bukása, különös tekintettel Magyarországra (1892–1925). = *Értesítő*, 2011. 2. p. 15. ; LAKATOS Artúr = *KF*, 2012. 1. p. 57–60. ; UJSZÁSZI Róbert = *Az Érem*, 68. 2012. 1. p. 30–31. ; *Bélyegvilág*, 2012. (06.). p. 19.
- NAGY Ádám → GARAMI Erika ; UJSZÁSZI Róbert: Gondolatok...
- NAGY Attila: Hozzászólás Ujszászi Róbert: Megjegyzések V. László CNH 189-es dénárjának tipizálásához című cikkéhez. = *Az Érem*, 68. 2012. 2. p. 12–13.
- Bemerkung zum Artikel Róbert Ujszászi: Bemerkungen zur Typisierung des CNH 189 Denars von Ladislaus V.
Contribution to Róbert Ujszászi’s „Remarks on the classification of the CNH 189 denier of Ladislaus V”
- NEUMANN Tibor: A Szapolyai család legrégebbi címere. = *Turul*, 84. 2011. 4. p. 123–130.
- NEUMANN Tibor → RÁYMAN János: Szapolyai verdejel...

- PÁL József: A Szabadság-szobor modellje volt. Thuránszky Tihamérné Gaál Erzsébet emlékére. = Az Érem, 68. 2012. 2. p. 47–49.
Sie war das Modell der Freiheitsstatue
The modell of the Statue of Liberty
- PALLOS Lajos – TORBÁGYI Melinda – TÓTH Csaba: A magyar pénz története. A kezdetektől napjainkig. Budapest. 2012, Magyar Nemzeti Múzeum ; Kossuth Kiadó. 175 p., ill. – rec. *CSENGŐ* tallér - magyar pénzek története. [Pallos L. – Torbágyi M. – Tóth Cs.: A magyar pénz története c. könyvről]. = MN, 2012. (12.15.). p. 35.
- RAYMAN János: Árpád-kori pénzekről a Turul-ban. [Körmendi Tamás: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. = Turul, 84. 2011. 3. p. 73–83. ; Takács Imre: Címerek az Árpád-háziak pecsétjein. = Turul, 84. 2011. 3. p. 84–91.] = PD, 12. 2012. 2. p. 6.
- RAYMAN János: Pengő lapka. = Az Érem, 68. 2012. 1. p. 16.
Die Pengő Münzplatte
Pengő flan
- RAYMAN János: Szapolyai verdejel a nagybányai aranyforinton. [Neumann Tibor: A Szapolyai család legrégibb címere. = Turul, 84. 2011. 4. p. 123–130.] = PD, 12. 2012. 2. p. 6.
- RAYMAN János rec. → ADAMOVSZKY István
- RUPP Jakab: Magyarország' ekkorig ismeretes pénzei lerajzolva : történeti 's pénztudományi kútfők után megmagyarázva : árpádi korszak. [Reprint kiadás. Eredeti kiadása: Budán, M. Kir. Egyetem betüivel, 1841.] [Onga]. [2012], Nemzeti Örökség Kiadó. XVI., 176, [16] p., ill.
- SHAZUGIC, Robert → Soós Ferenc
- SMOHAY András → GEDAI István: Pénzforgalmi változások...
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor: Ki és mikor verette a CNH I. 108. (H 110., ÉH 107.) sz. Árpád-házi néma dénárt? = Az Érem, 68. 2012. 1. p. 1–5.
Wer und wann hat den Nr. CNH I. 108. (H 110., ÉH 107.) stummen Denar der Árpáden-Hauses prägen lassen?
Who minted the CNH I. 108. (H 110., ÉH 107.) anonym denier?
- SOÓS Ferenc: Hozzászólás, kiegészítés. Robert Smajlagić: Nepoznati slavonski denar hercega Stjepana Anžuvina. = NumVij, 2012. 47–53.
- SOÓS Ferenc → GERLOVICS Szilveszter
- ŠTEFÁNIK, Martin: Úloha Kremnického zlata v Európskej finančno-hospodárskej kríze 14. storočia. The role of gold from Kremnica during the European financial and economic crisis in the 14th century. = SlovNum, 19. 2011. p. 57–78.
- SÜLE Tamás: Száz éve írta a pécsi sajtó. Pénzverés és pénzforgalom. = PD, 11. 2011. 5. p. 5.
- ŠVEC, Aleš → BUDAJ, Marek
- SZILÁGYI Mihály: Könyvismertetés. [Gedai István: Károly Róbert pénzreformja ; Bertényi Iván: A magyarországi Anjouk főbb címerváltozatai]. = Értesítő, 2012. 1. p. 29.
- SZILÁGYI Mihály rec. → GEDAI István: Szent István...
- TAKÁCS Imre: Címerek az Árpád-háziak pecsétjén. = Turul, 84. 2011. 3. p. 84–91.
- TAKÁCS Imre → RAYMAN János: Árpád-kori pénzekről...
- TEWES, Lothar: Hussitenkriege und Ketzersteuer im Licht kurbrandenburgischer Pfenningprägungen der Jahre 1427 bis 1436. = NNB, 60. 2011. 5 (05.). p. 167–173.
- TORBÁGYI Melinda → PALLOS Lajos
- TÓTH Csaba: I. Ferdinánd dukátja - I. Ferdinánd pénzverése. = MPTA, 2011–2012. p. 602–605.
- TÓTH Csaba: Bocskai István (1605–1606) pénzverése. = MPTA, 2012–2013, 86. p. 622–625.
- TÓTH Csaba: Bocskai István tízszeres dukátja, 1605. = MPTA, 2012–2013, 86. p. 626.
- TÓTH Csaba: Mozaikok a magyar pénztörténetből. = Rubicon, 2012. 6. p. 24–27.
- TÓTH Csaba → HORVÁTH Teréz: „Érme az érmében” ; PALLOS Lajos
- TÓTH Endre → GEDAI István: Pénztörténeti adatok... ; HÉRI Vera, G.
- TÓTH Ferenc: A „kispénz”. = PD, 12. 2012. 12. p. 6–7.
- TÓTH Ferenc: Két I. Ulászló dénár változat. = PD, 12. 2012. 8. p. 3.
- TÓTH Ferenc: Két Mária dénár változat. = PD, 12. 2012. 7. p. 6–7.
- TÓTH Ferenc: Két, szinte azonos dénár variációja. = PD, 12. 2012. 10. p. 2.
- TÓTH László, K. rec. → UJSZÁSZI Róbert: A XII. századi...
- TÖRÖK Pál: A Mária Terézia-tallér világhódító útja (I.). = Bélyegvilág, 2011. (05.). p. 19. ; TÖRÖK Pál: A Mária Terézia-tallér világhódító útja (II. rész). = Bélyegvilág, 2011. (06.). p. 21.

ÚJ pénzek. = ÉrHír, 19. 2011. 2. p. 3–4., ill.

UJSZÁSZI Róbert: I. Ulászló király ismeretlen verdejegyű kolozsvári dénárja. = Az Érem, 67. 2011. 1. p. 1–3.

Das mit unbekannten Prägezeichen versehene Klausenberger Denar von I. Wladislaus

A denier of Wladislaw I with unknown mintmark of the Kolozsvár mint

UJSZÁSZI Róbert: A XII. századi magyar rézpénzek. Ungarische Kupfermünzen aus dem 12. Jahrhundert.

Budapest. 2010, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. – rec. TÓTH László, K. = Műértő, 2011. (09.). p. 18.

UJSZÁSZI Róbert: Gondolatok az Anjou-kori szegedi pénzverésről – egy munkahipotézis felállításának dilemmái és tanulságai. Thoughts about the Szegedian coinage during the Anjou-era – the dilemmas and lessons of establishing a working hypothesis. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 76–94., ill.

UJSZÁSZI Róbert: Hunyadi János CNH 157-es típusú dénárjának köriratváltozatai. = Az Érem, 68. 2012. 2. p. 7–10.

Die Umschriftvarianten des CNH 157 Denars von Johannes Hunyadi

Legend variations of János Hunyadi's CNH 157 denar

UJSZÁSZI Róbert: Megjegyzések V. László CNH 189-es dénárjának tipizálásához. = Az Érem, 68. 2012. 1. p. 8–12.

Bemerkungen zur Typisierung des CNH 189 Denars von Ladislaus V.

Remarks on the classification of the CNH 189 denier of Ladislaus V

UJSZÁSZI Róbert: A Pro Libertate jelmondat, mint akrosztichon. = ÉrLap, 2012. 132. (04.). p. 13–16.

UJSZÁSZI Róbert: Szapolyai János király elfeledett évszámú körmőci dénárja. = Az Érem, 67. 2011. 2. p. 7–9.

Ein Kremnitzer Denar mit vergessener Jahreszahl von König János Szapolyai

A forgotten denar of János Szapolyai

UJSZÁSZI Róbert rec. → MOLNÁR Péter

UJSZÁSZI Róbert → GARAMI Erika ; GEDAI István: Előszó ; KISS Gábor: Hozzászólás ; NAGY Attila ; UJSZÁSZI Róbert: Gondolatok...

VÁMOSI László: Meghalt Bartos István, az 1993-as forint érmék egyik tervezője. = Értesítő, 2011. 1. p. 37–38.

VIDA István → HÉRY Vera, G. ; GEDAI István: Pénztörténeti adatok...

ZOMBORI Lajos: Egy gyermekpersely tartalma a XX. század fordulóján. = ÉrLap, 2012. 132. (04.). p. 20.

IX. ERDÉLY

BESZEDA Róbert: Pénzverés Erdélyben és Magyarországon 1613–1662. Budapest. 2012, Beszeda Róbert. 336 p., ill.

BESZEDA Róbert: Pénzverés Erdélyben és Magyarországon 1661–1849. Numizmatikai katalógus. Budapest. 2011, Beszeda Róbert. 310 p., ill.

DOMOKI Ferenc: Erdélyben utánvert oroszllános tallérok. = ÉrLap, 2011. 130. (12.). p. 10–12.

RIGÓCZKI Csaba: Pénzverés Erdélyben és Magyarországon. = Bélyegvilág, 2011. (12.). p. 21.

X. KÜLFÖLDI PÉNZTÖRTÉNET

BÁRDOS István – ZOMBORI Lajos: Tömjénes sékelek. = Az Érem, 68. 2012. 1. p. 40–44.

Weihrauchschekels

Censer shekels

ERZSÉBET királynő a fej, Yoda mester az írás. = PN, 2011. (08.12.) p. 16.

FRÜHWALD, Winfried: Die Münzen des Kaisertums Österreich 1806–1918. Austrian Empire Coins. [angol, olasz, román, orosz, horvát, szlovák, cseh és magyar nyelven]. Salzburg. 2011, Verlag Früwald. 240 p. : ill.

JUHÁSZ Gergely Ákos → PAUK, R. M.

KERTÉSZ Miklós → A MÚLT hírei

MATÍĆ, Branko: Hrvatski monetarni suverenitet. Hrvatske kovnice i tiskare novca. Osijek : Zagreb. 2012, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku ; Ekonomski fakultet u Osijeku ; Hrvatski novčarski zavod Zagreb. 104 p., ill.

MATÍĆ, Branko → RÁYMAN János

A MÚLT hírei. [Észrevételek a Kertész Miklós által lejegyzett A múlt hírei. Egyesületek és közintézetek c. cikkhez = Éremtani Lapok, 2011. 125. p. 21.] = ÉrLap, 2011. 125. (02.). p. 21.

[NÉMET MÁRKA] Cihában van még néhány milliárdoska. = PN, 2010. (12.27.) p. 16.

PAUK, R. M.: Moneta Episcopalis. Egyházi pénzverés Lengyelországban, Csehországban és ezek német vonatkozásai. – rec. JUHÁSZ Gergely Ákos = Kisebbségkutatás, 21. 2012. 3. p. 715–718.

Az OROSZ arany Cservonyec. = Bélyegvilág, 2012. (11.). p. 19.

RAYMAN János: Új könyv jelent meg a horvátországi pénzekről. Prof. Dr. sc. Branko Matić: Hrvatski monetarni suverenitet. Hrvatske kovnice i tiskare novca. Osijek-Zagreb, 2012. 104 oldal. = PD, 12. 2012. 12. p. 8.

ŠTEKAR, Andrej: Krščanska simbologija na slovenskih srednjeveških novich (4. del). Christian symbology on the Slovenian medieval coins (4d part). The lion. = NumVest, 36. 2012. 38. p. 676–689.

A VILÁG legnagyobb pénzérméje. = ÉrHír, 20. 2012. 6. p. 3.

ZOMBORI Lajos → BÁRDOS István

XI. EURÓ

10 éves az euró. Közös éremkép a 2 eurós forgalmi emlékérméken. = ÉrHír, 20. 2012. 3. p. 4.

EURÓZÓNA érméi. = Bélyegvilág, 2011. (05.). p. 20.

HÁGEN [József]: Euróval Európában. = PD, 11. 2011. 7. p. 7.

L[ÖVEI] Gy[örgy]: Itt az ész Euro – diplomáciai konfliktust is okozott az új pénz! = Bélyegvilág, 2011. (05.). p. 20.

SCHRÖDER ZÁKÁNYI Péter: Német 10 EURO emlékpénzek – a jövőben két különböző ötvözetből. = PD, 11. 2011. 7. p. 8.

XII. PAPÍRPÉNZ – a. Magyar

ÉGHET a sok pénzbrikett az alapítványi kályhákban. = PN, 2012. (11.26.) p. 11. ; ÚjDN, 2012. (11.26.) p. 11.

ELEK Miklós: Szabadka visszatért. = ÉrLap, 2012. 133. (06.). p. 15–16.

GÖRÖG Tibor: Ismételten a Vöröshadsereg parancsnoksága 20 pengőséről. = ÉrLap, 2011. 126. (04.). p. 19.

HELYREIGAZÍTÁS. [Kádi Balázs: Vöröshadsereg pengők – eltérő sorszámmal (2. rész) című cikkével kapcsolatban]. = Az Érem, 68. 2012. 2. p. 6.

HÍREK. [10.000 forintos bankjegy, 2012.] = ÉrHír, 20. 2012. 3. p. 4.

KÁDI Balázs: Vöröshadsereg pengők – eltérő sorszámmal (2. rész). = Az Érem, 67. 2011. 2. p. 16–17. – Ld. még: HELYREIGAZÍTÁS

Pengő von der Roten Armee – mit verschiedenen Serienzahlen (Teil 2.)

Pengő notes of the Red Army with divergent serial numbers (Part 2.)

KERTÉSZ Miklós: A múlt hírei. Ami mindenkit érdekel. = ÉrLap, 2011. 127. (06.). p. 23.

KIMOSTA az ötszáz forintost. Még a lyukas vagy csonka bankjegy is átváltható. = PN, 2012. (11.24.) p. 12. ; ÚjDN, 2012. (11.24.) p. 12.

LEÁNYFALUSI Károly: Egy vagyontalan Kossuth-bankó tulajdonos vallomása 1852-ből. = ÉrLap, 2011. 128. (08.). p. 18.

MŰANYAG is lehet a pénz. Biztonságosabb, mégsem világsiker a papírmintes bankó. = PN, 2011. (12.13.) p. 11. ; ÚjDN, 2011. (12.13.) p. 11., ill.

RAYMAN János: A londoni Kossuth-bankókról a korabeli pécsi sajtóban. = PD, 11. 2011. 3. p. 4–5.

XIII. PAPÍRPÉNZ – b. Külföldi

[UJSZÁSZI] ÚJSZÁSZI Róbert: A Bambergi Lovas. Egy érdekes hungaricum egy német bankjegyen. = Bélyegvilág, 2011. (11.). p. 20–21.

XIV. ÉRTÉKPAPÍROK, PÉNZHELYETTESÍTŐK

ELNÖKI búcsúszavak és saját baranyai pénz. = ÚjDN, 2011. (01.07.) p. 3.

FARKAS Árpád: Balatoni Korona. = PD, 12. 2012. 6. p. 6–7.

FEHÉR Tamás: Katonai közmunkajegyek. Ó-Szőny esete a források tükrében. = ÉrLap, 2011. 127. (06.). p. 13–14.

HORVÁTH Balázs a balatoni koronán. = PN, 2012. (01.28.) p. 7., ill. ; ÚjDN, 2012. (01.28.) p. 7., ill.

- IJJÁSZ István: Az Európai Áru- és Podgyászbiztosító Rt. Részvénye. = PD, 11. 2011. 1. p. 6.
- A JANUÁRBAN bevezetett Rábaközi Tallér és Soproni Kékfrank mintájára a helyi pénz bevezetésének lehetőségét vitatta meg a megyei önkormányzat... = ÚjDN, 2011. (03.05.) p. 2.
- KUPA Mihály: Adópengőre szóló pénzjegyeink. = ÉrLap, 2011. 129. (10.). p. 3–8.
- LEÁNYFALUSI Károly: A múlt hírei. Kecskeméti két koronás. = ÉrLap, 2012. 131. (02.). p. 20.
- LÓKY György: A Pápai Éremgyűjtő Csoport alkalmi pénzei, pénzhelyettesítői (1998–2011). Pápa. 2011, Jókai Mór Városi Könyvtár. 21 p., ill. (Jókai Füzetek, 2011. 68.) – rec. SZILÁGYI Mihály = Értesítő, 2012. 1. p. 31.
- LÓKY György: A Pápai Éremgyűjtő Csoport alkalmi pénzei. Második rész: 2002–2006. = ÉrLap, 2011. 125. (02.). p. 10–12. ; Harmadik rész: 2007–2009. = ÉrLap, 2011. 126. (04.). p. 16–18.
- MATIC, Branko: A horvátországi Baranya fantázia pénzei. = PD, 12. 2012. 10. p. 4–7.
- MÁTYÁSI Gábor: A Berzsenyi Dániel Gimnázium alkalmi pénze, a Fitying. = ÉrLap, 2011. 128. (08.). p. 22.
- MÉSZÁROS István: IKKA utalványok MINTA felülnyomással. = ÉrLap, 2012. 132. (04.). p. 3–5.
- MÉSZÁROS István: Unikális adójegyek. = ÉrLap, 2012. 134. (08.). p. 18.
- MOLNÁR Mihály: A múlt hírei. 1897-es újságcikkek színházi pénzekről. = ÉrLap, 2012. 134. (08.).
- NÉMETH Márk: Felforgatják a cafeteriapicot. = ÚjDN, 2011. (10.14.).
- PÁL József: Kékfrank utalványok Sopronban. = Az Érem, 67. 2011. 1. p. 12–15.
- „Blaufranc” Anweisungen in Sopron
Blue Franc vouchers in Sopron
- PÉCSI Tüke a tárcákban. A polgármester is szorgalmazza a helyi fizetőeszköz bevezetését. = ÚjDN, 2011. (09.10.) p. 4.
- PETROVÁ CZ Tamás: Kékfrank utalvány. A Ha-Mi-Összefogunk Európai Szövetkezet tájékoztatója. = ÉrLap, 2011. 126. (04.). p. 3–5.
- RAYMAN János: 130 éves a Budapest–Pécsi Vasút. = PD, 12. 2012. 11. p. 7.
- RAYMAN János: Emlékezés Bárdosi Németh Jánosra. = PD, 12. 2012. 3. p. 4–5.
- RAYMAN János: Kiegészítés Pál József: Kékfrank utalványok Sopronban című írásához. = Az Érem, 67. 2011. 2. p. 38.
- RAYMAN János: A Palladis Rt. vásárlási kedvezményjegyei. = Az Érem, 67. 2011. 2. p. 18–21.
- Kaufbegünstigungsmarken der Palladis Ag.
Discount vouchers of Palladis Inc.
- SIMON László: Ajándékszelvények – a hűségpontok elődei. = ÉrLap, 2011. 129. (10.). p. 17–19.
- SIMON László: A cseh sörfesztivál alkalmi pénze. = ÉrLap, 2012. 134. (08.). p. 19.
- SOÓS Ferenc: Kiegészítés „Az Európai Áru- és Podgyászbiztosító Rt. Részvénye” c. cikkhez. = PD, 11. 2011. 2. p. 4.
- SZEMÁN Attila: A kékfrankos utalványok. = ÉrLap, 2011. 128. (08.). p. 3–5.
- SZILÁGYI Mihály rec. → LÓKY György
- VLADÁR Csaba: Artunió Galéria szórólap és toborzójegy. = ÉrLap, 2011. 127. (06.). p. 15–16.
- ZOMBORI Lajos: A Déli kínai gyorsétterem kedvezményjegyei. = ÉrLap, 2011. 128. (08.). p. 13–14.

XV. SZÜKSÉGPÉNZ

- DIESSNER, Hans-Jürg Alfred → RAYMAN János
- ELEK Miklós: A csóti fogolytábor pénzeinek új sorozata. = Az Érem, 68. 2012. 2. p. 14–16.
- Die neue Serie der Notscheine des Gefangenenlagers von Csót
New series of the Csót POW-Camp
- ELEK Miklós: Kiegészítés a Magyar szükségpénz katalógushoz. = Az Érem, 68. 2012. 1. p. 17–21.
- Ergänzung zum Ungarischen Notgeld Katalog
Supplement to the Catalogue of Hungarian Emergency Notes
- ELEK Miklós: Szükségpénzek Pápán és Csóton (1849–1920). Pápa. 2011, Jókai Mór Városi Könyvtár. 27 p., ill. (Jókai Füzetek, 2011. 67.) – rec. SZILÁGYI Mihály = Értesítő, 2012. 1. p. 32.
- RAYMAN János: Új könyv: Hans-Jürg Alfred Diessner: Das deutsche Notgeld von 1914/1915. = PD, 11. 2011. 5. p. 6.
- SZILÁGYI Mihály rec. → ELEK Miklós: Szükségpénzek Pápán és Csóton...
- TÓTH János: A szükségpénz-bélyegről. = Bélyegvilág, 2012. (12.). p. 17.
- VÉGH László Flórián: Kiegészítés Nánási Éva: Szegedi szükségpénzek 1915, 1918–1921 címűkönyvéhez 1. = SzK, 2011. 7. p. 11–12.

XVI. ÉREMMŰVÉSZET

- XVIII. Országos Érembiennále Sopron. Lábasház, Orsolya tér 5. 2011. június 19. – szeptember 4. National Biennial of Medal Art Sopron. Lábasház, Orsolya tér 5. 19 June – 4 September 2011. Szerk. VASAS Edit. Sopron. 2011, [Polgármesteri Hivatal]. 68 p., 2 ill.
- ADAMOVSZKY István: Az Érem 1901–2011. Budapest. 2011, adamo. 384 p., ill. – rec. GARAMI Erika = Az Érem, 68. 2012. 1. p. 24–25. ; HÁGEN [József] = PD, 11. 2011. 10. p. 6.
- ASZTALOS Andrásné: Dunaújváros numizmatikai emlékei 1950–2010. Dunapentele. Sztálinváros. Dunaújváros. 2011, Asztalos Andrásné. 147 p., ill. – rec. RAYMAN János: Új könyv jelent meg, mai magyar érmekről. Asztalos Andrásné: Dunapentele Sztálinváros Dunaújváros numizmatikai emlékei 1950–2010. = PD, 11. 2011. 10. p. 5.
- BAKOS Miklós: A Budapest – Kolozsvár futárlánc emlékérmé. = Az Érem, 68. 2012. 2. p. 19.
Medaille der Stafette Budapest – Kolozsvár
Medal of the relay Budapest – Kolozsvár
- BAKOS Miklós: Egy rejtélyes versenydíj. = ÉrLap, 2012. 133. (06.). p. 20.
- BAKOS Miklós: Légrády Sándor az ötvösművész és cserkész. = Bélyegvilág, 2012. (09.). p. 17.
- BALÁZS Károly: „Hídepítők”. Egy korai Borsos-érem ismeretlen változata. = ÉrLap, 2011. 129. (10.). p. 16.
- BALÁZS Károly: Az ismeretlen tizenhatodik. Adalék Borsos Miklós önarckép-hátlapjaihoz. = ÉrLap, 2012. 131. (02.). p. 16–18.
- BALÁZS Károly: Légvédelmi tűzerek ajándék-érme 1943-ból. = ÉrLap, 2012. 132. (04.). p. 17–18.
- BANA József → MAKAI Ágnes
- BENE Attila: Adalékok „A két éremnek mindössze három oldala” című cikkhez. = ÉrLap, 2012. 136. (12.). p. 13–14.
- BEREI József: Jeles emberek és Kecskemét. Liszt Ferenc emlékpénzek. IX. = ÉrHír, 19. 2011. 6. p. 3.
- BOKODY József: Szent István a bélyegen és a Szent Jobb országjárása (II. rész). = Bélyegvilág, 2011. (09.). p. 16–17.
- BUÉK! = PD, 11. 2011. 1. p. 1.
- CSOMA Mária → *PATHOLOGIA Hungarica in nummis*
- DALLOS Ferencné → RAYMAN János: Könyvismertetés...
- DROVSZKY Hedvig → GEDAI István ; MADARASSY István ötvös-szobrászművész
- EGERVÖLGYI Dezső: Ferenc József 1865-ben tett látogatására készült emlékérmék. = ÉrLap, 2011. 128. (08.). p. 11–12.
- EGERVÖLGYI Dezső: Gróf Széchenyi István a magyar érmészetben III. Zirc-Pápa. 2011, Egervölgyi Dezső. 93 p., ill.
- EGERVÖLGYI Dezső: Kiegészítés az „Érme, érem, plakett és jelvény egy alkotótól” című cikkhez. = Az Érem, 67. 2011. 2. p. 22–23.
Ergänzung zum Artikel „Münze, Medaille, Plakette und Abzeichen von dem selben Künstler”
Supplement to the paper „Coin, medal, plaque, and badge from a single artist”
- EGERVÖLGYI Dezső: A múlt hírei. Az akadémia palotája ünnepélyes megnyitására készült emlékérem. = ÉrLap, 2011. 129. (10.). p. 20–21.
- EGERVÖLGYI Dezső: Reményi József Kossuth-érmének gipszmintája. = ÉrLap, 2012. 131. (02.). p. 19.
- EMLÉKÉRMEK borítékon. = Bélyegvilág, 2011. (11.). p. 19.
- Az ÉREM három oldala – Kiss György világi. = Hírhozó, 21. 2011. 1. (01.27.) p. 18., ill.
- ÉRMEK a Balatonról. = Bélyegvilág, 2011. (04.). p. 22.
- ÉRMÉK a kitelepítettek emlékére. [Fábos György]. = ÚjDN, 2011. (02.23.) p. 4., ill.
- Az ÉV onkológusa. [Dr. Dollinger Gyula emlékérem]. = OrvHír, 2012. (04.). p. 5.
- FÁBIÁN Tibor: Előfizetési felhívás. = Értesítő, 2011. 1. p. 34–35.
- FELHÍVÁS. 85. Nemzetközi Bélyegkiállítás HUNFILA 2012 Kalocsa érem rendelésére. = Bélyegvilág, 2012. (10.). p. 3.
- FELHÍVÁS. HUNFILA 2011 – 800 éves Balatonfüred rendelésére. = Bélyegvilág, 2011. (08.). p. 2.
- FELHÍVÁS. HUNFILA 2011 – 800 éves Balatonfüred rendelésére. = Bélyegvilág, 2011. (09.). p. 2.
- FIALA, Anton: Dynastia adlerovcov v kontexte ryteckého podniku v Bratislave. = SlovNum, 19. 2011. p. 94–102.
The Adler dynasty in the context of engraving business in Bratislava
- GARAMI Erika rec. → ADAMOVSZKY István

- GERGELY Tibor: Éremváltozatok. = PD, 11. 2011. 9. p. 3–5.
- GERGELY Tibor: Kiegészítés a Bányamentő szolgálati érmek porcelánból című íráshoz. [Pécsi Dénár 10. (2010/10). 111. sz.]. = PD, 12. 2012. 12. p. 4.
- GEDAI István: Gondolatok Madarassy István éremművészetéről. In: Madarassy István ötvös-szobrászművész. Szerk. DROVSZKY Hedvig. Budapest. 2011, Madarassy István. p. 362–363.
- HAÁSZ András: Ki tud róla? = Bélyegvilág, 2012. (06.). p. 13.
- HÁGEN [József]: Asszonyi Tamás 70 éves. = PD, 12. 2012. 8. p. 1–2.
- HÁGEN [József]: Budapest - Pécsi Kerékpáros Távverseny 1894-ben. = PD, 11. 2011. 8. p. 1–3.
- HÁGEN [József]: Az ÉKE 2010. évi érméről. = PD, 11. 2011. 2. p. 7.
- HÁGEN [József]: Az ÉKE 2011. évi érméről. = PD, 12. 2012. 2. p. 3.
- HÁGEN [József]: A Magyar Numizmatikai Társulat csegelye. = PD, 12. 2012. 7. p. 1–3.
- HÁGEN [József]: A „nyújtott, préselt” érmekről (7). = PD, 11. 2011. 10. p. 7. ; (8). = PD, 12. 2012. 2. p. 7. ; (9). = PD, 12. 2012. 3. p. 7. ; (10). = PD, 12. 2012. 4. p. 4–5. ; (11). = PD, 12. 2012. 5. p. 7. ; (12). = PD, 12. 2012. 8. p. 8.
- HÁGEN [József] rec. → ADAMOVSZKY István
- HAJDU Béla: Beszélgetés Szabó Gézával és Szabó Tamással az éremverdéről, az éremkészítésről. = SzK, 2012. 11–12. p. 5–9.
- HAJDU Béla: Érme, érem, plakett és jelvény egy alkotótól. = Az Érem, 67. 2011. 1. p. 39–42.
Münze, Medaille, Plakette und Abzeichen von dem selben Künstler
Coin, medal, plaque, and badge from a single artist
- HAJDU Béla: Ismertető Szabó Géza ötvös mester Éremverdéjének két új érméről. = SzK, 2011. 6. p. 11–12.
- HAJDU Béla: Az ötlettől a teljes megvalósulásig, avagy két éremsorozat rövid története csattanóval. = SzK, 2011. 6. p. 5–7.
- HAJDU Béla: A Reizner János Jutalomérmek adományozása a 25. Szegedi Serlegvacsorán. = SzK, 2012. 9–10. p. 13.
- HAJDU Béla: A Székely Himnusz érem megszületéséről. = SzK, 2012. 11–12. p. 9–10.
- HERTELENDI Zoltán – PÁL József: Előjegyzési felhívás! = Értesítő, 2011. 1. p. 33.
- HIPPOKRATÉSZ Emlékérmeket vehetett át dr. Bódis József. = OrvHír, 2012. (01–02.). p. 7.
- HOLLÓSY István: Boba 800 éves évfordulós emlékérmé. = ÉrLap, 2012. 132. (04.). p. 19.
- HOLLÓSY István: A Kemenesaljárért emlékérméről. = ÉrLap, 2012. 136. (12.). p. 15.
- HOLLÓSY István: A trófeabírálati érmekről. = Az Érem, 68. 2012. 2. p. 29–32.
Über die Trophäenbeurteilungsmedaillen
Medals of trophy evaluation
- HORÁNSZKY Nándor: „Az igazi művészet egyetemleges.”. Telcs Ede életéről, munkásságáról. Budapest. 2011, Magánkiadás. 143 p., ill. – rec. TÖLGYESI József = Az Érem, 68. 2012. 2. p. 28.
- HORVÁTH Teréz: Fadrusz János Mária Terézia szobra érmen is megörökítésre került. = Bélyegvilág, 2011. (04.). p. 20.
- IGARI Antal → KIRÁLYAINK érmeken
- IJJÁSZ István: A Szenior Tájfutó Világbajnokság érmei. = PD, 11. 2011. 8. p. 7.
- JAKÓ János: „Felix, qui potuit rerum cognoscere causas”. Vergilius-idézet magyar orvosi érmeken. = HT, 44. 2011. 2. p. 115–120.
- JAKÓ János: Mansfeld Géza (1882–1950). = Gyt, 2012. (12.). p. 25.
- JAKÓ János: Portrés orvosi érmek latin szállóigéinek ma is aktuális üzenetei. = HT, 44. 2011. 3–4. p. 165–172.
- JAKÓ János: Százhusz éve született Sarvay Tivadar (1891–1972). = OrvHl, 152. 2011. 46. p. 1859–1862.
- JAKÓ János: Üzenetek a mának. Latin szállóigék portrés magyar orvosi érmeken. = MediArt, 2012. 1. p. 37.
- JAKÓ János rec. → TÓTH Sándor Éremkönyv
- KÁDÁR István: Egri emlékdénárok. 1. Imre király nyughelye. = ÉrLap, 2011. 125. (02.). p. 13. ; 2. Aba Sámuel feldebrői nyughelye. 3. Aba Sámuel abasári nyughelye. = ÉrLap, 2011. 128. (08.). p. 10. ; 4. I. Géz váci nyughelye. = ÉrLap, 2012. 132. (04.). p. 12. ; 5. Szent László király váradi nyughelye. = ÉrLap, 2012. 132. (04.). p. 18. ; 6. A patai csata. = ÉrLap, 2012. 133. (06.). p. 22. ; 7–8. I. András király tihanyi nyughelye. = ÉrLap, 2012. 134. (08.). p. 17. ; 9. I. Béla király szekszárdi nyughelye. = ÉrLap, 2012. 135. (10.). p. 18.
- KÁDÁR István: A Nemzetközi Fémkereskedők 3. Találkozójára készült emlékdénár. = ÉrLap, 2011. 126. (04.). p. 20.
- KATONA Csaba → MAKAI Ágnes

- KAZAY Endre Emlékérem. = OrvHír, 2011. (11–12.). p. 20.
- A KECSKEMÉTI csoport jubileumi érme. = Értesítő, 2011. 1. p. 15.
- KENYERES Dénes: Ejtőernyős érme. = ÉrHír, 19. 2011. 6. p. 2., ill.
- KENYERES Dénes: Gripen emlékérem. = ÉrHír, 19. 2011. 3. p. 2–3., ill.
- KENYERES Dénes: Ifjú Gárda érme. = ÉrHír, 20. 2012. 3. p. 2., ill.
- KENYERES Dénes: Nemzetközi repülónapi érme Kecskeméten. = ÉrHír, 19. 2011. 2. p. 2., ill.
- KENYERES Dénes: Triatlon plakett Kecskemétről. = ÉrHír, 19. 2011. 6. p. 2., ill.
- KIRÁLY Csaba József: Újabb pénzintézeti sportérmek és plakettek. Első rész. = ÉrLap, 2011. 130. (12.). p. 13–20. ; Második rész. = ÉrLap, 2012. 132. (04.). p. 6–12.
- KIRÁLYAINK érmeken. A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Fejér Megyei Alba Regia Szervezete által a magyar királyok emlékére kiadott éremsorozatok története 1987–2011. Visszaemlékezések. Szerk. IGARI Antal – SZABÓ Antal. Székesfehérvár. 2012, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Fejér Megyei Alba Regia Szervezete. 343 p., ill., res. p. 339–343. – rec. TÖRÖK Pál = SzK, 2012. 9–10. (07.). p. 18–19.
- KOVÁSZNAI Viktória, L.: ifj. Szlávics László. László Szlávics Jr. Budapest. 2012, Argumentum Kiadó. 167 p., ill.
- KOVÁSZNAI Viktória, L.: Mediterrán emlékek. Az üveg Rácz Edit művészetében. Mediterranean memories. Glass in the Art of Edit Rácz. Budapest. 2011, Stádium Kiadó. 95 p., ill.
- LAPIS András: Két aktuális emlékérem megszületésének rögzös útja. The tough journey of two topical memorial medals. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7–8–9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 265–277., ill.
- LEÁNYFALUSI Károly → [PLAKETT]
- LEGENDÁRA emlékeztek. [Emlékérem Romhányi Györgyről]. = Fejér megyei Hírlap, 2011. (09.28.) p. 4.
- LIPPAI Pál: Indonesia 2012. = Bélyegvilág, 2012. (07–08.). p. 43.
- LÖVEI György: FISA Kongresszus 2011. Graz. = Bélyegvilág, 2011. (07.). p. 34–35.
- MADARASSY István ötvös-szobrászművész. Szerk. DROVSZKY Hedvig. Budapest. 2011. Madarassy István. 430 p., ill.
- A MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Széchényi Ferenc jutalomérme. = PD, 11. 2011. 9. p.
- A MAGYAR Numizmatikai Társulat [...] dr. Süle Tamást [...] Réthy László jutaloméremmel tüntette ki. = OrvHír, 2011. (07.). p. 3.
- MAKAI Ágnes – SZOLECZKY Emese: Ércbe vert emlék. Napóleonhoz fűződő érmek a magyar Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében. In: Franciák Magyarországon, 1809. A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. Szerk. BANA József – KATONA Csaba. Győr : Budapest. 2012, Győr Megyei Jogú Város Levéltára ; Mediawave Közalapítvány ; Magyar Országos Levéltár. p. 103–121. (Mediawave konferenciák, 4.)
- MARÓTI Tamás: 430 éves a Gergely-naptár. = ÉrLap, 2012. 135. (10.). p. 9–11.
- MARÓTI Tamás: Egy naptárreform emléke. = Bélyegvilág, 2012. (10.). p. 18–19.
- MARÓTI Tamás: Sir Isaac Newton a londoni pénzverde igazgatója. = Bélyegvilág, 2011. (02.). p. 20–21.
- MÉSZÁROS István: Csurgó és a numizmatika. = ÉrLap, 2011. 125. (02.). p. 3–9.
- MÉSZÁROS István: Érem és műszaki tudomány. = ÉrLap, 2011. 126. (04.). p. 21.
- MÉSZÁROS István: Két érmenek mindössze három oldala (Sopron 1847). = ÉrLap, 2012. 133. (06.). p. 22.
- MONTZ Ferencné → SÜLE Tamás: Romhányi ez a kortárs professzor
- MÓZESSY Gergely → PROHÁSZKA László : BERG Jenő
- NAGY Ádám → LAPIS András ; TOKAI Gábor
- NAGY László: Egy nagy esemény – Egy nagy és szép érme. = SzK, 2012. 9–10. p. 17–18.
- PÁGER János: Magyarországi botveterek vagy botcímkek 65. = PD, 11. 2011. 2. p. 8. ; 66. = PD, 11. 2011. 5. p. 7. ; 67. = PD, 11. 2011. 11. p. 6. ; 68. = PD, 12. 2012. 1. p. 6. ; 69. = PD, 12. 2012. 2. p. 8. ; 70. = PD, 12. 2012. 3. p. 8. ; 71. = PD, 12. 2012. 4. p. 6. ; 72. = PD, 12. 2012. 7. p. 8.
- PÁGER János: Veterán autó érmen. = PD, 12. 2012. 11. p. 6.
- PÁL József → HERTELENDI Zoltán
- PALLAG Márta: A Szent Liga megalakulásának (1684) emlékére vert nürnbergi érme. Medaille auf die Gründung der Heiligen Liga gegen die Türken (1684). = NK, 110–111. 2011–2012. p. 145–150.
- PELBÁRT Jenő: MAPAVIT kiadványok Térfi Béla (1869–1959) munkásságának emlékére. = Bélyegvilág, 2011. (06.). p. 22–23.

- PATHOLOGIA Hungarica in nummis*. Szerk. SZENDE Béla – CSOMA Mária. Budapest. 2010, Magyar Pathológusok Társasága. 48 p., 20 t., ill.
- [PLAKETT] LEÁNYFALUSI Károly: Megyei alumínium plakett. = *ÉrHír*, 20. 2012. 6. p. 2., ill.
- [PLAKETT] TÓTH János: Telcs Ede Thaly Kálmán plakettje. = *Az Érem*, 68. 2012. 2. p. 17–18.
Die Thaly Kálmán Pakette von Ede Telcs
The Kálmán Thaly plaque of Ede Telcs
- PROHÁSZKA László: Báró Fejérváry Géza ábrázolása az éremművészetben. = *HadtMúzÉrt*, 13. 2012. p. 245–254.
- PROHÁSZKA László: Bory Jenő Prohászka-érmei. In: *Prohászka-tanulmányok 2009–2012*. Szerk. MÓZESSY Gergely. Székesfehérvár. 2012, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. p. 309–314.
- PROHÁSZKA László: A Honvéd Tiszti Vívó Klub első klubérme és gombjévénye. = *Bélyegvilág*, 2012. (09.). p. 18.
- PROHÁSZKA László: Két Blaha Lujza-érem története. = *Bélyegvilág*, 2012. (10.). p. 17.
- PROHÁSZKA László: Kisfaludy Stróbl Zsigmond Klebelsberg Kuno-érmei. = *SzK*, 2011. 8. p. 6–7.
- PROHÁSZKA László: Pátzay Pál Petőfi-jelvénye, -plakettje és -emléktáblája. = *Az Érem*, 68. 2012. 2. p. 20–23.
Petőfi-Abzeichen, -Plakette und -Gedenktafel von Pál Pátzay
The Petőfi badge, plaque and memorial tablet of Pál Pátzay
- PROHÁSZKA László: A Szondi-kápolna emlékérmé. = *Az Érem*, 68. 2012. 1. p. 22–24.
Die Erinnerungsmedaille der Szondi Kapelle
The memorial medal of the Szondi Chapel
- RCsaba: Új emlékérmét kapnak az MNB Látogatóközpontjába érkezők. Gyerekrajzok alapján készül az emlékpénz. = *Bélyegvilág*, 2012. (03.). p. 17.
- RAYMAN János: Dudeck Lajos érme a székesegyház felszentelése alkalmából. = *PD*, 11. 2011. 8. p. 5.
- RAYMAN János: Egy Ferenczy éremről. = *PD*, 11. 2011. 5. p. 5.
- RAYMAN János: Egy különleges pécsi érme. = *PSzle*, 15. 2012. 3. p. 36–37.
- RAYMAN János: Emlékezzünk Széchényi Ferencre, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának alapítójára. = *PD*, 12. 2012. 11. p. 1–2.
- RAYMAN János: Horvay János szobrászművész. = *PD*, 11. 2011. 11. p. 3.
- RAYMAN János: Könyvszemlét az új Szent Borbála könyvről. [Szent Borbála, a bányászok és kohászok védőszentje. Szerk. DALLOS Ferencné, Montan-Press, Budapest, 2010. 120 p.]. = *PD*, 11. 2011. 1. p. 7.
- RAYMAN János: A Pécs–Baranyai Automobil Club motorverseny plakettje. = *PD*, 12. 2012. 1. p. 3.
- RAYMAN János: A pécsi székesegyház felszentelése és Ferenc József látogatása 1891. = *PD*, 11. 2011. 6. p. 4–5.
- RAYMAN János: Száz éve alakult a Pécsi Sport Club. = *PD*, 11. 2011. 4. p. 4–5.
- RAYMAN János: A Szent Borbála tisztelet pécsi emlékei és érmei. Első rész. = *ÉrLap*, 2012. 135. (10.). p. 3–6.;
Második rész. = *ÉrLap*, 2012. 136. (12.). p. 3–9.
- RAYMAN János: Trischler Ferenc Eligiusz érme. = *PD*, 11. 2011. 12. p. 1–2.
- RAYMAN János rec. → ASZTALOS Andrásné
RÉTFALVI Sándort köszöntjük. = *PD*, 11. 2011. 5. p. 1–2.
- SÁSKA János: Gyógyfürdőink jubileumi emlékérméi és zsetonjai. = *Az Érem*, 67. 2011. 2. p. 24–26.
Jubiläumsmedaillen und Jetons unserer Heilbäder
Jubilee medals and tokens of spas
- SCHRÖDER ZÁKÁNYI Péter: Egy osztrák St. Eligius éremről. = *PD*, 11. 2011. 1. p. 5.
- SCHRÖDER ZÁKÁNYI Péter: Helyesbítés az „Egy osztrák St. Eligius éremről” c. íráshoz. = *PD*, 11. 2011. 2. p. 4.
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor: Pótlás a „II. János Pál pápa magyarországi látogatásának érmei és plakettjei” című MÉE kiadványhoz. = *Az Érem*, 68. 2012. 2. p. 41–46.
Ergänzung zur Ausgabe von dem Verein der Ungarischen Münzensammler „Medaillen und Plaketten des Besuchs von Papst Johannes Paul II. in Ungarn”
Supplement to the „II. János Pál pápa magyarországi látogatásának érmei és plakettjei”. [Medals and plaquettes of Pope John Paul II’s visit to Hungary]
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor: Az utolsó magyar király koronázási érmei (IV. Károly, 1916. december 30. Budapest). Charles IV, the last Hungarian King’s Coronation Medal. = *NK*, 110–111. 2011–2012. p. 83–114.
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor: Visszafoglalási vagy koronázási érme? = *Az Érem*, 67. 2011. 1. p. 25–30.
Rückeroberungs- oder Krönungsmedaille?
A reconquest or a coronation medal?

- SOLTÉSZ Márton: A humanitás apológéái / II. János Pál magyarországi látogatási érmeinek katalógusa elé.
= PoLisz, 2012. (04.). p. 95.
- SOLTÉSZ Márton: Liszt Ferenc és a mitológia találkozása az éremművészetben. = ZM, 11. 2011. 1. p. 47–62.
- SOÓS Ferenc: Berán Lajos levele Csillag István szobrászhoz. = ÉrLap, 2011. 126. (04.). p. 12–15.
- SOÓS Ferenc: A Magyar Numizmatikai Társulat 110 éves jubileumi érme. = Bélyegvilág, 2011. (11.). p. 22.;
Az Érem, 67. 2011. 2. p. 23.; PD, 11. 2011. 9. p. 6.
- SÜLE Tamás: „Újabb” pécsi orvosi érmek XI. Lázár Gyöngyi: Lázás Gyula. = PD, 11. 2011. 5. p. 4.; XII.
Nagy Benedek: „Prof. Dr. Romhányi György Díj”. = PD, 11. 2011. 10. p. 4–5.; XIII. Kiss Sándor: IV.
Nemzetközi Humánbiológiai Szimpózium. = PD, 11. 2011. 11. p. 7.; XIV. Soltra E. Tamás: Rádler Antal.
= PD, 2012. 1. p. 4–5.; XV. Bartos Endre: Deutsch Ottó. = PD, 12. 2012. 4. p. 7.; XVI. Tóth Sándor:
Szekeres László. = OrvHír, 2012. (04.). p. 24–25.; XVI. Tóth Sándor: Szekeres László. = PD, 12. 2012.
5. p. 4–5.; XVII. Kalmár Márton: Papp Gyula. = PD, 12. 2012. 6. p. 1–3.; XIX. Kovács Attila: Benkő
György Emlékérem. = PD, 12. 2012. 11. p. 4–5.
- SÜLE Tamás: Ami a 8. Melléklapból kimaradt... II. Rétfalvi Sándor: A zarándoktemplom érme. = PD, 11.
2011. 2. p. 1–3.; III. Rétfalvi Sándor: Pécsi Tudományegyetem érme. = PD, 11. 2011. 3. p. 3.; IV. Rétfalvi
Sándor: Pécsi Tudományegyetem érme 2. = PD, 11. 2011. 4. p. 6.; V. Rétfalvi Sándor: Istenanya a Péter-
Pál sírkamrában. = PD, 12. 2012. 7. p. 4–5.
- SÜLE Tamás: Antall József születésének 80. évfordulója alkalmából... = PD, 12. 2012. 5. p. 1–2.
- SÜLE Tamás: Békésy György, a „kicsit” pécsi Nobel-díjas. = PD, 11. 2011. 8. p. 4–5.
- SÜLE T.[amás]: Bronzba öntött emlékezet: Szentágothai professzor érmeken. = OrvHír, 2012. (10.). p. 46–47.
- S.[ÜLE] T. [amás]: Egy szép plakett I. = PD, 12. 2012. 2. p. 5.; II. = PD, 12. 2012. 4. p. 5.; III. = PD, 12.
2012. 10. p. 3.
- SÜLE Tamás: Az elfeledett Szent Pantaleon. = PD, 12. 2012. 2. p. 3–4.
- SÜLE Tamás: Érmek a „Csókság, figyelemtség”-ben. = PD, 12. 2012. 2. p. 2.
- SÜLE Tamás: Megemlékezés és orvosi numizmatika. = PD, 12. 2012. 12. p. 1–3.
- SÜLE Tamás: Romhányi emlékülés Székesfehérváron. = OrvHír, 2011. (11–12.). p. 55.
- SÜLE Tamás: Romhányi és a kortárs professzorok. In: Romhányi orvostalálkozók emlékkönyv X. Szerk.
MONTZ Ferencné. Szár. 2011, Szár Község Önkormányzata.
- SÜLE T.[amás]: A székesfehérvári orvosok Szent Márton érme. = MBA, 65. 2012. 1. p. 59–60.
- SÜLE Tamás: Szent Bertalan harangjai. = PD, 11. 2011. 9. p. 1–2.
- SÜLE Tamás: Szent Márton Székesfehérváron. = PD, 11. 2011. 11. p. 4–5.
- SÜLE Tamás: Szent-Györgyi Albert 75 éve kapta a Nobel Díjat. = PD, 12. 2012. 4. p. 1–2.
- SÜLE Tamás: Szentágothai János emlékezete érmeken. = Az Érem, 68. 2012. 2. p. 24–28.
- Das Gedenken von János Szentágothai auf Medaillen
Medals commemorating János Szentágothai
- SÜLE Tamás: Az üstökös érmeket (is) hozott. = PD, 12. 2012. 3. p. 1–3.
- SÜLE Tamás rec. → TÖRÖK Pál: Magyarországi...
- SZABÓ Antal → *KIRÁLYAINK* érmeken
- SZABÓ Gyuláné: Tisztelet az elődöknek. Folytatódik a gyöngyösi éremsorozat. = Értesítő, 2011. 1. p. 36–37.
- SZAKÁCS Béla: A magyar szépirodalom érmei és plakettjei. Budapest. 2012, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete.
191 p. – rec. TÖRÖK Pál = Értesítő, 2012. 2. p. 45.
- SZEGEDI az év érmekészítője. Fritz Mihály negyven év alatt 900 darabot tervezett. = Délvilág, 67. 2011.
(03.07.) p. 8., ill.
- SZEKERES Sándor: A Széchenyi Nemzetiség Sportversenyei. = Bélyegvilág, 2012. (12.). p. 12.
- SZENDE Béla → *PATHOLOGIA Hungarica in nummis*
- SZIRTES Zoltán: „Újabb” pécsi orvosi érmek XVIII. Soltra Elemér: Bauer Miklós. Bartos Endre: Bauer
Miklós. = PD, 12. 2012. 9. p. 4–5.
- SZIRTES Zoltán: A Mecseki Szénbányák Kutatási Osztályának 25 éves emléklakettje. = PD, 11. 2011. 3. p. 8.
- SZIRTES Zoltán: A Pécs-Vasasi Szent Borbálapark kerámia plakettje. = PD, 11. 2011. 2. p. 6.
- SZIRTES Zoltán: Veterán autók és motorok 1996-os pécsi találkozásának emléklakettje. = PD, 12. 2012. 9.
p. 3.
- SZOLECZKY Emese → MAKAI Ágnes
- SZUNYOGH László. Kiállított művek. In: XVIII. Országos Érembiennále Sopron. Lábasház, Orsolya tér 5.
2011. június 19. – szeptember 4. Szerk. VASAS Edit. Sopron. 2011, [Polgármesteri Hivatal]. p. 20–25.,
5 ill.

- TEGZES Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadgyakorlati emlékérméi. [Az Osztrák-Magyar Monarchia hadgyakorlati emlékérméi c. cikkhez kapcsolódóan]. = PD, 11. 2011. 9. p. 3.
- TOKAI Gábor: Búza Barna éremművészete. The medal art of Barna Búza. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 256–264., ill.
- TÓTH Attila → TÓTH Sándor Éremkönyv
- TÓTH János → [PLAKETT]
- TÓTH János: Reneszánsz és az éremművészet. = Az Érem, 67. 2011. 1. p. 43–51.
Die Renaissance und die Medaillenkunst
Renaissance and medal art
- TÓTH Sándor Éremkönyv. Szerk. TÓTH Attila. Szeged. 2012, Múzeumi Tudományért Alapítvány. 140 p., ill. – rec. JAKÓ János = PD, 12. 2012. 6. p. 4-5. ; UJSZÁSZI Róbert = Az Érem, 68. 2012. 2. p. 35, 55. ; UJSZÁSZI Róbert = SzK, 2012. 9–10. p. 3–4.
- TÖLGYESI József rec. → HORÁNSZKY Nándor
- TÖRÖK Pál: A „Huszár-Procopius” hasonmás kiadásáról. = Értesítő, 2012. 2. p. 45.
- TÖRÖK Pál: „Variációk egy Liszt-témára” Madarassy Walter éremművészetében. = Az Érem, 67. 2011. 1. p. 31–33.
„Varianten auf ein Liszt-Thema” in der Medaillenkunst von Walter Madarassy
Variations of Liszt medals by Walter Madarassy
- TÖRÖK Pál: Magyarországi érem- és plakettművészet 1850–1945. Huszár Lajos és Procopius Béla Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn című katalógusának kiegészítése és folytatása. Budapest. 2011, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 271 p., 47 t., res. p. 9–12, app. p. 259-271. – rec. MÁJUSBAN megjelenik a Huszár-Procopius folytatása. = Értesítő, 2011. 1. p. 53. ; MEGJELENT a „Huszár-Procopius” folytatása. = Bélyegvilág, 2011. (06.). p. 19. ; SÜLE Tamás = PD, 11. 2011. 7. p. 1–3. ; OrvHír, 2011. (07.). p. 24.
- TÖRÖK Pál rec. → KIRÁLYAINK érmeken ; SZAKÁCS Béla
- ÚJABB emlékérem Gyöngyösön. = Értesítő, 2011. 2. p. 45.
- UJSZÁSZI Róbert rec. → TÓTH Sándor Éremkönyv
- UJSZÁSZI Róbert → LAPIS András ; TOKAI Gábor
- VÁMOSI László → VARGA Lajos
- VÁMOSI László: 85 éve született Brém Ferenc tatabányai szobrász- és éremművész. = Tatabányai Múzeum, 2. 2011. p. 93–105.
On the 85th Anniversary of the Birth of Ferenc Brém Sculptor and Medallist from Tatabánya
- VÁMOSI László: A „csodás érem” rövid története és numizmatikai vonatkozásai. In: váci Karolina-kápolna és a vincés nővérek zárdája építésének százéves jubileumára. Vác. 2012, Vác-Alsóvárosi Plébánia Hivatal. p. 37–50., ill.
- VÁMOSI László: Díjat neveztek el Wáli Istvánról, a prédikátor éremgyűjtőről. = Értesítő, 2012. 1. p. 16.
- VARGA Lajos – VÁMOSI László: A váci Karolina-kápolna és a vincés nővérek zárdája építésének százéves jubileumára. Vác. 2012, Vác-Alsóvárosi Plébánia Hivatal. 51 p., ill.
- VASAS Edit → XVIII. Országos Érembiennále Sopron ; SZUNYOGH László ; WEHNER Tibor: Ausstellung... ; WEHNER Tibor: Exhibition... ; WEHNER Tibor: Szunyogh László...
- WEHNER Tibor: Ausstellung von László Szunyogh, dem Großen-Preisträger der 17. Medaillen-Biennale. Dichterisches Sein – aus dem Blickwinkel der Medaillenkunst. In: XVIII. Országos Érembiennále Sopron. Lábasház, Orsolya tér 5. 2011. június 19. – szeptember 4. Szerk. VASAS Edit. Sopron. 2011, [Polgármesteri Hivatal]. p. 16–19., 3 ill.
- WEHNER Tibor: Exhibition of László Szunyogh winner of the Grand Prize of the 17th National Biennial of Medal Art. A Poetic Existence As Reflected in Medal Art. In: XVIII. Országos Érembiennále Sopron. Lábasház, Orsolya tér 5. 2011. június 19. – szeptember 4. Szerk. VASAS Edit. Sopron. 2011, [Polgármesteri Hivatal]. p. 12–15., ill.
- WEHNER Tibor: Szunyogh László szobrászművész, a XVII. Országos Érembiennále nagydíjasának kiállítása. Költői lét, éremművészeti vetületben. In: XVIII. Országos Érembiennále Sopron. Lábasház, Orsolya tér 5. 2011. június 19. – szeptember 4. Szerk. VASAS Edit. Sopron. 2011, [Polgármesteri Hivatal]. p. 9–11., 4 ill.
- ZOMBORI Lajos: Boldog Özsébről készült ezüst fémdomborítás. = ÉrLap, 2012. 134. (08.). p. 15–16.
- ZOMBORI Lajos: Éremsorozat a 700 éves magyar papírhasználat emlékére. = Az Érem, 67. 2011. 1. p. 35–38.
Medaillenserie zur Erinnerung an die 700 jährige Papierverwendung in Ungarn
A series of medals to commemorate the 700th anniversary of Hungarian paper use
- ZOMBORI Lajos: Gentilis de Monteflorum emlékérem. = ÉrLap, 2011. 125. (02.). p. 16–17.

XVII. EMLÉKPÉNZ

- [I. Károly aranyforintja] L[EÁNYFALUSI] K[ároly] Újabb MNB emlékpénzek. = *ÉrHír*, 20. 2012. 3. p. 1–2. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 9/2012. (V. 9.) MNB rendelete az „I. Károly aranyforintja” arany emlékérmé kibocsátásáról [10.000 forintos]. = *MKözl*, 2012. 55.
- [XXX. Nyári Olimpia] HORVÁTH Teréz: A Magyar Nemzeti Bank 5000 forintos arany és 3000 forintos ezüst emlékérmével köszönti a XXX. Nyári Olimpiai Játékokat. = *Bélyegvilág*, 2012. (07–08.). p. 26–27. ; L[EÁNYFALUSI] K[ároly] Újabb MNB emlékpénzek. = *ÉrHír*, 20. 2012. 3. p. 1–2. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 13/2012. (VI. 15.) MNB rendelete a „XXX. Nyári Olimpiai Játékok” arany emlékérmé kibocsátásáról [5000 forintos]. = *MKözl*, 2012. 72. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 14/2012. (VI. 15.) MNB rendelete a „XXX. Nyári Olimpiai Játékok” ezüst emlékérmé kibocsátásáról [3000 forintos]. = *MKözl*, 2012. 72.
- [100 éves a Magyar Cserkészszövetség] BOKODY József: Száz éves a magyar Cserkészszövetség. = *Bélyegvilág*, 2012. (04.). p. 7. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 17/2012. (IX. 18.) MNB rendelete a „100 éves a Magyar Cserkészszövetség” kupronikkal emlékérmé kibocsátásáról [100 forintos]. = *MKözl*, 2012. 122. ; A SZÁZ éves Magyar Cserkészszövetség emlékpénze. = *PD*, 12. 2012. 10. p. 1. ; *ÚJ* emlékpénz. = *ÉrHír*, 20. 2012. 4. p. 4. ; *ÚJ* emlékpénz. = *ÉrHír*, 20. 2012. 5. p. 4.
- [20. Jahrestag des Visegrád-Abkommens] NIEDERMANN, Ruth: Neuheiten. 2 Euro 2011 „20. Jahrestag des Visegrád-Abkommens”. = *Numis Post*, 2011. 4. p. 75.
2010. évre tervezett utolsó emlékpénzek is megjelentek. = *ÉrHír*, 19. 2011. 1. p. 4.
- 2013-ban 2 arany, 5 ezüst és 1 színesfém emlékérmét bocsát ki a jegybank. Végleges az MNB 2013. évi emlékérmé-kibocsátási programjának tematikája. = *Bélyegvilág*, 2012. (04.). p. 20.
- BEDECS Andrea → [MASAT-1]
- [BIBÓ István] HORVÁTH Teréz: 100 éve született Bibó István. = *Bélyegvilág*, 2011. (09.). p. 22. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 9/2011. (VII. 29.) MNB rendelete a „Bibó István” emlékérmé kibocsátásáról [ezüst 5000 forintos]. = *MKözl*, 2011. 90. ; *ÖTEZERFORINTOS* emlékérmé Bibó István tiszteletére. = *PN*, 2011. (08.11.) p. 7. ; *ÖTEZERFORINTOS* emlékérmé Bibó István tiszteletére. = *ÚjDN*, 2011. (08.11.) p. 7. ; *ÚJ* MNB emlékpénzek. = *ÉrHír*, 19. 2011. 5. p. 3.
- BOKODY József → [100 éves a Magyar Cserkészszövetség]
- [CLARK Ádám] HORVÁTH Teréz: 200 éve született a budai Váralagút tervezője és a Lánchíd építője. = *Bélyegvilág*, 2011. (09.). p. 21. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 10/2011. (VIII. 9.) MNB rendelete a „Clark Ádám” emlékérmé kibocsátásáról [arany 5000 forintos]. = *MKözl*, 2011. 93. ; *ÚJ* MNB emlékpénzek. = *ÉrHír*, 19. 2011. 5. p. 3.
- [DEÁK-téri Evangélikus templom] L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Új emlékpénz. = *ÉrHír*, 19. 2011. 4. p. 4. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 7/2011. (VI. 6.) MNB rendelete a „Deák téri evangélikus templom” emlékérmé kibocsátásáról [ezüst 5000 forintos]. = *MKözl*, 2011. 59.
- DOMOKI Ferenc – HAJDU Béla: A Magyar Nemzeti Bank 2013. évben kibocsátásra kerülő emlékpénzei és forgalmi sorai. = *SzK*, 2012. 11–12. p. 1–4.
- [DUNA-Dráva Nemzeti Park] DUNA-Dráva Nemzeti Park. = *ÉrHír*, 19. 2011. 3. p. 4. *EMLÉKÉRME* a Duna-Dráva Nemzeti Park tiszteletére. = *Bélyegvilág*, 2011. (05.). p. 22. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 6/2011. (IV. 13.) MNB rendelete a „Duna-Dráva Nemzeti Park” emlékérmé kibocsátásáról [5000 forintos]. = *MKözl*, 2011. 39.
- ÉREMKIADÁS – 2012. = *Bélyegvilág*, 2011. (01.). p. 22–23.
- [EURÓPA-Bajnokság] LENGYEL emlékérmék a labdarúgó Európa-bajnokság alkalmából. = *Bélyegvilág*, 2012. (07–08.). p. 28.
- [Az EURÓPAI Unió Tanácsának magyar elnöksége] *EMLÉKÉRMET* bocsát ki a Magyar Nemzeti Bank. = *PN*, 2011. (01.07.) p. 7. ; *EU*-érem. Ezüst emlékérmé Magyarország európai uniós elnöksége alkalmából. = *Bélyegvilág*, 2011. (01.). p. 23. ; *ÚJ* pénzek. = *ÉrHír*, 19. 2011. 2. p. 3. ; <<http://www.numismatics.hu/hirek/az-europai-unio-tanacsanak-magyar-elnoksege>>-emlekerme>
- [Az ÉV Érméje Községségdíj. Őrségi Nemzeti Park] A *MAGYAR* Pénzverő 2012. február 21-i hírleveléből. = *ÉrHír*, 20. 2012. 2. p. 2. ; *ÖTÖDSZÖR* is magyar érme nyerte el az év érmeje közöségdíját. = *ÉrHír*, 20. 2012. 3. p. 4. ; *ÖTÖDSZÖR* is magyar emlékérmé nyerte az Év Érméje Községségdíját! = *Bélyegvilág*, 2012. (03.). p. 19.
- FELHÍVÁS a magyar emlékpénzeket gyűjtő tagjainkhoz. = *SzK*, 2011. 6. p. 12.
- FELHÍVÁS és szerkesztői tájékoztatás. = *SzK*, 2012. 11–12. p. 1.

- FILEP László: A világ legnagyobb aranypénze. = Bélyegvilág, 2011. (12.). p. 1.
 [HABSBURG Koronák] LÖVEI György: Briefmarke. 12/2010. = Bélyegvilág, 2011. (03.). p. 21.
 HÁGEN József → [A MOHÁCSI busójárás]
 HAJDU Béla → DOMOKI Ferenc ; [SZENT-GYÖRGYI Albert]
 HAJDU Béla: Emlékpénzek 2012-ben. = SzK, 2011. 8. p. 1–5.
 HORVÁTH Teréz: Kibocsátási program. = Bélyegvilág, 2012. (01.). p. 19.
 HORVÁTH Teréz: Utánveretek. = Bélyegvilág, 2011. (10.). p. 20–21.
 HORVÁTH Teréz → [XXX. Nyári Olimpia] ; [BIBÓ István] ; [CLARK Ádám] ; [LISZT Ferenc] ; [MADÁCH Imre] ; [A MOHÁCSI busójárás] ; [REMÉNYI József]
 [JEDLIK Ányos] ÚJ pénzek. = ÉrHír, 19. 2011. 2. p. 3.
 KILENC témában összesen tíz emlékérmé-kibocsátás 2012-ben. = ÉrHír, 19. 2011. 4. p. 3.
 KILENC témában tíz emlékérmé kibocsátás 2012-ben. A Magyar Nemzeti Bank emlékpénz-kibocsátási terve – kivonat a banki közleményből. = SzK, 2011. 6. p. 5.
 KORONA mesterdarabok. = Bélyegvilág, 2012. (11.). p. 17.
 KÖLTŐ, fotós és tudós is kap emlékérmét jövőre. = ÚjDN, 2012. (03.19.) p. 11.
 A KÖZPONTI Iroda közleményei. = Értésítő, 2011. 1. p. 39–40. ; Értésítő, 2011. 2. p. 50–51. ; Értésítő, 2012. 1. p. 37–38.
 LEÁNYFALUSI Károly: Külföldi modern pénzek magyar gyűjteményekben (3. rész). = Az Érem, 67. 2011. 2. p. 39–42.
 Ausländische moderne Münzen in ungarischen Sammlungen (Teil 3.)
 Foreign coins in Hungarian collections (Part 3.)
 L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Újabb MNB emlékpénzek. = ÉrHír, 20. 2012. 3. p. 1–2., ill.
 LEÁNYFALUSI Károly → [I. Károly aranyforintja] ; [XXX. Nyári Olimpia] ; [DEÁK-téri Evangélikus templom] ; [LISZT Ferenc] ; [MASAT-1] ; [NEMZETKÖZI Gyermekév] ; [ÖRKÉNY István] ; [POPOVICS Sándor] ; [SZENT-GYÖRGYI Albert] ; [TÉTÉNYI egykoronás]
 LEKI Zoltán: Magyar mérnökök, feltalálók technikai újdonságait, találmányait bemutató emlékérmé-sorozat (I. rész). = Bélyegvilág, 2011. (05.). p. 21. ; (II. rész). = Bélyegvilág, 2011. (06.). p. 20. ; (III. rész). = Bélyegvilág, 2011. (07.). p. 19.
 LEKI Zoltán: Milyen emlékérmékkal bővíthetett egy gyűjtői portfólió 2011-ben? = Bélyegvilág, 2011. (12.). p. 22.
 [LISZT Ferenc] DEUTSCHLAND: Franz Liszt. = NNB, 60. 2011. 3 (03.). p. 113. ; HORVÁTH Teréz: Arany emlékérmé a nagy magyar zeneszerző és zongoraművész tiszteletére. = Bélyegvilág, 2011. (11.). p. 19. ; HORVÁTH Teréz: Előzetes a Liszt aranyéremről. = Bélyegvilág, 2011. (09.). p. 19. ; L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Új MNB emlékpénzek. = ÉrHír, 19. 2011. 5. p. 3. ; Uo, 19. 2011. 6. p. 4., ill. ; RAÝMAN János: Kétszáz éve született Liszt Ferenc. = PD, 11. 2011. 10. p. 1–2.
 LÖVEI György → [HABSBURG Koronák]
 [MADÁCH Imre] HORVÁTH Teréz: Január 12-én jelent meg 2012-es év első ezüst emlékérmé. = Bélyegvilág, 2012. (02.). p. 17. ; JANUÁRBAN: író [író] és szobrász emlékérméi. = Bélyegvilág, 2012. (01.). p. 21. ; A MAGYAR Nemzeti Bank elnökének 2/2012. (I. 11.) MNB rendelete a „Madách Imre: Az ember tragédiája” ezüst emlékérmé kibocsátásáról [5000 forintos]. = MKözl, 2012. 3.
 A MAGYAR Nemzeti Bank 2012. évi emlékérmé-kibocsátási programja. = Bélyegvilág, 2012. (01.). p. 20–21.
 MAGYAR Nobel-díjasok. = Bélyegvilág, 2012. (11.). p. 18.
 A MAGYAR Pénzverőnél megvásárolható 2011. évi új emlékérmék és forgalmi érmesorok: www.penzvero.hu. = Bélyegvilág, 2011. (08.). p. 21.
 [MAGYARORSZÁG] A MAGYAR Nemzeti Bank elnökének 18/2011. (XII. 5.) MNB rendelete „MAGYARORSZÁG” felirattal ellátott 5 forintos címletű érme kibocsátásáról. = MKözl, 2011. 144. ; A MAGYAR Nemzeti Bank elnökének 19/2011. (XII. 5.) MNB rendelete „MAGYARORSZÁG” felirattal ellátott 10 forintos címletű érme kibocsátásáról. = MKözl, 2011. 144. ; A MAGYAR Nemzeti Bank elnökének 21/2011. (XII. 5.) MNB rendelete „MAGYARORSZÁG” felirattal ellátott 50 forintos címletű érme kibocsátásáról. = MKözl, 2011. 144. ; A MAGYAR Nemzeti Bank elnökének 22/2011. (XII. 5.) MNB rendelete „MAGYARORSZÁG” felirattal ellátott 100 forintos címletű érme kibocsátásáról. = MKözl, 2011. 144. ; A MAGYAR Nemzeti Bank elnökének 23/2011. (XII. 5.) MNB rendelete „MAGYARORSZÁG” felirattal ellátott 200 forintos címletű érme kibocsátásáról. = MKözl, 2011. 144.
 [MASAT-1] BEDECS Andrea: A műhold fel- a bélyeg és érme kibocsátatott. = Bélyegvilág, 2012. (05.). p. 18. ; KOCKAÉRME és bélyeg is készült a magyar műhold útjának emlékére. = ÚjDN, 2012. (04.17.) p.11.

- ; L[ÉÁNYFALUSI] K[ároly]: Új MNB emlékpénzek. = *ÉRHír*, 20. 2012. 2. p. 4. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 8/2012. (IV. 4.) MNB rendelete a „MASAT-1” kupronikkal emlékérmé kibocsátásáról [1000 forintos]. = *MKözl*, 2012. 39. ; *MASAT-1*, az első magyar műhold sikeres pályára állításának emlékére. = *Bélyegvilág*, 2012. (04.). p. 17.
- [*A MOHÁCSI busójárás*] HÁGEN [József]: Az új 5000 Ft-os busó érme. = *PD*, 11. 2011. 4. p. 11–13. ; HORVÁTH Teréz: Emlékpénzen a mohácsi busójárás. = *Bélyegvilág*, 2011. (04.). p. 21. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 4/2011. (II. 23.) MNB rendelete a „Mohácsi busójárás” emlékérmé kibocsátásáról [ezüst 5000 forintos]. = *MKözl*, 2011. 16. ; A *MOHÁCSI* busójárás. = *ÉRHír*, 19. 2011. 3. p. 3., ill.
- [*NEMZETKÖZI Gyermekév*] LEÁNYFALUSI Károly: A múlt hírei. = *ÉRlap*, 2012. 132. (04.). p. 21.
- NIEDERMANN, Ruth → [*20. Jahrestag des Visegrád-Abkommens*]
- [*ÖRKÉNY István*] L[ÉÁNYFALUSI] K[ároly]: Új MNB emlékpénzek. = *ÉRHír*, 20. 2012. 2. p. 4. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 7/2012. (IV. 2.) MNB rendelete az „Örkény István” ezüst emlékérmé kibocsátásáról [5000 forintos]. = *MKözl*, 2012. 37. ; *ÖRKÉNY* István születésének 100. évfordulója. A „Magyar irodalom alakjai” sorozat rész. = *Bélyegvilág*, 2011. (05.). p. 17.
- [*ÖRSÉGI Nemzeti Park*] → [*Az ÉV Érméje Közönségdíj*]
- ÖSSZEÁLLT az MNB 2012. évi emlékérmé-kibocsátási programjának tematikája. = *Bélyegvilág*, 2011. (06.). p. 19.
- [*POPOVICS Sándor*] EZÜST emlékérmén a jegybank első elnöke, Popovics Sándor. = *Bélyegvilág*, 2012. (10.). p. 19. ; L[ÉÁNYFALUSI] K[ároly]: Új emlékpénzek. = *ÉRHír*, 20. 2012. 6. p. 1. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 21/2012. (X. 15.) MNB rendelete a „Popovics Sándor” ezüst emlékérmé kibocsátásáról [3000 forintos]. = *MKözl*, 2012. 135.
- RAYMAN János → [*LISZT Ferenc*]
- [*REMÉNYI József*] HORVÁTH Teréz: Ezüst emlékérmét bocsátott ki a jegybank Reményi József szobrász, érem- és plakettművész tiszteletére. = *Bélyegvilág*, 2012. (02.). p. 18–19. ; *JANUÁRBAN*: író [író] és szobrász emlékérméi. = *Bélyegvilág*, 2012. (01.). p. 21. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 4/2012. (I. 20.) MNB rendelete a „Reményi József” ezüst emlékérmé kibocsátásáról [5000 forintos]. = *MKözl*, 2012. 6.
- [*SZENT-GYÖRGYI Albert*] HAJDU Béla: Emlékpénz bemutató volt Szegeden. = *SzK*, 2012. 11–12. p. 15. ; L[ÉÁNYFALUSI] K[ároly]: Új emlékpénzek. = *ÉRHír*, 20. 2012. 6. p. 1. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 22/2012. (X. 19.) MNB rendelete a „Szent-Györgyi Albert” ezüst emlékérmé kibocsátásáról [3000 forintos]. = *MKözl*, 2012. 139.
- [*SZOMBATHELYI Székesegyház*] TÁNCZOS Zoltán [Mihály]: Egy- és ötdolláros érmén szerepel a szombathelyi székesegyház. = *Bélyegvilág*, 2011. (01.). p. 20.
- TÁNCZOS Zoltán Mihály → [*SZOMBATHELYI Székesegyház*]
- [*TÉTÉNYI egykoronás*] LEÁNYFALUSI Károly: Tétényi egy koronás. = *ÉRlap*, 2011. 127. (06.). p. 16–17.
- [*TÓTH Árpád*] 125 éve született Tóth Árpád. 5000 forintos ezüst emlékérmé Tóth Árpád tiszteletére. = *Bélyegvilág*, 2011. (05.). p. 22. ; A *MAGYAR* Nemzeti Bank elnökének 5/2011. (IV. 7.) MNB rendelete a „Tóth Árpád” emlékérmé kibocsátásáról [ezüst 5000 forintos]. = *MKözl*, 2011, 37. ; *TÓTH Árpád*. = *ÉRHír*, 19. 2011. 3. p. 4., ill.
- ÚJDONSÁGOK a Magyar Pénzverő kínálatában. = *Bélyegvilág*, 2012. (11.). p. 17.

XVIII. KITÜNTETÉSEK, RENDJELEK, JELVÉNYEK

- 100 Years – 100 Artefacts. Characteristic 20th Century Items from the Collections of the Hungarian Military History Museum. Szerk. SALLAY, Gergely Pál – ZÁVODI Szilvia. Budapest. 2012, MoD Military History Institute and Museum. 219 p., ill.
- BAKOS Miklós: Az Országos Katolikus Szövetség hibás szövegű jelvénye. = *Az Érem*, 68. 2012. 1. p. 32–33.
Ein fehlerhafter Abzeichen des Katholischen Landesverbandes
Faulty badge of the National Catholic Alliance
- BAKOS Miklós: Helyesbítés. [A Foederatio Emericana jelvényei és érmei. In: Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai 65. születésnapjára]. = *Az Érem*, 67. 2011. 2. p. 9.
- BALÁZS Attila → PANDULA Attila: Rendjelek és kitüntetések...
- BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: A Probatim páholy jelvénye. = *Az Érem*, 67. 2011. 2. p. 36–38.
Das Abzeichen der Freimaurerloge Probatim
The badges of Probatim Lodge
- BERTA Péter → SALLAY Gergely Pál – ZÁVODI Szilvia: Lövészárók-művészet

- BÍRÓ Ákos: Csak előre, rosseb! – Egy elfelejtett magyar hős arcképe. = *Katonaújság*, 3. 2012, 6. (12.). p. 46–49.
- BÍRÓ Zsolt: Kongresszusi beszámoló. [Bombay-i Szemész Társaság aranyérme]. = *OrvHír*, 2011. (10.). p. 39.
- BÜNTETÉST kapott az államfő hivatala. [Magyar Szent István Rend, Magyar Becsület Rend gyártása]. = *ÚjDN*, 2012. (08.23.) p. 6.
- ELNÖKI Érdemérmeket vehetett át dr. Kellermayer Miklós. = *OrvHír*, 2011. (07.). p. 3.
- GERGELY Tibor: Az 1907-es Pécsi Kiállítás jelvénye. = *PD*, 11. 2011. 3. p. 1-2.
- GERGELY Tibor: A pécsi Községi Polgári Leányiskola jelvénye. = *PD*, 11. 2011. 1. p. 8.
- HAJDU Béla: Kitüntetések változatairól: I. Ferenc József – Jubileumi Kereszt 1908. = *Az Érem*, 67. 2011. 2. p. 27–32.
- Über Varianten von Auszeichnungen : Franz Joseph I. – Jubiläumskreuz 1908
- Variations of decorations: Franz Joseph I – Jubilee Cross 1908
- HAJDU Béla: A magyar kitüntetések gyűjtését segítő szakirodalmi áttekintés. = *SzK*, 2011. 5. p. 4–6.
- HAJDU Béla: A magyar mezőgazdasági képzés jelvényei (1. rész). = *Az Érem*, 68. 2012. 1. p. 26–30.
- Die Abzeichen der ungarischen landwirtschaftlichen Bildung
- The badges of Hungarian agrarian education (Part 1.)
- HAJDU Béla – MOLNÁR József: A Munkára Harcra Kész sportmozgalom jelvényei, érmei és dokumentumai (1. rész). = *Az Érem*, 68. 2012. 2. p. 36–40.
- Die Abzeichen, Medaillen und Dokumente der Sportbewegung „Bereit zur Arbeit und zur Verteidigung des Friedens“ (1. Teil)
- Badges, medals, and documents of the Sport Movement „Ready for Work and Fight“ (Part 1)
- HAJDU Béla → RAYMAN János
- HEGEDŰS Elemér: Tiszti arany vitézségi érem a sárvári Nádasdy Ferenc Múzeumban. Muhr Ottmár életútja. Összefoglaló. = *Vasi szemle*, 65. 2011. 5–6., p. 633–645.
- HERMANN Attila – SZANYI Tibor: „Csak előre édes fiam...”. A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban. Debrecen. 2012, Méliusz Központ. 247 p., ill.
- HERMANN Attila: A m. kir. 51. honvéd gyaloghadosztály sapkajelvényei. = *Katonaújság*, 3. 2012, 6. (12.). p. 50–52.
- HERMANN Attila → SALLAY Gergely Pál: Ajánlás
- HOLLÓSY István rec. → MÁRTON Sándor
- KEDVES Gyula → MAKAI Ágnes: Falerisztikai anyag; MAKAI Ágnes : Material Faleristic ; MAKAI Ágnes: Orders, Decorations and Medals
- KENYERES Dénes: Egy kecskeméti kitűző jelvény. = *ÉRHír*, 20. 2012. 6. p. 3., ill.
- KITÜNTETÉSEK a közgyűlésen. A MEOSZ május 20-i közgyűlésén, a szövetség megalakulásának harmincéves évfordulója alkalmából. [Ember az Emberért érem]. = *Humanitás*, 31. 2011. 6. p. 5.
- KOLLEGA TARSOLY István → PANDULA Attila: Rendjelek és kitüntetések...
- KÖVÉR Alexandra → TUDOMÁNY és magyarság 2. ; TUDOMÁNY és magyarság 3.
- KRANKOVICS Ilona → MAKAI Ágnes: Ajánlás
- KRANKOVICS Ilona – SALLAY Gergely Pál: Első világháborús jelvények a Déri Múzeum gyűjteményében. 64. Debrecen. 2012, Déri Múzeum. 72 p., ill. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 64.)
- KRANKOVICS Ilona – SALLAY Gergely Pál: Első világháborús osztrák-magyar katonai alakulatjelvények a Déri Múzeum gyűjteményében. = *DMÉ*, 2010. p. 113–164.
- LAKATOS Sarolta: Az Orosz Császári Szent György Katonai Rend. The Order of St. Georg of Imperial Russia. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 129–144., ill.
- LEÁNYFALUSI Károly: Jubileumi teljesítménytúra jelvénye. = *ÉRHír*, 20. 2012. 5. p. 3.
- L[ÉÁNYFALUSI] K[ároly]: A kecskeméti Mathiász János Borrend. = *ÉRHír*, 19. 2011. 4. p. 3., ill.
- LUDÁNYI Gyula: A magyar rendőrség karjelvényei 1947–2000. [Budapest]. 2011. ORFK Bűnügyi és Rendőrség-történeti Múzeum. 56 p., [15] t.
- MAKAI Ágnes – SZOLECZKY Emese: „Jelszavaink valának haza és haladás.” Kiállításismertető. = *HadtMűzÉrt*, 13. 2012. p. 305–312.
- MAKAI Ágnes – SALLAY Gergely Pál – SOLYMOSI József: „Szigorúan titkos!”. A Magyar Népköztársaság háborús kitüntetései. = *HadtörtKözl*, 2012. 1. p. 91–132.
- MAKAI Ágnes: 1916 – A Károly Csapatkereszt; 1922 – A Magyar Érdemkereszt (Magyar Érdemrend); 1953 –

- A Magyar Népköztársaság új kitüntetései. A Vörös Zászló Érdemrend; 1980 – A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím és kitüntetés első adományozása; 1984 – A Magyar Népköztársaság Csillagrendje; 1992 – A Szolgálati Jelek. In: 100 év 100 műtárgy a XX. század hadtörténetéből. Jellemző műtárgyak a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiből. Szerk. ZÁVODI Szilvia. Budapest. 2012, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. – p. 50–51., 62–63., 124–125., 178–179., 186–187., 202–203.
- MAKAI Ágnes: 1916 – The Charles' Troops' Cross. 1922 – The Hungarian Order of Merit; 1953 – The New Decorations of the People's Republic of Hungary. The Order of the Red Banner; 1980 – The First Bestowal of The Hero of the People's Republic of Hungary, Decoration and Honorary Title; 1984 – The Order of the Star of the People's Republic of Hungary; 1992 – Military Service Decorations. In: 100 Years – 100 Artefacts. Characteristic 20th Century Items from the Collections of the Hungarian Military History Museum. Szerk. SALLAY Gergely Pál – ZÁVODI Szilvia. Budapest. 2012. MoD Military History Institute and Museum. p. 50–51., 62–63., 124–125., 178–179., 186–187., 202–203.
- MAKAI Ágnes: Ajánlás. In: KRANKOVICS Ilona – SALLAY Gergely Pál: Első világháborús osztrák-magyar katonai alakulat- és emlékjelvények, propaganda- és jótékonyági jelvények a Déri Múzeum gyűjteményében. Debrecen. 2012, Déri Múzeum. p. 3.
- MÁRTON Sándor: Kép-gyűjtemény. Budapest. 2011, Magánkiadás. 105 p., ill. – rec. HOLLÓSY István = Az Érem, 68. 2012. 1. p. 12.
- MEZEY Barna → PANDULA Attila: Fejezetek...
- MOLNÁR József → HAJDU Béla: A Munkára Harcra kész...
- MOLNÁR Judit → PANDULA Attila: Az árpádsávós zászló...
- NAGY Ádám → LAKATOS Sarolta ; PANDULA Attila: A Tűzkereszt ; RAINER Pál
- PALLOS Lajos: Adalékok a Kossuth Érdemrend történetéhez a Magyar Nemzeti Múzeum anyaga alapján. In: Corolla Museologica Tibor Kovács dedicata. Szerk. TÓTH Endre – VIDA István. Budapest. 2011, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 413–422. (Régészeti Füzetek Új Sorozat, 4.)
- PALLOS Lajos: A Magyar Királyi Szent István Rend jelvényei a Magyar Nemzeti Múzeumban. = FH, 27. 2010–2011. p. 39–63.
- PANDULA Attila: Az árpádsávós zászló és lobogó. In: Az árpádsáv tegnap és ma. Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest. 2011, Holocaust Emlékközpont. p. 24–31.
- PANDULA Attila: Fejezetek az „árpádsávós” zászló és lobogó történetéből. In: A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei, eljárások, szokások, formák és tárgyak. Szerk. MEZEY Barna. Budapest. 2011, ELTE Eötvös Kiadó. p. 383–392. (ELTE Jogi Kari Tudomány, 14.)
- PANDULA Attila: The Knights of Saint Peter and Order of the Golden Spur. Awards by the Holy See in the early Modern Age. In: Giorgio Vasari 1511–1574. A szegedi „Angyali üdvözlés” festője születésének 500. évfordulója alkalmából. Szerk: SZABÓ Tamás – ZOMBORI István. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum. p. 86–91.
- PANDULA Attila: Magyar állami jelképek a rendszerváltás időszakában. In: Történelmi tradíciók és az új Alkotmány. Tanulmánykötet. Az Országgyűlés Alkotmányelőkészítő eseti Bizottsága által 2010. december 10-én azonos címen rendezett konferencián elhangzott előadások alapján. Szerk. TÉGLÁSI András. Budapest. 2011, A Magyar Országgyűlés Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottsága. p. 106–119.
- PANDULA Attila: A pápai Szent Péter Lovagrend és Aranysarkantyú Rend, a Szentszék elismerései az újkor hajnalán. In: Giorgio Vasari 1511–1574. A szegedi „Angyali üdvözlés” festője születésének 500. évfordulója alkalmából. Szerk. SZABÓ Tamás – ZOMBORI István. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum. p. 86–91.
- PANDULA Attila: Régi magyar vízjelek és a falerisztika. Old Hungarian watermark and faleristics In: Kongresszusi Könyv. Nemzetközi papír- és vízjeltörténeti kongresszus. Congress Book. International paper and watermark History congress. Budapest. é.n., Magyar Papír- és Vízjeltörténeti Társaság ; AUREA Kiadó. p. 71–78.
- PANDULA Attila: Rendjelek és kitüntetések megfestése Barabás Miklós művészetében. In: Barabás Miklós. IV. Hegytörténeti Konferencia. Szerk: BALÁZS Attila – KOLLEGA TARSOLY István. Budapest. 2011, Tarsoly Kiadó. p. 33–42., ill. (Hegyvidéki História)
- PANDULA Attila: Történelmi múltunk bemutatása. In: Régi fényű új szövetség. A Magyar Történelmi Szalon bemutatása. Szerk. SZAPLONCZAY Marianne. Budaörs. 2011, Magyar Történelmi Szalon. p. 3.
- PANDULA Attila: A Tűzkereszt. Fire Cross. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 233–255., ill.

- PROHÁSZKA László: A császári és királyi 10. lovas tüzérezred Berán Lajos mintázta alakulatjelvénye és plakettje. = *Az Érem*, 67. 2011. 2. p. 33–35.
Das von Lajos Berán bemusterte Abzeichen und Plakette der kaiserlichen und königlichen 10. reitenden Artillerieabteilung
The corps-badge and plaque of the Imperial and Royal 10th mounted artillery division by Lajos Berán
- RAINER Pál: A m. kir. 307. honvéd gyalogezred jelvényei az első világháborúban: ezredszám, ezredjelvény, fokos. The insigniae of the 307th Hungarian royal infantry regiment in the First World War: Regimental number, regimental insignia, spontoon. In: *A VIII. Numizmatika és a Társudományok Konferencia*. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged, 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 210–232., ill.
- RAYMAN János – HAJDU Béla: Az I. Országos Mezőgazdasági Kiállítás jelvényei és díjplakettjei. = *SzK*, 2011. 7. p. 3–10.
- RAYMAN János: A 19/VIII. népfelkelő gyalogzászlóalj /jelvénye/. = *PSze*, 15. 2012. 4. p. 16–17.
- RAYMAN János: A 19-es Pécsi Honvéd Gyalogezred jelvénye. = *PD*, 12. 2012. 8. p. 6–7.
- RAYMAN János: Az 1971. évi Vadászati Világkiállítás jelvényei. = *Az Érem*, 68. 2012. 2. p. 33–35.
Die Abzeichen der Jagd-Weltausstellung in 1971
The badges of the World Exhibition of Hunting 1971
- RAYMAN János: Ábrahám Karaván a Kultúra Angyalával Pécsen. = *PD*, 12. 2012. 5. p. 6.
- RAYMAN János: Baranyai-Lőrincz Gusztáv katonai érme. = *Az Érem*, 67. 2011. 1. p. 52–53.
Militärmedaille von Gusztáv Baranyai-Lőrincz
A military badge of Gusztáv Baranyai-Lőrincz
- RAYMAN János: A Felsővárház utcai általános iskola. Egy megszűnt pécsi iskola emlékére. = *PD*, 12. 2012. 9. p. 1–2.
- RAYMAN János: Jelvények a Mecsekről. = *Mecsek*, 69. 2011. p. 80–94.
- RAYMAN János: A magyar 40. honvéd gyaloghadosztály jelvénye. = *NK*, 110–111. 2011–2012. p. 151–153.
Badge of the Hungarian 40th Infantry Division
- RAYMAN János: A Pécsi 19-es Honvéd Gyalogezred jelvényterve. = *PD*, 12. 2012. 7. p. 7.
- SALLAY Gergely Pál: „Dobogósok mundérban.” Éremszerző magyar katonák az újkori olimpiai játékokon. = *HadtörtKözl*, 2012. 2. p. 335–374.
- SALLAY Gergely Pál: 1913 – Tábori pilótajelvény; 1920 – Csapattiszti jelvény; 1932 – Ügyességi jelvények; 1947 – Haditornajelvény; 1950 – A „Kiváló” teljesítményi cím és jelvény; 1964 – Szolgálati Érdemérem; 1985 – Díszszemle jelvények; 1999 – Szolgálati Emlékjel. In: *100 év 100 műtárgy a XX. század hadtörténetéből. Jellemző műtárgyak a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiből*. Szerk. ZÁVODI Szilvia. Budapest, 2012, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. p. 44–45., 58–59., 82–83., 112–113., 118–119., 146–147., 188–189., 216–217.
- SALLAY Gergely Pál: 1913 – The Field Pilot’s Badge; 1920 – The Company Officer’s Badge; 1932 – Qualification Badges; 1947 – Military Competition Badge; 1950 – The „Outstanding” Achievement Title and Badge; 1964 – Long Service Medal; 1985 – Military Parade Badges; 1999 – Commemorative Service Medal. In: *100 Years – 100 Artefacts. Characteristic 20th Century Items from the Collections of the Hungarian Military History Museum*. Szerk. SALLAY Gergely Pál – ZÁVODI Szilvia. Budapest, 2012, MoD Military Institute and Museum. Budapest, 2012, MoD Military History Institute and Museum, p. 44–45., 58–59., 82–83., 112–113., 118–119., 146–147., 188–189., 216–217.
- SALLAY Gergely Pál: Ajánlás. In: HERMANN Attila – SZANYI Tibor: „Csak előre édes fiam...” A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban. Debrecen, 2012, Méliusz Központ. p. 7.
- SALLAY Gergely Pál: Egy egzotikum a boldog békeidőkből. Tóthlipcsey Szilárd és a kínai Kettős Sárkány Rend. = *Katonaújság*, 2012. 6. p. 34–39.
- SALLAY Gergely Pál: Az ér(d)em jutalma. Olimpiai éremszerző katonáinknak adományozott kitüntetések, 1928–2004. = *Katonaújság*, 2012. 3. p. 20–39.
- [SALLAY Gergely Pál]: Felderítő ász hagyatéka a Hadtörténeti Múzeumban. = *Aranysas*, 2012. 1. p. 83.
- SALLAY Gergely Pál: Jó üzlet a háború (?) – Jelvénygyártó üzemek tevékenysége az első világháborúban. = *HadtMúzÉrt*, 12. 2011. p. 299–304.
- SALLAY Gergely Pál: Két füstbe ment terv. Hadiakadémiai jelvény és vezérkari minősültségi jelvény terve 1943-ból és 1937-ből. = *Katonaújság*, 2011. 1. p. 8–13.
- [SALLAY Gergely Pál]: Közkinccsé váltak a végső nyughelyre lelt hős rohamtüzér kitüntetései. = *Regiment*, 2012. 4. p. 2.

- SALLAY Gergely Pál – ZÁVODI Szilvia: Lövészárók-művészet – harctéri hulladékokból az otthonok díszei.
In: Használtcikk-kultúrák. Ideológiák, gyakorlatok és értelmezői közösségek. Szerk. BERTA Péter.
Budapest. 2012, MTA BTK Néprajztudományi Intézet. p. 261–274.
- SALLAY Gergely Pál: Megkésett elismerés. László Fülöp és a Magyar Corvin Díszjelvény. = Katonaújság,
2011. 6. p. 12–19.
- SALLAY Gergely Pál: A méret a lényeg. = Az Érem, 68. 2012. 1. p. 34–39.
Die Größe ist das Wesen
Size Matters
- SALLAY Gergely Pál: Philip de László and the Corvin Badge of Honour: a Late Recognition. = JOMRS, 51.
2012. 3 (09.). p. 165–170.
- SALLAY Gergely Pál: Propaganda és hadsegélyezés az első világháborús jelvények tükrében. = HadtMúzÉrt,
12. 2011. p. 153–157.
- [SALLAY Gergely Pál]: Tauszig Aladár kitüntetés-hagyatéka a Hadtörténeti Múzeumban. = Aranysas, 2012.
2. p. 59.
- SALLAY Gergely Pál: A Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának jelvénye – kiegészítés. = Katonaújság, 2011. 3. p.
8–9.
- SALLAY Gergely Pál → 100 Years ; KRANKOVICS Ilona ; MAKAI Ágnes: 1916 – The Charles' Troops'
Cross ; MAKAI Ágnes: „Szigorúan titkos!” ; MAKAI Ágnes: Ajánlás
- SOLTÉSZ Ferenc Gábor: A szovjet Déli Hadsergecsoport emlékjelvénye 1991-ből. = Az Érem, 67. 2011. 2.
p. 46–49.
Das Gedächtnisabzeichen der sowjetischen Südlichen Heeresgruppe aus dem Jahr 1991
The memorial badge of the Soviet Southern Army Group from 1991
- SOLYMOSI József → MAKAI Ágnes: „Szigorúan titkos!”
- SZABÓ Tamás → PANDULA Attila: The Knights... ; PANDULA Attila: A pápai Szent Péter Lovagrend...
- SZANYI Tibor → HERMANN Attila ; SALLAY Gergely Pál: Ajánlás
- SZAPLONCZAY Marianne → PANDULA Attila: Történelmi múltunk bemutatása
- SZENDE László: Újabb római zarondokjelvény Esztergom-Szentkirályról. Ein neueres römisches Pilgerzeichen
aus Esztergom-Szentkirály. = NK, 110–111. 2011–2012. p. 129–131.
- A SZENT György Lovagrend tisztikeresztje. = PD, 12. 2012. 2. p. 1.
- SZIRTES Zoltán: A pécsi Bányász-Kohász-Erdész Találkozó jelvénye. = PD, 11. 2011. 1. p. 3.
- SZIRTES Zoltán: A Pécsi Községi Polgári Fiúiskola sapkajelvénye. = PD, 11. 2011. 5. p. 2.
- SZIRTES Zoltán: A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi karának jubileumi jelvénye. = PD, 11.
2011. 6. p. 8.
- SZOLECZKY Emese → MAKAI Ágnes: „Jelszavaink valának haza és haladás.”
- TARNÓCZY Mariann → TUDOMÁNY és magyarság 2. ; TUDOMÁNY és magyarság 3.
- TÉGLÁSI András → PANDULA Attila: Magyar állami jelképek...
- TÓTH Endre → PALLOS Lajos: Adalékok...
- TUDOMÁNY és magyarság 2. Arany János-díj és -érem. 2011. Szerk. TARNÓCZY Mariann – KÖVÉR
Alexandra. Budapest. 2011, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki
Bizottság. 21 p., ill.
- TUDOMÁNY és magyarság 3. Arany János-díj és -érem. 2012. Szerk. TARNÓCZY Mariann – KÖVÉR
Alexandra. Budapest. 2012, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki
Bizottság. 27 p., ill.
- UJSÁSZI Róbert → LAKATOS Sarolta ; PANDULA Attila: A Tűzkereszt ; RAINER Pál
- VARGA Éva: Érdem és protokoll. Államfői kitüntetések a Somogy megyei Múzeumban. Merit and protocol –
Presidential medals in Somogy County Museum. = NK, 110–111. 2011–2012. p. 115–128.
- VIDA István → PALLOS Lajos: Adalékok...
- ZÁVODI Szilvia → 100 Years ; MAKAI Ágnes: 1916 – A Károly Csapatkereszt ; MAKAI Ágnes: 1916 – The
Charles' Troops' Cross ; SALLAY Gergely Pál: 1913 – Tábori pilótajelvény ; SALLAY Gergely Pál:
1913 – The Field Pilot's Badge ; SALLAY Gergely Pál: Lövészárók-művészet
- ZOMBORI István → PANDULA Attila: The Knights... ; PANDULA Attila: A pápai Szent Péter Lovagrend...

XIX. ZSETON, BÁRCA

- ADAMOVSZKY István – ZOMBORI Lajos: Kiegészítések a Magyar közlekedési bárcák c. könyvhöz. Negyedik közlemény. = *ÉrLap*, 2012. 134. (08.). p. 3–6.
- BALÁZS Károly: Cigaretta-automata zseton. = *ÉrLap*, 2011. 127. (06.). p. 22.
- BOJTÁR Levente: Kiegészítések a Magyar közlekedési bárcák c. könyvhöz. = *ÉrLap*, 2011. 126. (04.). p. 6–11.
- BOJTÁR Levente: Újabb adatok a Laci-pénzekhez. = *ÉrLap*, 2012. 136. (12.). p. 17–18.
- BROWN, Mervyn: Bemutatkozik a Magyarországi bárcahasználati rendszer. Első rész. = *ÉrLap*, 2012. 133. (06.). p. 11–15. ; Második rész. = *ÉrLap*, 2012. 135. (10.). p. 12–17.
- DOMOKI Ferenc: Numizmatika és a világháló. = *ÉrLap*, 2012. 136. (12.). p. 16.
- FARKAS Árpád: A Németbólyi helypénzjegy. = *PD*, 11. 2011. 3. p. 1–2.
- HAJDU Béla – UJSZÁSZI Róbert: Ebbéjegyek, ebbárcák a mai Csongrád megyében. = *Studia Historica. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 14. 2012. p. 65–82.
- MÁTYÁSI Gábor: Olvasói levél. = *ÉrLap*, 2011. 128. (08.). p. 2.
- MOLNÁR Péter: Kínai gyártmányú játékpénzek. = *ÉrLap*, 2011. 126. (04.). p. 22.
- PELBÁRT Jenő: Adatok Janits Sándor húsbárcáihoz. = *ÉrLap*, 2011. 125. (02.). p. 18–19.
- PELBÁRT Jenő: Legeltetési bárca-vízjelek. = *ÉrLap*, 2011. 128. (08.). p. 8–9.
- RAYMAN J.[ános]: Egy eddig ismeretlen mohácsi szénrakodó bárca. = *PD*, 12. 2012. 11. p. 2.
- RAYMAN János: Egy igazi fabatka Bikalról. = *ÉrLap*, 2012. 133. (06.). p. 17–19.
- IRODALMI emlékek bárcákról* 5. [SZITA Szabolcs: Előszó. In: Kényszermunka, erőltetett menet, tömeghalál – Túlélő bori munkaszolgálatosok visszaemlékezései, 1943–44. Budapest. 2004, Makkabi, p. 11.]. Beküldte: SIMON László. = *ÉrLap*, 2012. 135. (10.). p. 18.
- SIMON László → *IRODALMI emlékek bárcákról*
- SOÓS Ferenc: A Magyar Numizmatikai Társulat 111 éves zsetonja. = *Az Érem*, 68. 2012. 2. p. 40.
- SOÓS Ferenc: Puthon báró zsetonja. = *ÉrLap*, 2012. 134. (08.). p. 9.11.
- SZITA Szabolcs → *IRODALMI emlékek bárcákról*
- UJSZÁSZI Róbert → HAJDU Béla
- VOLENTICS Gyula: Nemeskéri Kiss Miklós véglesi uradalmi bárcái. = *ÉrLap*, 2011. 127. (06.). p. 3–7.
- ZOMBORI Lajos: Irodalmi emlékek bárcákról 4. Hidak. = *ÉrLap*, 2011. 125. (02.). p. 22.
- ZOMBORI Lajos: Kiegészítések a Magyar közlekedési bárcák c. könyvhöz. Harmadik közlemény. = *ÉrLap*, 2012. 131. (02.). p. 10–15.
- ZOMBORI Lajos: A magyar ebbárcáim jegyzéke. = *ÉrLap*, 2011. 129. (10.). p. 9–14.
- ZOMBORI Lajos: Magyar robotbárcák, uradalmi pénzek és gazdasági napszámok. Budapest. 2012, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 258 p., ill.
- ZOMBORI Lajos → ADAMOVSZKY István

XX. HAMISÍTÁS

- A DOLLÁR* a kedvenc a hamisítók körében. = *PN*, 2011. (12.13.) p. 11.
- FEJLESZTÉSSEL* gátolnák a pénzhamisítást. = *PN*, 2011. (09.12.) p. 7.
- FORDULAT* a forint hamisításban. = *PN*, 2011. (01.17.) p. 7. ; *ÚjDN*, 2011. (01.27.) p. 7.
- HADJÁRAT* indul a pénzhamisítók ellen. = *DN*, 2011. (03.18.) p. 7. ; *PN*, 2011. (5.18.) p. 7.
- HAMIS* húszeszes a bankból? = *PN*, 2011. (09.22.) p. 3.
- HAMIS* tízezessel próbál fizetni egy fiatalember pécsi boltokban. = *DN*, 2011. (10.15.) p. 2.
- HÁZILAG* gyártott bankókat fognak sorra a boltokban a pénztárosok. = *PN*, 2011. (08.01.) p. 4.
- HÚSZEZRESEKET* gyártottak nyomtatóval. = *ÚjDN*, 2012.(01.07.) p. 8.
- KEVESEBB* a hamis pénz. Néhány száz forintbankjegy került csak elő. = *PN*, 2011. (07.21.) p. 6. ; *ÚjDN*, 2011. (07.21.) p. 6.
- MÁR* az euróérméket is nagyban hamisítják. = *PN*, 2012. (08.23.) p. 9. ; *ÚjDN*, 2012. (08.23.) p. 9.
- NYOMTATÓVAL* készültek a hamis bankók. = *PN*, 2012. (02.21.) p. 3.
- OSLANKÝ, František: Münzfälschung im Mittelalter im Spiegel europäischer Schriftquellen. Z písomných prameňov Európy o falšovaní mincí stredovekú. = *SlovNum*, 19. 2011. p. 33–55.
- The medieval coins counterfeiting in the limelight of European written sources
- PÁL József: Közérdekű felhívás. = *Értesítő*, 2011. 1. p. 30.

PELBÁRT Jenő: Egy figyelemre méltó 3 pengő krajczáros utánzat. = *ÉrLap*, 2012. 134. (08.). p. 12–14.

PELBÁRT Jenő: Mitől lehet hamis egy 19. századi papírpénz? = *Az Érem*, 68. 2012. 2. p. 50–55.

Wovon kann ein Papiergeld aus dem 19. Jahrhundert falsch sein?

The characteristics of the counterfeit 19th century notes

RAYMAN János: Hamis papír krajczárosok. = *Bélyegvilág*, 2012. (12.). p. 18–19.

RÁVILÁGÍTANAK a hamisra. Központi támogatással vizsgálhatják a bankjegyeket. = *ÚjDN*, 2011. (05.25.) p. 4., ill.

XXI. ÉREMLELETEK

ALRAM, Michael → [*AUSZTRIA, Scheibbs*]

[*ANGLIA*] ÖTVENEZER vaskori érmét találtak Angliában. = *Bélyegvilág*, 2012. (07–08.). p. 28.

[*ANGLIA*] VASKORI érmék tömege került elő a földből Angliában. = *PN*, 2012. (06.29.) p. 11. ; *ÚjDN*, 2012.

(06.29.) p. 11.

[*AUSZTRIA, Hipple*] DENK, Roswitha: Silbermünzen in der Sommerküche. Der Münzschatzfund von Hipple im Weinviertel. = *NZ*, 118. 2011. 2. p. 357–439.

[*AUSZTRIA, Scheibbs*] EMMERIG, Hubert – ALRAM, Michael: Der Münzfund von Scheibbs (um 1440/1450). = *NZ*, 118. 2011. 2. p. 291–355.

BÍRÓ-SEY Katalin → [*MAGYARORSZÁG, Szikáncs*]

BENDÍK, Andrej → [*SZLOVÁKIA, Veľká Fatra*]

BŘEZINOVA, Gerta → [*SZLOVÁKIA, Nagytapolcsány-Nyitrakoros*]

BUDAJ Marek → [*SZLOVÁKIA, Kassa*] ; [*SZLOVÁKIA, Pozsony*] ; [*SZLOVÁKIA, Prasnikirtvány*]

[*BULGÁRIA, Szozopol*] ÓKORI bronzpénzeket tártak fel Bulgáriában. = *Bélyegvilág*, 2012. (07–08.). p. 28.

ČAJKA, Michal → [*SZLOVÁKIA, Parasztubova*]

ČURNÝ, Marián → [*SZLOVÁKIA, Lőcse*]

CUSTUREA, Gabriel → [*ROMÁNIA, Dobrogea*]

[*DÁNIA, Bornholm-sziget*] ELREJTÉSE idején egész vagyonnal ért fel. = *Bélyegvilág*, 2012. (11.). p. 18–19.

DEJAN Monica → [*ERDÉLY, Szeben megye, Muzsna*] ; [*ROMÁNIA, Szucsáva*]

DENK, Roswitha → [*AUSZTRIA, Hipple*]

[*EGYIPTOM, Abu Hommos*] TORBÁGYI Melinda: Alexander tetradrachms from Abu Hommos. Nagy Sándor tetradrachmák Abu Hommos nevű lelőhelyről. = *FA*, 55. 2011–2013, p. 45–52.

EMMERIG, Hubert → [*AUSZTRIA, Scheibbs*]

[*ERDÉLY, Alsóilosva*] GĂZDAC, Cristian – GAIU, Corneliu – MARCHIȘ, Elena: Arcobadara (Ilișua). Cluj-Napoca. 2011, Mega Publishing House. 249 p., 13 t., ill.

[*ERDÉLY, Szeben megye, Muzsna*] DEJAN Monica: Monede descoperite cu ozacia săpăturilor arheologice la Moșna, județul Sibiu. Coins discovered at Moșna, Sibiu county, during the archaeological excavations. = *SCN*, 2. 2011. 175–186.

FURMAN, Martin → [*SZLOVÁKIA, Csaca*] ; [*SZLOVÁKIA, Csicsmány*] ; [*SZLOVÁKIA, Parasztubova*]

GAIU, Corneliu → [*ERDÉLY, Alsóilosva*]

GĂZDAC, Cristian → [*ERDÉLY, Alsóilosva*]

HUNKA, Ján → [*SZLOVÁKIA, Bártfa*] ; [*SZLOVÁKIA, Bossány*] ; [*SZLOVÁKIA, Ducó*] ; [*SZLOVÁKIA, Lőcse*] ; [*SZLOVÁKIA, Nagytapolcsány-Nyitrakoros*] ; [*SZLOVÁKIA, Nyitra*] ; [*SZLOVÁKIA, Parasztubova*] ; [*SZLOVÁKIA, Práznóc*] ; [*SZLOVÁKIA, Szepesi vár*] ; [*SZLOVÁKIA, Szepesvéghely*] ; [*SZLOVÁKIA, Szócóc*] ; [*SZLOVÁKIA, Újszomotor*]

IVĂNESCU, Alina → [*ROMÁNIA, Bukarest*]

[*IZRAEL, Kirjat Gat*] 140 darabos éremkincset tártak fel Izraelben. = *Bélyegvilág*, 2012. (07–08.). p. 29.

[*IZRAEL, Tel Aviv*] A KERESZTES lovagok aranyát tárhatták fel Izraelben. = *Bélyegvilág*, 2012. (07–08.). p. 29.

KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY Márton → [*MAGYARORSZÁG, Budapest*]

KARABINOŠ, Anton → [*SZLOVÁKIA, Sztankahermány*]

[*KÁRPÁT-medence*] PROHÁSZKA Péter: Bemerkungen zum spätrömischen Goldmünzverkehr im nördlichen Teil des Karpatenbeckens in Hinsicht einiger neuen Funde. Príspevok k obehu zlatých mincí v severnej časti Karpatskej kotliny z hľadiska niektorých nových nálezov. = *SlovNum*, 19. 2011. p. 25–31.

The contribution to the golden coins circulation in the northern part of Carpathian Basin considering some recent finds

KOLOZSI Barbara → [*MAGYARORSZÁG, Budapest*]

- KOTOROVÁ-JENČOVÁ, Mária → [SZLOVÁKIA, Újszomotor]
 KOVÁCS László → [MAGYARORSZÁG, Benepuszt, Vereb]
 [LENGYELORSZÁG] COIN hoards as economic evidence. Szerk. MIELCZAREK, Mariusz. Łódź. 2012, Archeological and Ethnographical Museum. 199 p., ill.
 [MAGYARORSZÁG] LEGFONTOSABB hazai kincsleletek: a Szikáncstól Nagyszentmiklósig, Mohácstól a Seuso-kincs rejtélyéig. = ÚjDN, 2011. (02.09). p. 13.
 [MAGYARORSZÁG, Benepuszt, Vereb] KOVÁCS László: Benepuszt és Vereb. Az elsőként ismertté vált két honfoglalási kori sír (1834, 1853) érméinek sorsa. Benepuszt und Vereb. Das Schicksal der Münzen der zwei ersten landnahmezeitlichen Gräber (1834, 1853). = NK, 110–111. 2011–2012. p. 51–69.
 [MAGYARORSZÁG, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Óhuta] PROHÁSZKA Péter: Az óhutai kincslelet (1846). Der keltische Schatzfund von Óhuta (1846). = NK, 110–111. 2011–2012. p. 37–50.
 [MAGYARORSZÁG, Budapest] KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY Márton: Pénzhasználat 12. századi falvainkban. A kánai ásatáson előkerült érmék elemzése. In: Sötét idők falvai. 2006-ban Debrecenben megrendezett konferencia. II. Szerk. KOLOZSI Barbara – SZILÁGYI Krisztián Antal. Debrecen. 2011, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága [Déri Múzeum] Régészeti Tár. p. 687–700.
 [MAGYARORSZÁG, Bugac] BENCÉS kolostort tárnak fel. Kegytárgyakra, ékszerekre, pénzérmékre bukkantak. = PN, 2012. (06.12.) p. 5.
 [MAGYARORSZÁG, Duna-Tisza köze] SZÉKELY György: Elfeledett Árpád-kori éremleletek a Duna-Tisza közén. = Cumania, 26. 2011. 113–138.
 [MAGYARORSZÁG, Szikáncs] BÍRÓ-SEY Katalin: A szikáncsi solidus lelet IMP XXXXII COS XVII P P hátlapj típusának verőtüvekre szerinti vizsgálata. In: Corolla Museologica Tibor Kovács dedicata. Szerk. TÓTH Endre – VIDA István. Budapest. 2011, Magyar Nemzeti Múzeum. p. 175–190. (Régészeti Füzetek Új Sorozat, 4.)
 [MAGYARORSZÁG, Vajdahunyad] PROHÁSZKA Péter: Egy Vajdahunyadon 1751-ben talált római denárlelet a hivatali akták tükrében. Der 1752 ans Tageslicht gekommene römische Denarfund aus Vajdahunyad im Spiegel der Amtsakten. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 95–104., ill.
 [MAGYARORSZÁG, Vámtelek] NAGY Jenő: Újabb két XVI. századi hamis éremlelet Vámtelekről. = NK, 110–111. 2011–2012. p. 139–144.
 Zwei neue Falschmünzfunde aus dem 16. Jahrhundert in Vámtelek
 [MAGYARORSZÁG, Zalaegerszeg] ORSEOLO Péter ezüst denárokat találtak Árpád-kori sírokban. = Bélyegvilág, 2012. (07–08.). p. 29–30.
 [MAGYARORSZÁG, Zichyújfalu] TORBÁGYI Melinda: Der Münzfund von Zichyújfalu 1873. = VAMZ, 45. 2012. p. 537–552.
 MARCHIȘ, Elena → [ERDÉLY, Alsóilosva]
 MIELCZAREK, Mariusz → [LENGYELORSZÁG]
 [MOLDOVA, Călărași járás, Săseni] NICOLAE, Eugen: Un fragment din tezaurul de la Săseni, raionul Călărași, Republica Moldova. Un fragment du trésor de Săseni, district de Călărași, République de Moldavie. = SCN, 2. 2011. p. 81–88.
 NAGY Ádám → [MAGYARORSZÁG, Vajdahunyad]
 NAGY Jenő → [MAGYARORSZÁG, Vámtelek]
 NEGAU, Marian → [ROMÁNIA, Călărași]
 NICOLAE, Eugen → [MOLDOVA, Călărași járás, Săseni]
 PÎRVULESCU, Dan → [ROMÁNIA, Călărași]
 PROHÁSZKA Péter → [KÁRPÁT-medence] ; [MAGYARORSZÁG, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Óhuta] ; [MAGYARORSZÁG, Vajdahunyad] ; [SZLOVÁKIA, Vágsellye]
 [ROMÁNIA, Bukarest] IVĂNESCU, Alina: Un tezaur monetar din secolul al XVII-lea descoperit în București. A coin hoard from the 17th century discovered in Bucharest. = SCN, 3. 2012. 161–192.
 [ROMÁNIA, Călărași] PÎRVULESCU, Dan – NEGAU, Marian: Un tezaur monetar din secolul al XVII-lea descoperit la Constantin Brâncoveanu, jud. Călărași. A coin hoard from the 17th century discovered at Constantin Brâncoveanu, Călărași County. = SCN, 3. 2012. 149–160.
 [ROMÁNIA, Dobrogea] CUSTUREA, Gabriel – TALMAȚCHI, Gabriel: Repertoriul tezaurilor monetare din Dobrogea. Constanța. 2011, Ex Ponto ; Muzeul de Istorie Națională și Arheologie. 417 p., app. p. 399–402. (Bibliotheca Tomitana, VII.)

- [ROMÁNIA, Szucsáva] DEJAN, Monica: Monede descoperite la Biserica Sfântul Nicolae din Suceava. Coins found at Saint Nicolas Church in Suceava. = SCN, 2. 2011. p. 169–174.
- [ROMÁNIA, Szucsáva] DEJAN, Monica: Un tezaur monetar din secolul XVII descoperit la Suceava – mănăstirea Zamca. A hoard from the 17th Century A.D. discovered at Suecava – Zamca monastery. = SCN, 3. 2012. p. 193–196.
- ROTH, Peter → [SZLOVÁKIA, Bárta] ; [SZLOVÁKIA, Szepesvéghely]
- ŠAFRANKO, Peter → [SZLOVÁKIA, Újszomotor]
- SAMUEL, Marián → [SZLOVÁKIA, Práznóc] ; [SZLOVÁKIA, Szocóc]
- SOJÁK, Marián → [SZLOVÁKIA, Szepesi vár]
- STEJSKAL, Martin → [SZLOVÁKIA, Szepesi vár]
- ŠVEC, Aleš → [SZLOVÁKIA, Prasnikirtvány] ; [SZLOVÁKIA, Zólyom]
- [SVÉDORSZÁG, Gotland] HÍREK a nagyvilágból. Vikingkori ezüstkincs. = Bélyegvilág, 2012. (05.). p. 19.
- SZÉKELY György → [MAGYARORSZÁG, Duna-Tisza köze]
- SZILÁGYI Krisztián → [MAGYARORSZÁG, Budapest]
- [SZLOVÁKIA, Bárta] HUNKA, Ján – ROTH, Peter: Nález mince v Bardejove. = SlovNum, 19. 2011. p. 170–171.
The find of coins in Bardejov
- [SZLOVÁKIA, Bossány] HUNKA, Ján: Poklad Žigmundových mincí z Bošian. = SlovNum, 19. 2011. p. 156–159.
The treasure of the coins of Sigismund from Bošany
- [SZLOVÁKIA, Csaca] FURMAN, Martin: Nález mince z Jedľovníka (okr. Čadca). = SlovNum, 19. 2011. p. 183–184.
The find of coin from Jedľovník (Distr. Čadca)
- [SZLOVÁKIA, Csicsmány] FURMAN, Martin: Nález mince z Čičmian. = SlovNum, 19. 2011. p. 182–183.
The find of coin from Čičmany
- [SZLOVÁKIA, Ducó] HUNKA, Ján: Mince z prikostolného cintorína v Ducovom. Coins from the Churchyard Cemetery in Ducové. = SlovArch, 59. 2011. p. 337–367.
- [SZLOVÁKIA, Lőcse] ČURNÝ, Marián – HUNKA, Ján: Mince olovené plomby zo Starej Levoče. = SlovNum, 19. 2011. p. 165–169.
The coins and leaden seals from Stará Levoča
- [SZLOVÁKIA, Nagytapolcsány-Nyitrakoros] BŘEZINOVA, Gerta – HUNKA, Ján: Výnimoný nález denáru Bela III. z výskumu v Topoľčanoch-Krušovská cesta. = SlovNum, 19. 2011. 115–118.
The exeptional find of denarius Bela III from excavations on Topoľčany-Krušovce street
- [SZLOVÁKIA, Nyitra] HUNKA, Ján: Poklad mincí Nitry, Štúrovej ulice. = SlovNum, 19. 2011. p. 195–197.
The treasure of coins from Nitra, the Štúrova ulica position
- [SZLOVÁKIA, Parasztdubova] FURMAN, Martin – ČAJKA, Michal – HUNKA, Ján: Depot mincí Sedliackej Dubovej. = SlovNum, 19. 2011. p. 190–194.
The hoard of coins from Sedliacka Dubová
- [SZLOVÁKIA, Pozsony] BUDAJ, Marek: Nález medených mincí 18. storočia z Bratislavy-Krasňan. = SlovNum, 19. 2011. p. 185–190.
The find of copper coins from the 18th century from Bratislava-Krasňany
- [SZLOVÁKIA, Prasnikirtvány] BUDAJ, Marek – ŠVEC, Aleš: Prvý nález stredovekých mincí prašníka. Príspevok k datovaniu svätoladislavských denárov Ľudovíta I. = SlovNum, 19. 2011. p. 129–140.
The first find of the medieval coins from Prašník. The contibution to dating of Saint Ladislaus's denarii of Emperor Louis I of Hungary
- [SZLOVÁKIA, Prasnikirtvány] BUDAJ, Marek: Malý súbor novovekých mincí z Prašníka. = SlovNum, 19. 2011. p. 171–174.
The small assemblage of modern coins from Prašník
- [SZLOVÁKIA, Práznóc] SAMUEL, Marián – HUNKA, Ján: Nálezy mincí zo zaniknutého stredovekého Kostola Všetkých Svätých práznovciach (okr. Topoľčany). = SlovNum, 19. 2011. p. 159–165.
The finds of coins from th Eextinct medieval church of All Saints in Práznovce (Distr. of Topoľčany)
- [SZLOVÁKIA, Szepesi vár] SOJÁK, Marián – STEJSKAL, Martin – HUNKA, Ján: Razba Rákocioských poltúr na Spišskom hrade. = SlovNum, 19. 2011. p. 177–181.
The minting of the Francis II Rákoczi polturas at the Spiš castle
- [SZLOVÁKIA, Szepesvéghely] HUNKA, Ján – ROTH, Peter: Nález mince v Hranovnici pri Poprade. = SlovNum, 19. 2011. p. 174–176.
The find of coin in Hranovnica near Poprad

- [SZLOVÁKIA, Szócóc] SAMUEL, Marián – HUNKA, Ján: Nález mincí typu „Redwitz” z výskumu kostola Narodenia Panny Márie v Socovciach. = SlovNum, 19. 2011. p. 148–156.
The find of coins of the „Redwitz” type from the church of Nativity of the Virgin Mary in Socovce
- [SZLOVÁKIA, Sztankahermány] KARABINÓŠ, Anton: Náhodné nálezy novočekých mincí Hermanoviec. = SlovNum, 19. 2011. p. 197–198.
The casual finds of the modern coins from Hermanovce
- [SZLOVÁKIA, Újszomotor] HUNKA, Ján – KOTOROVÁ-JENČOVÁ, Mária – ŠAFRANKO, Peter: Žalobínske poklady. The treasures from Žalobín. Hanušovce nad Topľou. 2012, Vlastivedné múzeum v Hanušovciach nad Topľou. 120 p., ill.
- [SZLOVÁKIA, Vágsellye] PROHÁSZKA Péter: Správa o náleze solidu Heraclia Aclia a Heraclia Constantina III v Šali. = SlovNum, 19. 2011. p. 113–115.
The report on the find of Solidus of Heraclius and Constantinus III in Šala
- [SZLOVÁKIA, Veľká Fatra] BENDÍK, Andrej: Nález mince Leopolda I. z roku 1681 z jaskyne Izabely Textorisovej vo Veľkej Fatre. = SlovNum, 19. 2011. p. 176–177.
The find of coin of Emperor Leopold I from the year 1681 at the Izabela Textoris's cave in Veľká Fatra Mountain range
- [SZLOVÁKIA, Zólyom] ŠVEC, Aleš: Nové vyhodnotenie nálezu pražských grošov zo Zvolena. = SlovNum, 19. 2011. p. 140–148.
New evaluation of the find of Prague groats from Zvolen
- TALMAŤCHI, Gabriel → [ROMÁNIA, Dobrogea]
TORBÁGYI Melinda → [EGYPTOM, Abu Hommos] ; [MAGYARORSZÁG, Zichyújfalu]
TÓTH, Csaba → [SZLOVÁKIA, Kassa]
TÓTH Endre → [MAGYARORSZÁG, Szikáncs]
UJSZÁSZI Róbert → [MAGYARORSZÁG, Vajdahunyad]
VIDA István → [MAGYARORSZÁG, Szikáncs]

XXII. MÚZEUMOK, GYŰJTEMÉNYEK, SZERVEZETEK

- [ARADI Ereklýmúzeum] MAKAI Ágnes: Falerisztikai anyag (Kitüntetések). In: Aradi Ereklýmúzeum. Gyűjteményi katalógus. I. kötet. Tárgyak. Szerk. KEDVES Gyula. Szeged. 2012, E-press Nyomda Kft. p. 241–243.
- [ARADI Ereklýmúzeum] MAKAI Ágnes: Material Faleristic (Decoratii). In: Muzeul de Relicve din Arad. Catalogul Colectiei de Relicve. Volumul I. Obiecte. Szerk. KEDVES Gyula. Szeged. 2012, E-press Nyomda Kft. p. 241–243.
- [ARADI Ereklýmúzeum] MAKAI Ágnes: Orders, Decorations and Medals. In: Relics Museum Arad. Collection Catalogue. Volume I. Objects. Szerk. KEDVES Gyula. Szeged. 2012, E-press Nyomda Kft. p. 241–243.
- [ARADI Ereklýmúzeum] UJSZÁSZI Róbert: Az aradi Ereklýegyűjtemény numizmatikai anyaga. In: Az Aradi Emlékmúzeum anyaga az aradi Complexul Muzeal-ban. Szerk. ZOMBORI István. Szeged. 2012, Móra Ferenc Múzeum. p. 79–88.
- [ARADI Ereklýmúzeum] UJSZÁSZI Róbert: Numizmatikai anyag. In: Aradi Ereklýmúzeum. Gyűjteményi katalógus. I. kötet. Tárgyak. Szerk. KEDVES Gyula. Szeged. 2012, E-press Nyomda Kft. p. 205–237.
- [ARADI Ereklýmúzeum] UJSZÁSZI Róbert: Numismatic objects. In: Muzeul de Relicve din Arad. Catalogul Colectiei de Relicve. Volumul I. Obiecte. Szerk. KEDVES Gyula. Szeged. 2012, E-press Nyomda Kft. p. 207–240.
- [ARADI Ereklýmúzeum] UJSZÁSZI Róbert: Material numismatic. In: Relics Museum Arad. Collection Catalogue. Volume I. Objects. Szerk. KEDVES Gyula. Szeged. 2012, E-press Nyomda Kft. p. 207–240.
- [A BACHOFEN von Echt gyűjtemény] ÓVÁRI Ferenc: Antoninianus gyűjtemények: XVII. A Bachofen von Echt gyűjtemény részlete (Kr. u. 238–253). = ÉrLap, 2011. 128. (08.). p. 6–7.
- BERZY Péter → [MÉE Kaposvári Csoport]
BOUBLÍK, Jan → [PRÁGAI Nemzeti Múzeum]
[ÉKE] PETRI Gyula: ÉKE hírek. = Értesítő, 2012. 2. p. 37.
- [FENYVESI Tibor gyűjteménye] ÓVÁRI Ferenc: Antoninianus gyűjtemények XX. Fenyvesi Tibor gyűjteménye. = ÉrLap, 2012. 134. (08.). p. 6–8.
- [GÁL Sándor gyűjteménye] ÓVÁRI Ferenc: Antoninianus gyűjtemények: XXI. Gál Sándor gyűjteménye. = ÉrLap, 2012. 135. (10.). p. 7–8.
- GARAMI Erika → [Az OSZTRÁK Nemzeti Bank Pénzmúzeuma, Bécs]

- HAJDU Béla → [MÉE Kecskeméti Csoport] ; [MÉE Szegedi Csoport]
HOLLÓSY István → [MÉE Celldömölki Csoport]
ILLÉS Pál Attila → [A PANNONHALMI Bencés Főapátság éremgyűjteménye]
JAKÓ János → [ORVOSI Numizmatikai Szakosztály]
JUHÁSZ-LACZIK Albin → [A PANNONHALMI Bencés Főapátság éremgyűjteménye]
KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY Márton → [A PANNONHALMI Bencés Főapátság éremgyűjteménye]
KAMPMANN Ursula → [WELF-GYŰJTEMÉNY]
KEDVES Gyula → [ARADI Ereklýmúzeum]
KERTÉSZ Miklós → [MNM Pénz-, régiségek- és drágaságok gyűjteménye]
KLEISNER, Tomáš → [PRÁGAI Nemzeti Múzeum]
LEÁNYFALUSI Károly → [MÉE Kecskeméti Csoport] ; [MNT]
[LENGYEL Nemzeti Múzeum] 100 rarytasów numizmatycznych w Muzeum Narodowym w Krakowie. 100 Numismatic Rarities at the National Museum in Krakow. Szerk. LESZCZYŃSKA-CYGANIK, Barbara. Krakow. 2012, Muzeum Narodowe w Krakowie. 226 p., ill.
LESZCZYŃSKA-CYGANIK, Barbara → [LENGYEL Nemzeti Múzeum]
LÓKY György → [MÉE Pápai Csoport]
MAGYAR István → [MÉE Fejér Megyei „Alba Regia” Szervezete]
MAKAI Ágnes → [ARADI Ereklýmúzeum]
[MÉE] 2011. évi elnökségi határozatok. = Értesítő, 2011. 2. p. 12–15.
[MÉE] 2012. évi elnökségi határozatok. = Értesítő, 2012. 2. p. 23.
[MÉE] BESZÁMOLO a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete 2007–2011 közötti működéséről és gazdálkodásáról. = Értesítő, 2012. 1. p. 10–14.
[MÉE] ELNÖKSÉGI határozatok. = Értesítő, 2011. 1. p. 11.
[MÉE] HALOTTAINK. = Értesítő, 2011. 1. p. 58. ; 2011. 2. p. 55. ; 2012. 1. p. 50. ; 2012. 2. p. 54.
[MÉE] KÖZHASZNÚSÁGI jelentés a MÉE 2010. évi tevékenységéről. = Értesítő, 2011. 1. p. 16–27.
[MÉE] KÖZHASZNÚSÁGI jelentés a MÉE 2011. évi tevékenységéről. = Értesítő, 2012. 2. p. 12–22.
[MÉE] A KÖZPONTI Iroda közleményei. = Értesítő, 2012. 2. p. 47–48.
[MÉE] A MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete 2011. évi rendezvényei. = Értesítő, 2011. 1. p. 41–53.
[MÉE] A MAGYAR Éremgyűjtők Egyesületének 2012. évi tagdíja. = PD, 12. 2012. 1. p. 8.
[MÉE] TÖRÖK Pál: Az Éremvilágról és az érmek világáról. = Bélyegvilág, 2012. (05.). p. 3.
[MÉE, ÉKE] TÓTH János: Bemutakozik a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete és az Éremkedvelők Egylete. = Bélyegvilág, 2011. (03.). p. 19–21.
[MÉE Baranyai Megyei Szervezet] ÉRTESÍTÉS összeíróveteli helyünk megváltozásáról. = PD, 11. 2011. 8. p. 8.
A MÉE Baranya Megyei Szervezetének közleménye. = Értesítő, 2011. 2. p. 43.
[MÉE Celldömölki Csoport] HOLLÓSY István: A celldömölki csoport kirándulása. = Értesítő, 2011. 1. p. 32.
[MÉE Fejér Megyei „Alba Regia” Szervezete] MAGYAR István: Tisztelgés Ereky Alfonz sírjánál. = Értesítő, 2011. 2. p. 42.
[MÉE Kaposvári Csoport] BERZY Péter: A Kaposvári Csoport közleménye. = Értesítő, 2011. 1. p. 27.
[MÉE Kecskeméti Csoport] BESZÁMOLO és vezetőségválasztó közgyűlés Kecskeméten. = Értesítő, 2011. 1. p. 12–13.
[MÉE Kecskeméti Csoport] HAJDU Béla: Néhány sor egy nevezetes vidéki évfordulóról és 45 évi szolgálatról. = Értesítő, 2011. 1. p. 13–14.
[MÉE Kecskeméti Csoport] L[EÁNYFALUSI] K[ároly]: Közgyűlésünkről röviden. = ÉrHír, 20. 2012. 2. p. 1.
[MÉE Kecskeméti Csoport] MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Kecskeméti Csoportjának tagjai... = ÉrHír, 20. 2012. 2. p. 2.
[MÉE Kecskeméti Csoport] MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Kecskeméti Csoport tagjainak névsora. = ÉrHír, 19. 2011. 3. p. 2.
[MÉE Kecskeméti Csoport] NUMIZMATIKAI előadások Kecskeméten 2011. II. félévben. = ÉrHír, 19. 2011. 6. p. 3.
[MÉE Pápai Csoport] 40 éves évforduló Pápan. = Értesítő, 2011. 1. p. 16–18.
[MÉE Pápai Csoport] LÓKY György: Beszámoló a pápai éremgyűjtők kirándulásairól. = Értesítő, 2011. 2. p. 17.
[MÉE Szegedi Csoport] HAJDU Béla: Felújítottuk klubunkat. = SzK, 2012. 11–12. p. 16.
[MÉE Szegedi Csoport] HATÁRIDŐK – rendezvények. = SzK, 2011. 5. p. 12.
[MÉE Szegedi Csoport] A KLUBUNKBAN várható munkálatokról, a nyitvatartásról. = SzK, 2012. 9–10. p. 24.

- [*MÉE Szegedi Csoport*] TÖRÖK Pál: Köszöntő. = SzK, 2012. 9–10. p. 12.
- [*MÉE Szombathelyi Csoport*] PÁL József: A szombathelyi csoport közleménye. = Értesítő, 2011. 1. p. 27.
- [*MÉE vidéki csoportok*] *MÉE* Csoportok adatai. = Értesítő, 2012. 2. p. 49–53.
- [*MÉE vidéki csoportok*] A *VIDÉKI* Csoportok adatai. = Értesítő, 2011. 1. p. 54–57. ; 2011. 2. p. 52–55. ; 2012. 1. p. 39–43.
- MÉSZÁROS B. E. → [*PÉNZMÚZEUM, Pécs*]
- [*MNM Éremtár*] PETRI Gyula: Látogatás a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárában. = Bélyegvilág, 2012. (12.). p. 20.
- [*MNM Pénz-, régiségek- és drágaságok gyűjteménye*] KERTÉSZ Miklós: A múlt hírei. Egyesületek és közintézetek. = ÉrLap, 2011. 125. (02.). p. 21.
- [*MNT*] LEÁNYFALUSI Károly: Körmöcbányai látogatás. = Értesítő, 2012. 1. p. 22–23.
- [*MNT*] ÓVÁRI Ferenc: Antoninanus gyűjtemények: XVIII. A Magyar Numizmatikai Társulat gyűjteményének részlete. = ÉrLap, 2011. 129. (10.). p. 15.
- [*MNT*] SOÓS Ferenc: Társulati élet 2010–2011. = NK, 110–111. 2011–2012. p. 155–161.
- [*MNT Orientalista Munkacsoport*] SZILÁGYI Mihály: Bemutakozik a Magyar Numizmatikai Társulat orientalista munkacsoportja. = Bélyegvilág, 2012. (02.). p. 19.
- [*MNT Orientalista Munkacsoport*] SZILÁGYI Mihály: Az MNT Orientalista Munkacsoportjának hírei. = Értesítő, 2011. 1. p. 24.
- [*MÓRA Ferenc Múzeum*] UJSZÁSZI Róbert: Aranyak az Éremtárból a „Múzeumok éjszakáján”. = SzK, 2011. 6. p. 9–11.
- NAGY Ádám: Látogatóbarát múzeum - és numizmatikai tudomány? Visitor-friendly museum and numismatic science? In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 7–16.
- [*ORVOSI Numizmatikai Szakosztály*] JAKÓ János: Az Orvosi Numizmatikai Szakosztály életéből. = MediArt, 2011. 3. p. 28.
- [*Az OSZTRÁK Nemzeti Bank Pénzmúzeuma, Bécs*] GARAMI Erika: Az Osztrák Nemzeti Bank Pénzmúzeuma (Bécs). = Az Érem, 68. 2012. 2. p. 13, 16.
- ÓVÁRI Ferenc → [*A BACHOFEN von Echt gyűjtemény*] ; [*FENYVESI Tibor gyűjteménye*] ; [*GÁL Sándor gyűjteménye*] ; [*MNT*] ; [*Az ÚJHELYI Gyűjtemény*] ; [*XANTUS János Múzeum, Laczkó Dezső Múzeum, Thury György Múzeum*]
- PÁL József → [*MÉE Szombathelyi Csoport*]
- [*A PANNONHALMI Bencés Főapátság éremgyűjteménye*] KÁLNOKI-GYÖNGYÖSSY Márton: A Pannonhalmi Bencés Főapátság éremgyűjteménye. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. 1–2. Szerk. ILLÉS Pál Attila – JUHÁSZ-LACZIK Albin. Budapest. 2012, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. p. 941–946. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák, 7.)
- [*PÉNZMÚZEUM, Pécs*] MÉSZÁROS B. E.: Pénzmúzeumot tervez Pécsre a régi-új igazgató. = ÚjDN, 2012. (04.06.) p. 4.
- PETRI Gyula → [*ÉKE*] ; [*MNM Éremtár*]
- [*PRÁGAI Nemzeti Múzeum*] KLEISNER, Tomáš – BOUBLÍK, Jan: Mince a medaile císaře Františka Štěpána Lotrinského. Sbírka Národního muzea v Praze. Coins and Medals of the Emperor Francis Stephen of Lorraine. Collection of the National Museum, Prague. Prague. 2011, National Museum. 208 p., ill. (Editio Monographica Musei Nationalis Pragae, 11.)
- SOÓS Ferenc → [*MNT*]
- SZILÁGYI Mihály → [*MNT Orientalista Munkacsoport*]
- TORBÁGYI Melinda → [*WELF-gyűjtemény*]
- TÓTH János → [*MÉE, ÉKE*]
- TÖRÖK Pál → [*MÉE*] ; [*MÉE Szegedi Csoport*]
- [*Az ÚJHELYI Gyűjtemény*] ÓVÁRI Ferenc: Antoninanus gyűjtemények: XVI. Az Újhelyi gyűjteményről. = ÉrLap, 2011. 127. (06.). p. 10–12.
- UJSZÁSZI Róbert → [*ARADI Ereklémúzeum*] ; [*MÓRA Ferenc Múzeum*] ; NAGY Ádám [*WELF-gyűjtemény*] KAMPMANN Ursula: A Welf-gyűjtemény sorsa. [A Welf-dinasztia éremgyűjteménye Hannoverben marad (Coins Weekly, 2010.) Fordította: TORBÁGYI Melinda]. = ÉrLap, 2011. 125. (02.). p. 9.

[XANTUS János Múzeum, Laczkó Dezső Múzeum, Thury György Múzeum] ÓVÁRI Ferenc: Antoninianus gyűjtemények: XIX. Három Megyei Múzeum éremgyűjteményének részlete (Kr. u. 238–153). = *ÉrLap*, 2012. 131. (02.). p. 7–9.

ZOMBORI István → UJSZÁSZI Róbert: Az aradi erekjegyűjtemény...

XXIII. NUMIZMATIKUSOK, GYŰJTŐK

- [ADAMOVSZKY István] HÁGEN [József]: Adamovszky István emlékére. = PD, 12. 2012. 11. p. 6.
- [ADAMOVSZKY István] RÁYMAN János: Elhunyt Adamovszky István. = PD, 12. 2012. 5. p. 3.
- [ALFÖLDI Mária, R.] MARIA R.-Alföldi. = NNB, 60. 2011. 8. (08.). p. 318.
- [BAKOS Miklós] SOÓS Ferenc: Bakos Miklós (1926–2012). = *Az Érem*, 68. 2012. 2. p. 56.
- Bakos, Miklós (1926–2012).
- Bakos, Miklós (1926–2012).
- [BAKOS Miklós] TORBÁGYI Melinda: Bakos Miklós (1926–2012). = NK, 110–111. 2011–2012. p. 3–6.
- Miklós Bakos 1926–2012.
- BALOGHNÉ ÁBRÁNYI Hedvig → [LÓDI Józsefné Gitta]
- [BAUM Attila, FEKETE Ferenc] HAJDU Béla: Beszélgetés Baum Attila és Fekete Ferenc gyűjtőkkel, a Magyar Királyság kitüntetései című könyv szerzőivel. = SzK, 2011. 5. p. 6–9.
- BEREI József → [LEÁNYFALUSI Károly]
- BERZY Péter → [DAKOS Lajos]
- [BUKTA Mátyás] KÁDÁR István: Megemlékezés. = *Értesítő*, 2011. 2. p. 49.
- [DAKOS Lajos] BERZY Péter: Dakos Lajos emlékezete. = *Értesítő*, 2012. 1. p. 51.
- DELY Károly → [MOLNÁR József]
- [DOMBI Gyula] HAJDÚ Béla: [Emlékbeszéd]. = *Szegedi Extra*, 2011. 6. p. 2–4.
- FEHÉR Tamás → [KÁLLAY Ödön]
- FEKETE Ferenc → [BAUM Attila, FEKETE Ferenc]
- [FITZ Jenő] TORBÁGYI Melinda: Fitz Jenő (1921–2011). = NK, 110–111. 2011–2012. p. 7–8.
- Jenő Fitz 1921–2011
- GEDAI István → [HÓMAN Bálint] ; [LÓDI Józsefné Gitta]
- [GEDAI István] DR. Gedai István. In: „A haza javáért”. Tizenöt éves a Százak Tanácsa. Szerk. SZÍJÁRTÓ István. Budapest. 2012, Százak Tanácsa. p. 277–278.
- GRÉCZI Emőke → [NUDELMAN László]
- GRÜNFELDER Lőrinc → [MÓRÓCZ Sándor]
- HÁGEN József → [ADAMOVSZKY István]
- [HÁGEN József] MAGAS elismerésben részesült ... két pécsi gyűjtő... = *ÚjDN*, 2011. (09.03.) p. 4.
- [HÁGEN József] RÉGI pénzek, jelvények és pártbélyegek. Aki a vásárokat járva igyekszik a múlt értékeit megmenteni. = *ÚjDN*, 2011. (09.10.) p.5., ill.
- HAJDU Béla → [BAUM Attila, FEKETE Ferenc] ; [DOMBI Gyula] ; [LÓDI Józsefné Gitta] ; [MÁRFAI József] ; [NAGY László] ; [UJSZÁSZI Róbert]
- [HÓMAN Bálint] GEDAI István: Egy Hóman Bálinttal kapcsolatos megjegyzéshez. = VP, 18. 2012. 7 (07.). p. 20.
- [HÓMAN Bálint] GEDAI István: Hóman Bálint. = *ÉrLap*, 2012. 131. (02.). p. 3–6.
- [HÓMAN Bálint] GEDAI István: Hóman Bálint. = VP, 18. 2012. 2 (02.). p. 16–17.
- [HÓMAN Bálint] GEDAI István: Hóman Bálint a közgyűjtemények élén. In: *Történeti ártértekélés : Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest. 2012, Ráció. p. 71–76. (Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének kiadványai)
- [HÓMAN Bálint] RÁYMAN János: Hóman Bálintra emlékezünk. = PD, 11. 2011. 6. p. 1–2.
- [HÓMAN Bálint] TÖRTÉNETI ártértekélés. Hóman Bálint, a történész és a politikus. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest. 2012, Ráció. 319 p., res., DVD. (Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének kiadványai)
- [HUSZÁR Lajos] SÜLE Tamás: Huszár Lajosra emlékezünk halálának 25. évfordulóján. = PD, 12. 2012. 3. p. 6.
- KÁDÁR István → [BUKTA Mátyás]
- [KÁLLAY Ödön] FEHÉR Tamás: „Róma követe a jeges Danuvius partján”. Ötven éve hunyt el Kállay Ödön. = *KomÚj*, 5. 2010, 3. p. 11.
- [KÖVES L. Imre] RÁYMAN János: Emlékezzünk Köves L. Imrére. = PD, 11. 2011. 9. p. 8.
- [LEÁNYFALUSI Károly] 45 év szolgálat után. = SzK, 2011. 6. p. 1.

- [*LEÁNYFALUSI Károly*] BEREI József: Köszönet. = *ÉrHír*, 19. 2011. 3. p. 1.
- [*LÓDI Józsefné Gitta*] BALOGHNÉ ÁBRÁNYI Hedvig – GEDAI István – HAJDU Béla: „Emlékezzünk régiokról” – Társulati serlegvacsorai megemlékezés 2010. = *SzK*, 2011. 5. p. 1–4.
- [*MÁRFAI József*] HAJDU Béla: Beszélgetés Márfa Józseffel. = *SzK*, 2012. 11–12. p. 10–11.
- [*MOLNÁR József*] DELY Károly: Búcsúunk. = *Értesítő*, 2012. 1. p. 50.
- [*MÓRÓCZ Sándor*] GRÜNFELDER Lőrinc: Mohácson történt. [Mórocz Sándor Podmaniczky-díjat kapott]. = *PD*, 11. 2011. 10. p. 3.
- [*NAGY László*] HAJDU Béla: Beszélgetés Nagy Lászlóval, vezetőségi tagunkkal. = *SzK*, 2012. 11–12. p. 12–15.
- [*NIKLOVITS Károly*] VÁMOSI László: Eladó Niklovits Károly szülőháza. = *Értesítő*, 2011. 2. p. 42.
- [*NUDELMAN László*] A hazai képzőművészeti élet legbefolyásosabbjai [Elektronikus dokumentum] 2011. 12. 2. <http://www.alkotoelem.hu/2011/12/a-hazai-kepzuveszeti-élet-legbefolyasosabb-szemelyisegei/>
- [*NUDELMAN László*] A KETTŐS ívre épülő kollektív. In: Klasszikus magángyűjtemények Magyarországon = Edge Communications – Art Today, Budapest. 2012. p. 53–55.
- [*NUDELMAN László*] NUDELMAN-gyűjtemény a Kieselbach Galériában [Elektronikus dokumentum] 2011.09.11 http://numismatica.hu/v//images/stories/Nudelman_sajtoanyag.pdf
- [*NUDELMAN László*] KIK a legbefolyásosabb személyek a magyar képzőművészetben? – Magyar50 [Elektronikus dokumentum] 2011.12.02. http://artportal.hu/aktualis/hirek/kik_a_legbefolyasosabb_szemelyek_a_magyar_kepzomuveszetben_magyar50
- [*NUDELMAN László*] A NUDELMAN-gyűjtemény [Elektronikus dokumentum] <http://hessenwinkel.wordpress.com/2011/09/23/850>.
- [*NUDELMAN László*] NUDELMANNAL nyit újra Kieselbach [Elektronikus dokumentum] 2011.09.20. http://nol.hu/kult/nudelmannel_nyit_a_megujult_kieselbach_galeria.
- [*NUDELMAN László*] GRÉCZI Emőke: Sok képre vártam sok időt. Beszélgetés Nudelman László műkereskedő-gyűjtővel. = *Műértő*, 2011. (11.). p. 11.
- [*RAMPACHER Pál Ferdinánd*] SOÓS Ferenc: Rampacher Pál Ferdinánd (1881–1972). = *Bélyegvilág*, 2011. (03.). p. 22.
- RAYMAN János → [*ADAMOVSZKY István*] ; [*HÓMAN Bálint*] ; [*KÖVES L. Imre*] ; [*RÉTHY László*] ; [*TURKO István*] ; [*WIESNER Rajmár*]
- [*RÉTHY László*] RAYMAN János: Réthy Lászlóra emlékezünk. = *PD*, 11. 2011. 11. p. 1–2.
- SOÓS Ferenc → [*BAKOS Miklós*] ; [*RAMPACHER Pál Ferdinánd*]
- SÜLE Tamás → [*HUSZÁR Lajos*]
- [*SÜLE Tamás*] A KUTATÓ szerint a numizmatika értékekben gazdag, fantasztikus világ / K. F. = *Vasárnapi DN*, 2011. (05.22.) p. 3., ill.
- [*SÜLE Tamás*] MAGAS elismerésben részesült ... két pécsi gyűjtő... = *ÚjDN*, 2011. (09.03.) p. 4.
- [*SZLIVA László*] KITÜNTETÉS. = *ÉrHír*, 19. 2011. 5. p. 3.
- [*SZLIVA László*] [GYÁSZJELENTÉS]. = *ÉrHír*, 19. 2011. 5. p. 4.
- [*SZEKERES Gábor*] KEDVES Gábor! Búcsúzik tőled az Éremgyűjtők nagy családja. = *Értesítő*, 2012. 2. p. 54.
- SZÍJÁRTÓ István → GEDAI István
- [*SZOLLÁTH György*] TÖRÖK Pál: Serlegvacsorai emlékbeszéd Szolláth Györgyről. = *SzK*, 2012. 9–10. p. 1–2.
- TORBÁGYI Melinda → [*BAKOS Miklós*] ; [*FITZ Jenő*]
- TÓTH János → [*ZSÁMBOKY János*]
- TÖRÖK Pál → [*SZOLLÁTH György*]
- [*TURKO István*] RAYMAN János: Turko István 1921–2011. = *PD*, 11. 2011. 4. p. 7.
- [*UJSZÁSZI Róbert*] HAJDU Béla: Beszélgetés Ujszászi Róberttel A XII. Századi Magyar Rézpénzek c. kötet szerzőjével. = *SzK*, 2011. 5. p. 10–12.
- UJVÁRY Gábor → [*HÓMAN Bálint*] GEDAI István: Hóman Bálint a közgyűjtemények élén ; [*HÓMAN Bálint*] TÖRTÉNETI ártértelelés
- VÁMOSI László → [*NIKLOVITS Károly*]
- [*VERDUNG Imre*] KITÜNTETÉS. = *ÉrHír*, 20. 2012. 4. p. 2.
- [*ZSÁMBOKY János*] TÓTH János: Numizmatikai kiegészítés a Zsámboky János c. cikkhez. = *Bélyegvilág*, 2012. (03.). p. 18.

XXIV. ÁRVERÉSEK

- 1,8 millió dollárért kelt el egy 1873-as egy dime. = Bélyegvilág, 2012. (10.). p. 19.
- [*ANTIQUARIUM Hungaricum*] HORVÁTH Dezső: Paracelsus a tokaji borról. = Műértő, 2012. (06.). p. 14.
- HORVÁTH Dezső → [*ANTIQUARIUM Hungaricum*]
- MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Országos Éremcsere-közvetítés 116. 2011. 1. Budapest, 2011. április 30. 10.00 óra. Budapest. 2011, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 28 p.
- MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Országos Éremcsere-közvetítés 117. 2011. 2. Budapest, 2011. november 12. 10.00 óra. Budapest. 2011, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 24 p.
- MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Országos Éremcsere-közvetítés 118. 2012. 1. Budapest, 2012. május 5. 10.00 óra. Budapest. 2012, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 24 p.
- MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete Országos Éremcsere-közvetítés 119. 2012. 2. Budapest, 2012. november 10. 10.00 óra. Budapest. 2012, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 24 p.
- [*A MAGYAR Királyi Postatakarékpénztár*] ZOMBORI Lajos: A múlt hírei. A Magyar Királyi Postatakarékpénztár árverési közlönyének numizmatikai és falerisztikai anyaga 1931-ből. = ÉrLap, 2011. 128. (08.). p. 21–22.
- [*NUDELMAN Numismatica, Budapest*] Nudelman 9. Münz-Auktion 11-12. Juni 2011. Hotel Corvinus Kempinski Budapest. Ungarn und Siebenbürgen. Münzen – Medaillen. Banknoten. Magyar és erdélyi pénzek - emlékérmek. Budapest. 2011, Nudelman Numismatica. 214 p., ill.
- [*NUDELMAN Numismatica, Budapest*] Nudelman 10. Münz-Auktion 13. Juni 2011. Hotel Corvinus Kempinski Budapest. Greek, celtic, roman, imperial coins. Görög, kelta, római, császárkori pénzek. Budapest. 2011, Nudelman Numismatica. 97 p., ill.
- [*NUDELMAN Numismatica, Budapest*] Nudelman 11. Münz-Auktion 13. Juni 2011. Hotel Corvinus Kempinski Budapest. Ordn und Ehrenzeichen. Spezialsammlung Ungarn. Kitüntetések és érdemjelek. Magyar Kitüntetés Gyűjtemény Budapest. 2011, Nudelman Numismatica. 108 p., ill.
- [*NUDELMAN Numismatica, Budapest*] Nudelman 12. Münz-Auktion 10. Juni 2012. Hotel Corvinus Kempinski Budapest. Ungarn und Siebenbürgen. Münzen – Medaillen. Banknoten. Magyar és erdélyi pénzek - emlékérmek. Budapest. 2012, Nudelman Numismatica. 207 p., ill.
- [*NUDELMAN Numismatica, Budapest*] TÓTH László, K.: Tallércsegely 70 ezer euróért. = Műértő, 2011. (07-08.). p. 24.
- [*PANNONIA Terra, Budapest*] VIII. Kamaraárverés. 2012. június 2. Budapest, Le Méridien. Árpád-ház, Vegyesház, Erdély, Habsburg pénzek, modern- és történelmi érmek, külföldi pénzek. Hungarian medieval, Transylvanian, Habsburg, Modern coins and Historical medals, World coins. Budapest. 2012, Numis Art Kft. 72 p., ill.
- [*PANNONIA Terra, Budapest*] 32. Numizmatikai Aukció. 2011. május 21. Budapest, Le Méridien. Árpád-ház, Vegyesház, Erdély, Habsburg pénzek, modern- és történelmi érmek. Hungarian medieval, Transylvanian, Habsburg, Modern coins and Historical medals. Budapest. 2011, Numis Art Kft. 104 p., ill.
- [*PANNONIA Terra, Budapest*] 33. Numizmatikai Aukció. 2011. november 5. Budapest, Le Méridien. Árpád-ház, Vegyesház, Erdély, Habsburg pénzek, modern- és történelmi érmek. Hungarian medieval, Transylvanian, Habsburg, Modern coins and Historical medals. Budapest. 2011, Numis Art Kft. 120 p., ill.
- [*PANNONIA Terra, Budapest*] 34. Numizmatikai Aukció. 2012. június 2. Budapest, Le Méridien. Árpád-ház, Vegyesház, Erdély, Habsburg pénzek, modern- és történelmi érmek. Hungarian medieval, Transylvanian, Habsburg, Modern coins and Historical medals. Budapest. 2012, Numis Art Kft. 92 p., ill.
- [*PANNONIA Terra, Budapest*] 35. Numizmatikai Aukció. 2012. november 24. Budapest, Le Méridien. Árpád-ház, Vegyesház, Erdély, Habsburg pénzek és Ferenc József gyűjtemény. Hungarian medieval, Transylvanian, Habsburg coins and Franz Josef Collection. Budapest. 2012, Numis Art Kft. 92 p., ill.
- [*PANNONIA Terra, Budapest*] TÓTH László, K.: II. Rákóczi György aranyforintja az élen. = Műértő, 2011. (12.). p. 14.
- [*PANNONIA Terra, Budapest*] TÓTH László, K.: 120 ezer eurós rekord. Új felfedezés: II. János király. = Műértő, 2012. (07–08.). p. 19.
- [*PANNONIA Terra, Budapest*] TÓTH László, K.: Bocskai és Kemény János az élen. = Műértő, 2011. (07–08.). p. 24.
- [*PANNONIA Terra, Budapest*] TÓTH László, K.: A pénzek virágai. = Műértő, 2011. (01.). p. 19.
- ÓVÁRI Ferenc: Tallérok ára árveréseken (1988–2008). = Az Érem, 67. 2011. 1. p. 16–23.
- Talerpreise auf Auktionen (1988–2008)
- The price of thalers on auctions (1988–2008)

TÓTH László, K. → [NUDELMAN Numismatica, Budapest] ; [PANNONIA Terra, Budapest]
ZOMBORI Lajos → [A MAGYAR Királyi Postatakarékpénztár]

XXV. KIÁLLÍTÁSOK

- A. P. A.: Alkotások pátosz és póz nélkül Brém Ferenctől. = 24 óra, 2012. (10.16.). p. 5.
[ARMALES Transylvanorum] KOVÁCS Tamás: Armales Transylvanorum. Erdélyi címerkiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban. = Turul, 84. 2011. 1. p. 36.
ÁSVÁNY, érem és bélyeg. Debrecen, 2011. január 11–31-ig. = Értesítő, 2011. 1. p. 29–30.
BANNICKE, Elke → KLUGE, Bernd
BEREI József → [MÉE Kecskeméti Csoportja]
BUDAJ, Marek → [A KASSAI aranykincs]
DÉSI Zoltán → [ÉRTÉKEINK]
EGERVÖLGYI Dezső: Kiállítás Zircen. = Értesítő, 2011. 1. p. 30.
[EGY feledékeny világban...] VÁMOSI László: Időszaki kiállítás volt a Szombathelyi Egyházmegye numizmatikai kincseiből. = Értesítő, 2011. 2. p. 41.
ÉREM- és pénzkiállítás. [Az I. Istvántól napjainkig bemutatott anyagot a mosonmagyaróvári éremgyűjtők állították össze. A kiállítást Vámosi László MÉE alelnök nyitotta meg.]. = Mosonvármegye, 2011. (01.15.). p. 4.
[Az ÉREM, a legművészibb tolmács] SZILÁGYI Mihály: Az érem, a legművészibb tolmács. = Értesítő, 2011. 1. p. 23.
[ÉREMBIENNÁLÉ] SZUNYOGH László önálló kiállítása a soproni érembiennálén. = 24 óra, 2011. (06.11.) p. 2., ill.
[ÉREMGYŰJTŐK gyűjteményei a Horthy-korszakból] VÁMOSI László: A Horthy-korszak numizmatikai emlékei a tatai Vármúzeumban. = Értesítő, 2012. 2. p. 42.
ÉRMEK Balatonról. = Értesítő, 2011. 1. p. 25.
[ÉRTÉKEINK] DÉSI Zoltán: Ásvány, érem és bélyegkiállítás. = Bélyegvilág, 2011. (05.). p. 24.
FARKAS István → [TÖRTÉNELMI személyek érmeiken...] ; [A VILÁGÖRÖKSÉG részei hazánkban]
[FRITZ Mihály szobrász-éremművész kiállítása] HAJDU Béla: Egy kiállítás margójára. = SzK, 2012. 9–10. p. 15.
GARAMI Erika: Nagy Zoltán (1916-1987). = ÉrLap, 2011. 125. (02.). p. 20–21.
GROSSES Gold in Münze und Medaille. = Numis Post, 2011. 1. p. 17-18.
GRÜNFELDER Lőrinc → [MOHÁCS 1900 után] ; [MOHÁCSI iskolák 1960-ig]
HAJDU Béla – NAGY László: Klubunkban is készülünk a Londoni Olimpiára. = SzK, 2012. 9–10. p. 24.
HAJDU Béla → [FRITZ Mihály szobrász-éremművész kiállítása] ; [KALMÁR Márton szobrászművész kiállítása] ; [A KITÜNTETÉSEK történelmünk néma tanúi] ; [Olimpia előtt - olimpiák után]
HOLLÓSY István: Retró május elseje. = Értesítő, 2012. 1. p. 19.
HOLLÓSY István → [A MAGYAR irodalom nagyjai] ; [RÁKÓCZI évek] ; [SZENTEK emlékezete]
HORVÁTH Miklós → [PÉNZ, idő, műalkotás - Witte de With Múzeum, Rotterdam]
JEDDI Károly: Egy szakmai kiállítás ahol a numizmatika is jelen volt. = SzK, 2012. 11–12. p. 12.
[KALMÁR Márton szobrászművész kiállítása] HAJDU Béla: Kő, fa, bronz és egy megfestett élmény – Egy másik kiállítás margójára. = SzK, 2012. 9–10. p. 21–22.
[A KASSAI aranykincs] BUDAJ, Marek – TÓTH Csaba: A kassai aranykincs. = História, 33. 2011. 1–2. p. 63–65.
[A KASSAI aranykincs] KÖZÖS múzeumi látogatás. = ÉrHír, 19. 2011. 2. p. 4.
[A KASSAI aranykincs] MEGÉRKEZTEK a kassai kincsek. Az egyedülálló aranyelet a Magyar Nemzeti Múzeumban láthatók. = ÚjDN, 2011. (02.09.) p. 13., ill.
[A KASSAI aranykincs] TÓTH Csaba – BUDAJ, Marek: A kassai aranykincs. A Szlovák Nemzeti Múzeum időszaki kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban. 2011. január 31. – március 20. Vystava Slovenského národného múzea v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti. 31. január 2011 – 20. marec 2011. [2920 db aranypénz, és 3 db emlékérem]. Košický zlatý poklad. Budapest : Pozsony. 2011, Magyar Nemzeti [A KASSAI aranykincs] TÓTH László, K.: Budapesten a kassai aranykincs. = Műértő, 2011. (03.). p. 14. Múzeum ; Szlovák Nemzeti Múzeum. 87 p., ill.
[A KASSAI aranykincs] ZOZULÁKOVÁ, Katarína: Vystava k 40. výročiu otvorenia expozície Košický zlatý poklad. = SlovNum, 19. 2011. p. 206–208.
The exhibition on the fortieth anniversary of opening of the golden treasure of Košice exposition

- KISKUNHALASI pénztörténeti kiállítás. = Értésítő, 2012. 1. p. 27.
- [A KITÜNTETÉSEK történelmünk néma tanúi] HAJDU Béla: „A kitüntetések történelmünk néma tanúi” c. kiállításról. = SzK, 2012. 9–10. p. 5.
- KLUGE, Bernd – BANNICKE, Elke: Für 8 Groschen ist's genug. Friedrich der Grosse in seinen Münzen und Medaillen. Berlin. 2012, Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett. 144 p. (Das Kabinett – Schriftenreihe des Münzkabinetts, 13.)
- KOVÁCS Géza, ifj.: A Tiszadadaí Gyermek éremgyűjtő Szakkör III. kiállítása. = Érlap, 2012. 131. (02.). p. 22.
- KOVÁCS Tamás → [ARMALES Transylvanorum]
- [KÜZDELMEIM] VÁMOSI László: 75 éves Nagy János felvidéki szobrász- és éremművész jubileumi kiállítása a rév-komáromi katona templomban. = Értésítő, 2011. 1. p. 26.
- KVÉDER László → [A PÉCSI nyomdászat évszázados története (1772-1950)]
- LŐVEI György: Liszt Ferenc éremkiállítás az Idegen nyelvű Könyvtárban. = Bélyegvilág, 2011. (03.). p. 20. ; Értésítő, 2012. 1. p. 15-16.
- [MAGYAR bankjegytörténeti kiállítás] SZENT korona és magyar bankjegy. = PN, 2011. (05.30.) p. 2.
- [A MAGYAR irodalom nagyjai] HOLLÓSY István: Irodalom és érem. = Értésítő, 2012. 2. p. 43.
- [MAGYAR Papír- és Vízjeltörténeti kiállítás] PELBÁRT Jenő: Felhívás. 700 éves lesz a magyar papírhasználat. = Értésítő, 2011. 2. p. 48–49.
- [MÉE Kecskeméti Csoportja] B.[EREI] J.[ózsef]: Pénzkiállítások. = ÉrHír, 20. 2012. 5. p. 3.
- [MÉE Kecskeméti Csoportja] KIÁLLÍTÁSOK. = ÉrHír, 20. 2012. 3. p. 3–4.
- [MÉE Kecskeméti Csoportja] PÉNZKIÁLLÍTÁSOK Kecskeméten. = ÉrHír, 19. 2011. 6. p. 3.
- A MEGMENTETT örökség – Kincsek Európa szívéből. = Bélyegvilág, 2012. (07–08.). p. 30.
- [MOHÁCS 1900 után] GRÜNFELDER Lőrinc: Mohácson történt. = PD, 11. 2011. 10. p. 3.
- [MOHÁCSI iskolák 1960-ig] GRÜNFELDER Lőrinc: Mohácson történt. = PD, 12. 2012. 11. p. 3.
- NAGY Ádám → SOMORJAI László
- NAGY László → HAJDU Béla
- [OLIMPIA előtt – olimpiák után] HAJDU Béla: Olimpia előtt – olimpiák után. Kiállítás a Somogyi-Könyvtárban. = SzK, 2012. 9–10. p. 23.
- [A PÉCSI nyomdászat évszázados története (1772–1950)] KVÉDER László: Kiállítás a Klimó Könyvtárban. = PD, 11. 2011. 7. p. 4–5.
- PÉCSVÁRADI Andrea: Vámosi Lászlónak az érem a legművészebb tolmács. [A nyolc évtizede alapított szegedi Éremverde bemutatkozó kiállítását szervezi a tatai Helyőrségi Klubban.]. = Helyi Téma, 2011. (03.16.). p. 7.
- PELBÁRT Jenő → [MAGYAR Papír- és Vízjeltörténeti kiállítás]
- PÉNTÉK Sándor: Éremkiállítás Horthy Miklós emlékére. [A tatai éremgyűjtők kiállítása a tatai Vármúzeumban.]. = Helyi Téma, 2011. (06.16.). p. 5.
- PÉNTÉK Sándor: Szeretet, érzelem és megbecsülés. [A tatai éremgyűjtők kiállításán bemutatkozott a szegedi Éremverde.]. = Helyi Téma, 2011. (03.30.). p. 6.
- PÉNZ- és éremtörténeti kiállítás. [A kiállítást a 35 éves mosonmagyaróvári éremgyűjtők csoportja rendezte. A Flesch Károly Kulturális Központban tartott kiállítást Vámosi László, a MÉE alelnöke nyitotta meg.]. = LajtaExpress, 2011. (01.18.). p. 4.
- [PÉNZ, idő, műalkotás Witte de With Múzeum, Rotterdam] HORVÁTH Miklós: Pénz, idő, műalkotás. The End of Money. = Új művészet, 22. 2011. 9. p. 18–20.
- „PÉNZBÉLYEG” kiállítás. = ÉrHír, 20. 2012. 2. p. 3.
- P.[ETRIK] J.[ózsef]: Az éremművészet remekeivel találkozhatunk a kiállításon. [A szegedi ÉremVerde bemutatkozó kiállítása Tatán, a Helyőrségi Klubban.]. = 24 óra, 2011. (03.17.). p. 2.
- RAYMAN János: Egyetemtörténeti kiállítás. = PD, 11. 2011. 1. p. 2.
- [RÁKÓCZI évek] HOLLÓSY István: Rákóczi évfordulós kiállítás. = Értésítő, 2012. 1. p. 18.
- SOMORJAI László: Ismeretterjesztő numizmatika: Reneszánsz év. The golden and silver Hungarian Renaissance. In: A VIII. Numizmatika és a Társudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged. 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 32–45., ill.
- [SZÉCHENYI világi] VÁMOSI László: Széchenyi világi. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, sok numizmatikai látnivalóval. = Értésítő, 2011. 1. p. 19–20.
- [SZEGEDI Éremverde bemutatkozó kiállítás] VÁMOSI László: Mesterveretek Szegedről Tatán. = SzK, 2011. 5. p. 9.

- [SZENT Istvántól Szent Istvánig] VÁMOSI László: Szent Istvántól Szent Istvánig. Ezer év története Mosonmagyaróváron. = Értesítő, 2011. 1. p. 28–29.
- [SZENTEK emlékezete] HOLLÓSY István: Szentek emlékezete. = Értesítő, 2012. 2. p. 40.
- SZILÁGYI Mihály → [Az ÉREM, a legművészibb tolmács]
- SZUNYOGH László → [ÉREMBIENNÁLÉ]
- TÓTH Csaba → [A KASSAI aranykincs]
- TÓTH László, K. → [A KASSAI aranykincs]
- TÖRÖK Pál: A Szabó Éremverde kiállítása Lendván. = Értesítő, 2012. 2. p. 39.
- [TÖRTÉNELMI személyek érmeiken, bankjegyeiken és bélyegeiken] FARKAS István: A MÉE Nagykanizsai Csoportjának kiállítása. = Értesítő, 2011. 1. p. 28.
- UJSZÁSZI Róbert → SOMORJAI László
- VÁMOSI László: Az első vitézi avatás 90. évfordulóján – Tatai gyűjtő kiállítása Baján. = Értesítő, 2011. 2. p. 41.
- VÁMOSI László: Kiállításokon jártunk. = Értesítő, 2012. 2. p. 41.
- VÁMOSI László: Papírtól a bronzig – Révész Napsugár kiállítása Tatán. = Értesítő, 2011. 1. p. 40–41.
- VÁMOSI László: Perselyek kiállítása. = Értesítő, 2011. 1. p. 26.
- VÁMOSI László → [EGY feledékeny világban...] ; ÉREM- és pénzkiállítás ; [ÉREMGYŰJTŐK gyűteményei a Horthy-korszakból] ; [KÜZDELMEIM] ; PÉNZ- és éremtörténeti kiállítás ; [SZÉCHENYI világai] ; [SZEGEDI Éremverde bemutatkozó kiállítás] ; [SZENT Istvántól Szent Istvánig]
- [A VILÁGÖRÖKSÉG részei hazánkban] FARKAS István: Kiállítás Nagykanizsán. = Értesítő, 2011. 1. p. 31.
- ZOZULÁKOVÁ, Katarína → [A KASSAI aranykincs]

XXVI. KONFERENCIÁK

- [CÍMER és társadalom] KOVÁCS Tamás: Címer és társadalom a középkorban – Nemzetközi konferencia. = Turul, 84. 2011. 1. p. 14.
- DOMOKI Ferenc rec. → [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, VIII.]
- HÁGEN [József]: 120 éves a Mecsek Egyesület. = PD, 11. 2011. 6. p. 3.
- HAJDU Béla → [NUMIZMATIKA és Társtudományok, IX.]
- KOVÁCS Tamás → [CÍMER és társadalom]
- NAGY Ádám → [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, VIII.]
- [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, VIII.] A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged, 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. 279 p., ill. – rec. DOMOKI Ferenc = SzK, 2011. 8. (12.). p. 9–10.
- [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, VIII.] NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert: Előszó. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged, 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 5–6.
- [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, IX.] HAJDU Béla: Rövid értékelés a IX. Numizmatika és Társtudományok Konferenciáról. = SzK, 2011. 8. p. 8–9.
- [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, IX.] MEGHÍVÓ. = Bélyegvilág, 2011. (09.). p. 20.
- [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, IX.] MEGHÍVÓ a IX. A Numizmatika és a Társtudományok Konferenciára. Program. = SzK, 2011. 7. p. 1–2.
- [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, IX.] SZILÁGYI Mihály: Tudományos konferencia Szegeden. = Értesítő, 2011. 2. p. 39.
- [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, IX.] TORBÁGYI Melinda: A numizmatika és a társtudományok konferencia, Szeged, Móra Ferenc Múzeum 2011. X. 5–7. = @MMúz, 2011. (11.03.).
- SZILÁGYI Mihály → [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, IX.]
- TORBÁGYI Melinda → [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, IX.]
- UJSZÁSZI Róbert → [NUMIZMATIKA és a Társtudományok, VIII.]

XXVII. EGYÉB RENDEZVÉNYEK

- [ALBA Regia éremgyűjtő találkozó, XXVI.] MAGYAR István – SZABÓ Antal: Alba Regia éremgyűjtő találkozó. = Értesítő, 2011. 2. p. 34–36.
- [ALBA Regia Éremgyűjtő találkozó, XXVII.] IGARI Antal – MAGYAR István: XXVII. Alba Regia Éremgyűjtő találkozó. = Értesítő, 2012. 2. p. 24–26.
- BEREI József → [NUMIZMATIKAI Hírös Nap, XXVI.]
- BERTA József → [JELVÉNYGYŰJTŐK országos Találkozója, I.] ; [JELVÉNYGYŰJTŐK Országos Találkozója, II.]
- BERZY Péter → [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIV.]
- BERZY Péter: Sikeres cserenap Kaposváron. = Értesítő, 2011. 2. p. 40.
- [ÉKE] PETRI Gyula: ÉKE tagok öntödei látogatása. = Értesítő, 2012. 1. p. 25.
- [ÉKE] PETRI Gyula: Múteremlátogatás Szunyogh László szobrászművésznél. = Értesítő, 2011. 2. p. 44.
- DOMOKI Ferenc → [MNT Serlegvacsora] ; [SZEGEDI Serlegvacsora]
- FRITZ Mihály → [SZEGEDI Éremalkotó Műhely Ábrahámhegyen]
- GLUCHMAN Gábor → [MÉE Vándorgyűlés]
- GRÜNHUT Gábor → [NUMIZMATIKAI és Filatéliai Találkozó]
- GYŰJTŐK találkoznak egymással szombaton [Lakitelek]. = PN, 2012. (11.02.) p. 3.
- HÁGEN József → [MÉE tisztújító küldöttközgyűlés]
- HAJDU Béla → [SZEGEDI Serlegvacsora]
- [HÍRÖS Military Börze, 16.] KITÜNTETÉSEK, egyenruhák, fegyverek. = PN, 2011. (11.17.) p. 14., ill.
- HOLLÓSY István → [ORSZÁGOS Ki Mit Gyűjt Találkozó, IX.]
- HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem. = Értesítő, 2012. 1. p. 33–34.
- [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIII.] BESZÁMOLÓ a XXIII. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem rendezvényéről. = SzK, 2011. 6. p. 7–9.
- [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIII.] PÁGER János: XXIII. Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem. = PD, 11. 2011. 7. p. 5–6.
- [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIII.] PÉNTEK Sándor: Tatai éremgyűjtők Vácon. = Helyi Téma, 2011. (05.25.) p. 8.
- [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIII.] SZÉKELY Sándor: A MÉE Váci Csoportjának köszönete. = Értesítő, 2011. 2. p. 43.
- [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIII.] VÁMOSI László: Emléktábla Hóman Bálint tiszteletére. Nyári Egyetem a Dunakanyar szívében. = Értesítő, 2011. 2. p. 31–33.
- [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIII.] VÁMOSI László: Helyreigazítás. = Értesítő, 2011. 1. p. 27.
- [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIII.] VÁMOSI László: Vácon emlékeznek Hóman Bálintra. = Harangláb, 2011. (07.) p. 4.
- [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIV.] BERZY Péter: Előzetes a 2012-es Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetemről. = Értesítő, 2011. 2. p. 44.
- [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIV.] PÁGER János: Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem. Kaposvár, 2012. július 6–8. = PD, 12. 2012. 8. p. 4.
- [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIV.] VÁMOSI László: Három napig Kaposvár a virágok és numizmatika városa volt. = Értesítő, 2012. 2. p. 26–29.
- IGARI Antal → [ALBA Regia Éremgyűjtő találkozó, XXVII.]
- JAKÓ János → [MAGYAR Orvostörténeti Társaság...]
- [JELVÉNYGYŰJTŐK Országos Találkozója, I.] BERTA József: Jelvénygyűjtők találkozója Bogyiszlón. = Értesítő, 2011. 2. p. 43.
- [JELVÉNYGYŰJTŐK Országos Találkozója, II.] BERTA József: Jelvénygyűjtők találkozója Bogyiszlón. = Értesítő, 2012. 1. p. 26.
- [JELVÉNYGYŰJTŐK Országos Találkozója, II.] BERTA József: Megtartották a jelvénygyűjtők II. országos találkozóját Bogyiszlón. = Értesítő, 2012. 2. p. 38.
- KIRÁLY István → [SZEGEDI Serlegvacsora]
- KISS József Géza → [MÉE tisztújító küldöttközgyűlése]
- [KÖNYVBEMUTATÓ] [TÓTH Sándor – Éremkönyv c. kötet bemutatója]. = SzK, 2011. 9–10. p. 4.
- [KÖNYVBEMUTATÓ] VÁMOSI László: Egy régen várt folytatás, a Huszár-Procopius katalógus kiegészítése. Könyvbemutató a Nemzeti Múzeumban. = SzK, 2011. 8. p. 5.

- KÖZLEMÉNYEK. = SzK, 2012. 11–12. p. 16.
- KVÉDER László → [MÉE Baranya Megyei Csoport] ; [MÉE Küldöttközgyűlés] ; [NUMIZMATIKAI és Filatéliai Találkozó] ; [RAYMAN János előadása]
- LAZÓK János → [MÉE Vándorgyűlés]
- LEÁNYFALUSI Károly → [NUMIZMATIKAI Hírös Nap] ; [NUMIZMATIKAI Hírös Nap, XXV.]
- MAGYAR István → [ALBA Regia éremgyűjtő találkozó, XXVI.] ; [ALBA Regia Éremgyűjtő találkozó, XXVII.]
- [MAGYAR Orvostörténeti Társaság Orvos Numizmatikai Szakosztályának őszi ülése] JAKÓ János: A Magyar Orvostörténeti Társaság Orvos Numizmatikai Szakosztályának őszi ülése. = PD, 11. 2011. 12. p. 6–7.
- A MÉE 2012. évi rendezvényei. = Értesítő, 2012. 1. p. 44–49.
- MÉE XLII. Vándorgyűlése. = Értesítő, 2012. 1. p. 35–36.
- [MÉE Baranya Megyei Csoport] Régi pénzek, kitüntetések értékecselése. = DN, 2011. (11.16.) p.4.
- [MÉE Baranya Megyei Csoport] KVÉDER László: Éremgyűjtő találkozó. = PD, 11. 2011. 12. p. 3.
- [MÉE Kecskeméti Csoportja] ÁRVERÉSEK a „Penzvero.hu”-n! = ÉrHír, 20. 2012. 4. p. 4.
- [MÉE Kecskeméti Csoportja] FELHÍVÁS [gyöngyösi kirándulásra]. = ÉrHír, 20. 2012. 4. p. 3.
- [MÉE Kecskeméti Csoportja] GYÖNGYÖSI kirándulás. = ÉrHír, 20. 2012. 5. p.4.
- [MÉE Kecskeméti Csoportja] KÖZGYŰLÉSI találkozó. = ÉrHír, 19. 2011. 2. p. 1.
- [MÉE küldöttközgyűlés] JEGYZŐKÖNYV. = Értesítő, 2011. 1. p. 3–10. ; ; 2011. 2. p. 3–1. ; 2012. 1. p. 4–9. ; 2012. 2. p. 4–11.
- [MÉE küldöttközgyűlés] KVÉDER László: A MÉE Küldöttközgyűlés hírei. = PD, 11. 2011. 6. p. 6.
- [MÉE küldöttközgyűlés] KVÉDER László: MÉE Küldöttközgyűlés. = PD, 12. 2012. 12. p. 5.
- [MÉE küldöttközgyűlés] MEGHÍVÓ. = Értesítő, 2011. 1. p. 59. ; 2012. 1. p. 52. ; 2012. 2. p. 56.
- [MÉE tisztújító küldöttközgyűlés] HÁGEN [József]: A MÉE vezetőségválasztása. = PD, 12. 2012. 1. p. 7.
- [MÉE tisztújító küldöttközgyűlés] KISS József Géza: Beszámoló a MÉE tisztújító küldöttközgyűléséről. = SzK, 2011. 8. p. 10–12.
- [MÉE tisztújító küldöttközgyűlés] MEGHÍVÓ. = Értesítő, 2011. 2. p. 2.
- [MÉE tisztújító küldöttközgyűlés] TISZTÚJÍTÓ közgyűlés a Magyar Éremgyűjtők Egyesületében. = ÉrHír, 19. 2011. 6. p. 1.
- [MÉE Vándorgyűlés] ÉREMGYŰJTŐK együtt több napig. = Vas Népe, 2011. (08.05.) p. 4., ill.
- [MÉE Vándorgyűlés] GLUCHMAN Gábor: A MÉE Vándorgyűlés Nyíregyházán. Méltó megemlékezés Kállay Kristófról. = Értesítő, 2012. 2. p. 29–31.
- [MÉE Vándorgyűlés] LAZÓK János: Nyíregyháza 42. Vándorgyűlés. = Értesítő, 2012. 2. p. 32–33.
- [MÉE Vándorgyűlés] PÁGER János: MÉE XLII. Vándorgyűlése. Nyíregyháza, 2012. július 21–22. = PD, 12. 2012. 8. p. 5.
- [MÉE Vándorgyűlés] RAYMAN János: Egyesületi Vándorgyűlés Szombathelyen. = PD, 11. 2011. 9. p. 7.
- [MÉE Vándorgyűlés] VÁMOSI László: Az érmek a halhatatlanság emlékei. A MÉE Vándorgyűlés Szombathelyen, a püspöki várban. = Értesítő, 2011. 1. p. 28–30.
- [MNT Közgyűlés] RAYMAN János: A Magyar Numizmatikai Társulat jubileumi közgyűléséről. = PD, 11. 2011. 6. p. 7.
- [MNT Serlegvacsora] DOMOKI Ferenc: MNT Serlegvacsora 2011. december. = SzK, 2012. 9–10. p. 1–2.
- NAGY Ádám → [NUMIZMATIKAI Hírös Nap]
- [NEMZETKÖZI dél-Dunatói éremcsere-találkozó, 18.] ÉRMEK százai cseréltek gazdát tegnap Baján. = PN, 2011. (05.23.) p. 9.
- [NEMZETKÖZI Dél-Dunatói éremcsere-találkozó, 19.] GYŰJTEMÉNYEK. = PN, 2012. (05.26.) p. 4., ill.
- NEMZETKÖZI Numizmatikai és Filatéliai Találkozó. 2011. március 22. Szeged. = Értesítő, 2011. 1. p. 21.
- [NEMZETKÖZI Numizmatikai és Filatéliai Találkozó] BESZÁMOLÓ rendezvényeinkről, köszönet a rendezőknek. = SzK, 2011. 6. p. 2.
- [NUMIZMATIKAI és Filatéliai Találkozó] A BARANYA Megyei Éremgyűjtők 2012. november 25-én Numizmatikai és Filatéliai találkozót rendeznek. = PD, 12. 2012. 9. p. 8. ; PD, 12. 2012. 10. p. 8. ; PD, 12. 2012. 11. p. 8.
- [NUMIZMATIKAI és Filatéliai Találkozó] A BARANYA Megyei Éremgyűjtők 2012. május 27-én Pünkösdi Numizmatikai és Filatéliai találkozót rendeznek. = PD, 12. 2012. 04. p. 8. ; PD, 12. 2012. 05. p. 8.
- [NUMIZMATIKAI és Filatéliai Találkozó] GRÜNHUT Gábor: Numizmatikai találkozó Pécsen. = PD, 12. 2012. 12. p. 7.
- [NUMIZMATIKAI és Filatéliai Találkozó] KVÉDER László: Pünkösdi Numizmatikai és Filatéliai találkozó Pécsen. = PD, 12. 2012. 6. p. 8.

- [NUMIZMATIKAI és Filatéliai Találkozó] A MAGYAR Éremgyűjtők Egyesülete május 27-én ... találkozót rendez. = ÚjDN, 2012. (05.18.) p. 4.
- [NUMIZMATIKAI Hírös Nap] LEÁNYFALUSI Károly – NAGY Ádám: 25 Kecskeméti Numizmatikai Hírös Nap rövid története 1987–2011. Kecskemét. 2011, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Kecskeméti Csoportja. 32 p., ill. – rec. SZILÁGYI Mihály = Értésítő, 2012. 1. p. 30–31. ; ZOMBORI Lajos = ÉrLap, 2012. 136. (12.). p. 21.
- [NUMIZMATIKAI Hírös Nap, XXV.] LEÁNYFALUSI Károly: Jubileumi Numizmatikai „Hírös Nap”. = Értésítő, 2011. 2. p. 37–38. ; ÉrHír, 19. 2011. 5. p. 1–2.
- [NUMIZMATIKAI Hírös Nap, XXV.] MEGHÍVÓ. = ÉrHír, 19. 2011. 4. p. 1. ; Melléklet. = Kecskeméti Grátis, 2011. (07.21.) p. 2. ; Jubileumi numizmatikai találkozó. = PN, 2011. (07.28.) p. 2. ; uo. 2011. (08.01.) p. 1.
- [NUMIZMATIKAI Hírös Nap, XXVI.] BEREI József: 26. Numizmatikai „Hírös Nap” Kecskeméten. = Értésítő, 2012. 2. p. 34–36. ; ÉrHír, 20. 2012. 5. p. 1–2.
- [NUMIZMATIKAI Hírös Nap, XXVI.] Meghívó. = ÉrHír, 20. 2012. 4. p. 1
- [ORSZÁGOS Éremgyűjtő Találkozó] A BARANYA Megyei Éremgyűjtők... PD, 11. 2011. 5. p. 8. ; = PD, 11. 2011. 10. p. 8. ; PD, 11. 2011. 11. p. 8.
- [ORSZÁGOS Ki Mit Gyűjt Találkozó, IX.] HOLLÓSY István: Jubileumi ki mit gyűjt találkozó. = Értésítő, 2012. 1. p. 24.
- PÁGER János → [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIII.] ; [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIV.] ; [MÉE Vándorgyűlés]
- PÉNTEK Sándor → [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIII.]
- PETRI Gyula → [ÉKE]
- RAYMAN János → [MÉE Vándorgyűlés] ; [MNT közgyűlés] ; [SÜLE Tamás előadása]
- [RAYMAN János előadása] KVÉDER László: Hírek. [RAYMAN János: Borbála tisztelete és pécsi emlékei c. előadása]. = PD, 11. 2011. 4. p. 8.
- [SÜLE Tamás előadása] RAYMAN János: Süle Tamás előadása a Semmelweis Múzeumban. = PD, 11. 2011. 5. p. 3.
- SZABÓ Antal → [ALBA Regia éremgyűjtő találkozó, XXVI.]
- [SZEDEDI Éremalkotó Műhely Ábrahámhegyen] FRITZ Mihály: Szegedi Éremalkotó Műhely Ábrahámhegyen. = SzK, 2012. 9–10. p. 19–20.
- [SZEDEDI Serlegvacsora] A XXIV. Szegedi Serlegvacsoráról. = Értésítő, 2011. 1. p. 22. ; SzK, 2011. 6. p. 2, 4–5.
- [SZEDEDI Serlegvacsora] DOMOKI Ferenc: BESZÁMOLÓ a XXV. Szegedi Serlegvacsora ünnepségről. = SzK, 2012. 9–10. p. 6–8.
- [SZEDEDI Serlegvacsora] HAJDU Béla: Szegedi Serlegvacsora 25 éves története dióhéjban. = SzK, 2012. 9–10. p. 8–12.
- [SZEDEDI Serlegvacsora] KIRÁLY István: Egy régóta tervezett zenei meglepetés. = SzK, 2012. 9–10. p. 14.
- [SZEDEDI Serlegvacsora] SZILÁGYI Mihály: Beszámoló a Nemzetközi Gyűjtőtálalkozóról és a XXV. Szegedi Serlegvacsoráról. = Értésítő, 2012. 1. p. 20–21.
- SZÉKELY Sándor → [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIII.]
- SZILÁGYI Mihály → [SZEDEDI Serlegvacsora]
- SZILÁGYI Mihály rec. → [NUMIZMATIKAI Hírös Nap]
- TÁJÉKOZTATÓK. = SzK, 2012. 8. p. 12.
- VÁMOSI László → [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIII.] ; [HÓMAN Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem, XXIV.] ; [KÖNYVBEMUTATÓ] ; [MÉE Vándorgyűlés]
- ZOMBORI Lajos rec. → [NUMIZMATIKAI Hírös Nap]

XXVIII. CÍMERTAN

- AVAR Anton: Az Országos Levéltár újkori címereslevél-gyűjteményének feldolgozása során felmerült heraldikai problémák. = Turul, 85. 2012. 3. p. 92–100.
- BANA József → PANDULA Attila: Tarsolyok...
- BEKE Margit: Erdő Péter esztergom-budapesti érsek címere és pecsétje. = Turul, 85. 2012. 2. p. 67–69.
- BEKE Margit → PANDULA Attila: A Prímási Levéltár...
- BERTÉNYI Iván: Nemzeti színeink és magyar címert ábrázoló lobogó Mária Terézia királynő Szeverin vármegyét megalapító 1778. évi oklevelében. = Turul, 85. 2012. 3. p. 101–104.

- CSÍTI István: A gersei Pethő család címerének változásai az évszázadok folyamán. = Turul, 85. 2012. 2. p. 46–55.
- GEBEI Sándor → PANDULA Attila: A Thököly család...
- GÓCSÁNE MÓRÓ Csilla: A Blaskovichok világa. A Blaskovich család útja a felemelkedéstől egy nemzeti közgyűjtemény megalapításáig. = Turul, 85. 2012. 2. p. 56–66.
- HÁGEN [József]: Címerek a könyvtárban. = PD, 11. 2011. 2. p. 5.
- HÁGEN [József]: Címerkiállítás Orfűn. = PD, 12. 2012. 7. p. 5.
- JELKÉPEK a Székelyföldön. Címerek, pecsétek, zászlók. Szerk. MIHÁLY János. Csíkszereda. 2011, Hargita Megye Tanácsának Műemlékvédelmi Közszolgálat; Hargita Megye Hagyományörzési Forrásközpont; Udvarhelyszék Kulturális Egyesület; Hargita Nép. 290 p. – rec. RÁCZ György = Turul, 85. 2012. 3. p. 77.
- KATONA Csaba → PANDULA Attila: Tarsolyok...
- KOVÁCH Zoltán: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár története a 11. századtól 1820-ig. Esztergom. 2011, Főszékesegyházi Könyvtár. 121 p., ill.
- KÖRMENDI Tamás: Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban. = Turul, 84. 2011. 4. p. 109–122.
- KULCSÁR Krisztina: Címeradományozás a visszacsatolt bánsági vármegyék számára. = Turul, 85. 2012. 3. p. 105–109.
- LACZLAVIK György: Brodarics István címereslevele. = Turul, 84. 2011. 1. p. 28–30.
- MIHÁLY János → JELKÉPEK a Székelyföldön
- MÓZESSY Gergely: Egy főpapi címer értelmezésének lehetőségei. = Turul, 84. 2011. 2. p. 52–64.
- PANDULA Attila: A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei című kötet bemutatása. In: Miscellanea Ecclesiae Strigoriensis V. Szerk. BEKE Margit. Budapest. 2011, Szent István Társulat. p. 101–103.
- PANDULA Attila: Tarsolyok, tarsolyhasználat az utolsó nemesi felkelés idején. In: Franciák Magyarországon 1809. Konferencia II. Szerk. BANA József – KATONA Csaba. Budapest: Győr. 2012, Győr Megyei Jogú Város Levéltár; Magyar Országos Levéltár; Mediawave Közalapítvány. p. 235–245., 11 t. (Mediawave konferenciák, 4.)
- PANDULA Attila: A Thököly család címerszerzése és címerhasználat. In: Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre 1657–1705. Thököly Imre születésének 350. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencia anyaga. Szerk. GEBEI Sándor. Hajdúszoboszló. 2011, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár; Hajdúszoboszló Város Önkormányzat. p. 33–58. (Hajdú Múlt Műhely, 1.)
- PÉTERFI Bence: Egy középkori címereslevél 20. századi vándorútja. = Turul, 84. 2011. 4. p. 140–141.
- RÁCZ György rec. → JELKÉPEK a Székelyföldön
- SAS Péter: A heraldikus. Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága. Csíkszereda. 2011, Pallas-Akadémia Könyvkiadó. 1272 p. – rec. SZEKERES Attila István = Turul, 85. 2012. 2. p. 73–77.
- SZEKERES Attila István rec. → SAS Péter
- SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Kanizsai János esztergomi érsek korabeli portréja és címere Bázélban. = Turul, 84. 2011. 4. p. 137–139.
- TÓZSA-RIGÓ Attila: Újabb források vizsgálata a 16. századi német ajkú polgári közösségek címerhasználatához (Nürnberg – Bécs – Pozsony). = Turul, 85. 2012. 3. p. 86–91.
- VÁMOSI László: Elhunyt a Magyar Köztársaság címerének tervezője. = Értésítő, 2011. 1. p. 38.

XXIX. PECSÉTTAN

- BERNÁD Rita Magdolna: Szent Erzsébet ábrázolása a nagyenyedi minoriták pecsétjén. = Turul, 84. 2011. 4. p. 131–136.
- KEGLEVICH Kristóf: Ciszterci pecséthasználat a középkori Magyarországon. = Turul, 85. 2012. 4. p. 121–147.
- MOLNÁR András: Zala vármegye pecsétjei 1550–1848 között. = Turul, 84. 2011. 2. p. 43–51.
- NEUMANN Tibor: János király saját kezű levelei. = Turul, 85. 2012. 3. p. 110–114.
- OBORNI Teréz: Szapolyai I. János király diplomatája, Brodarics István. = Turul, 84. 2011. 1. p. 21–27.
- PECSÉTTYOMÓ ritkaságok az egyesület őszi nagyrarérésén. = Értésítő, 2012. 2. p. 38.
- POLGÁR Balázs: Egy 14. századi pecsétnyomó a visegrádi Mátyás király Múzeum gyűjteményéből. = Turul, 85. 2012. 4. p. 154–156.
- RAYMAN János: Ércbulla. = PD, 12. 2012. 9. p. 6.

XXX. BÁNYAPÉNZEK

NAGY ÁDÁM → SZEMÁN Attila

SZEMÁN Attila: A bányapénzek használata a hétköznapiakban. The everyday use of mine coins. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged, 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 175–196., ill.

UJSZÁSZI Róbert → SZEMÁN Attila

XXXI. TECHNIKA, ANYAGÖSSZETÉTEL

DOMOKI Ferenc: Különös elváltozás egy 1815-ös bécsi talléron. = Az Érem, 67. 2011. 2. p. 10–11.

Eine besondere Veränderung auf einem Wiener Taler aus dem Jahr 1815

Strange alteration of a 1815 Thaler

DOMOKI Ferenc → UJSZÁSZI Róbert

KISS József Géza: A számítástechnika lehetőségei a numizmatikában; verőtőazonosítás. The potential of computer science in numismatics; identifying mintintools. In: A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szeged, 2009. október 7-8-9. Szerk. NAGY Ádám – UJSZÁSZI Róbert. Szeged, 2011, Móra Ferenc Múzeum ; Magyar Numizmatikai Társulat ; Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. p. 59–75., ill.

MIT jelent a numizmatikában, hogy „proof”? = ÉrHír, 20. 2012. 4. p. 4.

NAGY Ádám → KISS József Géza

PAKSI Gyula: Az 1848–49-es szabadságharc fémpenzeinek „áttükröződéses” verdehibája. = Az Érem, 67. 2011. 2. p. 12–13.

Der „sich durchspiegelnde“ Prägefehler der Münzen des ungarischen Freiheitskampfes von 1848–49

„The mirror-image errors” of coins of the 1848–49 War of Independence

UJSZÁSZI Róbert – DOMOKI Ferenc: Hozzászólás „Az 1848–49-es szabadságharc fémpenzeinek „áttükröződéses” verdehibája” című cikkhez. = Az Érem, 67. 2011. 2. p. 14–15.

Bemerkung zum Artikel „Der „sich durchspiegelnde“ Prägefehler der Münzen des ungarischen Freiheitskampfes von 1848–49“

Comments on the paper „The mirror-image errors of coins of the 1848–49 War of Independence“

UJSZÁSZI Róbert → KISS József Géza

XXXII. EGYÉB

ALIGHA betegíthet a pénz. = ÚjDN, 2012. (11.06.) p. 11.

ARANYABB az aragnál. = Bélyegvilág, 2012. (11.) p. 18.

BERZE NAGY János: Ezerkoronás. = PD, 12. 2012. 10. p. 7.

FRITZ Mihály: Még egy alkotásról Kalmár Mártontól. = SzK, 2012. 9–10. p. 22.

HÁGEN [József]: Numizmatika a kártyanaptárakon. = PD, 12. 2012. 1. p. 1–2.

HIRDETÉSEK. = ÉrLap, 2011. 125. (02.) p. 24. ; ÉrLap, 2011. 126. (04.) p. 24. ; ÉrLap, 2011. 127. (06.) p. 24. ; ÉrLap, 2011. 128. (08.) p. 24. ; ÉrLap, 2011. 129. (10.) p. 24. ; ÉrLap, 2011. 130. (12.) p. 24. ; ÉrLap, 2012. 131. (02.) p. 24. ; ÉrLap, 2012. 132. (04.) p. 24. ; ÉrLap, 2012. 133. (06.) p. 24. ; ÉrLap, 2012. 134. (08.) p. 24. ; ÉrLap, 2012. 135. (10.) p. 24. ; ÉrLap, 2012. 135. (10.) p. 24. ; ÉrLap, 2012. 136. (12.) p. 24. ;

HÍREK a nagyvilágból. Marco Polo a pénzkészítésről. = Bélyegvilág, 2012. (05.) p. 18.

ISMÉT kapható 1 unciás befektetési aranylapka a Magyar Pénzverőnél. = Bélyegvilág, 2012. (03.) p. 18.

KOVÁCS Attila – Kose – : Numisfilatélia. = Bélyegvilág, 2011. (02.) p. 21.

LEÁNYFALUSI Károly: A múlt hírei. Ahol méreg a pénz. = ÉrLap, 2011. 127. (06.) p. 23.

LEÁNYFALUSI Károly: A filatélia és a numizmatika kapcsolata. = Bélyegvilág, 2012. (04.) p. 18–19.

LEÁNYFALUSI Károly – SOÓS Ferenc: A filatélia és a numizmatika kapcsolatairól. Megjelent „A magyar éremgyűjtők érmei, plakettjei és jelvényei” c. könyvben. = Bélyegvilág, 2011. (01.) p. 21–22.

ÓKORI kincseket próbált meg Svájcba vinni ; Ókori pénzürmék a határon. = PN, 2011. (02.25.) p. 1. ; p. 4.

A RÉGINEK is van értéke. Átváltás. Őrizgetjük a forgalomból bevont bakjegyeket, érmeiket. = PN, 2012. (09.29.) p. 10. ; ÚjDN, 2012. (09.29.) p. 12. ill.

RÉMÁLOM. = Bélyegvilág, 2012. (10.) p. 18.

SOÓS Ferenc → LEÁNYFALUSI Károly

[SZÁZÖT év után először került le a pozsonyi Szent Márton-dóm toronysüvegének csúcsáról a magyar királyi korona aranyozott másolata]. = *ÉrLap*, 2011. 127. (06.). p. 2.

SZILÁGYI Mihály: Köszönetnyilvánítás. = *Értesítő*, 2012. 2. p. 24.

SZIRTES Zoltán: Tüke-díj. = *PD*, 12. 2012. 4. p. 3.

TÖRÖK Pál: Beköszöntő. = *Bélyegvilág*, 2011. (01.). p. 3.

ZOMBORI Lajos: Fémpenzekkel díszített női nyaklánc Erdélyből. = *ÉrLap*, 2011. 130. (12.). p. 21.

2017 MÁJ 11.

HU ISSN 0230 – 0583

Nyomdai munkák
Kódex Könyvgyártó Kft.
Budapest

Küldetésünk az értékteremtés

A Magyar Éremkibocsátó Intézet Kft. hazánk egyik legnagyobb érme- és emlékérem forgalmazója. Társaságunk különösen elhivatott a magyar nemzeti témájú kibocsátások iránt – elsődleges célkitűzéseink között szerepel a magyar kultúra és történelem megőrzése a jövő generációi számára. Egyedi fejlesztésű termékeink hazánkban és világszerte is

elismert éremművészek munkái, így az egyes érmek kivételes népszerűségnek örvendenek és bármely gyűjtő otthonának díszéivé válhatnak. Olyan neves központi bankok, valamint pénzverde hivatalos forgalmazói vagyunk, mint például az Osztrák Állami Pénzverde, a brit Királyi Pénzverde vagy az Amerikai Egyesült Államok Pénzverdéje.

MAGYAR ÉREMKIBOCSÁTÓ INTÉZET KFT.

A Királyi Pénzverde (Egyesült Királyság), a Kanadai Királyi Pénzverde, az Ausztrál Királyi Pénzverde, a Spanyol Királyi Pénzverde, az Osztrák Állami Pénzverde és a Finn Pénzverde hivatalos forgalmazója

Magyar Éremkibocsátó Intézet Kft., 1054 Budapest, Szabadság tér 7., Web: www.eremkibocsato.hu, Cégjegyzékszám: 01-09-957944, Adószám: 23275395-2-41, Adatvédelmi nyilvántartási azonosító: 04258-0001 Kereskedelmi engedély száma: PR7132

A NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY jelen kötete a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA és a
MAGYAR ÉREMGYŰJTŐK EGYESÜLETE támogatásával jelenik meg.
NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY herausgegeben von der UNGARISCHEN NUMISMATISCHEN
GESELLSCHAFT mit der Unterstützung der UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
und DER UNGARISCHEN MÜNZSAMMLERVEREIN

Tagtársaink figyelmébe

A társulati tagok tagsági díja évi 5500 Ft, amely magába foglalja a kétévenként megjelenő Numizmatikai Közlöny árát is.

A Numizmatikai Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratait, valamint a tudományos kérdésekben való érdeklődés, új tagok felvételi kérelme, bármilyen a Társulattal kapcsolatos érdeklődés a Társulat címére (1445 Budapest Pf. 282) küldendő.

A Társulat könyvtára hétfőn 16–18, szerdán 10–16 óráig, és kedden a hivatalos órák alatt 10–19 óráig áll a tagok és az olvasók rendelkezésére.

A Társulat tisztségviselőit rendszerint kedden a hivatalos órák alatt kereshetik fel tagtársaink hivatalos ügyeikkel, de célszerűbb az előzetes telefon megbeszélés időpont egyeztetés céljából. Telefonszámunk: 327-07-04

E-mail címünk: mnt@numizmatika.org

Honlap: www.numizmatika.org

Szerzői jogok

A Numizmatikai Közlönyben megjelent írások szerzői jogi védelem alatt állnak és azok csak és kizárólag a Magyar Numizmatikai Társulat (továbbiakban Kiadó) tulajdonát képezik. A jogosulatlan felhasználás büntető- és polgári jogi következményeket vonhat maga után. A Kiadó követelheti a jogsértés abbahagyását és kárának megtérítését. A Kiadó fenntart minden, a Numizmatikai Közlönyben található tartalom bárminemű másolására, terjesztésére vonatkozó jogot. A Kiadó írásos hozzájárulása nélkül tilos a Numizmatikai Közlöny tartalmának vagy egy részének (szöveg, grafika, fotó stb.) feldolgozása és újrakiadása vagy értékesítése.